

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

KOLMAS AASTAKÄIK

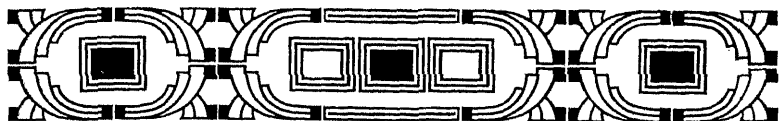
TOIMEKOND: CAND. PHIL. J. JÖGEWER,
KOOLIÕPETAJA M. KAMPMANN, KIRJANIK
B. LINDE, DR. MED. J. LUIGA, ÕPETAJA
W. REIMAN, CAND. JUR. J. TÕNISSON

~~SP 5758~~

ENSV
Riiklik Avalike
Raamatukogu

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS TARTUS

„Eesti Kirjandus“

algab kolmandat aastakäiku uue väljaandja kulul ja laiendatud toimetuse hoolet.

Sennine väljaandja ja toimetaja, cand. phil. J. Jõgewer, on kaks aastat tähendatud kuukirja kirjutanud ja kõik kulud kannud. See käis üle ühe inimese jõuu. Ta tegi seda ainult ka lootusega, et asunew Eesti Kirjanduse Selts teda pea sellest kohuse koormast päästaks ja tarwiliku ettewõtte laiemale alusele seaks, nii et koorem üksikut inimest maha ei rõhuks.

Kui Eesti Kirjanduse Selts oma tegewust alganud oli, kinkis hra J. Jõgewer Asemikkude-kogu koosolekul 29. augustil 1907 kõik „Eesti Kirjanduse“ väljaandmise õigused ja sennised ülejäänud aastakäigud Eesti Kirjanduse Seltsile ja pani ette, et Selts „Eesti Kirjandust“ oma häälekandjaks tunnistaks ja tema edaspidise ilmumise hoole ja kulu oma kanda wõtaks.

Pikemal kaalumisel leidis Asemikkude-kogu, et Eesti Kirjanduse Seltsile oma häälekandjat hädasti tarwis läheb.

Esmalt liikmete pärast.

Eesti Kirjanduse Seltsi liikmed ei ela mitte nagu kohalikkude ühisuste omad kõik ühes paigas koos. Eesti Kirjanduse Seltsi tööpiir on ülemaaline ja tema ülesanded laialised. Tema kogub liikmeid igast kodumaa nurgast ja kaugemalt Wene-sisemaaltki. Suuremal hulgal on harwa ehk ei ole sugugi wõimalik, Seltsi koosolekutest ja töödest isiklikult osa wõtma

ilmuda. Maa kaugus takistab ehk keelab seda. Ei pea Seltsi ja liikmete wahel side, mida ühine siht esimesel waimustusel kõitnud, warsti mitte lödwaks minema, siis tuleb koht luua, kus meie vähemalt kirjalikult kokku saame ja läbi käime, wastastikku mõtteid awaldame ja ühise sihi kättesaamiseks koos tööd teeme. Niisugune ühine, kõigile kätte-ulataw paik wõiks „Eesti Kirjandus“ olla.

„Eesti Kirjanduses“ ilmuksiwad tööd, mis Eesti Kirjanduse Seltsis ette kantakse ja ka neile liikmetele huwitawad oleksiwad, kes koosolekule ei pääsnud; nõuupidamised ja otsused, kelle täidesaatmiseks ka kaugemal elawad liikmed kaasa aitawad; teated Seltsi tegewusest ja „Toimetustest“, mida iga liige omas kodus wõiks arwustada; sõnumid Seltsi liikmete liikumisest ja teiste ringkondade osawõtmisest, mis Seltsi tööpõldu kuulub; wiimaks Seltsi liikmete kirjatööd, mis kaugemalt sisse saadetakse ja mis teesid püüawad näidata, kuidas Seltsi ülesandeid eesmärgile lähemale wiia. Ja sell wiisil tekkiski meil tarwilik ühinemine ja wastastikune kaastöötamine, waimuline läbikäimine ja mõtete wahetamine. Kõigile Seltsi liikmetele, kell tahtmist ja osawust jätkub, oleks wõimalikuks tehtud, Seltsi tööde mõjusaks toetamiseks ja Seltsi elu igakülgseks juhtimiseks ühes tõmmata ja kaasa aidata.

Et wastastikusel läbikäimisel soowitaw elawus ja wärskus ei puuduks, peab tema sagedane olema. Seks ei saa mitte „Aastaraamatust“, nagu seda wanasti Eesti Kirjameeste Selts wälja andis. Ei puutu meie rohkem kokku, kui aastas ehk poolteise aasta pärast üheainsa korra, siis jahtub läbikäimine, kestab ehk mõni aeg weel ainult wälise kombe alalhoidmiseks ja wõib kergesti täielikult katkeda, nagu seda mitmes seltsis ära on nähtud, kus hoog warsti hangus ja leigus laotama kippus, mis esmalt oli kogutud.

Sarnase hädaohu eemalehoidmiseks peaks Eesti Kirjanduse Seltsi häälekandja sagedamine ilmuma. Wähemalt ükskord kuus kutsub tema omad ja Eesti kirjanduse sõbrad kokku, waatab ringi, mis siin ja seal tehtud; peab aru, mida edaspidi teha tuleb; otsib teesid, kuidas tulusaid ettewõtteid teoks muuta; jagab tööd ära seda mööda, nagu osawõtjate anded

juhtuvad olema; arwustab õiglaselt, kuidas ülesandeid on täidetud; äratub ja kihutab uutele püüdmistele.

Teiseks pidas Asemikkude-kogu iseoma häälekandja ja kuukirja wäljaandmist tarwilikuks ja kohustawaks oma ülesannete lähema ja otsekoheste täitmise pärast, nagu põhjuskirja § 1 ette määrab: „Seltsi otstarwe on kirjanduse, teaduse ja kunsti edendamine, kodumaa ja rahwa igakülgne tundmaõppimine ja neil põldudel tehtud tööde wilja rahwale kättesaadawaks tegemine“.

Sennimaani on meie politikaline ajakirjandus püüdnud ka kirjanduse, kunsti ja teaduse kuukirja aset täita. Omal wiisil läks see temal korda, niikaua kui politika ajalehed ainult kõige kitsamate koduste asjade arutamise teadmist tohtisid teha. Eesti kodusema elu korralduses tõusis siis kirjandus muidugi tähtsaks astmele. Ajalehed tõiwad juhtkirju kirjanduseliste küsimuste selgituseks ja pakkusid wähemalt silmapaistwamate raamatute arwustusi.

See on nüüd juba aga ammu muutumas. Politika elu lained on ka meie kodumaa randa ulatanud. Tõusew tööstus küttis ühiselu küsimused tuliseks. Ajalehed on ihust hingest nende mõistmiseks tööle asunud, nagu see teisiti ei tohi olla. Kirjandus ja kunst ei leia nende poolt mitte enam seda wõrt otsekohest tähelepanemist. Isegi raamatute arwustusi eksib harwa weel politika ajakirjanduse weergudele. Ja ommeti on wärskema elu wool uusi küsimusi ja kahtlusi, mõistatusi ja probleemisid ilmarwuta just ka teaduse ja kunsti põllul ärkwele ajanud, mis wastamist ja äramõistmist otsiwad. Kerkiwa kulturaga kaswawad kirjanduselised nõuded silmanähtawalt ja ei läbe kauemat täitmist ootama jääda. Ehk meie peaksime kõikide nende põhjusemõtteliste kaalumiste juhtimist, teaduseliste tarwituste täitmist ja kirjanduselise maitse harimist wõera kirjanduse kätte edasi usaldama, ehk temal küll meie iseloomulisest, ajaloolisest arenemisest aimu ei ole. Tagajärjeks oleks, et meie lapsi kõigest sellest, mis meil ikka weel omane, kodune ja edasiharimise wõimuline on, ära wõerutataks. See „werest weeremine“ ja „kännust kangutamine“ on meil juba liig kaua wäljandanud, kui et seda weel tohime rahulikult

päält waadata. Küll ei jaksaks Eesti Kirjanduse Seltsi noorusest nõrk waimuline ja waraline jõud kohe mitte põhjalikka töösid wääramata mõjuwaks wastukaaluks seada ja asutatawa kuukirja kitsas ruum mahutaks ainult ülewaateid ja pääjoonesid ära, aga juba sellest piskustki, mida pakkuda suudame, tõuseks wastuwaidlemata tulu. Parem pool muna, kui mitte midagi.

Kõike seda silmas pidades otsustas Asemikkude-kogu, hra Jõgeweri pakkumist tänuga wastu wõtta, „Eesti Kirjandust“ Eesti Kirjanduse Seltsi häälekandjaks tunnistada, tema wäljaandmist laiemale alusele seada ja nõnda Eesti kirjanduseliste ja teaduseliste püüete edasiharimiseks ja edendamiseks ühist keskk kohta katsuda luua.

Ühtlasi astus Asemikkude-kogu 29. augustil wiibimata tarwilikud sammud, kuidas otsust pea teoks muuta.

Et üks toimetaja mitmekülgete toimetusetöödega üksinda korda ei saaks, päälegi kui temal üheksa muu töö kõrwal see weel kümnes oleks, walis Asemikkude-kogu „kuukirja toimekonna“, kes ühisel nõuul tarwilikud eeltööd teeks, lehe sisu eest hoolitseks ja kõik wäljaandmise mured kannaks. Niisama wolitati toimekonda tarwilikka kulusid tegema. Toimekonna liikmeks nimetati cand. phil. J. Jõgewer, kooliõpetaja M. Kampmann, kirjanik B. Linde, Dr. med. J. Luiga, õpetaja W. Reiman ja cand. jur. J. Tõnisson.

Kuukirja toimekond walis omale juhatajaks ja ühtlasi kuukirja tegelikuks wastutawaks toimetajaks sennise „Eesti Kirjanduse“ wäljaandja J. Jõgeweri. Kuukirja uus programm määrati ära. Sisuks wõeti Eesti Kirjanduse Seltsi § 1. Wahepää l on laialine eeskawa kinnitatud. Seda mööda ilmuwad kuukirjas wõrdlemisi täielisemad kirjatööd, mis Seltsi tööpõllu üksikute harudega — kirjandus, teadus, kunst, rahwateadus ja kodumaa tundmaõppimine — ja nende töowiljaga ülewaatlikult tutwustawad ehk uusi wagusid püüawad ajada. Lühemad arwustused katsuwad hiljuti ilmunud raamatud läbi ja mõedawad õiglaselt nende hinda. Sõnumid Seltsi tegewusest ja „Toimetustest“, koosolekute kirjeldused, keele-, koolikirjanduse- ja ajaloo-toimekonna aruanded, uute liikmete nimed, surmaga lahkunud liikmete järelhüüded, kassa üle-

waated ja -ülesanded hoiawad Seltsi ja liikmeid alalises waimulises ühenduses ja osaduses. Kuulutused toowad kirjanduse sõpradele kõige wärskemaid teateid uuesti ilmunud raamatutest ja on kirjastajatele soowitawaks abinõuaks, et wiibimata oma wäljaannete pääle tähelepanemist juhtida.

Selge on, et wäikearwulisel toimekonnal, kell päälegi kuukirja materjali korraldamisega ja wäljaandmisega küllalt tegu on, seda igakülgstust ja osawust ei wõi olla, mis nii laialise eeskawaga ettewõte nõuab, kui tema ühtlasi kuukirja sisu otsekohe oma hoole tahaks jätta. Seda ei wõinud toimekonnale ka meelegi tulla. Waid kohe esimesel nõuupidamisel otsustas toimekond „Eesti Kirjanduse“ ümber kõiki meie kirjanduselisi jõudusid koguda, kellest iial loota wõis, et nad Eesti Kirjanduse Seltsiga kuidagi aga soowiwad ühes tõmmata. Selles mõttes kutsus toimekond kuukirja kaastööle 117 silmapaistwamat tegelast Eesti kirjanduse ja kunsti põllult. Et kuukiri ülemaalise seltsi häälekandja tahab olla, siis ei tehtud kutsumisel kirjanduseliste woolude ja politikalistse seisukohtade wahel mitte wähemat wahet.

Kuna 6 palutud kaastöölist wastasiwad, et nemad kuukirjale kaastööd mitte ei taha saata, tohib 111-nest loota, et nad wähemalt suurelt jaolt walmis on, oma waimlist jõudu kuukirja hääks kulutama. Kirjatööd, mis senni juba toimetuse kätte jõudnud, kinnitawad, et see lootus tühine ei ole, waid et kaastööline toetus õige elaw ja laialine saab, et arusaamine ühendatud tööjõudude kasust maad on wõtmas ja et mehed waenulistest leeridestki teineteisele kätt pakuwad, kui ühised ettewõtted seda nõuawad. Pääle oodetawa kaastöö wäljastpoolt tulewad Eesti Kirjanduse Seltsis peetud kõned wastuwaidlemata päämaterjaliks kuukirja jaoks, kui Selts aga nende äratrükkimist soowib. Muidugi wõib kõnepidaja pääle selle kõnet oma hääksarwamist mööda ka mujal awaldada.

Kaastöö eest wastutab iga kirjanik ise oma täie nimega. Selle wastu on igal kaastöölisel lubatud, oma seisukohta teaduselistes ja kunstilistes küsimustes wabalt ja takistamata awaldada, niipalju kui praegustes oludes wälised põhjused, mis toimekonna ega Eesti Kirjanduse Seltsi muuta ei ole, salliwad.

Wististi peawad mitmed arutused wäliste põhjuste kitsendusel oma jagu kannatama, aga parata ei ole midagi. Teiselt poolt jälle ei tohiks keegi kuukirja lugija ennast heidutada lasta, kui tema kuukirjast töösid ja arwamisi peaks leidma, mida tema ilmawaatega ja maitsega igakord ehk mitte kokkukõlasse ei saa seada. Sellepärast ei hakka maailm mitte weel koost lagunema, kui lahkuminewaid arwamisi kuulutatakse. Tardunud olekus ja sumbunud õhus walitseb ühtlus — surm. Kus kewadine elu lainetab, tärkab mitmekesidus. Sest kuigi kaastöölised kohustatud on, asjalikult ja objektiwlikult oma mõtteid ja otsusi awaldama, siis ei hakka ommeti keegi mõtleja inimene seda maha salgama, et täiesti asjalikku ja objektiwlikku mõeldupuud weel kuskilt maailmast üles ei ole leitud ega edaspidigi üles ei leita, nii kaua kui soojawerelised inimesed mõtlewad ja tunnewad ja ei mitte külmad jääpurikad. Isegi teaduseliste tööde arutamisel waatab kirjaniku kõlbuline ilmawaade ja poliitikaline usutunnistus enam vähem salaja ikka üle kirjaniku õlaka kirjutuse sisse. Muidugi on mõista, et keegi kaastööline oma kirjatööd seks ei tarwita, et wastuseiswaid arwamisi hirwitada ja wastuwaidlejate tundeid haawata, ilma et see kirjatöö ainega ja ülesandega ühenduses seisaks. Niisama iseenesest mõistetaw on, et toimekond teaduslikku kuukirja poliitika tallermaaks ei lase alandada, kui kellelgi seda tahtmist peaks juhtuma.

Kaastöölistele ja wastutawale toimetajale antakse nende waewa eest tasu, nagu Seltsi rahaline jõud lubab. See aeg on ka Eestis möödunud, kus kirjatööd armuasjaks peeti, ehk küll juba 3000 aasta tagant ühte wanasse raamatusse on kirjutatud, et härja suud, kes pahmast sõtkub, kinni ei pea siduma. Ainult tasu eest tohime kirjatöösid oodata, kelle kallal kirjutajad tarwilikku aega on kulutanud ja waewahigi walanud.

Tellimisehinnaks on uues kinnitatud eeskawas 3 rubla postiga ja 2¹/₂ rubla postita aastas määratud. Igas kuus ilmub üks nummer kahe trükipoogna suuruses ja häälpaberil. Asemikkude-kogu otsustas 22. oktoobril, et Eesti Kirjanduse Seltsi liikmed, kes oma aastamaksu korralikult ära tasuwad, tellimisel 50 kopikat hinna alandamist saawad, nii et

neil aastast postiga 2 rubla 50 kopikat ja postita 2 rubla juure tuleks maksta. See oleks muu seas Seltsi wastutatu liikmetele aastamaksu eest. Teine ettepanek, liikmetele kuukirja tellimise raha terve rubla wõrra alandada, ei leidnud Asemikkude-kogus mitte tarwilist hääleenamust. Mõjuwate põhjustega waieldi wastu, et Seltsi praegune rahalik järg seda kuidagi ei luba. Kuukirja aastakäik tuleb Seltsil enesel vähemalt 1 rubla 70 kopikat maksma. Et tellijate arw tõuswaid kulusid ei suuda katta, määras Asemikkude-kogu 22. oktobril kuukirja wäljaandmiseks eelarwesse 300 rubla toetust Seltsi kassast. Ja muude ülesannete ja jookswa asjaajamise pääle peab liikmerahast igatahes tähtis osa üle jääma. Läheb aga Seltsil korda, juba lähemal ajal teaduslikka rahwaraamatuid hakata wälja andma, siis katsutakse ettetellimisel seltsiliikmetele hinna alandamist muretseda, nii et wastutatu liikmeraha eest suuremaks kaswaks. —

„Eesti Kirjanduse Selts“ tunneb wäga hästi, et tema kuukirja wäljaandmisega mitte ei tea mis imelooma ilma ei saada, kes korruga ülemal tähendatud hädad ja puudused ära kasiks. „Eesti Kirjandus“ tahab ainult algus olla selle suure sihi poole, sammukene kõrge aate lähendamiseks, peeglipilt meie wõimisest ja oskamisest, olgu see nii suur ehk wäikene, nagu ta praegu just on. Keegi ei ole ju kohustatud rohkem andma, kui temal enesel on. „Eesti Kirjanduses“ tahab Eesti Kirjanduse Selts seda kõige paremat pakkuda, mis tema praegused jõuud aga iganes lubawad. Selle töötuse taga seisawad Asemikkude-kogu ja kuukirja toimekond. —

* * *

Nii astub „Eesti Kirjandus“ selle kindla teadmise ja julge lootusega teele, et teda Eesti Kirjanduse Seltsile waja on, waja Eesti kirjandusele ja sellepärast ka waja Eesti rahwale. Ja et teda Eesti rahwale waja on, siis toetab teda ise-teadew Eesti rahwas ja peab teda ülewal.

Kõige päält koputab „Eesti Kirjandus“ Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete ukse pihta ja arwab, et ükski Eesti Kirjanduse

Seltsi liige teda ei põlga ega ukse tagant ära ei aja, sest temal on kui omasel õigus sisselaskmist nõuda.

Aga ka nende ringkondade poolt, kes ühel ehk teisel põhjusel weel mitte ei ole Eesti Kirjanduse Seltsiga lähemalt tuttawaks saanud ega tema sõbraks heitnud, ootab „Eesti Kirjandus“ lahkett wastutulemist. Tema ajab ju ka nende asja ja asklit. Sest ühelgi Eesti rahwa liikmel ei tohi Eesti kirjandus ja teadus wõeraks jääda. Siin peitub üks meie elusoone haru, kui mitte see kõige suurem ja tähtsam. Eesti rahwale saab see eluküsimuseks, kas tema seda karastawat soont lahti tahab kaewata ja igasse Eesti peresse juhtida wõi mitte. Kes julgeks siin „ei“ ütelda, kui kohus teda kutsub? Kes läbeks weel kõhelelda, kui tema oma tuline puudus teda taga kihutab?

„Eesti Kirjanduse“ wäljaandja, Eesti Kirjanduse Selts, terwitab Eesti kirjanduse sõpru ligidal ja kaugel ja hüüab kõiki üles —

ühendatud tööle!

Kolga-Jaanis, 1. now. 1907.

W. Reiman,

Eesti Kirjanduse Seltsi esimees.

Pea ja pää.¹⁾

Kirj. K. Leetberg.

Neli aastat tagasi oli mull asja ühe tuntud Eesti kirja-mehele oma arwamisi meie kirjakeele kohta seletada. Ma kirjutasin kaunis pika kirja üleüldiste põhjusemõtete ja üksikute küsimuste üle. Kirja saaja kirjutas mulle wastuseks, et tema teistes küsimustes minuga küll üsna ühes nõuus on, aga *ea* ja *ää* küsimuses minu arwamisest siisgi wäga lahku läheb, sest et ta *hea pea* kirjutamisest ühise kirjakeelele kahju kardab. Selle peale wastuseks kirjutasin ma praeguse *Pea* ja *pää* kirja. Ma tahtsin mõlemad kirjad „Eesti Postimehe“ Tea-

1) Kirjatöö tegija kirjawiis ilma muutmata. Toim.

duste eralistas ära trükkida. Esimene ilmus ka 1904. a. terwelt „Keeleparandamise“ nime all, *Pea* ja *pää* pidi wahele tulnud takistuste pärast poolele jääma, ja ilmub nüüd siin terwelt.

Auustud härra. Kaks mõistlikku meest piawad üksteisest aru saama ja wiimaks ühe otsuse peale wälja tulema. Mina loodan, et meie arwamised *pea* ja *pää* küsimuses wiimaks ka kokku lähewad, kui meie kumbgi oma põhjused otsekohe meelega ette paneme ja otsekohe meelega kaalume, sine ira et studio, ilma jonnita.

Teie kirjutate, et Teie *hea pea* kirjutamisest ühise kirja-keelele kahju kardate. Mina pian kirjakeele ühisust ka heaks asjaks, ehk ma küll iseäranis suurt rõhku tema peale ei pane. Meie küsimine on siis: kuda meie selle hea asja ühisuse kätte saame, kas *hää pää* wõi *hea pea* kirjutamisega?

See ühisus oli ükskord juba olemas, ilma *hää pää*-ta. *Hää pää*-ga on kolmkümmend aastat tahetud ühisusele jõuda, aga ei ole jõuetud, waid on koguni palju muud ühisust ka weel käest kaduma läinud, *hää pää* kirjutamise otsekohe mõju all, nagu ma seda oma esimeses kirjas seletanud olen. On meil nüüd põhjust arwata, et kui weel teist kolmkümmend aastat *hää pää* kirjutame, meie keelesupp siis 1933 tõeste küpseks saab, vähemast *hää pää* küsimuses? Mina ei tea ühtegi põhjust nimetada, mis seda loota laseks. Teie, auustud härra, piate teadma. Aga wabandage minu uskumata meelt, mina usun, Teie ei tea ka mitte.

Mina usun, et meie *hää pää*-ga äranähtawal ajal mitte ühendusele ei jõua, ja minu põhjused, mis mind nõnda arwama sunniwad, on järgmised.

Hää pää on kõige pealt kirjakeele wiga. Önnis Weske ütles omal ajal, et tema seda mitte just wiaks ei pia, küll aga ilmaaeguseks muutmiseks ja ühisuse rikkumiseks. Mina ütlen: Niikaua kui kirjakeel Tallinna murret kirjutab, on *hää pää* wiga¹⁾. Sest niikaugale, kui Tallinna keele piirid ulatawad, Wändrast Tartust saadik, räägitakse igal pool *hea pea*, ja kes teist moodi räägib, sellest üeldakse, et tema Tallinna keelt ei oska, et ta wiga teeb. Just *ea* ehk *ä* rääkimine *hea* ja *pea* sõnas on üks tähtis tundemärk, mis Tallinna ja Tartu keele wahel wahet teeb: kus *hea pea* räägitakse, seal on Tallinna keel, kus *hää pää*, seal Tartu keel.

1) Kirjakeel läheb ka mitmes muus asjas Kesk-Tallinnamaa kõne-keelest lahku. Sellest seisukohast oleks *maa* niisama wiga kui *pää*. Aga kõiki neid lahkuminekuid ei wõi just kirjakeele wigadeks lugeda. Toim.

Ma ei leia parajat sõna, misga ma seda Kirjameeste Seltsi teguviisi nimetama pian, et tema Tallinna murdes kaks õiget Tallinna murde sõna (mis ainuüksi nõnda õiged on) ära keelas ja nende asemel Tartu keelt käskis kirjutada. Ma ei taha kellelegi pahaks panna, kui ta oma tarwituseks oma kodumurde sõnu kirjakeeles tarvitab. Aga kui, ütleme, Hiidlane oma Hiiu murde sõnu kirjakeeleks tahab panna, siis ta kirjutagu meile enne oma Hiidlase keeles mõnusad kirjad, kust tema sõnad meile armsaks wõiwad saada, ja oodaku niikaua kui teised tema keelt järele hakkawad kirjutama. Aga tema ärgu tulgu mitte ütleva: Kirjakeel on wale, minu Hiidlase keel on õige. Tema Hiidlase keel on jo muidugi õige, aga ainult õige Hiidlase keel.

Mis ma siin Hiiu keelest räägin, seda on Setu keelega tehtud. Ja mikspärast? Nemad ütlevad: kirjawiis piab „konsekwent“, järelandmata kindel olema; kui meie *räägin ää*-ga kirjutame, siis piame ka *hää pää* kirjutama (ehk koguni sellepärast, et meie mitte *moa*, waid *maa* kirjutame). Kui meie keel aga nüüd niisugune on, et ta ise wahet teeb, ühes sõnas endise *ää*-hääle *oa*-ks murrab, teises mitte, mis tükis meie siis konsekwent tahame olla? ¹⁾ Kas tahame konsekwent seda sama teed kirjas järele käia, mis keel ise ees käib, wõi tahame oma eneste tehtud keelesääduste konsekwentsi taga ajada, ainult niipikalt kui meie neid jõuame ära tunda? Mina pian esimest teed ainuüksi õigeks. Wiimane tähendaks, et meie iseoma tehtud keelesäädused, mis igakord ekslikud on, ülemaks piame, kui keelt ennast, kust nad wõetud on, ja keeleteaduse ülem põhjusemõte oleks niisugusel korral see tuntud Saksa koolipoiste salm: Was ich nicht mehr kapieren kann, das seh ich für ein Unsinn an. Üks näitus, kuhu niisugune konsekwents wiia wõiks. Siisaadik meie ei teadnud, miks meie *ütlemise* sõnas ü räägime ja kirjutame ja mitte *ju*, nagu Georg Müller weel kirjutab: mina *jutlen*, mina *jutlin* jne. Nüüd on Helsingi professor Setälä seda seletanud, kust see tuleb, nimelt sest, et see sõna (nagu Kreeka keele *gnul*) keeletarwituses sagedaste ilma rõhuta ette tuleb ja sellepärast, nagu teised niisugused sõnad ka, oma hääli nõnda muudab, kuida nad kergemad rääkida on (*aittimal*, *aittima*), et (enne jotta); *teine* (Soome k. toinen), wana kirjawiisi *keik* (S. k. kaikki) j. t. (Waata Setälä Äännehistoria j-tähe

1) Aga sõnas *maa* murrab ju keel ka *aa oa*-ks, miks me siis slin rahwa keelt tähele ei taha panna. *Pea* kirjutamiseks *pää* asemel peab muid põhjuseid leidma. Kui me kirjawiisi tõeste wäljütlemise pääle toetada tahame, siis peaksime Dr. Weske kirjawiisi kõikide tema konsekwentsidega wastu wõtma ja läbi wiima, kuid selleks näib meil jõud puudawat. Toim.

all). Kirjameeste Seltsi konsekwentsi järel oleksime siin ütlemä pidanud: *jullen* on wana ja õige Eesti wiis, nõnda kirjutab Georg Müller ja meie ise räägime ka *jutt* ja *juttus*, mitte *ütlus*. Sellepärast piawad tänasest päewast peale kõik kirjamehed: mina *jullen* j. n. e. kirjutama, mitte *ütlen*, sest muidu piaksime ka kirjutama: *ülge* (julge), *Ümal* j. n. e. — Eks see oleks konsekwent, mis Te arwate? ¹⁾

Waatame nüüd teiseks, kes need on, kes *hää pää* poole hoiawad ja kes *hea pea* poole hoidjad on, ja mis tingimistega kummadgi neist järele annawad, sest kui ühendusele tahame jõuda, siis piawad ühed teistele järele andma, kas *hää pää* kirjutajad *hea pea* kirjutajatele ehk *hea pea* kirjutajad *hää pää* kirjutajatele.

Räägime esiteks *hää pää* kirjutajatest. Meie piame nad kahte liiki jägama: esiteks need, kes ise oma tundmise järel nõnda tunnewad õige olema, ja teiseks need, kes teiste ettekiitmise peale järele kirjutawad. Esimesi ei ole mitte palju, neid wõib kümne sõrme otsas ära lugeda ja jääb weel sõrmi järelegi. Mina ei tea kindlaste ühtgi nimetada, aga arwan, et Dr. Hermann ehk wõiks nummer üks olla. Teie olete kirjameestega enam tuttaw. Teie ehk leiate weel mõne Dr. Hermannini kõrwa lisaks.

1) Ma toon siin mõned näitused, kus kirjamehed tõeste Kirjameeste Seltsi konsekwentsi järel on käima hakanud. Nemad kirjutawad *lukusepp*, *Kuresaar* j. n. e. ikka ühe s-ga, sellepärast et nemad seda põhjust ei tunne, miks siin kaks s-a on. Seda tõeasja, et kõik Eesti keele rääkijad neid sõnu kahe s-ga räägiwad, ei julge nemad põhjuseks pidada. Mina ei tunne seda põhjust täna ka mitte, missugune ta on — wõimalikuid põhjusid wõiksin ma mitugi nimetada — aga wõib olla, et ma teda tulewal neljapäewal tunnen, kui ma aga tunnistan, et siin tõeste midagi iseäralikku on; kui ma seda salgan, siis ma ei saa teda elades kätte, sest imekspanemine on tarkuse hakatus, nagu Aristoteles ütleb.

Teine näitus. Mõned *ea* ja *-ste* kirjutajad ei julge *hästi* kirjutada, waid kirjutawad ikka *heaste*; niisama ka ikka *heasid*, *peasid* mitte *häid*, *päid*.

Kuradi sõnas kirjutawad mõned *kurati kuratit kuratid* j. n. e. On jo imelik küll, et see kolmesilbiline tüwi üksi oma konsonanti pehmendab, teised mitte (*kirik*, *soldat* ja palju teisi). Aga just see, et tema üksi üleüldise säädusele wastu jõuab panna, tunnistab meile, et temal selleks mõjusad põhjused olema piawad, kui meie neid ka ei tunne. Kui see sõna ükskord oma saamise poolest ära seletatakse, ehk siis saame ka need põhjused kätte.

Ommetegi asemel kirjutawad mõned *ommetigi*, sellepärast et meie ilma *gi*-ta *ommeti* kirjutame. Aga meie räägime *ommeti* kõik *ommetegi* ja tunneme, et kaks i-d üksteise järel niisugusel korral wõeras on, mitte ainult siin, waid ka teistes sõnades (*enamiste*, aga *-sti* kirjutajad kirjutawad *enamasti*, mitte *enamisti*; *orel* *oreli*, ehk *oril* *orila*, mitte *orili*).

Ajalehed ei julge *wabatriik* kirjutada, waid kirjutawad ikka *wabariik*.

Teine liik *hää pää* kirjutajaid, s. o. need, kes teiste käsu peale nõnda kirjutawad, on arwu poolest kaunis suur, aga ta kaalub wähe. Ühed neist ütewad: „Dr. Hurt käsib nõnda kirjutada ja Dr. Hurt on targem kui mina“. Alandlik meel on jo wäga armas asi, kui ta õige koha peal on. Aga kui kirjamees oma alanduses nii kaugele läheb, et ta ise enam ei tea, kuda see ehk teine sõna tema kirjas õige on, waid kedagi teist seda ütleb paremini teadma, mis kirjamees tema siis weel on? — Ja kui nüüd Dr. Hurt ise nii järelandmata ei olegi? Mis siis? Mina arwan tõeste, et Dr. Hurt neis kahes sõnas *ea* kirjutamist pahaks ei pane. Sest kui tema, sündinud *ää* rääkija *hää pää* kirjutamise üleswõtja, nüüd ommeti *hea pea*-ga niikaugele ära on harjunud, et ta neid sõnu *ea*-ga on rääkima hakanud, siis ei wõi need sõnad ka kirjas temale wastu meelt olla.¹⁾ See asjalugu on wäga tähtis, sest ta tunnistab, et *hea pea* ise omast jõuust ennast wõidule jaksab wiia, ilma eestkostjateta. — See oleks esimene liik *hää pää* järelkirjutajatest. Need nendest, kes mitte suuremad Hurti mehed ei ole kui Hurt ise, annawad järele kui Dr. Hurt lubab, ja meil on põhjust arwata, et Dr. Hurt lubab.

Teised *hää pää* järelkirjutajad ütewad: Dr. Hermann käsib nõnda kirjutada; tema on lektor ja ütleb ise, et lektor piab seda kõige paremine teadma. Nende meestega ei maksa minul rääkida. Kui ükskord üks teine lektor tuleb, küll see siis räägib nendega.

Jällegi teised ütewad: Tõnisson ja „Postimees“ kirjutawad *hää pää*; juba see siis nõnda õige on. — No jah!

Siis on weel suur hulk kirjasid, kuhu trükikojad *hää pää* wägiwaldselt sisse on parandanud (Tõnisson, Hermann, j. t.), ja wiimaks olgu weel need nimetatud, kes palja jonnri pärast *hää pää* kirjutawad, sest et nad kord nõnda on kirjutama hakanud ja häbiks piawad järele anda.

Hea pea kirjutajad lahutame ka kahte liiki: need kes ise oma parema tundmise järele ainult nõnda tunnewad õige olema, ja teiseks need, kes teiste eeskuju järel nõnda kirjutawad. Siin on esimene liik suur, palju suurem kui teine. Et neil asjaga tõsi taga on, tunnistawad nad sellega, et nad teised Kirjameeste

1) Onnis Hurt rääkis suusõnalisel kõnes *hea* ja *pea* sõnas ikka *ea*, nagu ma seda tema waimulikus ja ilmalikus kõnendes mitmele korrale tähele olen pannud.

Seltsi õpetused wastu on wõtnud.¹⁾ See tähendab, niipalju kui wähegi wõimalik, tahawad nad järele anda ja uuendusi wastu wõtta, aga mis liig, on liig, ja *hää pää* on neile liig. Ma nimetan mõnda kirja nimepidi.

1. Uus Testament on igal pool *-tatud* wastu wõtnud, aga *hää pää* ja *-siwad* on liig.
2. Masingi kirjadesse „parandab“ Eisen *-tatud* ja *-siwad* sisse, aga *hää pää* on temale siiski liig.
3. Jakobsoni lugemise raamat niisama.
4. Uus Lauluraamat niisama ja weel wäga palju teisi häid ja kõige paremaid kirjasid.

Küsime nüüd : kummad piawad järele andma? ehk parem : kummalt poolt on ennem järeleandmist loota, et meie ühendusele saaksime? Järelkirjutajad wõime siin kõrwale jätta, sest waene kirjamees see, kes oma sõna teise mehe käsu peale ümber moonutab, juba ta siis isegi oma sõnast palju lugu ei pia. Nende käest, kes ise oma tundmise järel kas *hea pea* ehk *hää pää* kirjutawad, ei tohi meie järeleandmist nõuda. Aga neid on *hää pää* pool wäga wähe, kui neid ülepea olemas on, sest mina arwan Dr. Hermannini kohta ka, et tema mitte tundmise järel *hää pää* ei kirjuta, waid sellepärast, et „keeleuurliste peensuste“ järel nõnda wälja tuleb. Järeleandmata *hea pea* kirjutajaid on palju, ja ei ole mitte ära näha, et nende arw edaspidi kahanema saab, sest neil on elaw Tallinna keel kõikumata aluseks all ja kõige paremad Eesti keele kirjad eeskujuks ja kinnituseks ees, ja need tõmbawad muidugi jälle just kõige paremad kirjamehed ligi. Mis neid iseäranis tugewaks teeb, on see tundmine, et nende sõna ainult nõnda õige on, ja et kui nad siin järele annawad, nad siis ise oma kirjad ära rikuwad. Seega siis, sündinud Tallinna keele rääkija, kes ise omast sõnast lugu piab, see tähendab, iseteadja keelemees on, ei anna siin ilalgi järele.

Hää pää kirjutajate juures ei wõi see wastuseisimine nii järeleandmata kindel olla. Temal puudub siin loomulik põhi, kuhu peale ta ennast tuetada wõiks: elaw rahwa keel, sest sündinud *hää pää* rääkijad piawad Tallinna keelt kirjutades oma harjunud rääkimise keele terwelt ära salgama ja sellepärast

1) Siin on jutt kolmest keelewastasest õpetusest, mis Kirjameeste Selts õpetas: 1. *hää pää*. 2. et ei tohi mitte wahet teha *õpetud mehe* ja *õpetatud mehe* wahel, waid piab igal pool kirjutama *õpetatud mees*, *liigutatud süda* j. n. e. 3. et ei tohi mitte kirjutada *nemad magasinid*, *nemad lugesid*, waib piab ikka kirjutama *nemad magasinwad*, *lugesiwad*, *tahaksiwad* j. n. e.

ei wõi neil ühe sõna kadumisest kahju ega tema alalhoidmisest teiste wõera murde sõnade hulgas kasu olla. Need Tallinna keele rääkijad, kes *hääd püüd* on hakanud Eesti kirjakeelele õigeks pidama ja sellepärast tema tarwitusega kirjas, mõni üksik ka kõnes, ära on harjunud, need lahkuwad sellest kerge wae-waga, sest neile on lahkumine juba harjunud asi.

Noor-Eesti II.

Mõtted lugedes.

20. V. 1907.

Noormees wiisakalt riides, koguni hää maitsega, mõruda, waimuka waatega, eralde kõndides, et teised teda kõigekülgsest waadelda saaksid; liigutustes pool weneüliõpilast, pool maapoisi ilutsemist, olekus mitte edew; ei: noor tõsine, nimme waewlew, jonnikalt puuriw ja otsiw, — nii tuli „Noor-Eesti II“ minule wastu.

Tere pääle!

Wälimus seekord tõesti ilus. Pildid, Saksamaal walmistatud, kaunistawad kõigiti raamatut. Uued raamatud on nagu uued inimesed: — nad toowad, kui mitte muud, siis vähemalt wärsket õhku tuppa. Ja sümpatilik nagu maksab palju inimese ja raamatu juures. Raamat on inimese asetäitja, inimese waimline käskjalg wõeraskäikudel. Ma kardan, kui hoopis hääd raamatud tulewad, siis inimeste järele igatsust suurt ei ole.

Hää, meelepaitawa tuju loob see noorte raamat. Sa sorid lehti, waatled A. Adamsoni kujusid: iludust, walu ja pattu hõõgawad ta naisterahwa kujud; meeled lõowad mõõnana, kergemeelsusest traagikani wiib sind mõtte- ja tunnetelend. Raamat kisub kaasa. Sa otsid omale paraja tooli ja seljatoe ja hakkad lugema

Küsid tahtmata Noor-Eesti sammude kabinal: kas lähewad nad täie äratundmisega oma radasid wõi tallawad nad wallatu laste moodi laialt maanteelt kõrwale, näidates, et neil wiledamad jalad on kui wanadel, et pärast maanteel wäsinult lõpushile jõuda. Kas on neil üleüldse oma teesid?!

„Meie ei käi labaste inimestega ühes laial maanteel“, ütlewad ühed, ja astuwad kõrwale ja kõnniwad — kraawis. Teised jääwad hulgast maha ja arwawad, nad on isemehed, eralde, neil on oma seisukoht. Weel teised, ja neid on noorte, „uendajate“ seas kõige enam, jooksewad kõrwale teelt, hüpates ja marju noppides, kuna harilikud „kodanikud“ maanteel tasa sammudes koormat weawad. Mõistlikumad nendest näewad ära, et ilma koormata wõib ruttu edasi jooksta, koorem aga muidu hästi ei liigu, kui ka nemad ei sikuta, ja nad asuwad ühte ja tõmbawad ühes. Jonnikad ei tihka tagurlist koormat wedada, mis ikka päälegi porisse kinni tükib jääma, ja wisewad wedajate ümber, nagu parmud suwel nurmel hobuse ümber. Nad arwawad, nad kihutawad oma wisemisega tagant, wirgutawad tööle, ei märkagi aga, et nad ainult wäsitawad, nagu kärbsed ja parmud töölooma wäsitawad ja waolt awatelewad.

E. Petersoni „Rahwa walgustaja“ najal arutab E. Mihkelson nähtawasti noorte seisukohta. „Warjukülgesid walgustada . . . Selles on meie arwates just iga kirjaniku wäärtus“. (lk. 108), See oleks siis ülesanne. See seisusõna on just niisama õige, kui õige tõendus on: „inimesed elawad, et oma haigusi paranada.“ Seisukoht on täiesti wale. Kirjanik ei ole minu arwates mitte korstnapühkija, et ahjud heledamalt põleks: kirjanik on „elu tuli ise“. Kirjanik ei ole ka saapawiksija,; ta on läige iseenesest.

Loow luulelend on nagu kewadine jõud: ka kõige närtsiwamast, kuiwanust kõlust leiab ta koha, kuhu oma jõuu, elu sisse ajab. Midagi ei lõhu kewade.

Sügis lõhub, kewade loob. Kas ei ole meie noored sügisene oras? Wõi on nad sügis ise: Kewade, mis kogemata enne talwe on tulnud? Kui kaua kestab talw, tarretus pärast sügisest lõhkumist meie nurmel?

Kujukõnест läheme teosõnale. Kas ei lõhkunud ka „tagurised“, Saksa ja Wene bürokraadid? Mis on see lõhkumine meid edasi wiinud. Mispärast peab E. Mihkelson lõhkumist noorte idealiks, eesõiguseks. Ma arwan, Mihkelson jääb minule wastuse wõlgu ja toob teinekord Nietzschest neid kohtasid ette, kus loomisest kõneldakse.

Kas oskawadki noored lõhkuda?! Ei tea ütelda: lärmi kuuleme küll, ei näe aga rusikaid lõhkumas. Rusikas ei ole seal pool, weel üles leitud! See ei ole rusikas, mida nad näitawad: on peo täis pikki sõrmi. Nende rusikal on tasku lõhn juures. Wabal inimesel on kaks omatehtud rusikat: üks kaitseb südant ja südame õigusi, teine raiub mõtetele teed, ja kus nad kaisutades kokku heidawad, seal sünnib waba inimene!

Tolmu on sealpool ka, noorte külas, aga see ei ole lõhkumise tolm, waid tolmupilwed, mis nad üksteisele silmi pilluwad.

Noored wiskawad kukerpalli, ja arwawad, et nad maailma on ümber pöörnud.

Nad õhutawad tõesti elutuld. Mõned nendest puhuwad ainult walest kohast: nad puhuwad ülewast korstna otsast, arwates, kõrgemal seisukohal õigem seisukoht. Toas aga tuntake wingu. Päriskodanikud, nagu mina ja teised . . . puhuwad alt lee poolt wastu. Ma arwan, meie puhumisel, õtsumisel sünnib sooja, kui ka pikkamisi. Nemad ütlewad: kus suitsu, seal sooja, ja sünnitawad wirgaste wingu; meie ütleme: kus sooja, seal kahjuks ka suitsu, ja õhutame sooja.

Wähe arusaamist awaldab E. Mihkelson politika elu kohta. Oma arwustuses walgustab ta omawiisi „Teataja“ ja „Postimehe“ wõitlust. Päewalehe „Teataja“ ilmumisega wõtaw uus wool

hoogu. Noored jõud, kes endid selle lehe ümber koguvad, asuvad agarusega tööle“, kirjutab E. Mihkelson. „Postimehe“ ümber seisavad „rahwuspesalased“. Kahju, et E. Mihkelson nii wähe waimu on tarwitanud: ta kaitseb noori, ja ei märkagi, et neid kaitstes, neile pähä klopib.

„Teataja“ seisis, minu arwates, rahwuslisel alusel kõige pahemas mõttes, ta ei seisnud aga mitte oma rahwuse, waid Wene rahwuse alusel, nagu „Olewikgi“ wiimasel lõpul.

Seal oli „Postimehel“ palju tarwis lõhkuda, enne kui „Teataja“ karwa ajama hakkas ja õiget wärwi näitas. „Postimehele“ ei wõi seda kiitust keelda: „Olewiku“ ja „Teataja“ kolkimine on „Postimehe“ töö, mis lugupidamist ära on teeninud.

„Uudised“ ja „Teataja“ on täiesti lahuswoolud, ja mitte sarnased woolud, nagu E. Mihkelson arwab. „Teataja“ ajas rahwuslist, segast politikat, „Uudised“ seisiwad aga selgesti rahwuswahelisel alusel, olid igatahes kõrgemal edenemiseastmel kui „Teataja“.

Kahjuks ei ütle E. M. oma arwustuses midagi, mis meie olusid kuidagi seletada jaksaks. Ta paneb kõik sündmused Prokrustuse woodisse: mis liig suured on ja sisse ei mahu, nendel lööb ta pää otsast maha. Selle tõttu näitawad sünid E. Mihkelsoni sulel — pääta ja sügawuseta. Meie politika kirjud woolud jääwad E. M. kujutuses wäga pisikeseks. Ta on nagu waatleja Rafaeli wanade kujude ees: ta näeb wana s kujus ainult ärapragunenud kohtasid, maali täis-mõju jääb arusaamataks. E. M. seisab sõdijate reas, tal ei ole ülewaadet. Ta arwab, et sõdijad lahingu käiku teewad, ei näe teadwat, kudas kindralstaabis lahingu käiku juhitakse.

„Noorte“ sündimist ja sihti ei selgita E. M. arwustus sellega mitte. Arwustus ei ole ka Noor-Eesti seisukohalt kirjutatud, ehk küll E. M. sarnase näo teeb, nagu oleks ta weel noor.

Kas „Rahwawalgustajat“ tõesti „Postimehe“ ringkonna poolt lõhkujaks on peetud, on kahtlane. Ei ole seal, minu nähes, ühtki lõhkollust sees. Aga „Rahwawalgustajast“ ei taha siin pikemalt juttu teha.

„Noor-Eesti II“ album on wiimaste aegade järeлкaja. Suurem osa kirjanikka puudutab wiimseid weriseid sündmusi. Pea alguses tunnistama: Kirjanikud näitawad oma tendentsi, aga mitte olude traagikat. Wäiklane on elu, mis nad kujutawad.

Palju, liig palju werd woolab jutustustes. Werejooksu kirjeldused peawad nähtawasti haledust äratama. (H. Taar, Parik, Wunk). Inimesed surewad kirjeldustes ilma suuruseta. Sellepärast ei jaks nad lugejates õiget kaastundmust, auustamist äratada. Haledus, sentimentalität, on kõige nõrgem kaastundmus, tõuseb ruttu, kaob ruttu.

Kirjanikud oleks pidanud, haledate kirjelduste asemel, wiimaste aegade surnute suurust, nende loodusesunnilist ülesannete täitmist kujutama. Saatuse sammumisel oli tarwis, et need üksikud jalgade alla jäiwad. Elule oli surma tarwis. Teadwale elule on teadwat, iseteadwat suremist tarwis, sellepärast lähewad tublimad wabatahtlikult surma. Wanad kunstnikud mõtlesiwad teisiti. Waadetagu näituseks Rubensi „Decius Mus“ ringkujutusi. Kui palju tapmist ja werd. Aga siiski Rubens ei mõju, ei tahagi kohkuwalt, hirmutawalt mõjuda: ta näitab roomlaste isamaalust ja kangelase waimu kannatamises ja suremises.

Sündmuse ei saa õieti kujutada, kui inimesi õieti ei tunta. Noor-Eesti kirjanikud on wäiksed inimesetundjad ja sellepärast ei jaksa nemad ka sündmustest õiget wiisi jagu saada, neid ära seletada.

Imelik on, et isikud, kes nii tähtsalt Eesti elus enne ja nüüd kaasa mängiwad, nii arusaamataks meile on jäänud. Seal paistab kõige enam meie mõisnikuseisus, Balti aadelisugu silma, kellest meie kirjanikud tõsist pilti ei ole jaksanud sünnitada.

Aadeliseisuse hingeelu, rüütliseisus on Eesti kirjanikkude poolt päris walesti kujutatud. Ei tea ühtki kirjanikku nimetada, kes wähegi rahuloldawalt aadelisi kujusid kirjanduses oleks loonud. Niisama ei ole Balti Saksa kirjanduses õige-kujulisi Eesti iseloomusid leida.

Lätlaste pool on asjalugu parem. A. Needra on juba häid tüpusid aadelisoost kirjeldanud (Sõrru Suitsus, Maas parun Nordhausen j. n. e.). Teiselt poolt on Pantenius, Worms, tõetruusid Läti talupoegi kirjeldanud. Sealpool nähtawasti üksteisest arusaamine suurem, üksteise ärahindamine, vähemalt kirjanduses, õigem.

Eesti kirjanduses on aadelimees ikka midagi negatiwlist. Aadelitüpused on sihiliselt ühekülgsed.

Kirjanikud ei jaksa neid mitte inimsuse seisukohalt waa-delda, waid kirjeldawad ikka erakonna prilli läbi.

Kui suurepäraliselt kirjeldab „Käkimäe kagu's“ Juhan Liiw karjalise eluolu. Ühtki wõerast kõla, ühtki wale kriipsu ei leia sa sealt. Elawalt ja soojalt paistab sulle Käkimäe karjase kuju Peipsi rannalt wastu. Niipea aga kui J. Liiw selles jutus meid mõisnikkude juure wiib, on kõik wale. Ta ei tunne sugugi aadeliseisust, ei jaksa ka nende teguwiisi põhjendada. Ta waatab neid, nagu nad kõõgi uksest wastu paistawad, nende oma õhukorras, loomulises ringis ei ole ta neid tundma õppinud, neid wist tundma õppida saanud.

J. Liiwi olgu näituseks nimetatud. Paremini ei ole lugu sugugi teiste kirjanikkudega, E. Wilde mitte wäljaarwatud.

„Noor-Eesti“ kirjanikud ei ole sellepoolest kahjuks mitte edasi jõudnud. Ka siin kannab aadel tüpelist ernehirnutaja nägu. Kus ta ette astub, seal võid juba ette arvata, kudas tema käsi käib, kudas ta toimetab.

Lk 172. „Parun wõttis merewaigust sigari pitsi, mis tal poollahtiselt pahemas lõppes tolgendas, kätte, uuristas parema käe wäikse sõrme tollipikkuse küünega sigari otsa sealt seest wälja, wiskas selle nikeldatud tuhatoosi“.

Lk 174. „Parun tõusis aeglaselt sohwalt üles, pühkis siidist taskurätikuga tubakukihwtist lehkawaid huuli“.

Need olgu ainult mõned wäljawõtted, millest kerge oleks palju enam pakkuda.

Paruni „nikeldatud tubakatoos“, „pikk sõrme küüs“ — pole sugugi iseloomulikud meie parunite kohta. Sarnane hooplemine läikiwate asjadega leidub ennemine rikkaks saanud wäikekodanikkude, kaupmeeste, parvenü juures.

Kirjanik (J. Parik) tahab nähtawasti kontrasti läbi mõjuda. Kontrast, wastand olgu loomulik, põhjendatud, muidu mõjub ta kui mõnitus, karrikatur.

Kirjanik peab tõsiseid inimesekujusid looma, aga mitte politika erakonna esitajaid. Balti aadeli hulgas on igatahes wäga huwitawaid isikuid, tüüpusi. On päris kahju, et nad nii wähe meie kirjanduses õiget joonistamist on leidnud. Ühestki inimesest ei saa meie õiget kuju, kui meie teda ainult warjukülgedest waatame, teda alt üles waatleme, meie peame neid positiwiliselt kirjeldama, neid ülewalt walgusega waatama.

Kas meie wastased wäiksemaks jääwad, kui meie neid wähendamise klaasi läbi waatame? Ei mitte.

Politika wõitlus nõuab wastaste wigade suurendamist, et nad kõigile, ka lühikese nägemisega inimestele näha oleks.

Kirjanik peab aga õige mõõdupuuga inimeste kallale asuma, neid inimsuse seisukohalt waadates. Ainult õiged põhjused ja õiged waated lõowad läbi, on mõõduandwad ajaloo. Meie wõime ennast ja teisi walesti arwustada ja selle järele toimetada. Ajalugu käib aga ainult õigete waadete põhjal, wale waatekohal olejad tõugatakse lihtsalt kõrwale.

Kirjanik peab inimese hinge sügawusesse waatama. Ta peab traagika põhjust üles otsima, mille tõttu inimesed oma paremat tahtmist wastu halwaste toimetawad. Ei wõi ära unustada, et kõik inimesed oma seisukohalt kõige õigemine, paremine arwawad toimetawat, igaüks talitab nii, kudas tema asjaoludest aru saades, kõige tarwilikumaks, õigemaks arwab.

Aadelimehed arwasiwad, et rahu ja korra pärast tarwis oli inimesi ohwerdada, ja mässu poole hoidjad arwawad seda tarwis olewat üleüldise edu pärast. On wale, kui kirjutatakse, et aadeli-

mehed ning nende poolehoidjad werehimu pärast püssitule alla kaasinimesi saatsiwad, niisama wale kui aadel mässulisi — were- ja saagihimus süüdistab. Mõlemad pooled toimetawad kõige parema arusaamise ja mõistmise järele, ja toimetawad siiski kurjasti. Seal ongi elu traagika peidus, mille juuri kirjanik üles otsima, neid põhjusmotiivisid näitama peab, mis inimest, teina tötundmist seisuse, hariduse, kombe külge köidab. Ainult üksikud jõuawad oma keskkonna mõju alt lahti, enesetundmise ja tõe äratundmise: — hariduse kaudu.

Kui ohwitser maja põlema süütab, et otsitawaid põgenejaid kergemini kätte saada, — siis on see wõimalik, tõenäitlik. Aga et ohwitser põlewate loomade häda kisa kuuldes ja teades pääleegi, et loomadega ühes ka inimesed sisse põlewad — „rahustatult naerab“ (lk. 178), siis ei wõi mina kuidagi sarnast teguwiisi terve mõistusega inimesest aru saada. „Moral insanity“ loomuline isik wõiks seda küll teha. Aga niikaua kui kirjanik kuskil näidanud ei ole, et ohwitser oma loomu poolest iseäralik oli, ei ole tal ka õigust temale iseäralikka omadusi külge luuletada. Meie teame, et just sõjamehed loomade kannatuse juures wäga osawõtlikud, hellad on. Sarnane hingeline walekuju, nagu Parik ette toob, on igatahes wõerastaw ja rikub terve jutu tuju.

Ma tuletan möödaminnes L. Tolstoi kujutamist, sündmuste seletamise wiisi meele. Sõbrad ja wastased lähewad — näituseks „Sõda ja Rahus“ — silma eest mööda. Aga kuskil ei ole süüdlasi ega süüdistamist ehk küll mõlemal pool surmatakse. Tolstoi wiib inimesed saatuse arwustuse alt läbi ja saatuse silmas ei ole kurje ega häid, waid inimesed oleme kõik.

Niisama mõnituskujuline on õpetaja „noorte“ juttudes. Erand on Fr. Mihkelsoni „Jumala-Saar“. Ei wõi ju keelata ka kiriku ja ebawagade ebakommete üle pilgata. Põhjust on selleks tõesti küll. Wastik on aga wähene arusaamine usulistest küsimistest, usuliste püüete möödahindamine. „Kiwisaare Toomas“ ei mahu kuidagi oma hingeeluga minu arusaamisesse. Ei ole wõimalik, et usutung nii pääliskaudne meie maarahwa sees oleks. Kirik, kiriklus ja usutung tulewad lahus hoida. Kirikuteenistus wõib herrade teenistuseks muutuda, aga usk, usutung on looduse teenistus, loomusunniline, nagu nälg ja janu, ja otsib enesele rahustamist awaldamises, kui ka tihti imelikul kujul. Kiwisaare Toomal, kes nagu looduse sunnil oma kohta hoidis ja armastas, oli ka kindlaste hingejõudusid, kes wägisi Toomast üleloomuliste küsimistega tegemist tegema sundisiwad. Kirik on meie rahwal ainult abinõuu oma usutunnete awaldamisel. Niipalju kui tähele olen pannud, on taluinimesed õige

kahklejad kirikuteenistuse asjus ja saavad instinktiivliselt aru, et kiriklus ja usklikkus kaks isesugust asja on.

B. Linde puudutab ka jutukeses „Kõik hingekeese eest“ wagadust, usuelu ja wagade hingeelu. B. Linde on osaw westaja, keel on sõnarikas, kaksikkõne elaw. On näha, et Linde rahwa ütlemise wiisi on uurinud ja teda tunneb. Inimesetundja aga nähtawasti ta weel mitte ei ole.

Tõo papa on ettelugeja, ta „rääkis palwewendadele ja õdedele Jumalast ja kuradist, põrgust ja taewast.“ Tõo papa armastab palweõdesid enam kui harilikult lubatud ja saab mõnegi lapse isaks.

B. Linde kirjeldab ettelugejat, kes pääasjalikult sellepärast palwe tundisid peab, et lugejad temale wara koguks ja et tema naistega ligemalt kokku saaks.

Tõsises jutus ei wõi kuidagi inimese teguwiisi nii pääliskaudselt põhjendada. Mina saan wäga hästi aru, et inimene waga on ja selle juures suguliste kirgedele alla langeb.

On tuttaw nähtus, et wagadus ja suguline tung kõrwu käiwad. Jumalaema auustamine katoliku kirikutes on pühade ja suguliste kirgedele läbi põhjendatud. Niisama on ammugi teada, et usumäratsejate, wõi ususektide kõige põrutawamad palwejoowastused suguliste joowastustega waheldawad ja mõlemad südame awaldused usklikkude poolt Jumala teenistuseks peetakse tõsises mõttes. Wagadus ja suguline kirglus on päätükk, mis palju mõtelda annab. Igatahes ei saa seal naljaheitmisega kaugele.

Päälegi on imelik, et kirjanik sugulist kirge nii tähtsuse-taks teeb, teda nii põlastawat osa mängida laseb. Emil Zola järeltulijatele peaks arusaadaw olema, et kirjanik mitte kimalu-sest moraliseerides mööda minna ei wõi ja teda tunnete hulka wisata ei saa, millest naljatades kõnelda tuleb. Usuliste joowastuste kõrwal on nimelt sugulised joowastused, mille pärast inimesed walmis on tulle minema, tulle on läinud.

B. Linde oleks wäga hästi, ettelugeja hingeelu arendades, näidata wõinud, mis palwewendade ja ettelugeja waimus mõõ-nab, kui nad kirgedele mässus wärisewad.

Häbeliku naeratuslega ei saa midagi ära õiendada, nagu B. Linde seda katsub.

Nähtustest ära sügawamale — nähtuste põhjuste poole, — sinna peaks kirjaniku silm wahtima ja inimese süü ja õiguse sala juuri arutama.

Luuletaja genial aimamise wõim wiigu lugejaid inimeste seaduste juurest, mille põhjal inimesed eksiwad, looduse sea-duste juure, mille põhjal nad õiguste toimetawad. Nähtuste, sündmuste õige põhjuste äraseletamine wiib lugejaid

enam inimsuse seisukohale. Minu arwates teewad Noor-Eesti kirjamehed omale elu problemi liig lihtsaks.

„Noor-Eestis“ on päris „noori“ — wähe. Ja need noored, kes seal on, awaldawad palju sarnadust tundmustes. Näituseks: Fr. Mihkelson; „Kõrgetel mägedel, hämarates orgudes, mässawatel koskedel käin ma hommiku koidikul ja laulan oma elu-laulu:

Kõrgemale, kaugemale! Taewani üles, põrguni alla — raskemalt, armutat!“ (lk. 1).

Mait Metsanurk: „Kui kõrged walgeharjalised laened nagu tormijookswate sõjawägede read wihase kohinaga ähwardawalt kalda poole tormawad ja wastu kaljusid langedes purustatult tagasi pörkawad ühes mässawate laenetega tahaks ma siis meeletult edasi tormata, kui ma ka kalda kaljude wastu peaks puruks pörkama . . .“ (lk. 209).

Helene Taar: „Tuul wilistab ja wingub, külmanud puud kõlisedawad. Õudselt wilistab tuul läbi suurte purustatud aknaaukude. . . . Ma seisatan üksi kaewu ligidal mahalangenud kantsitüki najal . . . ja mõtlen ja unistan.“ (lk. 194).

Marie Heiberg: „Kõrge on koit. Piirita sinab taewas . . . ja otsatu on maailm . . . Miks on nii kitsas mu rinnas“. (lk. 66).

Hella Murik: „Tule ühes kord minuga kaugele, tule ühes. Tule, läheme läbi kewade öö kaugele sinna, kus ununeb päewatöö“. (lk. 116).

Ma olen ülewal nimetatud kirjanikkude tööde algused siia üles kirjutanud.

Ei wõi salata, nendel kirjanikkudel on palju ühtlast maitset ja waatamise wiisis. Ei wõi see kogemata tulnud olla. Noored on kaswanud ühesuguses õhukorras. Siin on ühtlane mõju Noor-Eesti pääle surumas olnud.

Ühine on neil: wägimaastikud, „heroische Landschaft“, piirita koht, ja selle keskel „mina“. Walitseb subjektivismus kõige suuremal määdul: „Mina“, minu ümber wägew loodus, ja minu sees wägewad tunded. — Meie oleme näitlejad loomu poolest, armastame oma elu dramatilikult kujutada. Inimesed arwawad, et nii kannatanud, nii sügawalt keegi tundnud ei ole, kui „mina“. Igaüks otsib oma tegude taga suuri mõtteid ja suuri tundeid. Eksitus on selles arwamises. Suuri tundeid on niisama wähe, kui suuri inimesi.

Kõikides on tõesti wägew tung tõukamas, aga mitte nende oma, waid looduse suur sund. Kirjanikkudele ei oleks kahju teinud, kui nad ära tunneks, kui wähe nad „omast wäest“ jaksawad.

Mait Metsanurga töö on sellepoolest huwitaw.

M. Metsanurk kinnitab (ei ole ühtegi põhjust arwata, et see mitte M. Metsanurk ise ei ole): „ühes mässawa laenetega tahaks ma siis meeletult edasi tormata . . . kui ka kaljude wastu peaks puruks põrkama“.

Ma kahtlen wäga, kas see „ma“ (M. Metsanurk) oma sisemise jõuu pärast tormata tahab, kas temal tõesti jõudu on ennast nii wägewalt awaldada, nagu ta arwab. Ma ei leia M. Metsanurga kirjast ühtki mõtet, tunnet, mis oma perspektiive poolest nii kõrge oleks, et „ühes tuiskawa tormiga üle metsade ja mägede . . . kadunud kewadet tagasi otsima“ ulataks. Lugeja tunneb lausa, et „kangelasel“ sisemine wäärtus puudub, kujutuse järele otsustades, sellepärast mõjuwad kõrged sõnad, kui hooplemine, tühi fras, sõnadekõlksutamine.

M. Metsanurk puudutab wäga kõrgeid aineid. Ta laseb oma „kangelast“ tütarlapse pääle suurte mõtetega mõjuda, nii et tütarlaps wiimati tunnistab: „Ma olen täna mõndagi kuulnud, millest mul senini palju aimu ei olnud“. Lugeja ei leia aga terwes jutus midagi „mõndagi’st“. Kõik kangelase kinnitused, et tema suuri, sügawaid mõtteid on arutanud, ei saa lugejat uskuma panna, et teda tõesti suured tunded kihutamas, sest puuduwad suured mõtted.

Suuri tundeid wõib ette petta, tunnetel ei ole mõõtu, objektiivlist mõõdupuud.

Suuri sügawaid mõtteid ei saa aga mitte simuleerida, nende wäärtusest saab lugeja aru.

Nüüd on aga lugu nii, et tundeid kõige parem — mõtetega mõõta wõib. Sügawa tundega käib kõrwu sügaw mõte wõi suur tegu. Kui keegi meile tõendab, et temal nii suur armastus südames, et terwet maailma wõiks kaisutada, aga tegudes ega mõttes midagi suurt ei ole üles näidanud, siis on meil õigus tema tunde sügawuse juures kahelda.

Wõi kui keegi kinnitab, et loodus wõi mõni kunstitöö tema pääle wäga wägewalt mõjub, tema aga mõtetes aher ja tegudes wäiklane on, siis wõime kindlad olla, et see isik ennast ja teisi petab, wõib olla tahtmata petab.

Sügawalt armastada, wihata, kaasa tunda, kannatada wõib ainult sügaw, suur iseloom.

Nii wähe, kui suuri inimesi on, nii wähe on suuri tundeid. Muidu on aga palju näitemängu ilmas olemas.

Kahtlemata kõige tublim töö noorte poolt on Fr. Mihkelsoni „Jumala-Saar“. Keel on wägew, rikas sõnade ja ainete poolest, stiil kohati ütlemata tore. Kõne on mõru, tuse, mõtete ja kujude poolest wäljawalik suur. Muusikalise rütmusega rühib lause Fr. Mihkelsoni kirjas, kõlab kindlalt ja walmilt.

Pseudo-romantika käes kannatab ka Fr. Mihkelson teiste noortega ühes. Aga tema mõttelend katab mõnegi wea kinni. Igatahes ei saa „Jumala-Saarest“ mööda, kes Eesti kirjan- duses tahab kaasa kõneleda.

Minule iseäranis meeldib Jumala-Saares soo luule. Meie soodes on wägew looduse iludus peidus, millest kirjanikud seni õieti aru ei ole saanud. „Torgla Soo muinasjutt Jumala-Saar“ wiib meid põhjamaa looduse saladuste ja iluduse sisse. Enam soost!

G. Suits on „Laulus Eestile“ soo waimu meie loomus ja looduses hästi tabanud :

„Kõwerad, küürakad waewakased,
juurtega, juurteta mädasoo mülkas . . .

See on Eesti.

Kes küll kuiwatab korra neid soosid? . . .“

Fr. Mihkelson : „Üksinda seisab mannermaast lahutatud Jumala-Saar kesk põlist laant ja mäda sood. Kaldale sinawad ta tammede ladwad, aga teed tema juurde ei ole“. (lk. 13).

Fr. Mihkelsoni kujutamise wiisis paistab Wene kirja- nikkude, iseäranis Leonid Andrejewi ja Gorki mõju läbi.

Nimeta isikud „Esä“, „tema“, „tüdruk“ jne. on wist küll Andrejewi kaudu Maeterlincki käest saadud. Oma draama- des — Les aveugles, Interieur, L'intrus laseb Maeterlinck tegelased nimeta ette astuda, ta tähendab neid ainult mõne omaduse läbi ära. Inimese indiividuumite asemel tarwitab Maeterlinck inimese tüüpusi. Maeterlinck teeb seda meelega. Tema ilmawaade on kombele põhjenduseks. Inimese wälimine isik ei ole Maeterlincki järele kaugeltki terve isik. Wälimised „põhjused“ ei ole inimese käekälgus mööduandwad. Seal on saladuslisi jõudusid ja aimamisi, mis inimest juhiwad. Saatus töötab aimamata wäel inimeste kallal. Et seda saatuse tegewust näidata, laseb Maeterlinck oma tegelaste juures wälimised mõjud kõrwale jääda : nimi, kõne, liikumised on kõrwalised asjad. Saatus töötab waiksuses ja aimamiste kaudu.

— „Esä, Esä“, kes on säääl ?

— Tuul on ju.

— Ei aga see, kes säääl nõnda hoigab ?

— Ah see, — see on ju mets . . . must, must mets . . .

See (lk. 10.) Fr. Mihkelsoni kaksikkõne on päris Maeter- lincki laadi.

L. Andrejew on „Inimese elus“ kõwaste Maeterlincki mõju paista lasknud. Maeterlincki juures on tema kujutamise wiis ilmawaate läbi selgitud. Tema järeloomajatel ei ole mitte süsteemi, sellepärast mõjuwad nad wähe edewalt, põhjendamata algupäraliselt.

Weel paistab minule Wene mõju „Jumala-Saares“, — Eesti loomule wõeras — kuhjendatud affektis wälja. Kõik tunded on liig wägewaks paisutatud, ikka oled lugemisel isesuguses wägitujus, mis wäsitawalt, ebaloomuliselt mõjub. Raswa ei wõi mitte palju korruga süüa anda, niisama sibulaid.

Sarnane „wägituju“ oleks ära jäänud, kui Fr. Mihkelson oma tööle mõne kindlama wormi oleks walinud. Aga selle poolest patustawad meie noored pea kõik: ühtlane on neile wormita kujutamine. Waatame näituseks Parik'u ja Wunk'i juttusid.

Olgugi, et Wunk pikalt Kiwisaare Toomast kirjeldab, ei saa lugeja Toomast ühtki selget pilti. Jooned on kahwatud, tüüpilised, hingeelu sügawuseta ja jutu siht päliskaudne. Wunk'i keel ja stiil on kangesti kuiw, nagu saapatalla pääle oleks protokoll kirjutatud, nii luiselt ja äratallatult näitab kujutamine.

Wunk ja Parik on mõlemad oma juttudes sündmused wäga laiali sõtkunud, et meie ühegi juhtumise päl kauem peatama ei saa jääda. Jutu käik oleks enam mõne sündmuse päl keskendatud olema pidanud, siis jääks terve sündmus enam silma, meeltesse kinni. Nii näituseks kirjeldab Parik „Küttides“ mõisa parunit, metsawahti, peksmist wallamaja juures — ühe joonega. Kõik need sündmused on liig tähtsalt algatud, mille läbi pääsündmus — saunahurtsiku põlema sütitamine hoopis warju ja sellega mõjuta jääb. Mõisniku paha tuju ja metsawahi orjameelse alandlikkuse seab Parik traagikalise surma ja sündmuse põhjuseks, millega lugeja kuidagi rahule ei jää. Niisama õigusega wõiksime mõne ajaloolase moodu Napoleoni kaotusi Wenemaal nohuga seletada, mis Napoleoni plaanisepitsemist takistas. Põhjused peituwad siin ja sääl palju sügawamal.

Ükski jutt, kirjatõõ Noor-Eestis ei ole täie kawa najale töötatud. Katked, etüded on nad suuremalt jaolt. Koguni edwistamine on „päätükk suuremast tööst“. Endises ja nüüdses albumis oleme neid suuremate tööde päätükkisid küll leidnud, suuremad tööd on aga tulemata jäänud. Sarnane teguwiis on hooplemine.

Meie kirjanikud näkse arwawat, et worm, kawa kõrwaline asi on. Ei ole. Ükski täieline luulelooline kuju ega täiusline mõte ei saa ilma wälimuse täiuseta ennast awaldada. Ei ole juhtumine, mille tõttu luulekujud: epos, draama, roman, uudisjutt on saanud, ja mille tõttu need kujud kindlat kawa, sisemist ja wälimist korraldamist nõuawad. Nagu igal hingel omasugune keha, nil on igal luulesünnitusel omasugune wälimine worm. Kõige suuremad tööd maailma kirjanduses — Dante, Shakespeare, Goethe tööd — on täielise kawa najale ehitatud. Ainult organi-

seeritud mõte on õige mõte, ainult korraldatud tunne on luuletunne. Kõik muu on kõige paremal korral ainult dillettantism.

Kawakindel töö nõuab muidugi palju waewa ja mõtlemist. Ega see aga meie noorkirjanikkudele sugugi paha ei teeks, kui nad tunneksid, et waimu töö kõige raskem waewanägemine on, olema peab. Kõik muu on dillettantism.

„Noor-Eesti“ patustab sellest küljest laialt, sellepärast ka nende mõtted poolikud ja tunded täiuseta.

Pea ainuke erand proosa töödest on Aino Kallase „Wana Oru surm“. Siin on meistritöö tunne lugemisel. Pääsündmus on hästi ettevalmistatud, jutu tegewus tõuseb aegapidi kuni lõpuni. Mõtted — on mõtteid — on otstarbekohaselt koondatud. Stiilis, luulelennus walitseb tõsine disciplin, millest meie noored palju õppida wõiksid. Kohati on tunne, nagu oleks ehk tellingid weel näha, mille najal ehitus kohendatud, vähem „Wana Oru surmas“ kui mõnes endises wäiksemas kirjatöös. Aga ka see puudus on teiste noorte lohakil ja umbkaudu plaanitsetud tööde kõrwal weel kiituseks.

Subjektivismus, mille all teiste tööd kannatawad, on A. Kallasest kaugel. Ei kõnelda „minast“, ei ka palju paljutundlisest inimesest, waid loomadest ja Wana Orust, kes loomadega nagu ühte on kaswanud, kes palju ei mõtle, aga seda enam aimab, loomade tundmusi ära aimab ja nende kannatusega ühes kannatab. Nii lihtsatest asjadest kõneldakse, ja ometi, — suurepäraline traagika pilt mässu ajast läheb meie eest mööda.

Inimese kannatusest saame aru: meie teame, inimene wõib süüdi olla. Laste walu mõjub rusuwalt, sest neil ei ole süüdi. Loomade kannatamises on elementar traagika peidus, Weel üks samm edasi, ja — kiwid hakkawad karjuma. Looduse hädakisa tõuseb nende mõistmata olewuste kannatamise puhul. Ülekohus on seal suurem, kui süü, kui kõige suurem süü wõib olla.

Ja ongi Aino Kallase jutus, nagu karjuksid kiwid, lauda kiwid, millest suur laut ehitatud, ja kõneleksiwad wasarad ja naelad katuse löömisel.

Just selle läbi, et kirjanik oma tundmused objektiweerinud, nende kaudu loomad ja kiwid kõnelema paneb, on mõju lugeja pääle suur. Ja et nii sügawale looduse sisse sündmuste traagikaline põhjus seatakse, on ka süüdistamine ära jäänud. Nagu loomad kannatawad ilma süüta, nii on inimesed süüdi ilma teadmata ja õieti ilma tahtmata. See inimsuse seisukoht, on õige kirjaniku seisukoht.

Aino Kallase jutus on minu arwates loomade hingeelu kirjelduses eksitus. Põlewas laudas ei mõtlegi loomad ukse

poole tormata, nagu Aino Kallas kirjeldab. Lehmi ei saa kuidagi põlewast laudast wälja, neid peab wedama wõi kandma. Kõigest kuumusest, walust hoolimata jääwad nad lauta, kus nad wiimati põlewa kodu kuumuse käes koleda plahwatusega lõhkewad.

Aga kirjanikud lasewad loomasid tihti inimese wiisi toimetada, ja selleks on neil omajagu õigust.

Weel üks proosakirjanik on wäljapaistew, kellest ainult lühikene jutukene „Hingekell“ albumis aset on leidnud: Jaan Lintrop. Ma olen Lintropi auustaja, kahjuks leian teda nii wähe. Lintropil on kindlasti palju annet. Ta oskab juhtumisi ja loodust kirjeldada, ilma et ta ennast kõigile poole wahele topib, nagu teised „noored“ armastawad. Nad kardawad: loodus on inetu, ja ehiwad teda oma eõawärwidega, tunnetega.

Loodusele ei ole midagi tarwis juure lisada. Kunstnik tõmbab ainult nende nähtustele, mis temale tähtsad näitawad, joone alla, laseb neid sündmusi selgemalt paista, mis teda liigutawad, ja kunstitöö ongi walmis. Kunstitöö on wäljawalimine, arwustamine, aga mitte looduse ümbertegemine.

Jaan Lintrop on sellepoolest meister. Tema proosa on lihtne ja elaw. Kujud astuwad selgete joontega lugeja ette ja sündmused on loomuliselt motiweeritud. Oleks wäga häa, kui Lintrop ühe kogu oma juttudest wälja annaks. Lugejaid leiduks pääle minu palju.

Luuletajatelt on albumis salmikuid hulk. G. Suitsu omade juure tuled ikka jälle tagasi, olgugi albumis temast ka kõhnapoolseid wärsa. Suits ei saa lihtsalt hoopis halwasti kirjutada, ikka on genialmaik juures, aga ma kardan ka, ta ei saa ka päris häid luua. Olgu mu kartus ilmaaegne! Suits on Kreeka kirjanikkude pathose meie luulesse toonud; meil walitses enne kõige lüürilisem sentimentalität. Nagu Horatiuse Flaccuse salmikute mõnu kõlab Suitsu rütmusest ja kujutamisest wastu. Suitsu keel ei ole mitte ilus harilikus mõttes. Aga keegi ei ole Eesti keele kõlajõudu nii peenikeselt tarwitanud kui tema.

Suits tunneb üksiku sõna wäärtust, ta aimab sõna atmosfäret, mis üksiku lause sünnitab, ja oskab seda raffinirt lihtsalt lugeja pääle mõjuda lasta. Üksikud ütelled on nagu kiwist raiatud: nii selgelt, julgelt ja walmilt paistawad nad wälja ja jääwad meeles:

„Magas maa ja tukkus taewas,
Tähekesed wähe wilkusid“. (Elu tuli).

„Wastu aknat tuiskab lund:
Ei saa und, ei saa und“. („Noor-Eesti“).

„Ära kaua kuula mees,
see on hädahtlik lugu:
oled ise seda sugu, —
see on kodu meie ees!“ („Noor-Eesti“).

Suitsu lauludes ja Aino Kallas'e proosas leian nõuded täidetud, mis iga hää töö kohta maksab: nad näitawad kõige suuremat eluawaldust kõige wäiksema jõu- ja raiskamise juures — Maximaler Ausdruck bei minimaler Bewegung.

Wiimase nõudega jätame noored, „Noor-Eesti“ jumalaga — jällenägemiseni.

Nii meie noored. Näitawad wahest kui oras kewadel; jõuetult ajab ta lehti. Wist ei olnud seeme hää, oli wõersilt toodud, mitte meie kliimaga harjunud. Maamees rõõmustab siiski, — ilma oraseta jääks ta nälga: kõhnast orasest tõusis mõnikord ilus wili.

Tülikad meie „noored“, jonnikad ja „lõhkujad“. Ei ole sellest kedagi paha. Peres, kus lapsi, on ka kära, tolmu ja katkenud toariistu. Lasteta pere, — kõik on waikne: ei mustust põrandal, ei lõhkenud ruutusid, ei näljasid nägusid, ei korrarikkumist, — ei ka tulewikku!

Ei toonud see „Noor-Eesti“ tulles, mis meie lootsimet. Weel enam noorust, ennastotsimist ja eneseleidmist „Noor-Eestile“, — meie soow. Kui te tulete ja lärmitsete, — oleme pahased, kui te tulemata jääte, oleme kurwad.

J. Luiga.

Eesti rahva haridusejärg iseseisvuse aja lõpul.¹⁾

Haridus on vähearwulistest keskkohadest nagu tuli koldest välja laenetanud. Uuema aja teadus otsib neid haridusekoldeid Vahemere lõunahommiku-mailt ja tõendab värsket hoogu vana Ladina keeli sõna: „Ex oriente lux“, — Valgus tõuseb hommikust. Wahest jõudis kõige varem haridus Põhja-Ahvrika kaudu Euro-passe, kes teda oma kaugele väljasirutatud kätega, Hispania ja Italia poolsaarega, vastu võttis ja teda lõunale ja õhtule edasi andis. Siit keskkohadest lagunes tema aegamööda äärte poole

1) Osalt ette kantud Eesti Kirjanduse Seltsi Kõneõhtul 22. okt. 1907.

ja jõudis viimaks Põhjamaale, kes teda omal viisil ümber töötas. Nende juure, kes hariduse keskkochtade ligemal elavad, ulatas tulesoojus varem ja mõjuvamalt, kui nende juure, kes „teise ilma veere“ pääl asusivad. Siia tungisivad valgusekiired viltu ja väga hilja, nii et külm ja pime siin kaua veel julgesivad püsida, kuna mujal päikene juba ammu keskhommikus seisis.

Soome-Ugri rahvad, kelle liikmed meie eestlased oleme, on õnne vaesedlapsed olnud. Meie pidime oma noorepõlve mööda saatma kaugel mõlemast Europa hariduse-tulekoldest, kaugel niihästi Roomast kui Kreekamaast. Ja need vähesed kiirekesed, kes viimaks meile jõudsid, olivad nii mitme tumestava klaasi läbi murtud ja jõuetuks läinud, nii et neist suurt sooja ei olnud. Meie Põhjamaa seisis muust maailmast hoopis lahus ja kõrval. Ükski laev ei tulnud meie randa, sest et meil mereranda sell ajal ei olnudki. Ükski lootsik ei jõudnud meilt võerale maale, et vaadata, kuidas teine pool mäge ja vett inimesed elavad. Harva juhtus võerast kaupa meie poole ja sedagi mitmesetme vahemehe kaudu. Vaevalt oskame meie ette kujutada, kui pitkamisi meile kõrgema kultura elu laened liginesivad, mis päikese õnnistatud lõunamaades, kõige valjumine Vahemere kallastel hoovasivad. Väga hilja saivad inimesed siin põhjapiiril teadust leidustest, mis lõunamaalaste elamise ammu uuele alusele olivad seadnud: pronksi sulatada ja valada, savist tarberiistu valmistada, rauast sõjaabinõusid taguda, hõbedast ja kullast ehteid teha, koduloomi taltsutada, seemnest leivavilja kasvatada, kindlamat päävarju ehitada. Iseomast väest ei suutnud Põhjamaa rahvad palju algupäralist kulturat soetada. Talv oma pimedusega, jääga ja lumega koormas pinda kauem kui poolaastat ja valmistas asujatele lõpmata raskusi. Oli küllalt rabelemist, et aga läbi niidi hinge kiskuda. Kultura tärkab ja edeneb jõudsasti ainult lahedamates oludes, mida pehmem kliima loob. Pitkaldaselt alles võis põhjas hakata hämaraks minema ja mõnes paigas lumi sulama. Põhjamaad astusivad sammukese lähemale haritud Europale, Rooma haridusekoldele.

Selgemad teated sellest vanemast hariduseta ajast puuduvad. Meie nimetame seda aega Soome-Ugri rahvatõuu eelajaloolikuks ajaks, — eelajaloolikuks ajaks, esihistoriaks ehk praehistoriaks sellepärast, et ühtki kirjalikku mälestusemärki selle järgu sisse ei ulata, mis ajaloo kindlamat uurimist võimalikuks teeks. Esihistoria püüab inimese jälgi maa pääl siis juba tabada, kus temast kirjalikka tunnistusi järele ei võinudki jääda, sest et kirjutamist ei tuntud. Küll aga toovad inimeste kätetööd, mis maapõuest välja kaevatakse ehk vetesügavusest

päevavalgele tuakse, meile sõnumid, mida võrdlev keeleteadus mitmetpidi aitab täiendada. Kui meie esihistoriaalt Soome-Ugri rahvaste algkodu ja kätki järele pärimel, siis nimetab tema meile katkemata maavööd, mis Ilmjärvelt Wolga ja tema harude kaudu Kaama jõeni ja Uurali mägedeni ulatab. Lai ja pitk on see maa. Lai ja pitk pidi ta olema, kui meele tuletame, et niisugust kodu jahipidajal ja kalapüüdjal rahval ära kulus. Mets ja vesi, need mõlemad, pidasivad üleval Soome-Ugri rahvaid esihistoria ajal, nagu lugu praegu alles Voguli ja Ostjaki rahvastega on.

Haridusesõnade kaudu, nimelt nende varal, mis kõigil Soome-Ugri rahvastel veel ühised on ja esialgseks koduseks päranduseks tohib lugeda, katsume nende elamisejärge ligemalt ära arvata.

Eluhooneks tarvitati koda. Põhjamaa tüpiline puu, kuusk, võis eeskujuks olla. Ainus tarberiiist oli pada, mis kojast tule pääl koogu otsas rippus. Pajas keedeti leent. Uudishimuliselt vaatame üle ukse, mis sinna „patta pandi“. Suurt vaheldust söökide poolest meie ei näe. Kas kala — nimelt säinast, säga ja särge. Et kala kätte saada, oli neil vee pääl liikumine — sõudmine — tuttav. Kalapüüdmiseks punusivad nemad püüniseid — odava ja kulle — võrk on hilisem Leedu-Läti laenusõna. Talve ajal pani Soome-Ugri mees suksed jalga, seadis nooled valmis ja kutsus peni ühes. Juhtus ta metsas õnnega kokku, siis laskis tema poro-põhja-põdra maha ja vedas ta koju — liha patta, naha katteks, künnapuud punumiseks, vahest ka kudumiseks. Haruldast vahepalukestki saadi, kui metsas mõni terav silm mehilase pesa juhtus leidma ja kala ja liha kõrva mett sai maitsta, Sõnad ise, mesi ja mesilane, on mõlemad juba laenatud. Pääle peni tunti koduloomadest veel uuhet, uut — lammast, aga tume on, kas teda liha või villade või mõlemate pärast peeti. Kõik see tõendab aina, et Soome-Ugri rahvad kalapüügist, metsast ja vähesest karjakasvatusest elasivad, tööd, mis kindlat kodu ei lubanud rajada, vaid tegijaid rändava eluviisi küljes kinni hoidsivad. Kõrgemale olivad edenenedu perekonna vahed. Appi — äi, anoppi — ämm, vävy — väimees, niisama mini, küdi ja poeg olevat Soome-Ugri algsõnad. Usulised arvamised seisivad madalal järjel. Terve usk ei olnud vist muud, kui surnud inimeste hingede kartus ja kummardamine. Ühe paha vaimu Koljo — kolli nimetus leiduvat kõige Soome-Ugri hõimkonna keeltest.

Võrdlev keeleteadus julgeb ka tõendada, mis naabritega Soome-Ugri rahvad kõige varemalt kokku puutusivad ja kelle kaudu hariduseaineid kõige enim meile hakkas jõudma. See

kokkupuutumine võis umbes 4000 aastat tagasi alata. Ülemal nimetatud sõna mesilane, niisama veel kolme teise laenusõna — sada, rebane ja sarv — kuju on Soome-Ugri keeltes vanem, kui Indo-Irani keelte esimestes kirjalikkudes ülestähendustes, on sedamööda varem laenatud, kui Avesta on kirjutatud.

Teiste laenusõnade hulk, mis kõigis Ühis-Soome keeltes veel ühine on, ei luba teist otsust teha kui et laenajad kauemat aega Leedu-Läti hõimkonnaga külg külje vastu elasivad, temast põhjahommikus, kuna tema Veikseli jõest hommiku pool asus. Hiljem tungisivad Ida-Germani suguharud Soome-Ugri ja Leedu-Läti asupaikade vahele ja jagasivad mõlematele oma lõunalt saadud hariduse varast laenu. Praeguses Soomeski elanud skandinavlasti ja vahest Eestis mõni Gooti-Germani tõugu rahvas. Uuem keeleteadus — Vilhelm Thomsen Kopenhagenis ja E. N. Setälä Helsingis — tõendab seda ja arhæologia — J. R. Aspelin ja Hackmann Helsingis J. J. A. Vorsaea ja Sophus Müller Kopenhagenis — otsustab mullapöüest kaevatud tunnistuste põhjal nõndasamuti. Sedamööda pidivad välised mõjud Indo-Irani keelte ja hariduse varal alaliselt tõusma, nii hästi koduloomade pidamise, põlluharimise, kui ka perekonna elu pääle.

Koduloomadest kasvatatakse veist ja siga. Lehma hakatakse lõpsma, nagu uus laenusõna u d a r näitab. Viljatõugudest saab v e h n ä = nisu tuttavaks. Vilja kuivatamiseks laenatakse riihe. Vilja puhastamiseks viskamise teel on oma sõna — p o h t a a — käepärast. Põlluharimiseks õpiti h o b u s t tarvitama. Et vahel vaja oli vilja üle vete vedada, õpiti Indo-Irani naabritelt parvega ja mõlaga ümber käima. Vilja hõeruti käsikivil jahuks ehk suruti uhmrites soormiks. Jahudest tehakse juba leiba ehk keedetakse rokka. Et toidus maitsvamaks läheks ja toiduaineid — liha, võid — alal hoida, kaubeldakse Lõuna-Venemaalt soola. Või-tegemine on koduloomade kasvatamisega alanud. Soomes on selleks isesõnagi — pyöhtää. Käsitöö edu on märgata. Lõnga kedratatakse ja keritakse vihti; lõim aetakse üles ja kujutakse koet — atsi — (võrdle Eesti atspool!) — sisse. Suur jäme nõel — ä i m ä — sai tuttavaks. Ehteasjade valmistamisel ei lepitud enam v a s e g a , vaid toodi naabritelt k u l d a = Gooti gulthas, — ja sõjariistade tarvis r a u d a , mis alguses roostepunakat, raudjat metalli tähendas. Sõna „raud“ etymologia pärast ei ole vaidlused veel mitte lõpnud, kas ta laenusõna on või Soome keelte oma. Iseäranis rohket laenu tehti Leedu-Läti rahvaste käest. V. Thomsen loeb paar sada tähtsat laenusõna üles metsaasjanduse, kalapüüdmise, karjakasvatuse, põlluharimise ja perekonna-elu tähendamiseks. Üheselamise ja läbi-

käimise tagajärg oli see, et endised metsastajad ja kalastajad põlluharijaks ja karjakasvatajaks muutusivad. Lõpuks saivad Slaavi naabrid uute haridusolude vahemeheks, nagu sellest laenusõnad turu, piirakas, värten, koonal, saabas, taper ja sundija (= судья) jälgi on jätnud. Iseäranis tähele panna on aga ristiusu kunstsõnad papp, raamat ja rist. Nemad kuulutavad, et Lääne-Soome rahvaid hommikupooldes naabrid on varem katsunud ristiusku pöörda, kui läänepoolsed Rooma kiriku käskjalad.

* * *

Sellega oleme tumedast esihistoriast välja jõudnud aja sisse, kus Eesti rahvas juba Läänemere kallastel asus ja ajaloo heledamasse valgusesse astus. Ükski ajalooramat ei ole sündmuste aastaarvu üles märkinud. Ei võinud seda ka mitte, sest rändamine liikus pitkamisi edasi ja kestis mitu aastasada. Põhjamaa mädasoodest ja põlistest metsadest pääseti ainult ükshaaval ehk väikestes salkades läbi. Kui uuemaid uurimisi tohime usaldada, siis algas see edasiliikumine mereranda kolmandal ehk neljandal aastasajal pärast Kristust ja jõudis alles 700 aastat p. Kr. lõpule. Eelsalkadeks olivad sõjakad karjalased, keda vanades kirjades juba 665. a. kui kardetavaid mereröövlid nimetatakse. Osalt jäivad nemad Laadoga ümberkaudu peatama, osalt purjetasivad nad ranna veert mööda õhtusse, puhkasivad Saaremaal, kellele nad oma nime Kuresaare — mälestuseks maha jätsivad, tungisivad üle mere Riia lahe randa Salatsi, Koiva ja Väina jõge mööda ülesse — siin hakati neid liivlasteks hõikama — sõudsid Saare sadamast Saaremaa vastu seisva poolsaarele, mis neilt nimetuse Kuramaa päris, ja ajasivad lätlased eest ära, kes Läti Hindreku tunnistamise järele „madalad ja kehvad“ olivad.

Teineteise ligidal rändasivad üks jagu soomlasi, n. n. hämelased, ja eestlased. Hämelased jäivad lõunapool Soome lahte peatama. Kui eestlased järele nihkusivad, taganesivad nemad üle kitsa merekaela Pärissuome. Eestlased asusivad neile asemele ja ettevõtlikumad suguharud laiendasivad piiri lõunasse lätlaste kulul. Sakala ja Ugania mehed olivad veel Läti Hindreku ajal sõjakamad eestlased saarlaste kõrval, keda meie aga karjalaste-kurelaste järeltulijaks peame.

Sellega olivad meie esivanemad akna Öhtu-Europa poole lahti raiunud ja Öhtumaa hariduse kiired hakkasivad lahendamalt sisse voolama.

Nii kaugele kui ajalugu minevikku ulatab valgustama, on Läänemere ida-, ja lääne-kalda vahel alati elav läbikäimine valitsenud. Vesi ei lahuta ju mitte rahvaid, vaid sobitab

kokkusaamist ja ühendust. Eestlaste kokkupuutumine Euro-paga oli kahesugune. Esmalt käis suur kaubatee Mustalt merelt otse meie kodu alt läbi õhtusse. Neevast Valgejõe = Volhovi kaudu Novgorodi ja säält edasi ehk jälle Väina mööda Dnjepri jõekonda. Teine tee viis Volga jõge mööda Kaspia merde. Soomlased, eestlased ja kurelased olivad ainsad rahvad Öhtu-Venemaal, kes merel liikusivad ja kaubaajamisel loomu-likuks vahemeheks saivad. Sisse veeti Europa tööstuse saadusi välja viidi, mis mets ja nurm pakkus.

Sagedasti puutusivad eestlased naabritega kokku ka vaenuteel. Vastastikku võeti naabrite maale ette rööv- ja hävituskäikusid. Skandinavia saagad juba kuulutavad, et meie esivanemad Rootsi ja Taani vikingitel = vikerlastel väärilised vastased olnud. See tähendab aga palju. Sest vikingid lõivad Öhtu-Europa kulturarahvadki oma jõuu, julguse, sõjakuse ja mere-mehelise osavusega kaugelt üle. Muinasjutu-segased on alles teated, mis Rootsi kuninga Jngvari lahingu ja elu kaotusest Kividepää = Kiidepi neemel Ridala kihelkonnas kõnelevad, niisama Bravalla taplusest 730 a. pr. Kr., kust kõik Põhjamaa rahvad osa võtnud, ka eestlased, liivlased ja kurelased. Kind-lama ajalooliku aluse seab juba jalge alla Rimberti kirjutatud Püha Ansgari (801—865) elulugu. Ka hommiku poole kisti Lääne-Soome rahvaid politika vooludesse. Vene riigi rajamise loos nimetatakse tshuudisid esimeses reas. Vististi olivad nemad tähtsal sündmusel esimeses reas ka tegevad. Esimesed Rootsi soost valitsejad seavad muinasjutu järele oma pesa-paigad kõik Soome sugu rahvaste maakondadesse — Vana-Laadogasse, Valgjärvele ja Irboska. Tähtsamates riigiosades ja tähtsamates paikades elas nii sell ajal vististi Soome sugu.

* * *

Nii hästi rahulik läbikäimine kui sõjalik kokkupuutumine pidi rohkesti uusi haridusaineid maale tooma. Siin paigas ei saa meie neid ükshaaval ja ajajärkude järele mitte aru-tama hakata. Kuukirja kitsas ruum ei luba seda. Meie vaatame kokkuvõttes Eesti rahva haridusejärje pääle, nagu see pooletuhande aasta jooksul sisserändamise ja iseseiswuse kaotuse vahel oli arenenud. Niisuguseks ülevaateks pakub meile Läti Hindreku kroonika haruldast hääd ja kindlat materjali. Mis ta üles on tähendanud, seda on ta suurelt osalt ise oma silmaga näinud ehk otseteed päältnägijatelt kuulnud. Küll mõedab tema kahesuguse mõedupuuga. Meie rahva pääle vaatab tema vihasilmaga ja vaenumeelega, omast leerist jutustab ta aina hääd. Mis risticõitjad teevad, see kõik on iseenesest õige. Mis paganalised vastased oma vabaduse kaitsmiseks ka

ette võtavad, see voolab jälle tigidast südamest ja andeksandmata kangekaelsusest. Õnneks teeb Hindrek otsusi lapseliku otsekohesusega. Tema on nii naivlik, et alati kerge on tõe jälgile saada. Kui saarlased 1215 tulises vihas preestri Friderikuse kallal metsikut tööd teevad, jutustab Hindrek seda Taaveti Lauluraamatu sõnadega ja ähvardab neid, et „Isand, kes õige, nende turjad puruks lõhub“. Aga kui ristivägi 1220. Harjumaal maa-aluste koobaste¹⁾ suhu, kuhu harjulased on põgenenud, tule teevad, külmavereliselt neid „öö ja päeva otsa suitsetavad“ ja umbes 1000 eestlast koobastes ära läkatavad, laseb seesama Hindrek „liivlasi ja ühes nendega saksu koju pöördma ja Jumalat tänada, et tema ka harjulaste uhked südamed ristiusu alla oli maha surunud“. Aga kiitku nad pääle oma Jumalat! Terve loo jutustab Hindrek lapseliku otsekohesusega, nagu laulaks tema ristiväele kiitust. Ajaloole saab sest, et tõe avalikuks tuleb. Isegi Eduard Pabstile läheb see liiaks, nii et ta õhkab: „Und kein Vort der Entrüstung darüber!“ (Ja ei ühtki pahandavat sõna selle üle!)

Kuidas kujuneb nüüd Eesti rahva haridusejärg paganaaja lõpul?

Kõige rohkem on eestlased m e r e l edenenu. „Laevades on nende kõige suurem jõud“, ütleb Liivimaa Riimikroonika. Ka muidu ilma Läti Hindrekuta on meil selle kohta küllalt tunnistusi, Kõige päält jälle võrdlev keeleteadus. Vilhelm Thomsen näitab, et mitmedkümnend sõnad, mis mereasjandusesse ja kalapüüdmisesse puutuvad, Eesti-Liivi keelest Läti keelde on laenatud. Kurelased ja eestlased pidivad sellepoolest siis meistrid olema, lätlased õppijad. Teiseks Skandiniaavia hallikad, mis muinasajast algavad ja ajaloo valgusesse ulatavad. Sedamööda käivad kord eestlased ja kurelased Taanis ja Rootsis maad hävitamas ja maksu pääle panemas, kord tulevad vikingid meile ja tasuvad kurja kätte. Kumbkile ei tulnud meele niisugust mererõõvimist pahaks panna. Just ümber pöördud. Leivateenistust mõega abil peeti ausamaks, kui adra taga kõndimist. Vahest on see iseäraline töö hindamine saarlastele nii luusse lihasse kasvanud, et nelle meie päivini põllutöö hästi sobida ei taha, vaid palju rohkem ümberrändamine. Teiseks rõõvkäikude põhjuseks võis häda olla. Kehv pind, mida vaevaliselt hariti, ei jaksanud tihedalt elavale rahvale tarvilikku ülespidamist jagada. Sest mitmest märgist tohime arvata, et Saare elanikkude arv vanal ajal õige kõrge oli.

1) Vahest sündis lugu Kuivjõe ääres, mis ajutiselt maa alla ära kaob, kust õnnetud harjulased armuta vastaste eest varju otsisivad.

Kui 9. aastasajal vikingid ristiusu vastu võtsivad, taltsutas see veidi nende põlevat saagihimu ja verist vahvust, andis aga teiselt poolt uutele sõjasõitudele kanget hoogu. Ristiusk pidi nüüd rõõvkäikusid ilustama ja paha haisu kinni katma. Rõõvkäikusid hüüti nüüd ristiõitudeks ja saagihimule pandi ristiusu väljalaotamine nimeks. Neid isemoodi misjoni-tee-kondasid võtsivad taanlased ja rootslased suure agarusega Kuramaale ja Eestimaale ette. 1155 seisis ühe niisuguse rõõvkäigu eesotsas Läänemaale koguni üks munk, Özur nimi. Muidugi ei võinud verest lõhnava „misjonitöö“ eestlasi uue usu poole meelitada, vaid veri, mis n. n. „usutoojate“ käte küljest tilkus, tõukas nad eemale. Eestlased jäivad oma paganusele ustavaks ja riisumised uute ristiusuliste radadesse ei kustinud, et „õigust“ tasakaalus hoida. Iseäralise väega kiskusivad kloostrid ja kirikud saarlaste meeli oma poole. Siit lootsivad nemad kõige rohkemat saaki. Ja ega lootus neid vist ei petnud. Kohe esimeseks kokkupuutumiseks sakslastega, aastal 1203 annab sarnane tegu põhja. Saarlased on Taani maal ühe kiriku maha põletanud ja kelli ja muid kirikuasju ära viinud, „nagu Eesti ja Kura paganad harjunud olivad tegema Taani- ja Rootsimaal“. 11. ja 12. aastasajal kandsivad Läänemere soomlased ühtelugu ahastust ja häda Taani ja Rootsi rannamaile. Taani valitsejad pidivad saarlaste ja kurelaste vastu iseäralikka kaitseabinõusid otsima, kes ühtlasi Rootsimaale vitsaks olivad. 1187 hävitasivad nad Rootsimaal päälinna Sigtuna Määleri järve ääres ära ja ei jätnud kivi kivi pääle. Kui rootslased omale uut päälinna praeguse Tukholma asemele hakkasivad rajama, kippusivad eestlased ka teda rikkuma, kuid Birger Jarl löi nad seekord tagasi. 1203. riisusivad saarlased Shooneni maakonda 30 laevaga. Rüstajad läksivad nii julgeks, et nad Lõuna-Rootsi ja Taani rannamaile kindlustatud varjupaigad ehtasivad, kevade laevad mäele vedasivad ja siis suve otsa kuival maal põletamas ja rõõvimas käisivad, et sügise lugemata saagiga koju pöördä. Nõndasamuti tegivad vikingid. Muud kui selle vahega, et nemad jõgede suus ehk saarte pääl ranna ligidal ka talvitsesivad, et kevade seda varemine jõgesid mööda üles purjetada. Kui saksad vabadust hakkasivad ähvardama, puutusivad nad siia sõites merel ühtelugu kurelastega ja eestlastegakokku, kes nende eest mereteed kinni katsusivad panna.

Nüüd võime jutulõnga täiesti Läti Hindreku kätte anda.

Hindreku kroonikast kuuleme, et pääle saarlaste iseäranis veel Lääne ja Ravala (Revalia) rannaelanikud osavad ja vahvad meremehed olnud, kes saarlastega ühel nõuul talitasivad. Läänlaste kodus seisis ühine kogumise paik „S o t t e s a t t e m a“,

vist praeguses Matsalu lahes. Et koht küll kohane varjuks oli, muidu aga lahtisest merest kaugel, ehtasivad saarlased hiljem Sääre ninale parema pääletungimise värava lõuna-õhtu poole. Hindrek nimetab teda „Uueks Sadamaks“. ¹⁾ Sõjastitudel Taani ja Rootsi oli Visbi linn Ojamaal vahejaamaks ja puhkepaigaks. Kavalad Visbi kaupmehed ei teinud sellega tegemist, et eestlased rüüstamas käisivad, vaid pidasivad nendega ennemine „kindlat rahu“, ehk Saksa risticsõitjad seda neile küll „süüks panivad“ ja neid teisele mõttele püüdsivad pöörda, et „nad ristiuse vaenlastele mitte seda luba ei annaks“. Aga Visbi oskas vaba sadama kasu õigemine hinnata ja vana linnaõigus jäi kõikumata matsuma: „See olgu teada, et siin rahu on vannutud, sest et Ojamaale rahvast mitmest rajast kogub. Kes randa tuleb, peab vannutud rahu maistma“. Mere teel juhtisivad saarlasi päevaajal päike, öösi taevatahed, keda teravalt tähele pandi:

Vana vanker, Rootsi karu,
 Põhjanaela tähtipoega,
 Juhatasid sirav silmil
 Taeva alta teederada
 Minijale merelaentel.

J. Hurt arvab, et saarlaste tähetundmine sugugi väike ei ole olnud. Kaartidest ega kompasest ei teatud vähemat. Aga äraeksimist sellepärast ei tulnud ette. Laevu aeti edasi purjedega, aga vaikse ilmaga ja tarbekorral lahingus ka aerudega. Uue-Sadama merelahingus 1215 sõudsid eestlased ühe laeva pääl nii vihaselt, et laev suure hooga vuhisedes ühe teise sõjalaeva külge jooksis ja see kange põrutamise läbi raksudes lõhki läks ja vett täis voolas. Hindrek ütleb, et laev suur olnud ja palju meestega täidetud. Nii oli laevu siis mitmes suuruses: röövlaevu (piratae) ja „teisi laevu“ (liburnae), mis arvatavasti kaubitsemiseks tarvitati. Röövlaevade pääl oli vist harilikult 30 meest, nagu ühest merevõitlusest Visbi all kuuleme. Selle järele võime umbes eestlaste merevõe suurust ära arvata. Aastal 1211 oli neil „mitu tuhat neid, kes laevaga tulivad“ ja Koiva jõge mööda Turaida alla tungisivad. Ettevõtte läks nurja. „300 röövlaeva ilma vähemate laevadeta“ kaotasivad vahvad meremehed. Nii võis neid vähemalt 10,000 koos olla. Kuid neli aastat hiljem võivad Uue-Sadama lahingust juba jälle 200 röövlaeva osa võtta, nii et „õige vara, kui parajasti päev koitma hakkas, mustas kõik meri meile vastu, täis nende sõjalaevu“. Merelahinguid löödi kindla plaani järele ja

1) Teised arvavad, Uus Sadam Hiisu saare lõunas Pihlasaarel olnud.

tarvitati säääl juures mõnda kavalust. Vaenlaste laevaväge püüti mitmelt poolt ümber piirata, oma vahele saada ja siis ära võtta. Pääseti laevade ligi, siis saadeti noolisi ja odasid vaenlaste pihta ja loobiti iseäraliste masinatega nende pääle kiva. Jõuti vaenlase laeva iseäraliste raudkonksudega oma poole kiskuda, siis hüpati vaenlaste laevalaele ja heideldi rinnutsi mees mehe vastu ja tõmmati mõegad välja. Ehk jälle ehitati parved, kihiti kuive puid, mis looma-rasvaga ära olivad määritud, parvedele, pisteti puud põlema ja juhiti põlevad parved vaenlaste laevastiku pääle, et seda hävitada ehk vastaseid vähemalt võitluses suitsu ja palavaga võimetuks teha. Ka vaenlase taganemise teed püüti kinni panna. Vanad laevad ehk muud puuvärgid täideti kividega ja lasti põhja. 1215. aasta kevade suluvad saarlased nõnda Väina jõesuu Saksa laevade eest kinni, et need abiväge Riiga ei saaks viia.

Meretaplust toimetati nõnda, nagu meeste viis on, kes elu või surma pääle välja lähevad. Kolmandat ei ole. Käib käsi lahingus halvasti, siis on mehed valmis ennem surema, kui alla andma. Kui saarlased kord hädas olivad, põletasivad nad endid oma laevaga tükis ära. Teine kord kisuvad ristisõitjad ühe Eesti laeva raudkonksuga oma poole. Laevamehed kargavad teineteise järel üle parda merde ja lähevad vabahtlikult surma.

Nii oli vanasti Saares viis.

Jõuaksin ma sõjas surra,
 Sõjas surra sõitlemata,
 Ilma pikila piinata,
 Ilma taudi tappemata.
 Kenam on sõjassa suikuda,
 Mõega möllul elu müüa,
 Ambu noolila hanguda.

* * *

Kuid otsustavad lahingud löödi kuival maal jala- ja ratsaväega.

Kui hädaoht kuskilt poolt kodumaad ähvardas, kihutasivad „kurja loo kuulutajad“ viibimata teele, „vanema käsk vammukeses, sõjasõnum suude sopis“. Ristteedel ja piiri lähidal seisivad alalised valvajad ja saivad vaenlase liikumisest ruttu teada ja teatasivad jalamaid edasi. Nii lagunes sõjasõnum lühikese ajaga üle maakonna rajade. Sest kaugemale ühise sõjaväe kogumine palju ei ulatanud. Vahel aga hiilivad vaenlased nii salaja ligi, et keegi neid ei märka. 1208 ilmuvad lätlased äkisti ja täiesti ootamata Sakalasse ja teevad hirmust veretööd,

ilma et keegi enam vastu saaks hakata. 1210 näevad Soontagana teevahid (custodes viarum) ristosõitjate väge küll tulema ja jooksevad omakstele sõna viima. Aga kiiremad vaenlased kihutavad käsuviijatega ühes küladesse, kus keegi nende tulekut ei aima, ja hirmus verevalamine algab. Kiiremaidki käsutamisi tunti. Mäeharjade otsas süüdati tuleriidad põlema, nii et mõne söögivahega kodumaa kaitsjaid kaugemaa tagant kokku voolas. Veel kaugemale ulatas ja kiirem viis sõna kolmas viis. Valvajad seati sarvedega kõrgete puude otsa, nii et ühe märguandmine parajasti veel teise kõrvu kostis. Vaenlase lähenemisel lentsivad sarve-signalid läbi maa ja kostsid pea sellisamal ajal mitmekümne penikoorma taha. Tuttav „Eesti sõjasarve“ lugu, mis „maameeste malevat“ kokku kutsub, on veel ajalooline mälestus vanemaist aegust.

„Kutsu kohe kuuletakse ja rahvas rühub sõjalisi surmateele saatma“. Ehiteletakse hobuseid, seatakse sadulaid, puhastatakse kannuksid, ihutakse tahukivil mõeka, otsitakse oda välja, teritatakse tapperid, kinnitatakse kilpisid. Niipea kui „joones meie mehed, valmid vaenuvennaksed“, seatakse nad malevasse. Soome teadusemeeste arvamus mööda on maleva ajasõnast maleksia tekkinud, mis liikumist pikas reas tähendab. Nimetus oleks sõjasalgale üsna kohane, kes halva kitsa tee pärast teine teise taga pitkas rendis edasi sammub ehk ratsutab.

Malevad olivad meie rahva suuruse kohta väga arvurikkad. Igal sõjakäigul kaotasivad sajanded ehk tuhandedki oma elu. Suur Eesti vabaduse sõda kestis 19 aastat (1208—1227). Aga ikka uuesti tõusivad kui maa alt uued väesalgad ja läksivad surma. Mitmetsetmet puhku on Sakala paljaks rüüstatud. 1208 tapetakse 300 vanemat ja ausamat ära, lugemata hulk alamast rahvast. Aga Madiksepäeval 1217 võib Lembit ommeti jälle 6000 mehega sakslastele vastu minna, kui abiväge küll ka mujalt tuli, nagu Hindrek jutustab. 1211 piiravad „paljud tuhanded Eesti ratsaväge“ Kiraidat, pääle selle jalamehed, kelle hulka ei nimetata ja siis veel vähemalt 10,000 meest laevaväge. Hindrek ütleb nad Saaremaalt, Läänest ja Harjust pärit olnud olevat. Ja ommeti oli Läänemaa juba mitu korda läbi riisutud. Ja mitte ainult lahingutes ei „jooksnud jõed verena, suitsest saadik sula verda“. Kõik mehed, poisikesed ja isegi vahel naesed, keda kodust kätte saadi ehk peiduurgastest üles otsiti, tapeti armu heitmata maha. Ainult tütarlapsed jäeti elusse. Hindrek tunnistab jälle üsna otsekohele: „Sõjaväed neis maades on harjunud ainult nende pääle armu heitma“. Et see arm mitte arm ei olnud, vaid metsaline kiimalus, sellest saab lugija ilma seletuseta aru.

Kõige koledam meeste murdmine sündis suurel Eesti mässul 1343 ja 1344. Ordomeistri Burchard von Dreynele mässu „vaigistuse“ vili on, et üksinda Harjumaal 30,000 eestlast „vaikseks“ on tehtud. Järgmisel aastal langevad Pamma metsas 9000 Saare sõjameest korruga meeheitlikus viimses vastupanemises.

Nii oli sõjas meeste päida,
Kui on soossa mättaida.

Mitte igalpool ei ole meeste kaotus ühetaoline. Mida vahvam vastupanemine, seda rohkem „tarretanud veleda verda“. Eesti suguharud olivad juba Läänemere kaldale asudes omale niisugused elukohad saanud, kuidas igaühe vahvus ja julgus kandis. Tuttav „õe õpetus vennale“ ei lähe mitte ainult üksiku sõjalase kohta täppi, vaid ta kirjeldab ka tervete suguharude meeolul, mis neid asupaikade valimisel juhtisivad:

Kui sa sõidad surmateele,
Lähed vaenu välja pääle,
Ära sa ajagu eele,
Ära sa jäägu järele!
Esmesed elbitakse,
Tagumised tapetakse:
Keerita kesket sõdada,
Ligi lipu kandijada,
Keskmised koju tulevad“.

Meie nägime juba ülemal, kuidas sisserändamisel eelotsas käisivad sõjakad kurelased ja saarlased ja kuidas nemad ühtlasi läänlastega uue kodumaa ääre pääle asusivad, kus õhtupoolsete vaenlastega kõige sagedamat ja raskemat kokkupuutumist juhtus. Teiste suguharude asukohti võrreldes jõuame sellesamale otsusele: kus hädaoht, kus piiri kaitsta, sinna asuvad sõjavõimulisemad suguvõsad. Läti Hindrek annab Eesti rahvale üleüldse selle autunnistuse, et ta võitlustes „vahva“ olnud, ja Liivimaa Reimkroonika nimetab kõiki eestlasi vahepidamata „uhketeks paganateks“ s. o. meie keeli julgeks ja vapraks, aga kui lähemalt vaatame, siis ei või siiski mitte kõigist seda tõendada. Päälekäiva julguse ja sitke vastupidavuse poolest käivad sakalased teistest kuiva maa eestlastest ette. Nemad on ugalastega nagu piirivahid lõuna poole. Põhja poole jälle on seks harjulased, keda Läti Hindrek iseäranis „vastikuks ja tigidaks“ peab. Aga meie keeli on need nimed ainult auuks, sest harjulased panevad vastu ja ei hooli sääll juures ei enesest ega vastastest. Iseäranis tooreid tegusid ei tea Hindrek neist sugugi jutustada. Kõige vähem mehisust on vabaduse sõdades küll järvlased keskpaias avaldanud, kuhu väline hädaoht nii ker-

gesti neile pääle ei tulnud, ja virulased, kellel hommikust midagi karta ei ole olnud. Hindrek nimetab neid otsekohe ullikesteks (simplices) ja teistest eestlastest madalamaks ja alandlikumaks (humiliores). Kuna saarlased ja harjulased ühel nõuul 1222 maa taanlastest tahavad puhtaks pühkida, ei julge virulased ja järvlased nende külge puutada, vaid saadavad preestrid tervelt „taanlaste lossi“ s. o. Tallinnas. Vabaduse sõda keerleb sedamööda ka pääasjalikult Viljandi ja Tartu ümber, ja Läänemaal ja Harjus. Siit hargub üks pääpõhjus välja, miks vabaduse võitlused vabaduse kaotusega pidivad lõpma: seegi väike rahvas ei võtnud sõjast mitte ühendatud jõuga osa. „Ullikesed“ jäivad koju. Laulusõnad, et „viibimata viimne maa“ „surmateeda ühes sõitnud“, kui ühise kodumaa kaitsmine seda tungivalt nõudnud, ei käi ajalooliku tööga mitte kokku.

Kaks teist pääpõhjust, miks vabaduse sõda vabaduse kaotusega lõppis, selguvad Eesti rahva hariduse puudusest kahes tähtsas asjas, kelleta ükski rahvas ajaloos ei ole seisma jäänud: puudulikud sõjariistad ja puudulik riigikorraldus.

Sellest laiemalt järgmises numbris.

V. Reiman.

Uued raamatud.

Usk ja mõtteteadus.

(Septembri, oktoobri ja novembri kuul ilmunud raamatud).

A. Mohrfeld. Piibli lood. Piltidega ja Palestiina kaardiga. 3. trükk. Riias, 1907. Schnakenburgi trükk.

M. Lipp. Koolilaste Piibli lugu ehk Vana ja Uue Seaduse piiblijutustused salmidega. Oma seletustega piiblliloo järele lastele ilma seletusteta uuesti väljaannud. VI. parandatud trükk. Tallinnas, 1907. A. Buschi raamatukaupluse kirjastus. 300 lk. Seidelbergi trükk.

Peetri kiriku pühitsemise mälestuse pühaks. 4 lk. Sööti trükk.

Laulud Türi piiblipühäl 1907. a. Seidelbergi trükk. 4 lk.

M. Lipp. Kooli katekismus ehk õndsas Lutheruse väike Katekismus seletustega. Kokku seadnud. IV trükk. Jurjevis. Trükitud Vares'i raamatukaupluse kuluga. Hind 25 k. Schnakenburgi trükk. 176 lk.

Ühe missionari elust Hiinamaal. Kirj. K. v. z. M. ja muud. Tallinnas, 1907. A. Mickvitzi trükk. 16 lk. (Ristirahva Pühapäeva-lehe" kirjast. Nr. 11).

Eisen, M. J. Pühapäevane raamat. Kõige täielikum jutluse raamat 100 jutlusega. Tallinnas. Hermann'i trükk. 776+XVI lk.

O. Grossmidt. Igavese elu hallikas. Väsinud hingedele karastuseks selle maailma kõrbes. Jurjevis. Zirki trükk. 128 lk.

Keeel ja kirjandus.

J. Jõgever. Lühikene Eesti keele õpetus koolidele. Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ kirjastus 1907¹⁾.

Lühikesest keeleõpetusest, mis koolidele on määratud, ei tohi keeleseletuse poolest palju uudist nõuda. Praegu ilmunud J. Jõgeveri keeleõpetus

1) Arvustaja kirjaviis muutmata.

ei paku seda ka palju. Aga natukene uudist toob ta siiski, ja see natukene on seda tähtsam, et ta üht segast peatükki meie keeleteaduses aitab selgemaks ja ülevaatlikumaks teha.

See segane peatükk on meie deklinatsiooni õpetus ja iseäranis sõnade ärajäutamine deklinatsioonidesse. Siin on meie grammatikate kirjutajad igauks oma viisi jäutanud, aga kellegi käes ei ole see töö õnnestanud: jäutus on ikka keeruline ja segane saanud, niisugune, mis kellelegi meele ei jää. Jõgever käib siin teist teed kui teised. Tema ei jäuta mitte lõppude järel nagu teised, vaid tüvide järel. Niisugune jäutus on kahtlemata ainuüksi õige ja tuleb iga edespärase keeleteadusele kasuks. Sest deklinaerimine ja ülepea sõnade muutmine ei ole jo muud kui sõnatüvi ühendamine teatavate lõppudega. Et aga need lõpud ikka ühed ja needsamad on, tüvid selle vastu ühtsugused ehk teistsugused, siis tuleb deklinatsioonide vahe tüvidest, mitte lõppudest, sellest, missuguse tüvi otsa lõpud igakord seisma tulevad, kas raske või kerge tüvi otsa, ühe-, kahe- või kolmesilbise tüvi otsa, kergema või raskema rõhu alla j. n. e. Et siis deklinatsioonide vahe tüvidest tuleb, piame loomulikult ka tüvide järel jäutama.

Jõgeveri grammatika on esimene, kes Eesti keele deklinatsioonid loomulikult tüvide järel ära saab, ja sellepärast on siis ka tema deklinatsiooni õpetus selgem ja ülevaatlikum kui ühesgi teises Eesti keeleõpetuses. Aga tal on siiski veel puudused külles, mis seda selgust märksalt tumestavad. Iseäranis nimetada on kaks suurt puudust.

Esimene puudus on asjas. Jõgever ei jää ise kindlast oma jäutuse juure. Ta saab järgmised kuus liiki:

1. Ühesilbilised tüvid, näit. *koi, vöö*.
2. Kahesilbiliste 1. liik, näit. *maja, käsi*.
3. Kahesilbiliste 2. liik, näit. *lukk, laul, keel, köis*.
4. Kahesilbiliste 3. liik, näit. *pere, kate, rikas, sammal*.
5. Kahesilbiliste 4. liik, näit. *piiga, aasta*.
6. Kolme- ja mitme-silbilised, näit. *nädal, inimene*.

Meie ei taha siin sellest pikemalt rääkida, et jäutus mitte ühisest seisukohast tehtud ei ole, vaid ühesilbiste ja kolmesilbiste vastu neli kahesilbiste liiki kui üheväärilised jäutuse osad üles on pandud. See on puudus, aga see puudus on pisikene, seda võib kergesti ära parandada. Väga paha on aga see lugu, et kahesilbised tüvid kolmesilbistega ära on segatud, kahesilbised kolmesilbiste hulka võetud ja ümberpööratud. Siin teeb Jõgever juba hakatuses ühe segaja via, kui ta „kolme- ja mitmesilbistest“ tüvidest räägib. Sest enam kui kolme-silbilisi tüvisid Eesti keeles ei olegi, vähemalt deklinatsiooni õpetuse tarvis mitte. Küsimise alla tulevad siin kolmesugused sõnad. 1. Mõned üksikud ara rõhuga võera keele sõnad nagu *Amerika* ja *politika*. Et need sõnad keelele võerad on, tunnistab see, et ta nelle kindlat rõhku panna ei mõista, s. o. neid rääkida ei mõista, vaid paneb rõhu ühes ja sellesamas sõnas aralt kas esimese, teise ehk kolmanda

silbi peale: *Amerika* — *Ameerika*, — *Ameriika*. 2. Mõned sünnituste eh derivaat-sõnade liigid, mis aralt kolmesilbiste eeskuju järele muudetakse: *kannataja*, *kõnelev*, *ilusam*, *armetu*, muudetakse nagu *tulija*, *kaduv*, *vanem*. Nende sõnade muutmine ei ole kindel, nad käivad üleüldse küll kolmesilbiste eeskuju järel, aga üksikutes tarvituse kordades ka kahesilbiste järel: *kannatajate* ja *kannatajade*, aga ainult *tulijate*, *ilusamat* ja *ilusamba* (aga ainult *vanemat*), *armetumat* ja *armetumba*. Sellepärast ei ole see siis ka mitte kiita, kui Jõgever oma ainsaks näituseks, mis ta meile kolmesilbiste deklinaerimisest annab, mitte päris kolmesilbist tüüpuse ehk iseloomu sõna (nagu *nädal*) ei võta, vaid just niisuguse aralt muudetava neljasilbise: *õpetaja*, mis mitte teistele eeskujuks olla ei või, sest et ta ise teiste eeskuju järel käib, niihästi kui võib. 3. Neljasilbised —ik— sõnad nagu *imelik*, *mõistlik*; neljasilbised —ne— sõnad: *inimene*, *sakslane*; neljasilbised —us— sõnad: *kogudus*, *õigus*. Neis sõnades langeb rõhk tüvi eelviimase silbi peale ja annab seega tüvi viimase poolele kahesilbise sõnatüvi kuju. Nende muutmine käib siis ka kahesilbiste eeskuju järel, —ik— sõnad muudetakse nagu *tikk*, —ne ja —us— sõnad nagu *tuul*. Kahesilbiste hulgas piab siis ka nende ase deklinatsiooni õpetuses olema; kolmesilbiste hulgas teevad nad ainult segadust. Siin võiks neid ainult mõõda minnes, teistest —ne— ja —us— sõnadest rääkides, meele tuletada. Jõgever on —ik— sõnad õigete kahesilbiste hulka võtnud, aga —us— ja —ne— sõnad kolmesilbiste hulka, ehk neil viimastel küll enam õigust selle oma loomuliku koha peale on, sest neid muudetakse kindlalt just nõnda kui kahesilbist tüvi *tuul*, kuna —ik— sõnad mõnes kaasuses ka kolmesilbiste järel käivad: *mõistlik* (mitte *mõistlikk*), *mõistlikute* ja *mõistlikkude*, *mõistlikuid* ja *mõistlikkusi*.

Kahesilbiste ja kolmesilbiste tüvide vahe ei ole mitte kindel. Meil on tüvisid, mis oma kuju ja siis ka muutmise poolest vahe peale jäävad, keda meie niisama hästi kahesilbisteks kui kolmesilbisteks arvata võiksime. Niisugused tüvid on, peale ülemal nimetud —ik— sõnade, nõnda nimetud kontraheeritud tüvid nagu *pere*, *kate*; *rikas*. Jõgever on nad kahesilbiste hulka võtnud ja selle vastu ei ole midagi ütelda. Ainult seletus piaks juures olema, et nad hoopis teistsugused on kui teised kahesilbised. Aga paha viga on see, kui Jõgever nähtavad kolmesilbised *sammal*, *peenar*, *iste* ja siis veel *aasta*, *valge* ja teised nendesugused sõnad ka kahesilbisteks paneb. Niisugusel korral ei jää kahesilbiste ja kolmesilbiste vahele misgi vahet enam järele. *Isteme* ja *valgee* (nõnda veel rahva laulus) on saamise ja loomu poolest samasugused kolmesilbised tüvid kui näituseks *aseme* ja *lageda* ja muudetakse ka just nõnda kui need viimasedgi, ainult selle pisikese vahega, et kerged tüvid (*aseme*, *lageda*) oma kuju täiemalt alal hoivad.

Iseviga on siin veel see, et *sambla* eeskuju järele teisi sõnu muuta kästakse, mis sugugi nõnda ei taibu: *kuulus*, *iste*, *võti* j. t. Selle järele piaksime rääkima: seda *istemt*, seda *võtimt*, nende *kuuluste*, nende *võtimte* j. n. e.

See on esimene puudus Jõgeveri deklinatsiooni õpetuses. Kui juba tüvide järel jäutatakse, siis piab kindlaste selle juure jääma ja ei tohi mitte sõnu teistest omasugustest lahti kiskuda.

Teine puudus on seletuses. Meile jäutatakse küll sõnade tüvid üksikute liikidesse ära, aga ei seletata mitte, missugused need tüvid just on, mis sinna ehk sinna liiki kuuluvad, ei piirata neid liikisid üksteise vastu mitte ära. Mis vahe on näituseks kahesilbiste esimese ja teise liigi vahel? Mikspärast tuleb näituseks *kõis* just teise liiki *luku* ja *lauu* kõrva ja mitte esimese liiki *käe*-sõna kõrva? Esimesest liigist üeldakse küll ka ükskord mööda minnes, et „kõigil selle liigi sõnadel on tüves lühikesed 1-se järgu hääled“, aga seda üeldakse ainult mööda minnes „alnuse nimetavast“ rääkides. Teiste liikide juures ei ole temale ühtgi sellekohast seletust vastu pandud, vaid seal pannakse ainult nältused ette ja siis üeldakse lihtsalt: „nõnda muutuvad“ need ja need üksikud sõnad. Lõpuks üeldakse veel mõnikord, mis näitustest juba isegi näha on, et sell ja sell kaasusel on see ja see lõpp, see kaasus on teises, see kolmandamas kõvaduse järgus — ja see on kõik. Niisugune kee'eseletus on igav, sest iga üksiku nähtuse oma ette konstateerimine ilma teiste peale vaatamata on igav. Kui meie temast osa piame võtma, siis piame tema teiste kõrva panema, mis mitte niisugused ei ole, ja vahed selgest välja palsta laskma. Seda piame iseäranis koolidele määratud keeleõpetusest nõudma, mis lastes seda osavõtmist keele vastu, mis neil sugugi veel ei ole, alles äratama piab. Jõgeveri keeleõpetus täidab seda nõudmist halvaste, mitte üksi deklinatsiooni õpetuses, vaid ka mõjal. Tarvilikud seletused jäävad väga tihti hoopis andmata, need, mis antakse, on sagedaste poolikud ja viltused ja käivad üksikute nähtuste kohta, ehk on ka hoopis üleliigsed, mis meie keeletundmist sugugi ei edenda.

Toome veel ühe näituse deklinatsiooni õpetusest, kuida ka kõige tänuolikumad õpetused tuumaks ja igavaks võib teha. Kahesilbiste kolmanda liigi kohta (niisugused sõnad kui *kate*, *rikas*) on järgmine tähendus tehtud: „Kõigil 3-da liigi kahesilbilistel on ainuse nimetavas ja osastavas, palj. omastavas, sisseütlevas jne. 2. järk, ain. omastavas, sisseütlevas jne. ja paljuse nimetavas ja osastavas 3. järk“. Niisugust seletust lugedes mõtleb iga koolilaps: Olgu peale minugi pärast kas või nõndagi, aga miks mina seda siis teadma pian? Siin oleks kerge olnud õpetust seeläbi elavaks teha, et sõnad teise liigi sõnadega (*lukk*, *keel*), kus kõvaduse järkude lugu just ümber pöördud on, kõrvu oleks pandud. See kutsuks õppiijat ise järele proovima, kas antud seletus ka õige on, ja siit jääksid temale vähemast need kaks sõnade liiki jäädavalt meele. Aga seda ei ole ei siin tehtud ega teise liigi juures ka mitte, vaid igast liigist räägitakse oma ette üksikult, nagu ei oleks teisi liikisid olemasgi. See tähendus, mis teise liigi kõvaduse järkude kohta tehakse, ei seisa misgi ühenduses kolmanda liigi kohta antud tähendusega, vaid juhatab kuhugi kaugele eemale hoopis teise külge. Seal üeldakse: „3. ja 2. järk vaheldavad, nagu p. 7 seletatud“. Ja mis

seletab siis see „p. 7“ (p. piab vist paragrahv tähendama ?) Seal antakse ilus ja eeskujulikult lühikene üleüldine „pandumise“ säädus: „Kui lahtine sõna 3-ndal järgul on, siis on kinnine sõna 2-sel järgul“, 1) ja siis tuuakse kaks lehekülle täit näitusi selle kinnituseks. See üleüldine säädus piaks nüüd iga sõna kohta ühte viisi maksma, aga antud näitustes on kõik 70 nimesõna, mis seal ette luetakse, ainult kahesilbiste teisest liigist, teistest liikidest ei ole mitte üht ainust näitust! Ja see ühekülgne näituste kogu läheb veel seda igavamaks, et igal pool ikka plurali nominativus misgi teise kaasuse vastu on pandud, nagu ei oleks teisi teise järgu kaasusid olemasgi. Mis kasu on nüüd õppijal kogu sest ilusast üleüldisest säädusest, kui tema tähelepanemine ainult ühe punkti peale pöördakse, aga teistest nähtustest, mis seesama säädus valgustama piaks, umbsilmi mööda viiakse? Deklinatsiooni ja konjugatsiooni õpetuses tuletatakse seda üleüldist säädust ainult seal meele, kus ta silmanähtavalt passib, kus ta mitte silmanähtavalt ei passi, kus seletust tarvis oleks, nagu nimesõnade kolmanda liigi juures ja mitmes kohas mõjal, seal minnakse temast rahuliku südamega vaikides mööda, nagu ei oleks teda olemasgi ja üeldakse lihtsalt ilma kõige seletusega: need ja need sõnad on siin teises ehk kolmandamas järgus. Ainult üks kord on otsekoheselt tunnistatud. „Sõna on 3-ndal järgul, ehk ta küll kinnine on“.

Konjugatsiooni õpetus on ajasõna tarvituse kordade rohkuse ja mitmekesisuse pärast raskem ära säada kui deklinatsioon. Jõgeveri ärasäädmine laseb ka selguse poolest väga palju soovida. Juba eesseletustest paistavad vigased jäütused vastu, kui seal näituseks „Kõne“ (oratio, рѣчь) nõnda moodi jäütatakse: a) otsekohene kõne, b) ebakohane k. d) jaatav k. e) eitav k., ehk kui seal participiumid ja infinitivid „kõneviisiks“ pannakse, ehk jälle „arv“, mis jo ainult tegija ehk persona arv on, persoonaga ühevääriliseks jäütuse osaks pannakse. Proovinäitus, mis seletustega läbisegamine 13 lehekülge täidab, ei anna misgi ülevaatust ja võ.b ka terasegi lapse pea uimaseks teha. Aga siin on kirjanikul ainult pool süüd, teine pool süüd, ehk veel enam, jääb trükkijale. Kirjaniku rehnungi peale tulevad kõige pealt viad ja puudused mis asjas on, nagu see, et seal kaks ise-aega olevik ja tulevik üles pannakse, mis ommeti, ka kirjaniku oma tunnistuse järel, üks ja seesama on. Niisama üleliigsed on proovinäitusesse üles võetud „täisminevik“ ja „enneminevik“. Need tarvitavad siin ainult ruumi ja segavad ülevaatust. Aga kui nad kord üles on võetud, siis ei oleks tohtinud „kahtleva kõneviisi“ minevik mitte välja jääda. Kui „mina olen palunud“ üleval on, siis piaks „mina oleksin palunud“, „mind oleks palutud“ j. n. e. ka üleval olema, aga need puuduvad ja „tehtaviku“ kahtleva kõneviisi „et mind palutaks“, „et mind oleks palutud“, ütleb kirjanik jaatavas kõnes koguni ülepea puuduma, ehk ta seda eitavas kõnes küll, vähemalt olevikus, õigeste üles on pannud: „mind ei palutaks“. Seletused

1) See säädus ei jõua kõiki nähtusi seletada: *maa, makstakse*.

piaksid suurema hoolega kirjutud olema. Niisugust lugu, et õppija kolmele korrale ühe teatava punkti juure juhatatakse seletust saama, ja seal temale misgi seletust ei anta, ei tohiks ette tulla. Niisama ei tohiks kirjanik korraga ühest „aspiratsioonist“ rääkima hakata, ilma kõige seletuseta, mis see aspiratsioon on?

Aga nende ja teiste puuduste peale vaatamata, võiks selle proovinäitusega ehk veel leppida, kui trükkija teda mitte hoopis ära ei oleks rikkunud. Trükkija tarvitab nende mitmekesiste jäutuse osade pealkirjadeks ainult kolmesugusid tähti, ja raiskab siin veel oma kõige suuremad tähed niisuguste päris ilmaaegsete paragrahvi pealkirjade peale ära kui „*Ajasõnade muutmine (Järg)*“, mis kolm korda uhkelt ja paksult proovinäitusest läbi leikab. Kahte seltsi tähtedega, mis tal veel üle jääb, ei jõua ta siis muidugi mitte kõiki neid mitmeväärilisi jäutuse osasid üksteise vastu välja paistma panna. Tagajärg on täielik ülevaatuse puudus.

Et mitte pikale minna, nimetame ainult lühidelt veel mõnda üksikut puudust. Siin on kõige pealt kaks paragrahvi, mis ilma mingi kahjuta oleksid võinud raamatust välja jääda. Esimene oleks vokaalide kokkukõla õpetus. Sellest endise aja keele säädusest ei o'le meie praeguse keele tundmiseks mingit kasu ehk oleks vähe kasu. Selle asemel ei tohiks aga üks teine vokaalide jäutus, mis praeguses keeles valitseb, mitte puududa: jäutus selle järel, kas nad kõigis silpides seista võivad või ainult tüvisilbis. Jõgever ütleb o-häälest küll, et see ainult sõna esimeses silbis seista võib. Aga mikspärast ainult o? Seesama maksab ka ä, ö, ü ja õ kohta.

Teine üleliigne paragrahv räägib tüvilõpust ja sõnalõpust. Need kümme säädust, mis siin antakse, on juba selle pärast ilmaaegused, et mitte üksigi neist midagi kindlat ei ütle, kaheksa räägivad nähtustest, mis „sagedaste“ sünnivad, seega siis „sagedaste“ ka mitte ei sünni, üks niisugusest, mis „enamiste“ ja üks niisugusest, mis „harilikult“ sünnib. Niisuguste säädustega ei või midagi peale hakata.

Lk. 16 üeldakse, et endine illativi lõpp *-se* alati kadunud on. Kui ta alati kadunud oleks, siis ei maksaks temast ülepea rääkida. Aga ta on alles näit. *maha* ja *suhu* sõnas *ha* ja *hu* kujul ja (läks) *linna*-sõnas lõpuvokaali püsimises ja sõna kolmandas kõvaduse järgus.

Sellesama lehekülje peal üeldakse, et sse, s, st ja teised sarnased kaasuste lõpud genetivuse otsa liituvat. Seda ei tohiks niisuguses keele õpetuses, mis sõnakujusid nende saamise järel seletada tahab, mitte seista.

Järgmise lehekülje peal räägitakse paljuse märgist *—si—st*, mis niisugustes kujudes kui *maja-si-d* j. n. e. ette tuleb. See ei ole paljuse märk, vaid on meie tuntud *—ne—* sõnade *—si*, nagu *hobusid*, *sulasid* ja teistes sõnades. Vaata selle üle Hurti Nomina auf *—ne* purum. lk. 156.

Ajasõna jäutuses leiab Jõgever Eesti keeles ka „enesekohased“ (возвратные) ja „vastastikused“ (взаимные) ajasõnad olema. Niisugused isenimetused on küll Vene ja Saksa keele grammatikates tarvilikud, et

„sich“ ja „-ся“ sõna kahesuguse tähendusele vahet teha, aga Eesti keeles ei ole niisugust vahetegemist tarvis. Kui meie ütleme: „nemad pesevad silmi“, ehk „nemad pesevad ennast“ ehk „nemad pesevad üksteist“, siis ei ole siin ajasõnas misgi vahet.

Pronominate deklinatsioon on igal pool „sihitav“ kaasus välja jäänud. Sellest on seda enam kahju, et sell kaasusel just siin oma iseäraldused on. Peale selle on siin lühikesed kujud igal pool puudulikult üles pandud: *must, muga; sust, suga; tast, taga* puuduvad, niisama *sesse, selle, seega*, niisama *kell, kelle (kellel ja kellele kõrval)*. Ja *missõna* genetiiviks on *mille* pandud, ainult *mille*, ja selle järele on kõik teised kaasused tehtud: *milles, millesse, millest (ku-tüvist sünnitud kus, kuhu, kust, mis keel nende asemel tarvitab, on nimetamata jäänud)*, koguni ainult *millega*. Siin piaks keeleõpetus meie keelt nende „ilusate“ *milled* vastu kaitsma, misga meie kirjamehed ka oma paremad kirjad mautumaks teevad ja piaks tõtt mõõda tunnistama, et *milled* keelele võerad on. — Mitme arvu *milled*, *milledesse* j. n. e. on Jumal tänatud siiski välja jäetud.

Niisama on ka see õige keele äraandmine, kui Jõgever ühe osa kirjanikkude heaks meeleks ainult pikendud sõnakujud *nemad palusivad, panivad* j. n. e. üles võtab, aga algupäralised *palusid, panid*, mis Tallinna keel peaaegu ainuüksi tarvitab, nimetamata jätab.

Agas ühe teise õigeks kuulutatud valeõpetuse õiendab Jõgever ära, ta tunnistab, et keel *armastatud* asemel ka *armastud* tarvitab. Oleks ta siin nende sõnakujude tähenduse vahe ka veel ära tähendanud, siis oleks asi kõigiti korras.

K. Leetberg.

V a s t u s e k s .

Hra Leetberg on mõnda puudust minu keeleõpetuses õigete ära tähendanud, siiski nõuab aga tema arvustus õiendamist ja nimelt kahest seisukohast: 1) kooliraamatu seisukohast, 2) Eesti keele seisukohast. Õiendusel kooliraamatu seisukohast on vähem üleüldist tähtsust: see puudutab ainult küsimist, kui hästi või halvasti teatav üksik raamat, siin minu „Lühikene Eesti keele õpetus koolidele“ kokku seatud on. Raamatu tarvitajad näevad ise seda kõige paremine ja ei hakkaks ma selle pärast hra Leetbergile sugugi vastu kirjutama. Kuid tema arvustus nõuab hulka õiendusi ka keelelisest seisukohast, mida tegemata ei tohi jätta, kui hariliste lugejate keskel, kes keele põllul just mitte kodu ei ole, eksiarvamisi ei pea juurduma. Olen ma aga kord sunnitud õiendust kirjutama, siis olgu paar sõna nagu sissejuhatuseks ka kooliraamatu seisukohalt tehtud, päälegi et sissejuhatuse, mida ma esite oma raamatule tahtsin juure panna, siis aga tegemata jätsin, arvates, et ta ilmaaegne oleks, siiski, nagu hra Leetbergi arvustusest näha, tarviline oleks olnud.

Minu „Lühikene Eesti keele õpetus“ on minu „Eesti keele õpetuse koolidele ja iseõppijatele“ järele lühendatud, nõnda et ainult kõige tarvilisemad keele seadused, mida iga haritud eestlane oma keelest peaks teadma, sisse on võetud, kõik pikemad seletused aga, nii palju kui see ilal võimalik oli, välja on jäetud. Mis tähendus kooliraamatu seletustel kooliõpilaste kohta on, seda on hra Leetberg ise väga hästi lausega ära tähendanud: „Olgu peale minugi pärast kas või nõndagi, aga miks mina seda siis teadma pean?“ Kes seletusi tarvitab, ei hakka neid lühikesest kooliraamatust otsima, vaid muretseb enesele minu „Eesti keele õpetuse koolidele ja iseõppijatele“. Sealt leiab ta näituseks üheküljelise päätüki kohta „tüvelõpp, sõnalõpp“, mida hra Leetberg arusaamata kombel ilmaaegseks peab, nagu tal sarnasid põhjendamata arvamisi ka muidu rohkestes on, terved 12 lk. (27—38). Ka muude küsimuste kohta, mida hra Leetberg ilma asjata lühikesest keeleõpetusest otsib, leiab ta sealt nii täielisi vastused, kui minul neid võimalik oli anda. Tarviliste seletuste andmine koolis on kooliõpetaja asi, kes ise muidugi asja peab tundma. Tahaks kooliraamat seda ülesannet enese pääle võtta, siis ei saaks ta sellega kunagi õigel kombel valmis, sest et õpilaste eelteadmised väga mitmekesised võivad olla. Minu „Lühikene Eesti keele õpetus“ ei ole, nagu juba esimene pilk tema sisse näitab, mitte algkoolide jaoks, kus hoopis teist ettekandmise viisi kooliraamatult nõutakse. Seal peab õppija seadused ise kooliõpetaja abil näitustest välja arendama, peab grammatika terminitega tutvustatud saama. Midagi sellest ei leidu minu raamatus. See on niisuguste laste jaoks määratud, kes algõpetust Eesti keeles suuremal ehk vähemal määdul juba saanud on, ja kes haritud inimesele elus tingimata tarvilised keelelised teadmised ühtlases süsteemis veel kord peavad läbi võtma, nimelt kihelkonna ja ministeeriumi koolide ülemates klassides ja keskkoolides, umbes niisama nagu Vene keskkoolide keskmistes klassides tarvitata Kirpitschnikovi Vene keele etymoloogia seda teeb. Et hra Leetberg sarnasest raamatust koguni murrete ja kirjakeele vahesid (ilusamat ja ilusamba, kannatajate ja kannatajade) otsib, on muidugi ilmaaegne otsimine. Nii palju kooliraamatu seisukohast. Nüüd hra Leetbergi seletuste juure keelelisest seisukohast. Teen seda selles järjes, kudas hra Leetberg oma tõendused ette toob.

Hra Leetberg arvab, et „enam kui kolme-silbilisi tüvisid Eesti keeles ei olegi“. Ma ei tea, mis hra Leetberg tüveks nimetab; mis aga minul tüvi on, on igatahes arusaadavalt minu „Lühikeses keeleõpetuses“ lk. 5 ära seletatud, ja sedasama tähendab tüvi (основа) ülepää keeleõpetuses. Seda mööda on nimesõna-tüvi terve sõna ilma muutelõputa. Sellest seisukohast on meil igatahes nelja-, viie- ja enamsilbilisi tüvisid olemas, näit. *inimese-s* (neljasilb.), *varanduselise-s* (kuuesilbiline).

Sõnade *kannataja*, *õpetaja*, *ilusam* muutmine ei olevat kindel, „nad käivad üleüldse küll kolmesilbiliste eeskuju järel, aga üksikutes tarvituse kordades ka kahesilbiliste järel: *kannatajate* ja *kannatajade*, *ilusamat* ja *ilusamba*“. Kust on hra Leetberg sarnase reegli võtnud? Millal on niisugune „tarvituse kord“ olemas, kus me *kannatajade*, *ilusamba* tohiksime

kirjutada, ilma et me viga ei teeks. Murded lähevad kirjakeelest väga mitmes tükis lahku, murretes tulevad *kannatajade*, *ilusamba*, aga ka palju muud ette, mida me üleüldisesse kirjakeele siiski vastu ei võta, siin tarvitame ainult *kannatajate ilusama*. Sarnane aralt (?) muudetav neljasilbiline olevat minu raamatus näituseks toodud sõna *õpetaja* ja kiita ei olevat, et ma selle asemele „mitte päris kolmesilbilist tüüpuse ehk iseloomu sõna (nagu *nädal*) ei võta“. Hra Leetberg unustab siin ära, et sõna *nädal* koguni uus laenusõna on, mis Eesti keelesse sisse rännates kudagi mitte Eesti oma sõnade tüüpuseks ega eeskujuks ei võinud saada, vaid ise, nii hästi kui see läks, ennast niisuguste Eesti oma sõnade järele pidi seadima nagu *vedel*. Mingit põhjust ei ole aga sõna *õpetaja* aralt teiste eelkujul muudetavaks sõnaks nimetada, ta muutub niisama iseseisvalt nagu iga teinegi Eesti sõna. Sõnasünnitav lõpp *ja* on Soome sugu keelte muistne vara, (vrdl. Eesti *ela-ja*, Soome *elä-jä*, Liivi *jela-i*, Vadja *elä-i*, Lapi *balvvalae-gje* paluja, Mordva *kul-i* koolja) ¹⁾. Sarnaste sõnade eelkujul muutuvad laenatud sõnad nagu: *nädal*, *pudel*, *värav* (värat — вopота) jne., mitte ümber pöördud, nagu hra Leetberg arvab.

Hra Leetberg kirjutab, et sõnu *kogudus*, *õigus*, *inimene*, *sakslane* „muudetakse kindlalt just nõnda kui kahesilbilist tüvi *tuul*“, kuid mis ta sellega ütelda tahab, jääb vähemalt minule arusaamataks. Keelelist analoogiat või järeleaimamist nagu sõnas *nädal*, mis niisuguste Eesti sõnade eelkujul nagu *vedel* on muutuma hakanud, ei ole siin mingisugust. Sõna *tuul* on neile niisama vähe eeskujuks olnud, kui iga teine Eesti sõna, näit. *maa*, *talv*, *jalg*, *lumi* jne. Muutmine läheb hoopis lahku: sõnas *tuul* on sisemised paindumised, vrdl. *tuuled* aga *tuuli*, mis ennenimetud sõnades täitsa puuduvad. Koguni muutelõpud lähevad lahku, vrdle *tuule* ehk *tuulde* ja *kogudusesse*, *õigusesse*, *inimesesse*. Analoogial või järeleaimamisel on ju keeleteaduses määramata suur tähtsus, ka Eesti keeles on analoogia-seadus päris diktatoriliselt toimetanud, kuid selle pärast ei ole veel kaugeltki mitte kõik, mis keeles olemas, paljas analoogia. Selles asjas on suured patustajad nimelt mõned meie keeleõpetajad, kelle grammatikad valeanaloogiatega aina kubisevad. Niisamasuguste valeanaloogiatega ülesseadmine on see, kui hra Leetberg alatasa tõendab, need ja need sõnad muutuvat nagu kahesilbilised, need ja need nagu kolmesilbilised, need ja need nagu sõna *nädal*, need ja need nagu sõna *tuul* jne. Valeanaloogiad, mille eest keele teadlane ennast peab hoidma.

Sõnad nagu *pere*, *kate*, *rikas* lubab hra Leetberg kahesilbiliste hulka arvata, on aga täitsa selle vastu, et *sammal*, *iste* jne. kahesilbiliste hulgas on: *iste* olevat ometi selge kolmesilbiline *isteme*. Õige! Kuid niisama selged kolmesilbilised on *perege*, *kastege*, *rikkase*. Kõik need sõnad on, nende praegusest selsukorrast Eesti keeles välja minnes, muistsed konsonandi tüved, mis nimetavas kahesilbilised olivad: *pereg*, *kateg*, *rikas*,

1) Näitused on A hlgvisti raamatust „Suomen keelen rakennus“ võetud.

sammal, *isten*, sest muidu oleks nimetav neil (nimelt neljal viimasel sõnal) 3-ndal järgul. Ma ei taha sellega nende sõnade sündimise kohta midagi ütelda. Keele analoogia on siin kõik läbi segamine visanud, osalt on nad otse kahesilbilis-tena laenatud. Ühiski kaasuses ei ole neil praegu enam kolmesilbilist tüve olemas. Et need sõnad minul kahesilbiliste hulka arvatud, selle põhjuseks on see, et nad painduvad, kolmesilbilised aga paindumata jäävad. Enam õigust kolmesilbiliste hulka peaseda oleks sõnadel nagu *aasta* (sõnast *ajastaig*), *valge* (enne *valgeda*). Et aga ala- ja keskkoolides sõnatüvede ajalugu vara on seletada, ilma sarnase seletuseta õppijal aga sugugi arusaadav ei ole, miks *valge* kolmesilbiline tüvi peab olema, siis võitsivad kahesilbilised. Kuid nii hästi nende kui ka kõikide teiste liikide juures peab õppijale seda selgeks tehtama, et see koguni kõrvaline asi on, kuhu liiki ükski sõna käib, ja et Eesti sõnade deklinaerimise kohta sõnade jaotamisel liikidesse koguni vähe tähtsust on. Eesti keele sõnade liigid ei tähenda mitte seda, mis teistes keeltes deklinatsioonid, vaid Eesti keeles on üksainus deklinatsioon ja ainult näitusi võib nii või teisiti järgimööda seada. Kas me sõnad nagu *valge* teise või kolmandasse liiki loeme, ei muuda midagi nende muutmise juures, kuna me suure vea teeksime, kui näit. Vene sõnad *столь*, *жена* ehk Ladina sõnad *lupus* *mensa* ühte liiki loeksime.

Kudas hra Leetberg *sambla* eeskujul sõna *iste* deklinaerides *istemt* saab, on üks neist hra Leetbergi imelistest tõendustest, mis kõrvalt vaatajale hoopis arusaamata on. Ometi: *sammal* --- *sammal-t*, *iste* --- *iste-t*, *võti* --- *võti-t*. Nii on kirjakeeles pruuk, murretes igatahes ka *istend*, *võtind*, muidugi mitte hra Leetbergi *istemt*, kuna *m* ja *t* ees *n*-ks muutub (vrdl. *lume lund*, *südame südant*). See ei puutu aga asjasse, sest et see murrete kohta käib. Miks Leetberg seda ette toob, ei tea ma ütelda.

Hra Leetberg loeb päätükki „tüvelõpp, sõnalõpp“ (p. 9) ilmaaegseks, seal olevat niisugused reeglid sees, mille kohta sõna „sagedaste“ tarvitata on. Et Eesti keelt kõnelejale lapsele lühikeses Eesti keele grammatikas kõik üksikud juhtumised pähä saaksivad tuubitud, millal näit. *t* ees *e* kaob, seda võib ainult koollõpetaja nõuda, kes Ladina grammatika küünrapikkuste registrite pähātuupimisel ära hallitanud on (ma ei taha sellega hra Leetbergi tähendada, kelle amet minule teadmata on). Minu „Eesti keele õpetuses iseõppijatele on kõik üksikud juhtumised nimetatud, siin lühikeses keeleõpetuses on sõnast „sagedaste“ täitsa küllalt. Kui hra Leetberg vaevaks võtab Saksa või Vene kooli grammatikate sisse, mis mitte võõra keele õppijatele ei ole määratud, pilku heita, siis leiab ta sarnasid reeglid peaaegu igal leheküljel. Kujutagu ta enesele ette, mis see tähendaks, kui Vene keele grammatikas, mis Vene lastele määratud on, kõik juhtumised üles loetud oleksivad, millal ain. род. ja предл. kaasuste muutelõpp *y* ehk *ю* on, millal paljuse nimetavas meestesugu muutelõpp *a* jne. Koollõpetaja peab seda teadma. Õpilase käest seda nõuda oleks valmu tapmine, kuna õpilane ju ilma selletagi kunagi *города* ei ütle vaid *города*. Õpilasel on sest küllalt kui ta teab, et palj. им. meeste sugus *ы* asemel mõni kord ka *a* võib seista.

Hra Leetbergi arvates ei olevat —si— mitte paljuse märk. Selle arvamisega ei lepi küll naljalt keegi keeleteadlane. Et muistsel ajal —si— paljuse märk ei olnud, on ju tuttav, et ta aga praegusel ajal iga tahes paljuse märk on ja suurepäraliselt oma mõju lalendab, vana paljusemärgi *i* eest ära tõrjudes, ei tarvita pikemaid tõendusi. Kas —si— endine *ne-sõnade si* (*hobus-i-d*) või ajasõna —si— (*vaatas-i-n*) on, tarvitab veel ligemat uurimist,¹⁾ mina pean aga viimast arvamist õigemaks. Sõnas *vaatas-i-n* paistis —si— palju rohkem mineviku märk olevat, kui sõnas *hobus-i-d*, kuna s sõnas *hobune* ka ainuse kaasustes olemas on: *hobuse* jne., ajasõnas *vaatas-i-n* (enne *vaatad -i-n*, tüvi *vaatade*)— s i — muidu kuskilgi ette ei tule. Sai tema ajasõnas mineviku märgina —i— asemel valitsemata, siis oli kerge analoogia põhjal teda ka paljuse märgiks *i* asemel tarvitama hakata, kuna ju enne ka mineviku ja paljuse märk *i* ühte ja sedasama viisi kõlasivad.

Illativi (kuhu ?) lõpu —se— kohta tähendab hra Leetberg õigeste, et see lõpp mitte jäljeta kadunud ei ole, vaid sõnades nagu *maha, suhu* lõppude *ha* ja *hu* näol edasi elab (*s* on *h*-ks muutunud). Kuid siinsamas eksib ta, kui ta arvab, et ta „*linna*-sõnas lõpuvokaali püsimeses ja sõna kolmandas kõvaduse järgus edasi elab“. Ta elas seal küll kord, — kuid ilma sugulaste keeltega võrdlemata, ainult Eesti keele najal ei või meie teda sealt enam leida, on ju osastav (mida ?) niisama *linna*, ehk siit küll mitte *se* vaid *da* kadunud on. Eesti keele najal võime ainult nii palju ütelda, et *linna*-sõnas on lõpult midagi kadunud, sest muidu ei oleks sõna lõpul vokaal püsinud. Edasielamiseks sarnast nähtust nimetada on vahest natuke palju.

Hra Leetberg pahandab, miks „paindumise õpetuses“ ainult kahe-silbilised tüved näituseks võetud, kuid ei näi seda tähele panevat, et muudes sõnades praegusel ajal ülepää paindumist ette ei või tulla, kui me sõnade deklioneerimise ja konjugeerimise juure tahame jääda. Teise silbi lõpule võib konsonant ilmuda (*s* o. sõna võib kinniseks saada) ainult kui ta kahe-silbiline on. Selle pärast on näit. kolmesilbiline sõna *r a a m a t u* küll 2. järgul, aga ta jääb selleks kõigis kaasustes, sest et 2. silbi lõpp muutuda ei saa. Hra Leetberg tahab minu reeglit sõna *m a a* abil ümber lükata, kuid tõendab ainult seda: sõna *m a a* püsib paindumata 3-ndal järgul nii kaua kui ta ühesilbiliseks jääb, niipea aga, kui ta kahe-silbiliseks saab, on paindumine platsis: *m a a d e s*. Õige on, et mitte kõiki juhtumisi minu reegel ei seleta: need juhtumised on kõik üles loetud minu keele-õpetuses iseõppijatele. Kuid väga suure hulga keele nähtusi seletab ta täitsa rahuloldavalt ja aitab iga tahes suurel kombel Eesti kirjude keele kujude keskele reeglikorralisust asetada.

Hra Leetberg loeb veaks, et ma kaks iseaega, oleviku ja tuleviku olen üles pannud, „mis ommeti, ka kirjaniku oma tunnistuse järel, üks ja

Dr. Hurti „ne-purum“ ei ole mull praegu käe pärast.

seesama on." Arvustaja on liig päälsikaudselt lugenud. Ma ei ole mitte ainult sellega viga teinud, vaid olen lk. 50 selge sõnaga ütelnud, et olevik ja tulevik kaks iseaega on, mis välimise kuju poolest küll üks ja seesama on, mitte aga tähenduse poolest. Nii vaene Eesti keel veel ei ole, et tal võimalus puuduks tulevat aega tähendada!

J. Jõgever.

Mis pärast surma sündis. Naljamäng kolmes vaatuses. F. Thieme jutujärele näitelavale toimetanud A. Rennit. Teine trükk, 36 lehekülge, hind 25 kop. A. Renniti trükk ja kirjastus.

Päälkiri töötab palju, tükk ise pakub vähe ja tuletab väga minu õnnetut „Pila-Peetri testamenti“ meele. Eksikombel surnuks arvatud Brinkmanni korterisse ilmuvad tema päranduseahned sugulased ja lähivad seal tüllisse, kuna Brinkmanni tütre tütar ja tema abikaasa tõsist leina avaldavad. Nõndaviisi saab Brinkmann oma sugulaste tõsist meeoleu tundma, maksab (teises järgus) tütre tütre mehe võlad ära ja teeb (kolmandamas järgus) testamendi tütre tütre kasuks. — Aine oleks kõiges ühe järgu jaoks ulatanud; kui näituseks surnuks arvatud Brinkmann tüll ajal sugulaste keskele oleks ilmunud, — küllalt. Kaks viimast järku ei paku huvitust. Ka on teine järk liiaks lühike, kõigest neli lehekülge, sellepärast ometi ei maksa päältvaatajaid kahekordist näiteseinte vahetust ootama panna. — Iseloomud jõuetumad, kõned osalt kruvitud, osalt labased, terve asi mäge.

Mistarvis juba iseenesest väetite „Buch für Alle“ ja sellesarnaste jutukeste näitelavale seadimisega jännata? Peab midagi võerast keelest meie näitelavale toimetatud saama, siis on valmis näitemängusid palju paremaid saadaval, kui meie ise neid septseda oskame. Kui juba näitemängu luua katsuda, siis ometi igatahes algupäralist.

A. Kitzberg.

Eesti Kirjanduse Seltsi põhjuskiri. Postimehe tr.

Kauppi Heikki. Soomekeelest ümber pannud A. Pärna-
oit, Tee avajad. Viljandis. Tõllasepa tr.

Bruno Berg. Rannapliiga. Kurbmäng Eesti rannarahva elust. Neljas vaatuses. Kirjastaja H. Leoke Viljandis. 152 lk. Peeti trükk.

Küla habemeajaja ehk Nõia pill. Tumm näitemäng. Viljandis. Peeti tr., 8 lk. (Rahva näitemängud Nr. 10. Lõbuõhtud VI).

Kinnipitseeeritud armuke. Tumm näitemäng. Viljandis. 8 lk. Peeti tr. (Rahva näitemängud Nr. 10. Lõbuõhtud III).

Rõõm ja lootus. Algupäraline näitemäng lastele. Kahes pildis. Viljandis. Peeti tr. 32 lk. (Rahva näitemängud Nr. 116).

Silmakirja teener. Tumm näitemäng. Viljandis. Peeti tr. 8 lk. (Rahva näitemängud. Nr. 10. Lõbuõhtud I).

Ülelöödud armastaja. Tumm näitemäng. Viljandis. Peeti tr. 8 lk. (Rahva näitemängud Nr. 10. Lõbuõhtud II).

L. Gross. Elu lapsed. G. Mootse kaunistused. Tartus, 1907. Schnakenburgi tr. 78 lk.

J u n g , A. Emakeele õpetus ja kirjalikud harjutused. Eesti alguskoolidele. Tartus. „Postimees“. 90+8 lk. (Raamat on arvustaja käes).

Õpipoisi kättetasumine. Tumm näitemäng. Viljandis. 8 lk. Peeti trükk. (Rahva näitemängud Nr. 10. Lõbuõhtud V.).

Imearst. Tumm näitemäng. Viljandis. Peeti trükk. (Rahva näitemängud Nr. 10. Lõbuõhtud VI.).

H. Leoke'se raamatukaupluse kirjastusel ilmunud raamatute nimekiri. Viljandis. Peeti trükk. 32 lk.

Õiglane meel. Algupäraline näitemäng lastele. Kahes vaatuses. Viljandis. Peeti trükk. 32 lk. (Rahva näitemängud Nr. 108).

Taevasse. Kaks juttu lastele. Saksa keelest. Pärnus, 1907. Laane trükk. 32 lk.

R õ u k , M i h k e l. Ennemuistessed jutud. Paides. Seidelbergi trükk. 36 lk.

Scherlok Holmes'i kõige uuemad uurimised. Kriminaalroman. Georg Zirk'i kirjastus. Jurjevis – Tartus. Zirki trükk. 96 lk.

Z o l a , E m i l. Talupoja surm. Eesti keelde J. Karu. Pärnus. Laane trükk. 16 lk.

H. Leoke'se raamatu- ja kirjutusasjade kauplus. Peeti trükk. 1 lk.

K a l l a s , A i n o. Ants Raudjalg. Eesti jutustus. Soome keelest J. Aavik. Tartus. „Postimehe“ kirjastus. 133 lk. (Raamat on arvustaja käes).

R e i m a n , W i l l e m. Kivid ja killud. I osa. Tartus 1907. (Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused Nr. 1). (Arvustus ilmub edespidi).

Kool ja kasvatusteadus.

C. R. J a k o b s o n i kooli lugemise raamat. II. jagu. IV. trükk. 74 pildiga. Tartus, 1907. Laakmanni tr. (Ruumi puuduse pärast jääb arvustus järgmisesse numbrisse).

Lasteaia maja-õnnistamise laulud. „Postimehe“ tr.

Pärnu Eesti Kooli-Selts. Laane tr.

Üleskutse hariduse sõpradele. Pärnus. Laane trükk. 1 lk.

P. R ä t s e p. Kodukool. Lugemise ja kirjutamise õpetus. III täiendatud trükk. Valgas. F. Karlsoni ja Ko. raamatukaupluse kirjastus. 1908. Schnakenburgi tr. 64 lk.

Räpina rahvahariduse Seltsi põhjuskiri. „Postimehe“ trükk. 4 lk.

P e t e r s o n , E r n s t, Eesti laste Aabits. (Raamat ilmus varemine. Arvustus lähemas numbris).

Ajalugu.

A v a k i v i, Dr. R. Inimese soo vanadus. Väljaannud ja uuemate uurimiste põhjal täiendanud J. L. Jürgens. Piltidega. Tartus. Hermann trükk. 48 lk. (Raamat on arvustaja käes).

J ü r i s s o n, Mihkel. 1905, 1906. Punased aastad Eestis. (Raamat ilmus varemine. Arvustus tuleb).

L i n d e g v i s t. Üleüldine ajalugu. I. II. (Raamat ilmus mõni aeg tagasi. Tema tähtsuse pärast tuleb siiski arvustuse alla, on praegu arvustaja käes.)

Maade teadus.

K. T a s a k. Geografia käsiraamat. Füsika- ja matemaatika - geografia algõpetused ja viis maailmajagu. Piltidega ja kaartidega. Kaardid joonistanud J. L. Jürgens. Tallinnas 1907. August Buschi raamatukaupluse kirjastus. 124 lk. Hind 50 kop.

Kodumaa tundmise ja maadeõpetuse käsiraamatu puudust tuntakse meie koolielus juba umbes aasta väga elavalt. Sellepärast ei ole vaja uute raamatute ilmumist põhjendada. Meie neid just ootame. Eesolev Tasaku töö on oma sisu poolest neist geograafia raamatutest, mis tänini alguskoolidele kirjutatud, kahtlemata sündsam ja ka välimuse poolest paremini välja antud. Igas osas püütakse ainult seda, mis kõige tähtsam ja meelespidamiseks kõige tarvilisem, ette tuua ja geograafiliste objektide iseäraldusi silma paista lasta. Kui väikeses käsiraamatus vaja paljudest asjadest kõneleda, siis võib seda muidugi ainult lühidalt teha. Sellepärast omandab ka Tasaki geografia käsiraamat, mis õperaamatu järele lühendatud, oma silmapaistvate nimeregistritega ehk geograafilise nomenklaturaga tüüpilise käsiraamatu näo. Geografia methodika praegusest seisukohast vaadates ei ole see tüüpilise käsiraamatu karakter Tasaki tööle mitte kiituseks. Juba Rousseau hüüdis: „Teie arvate, et lapsed siis geografiat tunnevad, kui nad hulga maade, jõgede, mägede ja linnade nimesid pääst üles ütelda oskavad!“ Ja kui juba paljalt nimesid tahetakse õppida, siis sünnib seda maakaardi järele palju sündsamini teha, sest et seesugusel korral vähemalt see meele jääb, kus keegi nimi kaardi pääl seisab. Uuemad geografia käsiraamatud toovad vähem nimesid ja rohkem nimede ning asjade seletusi. Seda juhtmõtet oleks uue käsiraamatu kirjutaja iseäranis kodumaa kirjelduse juures pidanud maksma panema ja üleüldse rohkem sünthetilist teed käima, see on: lähemast kodukohast välja minnes lapse vaimlist silmaringi samm sammult laiendama. Kuid osav kooliõpetaja, kes teab, et kodumaa tundmise parem käsiraamat — iseäranis väikestele lastele — k o d u m a a i s e o n, ei lase ennast raamatu analüütilisest kavast eksitada, vaid korraldab ise õpeainet sünthetiliselt ja katsub, niipalju kui võimalik, geograafiliste mõistete seletuse

juures kohalist ümbrust tarvitada. Füüsilised algusõpetused võetakse ses raamatus alles Europa kirjelduse juures juhtumise kaupa ette, kuna neid kui kergemaid aineid üleüldises osas oleks võidud läbi võtta, selle asemel aga matemaatilise geografa kui raskema osa üsna lõpuks jätta.

Loogikalisest ja keelelisest küljest oleks Tasaki raamatus nii mõndagi veel õiendada ja parandada. Lehekülg 5: „Läheme hommiku poolt õhtu poole välja, siis jõuame õhtu poolt teiselt poolt maakera tagasi“. Õhtu poole välja minnes ei saa ometi õhtu poolt jälle tagasi tulla. Lehek. 14: „Selle läbi, et maakera päikese ümber käib, sünnivad aastaajad ja päevade pikkus“. Siin on põhjus, nimelt maatelje viltuseis, ütlemata jäänud. Lehek. 22: „Ühtlasi on ta (Venemaa) ka kõige suurem riik maa pääl“. Ometi jääb Venemaa oma pinna suuruse poolest Suur-Britanniast ja elanikkude arvu poolest Hiinast taha. Lehek. 37: „Mida kaugemal jõekaevand hallikast seisab, seda nõrgemaks ja aeglasemaks jääb jõevool“. Kauguse vahe polegi siin nii olulik, kui kõrguse vahe, sest ka lühikesed jõed võivad väga aeglaselt jooksta.

Oleks soovida, et Eesti keeles Soome eeskuju järele mägede, merede ja jõgede nimed kokku kirjutataks, nagu seda C. R. Jakobson omas geografiast juba 40 a. eest tegi. Muidu ilmub seesugune nähtus, et mõned neist koos, teised lahus kirja paneme, kuna siin rõhk alati esimese sõna pääl seisab ja kokkukirjutamisele põhjust annab. Koolikirjandus, iseäranis geografia ja rehkenduse raamatud, grammatikad jne. võiksid nüüd küll juba L a d i n a t r ü k i s ilmuda, sest seda kartust pole enam olemas, et lapsed neid lugeda ei mõistaks. Ainult vaja pisut julgust vana Gooti patsi äraheitmiseks.

M. Kampmann.

G. Blumberg. Juhataja kodu- ja isamaa tundmisele. Lastele õpetuseks kokku pannud. VII. parandatud tr. Tartus. Trükitud H. Laakmanni kulu ja kirjadega. 1907. 86 lk. H. Laakmanni tr.

Seadus, ühiselu, majanduse-teadus.

Hans Pöggelmann. Majandusteaduse õpetus. I. Edu kirjastus Peterburis 1907. 210 lk. Hind 150 kop.

A. Bogdanov. Lühikene majanduseteaduse õpetus. 8-nda trüki järele Veneekeelest N. K. „Noor-Eesti“ väljaanne 1907. 392 lk. Hind 125 kop.

J. Sitzka. Ühiselu vallast I. Eestimaa Rahva-hariduse Seltsi Kirjanduse Osakonna toimetused nr. 2. Tallinnas 1907. August Buschi kirjastus. 158 lk. Hind 80 kop.

Viimased sündmusrikkad aastad on meie rahva huvitust seltskondlike küsimuste vastu ja tema tungi arusaamisele ja selgusele jõuda, märksalt tõstnud. Asi oli aga selle poolest kurb, et rahvas nende küsimuste pääle, mis muutunud elu ise temale ette pani, kusagilt vastust ei saanud. Kõige viletsam osa Eesti kirjanduses on seni küll kahtlemata seltskondlike teaduste kirjandus olnud. Kõik, mis siin enne suure liikumise algust ilmunud, on tühise väärtusega ja ei suuda ühelegi otsijale rahustust anda. Kuna meie rahva kõige laiematel ringkondadel võera-keelse kirjanduse tarvitamine keele oskamatusel pärast võimata on, siis jäi kuni viimase ajani ainukeseks teaduse saamise hallikaks a ja k i r j a n d u s. Mõned lehed, kelle toimetused ajakõrgusel seisivad, püüdsivad ka võimalust mööda seltskonna tarvidustele selles asjas vastu tulla. Kuid ajalehe iseloom on juba niisugune, et tema küsimuse p õ h j a l i k u m a t harutamist ette võtta ja arusaamist s ü g a v a m a l t selgitada ei saa. Sellepärast ongi nendel kirjatöödel, mis viimasel ajal seltskonnateaduste kohta ilmunud, suurem väärtus, kui vast nende kokkusead nendele anda lubaks.

Majandusest on meil viimaste aastate jooksul palju juttu olnud. Ja ometi puudus seni Eesti keeles m a j a n d u s e t e a d u s e õ p e t u s, millest osalt tuligi, et majanduslike küsimuste kohta tihti üsna metsikuid arvamisi kuulda sai. Nüüd on sellest puudusest üle saadud ja Eesti keeles korraga koguni k a k s majanduseteaduse õpetust ilmunud, ühest l jagu, teine aga täielikult.

Isegi kui sellel seisukohal ei olda, et majandusline elu terve seltskondlike arenemise aluspõhjaks on, mille pääl seltskond kõigi oma aineliste ja vaimliste muudatustega seisab, on ometi võimata majanduslike jõudude suurt mõju seltskonnakorra kujunemise kohta maha salata. Sellepärast ei ole nende jõudude tundma õppimiseks, mis seltskondlike arenemise käiku juhivad, majanduseteadusel mitte väike tähendus.

Kes Eesti keeles seltskonnateaduste üle kirjutab, sellel tuleb järjekindlalt silmas pidada, et t a r a h v a l a i e m a t e l e r i n g - k o n d a d e l e kirjutab, kes raskemaid töösid veel lugema ei ole õppinud. Mis majanduseteadusesse puutub, siis on tema juba oma iseloomu tõttu nõnda keeruline teaduse-haru, et tema tundma õppimine tihti isegi keskkooliharidusega isikutele palju vaeva valmistab. Kui aga veel meeles pidada, et Eesti keele teaduslike sõnade hulk väga väike ja puudulik on, siis on selge, et see r a s k e ü l e s a n d e oma pääle võtab, kes meie r a h v a l e majanduseteaduse õpetust tahab anda.

Selle ülesandega on H a n s P ö ö g e l m a n n väga hästi toime saanud. Ladusal, igapäevase arusaadaval, kaasakiskuvalt elaval keelel tutvustab tema „Majanduseteaduse õpetus“ meid majanduseteaduslike küsimustega. Hans Pöögelmann on oma raamatu r a h v a jaoks kirjutanud, sellepärast on ta nähtavasti püüdnud selle eest hoolt kanda, et tema „Majanduseteaduse õpetus“ oma s i s u poolst igale mehele kättesaadav oleks, ka sellele, kellel mitte võimalik ei ole ennast raskemate

kirjatööde lugemiseks ette valmistada. Raamatu kirjutaja on pidanud hulk uusi sõnu tarvitusele võtma; näituseks „tööndus“ (Betrieb), „tööpõnevus“ (Intensität), „hoogsuht“ (Tendenz) jne. Arusaadavad on need sõnad lugejale kahtlemata. Kui palju nende loomine muidu korda on läinud, ja kas nad väärt on Eesti keeles kodaniku-õigust omandama, seda peaksivad asjatundjad ühisel nõuusolemisel otsustama. Nüüd valitseb meie teaduslikus keeles suur korraatus. Igal kirjanikul on oma isekeel. Näituseks tarvitab A. B o g d a n o v i „M a j a n d u s e t e a d u s e õ p e t u s e“ t ö l k i j a siin teisi nimetusi. „Intensität“ on temal „intensivsus“, „Tendenz“ — „tendents ehk kalduvus, püüe“; Saksa sõna „Produktivität“ tõlgib ta sõnaga „töö sigivus ehk produktivsus“. H. Pöögelmann tarvitab siin sõna „sigitavus“, ja igatahes on see õigem, sest töö ei ole mitte sigiv, vaid sigitav. Kui aga võera keele sõnu tarvitada tahetakse, siis oleks ehk kohasem neid Saksa keelest — „intensiteet“, „produktiviteet“ — kui Vene keelest — „intensivsus“, „produktivsus“ — võtta.

Hans Pöögelmanni „Majanduseteaduse õpetus“ I. on oma sisu k o k k ü s e a d e poolest, mis pää-asjalikult Saksa majanduseteaduslikkude tööde järele sündinud — nagu kirjanik ise eeskõnes tähendab — õige otstarbekohane. Kõik enam-vähem tähtsamad majanduseteaduslikud küsimused leiavad siin aset, kus juures tähtsamatele küsimustele rohkem ruumi antakse. Kuna aga üheski teaduses arvamised nii sagedasti ja nii põhjalikult lahku ei lähe kui just seltskonnateadustes, ja kuna ükski teadus nii suurel määral inimese poliitilise seisukoha ja ilmavaate mõju all ei seisa kui tähendatud teadused, siis oleks soovitav olnud, et Hans Pöögelmann majanduseteaduse ajaloo juures pikemalt oleks viibinud ja lugejaid üksikute majanduseteaduslikkude õpetustega rohkem tutvustanud. See oleks seda rohkem tarvilik olnud, et kirjanik ka pärastpoole, kus ta üksikuid majanduseteaduse küsimusi harutab, neid õpetusi, mida tema õigeks ei pea, liiga pääliskaudselt puudutab. Näituseks võtame v. B ö h m - B a w e r k i v ä ä r t u s e - õ p e t u s e. Selle järele, mis H. Pöögelmann tähendatud õpetusest kirjutab, saab lugeja, kellele v. B ö h m - B a w e r k i v ä ä r t u s e - õ p e t u s tundmata on, küll vaevalt õige aime selle õpetuse kohta. Olgugi, et H. Pöögelmanni seisukoht selles küsimuses teine on, siis tuleks ometi — seda silmas pidades, et v. B ö h m - B a w e r k i õ p e t u s majandusteadlaste keskel palju tähelepanemist leiab — seda õpetust pisut täielikumal ja arusaadavamal kujul Eesti lugejatele ette toodama. Sedasama peab ka kapitali ja lisaväärtuse ning majandusliste kitsikuste õpetuste kohta ütlema. Küll oleks raamat selle läbi paksem pidanud saama, aga vaevalt on kohane nende suurte kahtluste üle vaikida, mis majandusteadlaste keskel uuemal ajal nende arvamiste kohta ikka rohkem maad võtab, mis H. Pöögelmann tähendatud küsimustes omaks tunnistab.

Üleüldse on Hans Pöögelmanni „Majanduseteaduse õpetus“ k o r d a - l ä i n u d t ö ö. Seda rohkem tuleb kahetseda, et väljaandjal võimalk

ei ole olnud raamatu hind o d a v a m a k s teha. I jagu maksab juba 150 kop. Terve raamat tuleb muidugi vähemalt pool kallim maksma. See takistab aga vast märksalt raamatut rahva laiematele ringkondadele majanduseteaduslikkudes küsimustes juhatajaks saamast, milleks raamatu sisuline tublidus teda kahtlemata oleks teinud.

„Noor-Eesti“ kirjastusel ilmunud A. B o g d a n o v i „L ü h i k e n e m a j a n d u s e t e a d u s e õ p e t u s“ on selle poolest hästi otstarbekohasem. Ta maksab ainult 125 kop., ja on selle pärast kehvematel inimestel hõlpsam kätte saada. Aga temal on jälle o m a p u u d u s e d. A. Bogdanov ütleb ise oma raamatu kohta: „Mis Karl Marxisse puutub, siis ei tarvitse meie tema vaadetest veel iseäraldi rääkida: nende selgitamisele on õiguse pärast terve see raamat pühendatud“.

Kuna kirjanik enesele sarnase ülesande on seadnud, siis paneb ta Marxi sotsioloogilise õpetuse alusel seistes, iseäranis suurt rõhku majanduslise edenemise selgitamise pääle. Sellepärast on ka tema „Majanduseteaduse õpetus“ oma sisulise kokkuseade poolest teistsugune kui majanduseteaduse õperaamatud harilikult. Majanduse e d e n e m i s e seletamisega käsikäes astub tema juures majanduse - t e a d u s e ettekandmine. Kuna selle juures alatasa seda muudatust silmas peetakse, mis seltskonnakorras majanduslise edenemise tagajärjel sünnib, siis on A. Bogdanovi raamat ü h i s k o n n a e l u t u n d m a õ p p i m i s e k s h ä ä a b i n õ u u, kuigi teda tema süsteemi ja ühekülguse tõttu vaevalt sündsaks majanduseteaduse õperaamatuks võib pidada.

Nüüd on aga asi selle poolest paha, et sarnase raamatu t õ l k i m i n e mõnes tükis palju raskem on kui iseseisva töö kirjutamine. Viimasel korral on hästi rohkem vabadust sõnade materjali tarvitamises kui tõlkimise juures. Siin on tõlkija sunnitud võimalikult alguskirjast kinni pidama; see ei ole aga igakord sugugi nõnda kerge.

A. Bogdanovi tõlkija on nähtavasti hoolega tööd teinud. Hulga mõistete jaoks, mis eestlasele võerad, on ta sõnu otsima pidanud ja ka leidnud, ja tõlget võimalikult algkirja ligidale hoida püüdnud. Viimane asjalugu ongi osalt põhjuseks, et raamatu keel harilikule lugejale ehk väher a s k e on. Kohati oleks tulnud v a b a m a l t ümber panna, selle läbi oleks keele lihtsus märksalt võitnud. Siis võib ka seda vaevalt sündsaks pidada, et tõlkija nii palju v õ e r a k e e l e s õ n u tarvitab. Küll seletab tõlkija raskemad võerakeelsetest sõnadest raamatu lõpus ära. Aga siiski aitab see harjumata lugejale vähe, kellele seni tundmata ja võera kõlaliste sõnade rohkus lugemise kaunis raskeks teeb. Küll ei ole tarvis ülelligset „keelepuhtust“ taga ajada, aga teiselt poolt ei tohi ka asjata võeraste sõnade uputust sünnitada. Meil on näituseks sõnad „aineline“, „arvustik“, „ollus“ üleüldiselt tuttavad ja tarvitusel. Mis jaoks siis sõnu „materjaline“, „statistika“, „element“ tarvitada? Sarnaseid võeraid sõnu, mis rahvale koguni tundmata ja mille tarvitusele võtmiseks mingit tõsist põhjust ei näi olevat, tuleb raamatus palju ette. Kui raske raamatu keel tihti on, selleks toome siin paar näitust, mille sarnaseid raamatus palju

võib leida: „Psüühikalise apparadi täienematus teeb võimalikuks, et tähelepanekutest tehtavad otsused suuremalt osalt valed on, et nendes rohkem fantasiat kui positivilisi äratundmise tagajärjesid on“ . . . „Linna külast, käsitöö ja vahetuse keskkochtade põllumajanduse piirkonnast ära arenemist peab uute gruppede-vaheliste organiseeritud sidemete edenemise väljaminekupunktiks pidama . . .“ lk. 42 ja 139. Lk. 113. on järgmine lause: „Mineviku natural ühiskondade psüchologia tundemärk on stihialine konservatismus (kombe valitsus) ja äratundliku materjali vaesus“. Sarnaseid lauseid on raamatus palju. Muidugi, aru saab, aga harinemata lugeja peab õige tähelepanelikult ja hoolega raamatu kallal tööd tegema. Ei oleks ka paha olnud, kui tõlkija võeraste sõnade seletamist pisut täielikumalt oleks toimetanud. Nii näituseks ütleb tõlkija: „farmer — maa rentnik Inglismaal“. See seletus ei ole küllalt täielik. Teatud korral võib ju „farmer“ maarentnik Inglismaal olla; kuid teisel korral on ta ehk Põhja-Amerika põllumees, ja mitte sugugi rentnik, vaid omanik. Edasi seletab tõlkija: „operatsioon — ettevõtte sõjakäigul; löige“. Lk. 296. seisab aga lause: „Liikumata varanduse (maa, majade jne.) pandiks panemise vastu rahalaenamist nimetatakse hüpoteegi operatsiooniks“. Kui lugeja veel selle leheküljeni ei ole jõudnud ja 292. lk. pääl, kus laenu-asjandusest juttu on, järgmist lauset loeb: „Nii tekkisivad pankade kaks alg-operatsiooni: hoiule võtmine ehk deposit-operatsioon“ . . . siis on temal raske aru saada, mis-suguses ühenduses pankade operatsioonid „ettevõttega sõjakäigul“ ehk löikega“ seisavad.

On veel teisigi sõnu, mille seletusi küllalt täielikuks ehk kohaseks ei saa pidada. Näituseks „assignatsia“, „autoriteet“, „kooperatsioon“, „statistika“ jne. Teadagi ei vähenda need vead tõlke väärtust. Tarvis oli siin ainult tähendada, et võeraste sõnade seletamist sugu hoolsamalt teha oleks tulnud.

Oma odava hinna tõttu on raamat rahvale hõlpsasti kättesaadav. Raamatu keeleline raskus ei ole aga kaugeltki niisugune, et teadusehimulised agarad lugejad sellest üle ei saaks. Ja lugeja silmaringi laiendab A. Bogdanovi „Majanduseteadus“ kahtlemata.

Lugeja silmaringi laiendab ja tema teadmisi täiendab ka J. Sitska „Ühiselu vallast“. Raamatu sisu on järgmine: I Raha. II Paberiraha. III Rahapangad. IV Sissetulekumaks. V Tsensus. VI Isikuvabadus. VII Töö. VIII Tööliste kinnitamine.

Nõnda puudutab J. Sitska oma raamatus rahvamajanduse, riigimajanduse, riigiõiguse ja ühiselu-politika küsimusi. Sellepärast on arusaamata, miks J. Sitska oma raamatule nõnda kltsa nimetuse on andnud? „Ühiselu“ on Eesti keeles juba teatud mõiste äratähendamiseks tarvitusele võetud (Saksa „social“) ja ei maksaks siin segadust sünnitada. Vistist oli J. Sitskal mõttes „ühiskonna-elu vallast“, kui ta oma raamatule nime andis?

Nagu raamatu kirjutaja eeskõnes tähendab, avaldab ta nimetatud raamatus mõned kirjutükid, mis ta paaril viimasel aastal ajalehtedes ilmutanud, ja pääle selle Tallinna seltsides peetud kõned. Keeleliselt ja sisu-

liselt lihtsalt ja labaselt jutustab J. Sitska ühiskonnaelu küsimustest. Kuna ta aga nimetab, et kirjatükid enne raamatusse paigutamist ümbertöötatud ja täiendatud saanud, siis oleksime hää meelega näinud, et ta selle ümbertöötamise ja täiendamisega nõnda kokkuhoidlik ei oleks olnud. Raamatu keelilise külje juures ei tahaks meie peatada, kuigi täiendamata ei või jätta, et kohati labasus ja iseäraldus pisut vähemad oleksivad võinud olla: „Mõne pool on aga vask ainukene vahetuse abinõuu ja siis on see kuri (?) küllalt“ . . . „kui marmor või alabaster end nii hästi äratema (?) annaks kui kallismetallid“ . . . „millest alamal pankade tükkis (?) seletust anname“ . . . „veel teist viisi võlme tööd siisse jaotada (?)“ . . .¹⁾

Raamatu sisule ei oleks mõned täiendused kahju teinud. Tsensusest, mis meie seltskonda praegusel ajal huvitab, oleks võidud pikemalt kõneleeda, ja isikuvabaduse küsimus on küll väärt, et Eesti lugejaid temaga põhjalikumalt tutvustada oleks maksnud kui J. Sitska seda teeb. Kaunis laialt kõneldakse tööliste kinnitamisest. Kahju ainult, et imelikud laused ka siin meid pahandavad: „Niisugune korraldus on töörahvale suureks õnnistuseks, sest tööpalkade mahasurumise läbi (?) ei ole kulgi paljule (?) töölistele võimalik omast teenitud palgast niipalju mustade päevade jaoks paigale panna“ . . . „Kinnitamine üleüldiselt vadataes (?) ei ole meie rahvale mitte enam tundmata“ . . . Sarnasoid vigasid ei ole raamatus vähe; neist oleks võidud mööda saada ja raamat ei oleks selle läbi midagi oma väärtusest kaotanud

A. Hanko.

Juhataja rahva elukorra parandamise näituse tarvis, mis 3 septembril Tartus algab. Tartus, 1907. Mathieseni trükk.

Edumeelsetele kaaskodanikkudele ja valijatele. „Postimees“.

K. Kautsky ja B. Schönlaue. Sotsialdemokratia põhjused ja ligemad nõudmised. „Edu“ kirjastus Peterburis 1907. Hind 30 k. 165 lk. Schnakenburgi tr. (Raamat arvustaja käes).

Elu ja võitlus I. „Edu“ kirjastus. Peterburis, 1907. Hind 30 k. Zirk'i tr. 183 lk. (Raamat on arvustaja käes).

Eesti Rahvameelse Eduerakonna põhjuskiri. „Postimehe“ tr. Tartus.

Karl Kautsky. Sotsiaalne revolutsion II jagu: Järgmine päev peale sotsiaalset revolutsioni. „Edu“ kirjastus Peterburis, 1907. Hind 10 k. Schnakenburgi trükk. (Raamat on arvustaja käes).

Matematika ja looduse-teadus.

A. Marfeldt ja R. Tiits. Rehkenduse ülesannete kogu algkoolidele. II anne. Viljandis, 1907. Töllaseppa trükk.

1) Lk. lk. 7, 9, 18, 101.

G. J. Jurevitschi j. Arvuvalla ülesanded alguskoolidele. Rahvahariduse Ministeriumi poolt kinnitatud rahvakoolide õpeprogrammi j. Pärnus. J. Reimanni ja Suurmanni raamatukauplus. 1907.

V. Bölsche. Inimese põlvnemine. II trükk. Parandanud Joh. V. Veski. „Noor-Eesti“ väljaanne. 1907. Sööti tr. 94 lk. (Raamatud on arvustajate käes).

Põllutöö, tehnika, kaubandus.

Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi näituse nimekiri. Viljandis. Peet'i trükk

Olga Andrusova. Keetmise kastid. Bergmanni tr. Tartus 26 lk. (Arvustus ilmub lähemas numbris).

Looma tohter. Hobuste, karielajate, vasikate ja sigade rohitsemiseks. Tartus. Sööti tr. 188 lk. (Raamat on arvustaja käes).

Arstiteadus. Karskuse kirjandus.

Tervise raamat. Daanlase J. P. Mülleri sisteemi põhjusel kirja pannud Juhan Kurrik. Tartus. „Postimehe“ kirjastus, 1907.

Kehaharjutuste, gümnaastika, ülesandeks on niihästi kasvava nooresoo kui ka täiskasvanute inimeste keha tegevust selle jaoks väljamõeldud liigutuste abil loomulikult korras hoida, kui selleks elukutse ehk elamiseviisi iseenesest mitte võimalust ei paku. Senised koolide gümnaastika harjutused nõudsid isäralisi sisseseadeid ja olid siiski liig ühekiilgused, ei hoolitsenud kõikide kehajagude eest üheväärtiliselt. Samm edasi oli üleminek nõnda nimetatud „toagümnaastika“ juure, mis ilma suurte abinõudeta igati kodus võis ette võtta ja kus enam iga kehajao päale oli mõeldud. Veel kaugemale on Taani jõukangelane Müller läinud, ta on sündsaid, igakiilguseid kehaharjutusi kehakarastusega vee ja värsket õhu abil ühendanud. Kõiki õpetusi oma elamiseviisi, harjutuste jne. üle on ta nime all „Mein System“ — minu elamiseviisi — raamatuna ilmutanud. Mülleri raamat on lühikese ajaga palju lugejaid leidnud ja mitmetesse keeltesse ümber pandud.

J. Kurrik'u „Tervise raamat“ on „Mülleri õpetuste põhjal vabalt välja tõõtatud. Ta ei ole mitte tõlge“, nagu kirjutaja ütleb, kahjuks! Müller kirjeldab, kuidas tema lapsest saadik elanud, mis oma tervise hoidmiseks, karastamiseks ja kõvendamiseks on tarvitanud ja missuguste tagajärgedega. Mis tema meelest isäranis tähtjas, on ta üles pannud. Ta näitab, mis tema äranägemistest üksikute elukutsete kohta sünnis võiks olla. Ta toob omast elust üksikute õpetuste põhjenduseks mitmesuguseid tõendusid, mis raamatu lugejale huvitavaks teejuhiks tervise eest hoolitsemise teel teevad. Mülleri isiklised äranägemised muudab Kurrik üleüldisteks dogmadeks, lisab siin ja seal oma hääksarvamise järele veel seda ja teist

juure, mis mõnikord asjale isegi vale mõtte annab, ja võtab paaris kohas oma ütluste suuremaks kindlustuseks koguni piiblisalmisidki abiks. Kurrik liialdab, et oma ütlustele suuremat mõju anda. Raamat on eesolevas ümbertöötamises omas üleüldises jaos värskuse kui ka väärtuse poolest kaotanud. Lühendatud tõlge oleks igatahes parem olnud, kui raamat algkujul liig suur näitas olevat.

Mõned näitused J. Kurriku liialdavast ümbertöötamise viisist ja oma õpetustest. Antakse nõuu ennast igapäev üleni pesta, sest et muidu, „kui igi ja naharasv naha külge mädanema jäetakse — aisev hingeõhk olgu rohke lihasöömise ehk alkoholi joomise tagajärjel“ väljakannatamata haisu läbi iga ligioliijat piinavat. „Kes oma tervisest oolib, see muretsegu enesele magamise ajal lahtise akna läbi värsket, puhast õhku“ — meil talvel külma ajal küll natukene kardetav! „Ommiku ja õhtu ja ka päeva jooksul kord ehk kaks joo klaas ehk paar värsket vett! See on sisikonnale, nimelt neerudele, tulusaks uhtumiseks“ — aga südamele ja veresoontele suureks töörasekanduseks! „Villased ja puuvillased alusriided on liig soojad — nende kandjad külmetavad ikka, on alati nohus ja köhivad“ — uus õpetus, aga villaste riiete kohta vähemalt küll mitte õige! „Mida ilusam ja kitsam saabas, seda inetum ja vigasem jalg“ — õnneks tihti ka mitte! Kui jalgade eest hoolt on kantud, „siis võid sa suvel kui talvel ilma sukkadeta käia — muud kui talvel pane õlekiht saapa põhja“ — talvel meie külmaga peaks aga tublid venesaapad olema, kuhu palju õlgi sisse mahub! „Ommiku loputa suu ja kurk veega puhtaks, parem soolveega“ — peab igaühte hoiatama s o o l v e e g a kurku loputamast, sest soolveeks nimetatakse vett, kus niipalju soola on sees ära sulanud, kui üleüldse sulada võib. Kurgu loputamiseks võib airult pooleprotsendilist soola-sulatist vee sees tarvitada.

J. Kurrik katsub propagandat taimetoitluse hääks teha, ta soovitab paremaks toiduks puuvilja, kõrsvilja ja puhast vett, ennast selle juures piibli pääle toetades: „ja piibel juhatab meid niisugust jumalikku sööki ja jooki otsima e l u p u u s t, e l u l e i v a s t, e l u v e e s t“ — kas neid piiblisõnu tõesti nii võib seletada?! „Inimene — nagu ka elajaloom — surmab elulist ollust: ta röövib omale toitu eluliste ulgast, taime ja elajariigist. Ta roojastab oma ümbrust ühtesoodu: kihvtine on kõik, mis ta oma kehast välja eidak, välja ingab“ — tõesti hirmus!

Kus Kurrik Mülleri juure on jäänud, nagu raamatu teises jaos, harjutuste, Kurriku järele „käändlemiste“ kirjeldamises, on raamat hääd, sest Mülleri harjutused on hääd. Liialdamine on Mülleri poolt harjutused alles imevate laste jaoks, kus nende käsi ja jalgu kästakse nii ja nii mitu korda sirgu tõmmata ja konksu vajutada, lastagu see parem olla! Väikene laps liigutab ise oma liikmeid küllalt, kui ta aga igapäev paar korda mõneks ajaks takistavatest mähkmetest vabastatakse. Mülleri harjutuste suuremaks veaks tuleb seda nimetada, et ta liig lühikese ajaga liig palju harjutusi teha käsib, see nõuab õige töövõimulist südant ja veresooni. Ettevaatlikult tuleb Mülleri „märjutamise“ ja külmaveega pesemise eeskirju täitmisele võtta ning külma ilmaga palja ihuga väljas harjutada.

Kõike lõpuotsuseks kokkuvõttes võib ütelda, et Mülleri raamatut ka J. Kurriku poolt ümbertöötatud kujul, puuduste ja liialduste päälle vaatamata, mõistlikkudele ja mõtlejatele inimestele soovitada võib. Need saavad sealt mõndagi tulusat leidma, sest raamatu põhjused on õiged.

„Postimehe“ trükkikoda on kõikide harjutuste jaoks lihtsate aga arusaadavate ja sündsate joonistuste eest muretsenud, raamat on hää paberi päälle hästi trükitud.

Raamatus kujutatud keha „käändlemiste“ kõrval torkavad seal ka suured käändlemised meie kirjaviisi kallal silma. J. Kurrik on selles raamatus igalt poolt „h“ tähe sõnade algusest ära jätnud. Ta kirjutab: „oia oma ambaid äkilise külma eest“, „alba ilma ei olegi, vaid ainult mitmesugust ead“, „tarvita tervise allikaid oolega“, „aigused ja ädad“ jne.

Tervise, keele ja kirjaviisi kohta käivates küsimustes peab ennast meil igaüks asjatundjaks. See on harilik nähtus. Et vähemalt meie keele ega kirjaviisi selle läbi mitte ei parane, kui igamees oma teed käib, on selge. Oleks sündsam olnud, kui raamatu kirjutaja oma kirjaviisi muutmise ettepanekuga enne selle tarvitusele võtmist uues Kirjanduse Seltsis oleks ette astunud.

H. Koppel.

Kunst.

K u n s t i m õ i s t e.

Kunstitööde üle kõnelema ja kirjutada? Mispärast? Kunstitööd kõnelevad ju ise.

Mõte, mis kunstnik oma töösse paneb, mõjub ju otsekohe kõige võimsamalt.

Vahelrääkija segab ainult oma isiklikkude lisadega tema selgust.

Ja päälegi ei jõua sõnad iialgi kunstitöö sisu põhjani ära ütelda.

Aga siiski peab kunsti üle kõneldama ja kirjutatama.

Seisab üleüldine kunstitundmine liig madalal järjel ehk puudub täiesti nagu meil, siis on seletav sõna enam kui soovitav.

Ei ole liialdatud, kui ütlen, et meil kunstimõistmine puudub.

Tõesti kui ka iludus ise, kui ka Apollo ja Venus meie tänavatelt läbi läheksivad, ei ärataks nemad vähematki tähelepanemist.

Kui meie turupiltidele ka Michel Angelod kõrva seataks, et meie publikum otsustama peaks, kummad paremad on ja rohkem meeldivad, kas võib kahelda, et mitte Michel Angelod alla ei jääks!

Kõige selgemat sõna aga kõnelevad meie seinad.

Mispärast ripub nendel nii palju puru ja mitte ühtki tubliit meistrit, mis reproduktsioonides ommeti sada kord paremad ja kümme kord odavamad on, kui need libedast lakutud, jõuuta ja iseloomuta igaveste igavesed oleografid ja parvesse ülesse seatud perekonnapildikesed.

Küsimise ommeti kord iseendid: kellel meist on tõsisest huvitust kunsti kohta?

Kes on kunsti kordki nii kirglikult maitseunud nagu klaasi bordood ehk tokaierit kui jänu hää oli, et tundsid aga, kuidas mõjus, nagu elektri vool?

Keda on ta kordki nagu õlast kinni haaranud ja seisatama ja mõt-
lema pannud? Keda?

Kellel meist on kordki iluduse ees see vana igav ja tähtjas sõna:
„Inimene ei ela mitte üksi leivast“ meele tulnud? Kellel?

Kes on kordki mõne pildi ees vähemalt weikest hääd meelt tundnud
ja hääd tuju leidnud? Kes?

Peab tunnistama, et suurem jagu meist koguni nii kaugel on, s. o. nii
kaugel taga on, et kujulisi avaldusi ülepea kuidagi viisi ära veerida ei suuda.
Et kujutused elust on võetud, et kunst elu on, puhastatud, tihen-
datud elu, kuigi isiklikus värvis, seda ei märgata, ei tunta.

Koguni meie omade kunsti katsete ees, mis ometi veri meie verest
on — mamõtlen meie endiste rahva-kirjade pääle — oldakse osavõtmata, külmad.

Minevikuga mingit ühendust enam. Side katkenud. Nagu võeras
maailm. Nagu muinaslugu.

Tõsi küll, meie oleme uue aja inimesed ja riietame endid ajakohaselt,
aga omase endise ilu kohta peaks siiski veel vähegi arusaamist ja lugu-
pidamist järele jäänud olema.

Ilu ei vanane iialgi. Kõik põlved kummardavad tema ees.

Nii siis parandust on hädasti tarvis.

Mis teha?

Nagu öeldud, võetagu sõna, see kõigile mõistev elementar-abinõuu
esialgu tarvitusele.

Agas mitte ainuüksi abstraktiline sõna. Kunstitöö ise seatagu ini-
mestele ikka ja ikka silma ette.

Kõrv kuulaku ja silm vaadaku ühtlasi, kuni silm sõna toetusel vaa-
tama õpib ja viimast iseseisvalt otsustada jaksab.

Läbi silma käib kunstitundmise tee.

Iseenesest mõista peab seletaja täielik asjatundja olema, kes kunsti-
des nõnda ütelda kodu on ja nende sügavused ja salajamad saladused tunneb.

Väga hääd oleks kui ka „Eesti Kirjandus“ omalt poolt sellele hari-
dusliselt tähtsale mõttele sõbralikult vastu tuleks, oma veergudel tähendatud
selgitustele igatahes lahkelt ruumi lubades.

Teadus ei tee ju üksi õndsaks.

Ainult teadus ja kunst koos annavad ümmarguse hariduse.

* * *

Lähematel päevadel rändab üks pilt Eesti kodusesse kallist tuttavat
kaasa tuues.

See tuttav on Eesti epose looja ja arst Dr. Kreutzvald.

Pilt on üllilhtne.

Esimese pilguga näeme, et ta mitte paljas potree ei taha olla.

Luuletaja olek, ta pilk, ta ümbrus tunnistab sellest.

Pildi põhjas peitub midagi sügavamalt, midagi nagu symbolit.

Kreutzvald seisab kõrgel kohal.

Mõttes, pää katteta, silmaga kaugele kaugele seletades.

Ilm ta ümber ämaruses ja maa uduga kaetud. Vara alles.

Aga taeva serval helendab ju midagi nagu koit.

Kõrgeharidus ja kuulsus on luuletaja kõrgele üle oma maa ja rahva tõstnud.

Aga „kõrges kohas“ ei unusta ta oma rahvast. Rahva raske saatus, ta soovid, ta ihad alati ta meeles.

Veel katab harimatuse pimedus ja orjuse udu maad.

Aga eemal kaugel helgib juba paremate aegade koit.

Pühalik aimdus. Luuletaja paljastab pää.

* * *

Pilt on Laipmanni värvilise originali järele väljamaal eeskujulikult järele tehtud ja nimetab ennast: „Kaugel näen kodu kasvama“.

Hää meelega võin teda Eesti kodudele maal ja linnas ehteks soovitada.

Kristjan Raud.

Mitmesugused raamatud. Kalendrid.

Sirvilauad. Eesti rahva Tähtraamat 1908. Kaksteistkümnese aastakäik. Eesti Üliõplaste Seltsi kirjastus. Tartus, 1907. XLII+72 lk. Hind 10 kop.

Kõne all olevad „Sirvilauad“ sisaldavad kaheksa tööd. Ühtegi ei saa nendest paremaks ega halvemaks pidada. Nad on pea kõik ühehääd. Endistes aastakäikudes leidsime harilikult mõne pikema töö eesotsas meie ajaloost ehk nende isikute kohta, kes meie edenemist ja meie püüdmiisi on jaganud ja aidanud edasi kanda. Kahjuks puudub see nüüd, mis ennast „Sirvilaudade“ harjunud lugejale märksa tunda annab. Ka tööde pooldest on nüüdne lisa vähem (72 lk.), kui lisa 1907 (93 lk.) Mõned tööd on laiematele ringkondadele, rahvale üsna rasked aru saada, nagu „Traadita telegraferimine“ ja „Päätükk looduseeadusest“, millede tarvis kaunis hääd, laialist üleüldist haridust tarvis on. Kahtlemata on need ained huvitavad, kuid kaunis eriteaduselised ja, võib olla, sellepärast ka paljudele asjata hammaste rikkujad. Iga hammas ei pure mitte iga pähkelt!

Esimene töö „Külapangad ehk väikepõllumeeste laenu- ja hoiuühisused“ on O. Rütli sulest. Lühidalt, aga selgesti näidetakse meile siin „külapankade“ tähtsust rahvamajanduselises edenemises; nende mõjul ja abil kaovad külakurnajad, tõusevad ettevõtted ja kasvab ühistunne. Selle järele antakse lühikene ülevaade Saksa ja Soome laenu- ja hoiuühisuste arenemisest ja küsitakse viimaks: „kuidas on lugu meil?“ Vastus: „kurb“. Omalt poolt vastame: Las' kasvame!

Teine töö „Emadele“ on S. Talvik'u poolt. Mitte üksnes emadele, vaid tervele seltskonnale on töö tähtis. Elavalt ja soojalt astutakse siin väikeste mudilaste, maimukeste eest välja. Vaikivate arvude najal tõstetakse meie päälle rasket kaebtust meie laste kohutava suure surevuse pärast, mis pääasjalikult meie eneste, meie seltskonna süü on ja mida hää tahtmise juures väga palju parandada võib.

Laste surevus esimesel eluaastal on viis kuni kaheksa korda suurem kui üleüldine surevus ja tõstab omalt poolt märksa viimase arvu. Näitu-

seks, sureb Norramaal 1000 elusalt sündinud lapse hulgast estmesel eluaastal 100 last, 1000 inimese kohta üleüldse umbes 17; Venemaal on need arvud 270 ja 36!

Iseäranis suur on surevus nende lapsukeste hulgas, keda ema rinnast ilma jäetakse, kunstliselt toidetakse, nõndanimetatud „pudelilaste“ hulgas. Arvude varal on kindlaks tehtud, et kunstliselt toidetavaid lapsi viis korda rohkem sureb, kui neid, kes emarinda saavad. Emade arv aga, kes mitte ise ei saa oma lapsi imetada, on järjest kasvamas, iseäranis linnades. Nendest ei või mõned imetada haiguste pärast, kuna teised ajapuudusel, nagu ema tööle käimine, seda teha ei saa, kolmandad ei tee seda aga hooletuse, teadmatuse, pahade nõuuandmistega jne. tõttu ja viimaseid on õige palju.

Just siin võib palju teha, ja niisuguste emade südame pihta koputab S. Talvik täie õigusega ja soovib, et arstid, ämmaemandad ja teised siin emadele selgust tooksid ja asja tõsidust ja tähtsust seletaksivad. Ka haritud naisterahvaid ja seltsisid kutsub ta üles siin nõuu ja jõuga emadele abiks olema; emadele aga, kes hoolsasti lapsi imetavad ja ravitsevad, soovitab ta rahalist prämiat — auuhinda — anda. Hää oleks, kui meie neile palukest leiba suudaksime pakkuda!

K. Kadak'u „Proletariat“ on töö, mida iga üks ise lugema peab, et kõike seda mõnu, mis ta pakub, kätte saada, läbi tunda. Elaval, ladusal ja selgel keelel jutustatakse meile siin proletarlase elukäik, tema hääd ja pahad kombed, jutustatakse sellest, millest ta vaba on ja mille võrku ta langeb. Proletariat on „nagu puu küllest maha langenud lehtede hunik“ „Hulk on see jumal, keda proletarlane auustab ja kellelt ta kõike õnnistust loodab“.

Juhan Simm'i „Traadita telegrafeerimine“ võib huvitust pakkuda, kuna teda ka Venemaal mitmel kohal tarvitusele tahetakse võtta ja temast sagedasti ajalehtedes kõnet on. Selle juures tuleb ikka teadusemehe Marconi nimi meele, kuna aga tema esimene ülesleidja Saksa füüsikateadlane Heinrich Rudolf Hertz oli, Marconi aga tõstis traadita telegrafi ta praegusele kõrgusele. Huvitava, aga kaunis raske töö kallal soovitame igal ühel ise oma hammast katsuda.

Jaan Lattik'u „Tüli“ on elav pildikene meie küla tänavast. Iseäralise kõla ja värskuse annab temale mõnede lausete ja sõnade tarvitamine Võrukeele murrakus. Lattik'u jutustamise osavus elavas rahvas, kui ka kirjakeeles tohiks laiemalt juba tuttav olla, millest „Tüll“ meile uuesti tunnistust annab.

M. Püll astub meie ette „Päätükiga looduse teadusest“. Usume, et kaugelt suurem osa „Sirvilaudade“ lugejatest oleks enam võitnud, kui hra Püll selle päätüki alla midagi muud, kergemat, rikkast ja mitmekesisest loodusest oleks mahutanud. Meie ei ütle mitte, et siginemine, millest siin räägitakse, huvitav ei oleks, kuid tõendame ainult, et see ehk mujal kuskil, kus enam haritud lugejaid silmas peetakse, kasulikum oleks olnud. „Sirvilauad“ tahavad rahva tähtsamat olla, rahvas aga ei suuda korraga mitte niisugustest töödest jagu saada, mis teaduse peensustesse püüavad tungida.

kuna rahval veel algteadedki selles puuduvad. Seda kõike raskendab veel suur hulk võerakeelseid, teaduselisi sõnu, mida paljud, võib olla, esimest korda kuulevad ja mis sellepärast rasked seedida on.

Töö enese kohta väike tähendus: hra Pill tarvitab seemet (Sperma) mõttes seemnerakukene, -niidikene, -loomakene (Spermazelle, -faden, -zoon).

Ta kirjutab lhk. 55, 11 rida altpoolt üles: „Seeme seisab harilikult kahest jaost koos: ühte, natukene jämedamat osa, kus seemnesüda sees on, kutsutakse seemnepääks, teist, õige pika konnapoja saba moodi väljavenitatud osa nimetatakse seemnesabaks“. Mispärast nõnda? Mitte seeme ei seisa kahest jaost koos, vaid seemnerakukene ehk -niidikene. Nendest mõistetest ei saa kumbagi ära jätta, ilma et selle all kirjeldus ja mõte ei kannataks.

Et siin sigitamisest jutt on, siis olgu tähendatud, et prof. Hugo de Vries'i järele, kes selle uurimise juures viimastesse peensusesse püüab tungida, sugulikul sigitamisel mitte nõnda suur mõju laste kohta ei ole, kui just lastelaste kohta ehk teiste sõnadega, meie ei ole mitte oma vanemate, vaid vanemate-vanemate lapsed.

Tööle on shematilised pildid juure lisatud, mis temast aitavad paremini aru saada.

Kauni pildi annab meile A. Koger „Elumajast“ ja sellest, missugused nõudmised tervise õpetus elumajade kohta tarvilikuks tunnistanud. Peanõudmised elumajade kohta, nagu ehitamise-koha ja maapinna väljavallimine, ehituse materjal, õhk ja õhupuhastus, soojus, kütmine ja selle sisse-sead, valgus ja valgustamine, nõndasama ka majapidamisest järelejäänud jätiste koristamine ja lõpuks veel majaplaanide kokkusead leiavad siin lühikest, ülevaatlikku kirjeldamist.

Küll ei või ütelda, et selle järele juba võimalik oleks häid elumajasid ehitada lasta; kuid ta tutvustab iga ühte sellega, mis häält elumajalt nõutakse, et tarvilikul korral neid nõudmisi mitte unustada, vaid veel täielikumalt tundma õppida. Kirjatükk lõpeb sooviga, et meie elumajad meile koduks võiksid olla, nagu nad inglastele olevat. Jah, selleks nad peaksivad küll saama, aga mitte nõnda, nagu praegu, kus nad nii hulkadele ainult ulualuseks, päävarjuks on, kust nii häämeelega sagedasti ära oldakse . . .

„Laul Eestist“ lõpetab „Sirvilaudade“ lisa. Laulu isa on Gustav Suits. Kurb, elegialine toon kõlab meile laulust vastu: Õudne meie ajalugu, jõuetu meie sugu. „Koorma all kummarkil ohkab Eesti elu“, kuid siiski unistame „Eesti päevast“. Kunas tuleb ta?

Ei tea teist niisugust tähtsamatut nimetada, kes oma sisurikkuse ja odavuse poolest „Sirvilaudadega“ võistelda võiks. Mis siin pakutakse, on hääl. Ta tuleb noorte poolt, kelle südamed hulkadele vastu tuksuvad, iseäranis nüüd, sel uuendamise ja loomise ajajärgul. „Sirvilaudasid“ soovitada pole tarvis. Nad räägivad ise ilusat keelt, avage neid ainult!

A. Lüüs.

Kokkuvõtted Eesti Kirjanduse Seltsi protokollidest.

Kokkuvõtnud **A. Jürgenstein**, seltsi kirjatöimetaja.

Eesti Kirjanduse Seltsi esimesed arendavad koosolekud olivad 6. augustil 1907. Et E. K. S. korraldus ja kokkusead siamaalsete Eesti seltside korraldusest sellepoolest lahku läheb, et temal eestseisuse ja terve seltsi täiskogu vahel veel otsusvõimuline asemikkudekogu on, kellel õige laialised võimupiirid käes on, siis olivad seltsi arendavad koosolekud seda keerulisemad, mida lihtsam asjaajamine pärast asemikkudekogu abiga on.

Esimest koosolekut pidasivad 6. aug. kell 11 „Vanemuises“ E. K. S. asutajad, s. o. need seltsi liikmed, kes seltsi põhjuskirja kinnitamisele saatmiseks alla olivad kirjutanud, kui ka need, kes esimese üleskutse pääle seltsi asutamiseks oma nõusolemist olivad avaldanud. Asutajad valisivad koosoleku juhatajaks õp. Villem Reimani, kes kõige päält E. K. S. asutamise mõttest ja selle mõtte teokstegemisest seletust andis. 15. aug. 1906 oli „Vanemuises“ esimene asutajate koosolek, kus põhjuskirja eelnõuu läbi harutati ja selle lõpulikuks redigeerimiseks ja kinnituse muretsemiseks komisjon valiti. Komisjon pani põhjuskirjad kinnitamiseks ette. Vormiliste põhjuste pärast saadeti põhjuskirjad esimest korda tagasi. Komisjon parandas ja täiendas, mis tarvis, ja nii leidis põhjuskiri 8. mail 1907 kinnitust.

Cand. jur. J. Tõnisson seletas pikemalt, mis muudatusi esialgse põhjuskirja juures tehti. Formuleeriti ainult „haruseltside ja „osakondade“ mõiste selgemalt ära.

V. Reimani loeb täna hommiku, 6. augustil 1907, kokkuastunud põhjuskirja-alla kirjutajate koosoleku otsused ette, kus nimelt see määrus tehakse, et ka need liikmed asutajate sekka tulevad arvata, kes seltsi asutamiseks oma nõusolemist on avaldanud. Nende nimed loetakse ette. Kaks nendest on surma läbi lahkunud: Dr. Jakob Hurt ja Jakob Tamme. Lahkunute mälestust auustab koosolek püstitõusmisega.

Asutajaid liikmeid on 115.

Põhjuskirja järele valiti nende seast nüüd ajutine 30-liikmeline asemikkudekogu, kes uuesti ettepanud liikmed vastu võttis. Ajutisesse asemikkudekogusse valiti: Dr. H. Koppel, A. Kitzberg, J. Kurrik, V. Reimani, K. E. Sõõt, Anna Saava, A. Jürgenstein, R. Tobias, G. Suits, Helmi Einberg, G. E. Luiga, K. Leetberg, H. Vühner, J. Tõnisson, J. Köpp, H. Rikkand, A. Eisenschmidt, G. Wulf, K. Raag, M. Raud, G. Tammemägi, H. Einer, H. Raudsepp, P. Org, R. Peerna, K. Parts, Joosep Liiv, J. Kompus, K. Ruut, M. Kampmann.

Uuesti walitud ajutine asemikkudekogu algab nüüd oma istumist. Juhatajaks walib ta V. Reimani. Kirjutajateks walitakse G. Vulff, H. Einberg ja J. Tammeägi.

Ajutine asemikkudekogu võtab nüüd 198 uut liiget vastu, määrab käesoleva poole aasta liikmemaksu 1 rubla pääle ja volitab ajutiselt liikmeraha vastu võtma: K. E. Sööli, K. Partsi ja R. Peerna.

Pääle lõunat kell 3 astuvad nüüd kõik seltsi liikmed suureks seltsi pääkoosolekuks kokku. Saal on rahvast täis, ka palju võeraid. Op. V. Reimani avab koosoleku, tuletab vana „Eesti Kirjameeste Seltsi“ tegevust ja kinnipanemist 13. aasta eest meele ja neid katseid, mis seitsaadiik asjata fehti, et uue kirjanduse seltsi asutusega uut vaimlist keskohta Eesti kirjanduslistele püüetele luua. Alles suurte uuenduste tagajärjel pärast 15. okt. 1905 muutusiwad olud nii avaraks, et uue seltsi asutamist võidi ette võtta ja täide viia.

J. Tõnisson seletab seltsi põhjuskirja kokkuseadmise mõtet, nimelt asemikkudekogu tarvitust. Et kirjanduse seltsil üle kõige maa liikmeid laial on, kes mitte hõlpsasti tihti kokku ei saa, siis on asemikkudekogu tarvis, kellel pääkoosoleku poolt antud juhtmõtetes ja piirides otsustamise võim seltsi asjades on. Ta loeb põhjuskirja ette. V. Reimani loeb asutajate nimekirja ette; auustatakse jällegi Hurfi ja Tamme mälestust. Koosoleku juhatajaks walitakse ühel häälel V. Reimani, abideks J. Jõgever ja A. Jürgenstein, kirjatoimetajaks J. Kurrik, abideks G. Suits ja P. Põld.

Loetakse rida õnnesoovi telegrammisid ette ja 11 Eesti seltside asemikku soovivad isiklikult lühikestes, aga tunderikastes sõnades õnne. Kõigest paistab välja, et uue seltsi asutus üle maa sooja osavõtmist ja suurt tähelepanemist leiab.

Poole tunniliise vaheaja järele harufatakse küsimust, millal seltsi üleüldised suuremad aastakoosolekud, sellega ühendatud aruanded ja valimised ära tuleksivad pidada. Pikemate vaidlemiste järele määratakse esimeseks üleüldise koosoleku ajaks uue aasta algus. Koosoleku kohaks Tartu.

Nüüd hakatakse jäädavat asemikkudekogu valima. Kandidaatisid panevad ette G. Suits, J. Tõnisson ja teised. Ettepanud kandidaatide kohta seletavad enamasti kõik ettepanejad, et nad kirjanduse tundjad ja armastajad peavad olema, võimalikult kõiki poolusid meie rahva seas esiteleva ja auusad inimesed olema. Tähendatakse ka selle pääle, et meie seltsi juhatuses mitte ükski andelisi kirjanikka tarvis ei lähe, vaid ka organisatorilise andega, elus vilunud ja rahuliku ja kindla ilmavaatega isikuid (J. Tõnisson, A. Jürgenstein). Tehakse otsuseks sedelitega valida. Valitud asemikkudekogu nimekirja seisab selles raamatus isekohal.

V. Reimani kõneleb seltsi lähematest ülesannetest. Meil läheb kõige päält koolikirjandust uue emakeelse koolile tarvis. Tööd teaduse populariseerimiseks (rahvalikuks tegemiseks) peab just koolikirjanduse põllul algama. Siit wiib tee keelepõllule. Seal on tööd palju. Meie sõnatagavara on pisuke, üteluste poolest tuleb tihti kitsas kätte. Tuleb hulk kunstsõnu (termini tehnic) võerastest keeltest võtta, aga ka oma murded läbi uurida ja nende varal kirjakeelt rikastada. — Iseäranis tuleks siin Soome keelt tähele panna ja selle uurimiseks mehi Soome saates toetada. Ka ilukirjandust ei tohi unustada. Abirahasid ja stipendiumisid tuleb asutada, kuukiri elule kutsuda.

J. Jõgever hakkab juhatama.

J. Tõnisson tähendab praegu ettetoodud töö suuruse pääle

ja soovib visalt ja kannatlikult tööle hakata. Ta soovib koolikirjandusega kõige päält hakatust teha.

A. Jürgenstein tunnistas koolikirjandust väga tarviliseks. Meil on aga seltsis väga mitmesuguste annetega inimesi. Sellepärast peame aegsasti tööjootuse pääle mõtlema, et igaüks selle tööpõllu kätte saaks, mille vastu temal armastust oleks ja kus ta midagi teha võiks. Sellepärast on tarvis, et tegevus meie tervel ülesannete rinnal algaks, et meil ühesugune soojus kõikide kirjandusliste püüete vastu oleks. Ta soovib iseäranis ka ilukirjandust silmas pidada, mis kirjanduse septsile kõige päält elustust, hoogu ja vaimu värskust toob.

Bleimann Similitsast peab tervel liinil edasirühkimist aateks, tema täitmist aga jõuust ülekaivaks. Soovitab kõige päält rõhku koolikirjanduse ja keele pääle panna.

Preisberg soovib kõige päält kirjaviiisikäsile võtta.

J. Tõnison paneb haruseltside küsimuse ette. Jõgever ja J. Kurrik soovivad seda asja esiti kõrvale jätta ja Kurriku kõnet stenografiast kuulata. Haruseltside asja sõelumise mõtet toetavad H. Koppel ja V. Reiman. Võetakse ette.

Asi sünnitab pikemat läbirääkimist. J. Jõgever, G. E. Luigaj. t. on selle poolt, et haruseltside asutamist enne jõulu vähemalt ette ei võetaks, sest et seni pääselsil enesel arenemiseks aeg ära kulub. J. Tõnison, V. Reiman, P. Põld aga on kohe haruseltside organiseerimise poolt, kes meie püüdmisi rahva sekka kannaksivad, neile iseäranis ka ainelist toetust tooksidvad.

P. Põld puudutab meie uuesti asutatud hariduse seltside ja E. K. S. haruseltside vahekorda. Mõlemaid peaks kõrvuti asufatama, mõlemad endid oma keskoha ümber koguma, aga mõlemad oma vahel ka elavat läbikäimist toime seadima.

Ka J. Tõnison arvab seda. Ta soovib aga iga seltsi tüüpu-sele tööpiiri ära määrata, et asjata võistlust ja hõõrumist ei sünniks. Hariduse seltsid peaksivad enam rahvahariduse tegeliku mõtte täidesaatmise enese pääle võtma, kasvatus ülesanded, koallide asutused jne. Kirjanduse selts hoolitseb formal-abinõuude eest, millega hariduse seltsid töötavad.

A. Jürgenstein kardab, et meil kihelkondadesse liiga palju seltside tüüpusid tuleks. Tegelasest tuleks puudus. Meil on praegu: hariduse seltsid, nooresoo kasvatus seltsid, karskuse seltsid ja nüüd veel E. K. Seltsi haruseltsid. Hariduse seltsid ja kirjanduse seltsid võiksidvud ühte sulada, ühe osa hariduse seltside tööd võiksidvud nooresoo kasvatus seltsid oma pääle võtta.

V. Reiman kõneleb selle vastu, niisama P. Põld ja Bleimann, kuna K. Parts arvab, et haruseltsidest kõnelda seni üleüldse varane on, kui pääsels veel midagi ära ei ole teinud. J. Tõnisoni ettepanekul tehtakse vaidlustele viimaks järgmise otsusega lõpp:

Kirjanduse seltsil on ülesandeks neid formalilisi teaduslisi ja vaimlisi abinõuusiid muretseda, mida hariduse seltsid oma tegelikkudes püüetes kasuga võiksidvud tarvitada, et kõigekülgset haridust, kõiblist, vaimlist, kehalist, rahva kõige laiematesse liikidesse kanda, etsellega vastastikku hääd läbisaamist ja üksteise toetamist võimalikuks teha.

See ettepanek võetakse vastu.

Loetakse jälle õnnesoovisid ette ja harutatakse seltsi korteri küsimust. „Vanemuise“ seltsi esimees lubab „Vanemuise“ ruumid esialgselt koosolekuteks.

J. Tõnisson arvab, et asjata oleks siin suurel koosolekul niisuguste väikeste asjadega aega viita. Seda küsimust õiendab eestseisus asemikkudekoguga. Ta tuleb veel üht mõtet meele. Meie oleme harjunud oma noore vabaduse päevade ajast kangesti sõnade järele üksteise üle kohut mõistma, poliitilise meelsuse seisukohast iga asja hindama. Kirjanduse seltsis puutume teises õhukonnas kokku. Siin peame katsuma endid eelarvamistest vabastada. Küll peavad ka siin vaated kokku pörkama, aga aatelises ilmas, ilma välimise politika vahelesegamata. Hukatakse poliitiliste vaadete pärast võitlema, hävitab see kunstilist ja kirjanduslist vaadete väljaarenemist. Olgu, et poliitilised vahed neistsamadest alustest sünnivad, kust kunstilisedki oma alguse saavad, siiski on selge, et poliitilisel põllul ka mitmed ajaloolised põhjused viha vaenu sünnitavad, millel ilmavaatega tegemist ei ole. Kõneleja soovib selles mõttes tegelastele külma verd ja tööhimu kunstiliste ja teiste probleemide kallal.

G. Suits: Arvan liig optimistiliseks, inimest nii väljaspool aega ja ruumi mõelda. Meie ei või mitte üks kari ja üks karjane olla. Kunst seisab individualistlikel alusel. Siin peab katsuma igäüks ennast ise läbi viia.

V. Reimann ja J. Tõnisson õiendavad ja ütlevad, et nad antagonismust kunstivaadetes just üheks loovaks jõuaks peavad, aga poliitilist välimist vahet ei soovi.

Kõneldakse aastaramatute või kuukirja asustamisest. Jõgever peab kuukirja tarviliseks. Bleimann soovib, et kuukiri üldise kirjanduselise perekonnalehe sisuline oleks. J. Tõnisson tuleb siimaalsete sarnaste lehtede saatust meele ja soovib enam seltsi organi.

Asi jäetakse asemikkudekogu otsustada. Juhataja lõpetab koosoleku. Lauldakse vaimustatult: Mu isamaa.

Sellesama päeva õhtu kell 3/411 oli esimene asemikkudekogu koosolek.

V. Reimann juhatab. Valitakse sedelitega eestseisus ja revidendid ära. Nende nimekiri on raamatus teisel kohal. Määratakse järgmine koosolek, otsustatakse põhuskirjade trükkimist ja valitakse K. Leetbergi ettepanekul kirjaväisi korralduseks järgmine komisjon: K. Leetberg, Dr. O. Kallas, H. Einer, J. Kurrik, J. Jõeõver, A. Haava, G. Suits, A. Jürgenstein, J. Tõnisson, Dr. Hermann. Antakse komisjonile iseenda täiendamise õigus.

E. K. S. asemikkudekogu koosolek 29. aug. 1907 „Vanemuises“.

Koos oli 17 asemikkudekogu liiget ja umbes niisama palju liikmeid. Koosolekut juhatas esimees V. Reimann. Koosolek kestis hom. kell 10 kuni õhtu kell 10.

Kõik endised protokollid loeti ette ja kinnitati. See võttis kaua aega. Et seda igavat tööd enam koosolekul ei oleks, pani esimees ette, teist protokollide kinnitamise viisi korraldada. Eestseisus arvas selleks Tartust ja ümbrusest iseralist komisjoni valida, Tõnisson soovis, et ainult eestseisus protokollid kinnitaks. Kui eestseisus kinnitamiseks igatahes ka seltsi asemikkudekogu liikmeid soovis, tehti Tõnissoni ettepanekul ja teiste täiendusel otsuseks, et iga

koosolek ühe protokollini kinnitamise päeva ära määrab, mis kohe koosoleku lõpul teada antakse ja pääkoosoleku protokollini kinnituse korral veel ajalehtedes avaldatakse. Sellel määratud päeval ja tunnil on siis protokoll teatud ruumides allakirjutamiseks valmis, kus ta kokkutulnud liikmetele ette loetakse ja siis nende ja seal olevate eestseisuse liikmete poolt alla kirjutatakse.

Rasemikkudekogu võttis siis 70 uut liiget vastu ja valis tähtsamatesse linnadesse ja maakohdadesse omale usaldusmehed, kes seltsi liikmeraha vastu võtavad ja seltsi kasvamise hääks propagandat teevad. Usaldusmeesteks valiti: Tallinnas: G. E. Luiga; Peterburis: T. Riomar, Офицерская 54; Gatschina: Op. O. Palsa; Narvas: Op. B. Steinberg; Rakveres: Paul Erna; Tapal: prov. Thomson; Paides: politseisekr. A. Rüütel; Viljandis: not. G. Seen; Pärnus: J. Kõpp; Võrus: not. R. Gabriel; Pihkvas: Dr. G. Reimann; Valgas: Hans Eimer; Riias: vann. adv. J. Jaakson; Nuustakul: G. Vulff; Põltsamaal: köster Hans Leppik; Helmes: A. Krimm; Amblas: köster Preisberg; Väike-Maarjas: Jakob Liiv.

Tõuseb pikem vaidlus kirjaviiisikorraldamise üle. J. Tõnisson seletab pikemas kõnes, et meie kirjaviiisi komisjoni mitte jälle vana viisi kohe reeglid ette kirjutama ei hakkaks, millele keegi järele ei tuleks. Enne tuleks keelt põhjalikult uurida, kuhu poole elav keel kaldub. Siamaased keeletehjad Hermann ja Hurt pidanud liig ühekülgsest vanast ajaloolisest keeleteadusest kinni: mis vana emvorm, see õigem. Sellele käib fihti rahva nüüdne elav keeletundmine vastu, sellepärast ei ole ühendusele jõutud. Vaja, nagu uuem keeleteadus seda teeb, keelearendamise juures rahvapsühholoogia tõe tõe panna, ka keele helilist ja rütmilist külge, mis üsna raiskus olla. Keele tundmaõppimiseks tarvis komisjonil kõiki asjatundjaid ja armastajaid, erksamaid isikuid igalt poolt organiseerida, koguda ja siis kui elav keel kõigipidi rohkem tuntud on, hakatakse ka kirjaviiisi poolest ühinema.

Järgmised kõnelejad, P. Org, K. Leetberg, G. E. Luiga, J. Jõgever, H. Koppel, J. Kurrik, M. Lipp ja A. Jürgenstein on kõik põhjusemõttelikult selle poolt, mis J. Tõnisson ajaloolise keeleteaduse siimaalse ühekülgseuse ja elava keele tundmaõppimise kohta ütles. Kuid mõned nendest, nagu Jõgever ja Luiga, soovivad siiski esialgset kirjaviiisi ühinemist koolide ja meie oma toimetuste pärast juba. H. Koppel ja A. Jürgenstein kahtlevad, et praktilikult keele helilise ja rütmilise olu parandamiseks midagi teha võiks. Otsustatakse viimaks, et komisjon ja eestseisus üht ajutist kirjaviiisi tarvitusele võtaks ja siis ülemal ära määratud üleüldist tööd teha katsuks.

Siis valiti koolikirjanduse komisjon, lükati haruseltside küsimus edasi ja otsustati tuleval aastal kuukirja välja anda. Kuukirja esimene proovinummer, mis vanal aastal ilmub, täidab ka selle-aastase aastaraamatu aset ja saadetakse seltsi liikmetele hinnata kätte. Kuukirja toimetuseks ja eelkõrde tegemiseks valiti komisjoni: J. Jõgever, J. Luiga, V. Reiman, M. Kampmann, J. Tõnisson, B. Linde. Kuukirjaks võetakse J. Jõgeveri „Eesti kirjandus“ laiendatud eeskavaga. J. Jõgever kingib lehe ühes vanade aastakäikudega seltsile.

Loeti asjatundjate P. Põllu ja E. Aule hääkskiitev otsus J. Kurriku Eesti kiirkirja kohta ette ja otsustati ettefellimiste toetamisega seltsi poolt selle kiirkirja väljaandmist võimalikuks teha.

Kolmas E. K. S. asemikkudekogu koosolek 22. okt. 1907 „Vanemuise“ ruumides.

Koos oli 15 asemikkudekogu- ja 11 seltsi-liiget.

Koosoleku avab kell 11 esimees V. Reiman. Ta teatab, et minevakordne protokoll koosoleku määrust mööda 16. sept. kinnitatud on. Võetase siis 72 uut liiget vastu, nende seas 3 eluaegset. Otsustakse kõigile vastuvõetud liikmeitele kohe põhjuskiri ühes maksumeeletuletu-sega kätte saata.

Kuukirja komisjoni nimel paneb J. Jõgever komisjoni eeltööd kinnitamiseks ette. Kommissjon on kuukirjale laiendatud eeskava kinnitada lasknud, vastutavaks toimetajaks endise toime-taja cand. J. Jõgeveri määranud, kaastööd korraldanud ja eelarve teinud. Eelarve on 1000 eks. pääle tehtud ja ajakirja hind 3 rbl. postiga, 250 kop. postita määratud. Üleüldine kuluarve oleks 1412 rbl. 99 kop., tulud 1230 rbl., kui 500 tellijat tuleb. Nii oleks seltsil 162 rbl. 99 kop. ligi maksa, mis eest aga 500 eks. vananemata sisuga kirjandust müümiseks jääks.

Asemikkudekogu laiendab kuluarvet sellega, et päädtoimetajale esialgselt 10 rbl. numbri päält palka määrab ja toimetuse kulused vähe suurendab, nii et seltsil esimesel aastal eelarve järele 310 rbl. 99 kop. tuleks kuukirjale juure maksa. Seltsi liikmed saavad kuukirja 50 kop. odavam, nii siis postiga 250 kop., postita 2 rbl., proovinumbri hinnata.

Need otsused võetakse vastu.

Bergmanni abiraha valitsuse poolt teatab Dr. O. Kallas, et sellele valitsusele Peterburi Eesti seltside poolt korjatud summa 334 rbl. 64 kop. annetatud, selle tingimisega, et seda summa Kreuzvaldi kirjatööde väljaandmiseks ära larvitatakse. B. abiraha valitsus on valmis seda summa ühes mõne Kreuzvaldi kirjaga E. K. Seltsile edasi andma, kui selts Kreuzvaldi töösid soovib välja andma hakata.

Otsustakse pakkumist vastu võtta ja eestseisusele tehtakse üles-andeks Kreuzvaldi pärijatelt tema kirjatööde väljaandmise õiguse üle selgust muretseda.

Eesti Üliõpilaste Seltsi kiri loetakse ette, kus teatatakse, et kadunud luuletaja Jakob Tamme oma kirjatööd, trükis ilmunud ja käsikirjades olevad, Eesti Üliõpl. Seltsile on kinkinud. Et E. Ü. Seltsil mitte võimalik ei ole neid töösid korraldada ja välja anda, siis on ta valmis Tamme kirjatöösid E. K. Seltsile edasi andma, kui see selts nende tööde korraldamist ja väljaandmist oma pääle tahab võtta.

Pikema läbirääkimise järele tehtakse otsuseks Jakob Tamme kirja tööd vastu võtta, neid korraldada ja väljaannet kokku seada. Eestööde tegemiseks valiti kolmeliikmeline komisjon: Öp. J. Bergmann, cand. J. Jõgever ja A. Jürgenstein.

Võeti siis rahvalik-teadusliku ja klassika-lise ilukirjandusliku kirjanduse väljaandmise küsimus päevakorrafe. J. Köpp jutustab, kuidas Riia Lati seltsi kirjanduse osakond seda asja korraldanud. Otsustati niisuguse kirjanduse välja-andmiseks komisjon valida, kes oma töö jaoks instruksiooni kokku seab ja ka kohe juba järgmiseks aastaks paar raamatut ära määrab, mis seltsi poolt kirjastada tuleksivad. Komisjon valitakse kolme aasta pääle.

Jga aasta lahkub temast $\frac{1}{3}$ liikmetest sellesama korra järele, nagu eestseisusest. Komisjoni valiti:

stud. A. Kuusk, cand. J. Köpp, stud. jur. A. Jung, neiu Anna Haava, Dr. H. Koppel, pr. Aino Kallas, H. Einer, stud. med. A. Koger, stud. Pill, kooliõp. A. Pällussar, cand. J. Tõnisson, insener G. Hellat.

Kassapidaja abi A. Kitzberg teatab kassaseisukorra üle. Sissetulnud on: eluaegsefelt liikmetelt 200 rbl., aastamaksajatelt 254 rbl., kingitud 119 rbl. Kõik sissetulek kokku 573 rbl. Väljaläänud: 184 rbl. Pangas hoiul 389 rbl.

Pääkoosolek ja asemikkudekogu järgmine koosolek määrati 3. ja 4. januariks 1908.

Otsustamine sissesaadetud käsikirjade kohta jäeti eestseisuse hooleks.

Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisuse protokollide ülevaade.

Eesti Kirjanduse Seltsi eestseisus on augustikuust aasta lõpuni üleüldse 7 koosolekut ära pidanud. Koosolekud olivad 14., 28. ja 29. augustil, 2., 22. ja 25. oktoobril ja 21. novembril. Niisama nagu esimesed asemikkudekogu koosolekud, on ka eestseisuse koosolekud suurelt osalt seltsi arendamise tööde päälle ära kulunud. Otsused, mida asemikkudekogu protokollidest leiame, on eestseisuse koosolekutel ette valmistatud ja läbi kõneledes ettepanekuteks formuleeritud. Neid eestseisuse protokollide kokkuvõltes uuesti harutama hakata oleks asjata. Nimetame ainult mõnda, mida asemikkudekogu ja üleüldise koosoleku protokollides ei leidu.

Eestseisuse koosolekutel on tähtsaks harutuse asjaks seltsi toimetusteks sissesaadetud käsikirjade läbikatsumine olnud. Eestseisus on käsikirjade jaoks arvustajad komisjonid, enamasti kalmeliikmelised, valinud ja siis komisjonide arvustuste järele toimetanud. Seltsi ettepanud käsikirjade seast on eestseisus siinemaale seltsi toimetuste hulka vastu võtnud: 1) „Kivid ja killud!“, Villem Reiman; 2) „Eesti kiirkirja õpetus“, J. Kurrik; 3) „Masingite perekonna raamat“, M. Lipp.

Eestseisus otsustas järgmistele seltsidele ette panna, meie seltsiga kirjade vahetusesse astuda: 1) Gelehrte Estnische Gesellschaft, Tartus; 2) Eesti Üliõplaste Selts, Tartus; 3) Estländische Literarische Gesellschaft, Tallinnas; 4) Eestimaa Hariduse Seltsi Kirjanduse Osakond, Tallinnas; 5) Verein zur Kunde Oesels, Kuresaares; 6) Pernausche Altertumsforschende Gesellschaft, Pärnus; 7) Finniner Literarische Gesellschaft, Viljandis; 8) Rigas Latveeschu Beedriba, Zenibu Kommissias (Riia Läti Selts); 9) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsingis; 10) Soome-Ugri Selts Helsingis (Suomalais-Ugrilainen Seura); 11) Finnisch-ugrische Forschungen toimetuse, Helsingis; 12) Suomen Muinasmuisto Yhdistys, Helsingis; 13) Gesellschaft zur Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, Riias; 14) Lettisch-litterarische Gesellschaft, Mitau.

Esimehe ettepanekul otsustas eestseisus üht ajaloo kommijsioni asutada, kes kõik lähete paneks ja meile katsuks kättesaadavaks teha, mis teistes keeltes meie asja kohta kirjutatakse ja mis meil omal olemas on. Kommijsioni arvati järgmised hrad kutsuda: J. Jägeber, M. Lipp, V. Reiman, G. Suits, A. Bauer, N. Kann, J. Köpp, A. Põrk ja õp. Kerg.

Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete nimekiri.

Märk * nime ees tähendab eluaegseid liikmeid.

Eestseisus:

- Esimees: W. Reiman, õpetaja Kolga-Jaanis.
Esimehe abi: O. Kallas, kooliõpetaja Tartus.
" " H. Koppel, dotsent Tartus.
Kirjatoimetaja; A. Jürgenstein, ajakirjanik Tartus.
Kirjatoimetaja abi: K. Leetberg, kooliõpetaja Peterburis.
" " M. Kampmann, kooliõpetaja Tartus.
Kassahoidja: J. Jõgever, kooliõpetaja Tartus.
Kassahoidja abi: A. Kitzberg, pangaametnik Tartus.
" " G. E. Luiga, ajakirjanik Tallinnas.
Raamatukoguhoidja: J. Kurrik, kõster Tartus.
Ilma kindla ametita: K. Parts, õiguseteadlane Tartus.
" " G. Suits, üliõplane Helsingis.
Revidendid: H. Einer, kooliõpetaja Walgas.
F. Karlson, vannutatud advokat Tallinnas.
J. Köpp, kooliõpetaja Pärnus.

Märkus.

Nimede õieti kirjutamine liikmete nimekirjas jätab vist küll palju soovida. Liikmeks astumise juures tuleks nimi ikka kirjalikult üles anda. Üks kirjutab oma nime nõnda, teine teisiti, kõla järele iga tähte õieti trehvata, on raske ja sellest puudused nimekirjas tulevad. Üks kirjutab Juhan, teine Johan, kolmas Johann, kuidas tuli kirjutada? — Palume nimekirjas leitud puudusid teada anda, et need äraparandatud võiksid saada.

Asemikkude kogu :

42. Einer, Hans, kooliõpetaja Walgas.
79. Eisen, M. J., õpetaja Kroonlinnas.
62. Haava, Anna, kirjanik Tartus.
29. Jung, Arthur, üliõplane Tartus.
190. Jurkatam, Juhan, kooliõpetaja Tartus.
4. *Jõgever, Jaan, kooliõpetaja Tartus.
35. Jürgenstein, Anton, ajakirjanik Tartus.
6. Kallas, Oskar, kooliõpetaja Tartus.
73. Kallas, proua Aino, Tartus.
68. Kampmann, Mihkel, kooliõpetaja Tartus.
228. Kann, Nikolai, kooliõpetaja Peterburis.
53. Karlson, Ferdinand, vannutatud advokat Tallinnas.
3. Kitzberg, August, pangaametnik Tartus.
1. Koppel, Heinrich, dotsent ja arst Tartus.
9. Köpp, Juhan, kooliõpetaja Pärnus.
5. Kurrik, Juhan, köster Tartus.
83. Leetberg, Karl, kooliõpetaja Peterburis.
15. Lipp, Martin, õpetaja Nõos.
32. Lõo, Jaan, vannutatud advokat Wõrus.
44. Luiga, Juhan, arst Tartus.
80. Luiga, G. E., ajakirjanik, Tallinnas.
51. Menning, Karl, teatri juhataja Tartus.
259. Okas, M., kooliõpetaja Rakveres.
14. Parts, Karl, õiguseteadlane Tartus.
156. Pastak, Karl, kooliõpetaja Waivaras.
91. Põld, Peeter, ajakirjanik Tartus.
7. Reiman, Willem, õpetaja Kolga-Jaanis.
12. Sööt, Karl Eduard, raamatukaupleja Tartus.
78. Sprenk-Läte, Aleksander, muusika kunstnik Tartus.
38. Speek, Jaan, kooliõpetaja Narvas.
18. Suits, Gustav, üliõplane Helsingis.
13. Tobias, Rudolf, muusika kunstnik Tartus.
2. Tõnisson, Jaan, ajakirjanik Tartus.

Asemikkude kogu liikmete kandidaadid :

61. Einberg, Helmi, kooliõpetaja Tartus.
75. Org, Peter, kooliõpetaja Wolmaris.
269. Hanko, August, ajakirjanik
87. *Riomar, Tõnu, kooliõpetaja Peterburis.
47. *Bergmann, Jaan, õpetaja Paistus.
20. Mihkelson, Friedebert, kirjanik Soomemaal.
85. Peerna, Rudolf, kooliõpetaja Puhjas.

Liht liikmed:

282. Aavik, Mihkel, kooliõpetaja Tartus.
457. Abel, Peter, maksuvalitsuse raamatupid. Wõrus.
172. Abroi, K., kooliõp. Roelas.
373. Akel, Friedrich, arst Tallinnas.
162. Allmann, Martha, Tartus.
161. Allmann, Bertha, Wäike-Maarjas.
358. Anniko, H., köster Lihulas.
39. Annusson, J., üliõplane Tartus.
202. Arst, August, Mustves.
123. Asper, Hans, kooliõpetaja Laiusel.
200. Avikson, Heinrich, kooliõpetaja Wana-Wändras.
421. Änilane, Johann, kreispolitsei lauaülem Wõrus.
417. Bauer, Heinrich, kooliõpetaja Tallinnas.
449. Birkenenthal, Peter, kooliõpetaja Tashkentis.
225. Blakk, Jaan, vabrikudirektor Peterburis.
117. Bleimann, Martin, kooliõpetaja Simititsas.
126. Blumberg, Eduard, raamatukaupleja Tartus.
489. Blumfeldt, Jakob, valla kirjutaja Wäike-Maarjas.
448. Brehm, Paula, kunstlaulja Tartus.
95. Bösberg, Josep, Moskvas.
96. Bösberg, pr. Anna, Moskvas.
371. Busch, August, raamatukaupleja Tallinnas.
416. Busch, proua Mathilde, Tallinnas.
173. Deener, August, Vaivaras.
154. Dorbek, Villem, majaoomanik Narvas.
252. *Ederberg, Friedrich, õpetaja Kambjas.
150. Eilau, K., Riias.
250. Einberg, Oskar, maa-mõõtja Tallinnas.
275. Einberg, Jaan, Aseris.
354. Einberg, Pauline, kooliõpetaja Amblas.
393. Einer, Peter, rohukaupluse omanik Walgas.
513. Einpaul, August, valla kirjutaja Amblas.
143. Eisenberg, neiu Ella, kooliõpetaja Kolga-Jaanis.
394. Eisenberg, Karl, Pöllulas.
395. Eisenberg, Arnold, Tartus.
77. Eisenschmidt, Aleksander, „Põllutöölehe“ toim. Tartus.
129. Elblaus, Aleksander, Tartus.
26. Elken, J., kooliõp. Porkunis.
170. Elken, Johann, Tartus.
262. Ennmann, Aleksander, raamatupidaja Tartus.
52. Enno, Ernst, kirjanik Rõngus.
361. Erna, Nikolai, trükikojoomanik Rakveres.
362. Erna, Paul, raamatukaupleja Rakveres.
486. Falkenberg, neiu W., kooliõpetaja Wäike-Maarjas.
223. Feldveber, Eduard, kooliõpetaja Antslas.
229. Feldbach, H., kooliõpetaja Rael.
115. Gabrel, Rudolf, notarius Wõrus.
432. Glassmann, Jaan, kaupmees Valgas.

434. Grau, Karl, üliõpl. Tartus.
 433. Gross, Märt, majaomanik Valgas.
 37. Grossschmidt, Otto, ajakirjanik Tartus.
 232. Grünberg, August, kooliõpetaja Kantjalal.
 431. Grünberg, Tõnis, kooliõpetaja Valgas.
 63. Haava, Marie.
 446. Hallist, Nikolai, üliõplane Tartus.
 303. Hansen, R., köster Iisakus.
 99. Hansson, Rudolf, „Kodumaa“ toimetaja Viljandis.
 300. Hansson, Jaan, üliõplane Tartus.
 298. Hansson, Luise, Tartus.
 391. Heering, Paul, kooliõpetaja Rāpinas.
 392. Heering, Hindrik, kooliõpetaja Meeksis.
 353. Heimberg, Woldemar, Iisakus.
 352. Heimberg, A., mõisarentnik Kotlõis.
 390. Hellat, Hermann, vannutatud advokadi abi Valgas.
 92. Hermann, Karl August, ülikooli lektor Tartus.
 293. Hermann, Karl, kodukooliõpetaja Tartus.
 97. Hermann, Miina, muusikakunstnik Kroonlinnas.
 334. Hesse, Leonhard, õpetaja Pensas.
 41. Hindrey, Karl August, ajakirjanik Tartus.
 356. Hintzer, A., kohtuuriija Tapal.
 201. Hinzenberg, O., kaupmees Lehtses.
 241. Hio, J., kohaomanik Rael.
 244. Holmberg, Jaan, Kurnal.
 88. Hubel, E., ajakirjanik Tallinnas.
 376. Huik, J., jaamaülem Nuustakul.
 322. Hurt, Rudolf, õpetaja Tallinnas.
 33. Jaakson, Jüri, vannutatud advokat Riias.
 460. Jaason, Johann, aktsiisi ametnik Võrus.
 377. Jakobson, M., kooliõpetaja Peterburis.
 335. Jako, H., apteeker Jena-kievos.
 462. Jansen, Georg, kaupmees Tartus.
 279. Jentson, Valther.
 149. Ilves, J., vallakirjutaja Karksis.
 197. Inglis, Karl, Amblas.
 109. Johanson, A., põllutööinstruktor Tallinnas.
 463. Johanson, Martin, mõisarentnik Lukel.
 498. *Ipsberg, Karl, inshēner Beljevis, Tuula kub.
 11. Jõgever, pr. Veera, Tartus.
 272. Jõgor, Tõnu, Tartus.
 491. Isak, Reinhold, mõisavalitseja Undlas.
 312. Jukk, Peter, kaupm. Tartus.
 94. Jutt, Jaan, apteker Dünaburis.
 461. Jürvetson, Georg, üliõpl. Peterburis.
 315. *Kaart, Juhan, apteker Laiusel.
 501. Kabbel, Jaan, kooliõpetaja Vaimeras, Võru maak.
 74. Kallas, Rudolf, õpetaja Peterburis.
 177. Kallamis, Georg, kooliõpetaja Tartus.

452. Kalbus, A., kooliõp. Toris.
 474. Kalmus, Johann, vallakirjutaja Vormsis.
 438. Kangur, P., vallakirjutaja Vötikveres.
 329. Kanter, J., arst Kargopolis.
 56. Kapp, Aleksander, õpetaja Tallinnas.
 57. Kapp, Arthur, muusikadirektor Astrahanis.
 58. Kapp, proua, Astrahanis.
 365. Kapp, H., köster Suure-Jaanis.
 105. Kapp, Linda, Astrahanis.
 285. Karlson, Adam, kooliõpetaja Põltsamaal.
 469. Karneol, August, kooliõpetaja Tartus.
 454. Karrotom, Rosi, kooliõpetaja Hallistes.
 249. Karp, Vilhelm, vabriku valitseja Tambovi kub.
 66. Karu, J., raamatukaupleja Pärnus.
 106. Kask, Fr., ajakirj. Tallinnas.
 511. Kask, Mihkel, kohaomanik Amblas.
 347. Käär, Samuel, kooliõpetaja Kodaveres.
 147. Käsebier, T., Pärnus.
 508. Keerd, Samuel, kaupmees Rāpinas.
 325. Keerig, Johann, õpetaja Tallinnas.
 450. Keerig, Jüri, loomaarst Atschinskis (Jenisseisk).
 475. Kents, Jakob, kooliõpetaja Ufa kubermangus.
 237. Kesa, J., kohaom. Kurnal.
 17. Kerg, Johann, õpetaja Valgas.
 208. Kiirats, M., kooliõpetaja Saardes.
 266. Kink, Peter, Narvas.
 512. Kirnmann, Jüri, kohaomanik, Amblas.
 246. Kirssberg, Mart, peremees Rael.
 328. Kitsing, Julius, metsaülem Landrovas.
 242. Kitvell, Hans, vallakirjutaja Rael.
 274. Kitsnik, Mart, Raadil.
 124. Kitsnik, Aug., kooliõpetaja Laiusel.
 132. Kivastik, Eduard, panga-direktor Tartus.
 108. Kivi, A., kunstikooliõpilane Peterburis.
 359. Kleitzmann, A., kooliõpetaja Tapal.
 455. Klemmer, G., kaupmees Tapal.
 118. Koger, August, üliõplane Tartus.
 316. Koik, M., kaupmees Peterburis.
 251. *Koik, Georg, õpetaja Helmes
 470. Koik, Georg, kooliõpetaja Viru-Nigulas.
 30. Kompus, J., köster Rannus.
 48. Konik, Konstantin, arst Tartus.
 146. Kook, E., Alatskivil.
 280. Koorits, J., kooliõp. Tartus.
 130. Koppel, Karl, pangaametnik Tartus.
 203. Koppel, pr. Marie, Tartus.
 255. Koppel, Paula, kooliõpetaja Tartus.
 451. Kopvillem, Hermann, kooliõpetaja Võrus.
 467. Kopvillem, Jaan, kooliõpetaja Kolga-Jaanis.
 221. Kornel, Karl, ajakirjanik Valgas.
 453. Kotkas, M., kooliõpetaja Moskvas.

472. Kotli, Johan, köster
Wäike-Maarjas.
473. Kotli, proua Else, Wäike-
Maarjas.
456. Kõivsaar, Joh., kooliõpe-
taja Räpinas.
113. Krass, Fr., ajakirjanik
Tallinnas.
471. Kreek, Konstantin, kooli-
õpetaja Vormsis.
213. Kreideberg, Johann, üli-
õplane Tartus.
265. Kreuzberg, Marie, Tartus.
27. Krimm, A., kooliõp. Helmes
468. Krimm, A., vallakirjutaja
Undlas.
184. Krillo, Friedr., kooliõpe-
taja Vastseliinas.
383. Kristjan, J., üliõpl. Tartus.
344. Kruusberg, Aleksander,
pangaametnik Tartus.
67. Kuhlbars, Friedrich, kir-
janik Viljandis.
46. Kukk, Jakob, õpetaja Keilas
267. Kukk, Mart, Platonovkas.
222. Kurg, Jaak, raamatukaup-
leja Valgas.
218. Kurm, Hendrik, üliõplane
Tartus.
180. Kurm, A., kooliõpetaja
Saardes.
168. Kurrik, pr. Minna, Tartus.
283. Kuusik, Jakob, kooliõpe-
taja Tartus.
81. Kuusik, pr. Alla, Tartus.
112. Kuusk, Andr., üliõplane
Tartus.
492. Küng, A., raamatukaup-
leja Pärnus.
363. Künnapuu, Viktor, kooli-
õpetaja Tartus.
278. Laavik, Jakob, kohaoma-
nik Palmsis.
273. Lagus, Karl, ülikooli kir-
jutaja Tartus.
487. Laksberg, neiu Villi, aptekri
õpilane Wäike-Maarjas.
89. Lammas, Jaan, koha-
omanik Homulis.
349. Lampson, K., köster Tartus
211. Lassmann, J., kooliõpe-
taja Laiusel.
187. Lassar, F. R., Kiomaal.
127. Lattik, Jaan, üliõpl. Tartus.
366. Laur, J., kooliõp. Kadriinas.
266. Laurits, Oskar, kooliõpe-
taja Urvastes.
333. Leesment, J., vannutatud
advokat Pärnus.
19. Leik, O., kandidat Tal-
linna ringkonnakohtus.
319. Lellep, Hans, köster
Gatshinas.
248. Lemberg, Hans, mõisa-
valitseja Tambovi kub.
264. Lensin, Ella, Puhjas.
165. Lensin, Hans, Kongotas.
102. Leopas, Karl, raamatu-
kaupleja Peterburis.
367. Leppik, Hans, köster
Põltsamaal.
111. Lesta, Rudolf, üliõplane
Tartus.
494. Lesta, Adelbert, õpetaja
Tomskis.
104. Liiv, Jakob, raamatukaup-
leja Wäike-Maarjas.
25. Liiv, Joosep, õpetaja Raplas
464. Liivak, P. A., kohaomanik
Lieventhalis.
291. Lill, Voldemar, Tartus.
216. Linde, Adolf, ärijuhataja
Tartus.
40. Linde, Bernhard, Tartus.
21. Lintrop, Jaan, ajakirjanik
Kuresaares.
465. Lipert, Jaak, kohaomanik
Penujas.

8. Loorberg, J., arst Pillist-
veres.
164. Lõhmusmägi, Juhan,
Puhjas.
503. Lõoke, Hans, raamatu-
kaupleja Viljandis.
28. Luht, Heinrich, provisor
Tartus.
308. Lutter, Peter, kooliõpe-
taja Valgas.
488. Lutter, Friedrich, koha-
omanik Väike-Maarjas.
466. Luuk, J., raamatukaup-
leja Tapal.
287. Lübek, Adalbert, üliõplane
Tartus.
370. Lüüs, K., arst Tallinnas.
447. Lüüs, Adu, arst Laiusel
496. Maasen, Oskar, meier
Kuremaa-Künnapul.
234. Maasikmäe, Jaan, kooli-
õpetaja Vaidas.
176. Maasik, August, Elvas.
209. Madisson, Johann, Riias.
443. Margens, Hans, kauban-
dusekooli direktor Tartus.
441. Martensen, Jüri, õpetaja
Stavropolis.
360. Masing J., kooliõpetaja
Rakveres.
445. Mäekala, Karl, aktsiisi
kontrolör Räpinas.
444. Mälberg, Jaan, peremees
Toolamaa-Leevakul.
160. Mälberg, Emma, Räpina-
Leevakul.
215. Mälk, O., kooliõpetaja
Rannus.
289. Mändik, Voldemar, kaup-
mees Tartus.
276. Männik, Hendrik, üli-
õplane Tartus.
183. Männik, M., kooliõpetaja
Aidus.
438. Mätlik, Karl, eraadvokat
Võrus.
440. Meeri, Joosep, õpet. Muhus.
506. Meier, Tõnis, kooliõpetaja
Viljandi vallas.
378. Mein, Juhan, Võisikul.
485. Meos, Mart, kooliõpetaja
Väike-Maarjas.
439. Meomuttel, Jüri, kooliõp.
Hoffenthalis Saamara kub.
34. Millistfer, M., raamatu-
kaupleja Tartus.
436. *Mohrfeldt, Aleksander,
õpetaja Novgorodis.
437. *Mohrfeldt, proua Ma-
thilde, Novgorodis.
442. Muide, J., kirjanik Tartus.
205. Mühlbach, Aleksander,
vallakirjutaja Palmsis.
357. Neumann, L., üliõplane
Tartus.
435. Neumann, Voldemar,
kaupmees Valgas.
64. Nieländer-Aspe, Elisabeth,
Pärnus.
76. Niggol, C. H., kooliõpe-
taja Tartus.
82. Nigul, August, kandidat
Saratovi kubermangus.
223. Nokkur, A., kooliõpetaja
Arukülas.
338. Norrmann, Arthur, aktsiisi
ametnik Sebehis, Vi-
tebski kubermangus.
336. Nudi, Jaan, õpetaja Pe-
trosavodskis.
261. Nurk, Karl, kaupmees
Tartus.
263. Nurk, pr. Ernestine, Tartus.
386. Ollino, Hans, kooliõpe-
taja Valgas.
220. Orav, Jüri, raudteeamet-
nik Valgas.

388. Orav, Aleksander, postiametnik Tapal.
387. Orgusaar, Jüri, majaomanik Valgas.
227. Ostrat, H., kroonu viinamüüja Laiusel.
320. Ostrov, Mihkel, arst Miitavis.
321. Ostrov, pr. Liisa, Miitavis.
389. Ostrov, J., mõisavalitseja Meeril.
214. Ottson, Paul, Puhjas.
128. Õun, Jüri, kingsepp Tartus.
304. Õunapuu, Eduard, vallakirjutaja Kuikatsis.
500. Õunapuu, Karl, kooliõpetaja Minskis.
482. Paldrock, Aleksander, dotsent Tartus.
483. Paldrock, pr. Linda, Tartus.
318. Palsa, Oskar, õpetaja Gatshinas.
196. Paltser, J., käsitöoline Amblas.
408. Parts, Jaan, rentei raamatupidaja Võrus.
409. Parv, Aleks., kroonu viinamüüja Räpinas.
157. Pääsukene, A., kooliõpetaja Äksis.
405. Päss, Andres, majaomanik Valgas.
412. Päts, Nikolai, preester Räpinas.
413. Päts, pr. Ludmilla, Räpinas.
410. Pehka, Karl, kooliõpetaja Nõos.
369. Pert, Andres, ajakirjanik Tallinnas.
174. Penna, Johannes, raudtee kontori ametnik Narvas.
175. Penna, Peter, konservat. õpilane Narvas.
480. Perli, August, kooliõpetaja Moskvas.
307. Pesu, Jaan, Kosel.
414. Petersen, August, kooliõpetaja Räpinas.
415. Petersen, pr. Anna, Räpinas.
224. Peterson, Vilhelm, Lelles.
191. Piip, Hans, kooliõpetaja Kuresaares.
299. Pill, Mihkel, üliõpl. Tartus.
114. Prinkovsky, C Fr., kooliõpetaja Järvakandis.
411. Pintmann, Daniel, Pihkvas.
93. Pitka, Pääro, kapten Pihkvas.
481. Pitka, Johann. laevakapten Liverpolis.
407. Plato, Josep, „Säde“ einelauapidaja Valgas.
310. Ploompuu, Aleksander, kooliõpetaja Kroonlinnas.
54. Ploompuu, Jakob, raamatukaupleja Tallinnas.
194. Podekrat, Olga, kooliõpetaja.
116. Poolakes, Ernst, Tartus.
45. Pöld, Harald, õpetaja Keilas.
406. Pölde, Karl, „Säde“ kirjatoimetaja Valgas.
235. Pöldmäe, K., päevapiltinik Rael.
385. Pöldmäe, Jaan, peremees Rael.
100. Pöllusaar, A., kooliõpetaja Ropkas.
143. Põrk, Anton, museumihoidja Moskvas.
245. Prangel, Kristjan, peremees Kurnal.
55. Prants, H., ajakirjanik Tallinnas.
90. Prants, pr. Anni, Tallinnas.
339. Prei, Jakob, staabikapten Liibavis.

43. Preisberg, K., köster
Amblas.
122. Priimägi, Hans, valla-
kirjutaja Laiusel.
301. Prükker, Karl, kaupmees
Tartus.
72. Pukits, Mart, kunstnik
Peterburis.
163. Pundberg, Jaan, kooli-
õpetaja Kahkval.
313. Punnmann, Wõrumaal.
16. Raag, K. A., raamatu-
kaupleja Tartus.
271. Rabisson, loomaarst Tal-
linnas.
148. Rahamägi, J. A., aja-
kirjanik Tallinnas.
423. Rammul, Aleksander,
arst Moskvas.
504. Raska, Peter, loomaarst
Viljandis.
505. Raska, pr. Nelly, Viljandis.
238. Rass, J., kohaomanik
Kantjalal.
101. Raud, Kristjan, vaba
kunstnik Tartus.
217. Raud, M., kooliõp. Helmes.
22. Raud, Mart, üliõpl. Riias.
159. Raudberg, Rosalie, Vööbsus
69. Raudsepp, Hugo, ajakir-
janik Valgas
424. Raudsepp, Aleksander.
430. Raudsepp, Johannes,
köster Rāpinas.
296. Raudsepp, Aleks., kooli-
õpetaja Kokoral.
142. Reiman, proua Paula,
Kolga-Jaanis.
10. Reimann, Marie, kooli-
õpetaja Tartus.
326. Reimann, Gustav, arst
Pihkvas.
169. Reintam, Julius, kooli-
õpetaja Vaivaras.
260. Reinik, Mart, kooliõpe-
taja Tartus.
428. Reisenbuk, Madis, kooli-
õpetaja Rāpinas.
429. Reisenbuk, proua Olga,
Rāpinas.
317. Reitag, Johann, õpetaja
Pūhal.
70. Rikkand, J., postivalitsuse
ametnik Riias.
125. Riomar, proua Ida Peter-
buris.
86. Riomar, J. kooliõpetaja
Laiusel.
281. Riomar, J. pangaametnik
Tartus.
509. Roost, August, kaupmees
Amblas.
327. Rosenberg, Georg, õpetaja
Suure-Jaanis.
484. Rosenstrauch, Woldemar,
valitseja ja vabriku juha-
taja Tshernig, kub.
425. Rosenthal, Heinrich, arst
Tallinnas.
206. Rosenvald, Aleksander,
kontorist Pärnus.
207. Rosenvald, Theodor, Vil-
jandis.
427. Roosileht, Theodor, kooli-
õpetaja Nõos.
195. Roosson, neiu A., Helmes.
231. Roots, J., kooliõpetaja
Kurnal.
306. Rootsmann, David, üliõp-
lane Tartus.
311. Ruber, Aleks., kooliõpe-
taja Taalis.
120. Rull, Ado, kooliõpetaja
Kaareperel.
426. Rusi, J. Moe mõisas.
60. Rutoff, Chr., kohaomanik
Vaivaras.
107. Ruubel-Kõrnitse, Peeter,
Kaarlis.

284. Ruus, Alfred, üliõplane Tartus.
31. Ruut, Kaarli kooliõpetaja Helme-Koorkülas.
145. Rütel, A., politseisekretär Paines.
133. Rütli, Oskar, vannutatud advokat Tartus.
134. Rütli, proua Minna, Tartus.
243. Saalverk, J., peremees Kurnal.
131. Saar, Karl, vallakirjutaja Paluperas.
49. Saral, K., looma-arst Tallinnas.
397. Saral, Aleks., kaupmees Valgas,
396. Saretok, Paul, kaupmees Valgas.
331. Sarmo, Georg, arst Oshashkovi.
270. Schmidt, Georg, raamatu-kaupleja Tartus.
345. Schmidt, Alfr., raamatu-kaupleja Tartus.
258. Schulzenberg, Anton, arst Tartus.
403. Schulzenberg, H., linna-mõisate valitseja Tallinnas.
314. *Seen, Gustav, notarius Viljandis.
381. Seisler, Karl, apteker Kargopolis.
364. Semm, Juhan, kontorist Kovnos.
240. Sepper, Hans, kohaomanik Kantjalal.
239. Sepper, Jaan kohaomanik Kantjalal.
135. Sepp, Johann, kaupmees Antreas, Soomemaal.
400. Sepp, Johann, üliõplane Tartus.
257. Sibul, A., Tartus.
158. Sikk, Villem, kooliõpetaja Kursis.
343. Siimer, J., köster Viljandis.
309. Sildnik, August, vabakuulaja Tartu ülikoolis.
103. Simm, Ants, ajakirjanik Tartus.
502. Sink, Johan, Võrus.
332. Sitzka, Carl, õpetaja Pöides.
477. Soden, Aleksander, Vladivostokis.
402. Songi, Samuel, raamatu-kaupleja Võrus.
139. Soo, Jüri, kooliõpetaja Võisikul.
398. Soo, Jaan, kaupmees Valgas.
375. Soonets, Eduard, arst Tallinnas.
140. Soosaar, Tõnis, arst Viljandis.
380. Sossi, Jaan, Tartus.
404. Sögel, J. P., Voltvetis.
399. Sõrmus, Henn, apteker Valgas.
478. Sõster, Johan, kooliõpetaja Väike-Maarjas.
110. Spuhl-Rotalia, J., ajakirjanik Haapsalus.
98. *Steinberg, Bernhard, õpetaja Narvas.
341. Strandberg, J., vabriku-ametnik Türil.
401. Suit, Fritz, politseivalitsuse lauaülem Võrus.
172. Sumberg, V., raudteeametnik Moisekülas.
476. Suurmats, Johann, köster Luugas.

188. Sutt, S., kooliõp. Puhjas.
50. Talvik, Siegfried, arst Kihelkonnal.
119. Talvik, proua Frieda, Kihelkonnal.
226. Tamm, M., raamatukaupleja Salla Kärus.
121. Tamm, Mart, Laiusel.
490. Tamm, neiu Marie, Väike-Maarjas.
189. Tammann, V., kooliõpetaja Tartus.
36. Tammemägi, J., kooliõp. Tartus.
198. Tarto, Milla, Tartus.
153. Tauts, Jaak, kooliõpetaja Tarvastus.
155. Tenter, G., raamatukaupleja Narvas.
212. Tennmann, Eduard, üliõplane Tartus.
342. Terras, Eduard, õpetaja Riias.
337. Thomson, A., aktsiisiametnik Moe mõisas.
183. Thuberg, A., vallakirjutaja Keilas.
136. Tiedt, Jüri, köster Kolga-Jaanis.
323. Tiedemann, Julius, õpetaja Harglas.
330. Tischler, Juhan, õpetaja Kõpus.
230. Toomingas, H., kooliõpetaja Arukülas.
458. Toonekurg, Jakob, raamatukaupleja Võrus.
144. Topmann, J., kooliõpetaja Tallinnas.
254. Tõnisson, Jüri, ülemaednik Tartus.
350. Tõnisson, J., linnalaatsareti inspektor Tartus.
372. Tõnson, Leopold, maksukogu sekretär Tallinnas.
151. Tõrvand, Hans, kohaomanik Karksis.
202. Treffner, Hugo, gümnaasiumi direktor Tartus.
346. Treiel, Karl, kaupmees Nuustakul.
497. Treiel, Juhan, Nõos.
179. Treufeldt, Johanna, Amblas.
59. Treurann, M., loomaarst Lihulas.
382. Teumann, J., üliõplane Tartus.
459. Treumundt, E., Moe m.
166. Tuuksam, Hans, kooliõpetaja Tarvastus.
368. Uibopuu, A., pangaametnik Tallinnas.
185. Ulk, M., kooliõp. Kursis.
186. Ulk, proua E., Kursis.
510. Uming, Jüri, kohaomanik Amblas.
495. Undritz, Paul, juustnik Suure-Uuilas.
219. Unter, Eugen, raudteeametnik Valgas.
210. Uuga, Jaan, Novo-Dmitrievskis, Jenis. kub.
167. Uuli, August, vallakirjutaja Joalas.
173. Uuli, proua Helene, Joalas.
193. Vaher, Karl, kooliõpetaja Tartus.
137. Valk, Hans, kooliõpetaja Tartus.
138. Valk, Jaak, õpet. Puhjas.
355. Värrik, Jaak, üliõplane Rakveres.

418. Vassil, Karl, kaupmees Valgas.
493. Vassus, Juhan, Tarvastu. Sinihärnal.
295. Välbe, Marie, kooliõpetaja Vana-Kuustes.
192. Välbe, Veera, kooliõpetaja Vana-Kuustes.
178. Väli, Elisabeth, Laiksaares
253. Västrik, Aadu, kooliõpet. Kolga-Jaanis.
152. Veber, Bernhard, kirjanik.
374. Vehm, J., vaestekooli majajäsa Tallinnas.
204. Vellner, Fr., üliõpl. Tartus.
294. Veltbach, Aleks., kooliõp. Kudina-Naval.
71. Veizenberg, August, vabakunstnik Peterburis.
384. Vestmann, neuu A., vabakuulaja Tartu ülikoolis.
499. Viikmann, J., köster Palmsis.
379. Vilms, J., üliõpl. Tartus.
351. Villmann, Rudolf, kaupmees Tartus.
507. Vimberg, neuu Ebba, Kihuveres.
340. Virkhaus, Oskar, pangaametnik Tartus.
305. Visnapuu, Peter, Tartus.
419. Visnapuu, Hendrik, kooliõpetaja Vasulas.
297. Vithmann, Arthur, kooliõpetaja Haljalas.
236. Vitismann, Jüri, peremees Rael.
65. Vulff, G., vallakirjutaja Otepääs.
420. Vunk, M., ajakirjanik Tartus.
84. Vühner, Hans, mõisaomanik Keeril.
479. Vöhrmann, Gustav, arst Staraja-Russas.
290. Zimmermann, Jaan, Tartus.

Eesti rahva haridusejärg iseseisvuse aja lõpul.

II.

Esivanemate sõjariistadest pakub rahvalaul kaunis täielist pilti.

Üks Põlva kihelkonna rahvalaul „Minek mere poole“ (Vana kannel I, 101) loeb ükshaaval sõjariistad üles, mis ugalased „sõjasõidul Saaremaale“ tahtsivad tarvitada. Küsimise pääle:

„Mis meil tetä malevil?“

kästakse :

„Võtke kätte kärpä', nuia',
Otsa pange vaiva' väidze',
Tagaotsa kirve terä',
Kirve terä' kandilize'!“

Virumaa „vana laulumees,“ kes 19. aastasaja algusel kandlega maad mööda ümber käis ja keda igalpool suure häämeelega ja auuga vastu võeti (H. Neus, Ehstnische Volkslieder lk. XIII), teadis muudestki „vana vaenuaja“ tapariistadest laulda :

„O d a o t s o l i o k a l i n e ,
T e r i t a t u d m õ e g a t e r a ,
V i b u n o o l i k e n o b e d a ,

.
.

V i r u v i k a t i v i h a n e ,
H a r j u a h i n g i d ä g e d a d ,
H i i u k i i l i d k i u s a l i k u d ,
T u r j a m a a t u u r a d t u g e v a d .“

(H. Neus, Ehstnische Volkslieder lk. 131)

Isegi sellest, kuidas „sõja-sõbrad, veri-silmad“ lahinguks üles seati, on rahvalaul (Neus, Ehnstnische Volkslieder lk. 133—134) mälestusi alal hoidnud:

„Odamehed otsa pääle,
Taperid taga rindadesse,
Nuia mehed nurga pääle,
Ahingid abiks äärele,
Tuuramehed tuhinasse,
Määrarahiud mässu eele,
Võidumehed lagedikku,
Nende varjud võsandikku,
Metsasalku salamehed,
Vardad varjuks vanemale,
Vikatid vilepuhujale,
Noolingid mäe küüra pääle,
Lingumehed libamisi
Kahel poolel kalda pääle,
Ratsume hed rahe kombel
Vaenu roogu roodamaie!
Teised seisku teistel seinaks!“

* * *

Kui palju on sellest ajaloolik, mis on rahvaluule?

Harilikult vaadatakse kahtlaselt niisuguste rahvamälestuste pääle. Öeldakse, et rahvas kõige kauem ehk paarisaja aasta eest juhtunud sündmusi meeles peab, vahest veel Põhja sõda, vanemast ajast temal aga ühtegi teadmist ei ole.

Siin on võimalik järele katsuda ja kontrollerida, mis ajaloolik mälestus on, mis vaba luulelend.

Kaht tunnistajat võime ette kutsuda: vanad hauad ja vanad kroonikad.

Vanu hauadu on sunnitud kõnelema. Ja nad ei kõnele mitte üleüldiselt, kuidas umbes ehk vanasti lugu võis olla, nad jutustavad üksikhaaval ja selgesti, kuidas lugu meil on olnud.

Vanade haudade kõne esivanemate sõjariistadest on professor R. Hausmann X. arhäologia kongressiks Riias (Katalog der Ausstellung zum X. archäologischen Kongress in Riga 1896 lk. LX—LXXXI) järgmiselt kokku võtnud.

Sedamööda oli kõige sagedam Eesti sõjariist o d a. Odaotsi on rohkesti leitud, enamasti õõnsusega, kuhu puuosa ehk varras kinnitati. Puu on muidugi mädanenud, ainult raud on järele jäänud. Enamasti on ka odaotsad katki murtud ehk ära väänatud, et mitte haudade röövimiseks põhjust anda. Saaremaal

on odad iseäranis hästi välja töötatud, vahel hõbedaga ehitud ja ilukirjadega kaetud. Odaotste suuruse ja kuju järele peab arvama, et kahesugused odad tarvitusel olivad: viskodad kaugevõitluseks, pistodad lähida-võitluseks. Viimseid odasid pistmiseks ehk raiumiseks nimetas ülemal rahvalaul tuuraks. Et tuur tõesti vanasti oda tähendas, kinnitab Ahlquist, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen lk. 239 Kalevala 30, 86—92 põhjal, kus Lemminkäise seltsimehest Tierast öeldakse:

„Ei Tiera lähe sõdaje,
Tiera tuura taplusesse,
Tiera on teinud kuulsa kauba,
Eluaegse ju alustand,
Vast on võtnud noore naise,
Toonud noore perenaese,
Peab veel seda rõõmustama,
Aega armsasti viitama.“

Tuur on ka see sõjariist, kelle meie keele kõlalist nime kõige varemalt dokumentidest leiame. 13. aastasaja lõpul on sügaval rahuajal ordorüütlid Neuenburist Kuramaa piiskopi küla Barbone puupaljaks riisunud. Piiskopp kaebab vägivald üle Liivimaa ordomeistrile ja loeb ükshaaval riisunud asjad üles. Ühel kurelasel Ludikenil on ära viidud: kaks pütti võid, üks raudriist, mida nimetatakse ture, üks vöö, üks hark, üks linane riie, üks vaip (vepa) ja üks vikat (victen). (Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch I. B. № DCIII ja lk. 186—188). Et tuur hiljem oma tähendust on muutnud ja kangiks saanud — rauaks puuvarrega — ei muuda asja.

Oma häädest odadest ja nende osavast tarvitamisest on üks Eesti suguharu nimegi saanud. Rahvalauludes ja kroonikates hüütakse nüüdset Tartu- ja Võrumaad Oandiks ehk Ugauniaks. M. Weske näitas 1884 (Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1884 lk. 239—260), et Ungannia, Ungaunia, Ugenoise, Ugenuse Ogenhuseni asemel õieti Uganian tuleb kirjutada ja rahvalaulud maakonda Uhandiks, Oandiks, Ugaks hõikavad ja elanikka ugala st e k s. J. Hurt'i suusõnalise seletuse järele oleks aga uga, mis murretes ka oga, oa - okas kõlab, oda kõrvaline sõnakuju ja ugalased ehk Oa - ndi (võrdle Vilja - ndi) mehed tähendaksivad odakandjad

Nooliotsi rauast tuli mitmepool päevavalgele, neljakandilisi Muhumaal. Noolisid lasti vibudega. Raudambu sai alles vabaduse-sõja lõpu poole tuttavamaks.

Sõjakirved, taprid, pika varre otsas, olivad kardetavad tapariistad. N. Anderson, Studien zur Vergleichung der

indogermanischen und finnisch-ugrischen Sprachen, Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft IX, 174—180 seletab, et taper otse ajasõnast tapma olla sünnitatud, nagu viskar ajasõnast viskama. Veel praegustel eestlastel olevat see tüme tundmus, et taper ja tapma teineteisega ühenduses seisvat, nagu peidla naljakas nimetus täi-taper tunnistavat. Teised jälle, nagu Ahlquist, Die Kulturwörter lk. 30 peavad tapri Slaavi laenusõnaks = топоръ; kuid ka säält ei olevat ta mitte pärit, vaid võersilt laenatud, nagu Miklosich, Lexicon palaeoslavicum lk. 997 tõendab.

Nuge on rohkesti välja kaevetud. Vahel on üheleainsale surnule kolm nuga hauda ühes pandud. Mulgimaa nugade rikkusest teab J. Jung, Muinasaja teadus Eestlaste maalt I, 188 kõneleda, et säält mehed nahktaskut („tasi“) kannud, rihmaga ümber niute olnud seotud. Säält sees olnud „käänäppäpäggä wäits, tuleräni, tagel“ ja muud, aga wanematel meestel rippunud pääle selle veel pussnuga tupega pahema puusa pääl väljas rihma küljes. Nuga oli ju töölt ja taplusel iseäranis käe pärast ja ka kardetav löögiriist, nagu Soome puukko veel praegusel ajal.

Mõeku on Saaremaalt enam leitud, kui Suureltmaalt. „Üks sõjakas suguharu elas siin. Ta armastas ilusaid sõjariistu“, ütleb R. Hausmann, Katalog der Ausstellung zum X. arch. Kongress lk. LXXVIII. Mõegad on väga hääst terasest tehtud, vangad jaolt üle hõbetatud. Tuped olivad nahast ehk puust, pronksiga kaunistatud. (Holzmayer, Das Kriegswesen der alten Oeseler lk. 12—13). Hääst mõegast peeti suurt lugu ja tasuti tema eest kallist hinda. Isegi rahulikud setukesed oskavad mõeka õieti hinnata. Setukeste laulud'es I, 235 loeme:

„Olõ — õs süah naista armas,
Naista armas, kaabot kallis;
Süah um armas abi müök,
Kallis um kaalaraud“!

Ka „ratsumeestest“ on haudadesse mälestusi järele jäänud: hobuseraudu, valjaid, kuljusid, jalgraudu, kannusid.

Vikatitest, mis leitud, ei selgu, kas nad põllutöö ehk veretöö pääle on tarvitatud. Vahest täitsivad nemad mõlemaid otstarbeid.

Kõikidest leidustest tunnistab prohv. Hausmann, et nad sagedasti „väga ilus töö“ olevat: „Eestlased on rauda palju tarvitanud. Nad olivad selles tööstuses väga osavad“. (Katalog der Ausstellung zum X. arch. Kongress lk. LXXIII). Ühes Põlva rahvalaulus nimetatakse sõjamehi otsekohe: „mie' ravvadze' käe'?" (Vana kannel I, 147).

* * *

Pangem vanu kroonikaid tunnistama.

Läti Hindreku jutustustest selgub, et harilikum sõjariist oda oli. Odade viskamisega alati lahingut. Neid sadas nagu vihma vaenlaste pihta. (Origines Livoniae s. o. Läti Hindreku kroonika XXI, 3). Muinasloolises Bravalla lahingus 730 pärast Kr. visanud eestlased, kurelased ja liivlased nii kange hooga odasid, et ükski kilp vastu ei jõudnud panna. (Grevingk, Das Steinalter der Ostseeprovinzen lk. 75). Pääle selle tarvitati veel iseäralikka viskkeppisid, Ladina keeli nimega pedum, (Origines XIX, 5), lasti ambudega noolisid ja pilluti linguga kiva (Origines XIX, 5). Ling oli liht pael ehk rihm. (Holzmayer, Das Kriegswesen der alten Oeseler lk. 14). Lõpsivad laskeriistad, siis tungiti lähemale ja tõmmati mõegad (Origines XV, 3). Mitte põlastatavad tapariistad ei olnud nuiad ja „kärbid“. (Origines XVIII, 8), kui neid suure jõuga vaenlase pähä vuhistati. Riia Mustpääde majas näidatakse veel praegu niisugust liivlaste sõjanuia. See on tugev puutüvi konarlikkude oksakohtadega, kell raudvõru ümber on aetud ja kellesse raudnaelu on taotud. (Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's III, 1 lk. 141). Rahvalaul nimetas sõjanuia kiiliks kiusalikuks. See avaldab jälle teravat tähelepanemist. Nuiaks ei võetud mitte lahedat puud, mis kergesti lõhkes, vaid pahlkist. Kaitsmiseks oli kilp. (Orig. XXVI, 5). Kurelaste kilpa kirjeldab Hindrek XIV, 5 lähemalt. Need olnud kahest valgest lauast tehtud, mida võitluse ajal kõvera vaiega — karjasekepi moodi — maa külge kinnitatud. Kui 1210 Riia linna ümberpiiramisel päikene niisuguse kilbimetsa pääle paistnud, säranud sest veed ja vainud. Vist ei olnud eestlastegi kilbid palju teisemad, kuid kõvemaks vastupidamiseks nahaga ehk õhukese rauaga üle tõmmatud, nõnda et nad kõlisesivad, kui nende külge löödi. (Origines XXIII, 9). Seda arvamist kinnitab ühe kilbiosa leidus Kaarma lahingu väljalt. (Katalog 1896 lk. LXXIX). Liivimaa Riimkroonika 1085 kuulutab, et läbi tolmu eestlaste raudriided ja raudkübarad läikinud, aga meie ei julge kinnitada, et seda sõnasõnalt mõista tohib. Vahest on see ainult lauliku luule.

Laseme meie rahvalaulu, haudade ja kroonikate kõned kokku heliseda, siis leiame, et ühel vanal sõnumel Nyenstedti kroonikas õigus jääb, kes ütleb: „Nende sõjariistad on olnud käsivibud (hantbogen), poolkuud (halffe manen), vikatid (seytzen), kirved (bylen mit langen steken), odad (baren spiete), sõjavarad (strythamer), mõegad (sverder) ja nuiad (kuelen)“.

* * *

Hirmsad olivad esivanemate meelest need tapariistad. Nende varal ei võinud nende arvates kindel võit tulemata jääda:

„Ei mie' jäta järele,
Ei mie' anna peräle,
Seeni kui meil võit ja võimus.
Kui ka lõpva' mie' mehe',
Magama lät mie' maleva,
Sis tule Soomest mie' sõbra',
Tuleva' Virost mie' vele',
Ajava' merde mie' mõrdzigo'“.

(Vana Kannel I, 152).

Aga kuidas lugu tõepoolest kujunes, kui parema haridusega vaenlastega kokku puuduti, teadis veel „vana Virumaa laulumees“ seletada:

„Kilp aga kindel kiili vastu,
Ahmas ahingi ägeda,
Oimas oda okalise,
Takistas taperi terase,
Vingutas vikase vihase,
Tuuseldas tuurad tugevad“.

(H. Neus, Ehnstische Volkslieder lk. 131—132). Õhtu-europlase terasest kilbile ei hakanud need päälekäimise sõjariistad päälegi. Õhtu-Europa raudrüütli ja raudsoomustega kaetud sõjahobuse vastu jälle ei saanud Eesti sõjamees ennast suurt kaitsta. Läti Hindrek ütleb lausa, vanad eestlased läinud otsegu palja käega — utpote inermes — lahingusse, sest et nemad sõjariistade tarvitamises mitte niikaugel ei ole, kui teised rahvad. (Origines XV, 3). Sõjariistadega — arma — tähendab Hindrek sagedasti raudriideid. Sedasama tunnistab Hindrek ka liivlastest. (Origines VII, 7). „Sõjariistuta“ liivlaste vastu seab tema sakslasi, kes piiskopilt „ambudega ja sõjariistadega“ (cum balistis et armis) tulevad. Veel hävitavamalt mõjusivad Õhtu-Europa piiramise- ja kivipildumise masinad. (Origines XV, 1 ja sagedasti).

Esivanematel ei olnud Õhtu-Europa edenenu sõjakunstile muud vastu seada, kui iseennast ohverdavat kodumaa armastust ja meeleheitlikku julgust:

„Pange rammu rauda vasta,
Venna verda vaenu vastu“!

(Neus, Ehnstische Volkslieder lk. 134). Et neil mõlematest puudu ei olnud, seda auutunnistust ei keela kuskil vaen-

lasedki. Läti Hindrek hüüab ühe hingetõmbamisega Eesti sõja-
väge „suureks ja vahvaks“ — exercitus magnus et fortis.
(Origines XV, 3). „Paganad võitlevad mehiselt“ — viriliter.
(Säälsamas). „Sõdivad vahvasti ja panevad kaua vastu“.
(Origines XX, 2). Ka rahvalauludest kostab veel mehine viis
vastu, mis järele ei anna,

„Seeni kui om mehe päidä,
Seeni kui mie velil verdä“.

(Vana kannel I, 148). Kui „tülü om tulemah“, kantakse
sõnum laiale:

„Tulge kokko, kolga mehe',
Ümbre tsõõri oma mehe'!

Tulge kokko kogemata,
Juoske kokko hagemata,
Mie vele', mie' kõva' sõame',
Mie ezä', mie' ravvadze' kää',
Ütel meelel, ütel mõttel,
Üts olgu südä üle kõige!“

(Vana kannel I, 148).

Need,

„Kell om süänd sisse lüvvä,
Julgust tõsõ vere juvva“,

(Setukeste laulud I, 232).

„Kell omma ravvadze' ruzigo',
Käevarre' vahteratse'“,

(Vana kannel I, 158).

koguvad sõjateele.

„Tulli vasta sõa sõbra',
Sõa sõbra, veri-silmä,
Ei säääl ole muuda juttu,
Muuda juttu, muuda mõtet,
Muud kui selget vere juttu,
Vere jutt ja vere mõte“.

(Vana kannel I, 152).

Võitlusesse minnakse valju hüüdmisega ja kilpide kõllis-
tamisega. (Origines XXIII, 9). Kurelastel oli kombeks, et kui
keegi sõjasõber haavatult maha langes, tema vend ehk muu
seltsimees tema pää kohe otsast maha raius, et ta mitte vaen-
laste piinata ja valu vaevata ei jääks.

Kõik mehisus ei jõudnud vabadust päästa ega mere poolt
tõusvat hädaohtu vaigistada.

„Meri oli mie' õnnetus,
Jõgi oli mie' jõledus,
Kost meil hätä pelädä,
Hätä pelädä, vallu valva“.

(Vana kannel I, 154).

Esmalt sattusivad liivlased sakslaste võimu alla. Vaba-
tahtlikult ühinesivad sakslastega lätlased, et liivlaste ja eestlaste
eest varju leida. „Sest lätlased olivad enne usu vastuvõtmist
alatud ja põlgtud ja neil oli palju kurja kannatada liivlaste ja
eestlaste poolt“. (Origines XII, 6. XVIII, 3). Eestlased
ei olnud sõjakuse poolest mitte ainult naabrite kohased, vaid
olivad neist veel ees. Ka vaenlaste suurem arv üksi ei oleks
nende kaela ikkesse painutanud. Otsustavas lahingus Viljandi
ligidal 1217 sõdisivad Läti Hindreku ütlust mööda 3000 „välja-
valitud“ saksa, lätlast ja liivlast. Lembitul oli 15 päeva varem
6000 meest koos. Kui palju lahingust osa võtsivad, ei tea
meie. Vist küll mitte palju vähem. 1000 meest langesivad
tagaajamisel, „need arvamata, keda metsades ja soodes üle ei
saanud lugeda. Hobuseid võeti 2000 ära ja kõik sõjariistad
ja võidusaak.“ (Origines XXI, 3). Muidu oli sakstel meeste
poolest aga hoopis suurem väljavalik. Kui ristasõitjad, kellele
iga kevade lisa juure tuli, arvamata jätame, olivad lätlased
üksinda juba sell ajal arvu poolest meist ette jõudnud. Pääle
selle veel liivlased.

Et lõpuotsus teine ei olnud, tuli pääasjalikult eestlaste
puudulikkudest sõjariistust. Kui meie meele tuletame, et neil,
vähemalt rannarahval ja saarlastel, Skandinaviaga elavat kokku-
puutumist oli, siis tõuseb tahtmata küsimus keele pääle, mis-
pärast ei õppinud nemad säält Öhtu-Europa edenenud
sõjakunsti?

Kas olivad nad liig alalhoidlikud? Alalhoidlus käib käsi-
käes upsakusega. Et nad naabritest kodus ja rõõvsõitudel
keha jõuu ja vahvuse tõttu üle olivad, siis pidasivad nad ehk
uendusid üleliigseks? Peaaegu tahaksime seda uskuda. Yng-
lingasaga 15 jutustab, et eestlased kuuenda aastasaja lõpul
Kividepää lahingus kuninga Yngvari ja tema väe „veisisüdamega“
maha lõõnud. Vesisüda aga ehk vesüm, vesim ei ole muud,
kui õõnes kivikirves. Kaarma lahinguväljalt 1267 leiti ilus
raudsõjakirves, aga tema kõrval ka kolm kivikirvest!
Nooremal rauaajal, kus rauatööstus kõrgele järjele oli jõudnud,
40 aastat pärast vabaduse kaotust, kus igal nägijal selge oleks
pidanud olema, et kaotuse põhjus kehvadest sõjariistust tuli,
katsuvad saarlased siiski veel õnne — kiviaja ja sõdimise-
viisiga!

Või pidasivad nad neid igavesi kiviaja riistu iseäranis võimsaks ja võitmataks? Kultura-ajalugu teab kõneleda, et kaua, kaua veel metalli-ajajärgul kivist valmistatud tera- ja tapariistu tarvitatud, iseäranis usuliste nõuete täitmisel. Kivi-aegseid asju olivad esivanemad jumalate auustamisel tarvitanud, miks siis mitte ka nemad? Hallil muinasajal olivad jumalad ise nad esiisadele kinkinud ehk nende valmistamist õpetanud, iga muudatus ja uuendus, edu kiviajast metallide tundmisele ja pruukimisele, oli alalhoidlikkude usklikkude meelest andeks-andmata, jumalakartmata ülbus. Mõnes Juudi koguduses toimetab rabbi ümberlõikamist veel praegu kivinoaga, nagu Moosese päivil. Rooma ülempreester flamen Dialis pidi pronksnoaga habet ajama. Vahest oli meie esivanemate alalhoidluse põhjus sarnane?

Tõtsid ja nüridad esivanemad muidu ei olnud, et nad ehk ei oleks jõudnud Öhtu-Europa sõjakunsti omandada, päälegi kui meele tuletame, et nad tervel Põhjamaal kui osavad sepad kuulsad olivad. Kui saarlased 1222 taanlaste kindlust Saaremaal piiravad, lähevad mõned Varbola maalinna ja õpivad taanlaste kivipildumise- ja muid masinaid tundma ja tarvitama, mida taanlased oma alamatele Varbolas olivad kinkinud. „Ja kui nemad jälle Saaremaale tagasi olivad tulnud, hakkasivad nemad paterellisid (kivipildumise-masinaid) ja masinaid ehitama ja õpetasivad ka muid. Ja igaüks neist tegi enesele omad masinad. Ja nemad tulivad 17 masinaga korruga, viskasivad palju ja suuri kiva viis päeva järgimööda kantsi sisse ja ei annud neile sugugi rahu, kes kantsis olivad“. (Origines XXVI, 3). Pea langes kants saarlaste kätte, kes nüüd ka Ülemaa eestlasi õpetavad „masinaid ja paterellisid üles seadma ja ka muid sõjariistu“. (Origines XXVI, 4). Kuid küsimus jääb: miks alles nüüd, kui see hilja oli?

Teise näituse pääle, kui ruttu eestlased võera sõjakunsti ära õppisivad, juhib meid Hindreku kroonika 1223 aastast, kus jutustatakse: „Viljandlased tegivad omad kantsid väga tugevaks, ehtasivad paterellisid ja õpetasivad teineteisele ammu-kunsti ja jagasivad ambusid suure hulga kaupa eneste vahel välja, mis nemad rüütelvendadelt olivad riisunud“. (Origines XXVI, 8). Järgneval Viljandi piiramisel „takistavad ammukütid, kes kantsis olivad“, juba väga sakslasi. (Origines XXVII, 2). Varem oli eestlastel, nagu venelastelgi, raudvibuga ammud, niisama paterellid, tundmata olnud. (Origines XXVII, 3). Tallinnat katsub „Susdali kuningas“ 1223 „sakste kunsti“ abil ära võtta — „secundum artem Teutonicorum“.

Vahest juhatab viimane Hindreku juhtumisi kirja pandud sõnum meile selgemad jäljed kätte, miks eestlaste kaitsmise- ja päälekäimise sõjariistad alamal astmel seisivad.

Hommikupoolsed naabrid — suur Vene rahvas — ei tunne veel mitte sakslaste sõjakunsti — artem Teutonicorum —, lõunapoolsed üleaedsed — liivlased ja lätlased — on niisama ilma sõjariistuta — inermes —, kuidas on viimaks lugu naabritega õhtus? Vahest ei olnud eestlastel Õhtu-Europa uuema sõjakunsti õpetajad kuskilt mitte saadaval?

Kuna mannermaa eestlased enam vähem tähendatud naabrite vahel nagu umbkotis elasivad ja väljamaaga ainult kokku puutusivad, niipalju kui kaubateel väljamaad neile koju kanti, käisivad ranna- ja saarte-eestlased Skandinaaviaga elavalt läbi. Ütleme, et see läbikäimine umbes 800 p. Kr. algas — esimene aeg kulus neil ehk asumiseks —, siis oleks ikka 400 aastat üle jäänud, et Õhtu-Europa haridusega tuttavaks saada ja teda omandada. Meie peame küsima, kui palju hariduseolusid sel ajal Õhtu-Europast juba Skandinaaviasse oli voolanud, mis skandinavlased oleksivad võinud edasi anda.

Vaatame esmalt Rootsi. Sealsed vanaaja-uurijad algavad 8. aastasajaga noorema rauaaja teist poolt ehk vikingite = vikerlaste ajajärku. (O. Montelius, Die Kultur Schwedens in vorchristlicher Zeit lhk. 136). Hariduse-laenusõnade hulk ja meie rahva terve elamise võrdlus Rootsi vikingite-aja oludega tunnistab selle ajajärgu sügavat mõju eestlaste kohta. Mis Rootsis ainult veel hauakaevandustest ja muinaslugudest — sagadest — välja toodi, see kestis meil 19. aastasaja keskpaigani ilmsi edasi. Sakste 600-aastane valitsus ei olnud Rootsist saadud hariduse-oludele lisa toonud. Küsime Monteliusest Rootsi rauaaja sõjariistade kohta aru (lhk. 101—104, 130—135, 166—170), siis on sagedasti meie meelest, nagu loeksime R. Hausmanni seletusi vanade eestlaste sõjariistadest Riia X. arhæologia kongressi katalogist, kui see vahe ka jääb, et Rootsist leitud asjad paremine on valmistatud ja kallihinnalisemad on, mida sellega võib põhjendada, et Rooma rikas kultura neil lähemal ja kättesaadavamal oli. Roomlastelt on rootslased kaudselt ka raudkettidest kokkuseatud sõjasärgi ja raudkübara pärandanud. Raudammut ei tunne ka paganaaegne Skandinaavia veel mitte. Niisama vähe kuuleme, et Õhtu-Europa piiramise abinõusid seal tunti.

Taanimaa oli varem selle hariduse astmele jõudnud. Sophus Müller, Nordische Altertumskunde I. 127—132, 147 näitab leiduste varal soodest, et juba 5. ja 6. aastasajal Taanis niisamasugused sõjariistad tarvitusel olivad, nagu meil pooltuhat aastat hiljem. Ees olivad nad raudsärgi poolest, mis peenikestest raudrõngastest tehti. Ühel Vi-soost leitud raudriidel oli umbes 20,000 rõngast. Sepale sai terveks aastaks tööd, enne kui valmis sai. Rõngas-riided tulnud sellepärast

palju maksma ja neid kantud harva. Sõjahobusel olivad vahest sõõrmed kaitstud. Öhtu-Europa tugevast raudvarjust inimestele ja hobustele ei teatud midagi.

Et raudmõeku vähemal arvul on leitud, arvab Worsaae, Die Vorgeschichte des Nordens lk. 86, et esialgu ainult sõja-ülemad, kes hää meelega ratsa väe ees liikusivad, mõekasid kandsivad, lihtsõjamehed üksinda visk- ja pistodasid. Silma torkavad Monteliuse ja Mülleri ühised tunnistused, et niihästi rootslaste kui ka taanlaste harilikum ja sagedam sõjariist o da oli, just nagu ülemal eestlastest kuulsime. Viimaks tähenda-me, et taanlased Eesti vabaduse-sõjas kiviviskamise-masinaid tarvitasivad. Aga mis ajast pääle, selle kohta ei ole mul aja-lookirjandust käepärast, nagu terve võrdlus puudulikkude halli-kate pääle põhjeneb, sest et maa üksikus kohas täielikumat raamatukogu saadaval ei ole.

Kui lõpuotsust peame tegema, siis kordaksime, mis kirja-töö algusel kinnitasime: kultura tungib samm sammult lõuna-poolt põhja. Kes hariduse-koldel lähemal seisavad, maitsevad varem tema valgust ja sooja. Esivanemad elasivad kõige kau-gemal põhjas. Öhtumaa kultura oli 8. aastasajast pääle skan-dinavlaste kaudu meile tulemas, aga et kultura omandamine Skandinavia is e aega tarvitas, enne kui ta juurduma ja tilga kaupa meile hakkas ulatama, siis ei võinud tema loomuli-kult meil 13. aastasaja algusel igapidi veel mitte Skandinavia oma kõrva astuda, veel vähem öhtumaa hariduse kõrgusel seista. Järele katsuda tuleks ka, kui palju rauda meie sep-padel tera- ja sõjariistade pääle tarvitada oligi. Sooraua saak ei ole meil kunagi rohke olnud ja see kulus ehk juba hobuste rautamiseks ära. Ka ei kõlba sooraud mitte valamiseks, vaid ainult sepiseks. Et Worsaae, Die Vorgeschichte des Nordens lk. 109 järele ka Skandinavia paganuse - ajal veel mitte mäetööd ei tehtud, mis hiljem Põhjamaa lõpmata raudvaran-dused päevavalgele tõi, vaid ainultsoorauda sulatati ja tarvi-tati, siis jääb üsna tumedaks, kust esivanemad sellegi raua sisse vedasivad mis meie päivil haudadest tera- ja sõjariistade kujul välja tuleb.

Enam vähem mõjusivad vahest kõik kolm põhjust ühetasa, et esivanemad oma sõjanõuude poolest sakslaste kõrval mannetud olivad, kelle sõjariistade valmistamise oskus ja tarvitamine, niisama terve kultura ristisõda de tagajärjel kanget hoogu edu poole olivad saanud. (Helmolt, Weltgeschichte VI. 419—426). Näituseks olivad sakste raudammud ja täiendatud raud-riided, mis eestlaste vastupanemise viimaks murdsivad, hilju-tine otsekohene laen Hommikumaalt.

V. Reiman.

Eesti muinasusk.

Tähendused V. Reimani kõne kohta „Eesti muinasusk“, Vanemuises
20. XI. 1907

Usuainete laenamist ei võiks, minu arvates, mitte niiviisi seletada, nagu oleks eestlased oma usukujud naabrirahvaste käest omandanud.

Eestlased valisivad, nad ei võtnud mitte pimedast pääst. Nad valisivad neid usuaateid, mis nende vaimule kohased, sugulased olid. Soomesugu rahvad elasivad hommiku ja õhtu rahvaste piiril, kuidas seletada nüüd, et nad õhtu rahvaste usuained enesele laenasid ja mitte hommiku rahvaste omasid?

Usuavalduse kujusid võib laenata, usutung on igalühel oma.

Usus ütleb inimene, rahvas ära, et vägesid olemas on, mis inimese käekäiku maa pääl juhivad, ja vägesid, mis inimest maa ja taevatähtede käiku oma sihikindla mõju all hoiavad.

Teadus ei annaks elada, sest teadus on oma loomu poolest kahtlemine, uurimine, elu on aga kindel sündmus, tahame meie seda või mitte ja kindel sündmus nõuab kindlat alust. Ja et elamine kindel fakt on, siis peavad ka need jõuud, mis elama ajavad, kindlad ja real-tõelikud olema, nagu elu ise. Inimese hing on selle kindla elu omadus, millepärast hingele eluavaldamiseks kindlust tarvis on, mida teadus üksi mitte ei saa anda. Ei ole õige hingeelu vabatahtline luule. Hingeelu on niisama sunniline oma sihi ja kuju poolest nagu keha elu, sellepärast peab ka usul üksikute rahvaste juures sarnadust olema, nagu keha eluolemisel nende juures palju sarnadust on.

Teadvusele jõudnud usklik meel tunnistab, et tema kõige enam õigel teel on, kui tema looduse tegevuse seaduste alla ennast paenutab ja oma vaba jõudu selleks tarvitab, et looduse seaduste ja sihtide äratundmisele ligineda, või kiriku sõnadega, kui ta Jumala tahtmist ära tunneb ja selle järele elab.

Ühtlasi tunneb usklik ära, et looduse elu sihid mitte välise looduse elus põhjendatud ei ole, vaid et seal mõjusid on, keda meie ära ei suuda mõista, ja et nad kõrgemad on, kui et inimese teadvus neist jagu saaks. Sest inimene saab ainult omasugustest aru, tema mõtlemine, järeldamine on ikka antropomorph, teist mõtlemise viisi ei ole võimalik ette kujutada.

Arusaadav on sellepärast, et rahvaste jumalad rahvaste omadusi küljes kannavad. Greeklaste jumalad olid greeklased ise, ägyptlaste jumalad olid ägyptlased ise jne. Juudarahva jumal, õige kohut mõistev ja kättetasuv, oli juudalane kõige täielisemas kujus.

Et nüüd jumalad iga rahvuse eriomadustega ehitud on, siis on arusaadav, et neid jumalakujusid, jumalaineid, mis rahva oma on, mitte võera käest laenata ei saa, vaid nad on iga rahva oma sünnitused. Mida enam iseseisvad rahva eluavaldused, seda enam isesugused tema jumaluse omadused. Nimetusi võime kergeste laenata, aga mõisteid, usulist tunnet ei saa mitte laenata.

Eestlaste jumaluse juuri otsides, peame eestlast ennast otsima, tema püüetes ja töödes. Rahva muinasusu uurimine on rahva muinasiseloому uurimine.

Soomesugu rahvad, sellega ka eestlased, olid antropoloogiliselt iseseisvad, neil olid oma instinktid. Neil pidivad ka oma-sünnitud jumaluse kujud olema, mida nad kuskilt laenata ei saanud.

Matuse ja teistest muinaselu kommetest üksi ei saa meie mitte rahva usutunde sügavuse üle otsust kätte.

Hingede auustamine, surnute auustamine, kalmede ja hiite pühitsemine ei olnud mitte vanade usk vaid usukombed. Usukommetest üksi usumõtet ja sihti järeldada on igatahes julge.

Kas võiks võeras praeguse katoliku kiriku kommetest Kristuse kõrge õpetuse pääle tulla. Ei sugugi mitte. Väljaspoolt vaadates ei lähe ristiusu kombed suuremas osas paganuse kommetest palju lahku.

Usu kõrgusest kõneleksivad meile targad, rahva elu kombed ja elujõud.

Elujõulisemal rahval on sügavam moraal, sügavam usk, suuremad, kõrgemad jumaluse mõisted, sügavam hingeelu üleüldse. Rahvas on usulooja, aga mitte ümberpöördukt.

On teada, et greeklased oma vaated, mõtteteadlised, ilma-vaatelised ja usulised, teiste rahvaste käest osalt on saanud¹⁾. Greeklased võtsivad võeralt seda, mis neile kohane, muutsivad teda oma loomu kohaselt ümber. Nende vaimujõud viis neid tõele ligemale, muutis usu ja mõtte kujud sügavamaks — looduse seaduste arusaamise põhjal. Ka ristiusk ei ole mitte uuesti loodud, „ilmutatud“, autogen usk, ta on niisama nagu teised usud oma eelkäijatest välja arenenud. See on kindel. Ilma Sokratese, Plato, stoikerite õpetuseta ei oleks Kristus mitte oma usku luua saanud. Veel enam on apostlid, iseäranis Paulus ja Johannes, Greeka-Rooma mõtteteadlaste arvamises kinni. Kristuse õpetuse ilmuniseks oli nii vähe Kristust ennast tarvis, et tähtsaid usuteadlasi (Kalthoff näituseks) olemas on, kes

1) Vördle selleks „Соперники христианства“, проф. Э. Зѣлинскій. СПб. 1907.

— Dr. E. Zeller, Philosophie der Griechen.

tõendavad, Kristuse õpetus olevat loomulik väljaarenemine, kokkuvõtte endiste tarkade õpetustest ja et Kristuse isik seal vähe kaasa on mõjunud¹⁾).

Kui sarnane arvamine ka liialdamine on, ta näitab siiski, et usu tunded niisama järgjärgult edenevad, üksteisest välja arenedes, nagu muudki hingeavaldused.

Meie näeme, kuidas rahvaste vaated käivad, kuidas rahvaste usutung mõtte abil enesele teed rajab enese ja maailma sihtide ja jõudude arusaamiseks, kuidas inimlik tõetundmine rahvaste mitmekülgset temperamendi-loomu töö mitmekülgseks valgustamiseks tarvitab.

Elava looduse edenemine käib ainult individuumite kaudu, sellepärast on tõearatundmine ka võimalik ainult individuumi kaudu. Rahvas on laiendatud individuum.

Meie järjeldame: 1) ükski rahvas ei saa uut usku luua ja 2) ühegi rahva usk ei ole täiesti laenatud, vaid on oma usk plus usukujud, mida ta teiste käest hääks arvas välja valida ja 3) praegused usud peavad ajaga muutuma. See maksab ka just ristiusu rahvaste kohta: igal üksikul rahvuse iseäraldusel on oma usk, mis muutub, kui rahvas ennast ka muidu mõtte ja kehalise organisatsiooni poolest muudab. Europas on Rooma tõul — Rooma katoliku usk, Slaavlastel — Greeka usk, Germanlastel protestandi usk, anglogermanlastel — anglikani usukujud.

Eestlaste muinasusu jälgedele viivad meid eestlaste ise-loomu omadused.

Teada on nüüd aga, et usuasjus Soomesugu rahvad Põhjamaal tähtsat osa mängisivad.

Slaavlaste muinasusk ja meel on tähtsalt Soome rahvaste mõju all olnud. Ka praegusel ajal on usuliikumised, ususektid Venemaal osalt Soomesoo rahvaste sünnitused²⁾).

Niisama pidasivad vanad norralased Soome rahvaste usu-vaadetest ja usu jõuust suurt lugu. „Norralased olid Põhja-Soomlastega hästi tuttavad ja hindasivad nende tarkust kõrgeks.“³⁾

Ka Vene kroonikates leiame näpunäiteid Eesti - Soome nõidade tarkuse ja selle võimu üle, mis neil naabrirahvaste pääle oli.

1) O. Pfeleiderer, Die Entstehung des Christentums. 1906.

2) Vaata K. Grass, Die russischen Sekten.

3) Beauvois, La magie chez les Finnois, Dr. Jakoby järele Вѣстн. Евр. 1903.

Ajaloolane Adam Bremenist tähendab omas 11. aastasajal kirjutatud töös: „kõigi ilma kaartte poolt käidakse sinna (Eesti ja Kuuramaale) nõiasõnu otsima“¹⁾).

Kindel on, et sarnane auukartus Soome tarkuse ja usu vastu mitte tuulest ei tulnud, vaid et seal lugupidamiseks põhjust oli.

Ma kardan, et Soomesoo õnnetus nende suur usumeel oligi, nagu Juuda rahva juures kirikuvalitsus.

„Küsime edasi: „Kas on muinasusu teadmist, tundmist rahva loomu arusaamiseks, tema nüüdse jõuu hindamiseks ja edenemiseks tarvis“.

Et muinasusk tarvilik on, on seni harilik arvamine olnud. Mikspärast on siis Juuda rahva muinaslugusid koolides õpetatud. Kas ei ole iseenesest mõistetav, et kui ühe rahva muinaslool suur tähtsus järeltuleva soo pääle on, siis ka teise rahva muinasusk tähtsusetu tema kasvamise ja meelsuse edenemise pääle olla ei saa!

Kas emahoolt tarvis on laste õigeks kasvatamiseks? — Vastus oleks mõlemil küsimistel ühtlane.

Vaimu ja südame kasvatus nõuab veel hellamat, ligemat, emalisemat hoolt, kui lapse kehalik kasvatamine. Usutunne, nagu teisedki hingeomadused, tarvitseb edenemiseks kõige sugulasemat poolehoidmist.

Meie võime ka lapsi ilma emadeta üles kasvatada, niisama võib meile ka usku võeras kujus õpetada. Õige usk eeltähendatud mõttes põhjeneb rahva instinktide pääl, on hinge eluavaldu nagu keel ja kombed, ja teda saab rahvas kätte, kes põlvede kaudu tundele ettevalmistatud on.

Meie näeme ka, et iga iseäraldatud rahvuse individuum oma usku usub. Muhamedlased, indlased, hiinlased, japanlased, germanlased slaavlased, — neil on oma loomukohane usk. Nende usk on nende loomuomadus, hingeavaldu, nagu nende keel ja kombed,

Kui rahvad oma elu hakkavad elama, siis hakkavad nad oma viisi mõtlema ja oma viisi tundma ja oma viisi uskuma. Et nüüd üksikud isesugused rahvused päält näha ühte usku usuvad, tuleb sellest, et nad iseoma individuumi väljakoormisel veel kaugele ei ole jõudnud. Usutunnete väljaarenemises on alles vähe valguse poole jõutud. Valitseb veel hämarik, ja hämaruses on kõik olevused ühesugused hallid.

1) Dr. W. Schlüter, Sitzber. d. gel. estnisch. Ges. 1902: „Die Ostsee u. die Ostseeländer in der Hamburgischen Kirchengeschichte des Adam von Bremen“.

Kas Wagneri muusika kunagi nii sügavalt sakslasi oleks käima pannud, liigutanud, kui tema seal mitte rahva muinasjõudu muinaslugudest muusika kaudu vabaks ei oleks teinud.

Näitusi muinaselu väärtusest võiksimme ajaloost palju ette tuua.

Praegusel ajal on asjalugu särane, et oma rahva muinasusku mythologia alla seatakse, võeraste rahvaste mythologiat aga — oma rahva usuks tehakse!

Ristiusk leidis meie maale tulemisel loomulikku vastupanemist, sest sellel kujul, nagu teda 12. ja 13. aastasajal katoliku kirikust ilmaturule viidi, võis ta, pidi ta Soome tarkadele arusaadavalt vastumeelt olema, nii nagu igale tervete instinktidega inimesele ¹⁾.

Muinasusk oli kahtlemata paljudes tükides kõrgem ja ilusam, ka praeguse ilmavaate kohast vaadeldes, kui toleaegse kiriku usk ²⁾. Alles siis ainult, kui ristiisku Põhja-vaimu kohaselt muudeti, nagu näituseks protestantismuses, võis ta loomulist vastuvõtmist, laialilagunemist Soome rahvaste seas leida. Aga kõigeest heolimate, väitis ristiusk alles siis eestlaste

endiste uskude, Buddha, Confutse, Greeka usuvaadete tundma-
õppimisel. 1) Misjoni töö mõjus niiviisi kõige kasulikumalt
misjonäride eneste pääle.

Tihti väljakuulutatud tagajärjed misjoni töös tulevad
arvustuse poolt läbi sõeluda. Tagajärg on, aga see on poli-
tikaline, mitte usuline.

Jõudsalt on meie aja ja ristiusu sündimise pääle mõju-
nud Greeklaste mõtteteadus. Sokrates ja Plato olid Pythago-
rase mõju all. Pythagoras seisis omalt poolt jälle ägyptlaste
ja India usuvaadete mõju all. Niiviisi on ristiusk kahe
haruga Aasia küljes kinni, üks endisest, teine nüüdsest ajast.

Selge on, kui japanlased tõsiselt edenevad, mille juures
kahelda ei ole, siis nad ristiusku mitte sel kujul vastu ei võta,
nagu teda praegused kirikud ilmaturul välja pakuvad, vaid
uuesti sündinud usu kujul, nagu ta praegu Europas
alles saamas on.

Schopenhauer on omal ajal kibedasti nõndanimetatud
„meie aja“ upsakust hurjutanud, nagu oleks „meie aeg“
kõigis tükkides muistses ajast ees 2). Uhkustajatel „meie ajaga“
võiks indlaste ja greeklaste tarkust uurimiseks soovitada, nad
revideeriks vist kõvaste „meie aja“ arvamisi.

Muinasajal oli arvamine, nagu muinasloost selgub, et
kõiki sündmusi on vägi juhtimas, mis elavate ja eluta nähtuste
taga varjul.

See vägi juhib inimesi loomulikul teel. Inimene võib
oma nõrkuse pärast selle „väele“ vastu töötada, süüdlaseks
saada. Seal käib karistus kannul, sest süü on juba karistus —
nagu see väga arusaadav on. Oma süü lepituseks pidi inimene
ohvrid tooma: ta pidi üles näitama, et temale, inimesele, loo-
dusenõuded kallimad on, kui tema oma isiklik iha, või teiste
sõnadega: et Jumalate tahtmised tähtsamad olid, kui tema
tahtmine. Selle tõenduseks pidi inimene enesest kõige arm-
samaks saanud asja ära andma, ohverdama, sellega näidates,
et tema isiklik mõnu taganeb looduse sunni õigete seaduste
kõrval. Ta pidi ennast egoismusest vabastama harjutama.

Siin võib tähendada, et Soome rahvaste juures Jumalat
mitte isikliku indiviiduumi näol ette ei kujutatud, vaid enam
määramata, kujuta „väe“, jõuu, jumaluse kujul. Mitte Jumal,
vaid Jumalus 3).

1) A. Schopenhauer, Grundlage der Moral iseäranis § 22: Metaphy-
sische Grundlage.

2) Schopenhauer Parerga und Paralipomena. I.

3) M. Castrén, op. cit. „Die meisten Gottheiten werden jedoch als
den Dingen innewohnende Wesen aufgefasst“.

Haldijad ja muud vaimud olid selle väe, jumaluse avaldajad, aga mitte jumalus ise. Looduse avaldused, mis iludust ja jõudu näitavad, on ikka auustamist ja auukartust äratanud. See oli vanasti nii, on praegugi. Iludus ja saladus inimeses, metsa salus, hallika jooksul, lilledes ja lehtede kahinas on ikka, kas preestrite või kunstnikkude kaudu, jumaluse avaldamiseks peetud. Nii ka muiste meie vanemate juures.

Nüüdne ilmavaade on kõigist püüdmistest hoolimata väga vähe ennast kaugemale upitada saanud.

Kas ei ole Schopenhaueri „Wille“ — jumalus, mis kõikide asjade sees olemas. „Die Welt als Wille“ mis see muud on kui endine Ukko. G. Th. Fechner, kes meie mõtteid kõige enam juhtimas, kes hingeteaduses ja mõtteteaduses mõõduandvalt mõju on avaldanud, kas ei ole Fechneri surematuse õpetus¹⁾ meid muinasusule ligemale viinud. Fechner õpetab, et üksikud individuumid taime, looma ja inimese riigist pärast surma edasi elavad, ainult ligemas, kindlamas ühenduses kõrgema hinge või teadvusega! Õpetus on fantastiline, aga ta ei käi mitte loomuliku mõistuse ega loogikale vastu. Kas ei või jälle haldijatesse uskuda, kes öösiti sõnajala salasõnu kõnelevad, ja näkkidesse, kes vee all merd mõõnana ja järvesid ilutsema ajavad!?

Dr. J. Luiga.

Kirjandusline ülevaade.

Eesti ilukirjandus aastal 1907.

Kui pika lämmastava põua järele piksepilve rünnak ähvardavalt taevservale koguvad, kui õhukihtides tõusnud mässuline liikumine neid läbisegamini rullib, kui nad paksemaks ja mustemaks kokku liitudes ikka kõrgemale tõusevad, päikese oma alla matavad ja ilma tumedaks teevad; kui üksikud välgud pimeduse põuest heledasti välja sähvatavad ja majesteetlik mürin vägevasti üle taevalaotuse mürtsub; kui ligineva kõue ees tuulekeerud meeletumal ringtantsul puid ja põõsaid sasivad, katuseid narustavad ja tolmu keerude sisse esimesed jämedad vihmatilgad ja harvad raheterad langevad; siis hõljub põllumehe süda kartuse ja lootuse vahel: hirmuvärina ja häämeele hood käivad ta hingest läbi. Ta tunneb, et midagi suurt tulemas on, mis surma ja elu ühel hoobil omast saladusrikkast põuest välja puistab. Väike ja väeti tunneb ennast ühelt poolt „looduse valitseja“ nende jõudude ees olevat, mis nüüd on lahti peasenud, aga sügavama südame põhjani on tei-

1) G. Th. Fechner, Svend Avesta

selt poolt ta tundmused üles künnatud, ja hoogu võtab ta väikene aju, kus sees värskendatud vaim töötab. Kaugemale ja kõrgemale tõuseb ta sellest pimedast loodusemängust, arvab ta otsa ja tagajärjesid ära.

Ja kui maru möödas on, kui päike jälle läbi puhastatud õhu rohu latvades hiilgavate vihmatilkade pääle alla naeratab, siis käib uus elu läbi looduse. Küll on maru mõne elatanud puu murdnud, küll väik mõne üksiku kõrge kuuse pilbistanud ja jäme rahetera mõne lootusrikka taime maha löönud, aga sellel, mis järele jäänud, on vihm ja elekter uue värskuse andnud. Kadunud on koltunud põua värv, ja alla rippuvad väsinud lehed sirguvad ja paisuvad õiele ja viljale vastu.

Ka inimeste, riikide ja rahvaste elus on niisugused maru ja pikse ajad. Pikad rahulised ajajärgud koguvad rahvaste elusse palju rämpsu ja risu. Tõusva kultuura, kasvava vaimlise ja majanduslise edenemisega kasvab ühes ka palju keskmist, pääliskaudsust ja iseenesega rahulolevat labasust. Kuna õnnelikud poliitilised olud rahva iseolemise väljaspoolt kindlustavad, tehakse seespool kibedasti tööd, et ühiselu korraldada ja teda nendes piirides välja arendada, mis viimne läinud vapustuse aeg temale rajas. Iga suurema riigipöörde ja ühiselulise uuenduse juures loob enesele ühiskond vabamad tegevuse piirid, annab üksikule suurema edenemise võimaluse. Pea tuleb aga jälle aeg kätte, kus pandud piirid kasvavale edenemisele kitsad on, kus edenenud kultuura enese ilmutamiseks uusi vormisid ihaldab. See seltskonna kiht aga, kes vanades oludes omale kõige parema seisukoha kätte oli võidelnud, kelle seast mureta jõuukas elu kõik paremale ja sügavamale tungimise hoo oli kaotanud, see hoiab kramplikul vanadest vormidest kinni. Nii tõuseb käärimine ja rahutus, uus sündimise ajajärk ühiselus, millel kõrge eesmärk, mis aga sumbunud seltskonna elust ka kõik halvad ollused üles keerutab, mis puhta vabadusevoolu vee ära segavad, nii et pääliskaudne vaatleja arvama hakkab: ilm olla hukka minemas, kurjus kasvamas.

Agaga need ajad lähevad mööda, nagu pikne ja maru mööda lähevad. Nad puhastavad vananenud rämpsu rahvaste eluteelt, rajavad ühiskonnal kaugemad edenemise piirid, sünnitavad lahedamad olud, milledes uus ja rõõmus edenemine algab.

Kudas mõjuvad nüüd need üksikud asjad inimese vaimuelu pääle, mis ennast iseäranis tema kirjanduse vastu peegeldab?

On sagedasti tõendatud, et just rahuline aeg kõige sündsam ja viljakam vaimuelu edenemise aeg olla. See maksab aga suurelt osalt sellest rahulise aja järgust, mis pööretele järgneb. Niisama kui piksevihma järele taimerik haljendama lööb, niisama ka vaimuelu mässuliste aegade järele. Ja nii ei või mitte ütelda, et rahu iseenesest ajavaks vedruks oleks, mis vaimuilma õitsele viib. Hoogu selleks annavad just rahutumad ajad oma võitlustega, kõrgete eesmärkidega ja uute mõtetega, mis omale elusse teed otsivad. Välimised vapustused, mis uue ja vana, edu ja tagurluse kokkupõrkamisel ühelt poolt enese ohverdamist ja aatelist meelt, teiselt poolt hoolimata mahatallamist edendavad, on küll ainult uue elu sündimise välimised nähtused ja nii enam kõrvalised asjad, aga nad künnavad siiski ini-

mese tundmuseilma sügavasti üles ja ei ole mõtteilma uuenduse kõrva sellepärast ka ilma tähtsuseta.

Nii ei tähenda ka läinud raske aasta meie vaimupõllul mitte tagurpidi minekut, vaid mitmeti just edu. Meil on terve rida tähelepanemiseväärt raamatuid ilmunud ja ajalehed on paaril viimasel aastal õige laialistesse rahvakihtidesse teed leidnud ja sinna uut elu viinud.

Veel ei ole meile see ajajärk kätte jõudnud, kus rind lahedalt ja sügavalt hingates ütelda võib: Jumal tänatud, möödask! Veel oleme osalt rahu- tuste ja rahulolematuse sees, aga juba hakkab vaimupõllul igal pool oras tärkama, nagu piksevihma järele.

Esimene ja suurem edu ei ole just sellel põllul nähtavale tulnud, mille üle mina ülevaadet pean tegema, s. o. ilukirjanduse põllul. Esimene saak uuest vaimuvärskuse voost on teadusliku kirjanduse salve läinud. See on ka loomulik nii. Meie rahutumad ajad näitasivad meile õige selgesti, kui suur teaduse puudus meil olemas on. Mitte üksnes selle hariliku nähtuse üle ei pea kurtma, et suur hulk just teaduse ja arusaamise puudusel ennast sagedasti sammudele laskis juhtida, mida tagajärjel eksisammudeks pidi tunnistama. Vähe seda. Ka meie nii nimetatud juhtivates ringkondades ilmus õige kohutava selgusega, kui suur vahe meil soovide ja nõudmistega ja selle jõu vahel on, mis neid soovisid peab kandma ja teoks tegema. Tahetagu nüüd seda tunnistada ehk mitte, aga selge on see, et teaduse puuduse arvesse meie ka nendes ringkondades nii mitugi arvet peame kirjutama.

Sellepärast on siis loomulik, et teaduslik kirjandus, iseäranis see haru, mis ühiselu valda puutub, kiiresti on kasvamas. Ilmuvad kallihinnalised väljaanded, mille kirjastamise pääle veel hiljuti keegi ei usaldanud mõelda, ja leiavad ostjaid. Tuntakse ära, et teadus jõud on, ja püütakse teda enesele omandada.

Selle teadusliku kirjanduse tõusemise ees on ilukirjandus esiotsa veidi tagasi pidanud astuma. Läinud aastal ilmunud belletristika, olgu see nüüd seotud ehk sidumata kõnes, ei või ennast mitte teadusliku kirjandusega võrrelda, iseäranis mis selle kirjanduslise hulga kohta käib. Aga see teaduse janu, mis ennast teadusliku kirjanduse kasvamisest avaldab, ei tähenda minu arvates nüüd mitte seda, et ilukirjandus nüüd võeraks lapseks jäetakse, vaid kindlasti tuleb see kogutud suurem haridus edaspidi ka just ilukirjandusele kasuks. Sest mis on see, mis meil ilukirjanduse põllul midagi suurt ei ole lasknud sineda? See on just osalt hariduse ja teaduse puudus olnud. Võta meie siimaalsed ilukirjanduslised tooded kätte. Mis sa näed sealt? A n n e t paistab nii mitmeltki poolt vastu, aga teaduse, hariduse, maitse puudus vahib kümne toode seast üheksast vastu. Sügavast iseloomu kirjeldusest on harva juttu, sest et kirjanikud hingeelu algteadusi ei tunne, et neil lai silmaring, ümargune ilmavaade, maade ja rahvasteteadus sagedasti lukus on. Meie uuemad koolid on otse eksamite tarvis tihti tuupinud, kuivi teaduse saadusi mälule pääle koormanud ja kõik selle elava külje inimeses, iseäranis ka rahvuslisest küljest, harimata jätnud, mida belletristil tingimata

tarvis on välja harida. See kõik muutub edaspidi, kui teaduslik kirjandus omalt poolt ilukirjandusele, selle kirjanduse õiele, eestööd teeb ja teed tasandab.

Mitte üksnes teaduse ja hariduse puudus ei pidanud meie ilukirjandust siinamaale söödis, vaid ka muud põhjused, nende seas meie üleüldine edukäigu järg ja meie poliitiline olukord. Kauaaegne rahupõlv oli meid küll tükati varandusliselt edeneda aidanud, aga ka tundmuste ilma liig kuivaks, labaseks ja väiklaseks alla rõhunud. Kui ühiselu taevas piksepilved üle riigi koguma hakkasivad, siis ärkas ka tundmuste ja mõtte ilm laiemates rahvakihtides ja hakkas liikuma. Aga see esimene liikumine ei olnud mitte sigitav. See ilmutas ennast ühekülgses rahulolematuses kõige selle vastu, mis olemas on, eitavas väiklases arvustuses, suurtes soovides, aga väiklases tahtevõimuses ja tegujõus, ahenes elumaitset ja tühimuses ühel hooil. See kirjeldatud tundemärk on suurel osal Vene uemal moe-kirjandusel, kus kunst sagedasti täitsa politika teenistusesse sai pandud.

Vene kirjanduse mõju tõusis ka meie noorte juures maksuma. Ja nii ilmusivad meie suurem jagu uuemaid ilukirjanduslisi töökesi, nagu neid Dr. J. Luiga „Eesti Kirjanduse“ esimeses numbris väga õigesti on karakteriseerinud. Nad on katkelised, jõueta katsed, ilma suurema loomuvõimuta, ilma ümmarguselt väljatöötamata, hooletult sagedasti paberile visatud, selles arvamises, et kui mull aga palju tundmust, vormita igatsust ja rahutust, põlevat armastust vabaduse järele, hää hulk iseteadvust on, et siis kirjanik juba valmis on: „Kõrgemale, kaugemale: Taevani üles, põrguni alla — raskemalt, armutalt!“ Terve kirjaniku väärtus on selles, et ta varjukülgesi kujutab. Nii kirjutab üks selle voolu tüpilisemast asemikkudest. Kahjuks ilmub see „taevani üles, põrguni alla“ ainult suurtes sõnades.

Seda voolu tööd on suurelt osalt läinud aastal ilmunud tähelepanemise-väärilisemas toodete kogus „Noor-Eesti II“. Palju hääd tahtmist, üsna hääd annet, aga vähem suurema hoole ja selgusega välja töötatud ümmargusi toodeid. Nende õhuring on alles ajast, mis piksemaru ees käis, pärit. Ainukene igapidi kunstimaitseliselt ja selge põhjusemõttega kirjatöö selles kogus on *Ainu Kallasse* „Vana Oru surm.“ Siin tuuakse sügava hingeteadusliku tõsidusega välja viilitud kujutus käes olevatest rahutuste aegadest. Kirjanik ei vaata siin rahutuste pääle erakonna prilli läbi, vaid üleüldisinimlisest seisukohast. Jgatahes on aga „Noor-Eestis“ töösid, kelle tegijad tunnistust annavad, et nende käest ka küpsemat vaimu toitu loota võib, kui nad ise oma tundmustes, teaduses ja vaadetes küpsevad.

Üsna nende noorte sihis, aga küllalt iseseisev ja huvitav on sidumata ja seotud luuletuste kogu Leena Grossi „Elu lapsed.“ Väikesed prosas ja luules kirjutatud mõtte-mõlgutused nimetatud raamatukeses on tihti teravalt mõeldud, soojalt ja tugevasti tuntud. Kirjanik avaldab igal sammul, et ta palju lugenud ja järele mõtelnud on. Kahjuks seisab ta aga liiga selle mõju all, mis ta uuemast moodukirjandusest lugenud. Raamatus valitseb lüüriline subjektivismus, suur oma enese „minaga“ mängimine. Vaadeldakse enese sisemist olu kuni tüütuseni.

Uue toodega astus ka Ernst Peterson läinud aastal välja. Peterson on kergesti üleskeev, impulsiv loomus, kellel elav tahtmine on päevaküsimuste peäle vastata. Meie oleme näinud, et ta omal ajal õnnelikult jutuga „Ei ialgi“ oma kirjanduslist tegevust algas ja esimese töö puuduste peäle vaatamata õige palju töötas. Varsi sai temast aga poliitiline, siis seltskonna arvustaja; nüüd katsub ta õnne üksikute ühiselu keerdküsimuste ehk probleemide kallal. Petersonil on terav inimeste tähelepanemine, ta on hää looduse kirjeldaja, kuid oma elava kujutusevõimu tõttu nõrk arvustaja ja keerdküsimuste väljarehkendaja. Ta saab ruttu raske-
mategi küsimustega valmis, s. o. valmis oma otsusega, sest et tal vähe skepsist, kahtlemist on. Tema laiendab üksikuid nähtusi väga kergesti selle tõttu üleüldisteks, ta nipib-näpib küsimuse kallal valmurikkalt siit ja sealt, aga ei jõua oma järjeldustes ja lõpuotsustes mitte küllalt kaasa kiskuda ega uskuma panna (überzeugen), sest et tõenduse ahelas tihti korralikud lülid puuduvad; sealt on kujutusevõim kärmelt üle lipsanud.

Nii on ka lugu naisterahva suguelu, abielu küsimuse selgitamisega tema uuemas toodes „Elsas.“ Kujutatakse seal esiti tutval viisil meeste-rahvast kui hoolimata himude orja, kes abielu ahelaid neiu ümber ainult sellepärast mässida tahab, et tal siis otse sanktsioneeritud, pühendatud õigus oleks temaga teha, mis ta tahab. Neiu „Elsa“ saab seda perekonnas, kus ta teenib, vana majaperemehe loomaliikkude instinktide all tunda. Ta põgeneb sealt ja hakkab rahvakooliõpetajaks, kibedus meeste vastu südames, mida tema vana tädi, kes niisama meeste käes kannatanud, veel suurendab. Seal ligineb neiu le mõisavalitseja, auus ja lugupidamise väärt noormees, kosjamõtetega. Neiu arvab ta niisamasuguse olevat, nagu teised, kes tema omandamises elu mõnu otsivad. Ta peab nooremehele pikad kõned meeste ülbusest ja naiste õigusest ja annab korvi. Seal tuleb aga ühel õhtul endine kooliseltsilane P a u l, tagakiusatud revolutsionär, põgenemise teel tema käest ulualust otsima. Ta vaimustab neiu oma ilmaparandamise mõtetega, mille eest ta valmis on kas või surema. Kahjuks ei kuule meie nendest mõtetest midagi ja ei või sellepärast muud otsustada, kui et Paul üks neist ülespingutatud erkudega noortest meestest on, kes esiti suured ilmaparandajad, pärast kõige tublimad tshinovnikud on. Elsa näeb aga temas, ei tea mis põhjusel, „eneseohverdavat energiat“, mida ilmast kaduma minna ei tohi lasta. Ja et võimalik on, et see Paul oma kardetaval teel kaob, siis otsustab Elsa temale järeltulejat soetada ja viskab ennast, suurest edasisigitamise mõttest vaimustatud, ise nooremehe kaenlasse. Kuna ta endist kosilast Dreyt kõvasti suguliku puhtuse puuduse pärast läbi põrutab ja suure mõrudusega oma isa peäle tagasi mõtleb, et see, vaene küla kooliõpetaja, mitte uue aja kahelapse-süsteemi pole tähele pannud, vaid elu hoolimatait kümne lapseni edasi sigitanud, ei pea ta ise nüüd mingit arvet. Ja Paul, tema meesterahva aade, läheb hommiku kui eht Ahvrika bushman ilma jumalaga jätmata minema, ega tule tal uneski enam oma ilmaparandamisega meele, neiu peäle mõelda, kes temale vabatahtlikult mõnusa õõ valmistas ja ennast tema elu edasikandmisele ohverdas.

See problemi otsustamine on enam kui ootamata. Miks vihastad siis Elsa endise maja-isa pääle, kui see tema kallale tikkus? Võib olla, ütles vanamehele loomusund ja püha aimdus, et just see neiu selleks loodud on, et tema elu kõige peenemalt edasi kanda? Elsa on ainult rollid vahetanud ja ise nooremehega sedasama teinud, mille eest ta mehi nii kurjasti vihkas ja neid kõlvatuks pidas.

Ja külarahvas rõõmustab vahva kooliõpetajanna pärast, kes omale nii algupäraliselt on lapse soetanud. Eided tulevad ja lähevad lännikutega koolimajast, et vahvale emale, naisteesoo õiguste eest võitlejale, titepuдру viia. Õpetaja, see kehastatud tagurlus, nõuab muidugi tema luhkumist koolist.

Kuna Peterson nii elumõtte edasisigitamise õiguse üle otsustamise piiramata voliga naiste kätte annab, teeb ta omale abielu küsimise õige lihtsaks, jätab aga kõik tööolud tähelepanemata ja on õige lapselik omas usus, kui ta külanaised ennast nii vaimustada laseb. Mina ei annaks kellegile neiu nõuu, Elsa julgustükki järele teha. Eided laulaksivad temale üsna teist laulu ja ta sattuks kibedasse seisukorda.

Teistest algupäralistest toodetest sellel aastal oleks veel Bornhöhe kirjatööde väljaandmine nimetada, aga et tema tööd uudised ei ole, siis lähen nendest mööda. A. R a h a on meile ajalooliku uudisjutu „Jüri-öö“ suu-rest Eesti mässust 1343 kirjutanud. See jutt on just kui A. Saali suust kukkunud. Osavaste kokkuseatud sündmuste hulk imelikkude päästmistega ja koledustega, suure vahvusega, hurrapatrotismusega ja pathosliku deklamatsiooniga, aga ilma mingi sügavuseta. Kui raamatu kaanel mitte A. Raha ei seisaks, siis arvaks ma kindlasti, et „Jüri-öö“ Wambolate, Hiidade ja Aidade lihane vend on.

Kaks üsna tähelepanemise väärt juttu on läinud aastal meile A. T a m s a a r e kinkinud: „Rahaauk“ ja „Uurimisel“. Need on elavad pildid Läänemaa rahva elust. Kirjanik vabastab ennast siin enne kirjeldatud võimetus Vene moodsast poliitilise feuilletonismuse voolust ja paneb oma kunst kindlaste rahva elupinnale juurduma. Tema kirjeldustes on kohalikku värvi, tema inimestel liha ja verd. Ta kirjeldab Läänemaa rahvaste usumäratsemise olusid, mis haiguslise hingeelu nähtustest ja vaesusest seletust leiavad. Ta katsub iseloomusid sügavamalt kirjeldada ja põhjendada, eksib aga jutus „Uurimisel“ spiritismuse ja okkultismuse valda, mille kujutamiseks tal nähtavasti veel enesel küllalt teadust ega jõudu ei ole. Sellest kirjanikust on midagi loota, sest et tema kunstniku ülesande pääle arusaamisega vaatab.

Aino Kallase „Ants Raudjalg“ on kahjuks ümberpaneku pärast oma esimeses osas, kus iseäranis ümbruse kirjeldus ilus on, kaotanud. See kaotus on tuntav, sest et kirjaniku päätugevus just selles seisab, mis meie meestel sagedasti puudub, s. o. peenelt välja voolitud stiilis ja ümbruse kunstis. Jutu viimases pooles, kus stiil kergemaks läheb, on ümberpanek juba üsna hää ja m ic aimame, missugust mõju esimene pool alguskeeles võib avaltdada. Et selle tubli jutu üle veel hiljuti õige pikk arvustus G. Suitsu poolt

on ilmunud, millega ma pääsjas ühes nõuus olen, siis ei hakka ma temale ligemale minema. Täitsa algupäraline ja tugev talent ilmub Jaan Lattiku jutukogus „Meie noored.“ Selle raamatu ilmumine on meie belletristikas terve sündmus. Mitte just üksikute tükkide laitmata väljatöötamises — seal on väikeste meistritööde kõrval ka nõrgemaid — vaid selles elurõõmsas, iseennast leidvas ja tundvas rahvuslises ja iseloomulises värskuses ja algupärsuses, mis nii hästi keele, mõtlemise viisi kui ka iseloomude poolest kõige ligidamas ühenduses sellega on, mis meie rahva hinges ilusat ja algulist olemas on. Kadunud on siit kõik odavad ja ülespuhutud tundmused sõnades, kõik vastuloomulised hädaldamised ja enese isikuga edvistamised. Saagu meile Lattik teenäitajaks enese leidmises ja võera mõju alt vabastamises.

Luule põllul on Jakob Liivi „Laulude“ ilmumine tähendada, millega see luuletaja meile oma elutöö on pakkunud. Hulga keskmise ja igapäise seas leiame seal ka mõnegi südamliku ja tunderikka tooni.

Veel on luulepõllul Kalkuni „Võerastelt vainudelt“ — halvad ümberpanekud, ja M. Tamme poolt „Lauluimed“ — ma ütleks — laulu kommetid — ilmunud, mille üle sõna kaotada ei maksa. Niisama ei maksa näituseks „Tütarlaste laulikust“ ja „Noorerahva röömulaulikust“ kõnelda, „kus sees on rahvuslised isamaa, armastuse, röömu, nalja, sõja, rattasõitjate, ringmängu ehk tsõõri ja muud laulud“. Need on kirjanduslised räbalad, mida kaltsukaupmees ümber sõites korjanud ja uute kaante vahele pannud. Muidugi on tal võimalus olnud, oma kaltsukogusse ka küsimata mõne meistri töö võtta. Võib ainult röömu avaldada, et niisugust parka nüüd nähtavalt vähem ilmub, kui mõne aasta eest.

Ümberpanekutest võerastest keeltest ei ole ka see aasta iseäralist ilukirjanduse põllul nimetada. Mis ajalehtede lisades ilmunud, ei ole ma jõudnud kõike läbi lugeda. Iseraamatuna oleks vast Margarethe Böhme „Langenud naisterahva päevaraamat“ kõige tähelepanemise- vääriisem. Mis ajakirjanduse lisades algupäralisi väiksemaid töösid ilmunud, ei ole kõike jõudnud tähele panna.

Ma ei ole muidugi kaugelt kõike jõudnud nimetada, arvan aga, et tähtsamat olen puudutanud. Nagu näha, ei ole ilukirjanduse põld see aasta rikas, aga ta on enam kui ühtpidi tähelepanemise väärt.

A. Jürgenstein.

Ernst Petersoni „Eesti laste Aabits“.

Mitme aasta eest (1902. aasta sügisel) kuulutas päevaleht „Teataja“, et kirjanik Ernst Peterson Eesti keele aabitsa kokkuseadmise kallal töötavat. Tallinna leht avaldas lootust, et oodatav aabits oma tubliduse poolest paremate liiki võiks kalduda: kindlustust selleks andvat Ernst Petersoni kirja- ja koolimehelik tähtsus. Mõõdaläinud sügisel, nii siis viis aastat pärast esialgset väljakuulutamist, ilmus tähendatud aabits trükist päälkirja all: „E. Peterson. Eesti laste Aabits. Kodu ja

kooli jaoks. Tallinnas, 1907". Vististi olivad vaheajal ilmunud aabitsaraamatud põhjuseks, et Ernst Petersoni oma viivitama pidi; mõnigi asi nõudis uuendust ja täiendust, ja kokkuseadja pidi aabitsa asjus kuuldavale tulnud nõudmisi arvesse võtma. Pääasjalikult näib küll lugemise-raamatu „Hea Sõbra“ kõlbmataks-tunnistamine kirjanikku aabitsa asjus tagasihoidlikumaks olema teinud. Et aga „Hea Sõbra“ ilmumisest juba mõnedki päevad mööda on jõudnud, siis arvas hr. Peterson vist kohaseks, aabitsat nüüd välja anda. Hiljuti ilmunud „Algharjutused“ pidivad aabitsale nähtavasti teed tasandama.

Ernst Petersoni aabits langeb, nagu teisedki uuemad aabitsad, kahte osasse. Esimene, tähtsam osa, on aabitsa-osa, teine — lugemiste-osa. See teine osa meie aabitsates on nagu lisandus aabitsaosale ja püüab esialgse lugemiseraamatu kohuseid täita: hr. Peterson on oma aabitsa mõlemates osades veel iseäralisi grammatikalisi ülesandeid õigestikirjutuse asjus täita püüdnud. Vaatame siis järele, kuida hr. Peterson aabitsa asjus on talitanud ja kuida ta oma ülesandega on valmis saanud.

Õpeviisi poolest on hr. Peterson analütilisele, s. o. lahutuslisele põhjusemõttele oma aabitsas eluõiguse annud, kui ka mitte igas punktis, kus tarvis oleks olnud. Ta algab sõnapildiga ja tutvustab õppijat tuttava normalsõna abil tundmata häälikuga ja hääliku märgiga või tähega. Analütilisele algharjutusele (ühe ainsama normalsõna abil) järgneb süntetiline, s. o. ühendusline harjutus häälikute ja silpide kokkulugemisel. Niisugune õpeviis on meie aabitsates viimasel ajal üleüldiselt maksmas; ka E. Peterson pidi selle õpeviisi üleüldsetes joontes omaks võtma. Selle loomulise õpeviisi tarvitusele-võtmine on hr. Petersoni aabitsa hää külge.

Häälikute järjekord aabitsa-osas annab asja arvata, et kirjanik on püüdnud kergemalt raskemale minna. Ta on oma aabitsa algul viis täishäälikut (**u, i, a, e, o**) ja neli venivat umbhäälikut (**n, m, s, l**) tarvitusele võtnud, mis üsna loomulik on. Siis tulevad umbhäälikud **b, d, g** ja neile järgnevad nendesamade umbhäälikute teise kõvaduse märgid **k, t, p**. Nende kolme hääliku järjekord kõvaduse järele on E. Petersoni aabitsa iseäraldus; teistes meie aabitsates ei ole seda järjekorda kinni peetud. Muud häälikud Petersoni aabitsas on juhtumise viisi paigutatud, kirjaniku hääksarvamise järele. Takistus õppijale see ei tec. Minu arvates peaks häälik **w** enam aabitsa algul ette tulema, sest ta on venivate häälikute sarnane ja võib iseseisvalt, ilma täishäälikuta väljaräägitud saada, nagu teisedki venivad umbhäälikud; pääle selle on ta ka venivate umbhäälikute seast lihtsam tarvitada, kuna tal ainult esimene kõvadusejärk on. Mõnes keeles, näit. Tshehhi keeles, on venivad umbhäälikud koguni täishäälikute liiki arvatud. Venivate umbhäälikute sugulus täishäälikutega on mõjuvaks põhjuseks, et esimesed ühes viimsetega meie aabitsate esimestel lehekülgedel aset leiavad.

Oma aabitsas võtab hr. Peterson suureid tähed väikeste tähtedega ühel ajal läbi. Põhjusemõtteliselt ei või seda läbivõtmise viisi

laita. Tähtede kõrvuti läbivõtmine annab võimalust, k a h e aabitsa (väikeste ja suurte tähtede aabitsa) asemel ü h e aabitsaga tegemist teha ja lauseid kindlate vahemärkide läbi loomulikult viisil üheteisest eraldada, nii et kunstlik vahemärkide tarvitamine (väikeste tähtedega aabitsas) ära võib jääda. Hr. Peterson algab suurte tähtedega kohe esimesest paragrahvist päälle, ja see on igatahes liialdus. Algaja laps peab esimese paragrahvi järele n e l i kirjatähte (kaks väikest ja kaks suurt) ja n e l i trükitähte ära õppima, kokku k a h e k s a tähte; päälle selle peab ta neli kirjatähte ära kirjutama, üksikult ja antud sõnas (ui, Ui). Kui nüüd kirjutuse-harjutustega ja lugemisega sammu tahetakse pidada, siis peab küll „tähed väga pikalt“ läbi võtma, nagu hr. Peterson oma aabitsa eeskõnes, mis „aabitsa tarvitajale“ (vist küll mitte lapsele) määratud, ettevaatlikult kuulutab. Kui tarvilised kirjutamise-harjutused (tähtede algosade või elementide kirjutamine), nagu see üleüldiselt viisiks, enne lugemaõpetamist läbi võetakse, siis oleks vahest küll võimalik, nelja tähe kirjutamisega esimeses paragrahvis ja paari tähega igas järgnevas algust teha. Hr. Peterson aga soovib oma raamatu eeskõnes, et mitmekesised kirjutamise-harjutused (mis mõnikord palju aega nõuavad) igakord enne uue tähe kirjutamist läbi võetaks, nagu loetava paragrahvi normalsõna seda nõuab. Sell-pärast on kirjutamise eelharjutused Petersoni aabitsas häälikute järjekorra iseäralduste põhjal kokku seatud ja mitte genetiliste nõudmiste järele kergemalt ja lihtsamalt raskemale minnes. Suuri tähti oleks võinud ohtrami nendesse paragrahvidesse paigutada, kus uusi väikseid tähekujusid ette ei tule, näit. §§ 12, 15, 17, 19 jne. Lapsel oleks kirjutamisega vähem vaeva, kui suured tähed umbes siis tarvitusele tuleksivad, kui ligi kümnekond väikest tähte juba läbi on võetud. Teatavasti on genetilistel põhjustel, väikeste tähtede algosade kirjutamine lihtsam ja kergem, kui suurte tähtede algosade kirjutamine.

Tähtede j ä r j e k o r r a s t on hr. Peterson võimalikult püüdnud kinni pidada. Raskusi on temal selle juures olnud, millest allpool veel kõneleme. Kõrvalekaldumistest on minule mõned harvad silma juhtunud. Nii leiduvad häälikud t, j, h ja õ enneaegselt paragrahvides 11, 20, 22 ja 34, kuna nad hr. Petersoni järjekorra järele alles 14, 22, 34 ja 43 paragrahvis esimest korda ette peaksvad tulema. Neid järjekorrast kõrvalekaldumisi oleks võimalik üksikute sõnade või lausete kustutamise läbi parandada.

Ernst Peterson on omal ajal (iseäranis „Teatajas“ №№ 99, 100 ja 150 aast. 1903) suurt rõhku selle päälle pannud, et aabitsas õigestikirjutus kindlate grammatika reeglite järele läbi võetaks. Ta on soovi avaldanud, et Eesti keele aabitsates iseäranis häälikute pikkuse ja kõvaduse omadused järk-järgult ja kindla plaani järele lapsele ette toodaks, sest neid omadusi pidada tema, Peterson, Eesti keele iseloomu suuremaks tundemärgiks jne. Sarnase grammatikalise aabitsa kokkuseadmine, nagu see hr. Petersonil meeles mõlkus, oleks süntetilisel teel võimalik. Süntetiline aabits peaks kindlate reeglite järele, iseäranis häälikute kõvaduse ja pikkuse välteid

tähele pannes, üksikuid häälikuid silpideks ja sõnadeks kokku liitma. Kas aabitsa kokkuseadjal elava või surnud keelega tegemist tuleks teha, see ei muuda asja: keel peaks ennast reeglite alla paenutama. Hr. Peterson on süntetiliselt teelt lahkunud, ja sellepärast ei ole ta oma soovisid ja nõudeid teoks teha suutnud. Et ta aga mitte kõigis asjus, kus tarvis, süntetiliselt aluselt lahkunud ei ole, nimelt grammatikalistes nõudmistes, siis on ta oma aabitsas segadusi pidanud sünnitama, mis temale eneselegi armsad ei ole.

E s i t e k s — häälikute pikkuse ja kõvaduse järgud. On nende tarvitamine järk-järgult, kindla plaani järele läbi viidud? Koguni mitte! Hr. Peterson algab kaksiktäishäälikutega pääle, ja need on teise ehk kolmanda pikkusega. Lihtsam oleks ju esimese pikkusega algust teha. Esimeses ja teises paragrahvis on täishäälikud nähtaval kohal kolmandamas pikkuses tarvitatud: u i , n u i , u i n u . Sarnane segadus täishäälikute ja kaksiktäishäälikute tarvitamisel on igas paragrahvis leida: pikkuse järgud on kõik segamini pillatud. Täishäälikute pikkuse järkude kohaseid harjutusi on leida mõne paragrahvi lõpul (§§ 19, 20, 21, 32, 34, 37, 40, 43). Need harjutused on juhtumise-kaupa siia ja sinna paigutatud, ilma et neil eelolevate lugemise-harjutustega igakord kindlamat ühendust oleks. Umbhäälikute kõvaduse järkusid on hr. Peterson püüdnud õppijale harjutuste varal tuttavaks teha. Sarnaseid harjutusi on kaheksa umbhääliku tarvis olemas, igaihe jaoks iseäralises paragrahvis. Harjutused on kindlas järjekorras, häälikute kõvaduse järele, paragrahvidesse asetatud. Umbhäälikud oma kõvaduse järkudes on aga juba enne tähendatud harjutusi tarvitusel, nii et lapsed neid ilma sellekohaste eelharjutusteta sõnades lugema peavad. Ja takistust selleks ei ole, sest loomulik keeletundmine aitab lapse sõnades ettetulevatest kõvaduse järkudest üle. — **T e i s e k s** -- grammatikalised nõudmised. Õigest kirjutuse asjus võtab Peterson grammatikalised abinõud tarvitusele. Juba kolmandamas paragrahvis kirjutab ta lapsele reeglid ette, kuida täishääliku pikkuse järkusid tarvitada. Siis tulevad umbhäälikute tarvitamise kohta reeglid, mida laps meeles peab pidama. Need reeglid ei ole igakord mitte õiged, näit. § 17 antud reegel, mille järele **f, s** taga ja ka ees **p, t, k** pidada seisma ja mitte **h, d, g**. Et reegel mitte kindel ei ole, seda tõendab hr. Peterson teise reegluga § 85. Kui kaugemale aabitsa kokkuseadja oma reeglisunniga võib minna, seda näitab tema seletus 43. leheküljel, kus laps **h** häälikuga **e s i m e s t k o r d a** tuttavaks tehtakse. Hr. Peterson käseb lapsele **m e e l d e t u l e t a d a**, et meie **h** häälikut ilialgi Eesti keeles kahekordselt ei kirjuta ja et **h** järel ikka **t, k** kirjutatakse, mitte **d, g**. Kuida on laps meeldetuletatava seadusega tuttavaks saanud, kuna ta **h** häälikut veel ei tunnegi? Paragrahvides 44, 46 ja 47 antud reeglid on nii halvasti redakteeritud, et meie, täiskasvanud inimesed, neid meeles pidada ei suuda; veel vähem võivad seda aabitsa-õpilased. Puudulise kokkuseade poolest annavad need reeglid ka eksiarvamistele maad. Näit. § 47: „**t u l e b k k k a h e t ä i s h e a l i k u v a h e l k u u l d a v a l e , s i i s k i r j u t a m e k k**“ (peaks olema: kahe lühike se täishealiku vahel).

Ka aabitsa teises jaos ettetulevad

grammatika-reeglid on osalt puuduliselt redakteeritud Näit.: „Eesti keeles hakkab järk-ikk-a ühe umbhäälikuga peale“ (lehek. 64). Sõna algul võib järk või silp ka kaksikumbhäälikuga algada (krabin, treial). Sõna l u u a g a olla kahesilbiline sõna (luua-gä), kuna l a u a g a kolmesilbiline sõna olla. Vististi eksib siin hr. Peterson. Ka pikk täishäälik eeloleva umbhäälikuga võib isescisvalt silbi sünnitada, nagu kaksiktäishäälik seda võib. Meelespidamiseks rasked on õigestikirjutuse reeglid §§ 96 ja 102; kindluseta oma tähenduse poolest on reeglid paragrahvides 56 ja 90. — Nähtavasti on hr. Peterson selles arvamis, et kõige päält reeglite abil õigesti võib kirjutama õppida. See arvamine on ekslik. Meie ei õpi mitte reeglite järele, vaid ümberpöörduvalt: meie sünnitame reeglid harjutuste abil, sellekohaste näituste varal (induktivlisel teel), ja see õpeviis on algajale kõige loomulikum. Aabitsaõpilasele ei ole iseäralisi grammatika-reeglid vaja, sest aabitsa tähtsam ülesanne ei ole mitte kitsamõtteline õigestikirjutuse harjutus. Aabitsa otstarbe kohta

harjutustega, mis kurnavale „tähe“-teenistusele on pühendatud, kuna lapse vaim neist harjutustest vähe kasutust leiab.

Grammatikaliste põhjused püüdesurumine on hr. Petersoni aabitsa kasu asemel kahju teinud ja tema väärtust vähendanud. Veel enam vähendavad aabitsa väärtust need järeldused, mis analüütilise õpeviisi tarvi-

omandama. Niisuguseid segaseid lauseid on hää hulk aabitsasse juhtunud. Näit.: Liina, Liisa, Leili, Miili on neiu nimi. Eeselon unine loom (lk. 13). Paju puust vaiad kasvavad maa sees (lk. 30). Loomad kardavad kandusid (lk. 35). Seal majas on perepoja Roberti varrud (lk. 37). Mis lubas ta selle tuulikuga isale teha (lk. 45). Kõik loomad elavad õhust. Jõulud on lastele kõige armsamad pidud. Põrsas jookseb, põnn tõuseb (lk. 46). Üks pole ühtigi. Kass küürib silmi. Üks rumal võib enam küsida, kui üheksa kosta (lk. 49). Oli ta maast lahtisaanud, siis hakkas ta silmi hõõruma. Ta pani ennast (tähend. enese) riidesse ja läks töösse (lk. 66). Teda (tema) viidi ära (lk. 70). Meil ukse ees on ära-reis (lk. 100), jne. Ka üksikud sõnad, mis arusaamist raskendavad ja vahest ka labasust edendavad, võiksid ära jääda, nagu: susi, ena, ema on isa abi või abiline, rasva tänk, emm, vööslenn, lääge, trääs, ka-kärr jne. Labase maiguga ja ilutundliselt vastikud on nõndanimetatud lindude laulud Petersoni aabitsas. Neis orjaaegsetes valmusünnitustes tulevad järgmised ütlushed ette: Kats läks kaevule vett tooma; kuub läks katki — ka-kärr! (lk. 41). Mistal (Tiidul) kaasas? Lass piima, pätsleiba, kausiga kilet ka! (lk. 42). Tiide, liide, taade, laade, sirts-sirr! (lk. 48). Too piits, too piits! Plaks! Plaks! (lk. 52). Need tiide-liided, Kats'id ja „ka-kärr“hüüded võivad kõditavat naeru sünnitada, muud suuremat kasu neist ei ole. Iseäralist keeleharjutuste gümnaastikat nende abil ette võtta — oleks vist tuluta töö. Sarnaste harjutuste jaoks on hääd materjali rahvalauludes, näit. „Kalevipoja“ II. laulus; võiks ju parajal ajal ja kohal seda materjali tarvitada. Aabitsa-osa lõpul on mõned lugemise-tükid ja üksikud lausetekogud kaunisti korda läinud, sest siin oli kirjanikul suurem hulk häälikuid vabalt tarvitada.

Paremini on E. Petersonil aabitsa teise osa lugemise-tükid korda läinud, kui mõne üksiku (näit. § 56) meha arvame. Siin on hr. Peterson tublima töö teinud, kui mõne aasta eest „Heas Sõbras“. Nii on aabitsas jutt „Kaks külma“ keeleliselt palju parem, kui samasisuline jutt „Heas Sõbras“, olgugi et mõned puudused lausete kokkuseades alale on jäänud (näit.: Tull tuli mul silmist välja, jne.). Loogika ja luseõpetuslised (süntaktilised) vead on Petersoni nõrk külg. Aabitsa-osa on nende vigade all pää-asjalikult kannatanud, lugemiste-osa vähem. Juba aabitsa eeskõneski on kirjanikul nende vigadega tegemist, kuna ta kõiksuguseid abisõnu, nagu see, sellel, selle jne. liig sagedasti tarvitab. Üleliigne abisõnade tarvitamine on iseäranis aabitsa-osas palju segadusi sünnitanud.

Aabitsa-osa lugemise-harjutuste järele peab otsustama, et hr. Peterson mitte laste- ja kooli-kirjanik ei ole. Seda arvamist tõendavad ka tema endised sellekohased tööd, iseäranis tema lugemise-raamat „Hea Sõber“.

Kultuuriliselt edenenud seltskonnale ei julgeks vahest Ernst Peterson sarnast puudulist lugemise-materjali, nagu tema aabitsas leidub, mitte pakkuda: ta teab, et ta pakkumine lihtsalt vastuvõtmata jääks. Millega rehkendab siis hr. Peterson, kui ta Eesti lastele alaväärtuslist valmutoitu pakub? Kas selle eelarvamisega, et „matsidele“ paremat vaja ei ole, et nad hää ja halva vahel vahet ei oska teha?

Päälle lugemise-materjali on aabitsas veel mõned muud tundemärgid olemas, mis arvata lasevad, kui oleks hr. Peterson oma aabitsa nimelt kultuuravaeste rahvakihtide tarvis kokku seadnud. Need tundemärgid on inimeste nimed ja tarvitusele võetud pildid. Nimede tarvitamisel paneb hr. Peterson vähe rõhku nimede muusikalise kõla pääle. Kui Eesti rahvas vabas põlves elas, siis andis ta lastele mahedalt kõlavad nimed, milledes pääle täishäälikute iseäranis sulahäälikuid tarvitati. Et nimi õrnamalt, painduvamalt kõlaks, selleks tarvitati ka h e - ja k o l m e s i l b i l i s i sõnu nimedeks, trochäuse ja daktüluse värsimõõdus, näit: Kalev, Linda, Salme, Lembitu, Votele, Vambola jne. Orjapõlve aegadel sündisivad ristiusu nimedest lühenduse teel ühesilbilised nimed, mis muusikalise kõla poolest nii toonita ja ükslused on, nagu selleaegse inimese elu. Niisugused nimed on E. Petersoni aabitsas järgmised: Mats, Siim, Kai, Kats, Tiit, Jaak, Krõõt. Päälle eelolevate ühesilbiliste nimede tarvitab Peterson veel teisi vananenud nimesid (ühe- ja kahe- ja kolmesilbilisi), mida uemal ajal väga harva tarvitatakse, nagu: Joosep, Maali, Anu, Ann, Mart, Madli, Hannus, Tiina, Aadu jne. Uemal ajal on rahva hulgas nimede kõlavust tähele panema hakatud ja muistsete aegade eeskujul kahe- ja enamsilbilisi nimesid tarvitama hakatud. Miks rändab kooliraamat neis asjus orjaaegsetel radadel ja ei sammu edenenud ajanõudmistega ühes? Uute nimede tarvitamisel peaks aga liialduste eest, nagu neid, näit, J. Ploompu aabits sisaldab, hoolega hoidma ja mõõdukalt ajaga ühes sammuma. Ka Peterson on natukene liialdanud, kui ta Bertha kirjutab, mida laps Bärta peab lugema, ilma et selleks eelharjutusi antud oleks, ehk kui ta üleüldse tarvitusel olevat kirjutuse-viisi unustades Davet, Gabriel, Betlehem kirjutab. Päälle puudulise kõlaga nimede peaks aabitsast ja üleüldse kooliraamatutest kõik „juketamised“ ja „jütsitamised“ kaduma, sest koolilapsele on vastik kuulda, kui teda mitte täie ristinimega ei nimetata, vaid Jukuks, Jütsiks, Saksaks ehk Manniks hüütakse.

Ernst Petersoni „Hea Sõbra“ piltide kohta tähendas omal ajal Oskar Birsgall, et need pildid armetud ja räpased olla („Teat.“ 1904. a. nr. 88). Läbistikku on E. Petersoni aabitsas pildid palju halvemad, ku „Heas Sõbras.“ Seal on: ani, kellele nagu paberist tiiv külge on liimitud; kala oim, millel puulehe poolega rohkem sarnadust on, kui oimuga; oinas, kellel villa ei näi olema; lina, mida raske on linakasvuks arvata; kukk, kellel sulgede asemel jõhvivid katteks on; maja, millel tagumist seinat ei näi olemagi; räpane kits, kes vaevalt püsti suudab seista; eit ja t a a t,

kelle näod luukere oma sarnased on; utt, kellest ei teata, kas ta vasikas või lambatall on; lamp, mille kupli küljest üks pool ära on lõõdud; räpane toop, mille seest õige ristiinimene juua ei usaldaks; lapse häll ja koer, õngitsejad poisid, sügise pilt ja poiss koeraga, mis kõik inetuid tindiplekkisid valgel paberil meele tuletavad jne. Kõik need pildid oma räppusega võivad lapse ilutundmise, puhtusearmastuse ja sündsusetunde pääle ainult negatiiviselt, halvendavalt mõjuda ja sellepärast ei ole nende koht mitte lasteraamatus. Kui Peterson tõesti laste vaimlist edu silmas oleks pidanud, siis oleks ta kõik need räpased pildid ära jätnud ja kulukartmatalt puhtamad pildid aabitsasse mahutanud. Ta peaks ometi aru saama, et koolitoas ja perekonna laual, ka kultuuravaesemates rahvakihtides, tühja rämpsu tarvis ei ole. Kuna meie aabitsates, mis viimase aastakümne jooksul ilmunud, pildid Petersoni omadest paremad on, siis on otse ime, et Peterson oma aabitsaga vähjakäiku on julgenud teha.

Lõpuks veel mõni sõna lugemise-tükkidele järgnevate küsimuste-kavade kohta, millel mitte otsekohest õigest-kirjutuse ülesannet ei ole. Küsimuste-kavad on arutihti eeloleva lugemise-tüki tekstiga liialt ühenduses, kuna nad üksikuid sõnu ja lauseosaid lugemise-tekstist eneses sisaldavad. Selle läbi kaob mõnikord küsimuste loogikaline ühendus ja üksikute küsimuste mõte saab tumestatud. Näit lehek. 98: Mis teeb ta (viisk) keskel jõe? Mis sündis aga korruga õlekõrrega? Kuhu kukkusivad nad mõlemad ja mis saivad nad seal? Mis tegi seda nähes pois? Mida tõmbas ta enese täis ja mis sündis temaga? Lk. 108: Kuidas lähevad lapsed koolisest mis saab koolist? Lk. 80: Kuidas vennikesed vedasivad, aga mis ei liikunud paigast, ehk missugune ta küll oli? Kust see aga tuli? Kes oli süüdlane, aga miks ei liikunud koorem? On ka mitmed küsimuste-kavad korralikud juhtunud, näit. lehek. 55, 102 ja mõned teised.

Herra E. Peterson peaks oma aabitsa uuesti hoolega läbi töötama, kui ta ajanõudmistega ühes sooviks vammuda. Näotud pildid peaksivad raamatust tingimata kaduma ja viisakamatele ruumi andma. Kultuuratööd nende piltide abil, mis praegu aabitsas, ärgu mõeldagu ette võtta! Keelelised parandused, iseäranis aabitsa esimeses jaos, on ka tingimata tarvillised.

M. Okas.

Keetmise kastid. Olga Andrussova. E. Bergmanni trükk, Tartus. — Keetmisekast on meie maa perenaisele alles tundmata majariist, soovida aga on, et võimalikult iga perenaine lähemal ajal keetmisekastiga tutvust teeks, sest vaevalt küll võib mõni teine riist perenaise tööd köögis nii palju kergemaks ja lihtsamaks teha kui keetmisekast, Keetmisekasti sissesead kui ka põhjused, mille järele tema ehitatud on, on ju nii lihtsad ja arusaadavad, et küll imeks tuleb panna, mispärast mitte juba varemni keetmisekastisid laiemalt tarvitama ei ole hakatud.

Lihtsasse kaanega puukasti tehtakse keetmisenõuule sel teel paras pesa, et kõigepäält kasti põhja kord puutakkusid, peeneid hõövlilaaste, paberiribasid või muud materjali, mis soojust mitte hästi edasi ei kannu, pandakse; siis mahutatakse keedunõuu — mis õigete külgedega (ilma maota), peab olema — keset kasti ja topitakse kastiseinte ja keedunõuu vahe sedasama täitematerjali täis. Nii on keedunõuul pesa valmis ja keedunõuud ennast võib soovi järele kastist välja võtta või jällegi tagasi sisse panna.

Pandakse nüüd keedunõuu toiduainetega, mida keeta tahetakse, koldele ja lastakse tal kord keema minna, siis võib teda kohe tule päält ära võtta ja keetmisekasti panna. Keedunõuu kaan katetakse veel padjaga kinni ja siis pandakse kasti kaan kinni ja lastakse kastil rahulikult seista.

Niiviisi sissepakitult ei jahtu keedunõuus olev toit mitte naljalt. Tema ei kee küll mitte edasi, aga ega tema palavus ka palju alla keedu-soojust ei ole. Igatahes on sellest küllalt, et toit täiesti küpseks võib saada. Mitmed toiduained — iseäranis aiavili — saavad keetmisekasti tarvitamise juures veel palju parema ja õrnema maitse kui harilikult keetes.

See on lühidalt keetmisekasti sissesead ja tema tarvitamise viis. Tehku iga perenaine iseenele selgeks, kui suureks abiks temale keetmisekasti olla võib.

Keetmisekastide sisseseade ja tarvitamise kohta tahab kõnel olev raamatuke seletust anda. Pääle selle leidub raamatus veel hulk juhatusi toitide valmistamiseks. Peab tunnistama, et kõike seda, mis raamat ütelda tahab, ka lühemalt ja selgemalt ära oleks võinud ütelda; ka leidub seal asju, mis näitavad, kui mõtteta raamatu kokkuseadja oma tööd on teinud — näituseks juhatus keetmisekastis *m ä h k m e i d k u i y a t a d a* (!) — aga ometi võib, kui teist sellekohast raamatut käepärast ei ole — siit ülevaadet saada, mis keetmisekast on ja kuidas teda tarvitada tuleb.

Raamatu välimus — paber ja trükk — on nõrk.

Al. Eisenschmidt.

„Eesti Kirjanduse“ 1. nr. ilmunud arvustuse kohta „Tervise raamatu“ üle (J. P. Mülleri sisteemi põhjusel kirja pannud J. Kurrik) on raamatutõlkija poolt kaks õiendust saadetud, mõlemad aga „Eesti Kirjanduse“ jaoks liig pikad. Õienduste sisu on, et suuremat hulka arvustuses nimetatud puudusi ja vigasid mitte tõlkija süüks ei tulevat arvata, vaid raamatu kirjutaja P. Mülleri süüks, mida tõlkija hulga väljakirjutuste abil Mülleriist tõeks teha püüab. Olgu asi sellega õiendatud.

„Eesti Kirjanduse“ 1. nr. on lehekülje arvud 49–64 kahekordselt ära trükitud, nõnda et numbri viimasel leheküljel arvu 88 asemel arv 72 seisab. Palume lahkesti vabandada ja ära parandada. Niisama palume vabandada ka tähtede v ja w ärasegamist. Püüame hoolt kanda, et niisugusid eksitusi edaspidi enam ei juhtuks.

Vene kuukirjas „Вѣстникъ Иностранной Литературы“ nr. 11. ilmus artikkel Eesti kirjanduse üle; sellesama lehe nov. ja det. kuu nr. Tamsaare jutu „Rahaagu“ tõlge Ed. Virgo poolt.

Eesti rahva haridusejärg iseseisvuse aja lõpul.

III.

Soome ajaloo-uurija A. H. Virkkunen (endine Snellmann) peab maalinna ehitamist meie esivanemate väe ja võimu suuremaks ilmutuseks, mis vabaduse ja kodumaa armastus sünnitanud. (Länsisuomalaisten kansain sivistysoloista paknuuden ajan lopulla, Oma Maa I, 116). Aga ka siin ei ole meil kaitseabinõudega tegemist, mis Eesti iselaadi üles näitaksivad, vaid neid leiame kõigilt Läänemere rannamailt, kus meresõitjad eestlased neid varakult tundma õppisivad. Kalmari ja Ölandi rannas ehtasivad taanlased Eesti ja Kura mererõvijate vastu 2—3 küünra laiused ja 3—4 küünra kõrgused kivivallid ilma savita. (Snellmann, Jtämeren suomalaiset itsenäisyytensä aikana lk. 129) Tuttavamad on taanlaste kaitsevallid Shlesvigis, nagu kuulus Danevirke. (Sophus Müller, Nordische Altertümer II, 226—238). Meie võime veel kaugemale minna. Inglise-, Prantsuse- ja Saksamaal asutati kindlustusi vaenuliste päälekäimiste vastu: pikad, aga madalad vallid, kaevandusega ehk ilma kaevanduseta valli ees, mägisemal maal kividest ja kaljudest kokku aetud, lausal maal mullast tehtud. Terved maakonnad lahutati nõnda muust maailmast ära. Vallide tagant leidis terve maakonna rahvas varju. Eeskuju pakkusivad roomlaste suurepäralised kaitsevallid Reini ja Toonavi jõe ääres ja Inglisemaal. Neilt ei õppinud mitte ainult germanlased ja keltid, vaid ka slaavlased. Tervest Põhja-Saksamaast, slaavlaste endistest elukohtadest läbi käivad nüsguse kaitsevalli riismed Elbest kunni Veikseli jõeni, lähevad Leedust läbi Väikse-Venemaale, säält edasi Kurski, Tuula, Rjäsani ja Vladimiri poole ia ulatavad Volga jõeni. Meiegi kodu-

maal näib niisuguseid pikki, madalaid kaitsevallidid olewat. Nii ulatab Uue-Põltsamaa Nõmmeotsa metsavahilt 7—8 jalakõrgune kuhja aetud juga verstade kaupa Rehemetsa poolesoost läbi, mida suvel vankriteeks tarvitatakse. Nähtavasti on see üks osa „Pikast mäest“, mis põhja poole Lustivere ja Pajusi valda edasi jookseb. (Jung, Muinasteadus Eestlaste maalt II, 205 kuni 206). Kahjuks ei ole neid vallidid lähemalt läbi katsutud.

Teist laadi on üksikud kantsid järsu mäekünka ehk rannakalju otsas, ehk lagedal maal vete ja soode varjus. Ringmüürid on loodusekividest ilma lubjata ehk mullast ehitatud ja nende otsa veel puukord palkidest ehk pihtaed. Sophus Müller (Nordische Altertumskunde II, 238—246) arvab nende ehituseajaks 9. ehk 10. aastasada pärast Kristust. Niisama seletab Worsaae, Die Vorgeschichte des Nordens lk. 116, et taanlased noorema rauaaja teisel järgul (700—1000 p. Kr.) sunnitud olnud sakslaste päalekippumiste vastu endid veega ümberpiiratud mullavallide taga kaitsma ehk jälle pihtaedade varjus. Sarnaseid kantsa leitakse ka Läänemere lõunapoolsetelt mailt, rohkesti Lätimaalt, nagu neid A. Bielenstein laialt on kirjeldanud. (Die altlettischen Burgberge Kurlands, Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft XIV, 2, lhk. 12—142 ja Труды десятого археол. Съезда. Томъ II, 20—34.)

Meil kannavad nemad linnamägede nime. Linna algustähenduse on Soome keel alal hoidnud: kindel paik, kindlus. Kohanimedest, kelle lõpus linn ette tuleb, arvab Ahlqvist (Kulturvärter lk. 182) järeldada võivat, et linn alguses küngast, mäge tähendanud ja alles pärastpoole niisuguse paiga nimetuseks saanud, mis vallide ja pihtade abil kindlaks tehtud.

See seletus sünnib meie linnamägede seisukohaga väga ilusti kokku. Neid on põhjalikult läbi katsunud Saaremaal J. B. Holzmayer (Das Kriegswesen der alten Oeseler lk. 36—66) ja Tallinnamaal P. Jordan (Beiträge zur Geographie und Statistik des Gouvernements Ehstland nebst einem Anhang: „Ueber die Bauerburgen“ lhk. 81—96). Põhja-Liivimaal on neid senni vähem plaanilikult uuritud. Kõige rohkem on neid siin Jaan Jung tähele pannud ja „Muinasteaduses Eestlaste maalt“ kirjeldanud.

Maalinnad ehitati niisugustele kohtadele, mis juba looduse poolest kindlad olivad ja kuhu raske oli juure pääseda. Otsiti targu äkilised kõrgustikud, ümmargused ehk pikergused üksikud mäed ja künkad, mis vete taga seisivad ehk mida mädasood ümber piirasivad. Loodusele tuli inimeste ärakaalumine ja töö appi, et niisuguseid järskusi mägesid veel kindlamaks teha. Mäeservade päale kuhjati kunni 37 jala kõrguseni mulda ehk laoti kiva. Materjali valimine sünnis selle järele, kuidas teda

ligidalt saadaval oli. Linnuse maalinn Muhu saarel on maakividest ehitatud, Valjala maalinn kivimurrust toodud kividest, Toobrimägi Ridala kihelkonnas lubja- ja maakividest, niisama Kaarma linnapää, aga Kihelkonna maalinna vallid on enamasti liivast tehtud, kelle kinnituseks ka kiva sekka on võetud. Karja maalinna kaitseks Purtsa küla ligidal on kiva ja liiva ühtlasi tarvitatud, kuna Hallimägi Lääne-Nigulas ainult mullast üles on ehitatud. Mida rohkem lõuna poole, seda enam väheneb kivi-materjal; muld ehk liiv astub tema asemele. Liivlaste niinad ja lätlaste pilskalnid on kõik mullast tehtud.

Ühendavaks sidemeks vallides ei tarvitatud veel mitte lupja, ehk küll lubja nimetus süda-eestiline näib olevat, kuna liivlased lõunas ja soomlased põhjas ainult Germani „kalki“ tunnevad. (Ahlqvist, Kulturwörter lk. 115). Kivide vahele pandi samalt, nagu Varbolas, Alolinnas ja Linnapajul Kuusalu kihelkonnas ehk jälle mulda, nagu Ehmja linnamäel Martna kihelkonnas, Toobrimäel ja mitmes Saaremaa kindluses.

Kivi- ehk muldvalli äärt mööda jooksis veel pihapuu aed jämedatest palkidest ehk madalam kivimüür, kelle taga linnakaitsjad varju leidsivad (= rinnavari), kui nad ümberpiirajaid tagasi tõrjusivad. Viljandi kindlusel seisis esimese pihtaia taga veel teine, tugevam, mida sakslased tormijooksul 1211 mitte ei jõudnud maha kiskuda ega ära põletada. (Origines XV, 1).

Et kivide kinnituseks lupja ei tarvitatud, vaid kivid lahtiselt üheteise otsa laoti, mis suure hoolega ja karvapäälsusega sündis (Holzmayer, Das Kriegswesen der alten Oeseler lk. 41), siis on valli aluse läbimõet väga lai, Kaarmal 82 jalga. Kõrgemasse minnes läheb vall ikka õhemaks ja kitsamaks. Kaarma linnapää hari mõedab ainult veel 10 jalga. Selle järele võime mõista, mis määratud tööd ja kulu niisuguse valli ehitus nõudis. Kaarma linnapääd ei loeta mitte kõige suuremate hulka. Vall mõedab ümbertringi 682 jalga, kuna Kärla Lihulinnamäe valli hari 1575 jalga pikk on. Holzmayer on välja arvanud, et Kaarma vallid üle 3000 kubiksülla ehk 60,480 koormat kiva on ära tarvitanud. Ja see arv ei ole sugugi kõrgesse aetud, vaid teda tuleks kõvasti veel kasvatada, sest kivid, mis linnapää õue täitmiseks ja valli pääle ülesminemise kergituseks ära on kulunud, jäävad arvamata. (Das Kriegswesen der alten Oeseler lk. 62). Tallinnamaa suurem linnamägi on Varbola ehk Jaanilinn Nissi kihelkonnas. P. Jordani „Beiträge zur Geographie und Statistik des Gouv. Ehistland“ lhk. 84—85 järele on Varbola kivivall poolversta ehk 1700 jalga pikk, väljaspoolt 37, seespoolt 30 jalga kõrge, alus 35 jalga lai. A. von Löwis (Ueber die Entstehung und den endlichen

Untergang der Ritterschlösser im alten Livland, Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's B. I. Heft 2 lhk. 194—197) peab tõenäoliselt, et selle valli tarvis 32,300 koormat ehk 480,000 kubikjalga kiva ära kulus.

Meie ütlesime selle valli tarvis. Sest ringvall ei olnud ainus ehitus, mis äraütlemata vaeva päris, enne kui tema ülesse sai Maalinna kaitsmiseks olivad väljaspool valli ette veel mitmesugused eeskindlused ehitatud. Varbolal oli 3 versta lõuna poole väiksem „Linnamägi“ toeks, kuhu pääkindlusest kõva, kolme sülla laiune kivitee viis Ülevaatliku kuhu ja kaardi pakub Holzmayer oma raamatu lõpul Valjala maalinna eeskindlustest naabruses olevatel kungastel. Seda mööda oli maalinna ees põhjas „Linnamägi“, lõunas „Tugimägi“, hommikus teine „Tugimägi“ pääkindluse ligikorras, ja natuke kaugemal „Tornimägi“. Viimaks leidis Holzmayer 4 $\frac{1}{2}$ versta Valjala kirikust lõunaõhtusse veel teise „Linnamäe“ riismed. Kõikide nende eeskindlustuste ehitus nõudis niisamuti otsata vedusid ja väsimata vaeva. Ainult väga elava mõttekujutuse varal jõuame aimata, mis need tuhanded, kümned tuhanded, sajad-tuhanded kivimurrust lõhutud kivimürakad, nende vedamine ja paigale seadmine tähendab.

Kus tööjõudu vähem juhtus olema, sääli lepitati ka sellega, et eeskindlustusi puust tehti. Toobri-linna ees Ridala kihelkonnas leidis R. Hausmann (Sitzungsberichte des Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1897 lk. 154—155) suuri sõetükka. Lähemal läbikatsumisel tuli ilmsiks, et ta eelkantsi päale oli sattunud, mis tugevatest kuetollilistest tammetüvedest oli ehitatud. Alumised otsad olivad põletatud, et nad mädanemisele kauem vastu paneksivad. Maasse olivad nad kividega kinnitatud, nagu meiegi päivil aiaposta maha pannakse. Selgus, et Toobrilinna hommiku poolt tugev tammepeu-pihtaed oli kaitsnud, kelle riismeid ligi 30 jala pikuselt veel tunda on. Ka õhtupool seisnud vanasti niisamasugune eeskindlus. Et Hausmann õigil jälgil on, näitavad sarnased kindlustused liivlaste maal. (Nyenstedt, Chronike, cap. IX lk. 20. Mittheilungen aus dem Gebiet der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's, B. I. H. 3 lk. 421). Küsitav on, kas Riimkroonika „Hagen“ (näituseks Kaarma „Hagen“ salm 6196, 6200, 6215, 6225 jne.) sedasama laadi oli. Muidu tähendab „Hagen“ aiaga sissepiiratud metsa, (umfriedigter Wald, Umzäunung, Gehege, Hecke. Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache lk. 157). Tõenäolisem on, et Kaarma „Hagen“ seda sugu kindlustus Kaarma linnapää ees oli, nagu ugalaste varjupaik, mida Hindreku kroonika XV,7 „indago'ks“ — rõduks nimetab ja mis sellel läbi oli tekkinud, et kõige paksemas metsas suuri puid igast küljest ristirästi

maha lasti, nii et vaenulisel väel raske oli ligi pääseda. See käiks saarlaste pärastise sõjapidamise viisiga suurel mässuajal 1345 kokku. Johann Renner'i Livländische Historien lk. 92—93 jutustavad, et mässulised saarlased Karja metsas ordomeistri oodanud. Sää! olnud neil rõdu, „hagen“, suur ja lai, kuhu nad kogunud. „Hagen“ olnud etteraiutud puudega hästi kindlaks tehtud (mit bomen wol vorgeknicket). Sakslased aga kiskunud ühest kohast raudkonksudega (mit haken) puud kõrva ja Arnt van Hercke pääsnud kõige päält puust tehtud rinnavarju pääle (up de planken).

Vallide ehitus aga ei olnud mitte ainus töö. Vallide ümber jooksevad sügavad veekaevandused. Küll otsiti maalinna asutamiseks niisugune koht, kelle üht ehk mitut külge vesi ümber piiras, nagu Kaarma linnapääd Linnassoo-jõgi, Vana-Linnamäge Kloostimõisa ligidal Osajõe käärud, Viljandit Vaaluoja ja Mädajärv. Aga loomulikka veesooni tuli laiendada ja sügavamaks teha. Neil külgedel, kuhu jõgi ehk järv ei puutunud, pidi uus linnakraav kaevetama ja vesi sinna sisse juhatatama. Ja Valjala maalinna kraav oli oma 35 jalga lai, Linnuse maalinna kaevandus Muhus 36 jalga. Linnakraavide sügavust ei oska meie kuidagi ära tähendada. Lohu maalinna kraav Hageri kihelkonnas mõedab ainult 5—6 jalga. Aga varem on ta hoopis sügavam olnud. Ümberpiiramisel veeretati ülevalt valli otsast kiva alla, pärastisel lagunemisel pudenes allidelt mulda maha. Ka on aastatuhandete jooksul veeludvrohkesti muutunud. Kus nüüd põld, sää! võis vanasti mädasoo olla; kus nüüd heinamaa, sää! järv ehk abajas; kus nüüd kitsas veetire, sää! ennemuiste voolas vesi.

Vallikraavide tähenduse kohta valitsevad valearvamised. Jutustuste mõjul sojemailt mailt arvame sagedasti, et vallikraavidel muud otstarbet ei olnud, kui vaenlase lähinemist valli olla akistada. Aga see oli ainult osalt nõnda. Sest meil peab meeles seisma, et muinasajal sõjakäigud just siis ette võeti, kui vesi vallikraavidies sugugi takistada ei saanud, kui ta külmetanud oli ja kindel jääkaas välise maailma ja linnamäe vahele ühendava silla ehitas. Taliste sõdade põhjus on kerge leida. Põlised metsad katsivad suurt osa maad. Tuule murtud puud, mis väätaimedega läbiolivad kasvanud, tegivad läbisäämise peaaegu võimatuks, viivitasivad vähemalt sõjasalka edasiruttamise. Ja sõjakäigul oli kiirus päätingimiseks, et ihaldatud saaki saada. Rasked sajud ujutasivad maa üle (Origines XII, 2). Mädasoodesse ja laugastesse võis inimene, kes neid ei tunnud, kergesti kas või ära uppuda. Küll kuuleme ka teedest (Origines XXII, 9) ja teede kaitsjatest (custodes viarum, Origines XIV, 10), aga neid teesid ei tohi meie oma aja maanteega kuidagi mitte

võrrelda. Need „teed“ olivad kõrgemaid, kuivemaid kohte mööda aetud ja sisse sõtkutud, tuletasivad enim meie jalgradasid metsas meele ehk tegemata külatesid. Käidavamates paigus oli ehk aegamööda kõrvalt veel puid maha raiutud ja nad nõnda laiemaks nihkunud. Teede sillutamise ja sildade ehitamise pääle ei mõtelnud sell ajal keegi muu, kui p a k a n e. Meie tõendust ei kitsenda ka mitte mõned vanade teede riismed, mis siin ja sääal pakkudest soost olivad läbi tehtud. Kõige tuttavam on Uue-Kariste tee 6¹/₂ jala pikustest ja 1¹/₂ jala jämustest tamemepakkudest. Tema on üle 1800 jala pikk. (A. von Löwis, Ueber die ehemalige Verbreitung der Eichen in Liv- und Ehstland lk. 254—255). Ka J. Jung teab vanadest Rootsi ja Vene sõjateedest, kirikuteedest, rüütli-sildadest, Meistri Kuninga teedest j. n. e. rohkesti rääkida (Muinasteadus II, 38, 49, 51, 78, 88, 124, 148), aga need „teed“ on koguni lühikesed ja kohaliku tähendusega. Ka jääb küsitavaks, kui palju neist „teedest“ 12. aastasaja sisse ulatab. Ja isegi kui nad ka kõik tõesti muinasajast pärit peaksivad olema, ei võinud nad ommeti üldist läbikäimist suurt kergitada. Vana aja teed olivad v e e t e e d ehk teed, mida külm sillutas. Et ainult saarlastel ja läänlastel lahtiste veeteede tarvitamiseks omad sõiduriistad olivad, siis läksivad teised harilikult talve ajal sõtta. Läti Hindrek algab sakste sõjakäikude kirjeldusi tuttava käänuga; „Kui Isanda sündimispäev pühitsetud oli, külma kõige suurem kangus ligi jõudis ja teede sügavused kinni olivad külmetanud.“ (Origines XV, 7). Kui Hindrek teede sügavustest (viarum profunditates) kirjutab, siis võime küll arvata, kuidas need „teed“ tema ajal välja nägivad. Võeti ju sõjakäikusid arukordadel ka teistel aastaegadel ette, kuid katsuti siis võimalikult lagedat mereranda tarvitada. (Origines XV. 7). Mõndi sügavamalt mannermaale, siis oli häda varsti käes. Nii jutustab Läti Hindrek XV, 7, kuidas sakslased lätlastega ja liivlastega sügise 1211 Pärnu lahe äärest Sakala poole tungides „metsade ja soode kaudu kõige halvemal teel (via pessima) kolm päeva“ vaevelnud, „nii et hobused tee pääl ära väsisivad ja umbes sada neist maha langes ja otsa sai“. See lõikas nii luusse lihasse, et seda ettevõtet veel kaua „sügava teekonna“ (via profunda) nime all mälestati. Seda toredam oli tulise sõjaraatsu seljas ajada ja edasi lennata, kui maapind kõvaks oli külmanud ja sile jääkord arvurikkaid veekogusid kattis. Isegi suuri käänakuid ei kardetud, kui aga jääd mööda edasi võis saada. (Origines XXII, 9). Ainus häda talve-teekondadel oli liig vali külm. Kui 1218. aastal küünlakuus sakslased liivlaste ja lätlastega Salatsist merejääd mööda Soontagana maale läksivad ja säält edasi praeguse Tallinna poole, „puhus neile põhjast hirmus tuul vastu;

sest külma kangus oli nii suur, et ta paljudel väliste liikmete otsad ära võttis ja mõnel nina, teistel käed, jälle teistel jalad ära külmetasivad ja meil kõigil koju tagasi jõudes uus nahk näo pääle kasvas, kuna vana ära läks. Mitmed on pärastpoole ka ära surnud.“ (Origines XXII, 9). Kõige tuttavam aga on piiskopp Alberti sõjakäik 20,000 mehega Pärnust üle jää Saaremaale, kellest Läti Hindreku kroonika viimane (XXX) päätükk kõneleb. Tuttavate käänakutega algab teekonna aja määramine: „Kui Jsanda sündimise — ja ilmumise-püha möödas oli, kui lumi maad kattis ja jää laeneid, sest et sügavuse pind kindlaks saab ja veed kõvaks lähevad nagu kivi ja jääd tekib ja tee parem on üle maa ja üle mere,“ — seekord sile ja libe kui klaas. (Origines XXX, 3). Siitsamast näeme ka, mis linnamägede vallid ja kraavid just talisel ümberpiiramisel tähendavad. Ristisõitjad katsuvad kõige päält Linnuse maalinna Muhus ära võtta. „Aga ülesesaamine oli väga hädaohtlik, sest mägi oli kõrge ja jäätanud ja kivivall mäe otsas otsegu jäämägi, nõnda et jalad kuskilt maha ei hakanud.“ (Origines XXX, 4). Vahest olivad muhulased häda liginemisel valli välised küljed kaevandusest võetud veega üle valanud ja nad veel libedamaks teinud. Vallikraav ei kaitsnud nõnda maalinna sagedasti mitte oma veesügavusega, mis külmetanud oli, ja ei valmistanud tormijooksjatele vähemat takistust, et kuni vallini saada, vaid kraav tegi valli ainult kõrgemaks ja järsemaks, nõnda et raske oli tema külgesid mööda üles ronida.

Aga ka maalinna kaugema ümbruse pääle vaadati linna asutamisel. Häameelega valiti koht, mis keset mädasood seisis. Iseäranis selgesti paistab see Kahutsi linna all Põidel silma, ja Soontagana maalinna ümber, ehk küll sood nüüd kaugelt mitte enam nõnda veerikkad ei ole, kui vanasti. Niisama leiame teiste maalinnade riismed harilikult soode seest. Üks neist, Alolinn, on kohast otsekohe oma nimetuse saanud. Vähemalt seletab M. Weske (Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875, lk. 71) seda nime nõnda, kui tema Alo-linna Saksa keeli „Moraststadt, Morastburg“ hõikab. Puudus mõnel küljel loomulik vari, siis ehitati sinna poole eeskindlustus vastu, nagu Linnamägi Varbolas.

Soost läbi viis kividest ehk pakkudest tehtud tee maalinna. Varbolas on see tee veel praegu tunda. (Jordan lhk. 85.) Linnakaevandus jäeti tee kohalt kitsamaks ehk tehti kivitamme varal kitsamaks. Kitsalt kohalt ehitati puusild üle (Orgines XXVIII, 5), mida vaenlase lähinemisel ruttu võis ära lõhkuda. Silla kaitseks oli väljaspool kaevanduse veerel omad eeskindlused ehitatud, nagu Holzmayer (Das Kriegswesen der alten Oeseler, lk. 54) tõe-

näolikut seletab. Maalinna vallisse jäeti harilikult kaks väravat. Lihulinna värava kõrvalt leidis Holzmayer (Das Kriegswesen lk. 55) kaks poolpõlenud aampalki. Teise palgi otsast võis veel sae jälgi tunda. Seespoole väravat olivad jälle iseäralised väravakaitsmise abinõud korda seatud

Astume väravast sisse, siis jõuame maalinna õue. See on enamasti pikergune, vahel ka ümmargune. Varbola õu on 525 jalga pikk, 475 jalga lai, nõnda umbes 5000 ruutsülda suur. Kaarma linnapää mõedab 270 jalga pikuti ja 176 jalga laiuti. Õu on ümberkaudsest maast kõrgem, umbes $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{4}$ osa ümberpiiravast vallist. Vallide poole tõusis õu kõrgemale, nii et vallikaitsjatel kerge oli valli päale rutata. Muidugi oli ka õue seadmisel inimese käsi igalpool kaasa aidanud. Õue keskel ehk natuke kõrval on pea igas maalinnas praegugi kaevu ase tunda. Linnuse maalinnas andis veel 1867 kaev selget, külma, hää maitsega vett, ehk kaevuauk küll kiva täis oli. Veepinna läbimõet oli 12 jalga (Holzmayer, Das Kriegswesen der alten Oeseler lk. 40). Vältas aga maalinna piiramine kauemat aega, siis tuli alati veest puudus. Üks ainus kaev ei jõudnud kõikimaalinna kogunud varjuotsijaid kõiki joota. Jänu sundis sagedasti alla heitma.

Õue pääle ja valli vastu olivad puumajad ehitatud. (Origines XV, 1; XXX, 4.) Seinapalkide vahed täideti saviga, katuksed tehti mätastest, nagu J. Jung oma kaevamiste põhjal Lõhavere linnamäel arvab seletada võivat. (Muinasaja teadus Eestlaste maalt II, 227—228). Ka muidu on linnamägedest rohkesti palka, mis jaolt ära põlenud, ja süsi mullaga segi välja kaevetud.

Kui otstarbekohaselt vanad eestlased maalinnade asemeid on osanud valida, selgub sellest, et pärast maa äravõitmist sakslased omad kantsid enamasti endiste maalinnade asemele ehtasivad. Näituseks on kõige tugevamad Eesti kindlustused nõnda ümber ehitatud: Lindanisse 120 jala kõrgel kaljurahnu Soome lahe ääres, kindel Viljandi Sakalas ja eestlaste püham paik Tarbatu = Taarapadu Emajõe kaldal. Ümberehitamine on sagedasti nii põhjalik olnud, et igakord mitte ära ei võigi tunda, et sääl vanasti maalinna on seisnud. Mõned väiksemad linnamäed jälle ei paista silma ja avaldavad nii vähe kindlustuse laadi, et isegi ümberkaudne rahvas neist midagi ei tea ja neid „tantsimäeks“ hüüab. (Jung, Muinasaja teadus II, 113.). Viimaks nimetab rahvas mõndagi järsku küngast linnamäeks, ilma et selleks meie praeguste teadmiste järele põhjust oleks. Ligem plaanilik läbikatsumine tooks selgust, aga kaevamise töö tarvitab asjatundjaid mehi ja rohkesti raha. Sellepärast on meil maalinnade arvgi alles üles arvamata. Holzmayer kinnitab, et

igal vanal Saaremaa kihelkonnal oma maalinn olnud, arvu poolest 6. Jordan on Tallinnamaal 43 linnamäge lugenud. Põhja-Liivimaa kohta ei tea midagi kindlat arvu nimetada. Bielenstein tõendas 1895, et tervel eestlaste maal neid üle 90 olevat.

Mis tarvis on maalinnad asutatud?

Esmalt muidugi pelgupaikadeks vaenuajal. Tõivad „teede vahid“ kurje sõnumeid, et hädaoht tulemas, siis põgenes ümberkaudne rahvas kõige oma liikuva varaga ja karjadega maalinna ehk vähemalt maalinna ja eeskantside vahele varju. Sest maalinna õu ei võinud ommeti mitte liig palju rahvast ja ühtlasi loome ära mahutada. Kui Riimkroonika 1666—1680 tõendab, et sakslased Linnuse maalinnas, mis teistpidi 190 jalga, teistpidi 192 jalga mõedab, aastal 1227 „kakkümmendviis sada“ Muhu meest, naist ja last maha tapnud, siis ei võinud kitsasse õue mitte enam palju loome mahtuda. Need pidivad eeskindluste varju jääma. Ja tõesti leiame Riimkroonikast 6190—6300, mis seda arvamist kinnitab. Sääl kirjeldatakse Kaarma lahingut aastal 1267. Saarlased on Kaarma linnapää ette laialisesse puudest ehitatud eeskindlusesse, rõdusse (Hagen) kogunud. Kristlased „astusivad rõdu juure, mis saarlaste ümber oli tehtud (geschlagen)“ ja võtsivad tema ära. „Kui saarlaste rõdust vaenlane vendade poolt oli välja löödud, kannavad ja ajavad kristlased ära, mis rõdusse oli jäänud“. (Riimkroonika 6235—6247). „Ajada“ võib aga ainult karja. Ülepää on see mõtlemata ütlus, et terve kihelkonna ehk koguni terve maakonna karjad maalinna varju aetud. Vaenlane tungis kange kiirega maale, et ootamata kaela langeda ja saaki riisuda. Kes sai sääl aega karja mitmekümne versta tagant maalinna ajada? Päälegi, kui meeletuleme, et korralikud teed puudusivad ja kariloomad ainult pikaldaselt edasi lähevad. Redupaiku oli lähemalt leida. Läti Hindrek kõneleb ühtelugu niisugustest redupaikadest metsades ja soodes, mis ainult kohalikkudel elanikkudel tuttavad olivad. Et aga kartma pidi, et vaenlane neid siiski võiks üles nuuskida, siis raluti jalgradade pääle ja kõrva veel puid maha, et tema edasisaamist takistada, ehk ehitati redupaiga ümber tugevatest palkidest rõdu, kelle taga karjade ja muu varanduse omanikud südikalt vastu panivad. (Origines XV, 7). Harjulased peitsivad ennast ja oma varandust maa-alustesse koobastesse, kus ristisõitjad neid 1220 suitsutamas ja läkatamas käisivad, nii et umbes 1000 inimest hirmust surma sai. (Origines XXIII, 10).

Kas maalinnu ka rahuajal tarvitati s. o. kas neis alaliselt inimesi elas, selle üle on elavalt vaieldud. A. Bie-

lenstein tõendab, et maalinnad rahvavanemate alalised asupaigad olnud ja et sääl needsamad inimesed elanud, kelle luud kondid maalinnade ligidalt nüüd välja on kaevetud. (Труды десятого археол. Съезда II, 31—32). Astaf von Transehe vaidleb kirjatões „Liivimaa päriselanikud 13. aastasajal“ (Baltische Monatschrift B. XL III. lk. 291—294) vastu ja arvab, et maalinnad kindlustatud leerid olnud, mis harilikult tühjad seisnud ehk mida väikearvuline salk sõjamehi valvanud ja mis ainult sõjatormides ümberkaudsele rahvale pelgupaigaks olnud. J. Jung seletab Muinasaja teaduses II, 225, et Lembit omas Leole kantsis ka elanud. Läti Hindreku kroonika järele peab Bielensteinile ja Jungile õigust andma. Origines XV, 1 kõneleb sakalaste majadest (domus) Viljandis, „mida nemad niisuguste päälekäimiste vastu mitte kindlaks ei olnud teinud,“ nagu seda sakslaste kiviviskamisemasinate läbi sündis. Origines XXX, 4 jutustab, kuidas muhulased 1227 pärast väikest võitlust maalinna tagasi läinud — in castris sui domicilia. „Domicilium“ tähendab aga elumaja. Origines XIV, 6 kuuleme, et sakslased ootamata Otepää alla ilmunud, aga maalinnast siiski elanikka leidnud, kui neid ka „vähe“ (paucos) olnud, sest et suurem hulk kodust kaugemal viibis. Ka Holzmayer kinnitab, et Saaremaa maalinnades ehk eeskindlustes alaliselt rohkesti rahvast koos elanud, nagu meieaegsetes linnades ja alevites. Holzmayer toetab oma arvamist pääle muu Hindreku kroonika XXX päätükiga, kus Linnuse ja Valjala maalinna otse linna nimega „urbs“ nimetatakse, kuna harilik maalinna nimetus civitas on. Aga urbs = linn ei kannud mitte meie aja linnade laadi, vaid ta oli enim meie külade moodu, kus põlluharija rahvas tihedamalt koos elas. Meie ei leia ühtegi põhjust, miks vanemad ehk teised mitte otse maalinnas ei pidanud asuma, kelle ligidal nad oma harilikku tööd võisivad toimetada. Kahtlaseks läheb lugu, kus maalinnade lähemast ümbrusest kõlbavat maad põlluharimiseks ei leidunud, vaid ainult laialisi soosid. Sääl võis küll sündida, et maalinna ainult vahid jäivad, kuna teised maalinnast kaugemal asudes põldu harisivad ja karja kasvatasivad. Täit selgust aga saaks alles siis, kui iga üksik maalinn hoolega läbi kaevetaks.

Lõpuks võlgname vastust, k u n a s maalinnad on ehitatud?

Ainult Saaremaal liiguvad rahva keskel veel jutud nende asutamise ajast. Muhulased jutustasivad Holzmayerile, et nende esiisad „sõavanema“ juhatusel „linnaavalli“ s. o. Linnuse maalinna kaitsnud, kuhu nad kohe vaenu algusel naesed ja lapsed varju viinud ja kuhu nad ka ise taganenud, kui avalikus lahingus enam ei suutnud vastu seista. Linnuse ehitatud vaenuliste vanemate vastu, „kui veel mitte saksu maal ei olnud.“

(Das Kriegswesen der alten Oeseler lhk. 44). Lihulinn jälle olevat „Hiiumaa eestlaste röövkäikude vastu ehitatud.“ (Säälsamas lhk. 57). Suuremaa maalinnade asutamiselood on hoopis muinasjutu laadi, nii et nende najal midagi tõendada ei julge. Küll käivad aga saarlaste mälestused ajalooga ühte. Maalinnad on enne sakslaste tulekut asutatud. Nad olivad 13. aastasaja algusel igalpool täiesti valmis. Sõja hakatusel neid enam ehitada ei saadud. Nende asutamine ja korraleseadmine on rahuajal sündinud ja aastakümneid tarvitanud.

Ajaarvu alamäärale tohime selle tähelepanekuga ligemale pääseda, et kivide kinnitamiseks mitte lupja ei võetud, vaid samblaid ja mulda ehk liiva. Nõnda peab arvama, et maalinnade asutamisel lupja veel ei tuntud ja lubjatööd ei tehtud. Nüüd seletavad aga Põhjamaa kulturaajaloo tundjad (O. Montelius, Die Kultur Schwedens lhk. 140 ja S. Müller, Urgeschichte Europas lhk. 180), et pagana-ajal ka Rootsis ja Taanis lubja põletamist ja lubjaga müürimist veel ette ei tulnud, vaid et see alles ristiusu laialelagunemisega tuttavaks sai, Taanis kuninga Haraldiga † 986, kes Jellinge-kivi pääl suurustab, et tema kõik taanlased kristlaseks teinud, Rootsis kuninga Olaviga a. 1008. Sedamööda võiksime aja määramisel halli muinasvalda minna ja kahtlema lüüa, kas maalinnad ülepää Eesti esivanemate kätetöö ongi, vaid et nad juba enne nende siiatulekut olemas olivad. Aga sääll peatavad meid jälle Põhjamaa uurijad ja seletavad, et Rootsis ja Taaniski maalinnad mitte palju varem kui 1000. aasta ümber p. Kr. ehitatud olevat. (S. Müller, Nordische Altertumskunde II, 240—246, 291). Nende eeskujuleiab S. Müller Inglise ja Prantsusemaa kindlustustest 9. ehk 10 aastasajal p. Kr. Sääll hakkasivad vikingid neist lugu pidama ja ehtasivad neid ka oma kodu. Kui nüüd meeles peame, et meie esivanemad maalinnade ehitust alles vikingitelt võisivad tundma õppida, siis peavad meie maalinnad natukene nooremad olema, kui nende eeskujud Rootsis ja Taanis. Holzmayer (Das Kriegswesen der alten Oeseler lhk. 63) tahaks Saaremaa maalinnade rajamist 9. ehk 10. aastasajasse ära mahutada, aja sisse, kus saarlased Rootsi ja Taani kuningatega alalist sõda pidasivad. Tema arvamist näib Rimbertuse „Vita Anskarii“ XXX päätükk kinnitavat. Selle järele võttis umbes 853 a. p. Kr. Rootsi kuningas Olav sõjakäigu kurelaste vastu ette ja rikkus nende linna ära, mida „Seeburg“ hüütud. Bielenstein ütleb, et Ladina keelne „urbs“ Rimbertuse kirjelduses maalinna tähendavat. On Bielensteinil õigus, siis oleksivad kurelastel juba 9. aastasajal omad maalinnad olnud. Miks siis ka mitte nende lähidalt sugulastel, saarlastel? Kindlat aastaarvu ei saa meie nii aja määramisel nimetada, aga tõe jõeame küll kaunis lähidale,

kui ütleme: Eestlased on maalinnad umbes 1000 a. p. Kr. ehitanud.

Esimest korda ajaloos nimetatakse ühte eestlaste maalinna 1116. Vladimir Monomahi poeg Mstislav rikkus sell aastal Otepää ära, Медвѣжье голово, nagu teda Vene kroonikad nimetavad. 12. aastasaja keskel ülestähendatud Njalssaga teab Rafali'st = Ravalast = Revalist = Tallinnast kõneleđa.

Mõned Saksa ajalookirjutajad on lubja puudumisest maalinnade ehitusel järjeldada püüdnud, et sellepärast eestlased 13. aastasaja algusel alles väga madalal hariduseastmel seisnud. Aga „madal“ ja „kõrge“ on relativlikud mõisted, kelle ainult võrdlemises tähendust on. Muidugi — Vahemere kultuuriga võrreldes otsustame meie nõnda. Aga võrdlemiseks võetakse lähemad asjad ja olud. Naabritega võrreldes, kelle kaudu Vahemere kultura meie poole tungis, rootslaste ja taanlaste kõrval ei olnud esivanemad, kes maalinnades omast kangusest ja isamaa armastusest kestva mälestuse maha on jätnud, mitte alama hariduseastmel. Mis kõne all olevasse ainesse, lubjaga müüritegemisesse, puutub, siis kirjutame siia ühe mehe otsuse, kelle sõna teadusevallas palju kaalub. Sophus Müller ütleb (Urgeschichte Europas lhk. 180): „Ei ükski põhjas elav rahvas ei ole iseenesest selle pääle tulnud, kividest müürisid teha.“ Kuidas pidi siis see oskus nagu õhust eestlaste maale lendama, kes põhja-rahvastest peaaegu kõige põhjapoolsemad on? Ka kultura ei hüppa ühest paigast teise, maid ja rahvaid vahele jättes, vaid ta tungib samm sammult edasi, võidab omale uusi poolehoidjaid ja valmistab neist värskeid käskjalgu, kes saadud varandusi „teise ilma veerele“ edasi annavad. Nõnda on lugu ka maalinnadega. Nemad ei ole midagi algupäralist, ei meil ega Skandinavias, vaid on laenatud kulturavara, mida iga rahvas oma viisi tarvitab ja kasvatab. Meie maalinnad juhatavad meid vastuvaidlemata Skandinaviasse. Säält viib meid aga teerada edasi Inglise- ja Prantsusemaale. Sinna ulatas Rooma kultura. Rooma kultura seisab Kreekamaa õlgadel. Kreekamaalt leiame ka oma maalinnade algkuju. Mykenä kultura suurepäralise ehitusekunsti viimsed laened — määratud kuhja aetud kivilasud ilma lubja ühendava sidemeta — on ligi kolmtuhat aastat hiljem otsaga kaugesse põhja ulatanud. Põhjamaa uurijatele J. J. Worsaaele, O. Monteliusse ja S. Müllerile jääb see au, et nemad kõige päält selgesti näidata suutsivad, kuidas terve Põhjamaa haridus mitte mõni ime ei ole, mis iseenesest maa alt on üles kerkinud, vaid et tema Lõuna-Europa kultura kaugem ja põhjapoolsem lüli on. Iseäranis S. Müller on need teed üles otsinud, mis kaudu Kreeka-Rooma

haridus põhja on jõudnud, iseäranis ka oskus, maalinnasid ehitada ja kaitsta. (Urgeschichte Europas lhk. 67—68, 110—114, 180, 187, 191, 192.) Ajaloo valguses kaob nagu udu päikese kiirte ees ka see upsakas vaatlemiseviis, kus mõni rahvas kultura oma monopoliks peab, teiste pääle, kelle juure kultura hiljem jõudis, kõrgilt maha vaatab ja ära ei väsi teistele ette laulmast, mis tänu nad kõik temale võlgu ei olevat. Ajalugu vaatab kainelt niisugusele hullustusele silma ja küsib teravalt: „Aga mis on sull enesel, mis sina mitte ei oleks saanud?“

W. Reiman.

Pea ja pää¹).

Kirj. K. Leetberg.

II.

Nüüd Teie ehk ütlete, mis teised ka ütlevad: Meie ei tohi oma keelt mitte üksikute keelerääkijate tundmise peale rajada, vaid meie keel piab „teaduslikult õige“ olema. Sündigu siis Teie tahtmine: aga muidugi jälle ainult mõttes, sest teus ja tões ei ole se võimalik. Ütleme, meil oleks üks niisugune tark mees ehk naine ja seletaks meile kõik põhjalikult ära, missugune meie keel õiguse pärast „teaduslikult“ olema piab — mina ei mõista küll arvata, kuda moodi näituseks *hea* õigem Eesti keel on kui *hää*, ehk ümber pöördud, aga, ütleme, tema oleks nii tark ja teaks seda, ja tuleks siis tema teaduse järel välja, et õige on, ütleme, *hea* kirjutada *ea*-ga, aga *pea* *ää*-ga: *pää*, ehk kuda ta muidu tulla võiks — mis meil sest siis oleks? Üks kunstlik volapük ja mitte enam elav Eesti keel, ainult selle vahega, et ta mitte, nagu päris volapük, kerge, vaid väga raske ära õppida oleks.

Aga ütleme uuest ümber jälle. Keeleteadus piab sellest peale hakkama, mis on, ja piab juba ette ära tunnistama: mis on, sell on ka oma põhjused, miks ta just nõnda on ja mitte teisiti. Neid põhjusid ära seletada, missugused nad on, kus ja kui pikalt nad igakord maksavad, see on keeleteaduse kohus. See teadus, mis õpetada tahab, missugune keel o l e m a piab, lööb ise omale vastu silmi, sest kui se tõsi oleks, et ta tõesti nõnda ehk nõnda olema piab, siis ta oleks juba nõnda ja ei võiks pidamisest ülepea juttugi enam olla. Kuda siis Setukene ehk Hiidlane ehk kirjamees oma kõnes ehk kirjas igakord räägib, nõnda on se tema kõnes igakord

1) Kirjatõõ teglja kirjaviis ilma muutmata.

„teaduslikult“ õige. Küsida on ainult, kas tema kõne keeleoskaja või keeleoskamata mehe kõne on, mõistliku mehe kõne või narri kõne, Eesti keel või kadaka Eesti keel.

Viimaks ma tuletan veel meele seda hävitust ja lugu. pidamata meelt, mis *hää pää* kirjutamine enesega kaasa toob. Ma tunnen üht noort õpetajat, kes Eesti Üliõplaste Seltsis *hää pää* on rääkima hakanud ja nende eeskujul nüüd sagedaste ka *mina pään, tema pääb* räägib. See segadus on arusaadav. Selleks ei ole muud midagi tarvis, kui tarvis ainult oma parem tundmine ära salata, ja see on Tallinna keele rääkijal *hää pää* rääkimisega juba tehtud. Kolmekümne aasta eest ei võinud keegi neid keelehalpusi ette ära näha, mis meie praegu nägema piame. Ja kes on nende halpuste tegijad ja laialilahunud? *Hää pää* kirjutajad, Kreutzvaldist peale hakates.

Mis ma siin kirjutanud olen, see käib ainult kahe sõna *hea* ja *pea* kohta. Teistest sõnadest, mis siia küsimise alla kuuluvad (*seal teal peal häääl säädus pääsen*), olen ma oma „Keeleparandamise“ kirjas pikemalt rääkinud ja võin siin lühidelt seda kokku võtta. Vana kirjaviis kirjutab neid sõnu *ää*-ga. Et meie praeguses kirjaviisis enam *ää* kirjutada ei taha, siis piame tema asemele teise hääle võtma, kas *ää* ehk *ea*, ehk ühe osa sõnadesse *ää*, teisesse *ea*. — Kõikidesse *ea* kirjutada, teeks meie kirjaviisi kunstlikuks, sest meil ei ole elavat keelt, kelle peale niisugune kirjaviis ennast tuetada võiks, sest need murded, mis *heal seadus peasen* räägivad, murravad kõik *ää*-d *ea*-ks, räägivad *reagin, seask, seared* jne. Loomulikum oleks kõigis neis sõnades *ää* kirjutada. Aga põhjendud oleks ka niisugune vahetegemine, et meie *seal peal teal ea*-ga kirjutaksime, *häääl säädus pääsen ää*-ga. Kui praeguse aja *ää* kirjutajad *säädmise* sõnas üksi *ea* kirjutavad, siis ei ole niisugusel kirjutamise viisil ei „teaduslikku“ ega miski muud põhja all, kui aga see, et keegi, ma ei tea kes, neile kord ütelnud on et se nõnda piab olema. Kui seesama keegi neid sell korral, ütleme, *häääl*-sõnas *ea* kirjutada käskinud, siis nad kirjutaksid täna kõik *heal healitsen* jne.

Mina arvan siis, et meie kõige kergemine ja ruttemine ühendusele jõuame, kui meie kummaltgi poolt järele anname: *ää* kirjutajad „*hää*“ ja „*pää*“ ja „*seadmise*“ sõnas, *ea* kirjutajad teistes sõnades ja ka „*seadmise*“ sõnas. Siin ei oleks uudist midagi, sest seda vahet on meie kirjaviis algusest saadik teinud, ja et meil igast maanurgast kirjamehi ja keeleteatajaid on (Ahrens Harjumaalt, Dr. Hurt Võrumaalt, A. Reinvald Viljandimaalt, õp. Wöhrmann Tartumaalt ja palju teisi) kes sõnaga ehk teuga niisugust vahetegemist loomulikuks

tunnistavad, siis ei või see järelandmine siin kellelegi raske olla, kui aga jonnimeestele üksi ja neile, kes oma arvamisi teiste käest võtavad ja nende peale vannuvad, sest et neil omal teadmist ega tundmist ei ole.

(Lõpp).

Eesti liithäälikute välted.

Ado Rull.

Eelmärkus: Keeleuurimise töö ei peaks mitte ainult nummerdatud keeleteadlaste eraomanduseks olema, vaid selles antagu ka vaba vaatelejale sõna. Kuigi keeleteadliselt ettevalmistamata vaateleja oma arvamistega viltu võib minna, siiski ei jää tilgakene, mis tema omalt poolt pakub, mitte kasuta, sest — on see tilgake teaduslikult puhas, siis tõstab ta teadmiste pinda; on ta aga risune ehk kas või selge risu, siis peavad keeleteadlased tõtt selgitama — ja see õhutaks tööd. Sellepärast lubatagu ka mind „Eesti Kirjandusele“ oma „tilgakest“ pakkuda, mille vaba-vaatlemise varal koolitöö kõrval välja higistasin.

Eesti õigekirja pääraskus seisab häälikute väldetes, millest praegune kirjaviis peaaegu midagi ei näi hoolivat. Õigesti kirjutatakse ainult mõned üksikud juhtumised, kuna kaugelt suurem hulk sõnu vigadest kubiseb. See kurb nähtus tuleb sellest, et meie painduvatel häälikutel 3 paindumise astet ehk väldeid on (erand — ainult *h*), kuna ladina tähestik nende jaoks üheainsa tähe annab (erandid *k, p, t*). Kõiki raske painde liithäälikuid ja kolmanda välte liithäälikuid (erandid *kk, pp, tt*) kirjutatakse valesti, s. o. ei tehta vahet nende ja kergemate vormide vahel. Teist hääliku väldeid tähendatakse harilikult kahekordse tähega. Selle järel oleks loomulik, et veel raskemaid 3. välte häälikuid kolmekordsete tähtedega tuleks kirjutada. Kuid see nõuu laideti õiglaselt ära, sest kolmekordsed tähed raiskaksivad kirjas palju ruumi ja aega. Kuna aga ladina tähestik kirjaviisi septsesejatele siin muid abinõusid kätte ei andnud, siis pidivad viimased end 2. ja 3. välte häälikute eraldamisest lahti ütleva ja 3. väldeid, nagu teistki, kahekordse tähega märkima. Hoolimatust liithäälikute paindumise vastu ei saa aga mitte nii kergesti vabandada, sest nende paindumise astmeid võib ka ladina tähestiku varal eraldada, kui raskes järgus painduvat häälikut kahekordselt kirjutada. (Kuid seegi oleks ruumi raiskamine). — Kuna — ühelt poolt — kirjaviisi segane on, ei ole teiselt poolt — ka kõikide hääleväldeid kohta veel kindlat selgust olemas, mille tõttu kirjaviisi püüduki harilikult vähe tähele pandakse.

Lihthäälikute vältete kohta on Dr. M. Weske kõik arvamised ühistesse rööbastesse juhtinud, — sellepärast ei ole mul siin midagi ütelda. Teine lugu on painduvate liithäälikutega. Pääle Dr. Weske „Häälte-õpetuse“ ei leidu nende kohta Eesti keeles peaaegu midagi, ja mis sääligi üteldud, ei ole veel kaugetki kindel ja lõpulik, — vähemalt minu arvates. Sellepärast julgen nende kohta oma arvamist avaldada, mis end vaba võrdlemise ja loomuliku järeldamise pääle toetab.

Eesti liithäälikutel on kaks paindumise astet ehk „j ä r k u“,¹⁾ üks kergem, teine raskem. Milles nende vahe seisab, seda on kõige kergem liit-umbhäälikutest näha, millega ka algame.

Painduvad liit-umbhäälikud

seisavad alati päärõhu järel, 1. ja 2. silbi täishäälikute vahel. Nende mõlemaid raskuse järkusid on kõige kergem painduvate nimisõnade omastavas ja osastavas leida; sellepärast tarvitatakse järgnevas kirjutuses pääasjalikult neid sõnavormisid.

Kõige selgem ja kindlam vahekord painduvate liidetud häälikute vältete vahel kuulduv *j*- ja *v*-ga lõppevates liit-umbhäälikutes, sest *j*- ja *v* üleüldse ei paindugi, nii et seal paindumine tervelt 1. hääliku arvele peab asuma. Näituseks võtame sõna „kari“. Omastavas kõlab ta „karja“, kus *r* ja *j* mõlemad ühesugused kerged on — mõlemad seisavad 1. vältes. Osastavas aga kõlab ta „karrrija“, kus *r*-häälik peaaegu niisama raske on, kui sõnas „vurrrri“ (osast.) — ta seisab sääli 3. vältes, kuna paindumata *j* ikka 1. vältele jääb. Et lugija seda vahekorda painduva liithääliku osade vahel paremini ära kuuleks, selleks toon iga sarnase liithääliku kohta mõne näituse. Kõige kergemini võib selgusele jõuda, kui näitusi kuuldavalt välja üteldes võrreldakse.

bj — *ppj*: *kabja* — *kappja*, *lubja* — *luppja*.

dj — *ttj*: *padja* — *pattja*, *lodja* — *lottja*.

(*gj* — *kkj*: *vagja* — *vakkja*.²⁾)

hj — *hhhj*: *lahja* — *lahhhja*; *tühi*, *ahi*, *kuhi*.

rj — *rrrj*: *sarja* — *sarrrija*; *ori*, *kuri*, *vari*, *kiri*, *mari*,
puri, *turi*.

sj — *sssj*: *asja* — *asssja*; *osi*, *kosi*.

lj — *llj*: *nalja* — *nalllja*; *vili*, *väli*, *kali*, (*paljas*, *haljas*).

1) Edaspidises kirjutuses nimetame neil üht raskeks, teist kergeks järguks; „välted“ on liithäälikutel.

2) Tarvastus tähendab „vagi“ seina sisse löödud talva, mille otsa riided ehk hobuseriistad riputatakse.

- dv — ttv: ladva — lattva, ritv, lõtv.
 hv — hhhv: kehva — kehkhva; ahv, klahv; rahvas.
 lv — llv: pilve — pillve; põlv, külv, salv, nõlv,
 tal'v, talv.
 rv — rrrv: parve — parrve; karv, korv, kõrv, hirov,
 harv, kirves . . .
 sv — sssv: rasva, — rasssva; kasv, „kesv“ (oder—
 Mulgimaal.

NB. Teise välte *p, t, k, l, n, s, h* — võivad *j* ja *v* ees ainult võerastes sõnades rõhutatud silbi ees kuuluda, näituseks: batallion, Poitiers, плотва, akvarium . . .

Eel antud näituste varal võime järgmise reegli jalule tõsta: painduvas liit-umbhäälikus muutub oma raskuse poolest üksainus häälik, kuna teine muutumata jääb; paindumata häälik seisab ikka 1. vältes, kuna painduv kerges järgus 1. vältel, raskes aga 3. vältel asub. Meil jääb ainult järele proovida, kas see seadus ka kõikide liit-umbhäälikute kohta maksab. Ja kui tema siis suurema jaogi kõigist liithäälikutest oma hõlma alla heidab, oleks temal ka väärtust.

Kerge on tema maksvust *l, m, n* ja *r* häälikutega lõppevate liit-umbhäälikute paindumises märgata.

- bl — ppl: kabla — kappla; kubla — kuppla.
 (gl — kkl: vagla — vakkla; tagel, vigel, nõgel, nagel,
 ägel — Tarvastus).
 hl — hhl: mahla — mahhla, tohli — tohhli.
 hm — hhm: lehm, riim, tahm, tuhm, rühm, kühm.
 lm — llm: ilm, külm, pulm, silm, tolm, kulm, kelm,
 salm, valm, sõlm, kolm.)
 rm — rrm: parm, põrm, hirm, arm; surm, härm, sõrm,
 nurm; karm, torm, lärm, kirm, sirm, vorm,
 pärm . . .
 hn — hhn: lõhn, kõhn pahn, rahn.
 rn — rru: kärn, põrn, virn, varn, kurn, õrn pärn;
 pirn torn, kur'n; kirn(u).
 sn — sssu: käsna — kässsna.
 br — ppr: sõbra — sõppra; tõbras — tõppra, abras.
 kobras.
 dr — ttr: adra — attra; oder, põder, puder, teder, tuder
 (juder), nõder.
 gr — kkr: kogra — kokkra; mäger (määr).

1) Toon meelega enam näitusi, et kooliõpetajad siit õigekirja algharjutusteks valmis kogutud materjali leiaks.

NB. Teise välte *k, p, t* võivad *l* ja *r* ees ainult vöeraste sõnade alguses, rõhu ees j. m. ette tulla t plaan, pliit, klaas, truup, kraav, pruut . . . sopràn.; Otrànto, mikron, diplom, reklame j. t. Samasuguseid näitusi võib lugeja ka teistele näidetud liithäälikutele võrdluseks leida.

Ei ole sugugi raske sedasama seadust ka nende *b, d* ja *g* häälikutega lõppevate kaksikhäälikute paindumise kohta maks- vaks tunnistada, milles *s* ehk *h* häälikuid mitte ette ei tule. Ainult nendes võib kas esimene, ehk jälle teine liite häälik üksi painduda, ialgi mitte mõlemad korraga.

Kerges järgus, nagu eelpoolgi, seisavad mõlemad häälikud 1. vältes, raskes aga tõuseb painduv kolmandale vältele, kuna erapooletu häälik ikka 1. vältele jääb.

ld — *ltt*: *pildi* — *piltti*; *sült*, *vilt*, *polt*, *volt*, *silt*, *pult*, *kult*; *alt*, *kilt* (*kildu*).

(*ld*-)*ll* — *llld*: *mulla* (*mulda*) — *mulllda*; *kuld*, *töld*, *tald*, *vald*, *sild*; *kild*, *pöld*, *süld*, *kold*.

NB. Kerges järgus on siin 1. välte *d* eelseisva *l* järele *l* häälikuks sarnanenud.

nd — *ntt*: *vánt*; *tont*, *sant* *hunt kont*, *kant*, *lont*, *liut*, *tint*, *pant*, *rent*, *vint*, *krunt*.

(*nd*-)*nn* — *nnnd*: *linnu* (*lindu*) — *linndu*; *känd*, *pind*; *hind*, *rind*, *rand*, *mänd*; *pund*, *pind*, *vend*; *tund*, *sund*, *and*.

(1. välte *d* on siin 1. välte *n*iks sarnanenud.)

rd — *rtt*: *hurt*; *kurt*, *part*, *sort*, *Mart*, *kört*.

(*rd*-)*rr* — *rrrd*: *mörd* *körd*, *kard*, *sard*, *murd*, *pird*.

lg — *lkk*: *palk*, *malk*, *pulk* *hulk*, *tilk*; *tölk*, *pilk*, *silk*, *kelk*; *pal'k*, *telk* . . . *kõlgas*, *mülgas*.

l(g) — *llg*: *võl(g)a* — *võllga*; *olg*, *palg*, *sõlg*, (*puu*) *halg*.

(*lg*-)*lj* — *llg*: *nälg*, *selg*; *sülg*, *külg*, *telg*.

ng — *nkk*: *pank*, *ränk*, *ronk*, *sonk*; *kink*, *link*, *plank*, *pink*, *sink* . . . *küngas*

ng — *nnng*: *vang*, *pang*, *rong*, *tung*, *ring*; *pung*, *sang*, *lõng*; *ving*, *ling*, *ting*, *tang*, *hing*, *hang*, *kangas*, *rõngas*.

rg — *rkk*: *tark*, *mark*, *virk*; *erk*, *järk* *kurk*, *kark*, *märk*; *värk*, *mürk*, *ark*, *märk*, *nirk* *türk*, *särk*, *park*, *purk* . . . *urgas*.

r(g) — *rrrg*: *sörg*, *arg*; *turg*, *urg*; *kurg*, *kirg*.

(*rg*-)*rj* — *rrrg*: *härg*, *märg*, *särg*, *kärg*.

lb — *lpp*: *tulp*, *kelp*; *halp*, *sulp*, *silp*, *kilp*, *kulp*, *tölp*; *hilp* . . . *pilbas*.

(*lb*-)*lv* — *lllv*: *halb*, *kõlvatu* — *kõlllvama*.

mb — mpp: kimp, tomp, pamp; lamp, lomp, ramp, kramp, klimp; pump.

(mb-) mm — mmm: ramb, vimb (kala), umb.

(Ümberpöördult: *komme, lamm, hammas, sammas.*)

rb — rpp: kirp; karp, sirp, korp; torp.

(rb-)rv—rrrb: urb, kurb, serb, närb, varb, kõrb.

Kõige selle järel ei tahaks sugugi cand. phil. J. Jõgeveriga nõuus olla, kui ta oma „Eesti keele õpetus'es“ (§ 28) kirjutab (muudetult): „kaksikliitkaashääldes, mille esimene kaashääld ükskõik missugune, teiseks aga *b, d, g, j, l, m, n, r* ehk *v* on, seisab lahtises sõnas (s. o. raskes järgus) esimene kaashääld 3. vältes, kinnises sõnas (kergetes järgus) aga — 2. vältes(!) . . . Ainult(?) siis, kui esimene hääld *k, p* ehk *t* on, kirjutatakse (ainult?) kinnises sõnas (s. o. kergetes järgus) *g, b, d . . . ja . . . l* ja *r* on kinnises sõnas (s. o. kergetes järgus) 1. vältes, kui *g* nende kõrvalt kadunud on.“ — Mina ei saa sugugi aru, kuidas sõnades — *karja, virna, kõrva, härma* (omastavas käändes) — häälik *r* 2. vältes võib seista!

Kuna ta järgnevate 1. välte häälikutega täiesti ühe-raskuselt kuulub, siis peab ka 1. häälik *r* siin 1. vältes seisma. Minu kuulmise järel peab siin alati (*ps, ks, ts* ja *tk* välja arvatud) painduv häälik kas 1. ehk jälle 3. vältes seisma, iialgi mitte teises, nagu Jõgeverile näib. Koguni käega võib katsuda, et sõnades *kabja, lodja, ladva, ridva, rubla, pödra, sõbra, kogra . . . b, d, g* mitte 2., vaid ainult 1. vältes võivad seista.

Niisama võerastavalt kõlab temal sellesama paragrahvi 4. liik (muudetult): „liithäälikute *lp, mp, rp; lt, nt, rt; lk, nk rk; rs* — teine kaashäälik seisab lahtises sõnas (raskes järgus) 3. vältes, kinnises (kergetes järgus) aga 2. vältes(!).“ —

(Järgneb).

Kirjandusline ülevaade.

Meie arstiteadusline kirjandus aastal 1907.

Aastate järele on meie arstiteadusline kirjandus kaunis vana. Tema esimesed tähelepanemise-väärlilised jäljed ulatavad aastat 140 tagasi. Nii vana on ka meie ajakirjandus, sest esimene leht, mis meil Põltsamaal aastal 1766 ilmuma hakkas, oli arstiteadusline nädalaleht nimega „Lühikene õpetus, milles kõiksugu inimeste ja lojuste arstimised teada antakse — kõik maarahva hääks.“ Lehe toimetaja, õigemini, ümberpaneja oli A. W. Hupel,

sest see oli saksa-keelse arstiteaduslise nädalalehe tõlge, mida Dr. med. P. Wilde Põltsamaal toimetas.

Kõige selle 140 aasta jooksul on meil ainult kaks arstiteaduslist raamatut ilmunud, mis seda nime õigusega kannavad ja nagu sambad kõige selle sisuta ja mõtteta trükitähtedega kaetud paberi hulgast, mis meil arstiteaduslikeks kirjanduseks nimetatakse, silma paistavad. Need on Kreuzwald'i „Kodutohter,“ mis 1879. aastal ilmus ja Hellat'i „Tervise õpetus“, mille ilmumine 1894. aastal lõpule jõudis.

1894—1907. aastani on meil ju ka mõndagi arstiteaduse põllul ilmunud, kuid nad kõik räägivad enam ehk vähem üksikutest küsimustest, kuna nimetatud kaks raamatut kogutööd on.

Ka kõne all oleva aasta kirjandus kannab üleüldiselt seda laadi. Ka sell aastal on ühe ja teise küsimuse kohta kirjutatud, raamatuid välja antud, üht ja teist külge arstiteaduses rahvale katsutud selgeks ja arusaadavaks teha.

Minu teada on 1907. aastal kümme raamatut, kui neid nõnda nende väiksuse ja kehvuse poolest võib nimetada, ja neli nummert „Tervist“ ilmunud. Kõik on nad, pääle kahe numbri „Tervise,“ mitteamarsete kirjutatud. Raamatute kasuks ei räägi see mitte. Nende toon on üleüldiselt kuiv ja elavuseta. Mõtted on paljudes kohtades segaselt välja öeldud, terved laused sagedasti arusaamatad. Kõige täbaram lugu on võerakeelsete sõnade kirjutamisega. Neid et teata kudagi kirjutada ega ümber panna, seda enam, et suurem jagu töödest nähtavasti Vene keele kaudu meile koju on toodud. Teatavasti kirjutatakse Vene keeles võerakeelseid sõnu nõnda, nagu neid välja üteldakse. Meie kirjanched aga ei lepi mitte sellega, vaid tahavad kuidagi teisiti sõna muuta. Sellest siis saame gangraena asemel hangrain, gonorrhoea asemel honoreie jne.

Üleüldiselt kannavad tööd kõik enam ehk vähem tervisehoiulist, kehakarastavat laadi. Nad püüavad näidata, kuidas meie oma tervist võime haigustele ja hädadele vastupanelikuks teha, sest parem ja kasulikum on teda hoida, kui kaotatud tervist parandamise teel tagasi saada. Ja see olgu nendele töödele kiituseks üteldud. Pagari ja kingsepa lugu jääb nõndaviisi tulemata.

Ülevaatlikuse pärast jagame oma arstiteaduslise kirjanduse kolme järgmisesse osasse:

- 1) teadusline — rahvaline,
- 2) kehakarastav — tervishoiuline,
- 3) äriline.

Nagu öeldud, teeme seda ainult ülevaatlikuse pärast. Teiseks ei ole meie arstiteadusline kirjandus selleks küllalt välja arenenud ega laialine, et temas kindlat eriteadustesse jagunemist märgata oleks, vaid ta kannab üleüldiselt, nagu öeldud, tervisehoiulist laadi.

Esimese osa, teaduslise — rahvalise kirjanduse all mõtlen ma niisugust arstiteaduslist kirjandust, mis teaduse põhjal rahvalikult on kirjutatud ja mis mitte täiesti rohtudega arstimist kõrvale ei heida. Ka teised arstimise

viisid võivad teaduslised olla, on enam vähem katsete varal kindlaks tehtud, kuid üleüldiselt on siiski praegu igalpool rohtudega arstimine esimesel kohal.

Niisuguste raamatute eesotsas seisab Dr. med. Alice Stockhami „Tokologia ehk sünnitamise teadus.“ J. Reewits'a kirjastus, Jurjevis — Tartus. „Tokologia“ ilmumist võime häämeelega tervitada. Seda raamatut peaks palju loetama, iseäranis emad, naisterahvad. Siit kuulevad nad nii mõndagi uudist, palju, mis küll teada on, kuid siiski tarvilist tähelepanemist ei leidnud, ja palju, mis meile mitte küllalt tähtis ei näi olevat, kuid siiski elus suure tähtsusega on. Naised kuulevad siin, et sünnitamine „surma võitlus“ on, kuid siiski on võimalus olemas teda valuta, loomulikult toimetamiseks teha, nagu teised loomulikud organismuse funktsionid valuta on. Selleks on tarvis ainult loomulikult elada piiri pidada söömisel, joomisel ja sugulistes asjades. Nõndasama kuulevad naised siin mitmest teisest kasulikust juhatusest ja mehed saavad sagedasti kuulda, mida nad vist oma naiste käest ilialgi pole kuulnud.

Raamat on ka sellepooles huvitav, et ta mitte, nagu harilikult, Saksa ega Vene aidast pole võetud, vaid ainult Vene kaudu Amerikast on toodud. Ta on Amerika naisarsti kirjutatud. Amerikaliselt vaatab ta asjade pääle, iseseisvalt, julgelt; huvitavalt ja üheskiskuvalt kirjutab ta.

Mis te ütlete, näituseks, selle kohta, kui Dr. Alice Stockham lk. 45 kirjutab: „Harilikku tingimiste juures peaks inimene häbenema, et tal migräne on, sest sellest oleks küllalt, kui inimene pisutki oma elu looduse seaduse järele seab, ja nimetud haiguste põhjused kaoksivad, ja edasi: „Thee-loomise kombe on üks peavalu pea põhjustest, thee äritab. Kas ei ole ta sedasama inimesele, mis väsinud hobusele piits?“ Lk. 47: „Paljudel sünnitab kartohvli söömine migräni, iseäranis siis, kui kartohvlite praadimise juures rohkesti võid juure on lisatud.“

Teaduse-meeste arvamisest kalduvad üleüldiselt sinnera, et migräne pärandatud tohiks olla, ehk küll palju muid, kõrvalisi, vähema tähtsusega põhjuseid võib olla, nagu: pikaldane jooksja, langetõbi, hüsteria, närvinõrkus jne. Amerika naisarst aga ütleb: thee ja kartuhvel on süüdi!

Raamatu välimus, keel ja trükk on rahuldavad, kuid mitte hää ja kiiduväärt pole, et kõik võerakeelsed sõnad mitmet moodi kirjutatud on. Tihti tunneme nende seljas Inglis kuube (migrain, disenterie, nevralgie, lochie jne.); Eesti oma pole ühelegi nendest selga sünninud. Ümberpaneja on selles õige vilumata. Oleks need sõnad Ladina keeles raamatusse paigutatud, mis ju igalpool teadusliste tööde juures tarvitusel on, oleks võinud seda hääks kiita, kuid tõlkija ei tunne nähtavasti seda keelt mitte. Ka tõlkija sõnade seletustega ei või hästi rahul olla. Ta ei seleta mitte üksi võerakeelseid, vaid ka Eesti sõnu, mis isegi tuttavad tohiksivad olla. Näituseks, seletab ta sõna pisted kui kange valu kõhus, millega küll rahul ei olda. Kõige selle pääle vaatamata peab seda raamatut siiski hääks toodeks meie kirjanduses lugema ja temale laialist lugejate ringkonda soovima. Ta on midagi uut, iseäralist. Naistele tooks ta palju kasu nende

rasketel päevadel, mehi teeks ta tähelepanelikumaks naiste vastu, õpetaks neid rohkem tundma ja mõistma

Teine raamat sellest liigist on professor Fr. von Esmarch'i „Esimene abiandmine õnnetute juhtumiste korral“, mis Tallinna karskuse kuratoriumi väljaandel on ilmunud.

Raamat on ime odav — 15 kop — ja nõnda kõikidele kättesaadav. Kõik õnnetud juhtumised, mis rutulist abiandmist tarvitavad, nagu vigastused, murdmised, verejooksmised, põletused, külmamised, uppumised, lämmatamised, nõndasama ka haigete vedamine leiavad siin lühidat kirjeldamist, mis kasulik igaleühele ja mida teades kõige suuremat kasu võib saada, sest kõik ripub niisugusel korral esimesest abiandmisest ära, haige pärastine paranemine ja tema terveks-saamine. Raamatul on lõpu! tarvilikud pildid, mis raamatu sisu märksa aitavad selgitada ja arusaadavaks teha. Raamat on Dr E. Soonets'i toimetusel ilmunud ja on kõigist nendest puudustest, mis meie esimesele süüks andsime, vaba. Ta teenib ära, et teda laialiselt loetaks.

Kolmas raamat sellest liigist on „Koduarst, täieline tervishoiu ja iseäranis õpetus,“ „Oma Maa“ hinnata kaasanne. „Koduarstist“ on minu ees kolm annet. Nendes võetakse rohkem tuntud ja laialilagunenud külgehakkavad haigused lühidalt läbi. Haiguste ärahoidmise päälle pandakse hästi rõhku, sest on see ju viimati ka igale ühele kõige tähtsam, kuna haiguste parandamine rohkem asjatundmist nõuab. Tarvilikul korral võidakse ka siit sündsaid näpunäiteid leida.

Raamatus tarvitatakse kahjuks vana gran-untsi süsteemi ja uut grammi süsteemi läbisegamini. Praegu on arstiteaduses juba igalpool vana süsteem kõrvale jäetud ja tarvitatakse peaaegu ainu üksi grammi süsteemi. Ka selle raamatu kokkuseadja oleks võinud uut süsteemi tarvitada, mis palju kergem ja parem on. Raamatu välimus ei paku midagi meeldivat ega silmapaistvat.

Ajakirja „Tervise“ kohta pean tähendama, et ta kõige parem on, mis meie sellel põllul pakkuda võime. Asjatundjad kaastöölised, hää toimetus, kõik aitab selleks kaasa, et materjal väljavalitud ja tarviline on. Ainukene etteheide: ta ilmub harva, 1907. aastal ainult neli nummert, ja et ta mõnikord akademialist laadi omandab, mis elus, kahjuks, sagedasti hääd vastukaja ei leia. Muidu on ta laitmata.

Teine osa on tervishoiulised raamatud. Esimene ja kõige silmapaistvam nendest on küll Juhan Kurrik'u „Tervise raamat“. Et tema kohta „Eesti Kirjanduses“ juba täielik arvustus ilmus, siis ainult paar sõna temast. Raamat on sisuliselt kui ka väliselt üks parematest. Harjutused, mis temas läbi võetakse, on kõik kasulikud, kerged kätte harjutada ja ei nõua ka ühtki kulu ega teisi abinõusid, nagu peaaegu kõik niisugused, harjutused, kuid nad nõuavad üht asja — kannatust, püsivust. Iseäranis võib raamatut õppivale noorelesoole soovitada. Noorsugu on rikas idealide poolest, leidku ka tervise ideal, mis ju teiste idealide kättesaamise aluseks on, temas tarvilikku tähelepanemist!

Teine toode sellest liigist on Dr. F. Schönerberger'i ja W. Siegert'i „Loomulik arstimise õpetus“. Esimene anne ilmus 1905. aastal, teine 1907. Annab välja Karlsoni raamatukauplus Valgas. Nende kahe ande järele ei või selle suure raamatu kohta, mis 22. andes pidada ilmuma, veel mitte otsust anda, tema tarvilikkust ära määrata. Nendesamade kirjanikkude raamat „Suguelu“ leidis meil küll laialist osavõtmist, kuid kahelda võib, kas ka nimetatud raamat seda leiab.

Nagu harilikult kõik loodusearstid, nii tahavad ka need kõiki haigusi ja tõbesid täielikult ja täitsa terveks teha ja „ladinakeelseid rohusedelid,“ mille taha väga kerge olevat oma rumalust ära peita, kõrvale tõrjuda. Meie ei ülista ju mitte neid „rohusedelid,“ kuid tarvitame neid ainult kui halbadest abinõudest kõige paremaid.

Näitab meile teadus kord teisi teesid, mis sellelesamale eesmärgile — haigete tervenemisele — viivad, siis tahame esimesed olla, kes seda teed käima hakkavad. Kuid praegu ei või sellest veel juttugi olla.

Raamatus leidub ka ütelusi, mis teisiti on tarvitatud, kui see meil ju ammugi kirjanduses moodis on, nagu: lima sooned — mahlasoonte asemel, ilamine — limamise asemel jne.

Raamatu väljaandmine on laitmata. Ei pruugi sugugi „ladinakeelsete rohusedelite“ sõber olla, kuid siiski ei julge meie seda raamatut soovitada. Praegusel ajal on niisugused raamatud veel enam ehk vähem reklaame asjad, nende soovitamine — tõmbeabinõude suurendamine.

Õige kena ja soovitav raamatukene sellest gruppest on Lausanne ülikooli füsioloogia professori Alexander Herzen'i „Teadus ja kõlblus. Kõne noorte meestele“. Sooja ja elava sõnaga tutvustab siin nooresoo sõber meid kõlbluse mõistega, mis selles seista, et meie „igal ajal, igas kohas ja igal juhtumisel nõnda teeme, kuidas ligemise ja terve seltskonna kasud seda nõuavad“ Juhitakse noorte meeste tähelepanemist suguliste asjade ja nendega ühenduses olevate hädaohtude pääle. Raamat on parematest sellel põllul. Soojalt soovitame teda nendele, kelle tarvis ta kirjutatud on.

Kahetsema peame ainult, et tõlkija vilumata on. Keel on konarline, mõtted kohati segaselt välja öeldud, võerakeelsed sõnad võimatult kirjutatud. Loodetavasti leiab raamat selle kõige pääle vaatamata palju lugejaid, mis aina soovida oleks, et teises trükis kõik need nõnda ütelda mitte olulised vead võiksid eemale jääda.

Siia ligi võib ka J. G. Spuhl-Rotalia väljaantud kolme Haapsalus, Wassar'i trükikojas ilmunud raamatukest lugeda, mis kogunime „Elukool“ III, IV ja V kannavad ja järgmiste ainete üle räägivad: „Missugust neitut kosida?“, „kuldseid õpetused noortele emadele“ ja „kunst vanaks elada“. Nad on ümberpanekud nähtavasti Saksa keelest. Iseäralist nad ei paku. Lugeda neid võib. Ainult ühe mõtte vastu olgu siin tähendatud.

Raamatukeses „Missugust neitut kosida?“ räägitakse 8. lehekülje pääl pärandamisest ja tuuakse näituseks soldat, kes 15 aastat enne abielusse heitmist oma pahema silma põletiku läbi kaotanud oli ja tema mõle-

matel poegadel olnud sündides pahema silma asemel ainult silma koht tunda. Niisugust juhtumist ei tohi mitte pärandamise arvesse panna, vaid selle pääle peab kui emalhus rikkesse läinud elundi pääle vaatama.

Teadusemeeste, iseäranis Ziegler'i pääle toetades, peame tunnistama, et elueal saadud vigastused, nagu silma, kõrwa, käe ehk jala kaotamine mitte pärandatavad ei ole. Pärandatavad on ainult niisugused vead, puudused, haigused, mis inimene mitte ise häkki mõnel juhtumisel pole saanud, vaid mis aegade jooksul mõnedesse perekondadesse on kokku kogunud. Iga järgmine perekonna liige võib muidugi neid vigasid omalt poolt suurendada ja nõnda kõdunemisele ehk degeneratsioonile läheneda, kuna teiselt poolt jällegi niisugused väljasurijad inimesed mõistliku elamise läbi kõveneda ehk regenereerida võiyad. Pärandatavad võivad olla: närvinõrkus, hüsteria, äge, ühepoolne päävalu ehk migräne, kõhnad, puudulikud hambad, lühikene nägemine jne.

Ka karskuse kirjandus käib siia: ta on üks haru terviseteadusest. Vähemalt iga arst peaks karskuse kirjandusega üleüldistes joontes tuttav olema. Juhin siin kohal ainult kahe raamatu pääle tähelepanemist. Need on: Eesti karskuseseltside Aastaraamat, üheksas aastakäik, ja VI. Eesti karskuse seltside kongress. Mõlemad on Eesti Karskuseseltside Kesktöimekonna kirjastusel ilmunud.

Kolmandat osa meie kirjanduses ei saa ma küll mitte teise sõnaga, kui äriiline üleüldiselt karakteriseerida. Õnneks on neid minu teada ainult üks ilmunud. Ta kannab nime: „Loomuliku elu saladused. Arstiteadusline kirjatöö. Toimetanud K. A.“

Raamatu kokkuseadja targutab, näituseks, niisuguste ainete kallal, nagu: loomulik armastus, loomulik abielu, abikaasa valimise tähtsus, kaksikud ja kolmikud jne. Kõik need kõdistavad ained peavad tõmbama. Raamatus juhitakse ka veel tähelepanemist ühe teise raamatu pääle, kus „terve, tugeva ja ilusa laste sünnitamisest pikemalt“ peab kõneldama. Vist on ka see ühe ja sama isa laps. On muidugi arusaadav, mis jaoks niisugused ilmale tulevad. Peaks see aga viimaseks katseks meie kirjanduses jääma.

A. Lillis.

Jaan Lattik. Meie Noored. 82 lk. K. Sööt'i kirjastus Tartus. Hind 45 kop. Piltine kaunistus K. A. Hindrey poolt.

Kaua on lapse hinge-elu terra incognita olnud, tundmata maa. Lapsed arvati ainult väikesteks täiskasvanuteks, ja need seadused, mis täiskasvanud inimese mõtte- ja tunde-elu määravad, pandi nagu iseenesest mõista ka lapse kohta maksma. Alles aegamööda on arusaamine võidule pääsnud, et laps midagi oma piirides iseseisvat on, et lapse füüsilise iseäralduse loomulikuks tagajärjeks ka iseäraline arusaamise, tundmise ja meelekujutuste sünnitamise viis on. Ainult sellelt selsukohalt võime last ja lapse elu erinähtusi täielikult mõista ja seletada, mis sagedasti ainult meie imestust äratavad, kuna me nende kohta muud mõõdupuud ei mõista tarvitada, kui meie oma. On iseäraline kirjanduseharu elule tõusnud, mis lapse

hinge-eluga tegemist teeb. Juhime näit. mõtted Ellen Key raamatu Lapse aastasaja pääle, mis nii vägeval sõnal lapse õigusi kaitseb, näidates, kuidas laps seltskonnas kaua aega õieti võerakslapseks on olnud. Aga ka otsekohene ilukirjandus on harutatavate küsimuste hulka lapse hinge-elu uurimise võtnud; on tähele pandud, et lapse-ea päältnäha kuldses selguses vastolusid ja sügavusi peitub, mis ilukirjanikule niisama tänuväärilisi aineid pakuvad, kui seda täiskasvanute keeruline hinge-elu iganes võib.

Nii on raamatuid sündinud, mis lapse-iga iseseisvana harutavad, piiratud elukujuna, ja mitte ainult ajajärguna, mis tulevale arenemisele eelkäijaks on.

Nende raamatute hulka käib omal viisil ka ülemal nimetatud Jaan Lattiku „Meie Noored“. Ütlen, „omal viisil“, sest need väiksed, lihtsad jutukesed ei paku mingisuguseid hingeteaduselisi probleemisid, ega otsi miski peidetud vastolusid, need on terava, tähelepaneva, kõigele iseloomulikule ja iseäranis kõigele koomilikult mõjuvale avatud silmaga nähtud väiksed pildid laste väikestest talitamisest ja mängudest.

Ilma kahtlemata on raamatule see ainete ühtlus kasuks, — ühe ja sellesama teema muutmine eri-jutustusteks. Raamatus „Meie Noored“ astub ette ainult lapsi, pääleegi sagedasti alles põlve kõrguseid. Selle kaudu võidab raamat nii hästi ühtluse poolest kui ka selle huvituse poolest, mis ta äratav.

Aga olgu varsi öeldud: kirjanik on ülesande enesele liig kergeks teinud. Ükski neist jutustustest ei ole kunsti-töö toodeks arvata. Nad on liig kiiresti valmis sepietud, neil puudub tarvilik kogunemine ühe pääasja ümber, nad lagunevad väikseteks joonteks, mis ise küll hästi on trehvatud.

Võtan näituseks esimese jutustuse: „Noorte soovid“, kuna siin kirjaniku hääd ja nõrgad küljed selgesti päevavalgele tulevad. Siin on väga hästi suure humoriga laste pulmamängu liivakoopas kujutatud, nende, vanemate inimeste järele korratud, kõnekäänusid, mis teadmata viisil sügavat tooruse pilkamist sisaldavad. Aga siingi jutustuses, mis kahtlemata jutukogus kõige täielikum on, ei ole pääasi, pulmamäng, küllalt eesrinnas, vaid kaks, kolm esimest lehekülge kõnelevad muudest asjadest, selle asemel et varsti esimesest reast lugeja tähelepanemine pääsündmuse pääle oleks juhitud.

„Esimene armastus“ on kena kahekõne vana külamoori ja poisijõmpsika vahel, kelle armastuses tüdruku uued kingad tähtsamaks tõukejõuaks on.

„Kui meil veel pükse ei olnud“ on õige lõbus lugeda, täis huvitavaid uhtumisi, aga tal puudub tegevuse kogunemine ühe keskkoha ümber.

„Ima õe“, „Pisarad“, „Kronksu pesa“ on lühikesed silmapilgu-pildid lastest; esimeses on väikese poisikese lõpmata küsimised, teises poisi ja tüdruku vahekord hästi kujutatud. Jutustuses „Ema ära karda“ on aine hääd, päris humoristi silmaga nähtud lõbus juhtumine kesk mässi- ja mustasaja aja hirmu, südikas väikene poisipõngerjas, kes ema puuhaluga kaitsma rühkis. Aine käsitlemine on aga täitsa puudulik. Niisama on viimases

jutustuses „Mälestused“ tore ainealgu, mis — tarvilikult sügavaks ja ümmarguseks tehtud — huvitavaks aja ja iseloomude kujutuseks oleks võinud muutuda. Nüüd vilksab aga kõik meist mööda, nagu kiirrongiga. Kirjanikul ei jätku üksikutele isikutele ja juhtumistele enam kui üks, kaks pintsli tõmmet, ja meie osavõtmine jõuab vaevalt ärgata, et jälle kustuda.

„Juku“, „Kiri“, „Nälg“ näitavad selgesti, et raamatukirjutaja siin oma õigel pinnal ei liigu. Need on liig tundelikud ja mõjuvad pingutatult. Iseäranis on „Kiri“ kujutusena karjapoisist võimata.

Kirjaniku õigeks pinnaks on humoristiline kujutamine. Osavalt, mitte liialt tarvitatud Võru murrakul on loodetud mõju, selle läbi võidavad kujutused elavuse poolest. Igatahes käib neist väikestest juttudest — ülemal nimetatud kolm ühes arvamata — terve ja värske toon läbi, mida tänuga tervitama peab, kõige selle tõelikkusest kõrgemal ujuva uduse „luulelise“ proosa järel, mis Eesti noorema kirjanikupõlve toodetest ei taha ega taha kaduda.

Hindrey pildid on väga hääd, neis on lõbusaid ja hästi märki läinud tüüpuseid külatänavatelt ja vainudelt, õigeid Eesti poisijussisid; tähendan ainult toredate piltide pääle jutustuses „Ima õe“. Selle asemel näivad sentimental pildid temal niisama vähe õnnistama, kui kirjanikulgi.

Aino Kallas.

Margarete Böhme. Langenud naesterahva päeva-raamat. Eesti keelde J. Jürisson. Tallinnas, J. Ploompuu kirjastus 1907. 191 lk. Hind 80 kop.

See raamat on oma kodumaal, Saksamaal, haruldase elavusega vasta võetud; nagu tõlkija eessõnas tähendab, on raamatust lühikese aja jooksul 100,000 eksemplari ilmunud. Kui laialisemate kihtide maitset ja kirjandusliste „succes'de“ sündimist ülepää natuke ei tunneks, siis võiks arvata, et sul siin esimese järgu kunsttöö ees on. See oleks aga sel korral eksitus. Selle Margarete Böhme raamatu ja teiste selletaoliste kirjatööde vaimustatud vastavõtmise põhjusid peab muialt otsima, kui töö kunstiväärtusest. Nende saatus on seesama kui sabaga tähtedel: nad ilmuvad, sünnitavad segadust — mõnikord tervisele õige tulusat — ja kaovad kunstitaevalt.

Raamatu sisu on lühidalt järgmine: Thymian Gotteball on juba noorelt ematumaks jäänud; isalt, elumeheliselt aptekrilt, on ta kardetavaid kirgesid päranduseks saanud; ta langeb ilma ühegi vastupanemiseta esimese kiusaja ohvriks, sünnitab salajas lapse, kes talt mõne päeva vanuselt ära võetakse, sattub halba seltskonda, kelle kiusatustele ta vasta ei jõua panna. Ta langeb ikka sügavamale, kuni uulitsanaesterahvaks. Siit ta hakkab siis aegamööda tõusma, kuni ta rikka krahvi armukesena kurnava tiisikuse kätte sureb.

Siin on lühidalt raamatu välimised jooned. Raamatul on sihiks: näidata, missuguseid ülepääsemata takistusi seltskond naesele ette veeretab, kes üle piiri on astunud, talle võimatuks tehes täielikku uut elu algada. Teiselt poolt on kirjanikul vist mõttes näidata, kuidas pärivus ja päritud

loomusunnid ühes olukorraga langemisele võivad viia, mida harilikult liig kergesti hukka mõistetakse, ilma et eeltingimisi silmas peetaks.

See tendents ei ole uus, aga hää ja parandav; ja kunagi ei ole teda nii küllalt jutlustatud, et kurtisid kõrvu ei leiduks, kes talle veel ei ole avanenud. Aga seesama tendents on selle raamatule just komistamisevõime. Raamat on nüüd olemas tendentsi pärast. Tendentsile on liig paksud kriipsud alla tõmmatud, teda on lugejale päälle tungitud, nii et ta kunsti mõju segamata olla ei või.

Võiks palju selle raamatu pattudest kunsti vasta kõneleda, kui teda sellelt seisukohalt tahetaks arvustada. Üks neist on näit. lahtiseks jäetud küsimus, kes raamatukirjutaja on; see on lugejate uudishimu asjata kõditamine. Kas Margarete Böhme ehk jälle Thymian, — aga mitte mõlemad. Asjata, kunstiseisukohalt laidetav sensatsiooni otsimine on ka, et niisugusel kohal raamatus, kus just hingeteaduslist põhjendamist ootaksid, teiste sõnadega, kus Thymian sammu üle piiri astub, „mitmed lehed päevaaraamatust kadunud“ on. See on tõesti mõnus abinõuu üle raske koha pääseda!

Thymiani loomus, mis raamatu alguses õige huvitav ja täis temperamenti on, muutub lõpupoolel liiga tundelikuks. Ja miks ta just selle tiisikuse-retsepti järel peab surema, mille Dumas fils oma „Kamelia-naises“ kõikide kurtisaniide jaoks näib kirjutanud olema.

Kuid igatahes tehtaks selle raamatule ülekohtu, kui teda ainult kunstitoodena arvustataks. Tema tähendus on, et ta ilma kähklemata, vägeva sõna ja tõe jõuga seltskonna puudusi päevalgele toob, ja oma värske, elava romanikuju pärast palju suuremat kandevoimu omandab, kui mõni lendleht, mis sedasama küsimust oleks harutanud.

Soovin, et see raamat nii mõnegi kodanliku naesterahva täit iseene-sega rahulolemist eksitaks, kelle vooruseks sagedasti ainult õieti see on, et võimalust langemiseks ei ole olnud.

Aino Kallas.

Eesti Muinasjutud lastele. Raamatu piltkaunistus K. A. Hindrey poolt. K. Sööti trükk ja kirjastus, Tartus 1907. 58 lhk. Hind 25 kop.

Õnnelik mõte, meie laialisest rahvaluule salvest lastele sündsaid muinasjuttusid välja valida ja ilusal siledal paberil piltidega kaunistatult välja anda. Seda oleks pidanud meie juba ammugi tegema! Nüüd on meie vaesele lastekirjandusele raamat juure tulnud, mille järele igaüks lugejatest kodulastest ja algkooliõpilastest käe kõige suurema rõõmuga välja sirutab. Tore, mõtterikas, värviline kaanepilt toob lastele sära silma, ja 15 algupärast sullejoonistust, mis üksikud silmapilgud jutustatud muinaslugudest näitlikuks teevad, äratavad võimsalt huvitust ja lugemisehimu. Kõik jutud on sisu poolest puhtad ja lastele kohased. Väljavalik on Söötil iseäranis veel sellepoolest õnnestanud, et ta neid üleskirjutajaid on tähele pannud, kes muinasjuttusid ei sisu ega vormi poolest pole muutnud ega täiendanud, kui nad ka igalpool just mitte lihtsat rahva jutustuseviisi pole tarvitanud. Rahva enese muutmata kõneviisi, mis näit. O. Kallase „Lutsi maarahva

juttudes" valitseb, oleks veel armsam ja mõjuvam olnud. Kuid vanemad üleskirjutajad pole pääle Kunderi rahvalikku kõnetooni mitte trehvata püüdnud. Jääme igatsusega seda aega ootama, mil Hurti rahvaluule kogu kodumaale jõuab ja kirjandusesõpradele kättesaadavaks hallikaks saab. Vistist kukub siis säältkki mõnda maitsevat pala meie laste ette.

M Kampmann.

„Magusast pudelist.“ Nelja vaatusline naljamäng. **Rudolf Blauman'i** järele Lätikeelest **M. Pukits. J. Mäesep'a** kirjastus, 1907 a. Georg Zirk'i trükk, Jurjevis.

Ühe rahva tõlke-kirjandus annab iseloomulise pilci tema vaimlisest seisukorrast ja tema hariduslistest püüetest. Ükski rahvas ei tohi oma enese vaimlise loomise-töoga rahule jääda, ehk ta jääb suures hariduse võistluses alla. Oleks ju ka rohkem kui imelik, kui vastastikuse vahetamise seadus, mille pääl meie terve majandusline ilmakord seisab, vaimlise vara kohta ei käiks. Iseäraniis väiksed rahvad ei saa kuidagi ilma võera vaimlise varata edasi, kuna selle õigel tarvitamisel neil ühelt poolt edenemine suurelt kergendatud ehk koguni alles võimalikuks tehtud on, teiselt poolt oma iseloomulise kultura kujunemine mitte kuidagi hädaohtu ei pruugi sattuda. Kõige paremaks näituseks on meie soomlased.

Kui meie nüüd oma Eesti tõlkekirjandust vaatame, siis peab ütleva, et ta õige paha tunnistuse meie annab. Mis meil ümber on pandud, on enamasti seda laadi, et ta mõnda metsrahvast meele tuletab, kelle juures klaashelmed ja kirjud riidehilbud ei tea kui kõrges väärtuses seisavad. Wiimased aastad on ju parandust toonud, kuid enam teaduslises kui ilukirjanduses. Ja ilukirjanduses seisab jälle näitekirjandus kõige madalamal. Meil on paar kaunis agarat kirjastajat, aga mis nad kirjastavad, on enamasti niisugune, et ta paberit, mille pääle ta trükitud, väärt ei ole. Selle asemel, et võerast salvest kõige paremat vilja osta, otsime oma kõlkaid ja selle juures ei või isegi ütelda, et mis halb, see odav, sest paremad tooded ei oleks põrmugi kallimad ja küll ostjatele aegamööda hää kaubaga maik parema järele suhu tuleks.

Niisuguseid põhjusemõttelisi kaalumisi äratav kõne all olev näitemäng, sest muidu ei maksaks ta üle palju sõnu kulutada, niisuguseid tükka ei loeta üksikult, vaid aryatakse tosina viisi. Nende kodumaa ei ole kuskil ja on igalpool, nende kujud peavad kirjutaja tahtmise järele nagu pimedad läbi elu käima ja kõiksugu lollusi tegema, ehk küll iga poolegi mõistusega inimene esimese vaatuse järele tervest vigurdamisest aru saada võiks. Kas tõesti meie Läti naabritel paremat ei ole ja kui mitte, mis tarvis niisugust ümberpanna, tõlkija peaks ometi teadma, et niisuguste tühjustega meie omal poolgi toime saadakse.

K. Menning.

Mihkel Jürisson. 1905. 1906. Punased aastad Eestis. „Tuleviku“ kirjastus, Peterburis 1907. Hind 80 kop.

See on esimene katse meie „punaseid aastaid“ ja neid põhjusid, mis nende sünnitajad olivad, pikemalt valgustada. Ajalehtede veergudel on

nendest põhjustest küll juttu olnud, kuna teatavad ringkonnad kõik kihutuse-töö vilja ütlesivad olevat; teiselt poolt tähendati päälle kihutusetöö veel Vene revolutsioonilise liikumise otsekohese mõju päälle ja viimaks kolmandad juhtisivad tarvilise rõhuga majandusliste põhjuste päälle tähelepanemist, mis „punased aastad“ elule kutsusivad.

Nende kolmandate liiki näikse ka eel nimetatud raamatu kirjutaja kuulduvat.

Hra Jürisson maalib meile kohe alguses selge pildi maa oludest, milles meie rahvas enne 1905. aastat elas ja — nälgis. Peame tunnista-ma, et maa olude kirjeldus kõige parem osa tervest raamatust on. Kuna siin mitte paljaste sõnadega kujutatud ei ole, vaid igal pool arvud sõnade piltlikuks tõenduseks ette astuvad, siis omandab see jagu raamatust omale kindla teaduslise aluse. Ja kes tahaks niisugusid mehi, nagu E. von Bodi-sco ja A. von Tobien, kelle järele arvud on toodud, arvude võltsimises süüdistada?

Hulga nõrgem on raamatu teine osa „Seltskondlik kultura järg“. Ei või ju salata, et siin tihti iseloomulikka jooni kujutamise juures mõne sõ-naga ära tähendatud on, kuid kirjanik ei ole suutnud ajalookirjutaja kain-susele truuks jääda, vaid on, ennast isiklikkudest antipathiedest sagedasti juhtida lastes, vastaste kohta mitte küllalt kirjanduslikku väljaütlemise viisi tarvitanud. Ka vastasid tuleb peenelt, viisakalt arvustada.

Tartu hariduse elu kirjelduses ja nendest kõneõhtutest rääkides, mis Tartu seltsid aasta kümne eest toime panivad, annab hra Jürisson nende kõneõhtutele liig suure tähenduse. Ehk need kõneõhtud küll elavat osavõt-mist leidsivad, ei olnud neil väike-kodanlise Tartu elanikkude silmaringi selginemise päälle siiski nii palju mõju, nagu autor arvab.

Teised raamatu osad, nagu „Tööliste liikumine“ ja „Sotsialdemokrat-lik liikumine eestlaste seas“ on ehk kõige nõrgemad. Nendes on küll palju materjali kogutud ja hulk üksikuid detail'isid ette toodud, kuid nende val-gustamine ja harutamine jätab ehk mõndagi soovida. Siin kohal tähendame ainult selle päälle, nagu eelpoolgi, et ajalooline kainsus puudub. Juhime siin juures lugejate ja autori tähelepanemist Saksa ajalookirjaniku W. Blos'i päälle, kes läbi ja läbi erapooletud ja kained Suure Prantsuse revolutsioni ja Saksa 1848. aasta revolutsioni ajalood on kirjutanud, kuna W. Blos ka ajaloolise materialistilise vaate poolehoidja on. Ülemal nimetatud ajalookirja-niku erapooletust otsime meie hra Jürissoni raamatu „Punased aastad Eestis“ viimsetes jagudes asjata.

Kõige viimane osa „Sõjaseaduse all“ on tõsiste sündmuste tõsine kujutus.

Üleüldiselt peame aga tunnista-ma, et nende meie ajaloos suurte täh-tedega ära tähendatud kahe „punase“ aasta esimene valgustamise katse siiski nii palju pakub, et iga üks, keda kodumaa ajalugu huvitab, sellest raamatust tähelepanemata mööda minna ei saa, juba selle materjali pärast mitte, mis raamatu „Punased aastad Eestis“ kirjutaja on kogunud.

Raamatu välimume kohta oleks ka palju ütelda, aga meie oleme juba sellega harjunud, et raamatud, mis rahva laiemate ringide kätte peavad minema, tehnilisest küljest nii närused on, et kättegi võtta ei taha. Kui raamatu hind 80 kop. 216 lk. päält on, siis võime raamatult ka kaunist välimumust nõuda. Aeg oleks tõesti kirjandusliste toodete juures seda kodus küpsenud labasust kõrvale heita.

Bernhard Linde.

F. Urm. Loomatohter. Hobuste, karielajate ja sigade rohitsemiseks. Reevitsa kirjastus Tartus. 186 lk. H. 65 k.

A. Johannson. Juhatus, kuidas hobuseid otstarbekohaselt kasvatada tuleb

Arvustus F. Urm'i raamatu kohta „Loomatohter“ on juba „Eluselleaastases esimeses numbris loomaarst A. Olt'i poolt ilmunud, millele minul midagi juure pole lisada; võin ainult ametivenna õiget arvustust toetada. — Raamatu väärtus ei maksa tõesti pikki arvustusi; tuleb kohte ette, kus kardetavaid abinõusid ravitsemiseks soovitakse — näituseks — jakkude lahtilõikamist, sõnnikut kabja haavadele jne.

Teise raamatukese sisu ei paku mitte seda, mida päälkiri lubab. Hobuste kasvatuse üle leidub raamatus õige vähe, ainult mõned üleüldised näpunäited. Rohkem pool raamatu kitsast ruumist on hobuse tõugude arenemise kirjelduse pääle ära kulutatud, mis ka puudulik ja segane on. A. Johannson armastab nähtavasti ratsahobusid ja kirjeldab nende tõugusid, kuna tööhobuste tõuud kõrvale jäävad. Inglise ratsahobune pole ka mitte õhtumaa tõugudest, nagu raamatu toimetaja nimetab.

Mitmes kohas on keele juures puudust märgata: paksud lõua luud ei tee pääd rumalaks, vaid inetuks võivad nad küll teha jne. Mis aastal raamat ilmunud on, jääb teadmata, kas põhjuseks pole see, et raamat igavesti uueks tahab jääda?

Niisugustes veikestes lendraamatukestes peab enam äratavalt ja asjalikult kirjutatama.

K Saral.

Mõnesugust.

Mõnda Dr. Fählmanni elust. Lätimaal elades sain vana õpetaja herra M—ga sõbraks, kes 1824. a. sündinud, neljakümnete aastate keskel Tartu ülikoolis usuteadust õppinud ning selleaegsid olusid veel hästi mälestab. Noor teoloog M. sai Dr. Fählmanniga Tartus tuttavaks, viibis tihti kuulsa tohtri perekonnas ja kosis viimaks ühe Fählmanni proua sugulase omale abikaasaks. Noorepaari pulmadki peeti Fählmanni juures. Õpetaja proua M. suri küll varsti, kuid kuulsa tohtri mälestus ei läinud temaga mitte hauda. Õpetajal M. seisab Dr. Fählmann veel

praegu väga elavalt meeles, ja kui kokku saime, pühendasime nii mõnedki tunnid Dr. Fählmannile ja tema kaasaeglastele. Oma püüetest Eesti kirjanduse ja keeleuurimise põllul Fählmann Saksa üliõplasele muidugi suurt ei kõnelenud. Õp. M. tunneb Fählmanni kõige päält kui inimest. Mõnes tükis käivad tema teated sellele, mis Dr. Kreutzwald Ö. E. Seltsi kirjades pärast poole oma surnud sõbra isiku ja perekonnaelu üle avaldas, küll vastu. Suurelt osalt aga kinnitab Fählmanni kaasaeglane seda, mis meie kuulsast tohtrist ja kirjamehest juba teame. Lahkus ei olnud just mitte Fählmanni omadus. Perekonnas oli Fählmann kaunis järsk, sõna-aher, seltskonnas aga enamasti tumma osa etendaja. Tal polnud aega seltskonnas viibida, ei hoolinud palju neistki, kes tema enese perekonda olivad külaliseks tulnud. Juhtus seda, et Fählmann haige juurest koju jõudes mantli ja kübaraga läbi saali kirjutusetuppa ruttas, ilma et saalisistujatele võerastele poolt sõna oleks tervituseks lausunud, muud kui puristas ja raputas vihmapiiskasid mantliilt maha. — Fählmann oli suur lillesõber. Tema oli esimene, kes väljamaalt Tartusse georginiseid tellis, neid siin kasvatas ja laiali laotas. Georginid kasvasivad Fählmannil väikeses korteri ees seisvas aiakeses kitsa peenra pääl. Siin käisivad sõbrad ja tuttavad georgini õite kuju ja toredaid värvisid imetlemas. Ka theologi M. viis Fählmann kord aida georginiseid vaatama. Kui viimne aralt märkuse tegi, et kuulus uudis aiandusekunstis põrmugi lõhna ei anna, siis vastas Fählmann lühidalt; „Küllap sa nõuad sedagi veel, et nad ka süüa sünniksivad.“ — Sel ajal oli Fählmann Tartus esimene arst, kelle abi ka mõisnikud hääle meelel tarvitasivad. Dr. Fählmann sai selle aja kohta hääle honorari: Tuli ette, et tema lauale ühe päevaga mitu paksu kuvääri sadasivad, igäühel vähemalt sada rubla sees. Et Fählmann mõnegi, kes rahatiisikust põdes, kitsikusest ära päästis, on ju varemalt tuttav. Kuid majapidamise ja kokkuhoidmise püüet polnud suure arsti juures mitte märgata. Tema laegas oli suurest sissetulekust hoolimata enamasti tühi. Fählmann armastas kõige kallimaid väljamaa sigarid. Ettevaatlikud Tartu linnaisad olivad sel ajal tulekahjude ärahoidmiseks seesuguse määruse välja andnud, et keegi linnauulitsal ei tohtinud lahtist sigarit suitsetada. See oli Tartu kuulsale arstile vastik ja hoopis täitmata nõudmine. Fählmann tõmbas oma suitsevale sigarile vaskvõre pääle ja kõrvetas linnaisade ehmatuseks ulitsal endist viisi edasi. Tolmavast sigarisuitsust võidi Tartu uu-litsatel Fählmanni juba kaugelt ära tunda, sest tema oli siis ainukene avalik sigarisuitsetaja, kuna teised kodanikud linnaisade kitsendavast määrusest nii kergesti mööda ei saanud.

M. Kampmann.

— „Õiguses“ nr. 12—14, 26 ilmus E. Petersoni poolt pikk sõnade pillumine „Eesti Kirjanduse“ üle. Et meil sõnade vastupillumiseks kudagi ruumi ei jatku, siis olgu „arvustusest“ ainult nimetatud, et üle ilma esimese astmeliste keeleuurijate hulka loetavate W. Thomsen'i ja E. N. Setälä tööd Soome-Ugri rahvaste esihistoria kohta E. Petersoni hindamisel „lihtsalt odav keeletargeldus, aga mitte asjatundmine“ olevat. Kuna hra Peterson suurte

eaduse meestega nii kergeste valmis saab, sünnitavad väikesed kirjamärgikesed temale hoopis suuremat päävalu. Nõnda peab ta „Eesti Kirjandust“ jutumärkide vahel, mis teatava kuukirja nimi on, Eesti kirjanduseks ilma jutumärkideta. Vististe ei nõua lugejad, et meie siin hra Petersonile ära seletaksime, et Eesti kirjandus ilma jutumärkideta mitte ainult kuukiri „Eesti Kirjandus“ ei ole, vaid kõik Eesti ajalehed ja raamatud ühte kokku, seal hulgas ka E. Petersoni enese jutud ja aabitsad, kui viimastele kirjanduslist väärtust lubada julgeme. Nagu mõni edev vanapiiga tükib Peterson „noorte“ hulka ja püüab neid kurjade „vanade“ eest kaitsta, kuid „noored“ ei näi tema kanavarbaselist katkenud hammastega „noorust“ palju uskuvat ja on julged, et nad ilma vanapiigade abita „vanadest“ võitu saavad: teavad nad ju, et „noorte“ päralt tulevik on.

Toimetaja.

„Eesti Kirjanduse“ 2-es numbris, lk. 99, 12 rida ülevalt, sõnade „aga mis ajast pääle“ järelt on sõnad „nad neid masinaid tundsid“ välja jäänud. Palume vabandada.

Eesti rahva haridusejärg iseseisvuse aja lõpul.

IV.

Kindluse-sõdade kohta toovad meile Läti Hindreku ülestähendused ja Riimkroonika laiemalt sõnumid. Neid täiendavad mõned kaevamise-tööd. Meie peatame esmalt selle juures, kuidas eestlased naabrite kindlusi piirasivad, ja vaatame siis, kuidas vaenlased meie maalinnu ära võtsivad.

Aastal 1210 piirasivad eestlased Vönnus sakslasi. (Origines XIV, 8). Nad ajasivad puid kõrgeks hunnikuks kokku, sütita-

kaudse maa puupaljaks teinud, nii et igapidi varsti puudus kätte pidi tulema, inimestele, kui ka iseäranis hobustele ja riisutud elajatele. Ka muidu oli rutulise taganemise põhjuseid mitu. Äritatud, meeleheitmisele kihutatud vaenlaste tasumist, kes ehk kõik olivad kaotanud, pääle alasti elu, tuli karta. (Origines XII, 6. XVII, 2). Salateedel, mis neil üksinda tuttavad, ruttasivad nemad riisujatele ette, raiusivad tee pääle metsa maha (Origines VII, 8; 12, 4), langesivad igast küljest sügava lume pärast pikas rongis üheteise taga käivate taganejate pääle (Origines IX, 3) ja tegivad neile hirmust kahju. Niisugusel lool tapeti riisutud kariloomad ja vangid maha ja katsuti vastu panna ehk põgeneda (Origines XXVII, 1). Kord — 1208 — lasevad eestlased Läti vangid lahti (Origines XII, 6). Wangide elusse jätmine võis aga riisujatele väga kardetavaks minna. Kui talvel 1220 ristasõitjad saarlaste sõjaväega kokku puutuvad ja Kareda külas lahing tõuseb, päästavad endid vangi veetud järvlaste naesed lahti ja löövad saarlasid kaigastega maha. (Origines XXIII, 9). Läks õnneks, rahuga koju pääseda, siis jagati õiglaselt saaki, kelle sekka ka vangid arvati, ja valmistati ettevaatlikult vaenlase tasumise-käigu vastu (Origines XII, 6). Tee-vahid peavad kahekordse hoolega valvama; teede üle, kust kaudu päälekipsumist karta, raiutakse puid põigiti; maalinnad seatakse korda; kallim vara viiakse peitu.

Enamasti tõi piiramisele äkilise otsa abivägede liginemine. Võnnu piiramise jätvad eestlased 1210 neljandal päeval katki, sest vahe pääl on sõjasõnum riiglaste kõrvu ulatanud, kes rüinal oma mehi toetama ruttavad (Origines XIV, 7). Niisama lõpetab Kubesalu päälekäimist 1211 lähinev abivägi, kes eestlased avalikus lahingus põgenema ajab. Lindanise kantsi piiravad eestlased 1221. a. 14 päeva ümber, 1223. a. kevadist talvet „pika piiramisega“, (Origines XXVI, 11), 1223. a. sügisel 4 nädalat ühes venelastega. (Origines XXVII, 3). Kuid ikka, ilma et sihile jõuavad. Alles vabaduse-sõja lõpu poole suudavad nad sakslaste, taanlaste ja rootslaste kindlusi nendelt õpitud täielikumate abinõuude varal ära võtta.

Sakslaste kõrgema sõjakunsti vastu ei jäksa aga ükski maalinn panna. Pääle ülemal nimetatud varjukatuste, kivi-pildumise-masinate ja raudammude olivad neil veel iseäralised piiramise riistad, „siilid ja sead“ tarvitusel. (Origines XXVIII, 5). Siilid olivad tugevad palgid teravate hammastega (spanischer Reiter). Kuidas siili tarvitati, seda selgesti ei teata: kas visati ta valli pääle maalinna kaitsjatele kaela või pidi ta varjukatuseid piiratud kindluse müüri poolt kaitsma, et vaenlased maalinnast varjukatusele ei tungiks. Niisugustest „siilidest“, tugevatest ümargustest puutüvedest, kelle sisse teravaid puuhambaid lastud,

on Holzmayer saarlaste suust Lihulinna, Kaarma ja Põidi maalinna ümberkaudu kuulnud. (Kriegswesen der alten Oeseler lhk. 65—66). Aga neid tarvitatud rahvajutu järele teisiti. Kui vaenlane järsku valli mööda ülesse tormi jooksnud, virutatud niisugune siil ülevalt valli otsast kange hooga tormijooksjatele vastu, kes nad mäekülge mööda alla tagasi viis, neid haavas ja hirmsasti muljus. Siga jälle ehk pörsas oli „iseäraline masin, kelle abiga linna piirajad mäge ära kaevasivad, et laskmise-masinaid ja sõjamehi vallile ja vastapanijatele õige ligi talitada. Võis niisugune pörsas õige orikas küll olla, et lühikese ajaga kauni mäe laiale tõngus“. (Hurt, Pildid isamaa sündinud asjust lhk. 123).

Sakslaste ümberpiiramise viisist toome kaks näitust, teise suvisest, teise talvisest. Viimane maalinn kuival maal, mis vabaduse-sõja lõpuni eestlaste kätte jäänud, oli Tartu. Seda kaitsesivad venelaste abil eestlased, kes kõigist äravõidetud maakondadest sinna olivad kogunud, nõnda kõige vahvamad ja visamad sõjamehed. Muidugi hindab Läti Hindrek (XXVIII, 3) neid teisiti. Need olnud „kurjategijad ümberkaudsetest maadest ja Sakalast, oma vendade, s. o. mõegavendade ja kaupmeeste äraandjad ja tapjad, kõikide kurjade nõuude haudujad Liivimaa kiriku vastu“. Rukki-Maarjapäeval 1224 ilmuvad sakslaste, lätlaste ja liivlaste parved linna alla. Nad valmistavad viskamise- ja muid piiramise-masinaid ja ehitavad tugevatest ja pikkadest palkidest liikuva puutorni kindluse müüri kõrguseni, et säält vastapanijatele linna valli pääl jõudsamine pääle käia. Ühest kohast täidavad nad linnakaevanduse hagudega ja liigutavad torni valli alla. Ülevalt lasevad ambukütid linna kaitsjaid, alt õõnistab pool väge valli alust, teine pool veab mulla ära. Pea langeb osa vallist maha. Augu sisse lükatakse torn. Ühtlasi pilluvad paterellid kiva linna; teiste abinõuudega visatakse tulist rauda ja tuld kataltes kaitsjatele kaela. Iseäranis kohutavalt mõjuvad „sillid ja sead“, niisamuti kõrged puukihid, mis valli ääres põlema süüdatakse. „Aga ka kaitsjad teevad masinaid ja paterellisid kristlaste masinate vastu, seavad oma noolelaskjad ja ambukütid teiste noolte vastu“. Ka õõsi ei anta piiratud linnale rahu, vaid tehakse müra ja kära, et linna kaitsjaid väsitada. Aga ikka veel ei tule taplusele otsa. Sakslased võtavad nõuuks, linna pääle tormi jooksta. Omaks õnnetuseks on eestlased õõ pimeduses iseäranis agarad olnud. Nad lõhuvad hommiku valli sisse suure augu ja viskavad säält tulirattaid ja põlevaid puid kange hooga torni pääle. Aga sakslased kustutavad tule ära. Vahe pääl on teised piirajad tule kindluse silla otsa pannud. Sell segaduse silmapilgul ronib piiskopp Alberti vend Johannes tormiredelit mööda valli otsa, tema kannul tema sulane Peetrus.

Need aitavad ka teisi üles. Augu läbi valli sees tungivad uued parved järele. „Ja sedamaid hakkasivad nemad rahvast tapma, mehi ja mõningaid naisi, ja nad ei annud neile mitte armu, nõnda et juba tuhande arv täis sai“. Pääle selle 200 venelast. (Origines XXVIII, 3—6).

Kõige viimane südikas vastapanemine sündis Linnusel Künnapäeva aegu 1227. Sakste sõjavägi oli seekord iseäranis arvurikas, 20,000 meest. 2500 muhulast — ühes naiste lastega kokku — otsustavad siiski ennem surra, kui alla heita. Piiramist kirjeldab Hindrek kroonika XXX. päätükis elavalt. „Esiti kipuvad sakslased maalinnale kallale ja loodavad kindlusesse sisse ronida. Aga saarlased ajavad nad tagasi, neile kivide ja odade viskamisega viga tehes. Sellepärast on nemad sunnitud enam nõuu, kui jõuu varal sõdima. Nad ehitavad masinaid, viskavad paterellidega kiva linna saarlaste paterellidele vastu, valmistavad ühe sea, kelle varjul nad linnamäge alt ära kaevavad, kunni nemad valli ligi pääsevad. Siis tõmbavad nemad sea tagasi ja seavad kõva puust ehitatud torni asemele. Vahvad mehed sõjariistus ja kivipildujad lähevad sinna ülesse, saadavad noola ja viskavad piiksid ja odasid saarlaste ja kindluse pääle. Need jälle vastavad kividega ja viskodadega. „Kuuendal päeval läheb taplus kibedaks. Sakslased lõhuvad raudkonksudega valli päält puukindlustused ära ja tõmbavad ükshaaval palgid välja, mis pihtaeda koos hoiavad, nõnda et osa kindlustusest maha kukub. Sakslased ronivad valli kõrguseni üles, aga saarlased ajavad nad odadega ja kivide viskamisega tagasi. Ülesronimine on lõpmata raske, „sest see mägi oli kõrge ja külmetanud ja kivimüür mäe pääl nagu jäätis, nii et nemad kuhugi kindlasti jalga ei saanud toetada“. Viimaks saavad sakslased redelit mööda ja kõite abil ommetigi ülesse. „Nüüd kuuldi Raama häält: paganad nuttivad ja hulusivad“, kiitleb Hindrek. Riimkroonika 1665—1675 tunneb ka kiitlemise põhjust. Sakslased „lõövad 25 sada surnuks, mõlemaid, naisi, lapsi ja mehi“. Üksainus muhulane pääseb kavalusega. Tema on omale vaga usurändaja (pilgrimi) riided selga pannud ja sakslased lasevad teda vabalt läbi.

Teisiti kujunes sõda, kui linnamäel eeskindlusi oli, kuhu rahvast veel suuremal arvul võis koguda. Kaarma linnamäel oli, nagu kuulsime, niisugune eeskindlustus (hagen). Riimkroonika 6196—6320 kirjeldab meile Kaarma lahingut 1267, mis aga vahest juba 1262 löödud on. Pilti täiendavad Holzmayeri kaevamised lahinguplatsil. (Kriegswesen lhk. 50—53 ja 65).

Saksa ordo lahingute kaotused Durbenis 1260 ja Lennevardenis 1261 olivad saarlaste hinges uusi lootusi äratanud, kas nüüd paras aeg ei oleks, vihatud Saksa iket maha rapu-

taba. Üleüldine mäss hävitas sakste valitsuse ära. Aga asetäitja ordomeister Georg von Eichstädt oskas ruttu piiskoppide ja Taani maavalitseja sõjasalgad rohkearvuliseks sõjaväeks koguda. Haruldane kõva külm sillutas temale teed. „Talve võim oli nii kange, et märatsev meri nagu üheksainsaks tükiks külmetas ja nii kui kindla silla Suuremaa ja saarte vahele ehitas“. (Riimkroonika 6155—6157). Suitsusambad ja vereojad tähendavad ordo väe teed. Kes põgeneda saab, põgeneb keset saart Kaarma maalinna. Maalinn ei mahuta kõiki oma sisse. Vara ja nimelt karjad jäävad eeskindluste varju. Leekiv viha rõhujate vastu ja põhjendatud kartus sakste kättetasumise eest ajab saarlasi hulljulgeks. Mis nad vabaduse-sõja ajalgi Saaremaal ei sõandanud, seda teevad nad nüüd. Nad lähevad sakste sõjaväele lagedale väljale vastu. Uduvere küla liivaküngastel tõuseb taplus ühel pühapäeva hommikul. „Omas vaimus hirmus vihased, olivad kõik saarlased väga tugevad“. (Riimkroonika 6205—6206). Nad löövad kristlaste päälekipumised täiesti tagasi. Teist korda tungivad sakslased kallale. Meeleheitlikult võitlevad saarlased, iga sammu maad kaitstes. Palju on neid säääl langenud. Holzmayer kaevas Uduvere tuuliku juurest rohkesti luid ja vanu asju välja: Kaarma maalinna kaitsjate omad. Viimaks tõrjutakse saarlased eeskindluste poole. Ka siin ei anna nad järele. Suur osa saarlasi jääb surnult eeskindluse ette maha. (Riimkroonika 6214—6215). Kes eluga eeskindlusesse (in den hagen) pääsevad, panevad „mehiselt (männlich) ses hädas“ vastu. Sakste ambuküttide eest ei jõua puuaiad neid varjata. „Siis kuuldi hädahäält saarlasi kisendama igaltpoolt“. (Riimkroonika 6225—6226). Et kaitsjate rammu raugemas, tungivad nüüd sakslased väevõimuga eeskindlusesse ja raiuvad maha „noored ja vanad“. Põhjatu saak langeb võitjatele osaks, mida Riimkroonikagi „haruldaseks“ nimetab. Kaks päeva kestab rüüstamine, varanduse vedamine regedel ja karjade äraajamine. Saarlaste sõjaväe jätised on maalinna vallide taha taganenud. Kolmandal päeval volitavad nad käskjala sakslaste leeri. Käskjal ja „kõik teised kõige paremad“ vannuvad ordomeistrile alla, kes käemehi võtab ja siis rahuga Riiga tagasi pöörab. Paarkümmend aastat vähemalt ei ole sakstel Saaremaalt miski hädaohtu enam karta.

* * *

Nii soikus sõda suitsvate tuhahunnikute vahele ja kui ta pärastpoolegi veel mitu korda uuesti lõkkele lõi — soovitava-
maid tagajärgesid ta ei toonud: igatsetud vabapõlv ei pöörnud
ial enam tagasi. Ei võinudki tagasi pöördä. Ikestajate võim

kasvas iga päevaga. Nende tugevate losside müüride külge, mida ikestatud ise pidivad üles ehitama, ei hakanud enam ühegi mässi hammas. Ikestatud rahva uhkete maalinnade vallid aga pudenesivad ja sügavad kaevandused kasvasivad kinni — soomülkaks, rahva käekäigu sümboliks, kell enam kindlat pinda jalge all ei olnud, kes kuhugi enam elujuuri ei saanud ajada.

W. Reiman.

Eesti liithäälikute välted.

Ado Rull.

(Lõpp.)

Kuidas sõnades — *tulba, lambi, kirbu, pildi, pandi, kurdi, silgu, ronga, kargu, varsa* (omast.) — *b, d, g* ja *s* 2. vältes võivad seista, seda palun lugejat iseoma kõrvadega natuke järele kuulata ja siis otsustada, kas mu õhkamisemärk klammertes asjalik ehk asjata on.

Koguni iserada kõnnivad paindudes need kaksikhäälikud, mis umbhääletest *b, d, g* ja sulahäälelisest *s* kokku on liidetud. Kus eelantud seaduse järele esimese välte *b, d* ehk *g* peaks seisma, sääl nõuab *s* väljarääkimise kergenduseks enda kõrvale 2. välte *p, t* ehk *k* häälikut.

NB. Muil kordadel, mitte liithäälikutes, võib *s* kõrval ka 1. välte *b, d, g* kirjutada, näit.: *nüüdsed, kuldsed, enneaegsed, umbsed, kärbsed . . .*, ehk küll ka siingi umbhäälikud *s* kõrval raskemalt kuulduvad, kui 1. vältes.

ps — *p̄ps*: *kopsu* — *kopp̄su, lops, laps, pops, gips, nips*.
ts — *t̄ts*: *ots, kits, plats, pats, Mats*.

ks — *k̄ks*: *maks, paks, löks, saks, vaks, maks, oks*.

st — *ss̄st*: *kast, vest, mast, post, rist, lust, kest*.

s(g) — *ss̄sk*: *käsk, lask, põsk, vask, kosk, lesk, kask*.

Just niisama, nagu *sk*, painduvad ka liithäälikud *hk* ja *ht*: kerges järgus kaob neil *h* järelt 1. välte umbhäälik (*g, d*) ära, raskes aga nõuab paindub *h* oma järele väljarääkimise kergenduseks 2. välte *t, k* -häälikuid (1. välte *d, g* asemel).

h(g) — *hhhk*: *õhk, tahk, vihk, muhk, puhk, lohk, põhk, tõhk, rõhk, lahk, nahk, sahk, tuhk, vähk* (vähi — vähhhki).

h(d) — *hhht*: *roht, toht, vaht, kõht; viht, piht, luht, koht; siht, jaht, juht, tah't, vah't; leht, (mere) laht, täht*.

Ei ole sugugi tarvis Dr. Veske arvamisele tõrkumata alla kirjutada, et nende (*ps, ks, ts; st*) liithäälikute raskes järgus *mõlemad* liithäälikud raskemad on, kui kerges järgus, ehk esimene häälik *natuke* kõvem on, kui teine.

Ka siin võime paindumist ainult ühe hääliku turjale vee-
retada, kuna teine muutumata jääb: *s*-häälik paindub nagu harilikult, s. o. seisab kas 1. ehk 3. vältes, kuna *b, d, g* paindumatalt ikka 2. vältes (1. asemel), paindudes aga kas 3. ehk jälle 2. vältes (1. asemel) seisavad (siis *s* ei paindu ja seisab ikka 1. vältes). Kuigi mõnel pool Dr. Veske tõenduse järele räägitakse, leiaksime siiski võimaliku olevat tema arvamisest mööda minna, sest väljarääkimine iseenesest ei ole mitte puutumata kindel. Sellepärast ei või mitte soovitada, et nende liithäälikute raskes järgus *kss, pss, tss, stt, skk* võiks kirjutada, nagu Dr. Veske võimaliku arvas olevat. Et ka cand. phil. Jõgever Dr. Veske vaate omaks on tunnistanud, see ärgu meid oma teelt kõrvale hirmutagu.

Liithäälikut *tk* painutatakse ainult põhja murrakutes, kuna ta lõunapool üleüldse harva ette tuleb ja neilgi vähestel juhtumistel ei paindu (näit. *kottgas — kottga — kottgast*). Raske on kuulumise varal otsustada, missuguses vältes siin paindumata *k*-häälik ja missuguses vältes kerge järgu *t* seisab. Sellepärast jääme Dr. Veske 1. soovitusse juure:

tk — ttk: kotkas; putk, jatk, (pitk?) . . . jätkama, putkama, matkama; kitkuma, katkuma, sõtkuma . . .

NB. Lõuna murretes seisab neis sõnades *tk* asemel enamasti *kk* ehk *ts*: *pikk, jakk, jakkama, kakkuma, sõkkuma; kitskuma, pütsik* ehk *pütsk* (Räpinal).

Hoopis segane on rahva seas liithääliku *rs* painutamine. Kuna sõnades *kärss, kirss*, (heina) *kõrss* ehk *märss* (*merss*), *marss, värss, jürss* (jõmpsikas) ja *norss* (kala) igal pool ainult *s*-häälikut painutatakse, kõlab aga Lõuna murrakutes ja osalt ka Põhja murrakutes (Põhja Liivimaal) sõnadel — *kõrs, tõrs, õrs, pars*, (luua) *vars* ning ka sõnadel *võrse, põrsas* ja (hobuse) *vars* — raskes järgus *rrrs*. Et Lõuna murrakud siin oma väljaütlemisega täiesti õõnsal alusel seisaksivad, seda ei võiks küll väga järsult tõendada, sest juba see visadus, millega lõunalased oma väljaütlemisest kinni peavad, peab ka midagi tähendama, päälegi, kuna Lõuna murrakud igatahes vanemal eduastmel seisavad, kui Põhja murrakud. Ka Soome keeleski, nagu Dr. Veske näitas, ei ole liithääliku *rs* väljaütlemise kohta täielikku kindlust ega selgust olemas.

Siin on meil kaht liiki sõnadega tegemist: ühed kõlavad kerges järgus — *värsi, märsi, korsi, kursi, kärsa, norsa . . .*

pursin, marsin, . . . võrset, põrsast, varsa . . . (*r* ja *s* mõlemad 1. vältes); teiste kergemas järgus leiame aga *kõrre, tõrre, õrre, parre* ja *varre*.

Viimastes on praeguse *s* asemel enne *d* seisnud, mis nüüdki veel ainsuse osastavas ja sisseütlevas¹⁾ (*rtt: kõrtt, õrtt, partt . . . kõrtte . . .*) ja paljuses omastavalistes käänetes (*rt: õrte, kõrte, parte, varte*) kuuldavale tuleb.

NB. Tarvastus kõlab paljuse omastavas *rd: õle-kõrdest, kukkus ühes pardega, oa vardega . . .*

Olgu ta nüüd kuidas ta on, kuid niipalju on ometi selge, et siin häälikute painutamine ära on segatud. Kuna neis sõnades liithääliku teine pool — *d* — oma raskuse poolest muutub (kerges järgus on 1. välte *d* eelseisva *r* järele *r*'iks sarnanenud) ja kuna tüse *rsss* kõrvale enam meeldib, kui virisev ja võrisev *rrrs*, siis peame kirjakeelele ainult *rsss*'i soovitama.

Sellega on meil kõik painduvad kaksik-umbhäälikud seljataha saadetud. Eelolevast veel kord üle silmates leiame, et reegel, mille hakatuses ülesse seadsime, küllalt kindlasti seisab, nimelt: painduvates kaksik-umbhäälikutes jääb üks häälik ikka muutumata (seisab ikka 1. vältes), kuna painduv häälik kerges järgus 1. vältes, raskes aga 3. vältes seisab. Eranditeks on ainult korravastased kaksikhäälikud *ks, ps, ts, sk, st, ja ht*, milles umbhäälsed *g, b, d* häälikute *s* ja *h* nõudmise tõttu 1. välte asemel 2. vältes peavad seisma, ning pääle selle veel liithäälik *tk*, mille kerges järgus *t* 1. välte asemel 2. vältes seisab, kuna paindumata *k* ikka 2. vältele jääb.

Sedasama seadust on kerge ka kolmik-umbhäälikute paindumises näha, kuid neid edasi lükates võtame kohe kaksik-täishäälikud ehk diftongid käsile, mis liit-umbhäälikutega paindumise asjus täiesti ühist rada sammuvad.

Painduvad liit-täishäälikud

tulevad ainult päärõhu all sõna 1. silbis ette. Näitusteks tarvitame jällegi pääasjalikult nimesõnu omastavas ja osastavas käänetes.

Esialgseks selgituseks võtame liithääliku *au* sõnades *paun, saun, kaun . . .* Omastavas *sauna* on *a* niisama vältav kui sõnas *sarja* (ka omast.) s. o. seisab 1. vältes; *u* aga

1) Dr. Hermann'i *rde* sisseütleva lõpul olen rahva suus (Tarvastus) ainult sõnas *tõrs* — *tõrrrde* kuulnud.

on siin läbisegi niisama raske, kui *r* sõnas *sarja*, s. o. seisab ka 1. vältes.¹⁾

Kuulmise kergenduseks võib omastavas „*sauna*“ u häälikut nagu *v* välja ütelda, ja siis saame „*savna*“, milles niistähti *a* kui ka *v* mõlemad esimeses vältes seisavad; *v* aga on siin niisama raske, kui *u* esisõnas, millest siis järeldame, et ka *u* liithäälik *au* kerges järgus 1. vältes peab seisma.

Kuna aga kõik diftongid ühtlaselt painduvad, siis võime sellest nende kõikide kohta järeldada, et nende kerges järgus mõlemad liht-täishäälikud 1. vältel asuvad.

Raske järgu võrdlemiseks võtame osastavalised *säuuna* ja *särrrja*. Kui esimeses *u* häälikut *v*-na välja ütleme, saame *sävuna*, milles *a* niisama pikk ja raske on, kui sõnas *särrrja*, s. o. ta seisab 1. vältes, ehk küll raskema rõhu all; *v* aga vältab niisama pikalt, kui *r* sõnas *särrrja*, s. o. seisab 3. vältes.

Selle järel ei ole sugugi raske uskuma jääda, et ka *u* liithäälik *au* raskes järgus 3. vältes peab seisma. Siit selgib, et ka diftongide paindumisel üks (1.) häälik muutumata jääb (seisab ikka 1. vältes), kuna painduv (2.) häälik kerges järgus 1., raskes aga 3. vältes seisab.

Selle juures peetagu aga silmas, et rõhk alati esimese hääliku pääl seisab (et proovides mitte *säuunas* ei üteldaks) ja et raskes järgus sõnarõhk üleüldse raskem on, kui kerges järgus.

Viimane märkus maksab üleüldse kõikide painduvate sõnade kohta; näit. sõnal *karbi* on rõhk kergem, kui sõnal *kärppi*.

Kuna Eestikeeles 2. ja 3. välte liht-täishäälikud harilikult päärõhu all seisavad, siis näib siin korraga õige iseäralik olevat, et kaksikhääliku 3. välte täishäälik mitte päärõhu all ei seisa. Kui hästi järele kuulame, siis märkame, et sõnades *lauda*, *õuna*, *kiusu*, *laimu*, *seina*, *kõisi* . . . (raskes järgus) painduvad *u* ja *i* häälikud õige tumbledalt ehk umbeselt kõlavad; nad on siin nõnda ütelda umbesed täishäälikud ehk veel paremini — iseäralikud täishäälelised umbhäälikud. Kui aga nõnda asja pääle vaatame, siis saame sõnades *saun*, *kaun*, *õun*, *paun*, *lein*, *hein*, *vain*, *säinas*, *oinas* . . . liit-täishäälikute asemel iseäralikud liit-umb-

1) Et „*au*“ kerges järgus *a* ja *u* mõlemad 1. vältes seisavad, seda ehk näitab ka Kodavere murrak: *saana*, *seenä*, *õõna*, *laada* . . . (omast. *sauna*, *seina*, *õuna*, *lauda* . . .), kus mõlemad 1. välte häälikud sarnanenult 2. välte hääliku sünnitavad; võrdle: *karra*, *korra*, *linnu*, *mulla*.

häälikud *un* ja *in*, mis kõigiti korrapäraliselt painduvad, s. o. üks häälik (nimelt *n*) siin ei paindu ja seisab ikka 1. vältel, kuna aga painduvad „täis-umbhäälikud“ *u* ja *i* kord 1., kord 3. vältel peavad seisma.

Kuna teisi täishäälikuid raske on nii tumedalt ehk umb-selt välja ütelda, kui *u* ja *i* häälikuid, siis oleks loomulik, et nad Eesti diftongides painduvatena ette ei tohiks tulla.

Meil on aga siiski *e*-ga lõppevad diftongid *ae*, *äe*, *oe* ja *öe* olemas? Kahtluse selgitab seekord Soomekeel, mille tunnistuse järele ka nemad enne vist *u* ehk *i*-ga on lõppenud, näit.: *laiva*, *vaiva*, *kaivo*, *aika airo*, *päiva*, *koira*, *poika*, *taivas*, *kaivo* . . . *kaula*, *neula*, *seula* . . . Kaksikhääliku *öe* kohta ei ole täit selgust; sõnades *võõras*, *põõsas*, *hõõruma*, *hõõguma*, *lõõg*, *põõn*, *mõõn*, *mõök*, *sõör*, *lõör*, *kõõrutama*, *kõõritama* j. t. ei peaks mitte *öe* kirjutatama, kuna sõnades *nõel* ja *sõel* Soomekeeles *eu* (*neula*, *seula*) seisab. Ka eestlasedki ei taha siin kõik häämeelega kaksikhäälikut *öe* sallida, sest Mulgimaal räägitakse *nõgel*. *sõgel*, (niisama ka *nagel*, *tagel* = *nael*, *tael*).

Hõel on kantsli sõna, mida äripäevane keel ei salli. — Sõnad *naine* ja *laine* kõlavad paljuse osast. *naisi* ja *laineid*; sellepärast peab neid ikka *i*-ga kirjutatama (Soome *nainen*, *laine*).

Üleüldse peab tähendama, et *ae*, *oe*, *äe* ja *öe* mitte vanad liithäälikud ei ole, ja et nendest mitmed harilikult võõrsilt lainatud ¹⁾ sõnades ette tulevad.

Paremaks äratundmiseks toon iga painduva diftongi kohta mõne näituse:

ai — *äii*: *haisu* — *hääisu*; *laim*, *vaim*, *vain*, *lain*, *pais*; *paise*, *laine*, *naine*, *paine*.

ei — *ëii*: *sein*, *leib*, *leil*, *lein*.

oi — *öii*: *oinas*, (*loid*), (*hoidma*)

ui — *üii*: *tuim*, *kuiv*, *uinuma*, *kuivama*.

äi — *äii*: *säinas*, *käima* (*käinud*).

õi — *õii*: *lõim*, *võim*; *põimima*, *sõimama*, (*õis*, *põis*).

öi — *öii*: *tõinama* (*tõinata*), (*kõis*).

(*üi* — *üü*)

(*äu*—*äuü*): *saun*, *paun*, *kaun*, *aur*, *Paul*, *Saul*, *Laur*, (*laud*, *raud*).

iu — *iüü*: *kiuts*, *kiunuma*, *siunama*, *kiusama*.

õu — *õüü*: *õun*, *tõus*, *lõuna*, (*lõug*, *tõug*, *jõud*).

ae — *äee*: *kaev*, *laev*, *vaev*, *kaer*, *acr*, *kael*, *pael*, *tael*, *nael*, *taevas*, *kaenal*.

1) Soome „*lainaa*“.

oe — öee: koer, (poeg).
 äe — äeee: päev.
 õe — õeee: nõel, sõel, (hõel).

Kui kaksik-täishääliku järel järsud *k*, *p*, *t* ehk painduvad liithäälikud *st*, *ts*, *ks* seisavad, siis pressitakse raskes järgus liit-täishääliku teine häälik raske rõhu ja järsu umbhääliku vahel lühikeseks, vaevalt vältavaks, järsuks, nii et sarnastel kordadel kaksik-täishäälik nagu ei paindugi (paindumine lasub ainult umbhäälikute turjale). Järgnevates näitustes on raskel tüvil raskem rõhk ja vältavamad umbhäälikud, kuna diftongi 2. häälik alati nagu 1. vältes seisab.

ai: aida — aitta; mait, vaik, maik, paik, vaip, taip; raibe, paista! — paissta (määrosastav).

ei: eide — eitte; peida! — peitta.

oi: koit, toit, loit, loik.

ui: luik, suits.

äi: käik, läik, näidata — näitta! Päits.

õi: võit, sõit, kõikuma, lõikama, põiklema, mõista! — mõissta.

öi: (köitt — sõnast köis).

au: mauk, pauk, rauk, lauk, laut, kaup, kausta — kaussta.

õu: rõuk, tõuk.

iu: iukkama — iugata; piukksuma — piuksub.

äu: käuksub — käukksuma.

Siingi näeme analoogiat painduvate kaksik-umbhäälikutega, kui diftongi teise hääliku (*u* ehk *i*) iseäraliseks „umbhäälikuks“ loeme. Siis sünnitavad „umbhäälikud“ *u* ja *i* järgnevate explosiv-häälikutega iseäralikud „kaksik-umbhäälikud“ *ub* — *upp*, *ud* — *utt*, *ug* — *ukk*, *ib* — *ipp*, *id* — *itt*, *ig* — *ikk*, mis täiesti korrapäraliselt painduvad, — niisama nagu näituseks liithäälikud *lb* — *lpp*, *ld* — *ltd*, *lg* — *lkk*, *mb* — *mpp*, kus üks (1.) häälik (siin *u* ehk *i*) paindumatalt ikka 1. vältele jääb, kuna painduv umbhäälik kas 1. ehk jälle 3. vältes seisma peab.

Kui sõnad painduvad kerges tüvis umbhääliku 1. ja 2. silbi vahelt ära kaotavad, siis tõuseb painduv täishäälik (1. asemel) 2. vältele. Näituseks:

äiü — aiü: äiüida — aiüa; säiüa — saiüa, läiüa — laiüa,
 (võrdle vältavuse poolest sõnaga *mulla*, *korra*...)

eii — eii: neiüidu — neiu; peid.

õii — õii: lõüüidu — loüü; hõüüida — hoüüa!

õii — õii: õis (õüie), põis, nõid, võidma.

õii — õii: kõis (kõüie), põid (põüia).

üii — üii: nüüia — müüa.

auuu — *auu*: *haud, laud, raud*.

iuuu — *iuu*: *liud (liuuu), liug (liuu/u)*.

ouuu — *ouu*: *lôug, ôud (ôuuu), jõud (jôuu/u), tõug*.

Et neis näitustes painduv täishäälik kerges järgus tõesti 2. vältel seisab, seda näitab Mulgi murrak, kus omastavas *havva, larva, ravva, luuva, lõvva, livva* . . . räägitakse; seal seisab *u* asend *v* just 2. vältel, nagu *u* sõnades *konna, linna* . . . ehk küll *v*-häälikut muidu Mulgikeeles ei painutata.

Sellega liit-täishäälikute üle lõpetades kordame kokkuvõttes, et diftongide ja kaksik-umbhäälikute painutamise üle ühine seadus valitseb, nimelt: liithäälikus paindub üksainus häälik, kuna teine alati 1. vältel seisab (erandid — korravastased); painduv häälik seisab kerges järgus 1. vältel, raskes aga 3. vältel.

Kui siin erandid ette tulevad, siis ei suuda see veel seda seadust tühjaks teha, sest keeleteadus üleüldse peab eranditega leppima.

Ka kolmik-umbhäälikute

paindumise üle valitseb nimetatud seadus, mida järgmistest näitustest näha võib. Erandid võivad siin ainult neis liithäälikutes ette tulla, milles *s* umbsete *k* ehk *t* ees seisab. Näitused:

lbs — *lpps*: *sulbsata* — *sulppsama*.

lgs — *lkks*: *vilgsun* — *vilkksuma*.

lds — *lts*: *seldsi* — *seltsi*. *koldsub* — *koltsuma*.

nds — *ntts*: *kondsa* — *konttsa*; *tants*. *pindsel* — *piinttsli*.

ngs — *nkks*: *kongsu* — *konkksu*; *lonks*.

mbs — *mpps*: *kombsu* — *kompps*; *simps*, *lõmps*, *jampsima*.

rds — *rtts*: *kõrdsi* — *kõrttsi*; *korts*, *virts*, *narts*, (*parts*).

rs(g) — *rsssk*: *järsu* — *järssku*.

rst — *rssst*: *arst*, *kirst*, *vorst*, *püirst* (võerad sõnad).

nst — *nsst*: *kunsti* — *kunsssti* (võeras sõna).

Nõnda on minu kuulumine ja arvamine. Kui palju siin teaduslikku tõtt on, seda seletagu õpetatud keeleteadlased, ja mida varem — seda parem. Ainukeseks uurimise abinõuks olivad mul kõrvad; aga need võivad petta, iseäranis veel siis, kui tendentsiliselt ehk sihiliselt kuulatakse.

Eesti muinasjutud.

J. Jõgever.

Sissejuhatuseks.

Alamal ilmuv töö on kooli tarvitustest välja kasvanud. Meie kirjanduse kõige tähtsam osa on tänini olnud ja jääb silmanähtavalt veel mõnekski ajaks rahvaluule, rahvajutud ja laulud. Kunstkirjandus ei ole midagi tõsisväärtuslist veel ära teinud, ei tööta midagi ka ligemas tulevikus. Kui me oma kunstkirjanikkudest kõneleme, siis peame iga kord juure lisama, et me neid selle mõeduga mõeta ei saa, millega haritud rahvaste juures kirjanikkude väärtust mõedetakse. Eesti rahva sisemise, vaimueluga, ja rahva iseloomuga tutvustamiseks jääb meil ikkagi pääasjalikult rahvaluule üle. Koolides, kus Eesti keelt õpetatakse, peab seda mõöda siis ka suurt rõhku nimelt rahva juttude ja laulude pääle pandama.

Seda nõuab asja tähtsus, kuid iga Eesti keele õpetaja teab, kui raske seda nõudmist täita on. Abinõuud puuduvad. Rahvalaulud on vähemalt üleüldistes joontes süstematiseeritud ja sisu järele jaotatud, nii hästi Dr. Hurti kui ka vanemates Dr. Veske ja Neusi väljaannetes, ja kooliõpetajal on võimalik kõige üleüldisemateski piirides ennast orienteerida. Muinasjuttude kohta et saa sedagi ütelda. Muinasjuttude kogusid on suur hulk, Kreutzvaldi Eesti ennemuistestest juttudest ja Kunderi Eesti muinasjuttudest alustades ja M. J. Eiseni arvurikaste väljaannetega lõpetades, aga nad pakuvad umbes sedasama pilti, mis põline mets inimesele, kes sinna ära on eksinud. Toredad pilvi pillutavad puud, uhked põõsad, lilledega kaetud metsalagendikud, millel hõbedase kuu valguses meie esivanemate muinasmõttemõlgutused armsatena murueide tütar-tena hõljuvad, — see üleüldine tundmine jääb sellel järele, kes meie muinasjuttude kogud läbi loeb. Ta teab väga hästi, et seal veel palju muudki on, mida ta kudagi ei saa niisugusesse kavasse valada, mis võimalikuks teeks enesele ja õpilastele muinasjutu sisu ära seletada. Ei jää muud üle kui samm-sammult edasi astudes ja võrreldes kõige päält iseenele selgeks teha, mis leidub Eesti muinasjutu metsas. On ligikordagi nii kaugele jõutud, siis ilmub iseenesest kohus oma tööviljaga ka teisi tutvustada, et igal teisel sedasama tööd uuesti ei pruugiks läbi teha ja tema oma vaeva muude arvurikaste söödis põldude pääle võiks pöörata. Praegune töö ei ole mitte koolilaste, vaid kooliõpetajate jaoks määratud, kuna koolilaste jaoks lähemal ajal sellekohane raamat ilmub.

Eesti muinasjutt?! Sõnaga Eesti ei taha ma muud ütelda, kui et ma ainult need muinasjutud arutamise alla võtan, mis Eesti rahva suust üles on kirjutatud. Küsimise, kust nad pärit on, jätan ma täitsa kõrvale. Kord teatav jutt Eesti rahva seas liikumas on ja mitte otseteel väljaandja poolt teisest keelest tõlgitud ei ole, siis tunnistab juba see lugu iseenesest, et ta rahva iseloomu ja usuliste arvamiste kohane on, sest muidu ei oleks rahvas hakanud teda edasi jutustama. Peab aga ütleva, et kui kord tulevikus kindlaks tehtud saab, missugused jutud Eesti rahvas ise on loonud ja missugused naabrirahvaste käest laenanud, siis oma sünnitatud juttude kogu väga veike ja nende sisu vahest koguni kehv leidub. Jutt kasvab rännates. Oma kodukohas on ta sandipoisikene. Alles kaugel võeral maal, pärast seda kui ta vanapaganat ennast tublisti tuuseldanud ja kotka seljas üle tulemere lendanud, kosib ta kuninga tütre ja saab suure valla valitsejaks, kullas, siidis ja sammetis. „Ennemuistised jutud“, ütleb Dr. Kreutzvald oma Eestirahva ennemuisteste juttude eessõnas, „on koduta loomade sarnased, kelle sündimisepaik mõnikord teadmata on, kes siiski igal maal ja kõige rahva sugude keskel elavad, ja ehk küll esiotsalt kui võerad sinna tulnud, aegamööda sealse rahva kombeid ja viisisid mööda endid kujutavad, kui oleksivad nemad praeguses paigas sündinud ja maastmadalast üles kasvanud. Meie päivil, kus vanu juttusid mitmelt maadelt hoolega kokku korjatakse ja kirja pannakse, võivad õpetud mehed selgest tunnistada, et mitme laialelaotatud jutu idud ühest tüvikust üles on kasvanud, kust võsused teistesse kohtadesse viidi, ja kus nemad hiljemini sedaviisi kasvasivad, kuida päikeseterad, vihmasaod ja tuulehood neid kosutasivad, ehk tähenduse sõnata üteldes, kuida iga rahva mõistus, vaimu harimine ja elamise viis nende külge puutusivad. — Nõnda leiame ka Eesti rahva ennemuistsetes juttudes palju Saksa, Rootsi ja muude rahvaste käest päritud idusid, mis nende kasvatajate käsi mitmes tükis nii kaua Eesti pakul käänas ja painutas, kuni nemad viimaks sähärdust kuju saivad, kui oleks juba algmiselt Harju, Järva, Lääne ja Viru põld nende külvamise paik olnud. Mõned teised ennemuistised jutud nende kõrvas tohime meie tõsiselt oma kodumaal sündinud laste sekka panna“.

Töö on ainult trükitud materjali põhjal tehtud. Ühelt poolt oli minul elutingimiste pärast võimatu Dr. Hurti ja M. J. Eiseni käsikirjalisi kogusid tarvitada, kuna need kogud minu elukohast kaugel on. Päälegi oleks määratuma käsikirjalise materjali läbitöötamine töö ilmumise pika aja pääle edasi lükanud, kuna tööil otsekoheks sihiks mitte just terve materjali läbitöötamine ei ole, vaid tungiv tegeva elu nõudmine, mille

täitmist edasi lükata ei saa. Ka sellelt seisukohalt, kudas ma oma töö pääle vaatan, ei ole terve material läbitöötamisel suuremat tähtsust. Eesti muinasjutu sisu pääjooned ilmuvad minu arvates küllalt selgelt ja täielikult ka olemas oleva trükitud material põhjal, ja ei muuda kirjutatud material seal palju. Juttude kodukoha ja edasirändamise uurimisel ei saaks terve materialist milgi kombel mööda, minu töö aga, nagu juba nimetatud, seda ülesannet ei ole. Ma ei karda siis, et mu töö ainult sellepärast, et ta kirjutatud material ei ole tarvitanud, uute trükis ilmuvate jutukogude tõttu kergesti vananeks. Peaks sarnane juhtumine ette tulema, siis ei ole minu arvates selles mitte material vähesus süüdi, vaid mõned muud põhjused. Trükis ja nimelt Eesti keeli ilmunud material olen ma aga peaaegu kõik tarvitanud. Tähelepanemata on võrdlemisi vähe jäänud, eesotsas küll ajalehtedes ilmunud Eesti muinasjutud, mille ülesotsimine sealt minu töö seisukohalt vaeva ära ei tasu.

Silmapaistev saab vahest mitmele olema, et kuna peaaegu pool osa juttusid Eesti muinasusu ja ebausuga tegemist teevad, ma meelega hallikatest mööda lähen, kus otsekohe Eesti muinasusust kõnet on. Selle kohta olgu tähendatud, et minu praegusel töö kõige vähemat mõtet ei ole Eesti muinasusku kirjeldada. Mul on siin ainult muinasjuttudega tegemist; kui need jutud arvatakse Eesti muinasusku meile kujutavad, siis ei tchi seda kaugełki veel mitte selleks muinasusuks pidada, mis eestlastel nende iseseisvuse ajal oli. Suur hulk muinasusulise sisuga juttusid on keskajal katoliku munkade kaudu, siis aga ka palju hiljemal ajal kõikide oma kodumaa usuliste arvamistega sisse rännanud. Eestlased omandasivad jutu, ilma et nad sellepärast needsamad usulised arvamised oleksivad omandanud. Mitmete juttude muinasusulised mõisted liiguvad rahva seas otsekohe selge ebausuga näol, millel Eesti rahva muinasusuga midagi tegemist ei ole. Et aga sellest hoolimata üsna selge pilt ka Eesti muinasusust lugejale ette kujuneb, tuleb sellest, et juttudes muinasusu material ičkagi rohkel arvul olemas on.

Muinasjutt ja muinaslugu.

Rahva proosalised vaimusünnitused kannavad meil hariłikult nime ennemuistised jutud ehk lühemalt muinasjutud. Öieti on selle nimetuse all aga kaks rahva vaimusünnituste liiki kokku võetud, mida mina muinasjutt (Märchen, сказка) ja muinaslugu (Sage, сказание, предание) nimetaksin. Vahet nende mõlemate liikide vahel teeb see, kudas nad jutustatavate sündmuste ja isikute olemasolemise pääle vaatavad. Muinaslugu kujutab sündmusi ja isikuid nõnda

nagu oleksivad nad tõeste olemas olnud (võrdle sõna „ajalugu“). Ta nimetab enamiste sündmuste kohta, aja, isikud, kes tegevad on. Jutustaja ja kuulaja usuvad sagedaste, et jutustatud sündmus üsna tõsi on. Sarnased on, näituseks, kõik kodukäijate lood. Koguni haritud ringkondadeski leidub küllalt inimesi, kes üsna tõsiselt kodukäijaid kardavad, ehk nende mõistus küll must valge pääl neile selgeks on teinud, et kodukäija lood ainult muinasjutud on. Muinasjutt selle vastu ei tahagi, et tema sisse ustaks, vaba luulelend, mis ennast milligi kombel tõsise ilma seadustest takistada ei lase, võib kõige kohutavamaid asju ette maalida, ilma et kellelgi meele tuleks seda tõeks pidada ja karta. Muinasjutu väline tundemärk on harilikult juba jutu alguses välja üteldud: „ükskord elas ühes kuningriigis üks mees jne.“ Ei aega ega kohta ei määrata ligemalt. Tege- lased on enamiste ilma nimeta isikud: kuningapoeg, karjapoiss, kuningatütar, rumal noorem vend jne.

Muinasjuttusid on Eestis trükkis ainult veikene arv ilmunud, kõige rohkem leidub neid Kreutzvaldi Eesti ennemuistsetes juttudes ja Dr. O. Kallase Lutsi maarahva juttudes. Eiseni väljaantud muinasjuttude kogud sisaldavad peaaegu ainult muinaslugusid. Seda mööda on ka alamal ligi kolmveerandit osa tööd muinaslugudele määratud.

Muinaslugusid ja muinasjuttusid täitsa üksteisest eraldada on raske. Muinaslugu võib üsna kergeste sealsamas muinas- jutuks muutuda ja ümberpöördukt. Nõnda ilmub vanapagana lugudele, milles vanapaganat kui jõukat altilma taluperemeest või mõisnikku kujutatakse, loomuliseks järjeks karjapoisi jne. reisirid muinasjutuliste lindude seljas vanapagana riiki, mis täitsa muinasjutu vallast on. Kindlat eraldamist muinasjuttude ja muinaslugude vahel ei ole sellepärast alamal sugugi püütud teha.

I. Elajalood.

Elajalugudeks (Thiersage, животный эпосъ) nimetatakse lugusid, milles elajad, harilikult metsloomad, seal seas aga ka koduloomad, tegelastena ette astuvad, ja nagu inimesed kõnelevad ja mõistuse najal toimetavad. Kõigis muinassünnitustes tuleb elajaid ette, aga seal on nad kas meie harilikud ilma mõistuse ja kõnneannita tööloomad ehk muinasjutulised ime- elukad, mida kuskilt maa päält leida ei ole. Elajalugudes tege- lastena ilmuvatel elajatel ei ole pääle kõnneanni ja meelemõistuse midagi muinasjutulist. Rebane, hunt, karu jne. on needsamad metsaelanikud, nendesamade iseloomu joontega, mida meile looduseteaduski ette toob ja mõni elajajutt tutvustab meid mets-

loomade tõsise elu ja oluga paremini kui teine pikk loodusteadusline kirjeldus. Kõigist muinasvaimusünnitustest peetakse elajalugusid kõige vanemateks. Nad on sell ajal sündinud, kus inimene veel metsloomade pääle umbes nõnda vaatas, nagu praegune hindulane ahvide pääle, kes soldati hirmu eest metsa põgenenud inimesed olla. Muinasinimesele olivad loomad niisamasugused mõistuse najal toimetajad isikud nagu tema ise. Loomade häälitsemine oli niisamasugune kõne, nagu inimeselgi, ainult et inimene nende keelt ei mõistnud, nagu ta ju ka teise kaugema suguharu keelt ei mõistnud. Õige muinaselajalugu kujutab ainult elajate tegusid ja toimetusi, alles hiljemal ajal on muinaselajalugude kaju all inimeste puudusid ja vigasid hakatud kujutama, elajalugudest õpetlikud jutud ja allegoorilised kujutused sünnitatud. Niisugused kunstkirjanduse hulka käivad sünnitused on muinaselajalugudega võrreldes oma luulelise väärtuse poolest hoopis alamal astmel.

1. **Rebane ja hunt.** Rebane saanud omale nime Reinuvader sellest, et ta vaesemehe lapsel Reinul kord vaderiks olnud (E. Kirjam. S. aastar. 1889, lk. 8). — Rebane petab naiselt hobuse (Eisen, Rahvar. V., lk. 123). — Hunt sööb rebase hobuse ära (Eisen, Rahvar. II., 112). — Rebane suitsetab piipu, põletab pesa ja kõrvetab karvad ära (Eisen, Rahvar. V., 122), annab hundile nõuu läbi tule hüpata, millest hundile kõrvenud hais juure jääb (E. Kirjam. S. aastar. 1889, lk. 8). — Rebane varastab kalamehe vankrilt kalu (Rosenplänter, Beitr. VIII., lk. 129; Kallas, Lutsi, 391; Eisen, Rahvar. II., 111) — Karu (teisend: hunt) püüab rebase nõuu pääle jääaugust sabaga kalu, saba külmas kinni (Rosenpl., Beitr. VIII., 129; Kallas, Lutsi, 391). — Rebane ja hunt (teisend: karjakoer ja hunt) pulmas. Hunt joob ennast purju, hakkab laulma, saab peksa (Rosenpl., Beitr. VIII., 122, 136). — Kuna hunti peksetakse, pistab rebane pää koore kirnu; hunt kannab rebase; rebane laulab: „Tõbine kannab tervet“ (Rosenpl., Beitr. VIII., 122; Eisen, Rahvar. IV., 41; Kallas, Lutsi, 391). — Hunt pistab rebase nõuu pääle pää koorepütti, ei saa pääd välja (Eisen, Rahvar. IV., 41). — Hunt hobuse sabas. Hobune peksab tagumiste jalgadega. Rebane hüppab kahjurõõmsalt kõrval (Kunder, Muinasjutud 22; Kallas, Lutsi, 393; Eisen, Rahvar. II., 113). — Hundi mõetmine (Kunder, Muinasjutud 27). — Hunt last varastamas (Eisen, Rahvar. II., 119). — Loomade kohtumõistmine (Eisen, Rahvar. II., 119; V., 120; Rosenplänter, Beitr. VIII., 123; Kallas, Lutsi, 391, 397).

2. **Rebane ja karu.** Karu, sääsk, püssimees (Eisen, Rahvar. IV., 29). — Rebane ja hunt nõuavad karult silma-

rohtu (Kallas, Lutsi, 393). — Mees ja karu jagavad põllusaaki (Eisen, Rahvar. II., 106; Rosenplänter, Beitr. VIII., 127, 131).

3. Hunt ja jänes. Jänes ja lambad (Eisen, Rahvar. IV., 22). — Hunt ja jänes maja ehitamas (Eisen, Rahvar. V., 120; IV. 35; Kallas, Lutsi, 397).

4. Loomad pattusid parandamas. Rebase kavaluse tõttu saavad hunt, karu, jänes jne surma (Kallas, Lutsi, 394, 397; E. Kirjam. S. aastar. 1889, lk. 4). — Rebane, kes üksi eluga pääseb, toimetab oma kuritöösid edasi (Eisen, Rahvar. IV, 39; Kallas, Lutsi, 399, 386; Rosenplänter, Beitr. VIII., 120).

Kõik neli lugude liiki näivad pikema loo üksikud osad olevat, mis aga praegusel näol vististe Eestisse sisse rännanud ongi. Kui me neid riismeid sisu järke korraldada tahame, nagu ülemal tehtudki, siis võiksimme kahest veikesest jutukesest välja minna, milles rebane pettuse teel omale naise käest hobuse saab, hunt aga hobuse maha murrab. See äritab rebase kättemaksmise himu. Iga juhtumist tarvitab rebane, et hunti hädaohusse saata. Hunt märkab, et rebane meelega teda elukardetavate ettevõtetele ahvatleb; ta ähvardab rebasele kätte maksa; kuid hundi ähvardused kihutavad rebast ikka uusi lõksusid hundi jaoks välja mõtlema, kuni ta viimases juttude liigis hundi elule otsa pääle teeb, ise aga loomade rumalust edasi oma kasuks tarvitab. Suurepäralist huvitust pakub rebase kahekeelsus ja see kahjurõõm, mida ta tunneb, kui ta hundi jälle lõksu on saanud ajada. Kõige parema sõbrana lubab ta nälginud hundile hobuse kätte toimetada, et hunt süüa saaks. Selleks olevat vaja hunti saba pidi hobuse sabasse kõita: ega hobune siis enam hundi küüsis pease, kui ta sabapidi käes on. Hobusele aga seletab rebane: „Sa tead isegi, et hunt sinu vaenlane on, ning nii pea kui ta mahti saab, siis sind ja sinu vendi ja õdesid maha murrab. Praegu luurab ta võsas ning ootab parajat silmapilku, mill sulle kõrisse karata. Ma petan ta sinu kallale ja seon ta sabapidi sinu saba külge, siis vea sina tema aga koju, kus ta pererahva käest hää nahatäie saab ehk veel koguni oma kurja tossugi õrrele jätab“. Hunt seotakse nüüd hobuse sabasse; rebane palub veel: „Onu, mõtle siis ka minu pääle, kui sul hää saak käes on!“ ja hääsüdamliselt vastab hunt: „Miks ei, sugulane! Pää ja jalad saavad sulle!“ — „Ära sa aga kõhtu liia söömisega ära riku!“ annab veel rebane õpetuseks teele kaasa. Hobune veab hundi, keda ta tagumiste jalgadega poolsurnuks peksnud, koju, kuna rebane kui koer hobuse kõrval jookseb ja hirvitab: „Onu onu! Toeta aga jalg värava tulpa!“ — Vahele tulevad jutud, mis otsekohe kirjeldatud tegevusega ühenduses ei seisa, nagu

majaehitamine, mida hunt ja jänes toime panevad. Päätege-
lased on kaval ja tige rebane ja rumal hunt, kes ennast iga
sammu pääl tüssata laseb. Õiguse parast tahab jutt ainult
rebase ja hundi teguviisi ja toimetusi vaadelda ja järele jutus-
tada, kuid nagu igas teiseski kunsti ja luulesünituses ilmub
selle vaatlemise ja kirjeldamise loomulise viljana järeldamine,
siht, tendents. Kui tendents, nagu seda kunstluules sagedaste
ette tuleb, jutu sünnitaja on, siis on ta laituse väärt ja jutt
kaotab oma luule väärtuse. Kus ta aga jutu loomuline vilj
on, seal on ta omal õigel kohal. Ja elajalugusid vaadeldes ei
saa sugugi nendes silma torkavast sihist, tendentsist tähele-
panemata mööda minna. Rebane esitab nõrka kehajõudu
suure vaimuosavusega, hunt suurt kehalist võimu ühes vaimu-
kehvusega. Võit on iga kord vaimuosavuse pool, kehaliselt
tugev jääb iga kord vaimujõuule alla. See kahevõitlus vaimu-
jõuu ja vaimukehvuse vahel ongi see siht, mis elajalugudes
käega katsutav on. Meie näeme edespidi, et seesama kahe-
võitlus ka teises tegelaste ringis aset on, kavala Hansu ja
vanapagana juttudes, mida sellest küljest täitsa rebase ja hundi
lugude kõrvale võib seada.

Oasalt hundi ja rebase kõrval, osalt nende asemel tuleb
veel hulki teisi elajaid ette. Nõnda ilmub karu paiguti hundi
asemel, ja on temal siis needsamad iseloomu tundemärgid,
mis hundilgi, näit. kalapüüdmise loos. Jaolt ilmub ta iseseisva
tegelasena rebase ja hundi kõrval. Niisugusel korral läheb
tema iseloom hundi omast natukene lahku: ta on veel rumalam
kui hunt, (näit. silmarohu nõudmise loos) ja oma kehajõuga
ei mõista ta niigi palju pääle hakata kui hunt. Hundil on
teatav osa julgust, karu on arg, (näit. põllusaagi jagamise
loos). — Vaimukehvuse esitajatena ilmuvad veel lambad, kes
jänese eest hirmuga põgenevad; naine, kes kondi puru eest
oma hobuse rebasele annab — Palju rohkem asemikka on
rebasel; kõige päält koer. Hunt nõuab endale karjakoera käest
karja hulgast saaki. Koer lubab teda selle asemel pulma-
majasse viia, kus paremat saadaval. Hunt nõuus, saab
pulmalistelt kolkida. Lapse varastamise juttus ilmub hunt koera
häätegitjana, kuid nagu eht rebane tarvitab koer küll hundi
häätegitu, tasub seda aga koguni halvasti, nõnda et hunt sunnitud
on elajate kohut omale appi kutsuma, kus jällegi koer võitjaks
jääb. — Ühes teisendis hundist hobuse sabas täidavad rebase
osa hobune ise ja hobuse peremees. Sagedaste on rebase
asemel ehk kõrval mees, nõnda lugudes põllusaagi jagamisest
ja hundi mõõtmisest

(Järgneb.)

Kirjandusline ülevaade.

Loodusteadusline kirjandus 1907.

Loodusteadusliste raamatutega on meil möödaläinud aastal enam õne olnud, kui arstiteaduslistega. Raamatud on sisu kui ka välimuse poolest üleüldse kaugelt paremad. Nad on peenemalt ja maitserikkamalt välja antud. Kirjutatud kui ka ümberpandud on nad asjatundjate poolt. Keel on nendes võrdlemisi häa ja ladus, võerakeelsete sõnade kirjutamine ühtlasem. On tunda, et arusaamisega tööd tehakse, kuna see nii mitmes arstiteaduslises raamatus teisiti näitab olema. Kust tuleb see, et arstiteadusliste raamatute hulgas enam panna on, kui, näituseks, loodusteadusliste hulgas? Arvan, et siin aineiline kasu tähtsa sõna kaasa räägib. Tervise juures ei saa inimene mitte erapooletuks jääda, ta otsib abi, kust seda aga saada on, kuna loodus määratumat hulka meist külmaks jätab. Ainult kõrgema kultuura tõusmisega õpime teda tundma, tema nähtustesse tungima. Mitte lapselik usk ei juhi meid enam, vaid selgitav mõistus, kes uurib ja püüab selgitada loomulikka nähtusi loomulikult. Üleüldiselt on meil loodusteadustes vähe kirjutatud.

Põhjuseks võib ka see olla, et meil alles hilja loodusteadust tundma õppima hakati, et isegi koolides teda õige vähe õpetati ja selle tõttu ka vähe neid leidis, kes temast võisivad midagi rahvale kirjutada.

Vanemate meeste hulgast võime ainult Kreutzvald'i ja Kunder'it nimetada, kes loodusteadustes meil on katsunud vagusid ajada. Ka nooremad pole veel suutnud palju ära teha. Kuid möödaläinud aasta laseb selles kõige paremat loota. On mitu raamatut ilmunud, mida häämeelega võib kätte võtta ja kasuga lugeda.

Pääsajalikult on kirjutatud edenemise õpetusest, geologiast, astronoomiast ja botanikast. Zoologiast mitte midagi.

Nagu sissejuhatuses loodusteadustesse on M. Pill'i kirjutatud „Edenemise õpetusest“ „Rahvaraamatus“. 33 lehekülje pääl antakse siin August Weissmann'i järele selge ajaloolik ülevaade edenemise õpetusest. Siit näeme, et edenemise õpetuse algidusid juba vanade Greeklaste ja Roomlaste juures otsida tuleb.

Keskaeg vajutas ka sellele teaduseharule oma inkviisitsiooni pitseri pääle, mille alt teda niisugused vaimukangelased, nagu Kopernikus, Galilei, Newton ja teised vabastasivad. Nendele järgnesivad Levenhock oma mikroskopi ülesleidmisega, Linné oma „Systema Naturae'ga“, Cuvier nelja looma kujuga, J. G. Saint-Hilaire, Goethe, Lamarck ja Darwin. Kõik nad leiavad raamatukeses tähelepanemist. Raamat on igauhele tarvilik ja kasulik lugeda.

Tähtsam toode loodusteadustes on küll Noor-Eesti väljaantud K. Timiräsevi: „Charles Darwin ja tema õpetus“. See on esimene raamat Eesti keeles, kus meid pikemalt ja laiemalt Darwini õpetusega tutvustatakse.

Raamat on sel ajal (1878) kirjutatud, kui see õpetus juba igal pool haritud ilmas tuttav oli ja sellepärast ka meeste meeled ja mõtted liikuma pani, sõna poolt ehk vastu rääkima sundis.

Selles võitluses jäävad Darwin ja ta poolehoidjad võitjateks. Pärastised uurimised on siin üht ja teist muutnud, mõnda täiendanud, kuid pääasjalikult on ta ikkagi seisma jäänud. Pääjoontes oleme ju kõik üht ja teist darwinismusest lugenud, kuid pikemaid, laiemaid seletusi tema kohta oleme küll vähe kuulnud. Ja just on tähtis niisugust tähtsat õpetust ka peensustes lugeda, sest siis kaovad eksiarvamised tema kohta iseenesest ja inimene tunneb ennast täiesti rahustatud olevat.

Pascal ütleb: „Kardetav on liiga selgesti inimesele tema ligidat sarnadust loomadega avaldada, kui selle juures ühtlasi mitte tema suuruse pääle ei tähendata. Siiski hukkamõistetav on temale ainult tema suuruse mõistet sisse puhkuda, kui mitte tema madalate külgede pääle ei tähendata. Veel hukkamõistetavam on teda selle ehk teise kohta teadmatusesse jätta. Väga kasulik on aga teda ühtlasi ühte kui ka teist silmis pidama sundida“.

Et meid mitte hukka ei mõistetaks sellepärast, et meie inimesi ühe ehk teise kohta teadmatusesse oleme jätnud, siis lugegu igaüks seda raamatut hariduse vahe pääle vaatamata. Keel on temal hää, välimus Hindrey kaanepildi tõttu üsna tore.

Hää ja kõigiti soovitav on ka Noor-Eesti väljaantud W. Bölsche, praeguse tähtsama loodusteaduste populariseerija „Inimese põlvenemine“. Ladusal, kergel ja rahvalikul keelel, kuid siiski teaduse pääle põhjenedes, tuuakse meile siin inimese järkjärguline põlvenemine alamatest olevustest silmade ette. Tutvustatakse nii tähtsate paleontoloogiliste leidustega, nagu seda Neandertali päälüüd 1856. aastal, professor Fraipont'i leidused Spy koopast Belgias aastal 1887 ja Dr. Eugen Dubois'i leidused Jaava saarelt 1891. aastal on.

Mitte vähem tähtis pole järkjärguline allapoole minev mitmesuguste loomaliikide kirjeldus ja lõpuks organilise elu saamise hypothesesed maa-kerapinnal.

On soovitav, et kes üht nendest kolmest raamatust loeb, ka teisi katsuks tundma õppida, sest nad kõik on nagu organilises ühenduses.

Juba erivalda loodusteadustes, lähemalt üteldud, taimeteaduses viivad meid hrade Eug. Niclasen'i ja Joh. Aidas'e „Kodumaa õiskasvud“, millest esimene vihik ilmunud on, kuna terve töö 17. vihikus ilmuda. Hiigla töö, kuid kunas jõuab ta lõpule ja kas ei käi ta mitte kahe inimese jõuust üle? Niisugune töö oleks meie loodusteadlaste ühisel jõuul pidanud ette võetud saada, siis oleks temast võinud põhjanev, kapital-töö saada. Raske on uskuda, et raamatu kirjutajad teda oma jõududega suudavad aja kõrgusel lõpule viia.

Kirjanikud hakkavad kohe süstematikaga pääle. Oleks väga soovitav olnud, kui esimene vihik üleüldse süstematika üle oleks rääkinud, mitmesugused süsteemid ette oleks toonud, neid seletades ja selgitades; nõndasama

ka näidanud, missuguste juhtmõtete järele kirjanikud käia mõtlevad ja missuguste tööde pääle nad ennast toetada tahavad.

Muidugi saab tööil oma tähtsus olema ja võib teda selle teaduse osa armastajatele soovitada. Kuid siiski, enam ühissettevõtte vaimu!

Teise looduseteaduste ilma, kui nimetatud raamatud, viib meid J. L. Jürgens'i „Lühikene astronoomia“. See 46. lehekülje paksune raamatukene annab meile kauni pildi praeguse teaduse järele astronoomiast. Ta on ülevaaticult ja selgesti kirjutatud. Ka on ta kõige laiematele rahvaringkondadele arusaadav. Selle tarvis annab, nagu võtme kätte, raamatu sissejuhatus, kus lühidalt selgeks tehtakse need mõisted, mis liht lugejat võiksid takistada, nagu trigonomeetria, teleskop, spektroskop, spektralanalüüs ja fotograafia. Järgneb päikese süsteemi kirjeldus. Võetakse lühidalt läbi planeetid, komeetid, nõndasama ka meteoorid. Huvitav on ka lugeda päikese süsteemi sündimisest ja uuematest arvamistest elu kohta planetide pääl. Raamatu keel on hääl, välimus kaunis kena.

Pääle nende nimetatud raamatute on meil veel mitugi hääl raamatut looduseteaduses ilmunud, mis tähelepanemist teenivad, nagu professor Haeckel'i „Jumal looduses“, kadunu Dr. R. Aavakivi „Meie maakera minevik“, teises parandatud trükis, sellesama „Inimesesoo vanadus“ iseraamatuna, G. E. Luiga „Maakera elulugu“, E. Dolf'i „Välk ja müristamine“, Noor-Eesti väljaantud Dr. M. W. Meyer'i „Ilmaloomine“ jne.

Kõikide nende üle praeguses ülevaates sõnakeneגי rääkida, viiks meid liiga kaugele ja ei tooks ka suuremat kasu, sest täielikumad, igakülgset arvustust oleks siin raske anda.

See lühikene ülevaade arsti-¹⁾ kui ka looduseteaduslike kirjanduse kohta on muidugi puudulik. Ta ei tahagi mitte arvustus olla üksikute raamatute kohta, vaid ainult tähendused ja märkused nende kohta selle järele, missugust mõju nad lugedes äratasivad. Täielik ja igakülgne arvustus nende kohta peaks muidugi veel „Eesti Kirjanduse“ veergudel ilmuma. Võimalik, et ma kõiki raamatuid, mis ilmunud on, pole kätte suutnud saada ega nimetanud; nõndasama pole ka mitte võimalik olnud üksikuid töösid, mis ajalehtede veergudel on ilmunud, tähele panna juba lihtsalt sellepärast, et neid maal elaval inimesel võimatu on kätte saada. Suured teaduseharud, mis ju ka looduseteaduste hulka käivad, nagu: põllutöö ja karjakasvatuse, mesilastepidamine, kui ka loomade arstimisesse puutuvad raamatud on isenesest mõista pidanud ära jääma, just sellepärast, et ma nende kohta sõnakestki kaasa rääkida ei julge, kuna need teaduseharud mulle võerad on.

A. Lülis.

G. E. Luiga. Maakera elulugu. Teine trükk. Tallinnas, ajalehe „Koidu“ kirjastus. 1907. (Hind 40 kop. 112 lhk. 80.)

Seda väga rahvalikus keeles kirjutatud huvitava sisuga raamatut ei

1) Ilmus „Eesti Kirjanduses“ nr. 3.

saa ma mitte igast küljest hinnata; ma võin ainult füsika ja astronoomia seisukohalt mõnda märkust teha, mida raamatu kokkuseadija järgmise trüki juures võiks tähele panna.

Kahes esimeses päätüki on suurt rõhku selle pääle pandud, et kõik taevakehad ühest ja sellest samast materjalist on. Selle põhjusel tahetakse osalt ka tõendada, et päike „taevatäht“ on. „Päikene on — taevatäht. Seda on pääle muu ka sellest näha, et ta seitsamast materjalist on, millest kõik muudgi taevatähed“ . . . — loeme lhk. 16. pääl. Aga spektralanalüüs, mis meile tähtede materjali üle teateid annab, näitab paljude tähtede juures meile tundmata aineid. Üht sarnast tundmata ainet leidub kõige kuume- mate tähtede juures ja temale on oma nimigi pandud — asterium. (Хвольсонъ. Физика. Т. II. 1904. lhk. 380.)

Võib ju olla, et edaspidi ka maa pääl need tundmata ained üles leitakse; aga võib ka olla, et tähtede sees väga palju tundmata aineid leidub, millest spektralanalüüs meile sõnagi ei lausu, sest tema ütleb meile ainult, missuguse gaasi seest või läbi valgus tuleb. Lhk. 9. järele peaks spektralanalüüs meile kui mitte kindlatest siis vähemalt vedelatest kehadest ka jutustama: „ . . . on teadusemehed leidnud, et päikese peal rauda, tina . . . on, nagu maa pealgi. Maa sees on need ained . . . kõvas olekus, päikese sees aga sulas olekus ehk koguni auruna“.

Gaasi ja auru vahel on raamatus katsutud järjekindlalt vahet teha (lehk küljed 4, 14, 110 ja mujal). Pääle selle on ikka ainult metallide aurudest kõneldud. Aga praegu ei tehta juba mitte vahet gaasi ja auru vahel: veeaur on vesi gaasilises olekus, õhus leiame meie hapnikku ja lämmastikku gaasilises olekus jne. Ja kui meie tahaksime endise aja eeskujul vahet teha auru ja gaasi vahel — auruks nimetada nende ainete gaasilist olekut, mis meie harilikku tingimiste juures vedelas või kindlas olekus on —, siis oleksivad meie aurud päikese pinnal ikkagi gaasid.

Kuna gaasile liig kitsas sisu on antud, on metall nähtavasti laiemalt mõeldud kui harilikult. Maakera koore tekkimisest kõneldakse, nagu oleks teda ainult metall sünnitanud: „Tema pind oli liikuv, sula metall . . . Kui terve maakera ümberringi niisuguse vedela metallkoorega kaetud oli“ . . . (lhk. 13); „ . . . maakera südames ei olnud enam tulised gaasid ja metallide aur, vaid sula metall, kuna maapinnal metall ära oli angunud ja nagu raudriie maad kattis“ (lhk. 14). Maakera sees öeldakse ka praegu „terve suur meri sulametallisid olevat“ (lhk. 14). Aga on ju tuttav, et maakera koor mitte metall ei ole ja et „tulepurskavad mäed . . . sula kivi välja viskavad“, nagu sealsamas öieti on öeldud.

Lhk. 35. pääl on öeldud: „hapnik, sõehapu ja niiskus mõjuvad kivitõugude peale, nagu rooste raua peale“. Harilikult kõneldakse rahva seas küll nii, aga ei ole ju mitte rooste see, mis raua pääle mõjub, vaid need samad sõehapu ja teised muudavad ka raua roosteks. Sealsamas on ka öeldud, et „sagedasti . . . õhu sees olev sõehapu ennast veega“ ühendavat. Aga sõehaput leidub alati vees, mis õhuga kokku puutub, sest sõehapu tungib alati vee sisse, kui teda seal veel küllalt ei ole. — Lhk. 46. pääl on

vist trükivea tagajärjel „lubjahapu“ sündinud. Meil Eesti keeles ei ole veel teaduslikud terminused välja töötatud. Aga kõnesolevas raamatus on sõna „hapu“ mitmes kohas ja selles mõttes tarvitatud, milles ta üleüldse meie kirjanduses laialt tarvitatud on, — nimelt selles, mida Saksa keeles sõnaga Säure ja Vene keeles — кислота tähendatakse. (Viimasel ajal on „Põllutööleht“ ja „Elu“ hapu asemel hape tarvitama hakanud. Minu teada oli hape enamalt oksüüdi (Охыд, окиселъ) tähendamiseks tarvitatud). Selles mõttes „lubjahaput“ keemias ei tunta.

Lhk. 19. pääl loeme: „Soojus venitab kõik kehad suuremaks“ . . . Peaks küll vähemalt juure lisama „enamasti“. — Lhk. 109: „Kahe kõva asja kokkupõrkamine sünnitab soojust“. Aga lhk. 108. pääl oli juba kõneldud, et „tähekillud“ õhu sees jookstes ka soojust sünnitavad. (Sealsamas on tõendatud, et kõik tähekillud õhu sees ära põlevad, kuna maa pääl teatavasti hää hulgakene „tähekildusid“ — meteorikiva leidub. — Lhk. 39. pääl öeldakse, et kõrgete mägede sulav lumi külma mõjul „jääsarnaseks muutub, mis aga pehme ja veniv on, nagu leivataigen“. Selle jää liikumist võib küll leivataigna venimisega võrrelda, aga jää ise on niisama kõva, nagu meie teda harilikult näeme. Ta venib aga aegamööda oma raskuse või muu surumise mõjul, nagu ka klaastoru alumine külg venib, kui klaastoru, oma otsasid pidi kaua aega horisontalises olekus rippudes, oma enese raskuse mõjul kõveraks paindub. (Хвольсонъ. Физика. Т. I. 1900. Lhk. 623.)

Teises päätükis on üks planeetide süsteemi tekkimise hüpotees nii kirjeldatud, nagu ei võiks teisi hüpoteesisid ollagi. Nii on ka XVI. päätükis kuude mahalangemise hüpotees väga kindlana kirjeldatud. Kõik need hüpoteesid võivad ju õiged olla, aga nad võivad seda ka mitte olla. — Sealsamas viimases päätükis on mõte välja öeldud, millest palstab, nagu oleks looduses ringkäik kindel: „aga siis algab uus ilmakerade kujunemine niisamasuguse korra järele, nagu selle raamatu alguses oleme näinud“. Praegune teadus ei saa terve ilma kohta midagi ütelda. Küll aga annab ta ühe ilma osa kohta, mida meie oleme uurida saanud, niisuguse otsuse, millest W. Thomson arvas terve ilma kohta ütelda võivat, et terve ilma energia ühetaoliselt laiali lagunema tungib, mille tagajärjel meie tuttavad muutused oma lõpule lähenevad. (Хвольсонъ. Физика. Т. III. Lhk. 3950.)

Ma pean veel ühe lause pääle tähendama, mis oma praegusel kujul nagu neljamõõdulisest ruumist näib kõnelevat. Lhk. 37. lõpul loeme Põhja-Amerikast: „seal on mõned kuristikud üle 200—300 versta pikad, 300—600 sülda kõrged, paar versta sügavad ja 5—10 versta laiad“. —

See on kõik, mis ma füüsika ja astronomia seisukohalt selle raamatu kohta võiksin ütelda.

J. Sarv.

C. R. Jakobsoni Kooli Lugemise raamat. Teine jagu. Neljas trükk. Trükitud H. Laakmanni kulu ja kirjadega, Tartus 1907.

Aastat kolmkümmend on Jakobsoni lugemiseraamat meie koolides

juba tarvitusel olnud. Selle aja sees on lugemiseraamatuid koolide jaoks ka teiste kirjameeste poolt ilmunud, kuid Jakobsoni omasid ei ole nad ikkagi veel suutnud täiesti kõrvale tõrjuda. See kõneleb iseenesest juba küllalt selgesti nende väärtusest. — Kuid ajad ei püsi peatama. Uued vaatekohad kerkivad, selgivad, endised — taganevad. Päälegi on Jakobsoni raamatute ilmumisest saadik olud meil palju muutunud. Rahvakool oli siis eestikeelne. Oli võimalik õpetada, ja õpetatigi mitmid asju, milledest pärastpoole, kuni nüüdse ajani, Vene keele tuupimise tuhinal mahti ei saanud ega tohtud enam kurja undki näha. Nii kadus kihelkonnakoolidest, näit., üleüldine ajalugu. See ja veel muudki jäeti emakeelsete lugemise tundide hooleks. Lugemiseraamat pidi peaaegu ainsaks aknaks jääma, mille kaudu õpilane välja laiemasse ilma võis vaadata. Arusaadav on, et sellepärast ka Jakobsoni raamatuid ajavoolule ligendada katsuti. Praegu on see juba teist puhku, kus tema „Lugemiseraamatu“ II. jagu uuendatud kujul ilmub.

Kui praegust trükki eelminevaga võrrelda, siis leiame, et välja on jäetud ainult mõned lood, selle asemele aga palju juure lisatud. Tähtsamad palad on Eesti kirjanikkude ja väljapaistvamate meeste — Masingi, Kreutzvaldi, Jannseni, Jakobsoni, Veske ja Hurti elulood. Pääle selle veel terve osa üleüldisest ajaloost, kus tähtsamate sündmuste ja isikutega tutvustatakse.

Raamat on sisu poolest sellega hästi mitmekesisemaks muutunud, kuigi ta muidu igapidi kõiki nõudmisi ei suuda täita.

Kasvatusteadiselt peetakse õigemaks lapsi pahade kommetega, ilgete ja nurjatumate eeskujudega ligemalt mitte tutvustada, selle asemel aga kõiki ette tuua, mis kõrge, kaunis ja hää. Seda silmas pidades oleks lisapaladest „Polyceemuse pimestamine“ võinud ära jääda, sest ta on täis jälkusi, mis õrnaloomuga lapsel ihukarvad püsti ajab: tema paras paik ei ole algkooli lugemiseraamatus. Kui Homeeruse „Odysseias“ taheti proovi tuua, oleks võidud mõnda teist pilti valida, mis lapse ilutundmust kõlbliselt ei osataks. — Niisama ei sünni hästi raamatusse Harpaguse karistamise- ja Absürtuse tapmiselugu (lk. 274 ja 279).

Viimase paarikümne aasta jooksul on meie kirjakeel, kuigi jus tmitte jõudsal sammul, ometi edenenu; „Lugemiseraamatust“ aga, mis edenemise peegliks peaks olema, ei paista seda palju väljagi. Olgugi, et sõnastuse või stiili poolest ei oleks suurt teha saadud, leidub siiski palju kohte, mis kahesilmavahele ei oleks pidanud jääma.

Üheks silmapaistvamaks puuduseks oli endisel väljaandel tema ühtluse ta kirjaviisi: kui vaja läks, näit., kirjalikkude tööde puhkudel, iseäranis sõnade õigekirjutamise pääle rõhku panna, siis tuli pea alati midagi „õien-dada“. Kui tülikas niisugune „töö“ on, tunneb iga tegelik kooliõpetaja. — Kirjaviisi poolest ei seisa, kahjuks, seegi väljaanne endisest kindlamal jalal.

Võeralst keelist laenatud sõnades, niisama ka nimedes, on pikk täis-häälik kõigis silpides kord ühe-, kord kahekordselt kirjutatud. Sellest mõned näitused. Kahekordselt kirjutatakse: advokaat, Amuulius, antimoonium, Antoonius, Berliin, Bruutus, Dariius, Dimitri, Dioogenes, Eliisabet, eremitaash, Galitsia, Granikus, granlit, häääne, inseneer, Itaalia, Jeruusalem, Kaasan,

Katariina (lk. 163; 184; 187), Kiiev, komeet, Komneenus, Korneelius, Kseenofon, kuberneer, kultuura, laviin, materjaal, meloon, naatrium, Nuumitor, oaas, Ooleg (Venelased ütlevad: Olég), opaal, oraakel, Paabilon, Parmeenion, Peeterburi, Peeterhof, piramiid, Reegium, Reemus, Rooma, Roomulus, seekund, Sciipio, Sookrates, Tiiber, topaas, Vladiimir. Ühekordselt: Asov, akademia, Bosporus, Dolgoruki, Eisleben, Elisabet (lk. 176), gümnasium, Jan, Kamerarius, Katarina (lk. 176), Livonia, magnet, mineral, ministerium, Novikov, Onegin, Panin, Rjäsan, Rudolf, Sahara jne. — Raske on mõista, mis põhjasmõtte järele siin käidud, või õigemini, kas siin üleüldse mingit põhjasmõtet juhtnõõriks on võetud.

Niisama kahe mõttes longates kirjutatakse: Greeka ja Kreeka (lk. 64), Taani (lk. 120; 315), grahv (lk. 118) ja krahv (lk. 306), kiidus (lk. 291) ja kiitus (lk. 12; 312), sõbrus (lk. 273; 300; 134; 320; 313; 315) ja sõprus (lk. 254; 315), nõtrus (lk. 128), kasvis (lk. 92; 104; 132; 214; 186) ja kasvas (lk. 12; 40).

„-tu“ lõpuga omandusesõnad, mis sõnatüve mõistet eitavad, on käänamisel käändelõpu ette mõnikord veel liitlõpu „-ma“ saanud, mõnikord aga sellest ilma jäänud. Nii loeme, näit.: inetumaid (lk. 70), nurjatumat (lk. 71), auutumaks (lk. 94), armutumate (lk. 110), määratumad (lk. 120); aga — inetust (lk. 212), armutut (lk. 99), võimatuid (lk. 302) jne. — Nagu omal ajal H. Põld „Postimehes“ (1903. a. nr. 28 ja 29) näituste varal selgeks tegi, on siin õigem liitlõppu „ma“ tarvitada.

Määrasõna lõpp on harilikult „-ste“ kirjutatud, kuid ka „-sti“ puutub silma, nii: hõlpsasti (lk. 29), sagedasti (lk. 31), toredasti (lk. 14), hästi (lk. 155).

Tüvelõpu „e“ langeb „i“ ees mitmuse osastavas kord välja, kord jääb alles, näit.: niisugusid (lk. 27), palvid (lk. 154), sarnaseid (lk. 21), hobuseid (lk. 158). — Kuidas neid sõnu kirjutada, võib J. Jõgeveri „Eesti keele õpetusest“ järele vaadata.

Ainsuse olevat käänat sünnitatakse pea puhtast, pea pehmendatud tüvest, näit.: jõgena, kepina (lk. 281), hulgana (lk. 94). Enamasti aga mindakse temast koguni mööda, ja rakendatakse laused Saksa keele mõjul sõna „kui“ abil, näit.: „Ta (Karl) suri kui keiser Karl Suur“ (lk. 300); „Keiser Rudolf I. . . kui krahv Rudolf“ (lk. 306).

Üksikute rahvaste liikmete nimetused, näit.: greeklane, roomlane, eestlane, venelane, niisama kuude nimed — jaanuar, veebruar jne. on kõik suure algtähega kirjutatud, kuna meil sellega juba harjunud oldakse neid väikese algtähega kirjutama. Ka „Lugemiseramatu“ I. jaos viimases trükis on kuude nimed väikese algtähega kirjutatud. Mõistatuseks jääb, miks II. jaos teisiti kirjutatakse.

Ühes arvustuses on meil juba korra tähelepanemist selle pääle juhitud, et Laadoga järvest Soome lahte voolava jõe nimi ei ole mitte „Neeva“ (lk. 318), vaid — Neva. „Neva“ on soomekeelne sõna ja tähendab: lage soo. Sellest samast juurest on eestikeelsed sõnad: nõva „kanal“ ja nõgu, nõdu, nõtsk, nõuk „madal koht, madalk“. Vale ütlemissel viis „Neeva“ on Saksa keelest laenatud. — Selsamal põhjal

kirjutatakse valesti: „Räästu mõisa“ (lk. 105). Kohalikud elanikud tunnevad ainult R' e s t u mõisat.

Kirja vahemärkide pääle vaadetakse raamatus kaunis põlastavalt. Vene- ja Saksa keeles, näit., pandakse sidesõna „ja“ ette, mis kahte lauset ehk lauses kahte üteldust seob, ikka komma, kui teine üteldus esimese järelt, tagajärge ehk hillisemat tegevust avaldab. Tervest „Lugemiseraamatust“ leidub niisugustel puhkudel kõigest 10—15 kommat, näit., lk. 77: „Keelepeksja sõnad on kui naljakad, ja siiski lähevad nemad südame põhja.“ Lk. 45: „Nõnda jookseb ta meist mööda, ja et meie teame jne.“ Teistes kohtades aga, olgugi, et nad lugemisel arusaamist märksa kergendaksivad, — endises väljaandes olivad nad alles tarvitusel — on nad kõik ära jäetud. — Ka muude vahemärkide vastu on paiguti hoolimata oldud.

Kõige täbaram lugu on sõnade kokku- ja lahku kirjutamisega. Siin ei ole enam mingit korda: kirjutatakse nõnda, kuidas juhtub ehk kuidas just kunagi kord tuju on. Nii kirjutatakse, näit.: sõjariistademaja (lk. 166), maapadakonnade (lk. 230), aga — lugemise raamat (nimelehe esimesel küljel). Edasi: hommiku poolt ja õhtupoolt (lk. 42), vanavara ja vana vara (lk. 154), vanasõna (lk. 154) ja vanad sõnad (lk. 43), talve ajal (lk. 62) ja suveajal (lk. 47), ühtepuhku (lk. 70) ja ühte puhku (lk. 65), priis põlves (lk. 50) ja priispõlves (lk. 65), Niilusejõeni (lk. 231) ja Niigeri jõeni (lk. 232), allapoole ja üles poole (lk. 232), elektri vägi (lk. 254) ja magnetivägi (lk. 253). Ja nõndaviisi edasi — lugemata kordasid!

Vigalisi sõnakujusid, ütelsi ja ebakohaselt paigutatud kõrvallauseid on „Lugemiseraamatust“ ohtrasti.

Järgmisi, oma mõtte poolt lahku minevaid, sõnu on ligilähedane kõla teine teisega ära vahetama ahvatelenud: p u u d u m a, „vaja olema, ära olema,“ ja p u u t u m a, „külge tõukama, — lükkama“ (lk. 14; 31; 55; 63; 66; 74; 160; 170; 202; 215; 235; 249); e h t i m a, „ilustama, kaunistama,“ ja e h i t a m a, „üles tegema, koredalt kokku seadma, — sünnitama“ (lk. 33; 49; 55; 67; 73; 167; 204; 242); v a l i t s e m a, „korda jalul pidama,“ ja v a l i m a, „hulgast ära erandama millegiks otstarbeks“ (lk. 62; 75); s e l e t a m a, „arusaadavaks tegema,“ ja s e l g i t a m a, „võerastest ollustest ära lahutama, läbipaistvaks tegema“ (lk. 38); t e a d u s, „uurimise villi, saadus“, ja t e a t u s, „sõnumik“ (lk. 326). — Niisama on sihilist ajasõna nä i t a m a, „tähelepanemist millegi asja pääle juhtima, silmale nähtavaks tegema,“ valesti sihita ajasõna n ä g i m a (näima), „paistma, näha olema“ asemel tarvitatud (lk. 22; 23; 37; 158; 190; 221; 230; 240; 244; 254; 255; 267).

Mõnelpool kõneleb rahvas küll: istu mu „kõrva“, oli mu „kõrvas“ jne. Et aga siin mitte kuulmetoruga tegemist ei ole, vaid paljalt — määräsõnaga, siis oleks õigem — vahetegemise pärast — kirjas käändelõppusid „-l, -le, -lt“ tarvitada, nagu ka rahva suust laialt kuuldub: k õ r v a l e, k õ r v a l, k õ r v a l t.

Sihitavat käänet tarvitatakse sagedasti osastava asemel: „Pojad kasvatavad mõlemad vanemad“ (lk. 67). Peab olema: p o e g i kasvatavad

jne., sest tegevus on alles vältav, mitte lõpetatud. — „Pesa sisse kannab lind rasked savitükid“ (lk. 240). Peab olema: r a s k e i d s a v i t ü k k a , sest ega lind ometi kõiki saadaval olevaid savitükka pesasse suuda kanda.

Kui arvusõna lause aluseks on ja ainsuses seisab, tarvitatakse ajasõnalist üteldust enamasti ka ainsuses, näit.: „Kolm saart seisab meres“ (lk. 97). Niisama lk. 107; 110; 122; 142; 162; 175; 228. Selle vastu aga seisab mõnikord üteldus mitmuses: „Seitse aastat läksivad mööda“ (lk. 136). Niisama lk. 117; 118; 152; 48.

Paiguti tarvitatakse murdelisi sõnakujusid, mida laitma peab, näit.: „kasunud“ (lk. 83) — kasvanud, „valk“ (lk. 132) — välk, „vakka“ (lk. 294) — vait, „vajak“ (lk. 322) — vaja.

„Pale“ ei ole omastavas käändes mitte „pale“, vaid p a l g e (Jõgever, „Eesti keele õpetus“, lk. 78).

Umbarvulist asesõna „üks“ tarvitatakse õlge sagedasti ilma põhjusest — ainult Saksa keele eeskujul, näit.: „Valguse voolu all saavad nad (taimed) ühe tugeva omapäralise elu“ (lk. 42).

Iseäralise armu osaliseks on saanud tagasõna „juures“, ja teda tarvitatakse igalpool seal, kus Saksa keeles „bei“ seisab, ja nõnda on vördjaid sünnitatud, kuna Eesti keeles neil puhkudel enamasti alalütleva käände abil toime saadaks. Näit.: „rammutamise juures“ (lk. 30) — rammutamisel; „usrändamise juures“ (lk. 302) — usrändamisel; „kärbeste juures“ (lk. 23) — kärbestel; „tupeksmuutmise juures“ (lk. 79) — tupeksmuutmisel; „pojad on sündimise juures paljad“ (lk. 246) — sündimisel; „harimise juures“ (lk. 79) — harimise tõttu; „külma ilma juures“ (lk. 156) — külma ilmaga; „valitsuse pääle saamise juures“ (lk. 184) — valitsema hakates.

Palju ütelusi on sedavõrd Saksa võitu, et neist muidu õieti jagu ei saa, kui tõlgi nad Saksa keele ümber. Näit., „magnetivägi on enese välja tormanud“ (lk. 253) — hat sich ausgetobt; „noppis sulle karki“ (lk. 165) — zerpflückte die Feder; „aitavad jahi juures ühes“ (lk. 226) — helfen mit beim Jagen; „23 haavaga kaetud“ (lk. 298) — bedeckt mit Wunden; „kui teda ametist ära valiti“ (lk. 155) — abgewählt wurde; „mille (soolakahi) kõrgus mitu sada jalga mō e d a b“ (lk. 211) — deren Höhe misst; „vilgulehekesed igalepoole üksteisest ära seisavad“ (lk. 210) — von einander abstehen; „kandlehääle kaja tagasi jätnud“ (lk. 250) — zurückgelassen.

Mõned laused oma ebakohaselt paigutatud kõrvallausetega viivad võeritarivamisele. Näit.: „Ta (Aleksander) juhtus Graniikuse kaldal vaenlastega kokku, kus Dariiuse vägi teda ootas“ (lk. 290). Siin peab arvama, et pääle „vaenlaste“ veel „Dariiuse vägi“ oli, kellest ei teata, kas ta „sõprade“, või „vaenlaste“ liiki kuuldus jne. — „Sain temast õpetuse elutee peale, mis minule pärast suureks tuluks oli“ (lk. 81). Kas „elutee“ oli suureks tuluks? — „Asutati universiteet jälle uuesti Tartu, mis keisri poolt . . . kinnitati“ (lk. 108). Ega ometi Tartule kinnitamist enam vaja ei läinud?! — „Rahavaranduse sõi ühe Tallinna kaupmehe pankrott, kelle kätte ta oli hoida antud“ (lk. 125). Pisut imelik kuulda, et „pankroti“

kätte antakse raha hoida! (Tähend. Asesõna „kes“ tarvitatakse „Lugemiseramatus“ niihästi eluliste, kui ka eluta olevuste kohta).

Sagedasti lonkab ka loogika. Näit.: „Soe tahab liiga teha, sest vesi jookseb alati mööda silmi maha“ (lk. 195). Vee jooksmine ei ole siin mitte soojuse põhjus, vaid — tagajärg. — „Kelle (padakonna) raskus enam kui 1000 naela kaalub“ (lk. 231). „Raskus“ on paljalt abstraktiline mõiste, ja ei kaalu sellepärast ühtki naela, veel vähem — 1000! — „Kellest (nahkhiirtest) 30 seltsi Euroopas ja umbes 10 seltsi meie maal elavad“ (lk. 48). Nagu oleks „meie maa“ väljaspool Euroopat olemas! — „Vihmaussid ja nimelt hiired“ (lk. 46). Miks just „nimelt“. või peab ehk „hiiri“ „vihmausside“ sugukonda lugema?

On lauseid, milledest kuidagiviisi ei jaksa aru saada. Näit., „Vägevad jääsaared, . . viisivad merevoolused lõuna poole ja kandsivad oma seljas põhja mägestikkude pealt allaveerenud kivid ühes“ (lk. 217). — Iseäranis helded niisuguste lausete poolest on uued raamatusse mahutatud palad. Näit.: „Kellalaulus“, mis siin J. Bergmanni tõlkel ilmub: „Vahust puhas voog, küpse kellaroog, siis saab puhtast tehtud tema puhtalt, täielt helisema.“ „Kõrged jooned lõövad nahkse lätte sooned.“ „Kuiva vilja korruga kukub säde küünidesse.“ — „Sortsiõpilase“ viimasid ridasid võiks päris hinnamõistatuseks üles anda: „Sest teid vaimuks kutsub, kui tal tarvis, hinge üksi vana meister kaimuks.“ Saksa keeles, kust need read tõlgitud, käivad nad järgmiselt: Denn als Geister ruft euch nur, zu seinem Zwecke, erst hervor der alte Meister.

Üksikuid keelevigasid on „Lugemiseramatus“ veel suur hulk, kuid siin ei ole enam võimalik nende juure peatama jääda.

Lõppeks paar tähendust mõne mõtteavalduse kohta. Lk. 139 loeme, nagu oleksivad kõik atheistid — mida targemad, seda suuremad — kelmid! See läheb ikka juba pisut liiale, sest atheismusel iseenesest on niisama vähe, kui theismuselgi, kelmusega tegemist. Suurtest kelmidest teab ajalugu küll mõndagi nimetada, kes aga — theistid olivad. — Lk. 149 antakse mõista, nagu tuleks alles värvimütsist üliõpilasele tema väärtus. Et ka värvimütsi-kandjate hulgast üleüldiselt lugupeetud isikuid on tõusnud, selle poolt on ju tõendus olemas. Värvimüts iseenesest aga ei olegi vahest niisugune auukroon, mida püha kartusega imestlema peab, nagu seda siin lastele õpetatakse. Sest avalikult on küllalt juba sellest jutustatud ja kirjutatud, missuguste auualandavate kommetega värvimütsi-andmine ühenduses seisab, nii et iseenesest lugupidajad isikud ei tihka teda püüdmagi minna.

Kõigi puuduste pääle vaatamata on see väljaanne endisest ometi parem saanud — oma sisu poolest, ja leiab loodetavasti neis koolides, kus Jakobsoni raamatud alles tarvitusel, ka sedavõrt lahkemat vastuvõtmist.

30. X. 07.

J. Tammemägi.

Piibliilood. Tolmetanud A. Mohrfeldt, õpetaja ja koolide usu-õpetaja Novgorodis. Piltidega ja Palestiina kaardiga. 3. trükk. Riias, K. J. Sichmann'i kirjastus. 1907.

Oiguse pärast ei peaks kooliraamat, mis ilma suuremate muudatus-teta kolmandas trükkis ilmunud, mitte arvustuse alla käima. Kui raamatu tarvitaja tahaksin ma siiski paari sõnaga mõnda puudust osatada, mis mulle sellest tegelikus koolielus silma on puutunud. Mohrfeldti piiblitlugu pakub usuõpetuse ainet alguskoolidele, nimelt kolme esimese koolitalve jaoks. Nähtavasti on raamatukirjutajat see mõte juhtinud, et väikestele kooliastu-jatele lastele määratud jutustused võimalikult lühikesed peavad olema, muidu ei oleks ta lugusid, mis ühe terve pildi sünnitavad, mitte poolitanud, ega teisi, mida meie harilikult laiemalt oleme kuulma harjunud, mitte lühendanud ja kärpinud. Raamatukirjutaja ütleb eessõnas, et lühendamise läbi ruumi olevat võidetud. Vast on ruumi kokkuhoidmise pärast ka peenikest korpuse ja petit kirja tarvitatud.

Need juhtivad mõtted, mis raamatust silma paistavad ja osalt otse välja on öeldud, ei ole minu arvates mitte õiged. Jutustused ei lähe selle-pärast mitte kergemaks ja arusaadavamaks, et noist kahekõned, kordamised, üleminekulaused, lisandused jne. välja jäetakse ja lood seeläbi katkesteks tehtakse. Piiblitloo õpetus ei ole mitte lugemise ja pähäõppimise, vaid pääasjalikult ettejutustamise ja järelejutustamise pääle rajatud. Tüki ridade arv ja lugemise tehnilised raskused ei tohi selles mitte päämööduandjad olla, mis meie lastele pakume ja pakkumata jätame, vaid sisu arusaadavus peab otsust tegema. Kerge, arusaadava jutustuse ülearune kärpimine võib sisu arusaamist tumestada. Mida alamal astmel lapse vaimline edenemine seisab, seda laiemalt tuleb lugu jutustada ja kõrvalisemaid asju nimetada, mida vast vanematele lastele mitte ei pruugi ütelda. Nii mõneski tükkis ei või piibli plastikalikku jutustuseviisi mitte lühendada, ilma et selle juures jutustuse esialgne mõju kaotsi ei läheks. Lugu on siin meesama, mis muinasjuttude muutmisega. Mitmed Saksa pedagogid, näit. Spanuth¹⁾, peavad tarvilikuks väikestele lastele pakutavaid piiblitlugusid originali vaimus laiendada ja täiendada. Spanuth ütleb, näituseks, ka selle ära, mis kurjad kõned need olivad, mida Joosep vendade keskelt isa ette tõi: Siimeon oli eesli jalust vigaseks lõõnud, Gad ja Leevi olivad jälle kord tülitsenud. Niisuguste laienduste vastu, kui neid piiblitloosse enesesse üles võetakse, võiks vaielda, neid seletuse juures tarvituseks soovitada, aga veel tõsisemalt vaidleme asjata lühenduste vastu, kus nad jutustuse arusaamist otse takistavad ja meie sunnitud oleme lugu sel kujul kätte õpetama, mis pärast poole parandusi nõuab. Toome ainult ühe näituse. § 9 loome: Jehova ütles: „Ära kardada! Mina olen sinu kilp ja väga suur palk. Vaata taeva poole ja loe tähti, kas sa võid neid lugeda! Nõnda peab su sugu olema!“ Lapsele jääb siin arusaamataks, miks Jumal, kes palgast räägib, häkisti Aabrahami taeva tähti käsib lugeda. Jutulõng on keskelt katki kistud, laps jääb esimese lause järele seisatama, ei saa enam edasi. Arusaamatus tuleb sellest, et esimese ja teise lause vahelt tarviline rida on välja jäetud, nimelt

1) Präparationen für den evangelischen Religionsunterricht. Erster Teil: Unterstufe. Leipzig. 1907.

Aabrahami vaheküsimine, mis palga kohta käib: „Issand, mis sa tahad mulle anda? Mina olen ilma lapseta. Mu sulase Elieseri poeg peab mu pärija olema“. Seesugusid lühendusi leidub raamatus kaunis rohkesti. Nad sünnitavad koolitunnis tihti eksitusi ja pahandusi. Raamatu hinda silmas pidades ei oleks ruumi just mitte pruugitud hoida. Selle hinna eest oleks raamat võinud paksem, nimelt tükid mõnest kohast laiemalt jutustatud ja üleüldse jämedamas kirjas trükitud olla.

M. Kampmann.

Tähendused keele kohta.

„Eesti Kirjanduse“ endistes aastakäikudes avaldatud võeraste kõnekäänude ja keelevigade lisaks juhin siin veel tähelepanemist mõnede sama-suguste pääle, mida nüüdsel ajal ajalehtedest võib leida. Sulgmärkide vahele panen rahvasuust saadud ja enam Eesti keele kohased ütlused.

Tuli kahtlane ette. (Näis kahtlane olevat, oli kahtlast laadi jne.) Nägivad kahtlased välja. (Näitasivad kahtlaselt, olivad kahtlase näoga jne.) Maakoht pakkus kena väljanägemise. (Maakoht oli ilus, ehk ka: pakkus kaunist vaadet.) Need komiteed seisavad üksnes talupoegadest koos. (Nende komiteede liikmeteks on üksnes talupojad, ehk: neis komiteedes on ainult talupoegi.) Ta andis äraütleva otsuse (keelva ehk eitava otsuse.)

Saab olema, saab antud, saab tehtud saama — sellest võerast tuleviku moodust ei pääse mitmed lahti, ega suuda nagu meeles pidada, et eestikeeles (niisama kui soomekeeles) tulevik olevikuga ühesugune on.

Laiduväärt on ka viimasel ajal tarvitusele tulnud mineviku ja oleviku moodude segamini tarvitamine koosolekute kirjeldustes. Näit.: Koosolek algas kell 2. Esimees annab aru jne. Vähe aja pärast mineviku lõpp, siis jälle olevik jne. Kui kord otsekohest kõneviisi kirjelduses tahetakse tarvitada, siis tuleks seda algusest lõpuni teha.

Sõna üles astuma on kõlbmata. Niisama kahtlane on „kandidatuurat üles seadma“. Sääraseid „üles“ sõnu on õige veidramoodulisi. Kusagil linnas nimetavad teenijad põrmandu pesemist „ülesvõtmiseks“; kohati on päevapiltniku töö „ülesvõtmine“, teises kohas jälle „mahavõtmine“.

Üleüldse on lugu nii, et kõik need „üles“, „ära“, „välja“ j. m. s. sõnade abil sünnitatud sõnad meie keele loomu vastu on. Ei ole vaja väljanäitus, vaid näitus; ei lõbuväljasõit, vaid lõbusõit; ei äravõerandamine, vaid võerandamine. Ka üle viima, näit. ühest koolist või klassist teise, ei ole sündlik.

Rohelisesse sõidu asemel oleks haljasse sõit parem. Et sakslastel metsa ja maa haljuse kohta muud sõna ei ole kui „roheline“, see

tuleb nende keele sõnavaesusest sel põllul. Meil on sünnis sõna, miks peaksime selle tarvitamata jätma?

Eila oleks kirjakeeles õigem eile kirjutada, nagu teda laialt tarvitatakse. Ka luuletajatele on eile riimi poolest parem.

Kusagil kuulutuses kõneldi hiljuti l a k s i ehk s e m g a kalast. Mõlemad võerastelt laenatud nimed on aga suuremale osale eestlastele tundmatad, iseäranis veel seal, kus lõhekalu püütakse.

Sõna m u r e t s e m a tarvitatakse ka tähenduses besorgen, anschaffen; ehk on ta eelnimetatud saksakeelse sõna mõjul selle tähenduse saanudki. Ometigi on selle mõiste jaoks sünnis sõna olemas: hankima, mis paiguti veelgi tarvitusel on. Sõnal on ka soomekeeles seesama tähendus.

„Kuid“ ähvardab viimasel ajal kirjakeeles „aga“ üsna kõrvale tõrjuda. Sõna vasta ei ole midagi ütelda; ometigi võiks „aga“ ja „ent“ ikka ka eluõigusesse jätta.

Niisuguseid sõnakordusi kui „trükikoja trükk“, ei peaks tarvitama. Ka oleks soovida, et trükikoja asemele oma sõna tarvitusele võetaks. Ei ole kaua sellest, kui soomlased „kirjapaino“ tarvitama hakkasivad, ja nüüd on see nii üleüldine, et vanad laenatud nimed naljakalt kuulduvad.

Kord tehti otsuseks sõnu „seinaliht“ ja „müürileht“ tarvitada, aga nüüd näib kahtlane „nurgaleht“ jälle mõnel pool suus ja sules olevat.

„Rahvatükk“ ei taha näitemängu nimetuseks hästi kõlbada. Tuletab tuntud rahvalist sõna „inimese tükk“ meele. Laenatud sõna „tükk“ peaks üleüldse nii vähe tarvitama kui võimalik. Sagedasti kõlbab selle asemele „pala“, ehk küll mitte alati.

Ilmakaarte nimed olivad meil juba ammu kindlaks määratud, niihästi Jakobsoni geograafias kui Weske-aegses „Oma Maas“. Nüüd jäetakse aga need paraku unustusesse. „Hommik“ ei kõlba ilmakaare nimeks, olgu ka et piibli tõlkijad omas väheses keeletundmises teda on tarvitanud. Niisama on lugu „õhtuga“. Ida, lääts (läns), edel, lõuna, kagu — need sõnad on meie randlastele tuttavad ja kõlbavad väga hästi kirjakeele. **J. Tiik.**

Mõnesugust.

Ludmilla v. Rehren, Kuresaarest pärit, kes Saksamaal elab, on meie talupojaelust näitemängu päälkirja all „Ustallu kõrtsis“ kirjutanud. See töö on Saksamaa ajakirjanduses rohket kiitust leidnud. Suvel mängitakse teda Veimari suurherzogi näitemajas. Tükk kujutab Sõrve rahva elu, ja tegelased ilmuvad näitelavale Sõrve rahva riietes. **„Saarlane“.**

Koidula kirjad.

Meie unustamata laulikul oli nõuu oma laulusid koguda ja välja anda. Tõbi ei lasknud kätt tööle panna, surm tuli ja laulud jäivad laokile. Lauliku viimist soovi mööda anti Koidula laulude kogumine ja korraldamine minu kätte. Selle ülesande täitmiseks uurisin kõik lahkunud lauliku järelejäänud paberid, kõik ajalehed, kalendrid ja raamatud, kus midagi Koidula töödest on ilmunud, hoolega läbi. Selle uurimise viili oli käsikiri „**Koidula laulud**“. See käsikiri oli ju aastal 1887 valmis ja lauliku pärijate käes. Täni on ta ilmumata jäänud.

Käsikirjas on 275 laulu, nende seas 143, mis siiaamaale trükkimata ja tundmata on. Laulud jaeti kuude liiki:

- I. Isamaa elu ja ilu; 64 laulu, kokku 1859 rida.
- II. Armu päike ja vilu; 57 laulu, kokku 1117 rida.
- III. Maapäälne rõõm ja mure; 54 laulu, kokku 1355 rida.
- IV. Looduse kevad ei sure; 52 laulu, kokku 1452 rida.
- V. Jutustan juhtunud lugu; 5 laulu, kokku 355 rida.
- VI. Jätised mõndasugu; 40 laulu, kokku 934 rida.

Siia juure lisati alguseks 2 palvelaulu, kokku 36 rida, ja lõpuks lauliku viimne laul „Jumalagajätmine“, 32 rida. Nii siis kõik ühtekokku 275 laulu ehk 7140 rida. Jumalagajätmise laul oli päälkirja all „Enne surma Eestimaale“ pliiatsiga viimsel tõbevoodil kirjutatud; ta ilmus „Eesti Üliõplaste Seltsi Albumis“, IV, lk. 90—91.

Koidula on läbi ja läbi Eesti laulik. Isamaa armastus täidab tema laulud niisuguse tulega, kui seda tänini keegi teine oma lauludes ei ole põlema süüdata suutnud. Koidula laulud sütitavad. Sütitagu nad püha tuld meie põlve ja tuleva põlve südames! See on tuli taevast toodud. Ja kuigi „Koidula Laulud“ tema pärijate soovil nüüdse põlve ajal peaksivad ilmumata jääma, tuleva põlve ajal ilmuvad nad ometi. Sest 50 aastat pärast kirjaniku surma saavad tema kirjatööd üleüldiseks omanduseks, nii siis võivad Koidulagi kirjad aastal

1936 takistamata ilmuda. Seni peame sellega leppima, mis siamaale on ilmunud.

„Hinge pisaratest sulle
Püüdsin pärga punuda:
Hõlmad lahti hoia mulle,
Hinge ilu, Eestimaa!“

See on õndsas lauliku viimne tunnistus ja palve. See palve ei ole täitmist leidnud. Eesti muld ei ole Eesti lauluma surelikku põrmu oma hõlma võtta saanud, kuna tema ihu Kroonlinna surnuaial puhkab, siis võtku ometi Eesti rahvas tema suremata laulud hella armastusega vastu, sülle ja südamesse! Lauludes elab lauliku hing. Oma lauludes elab Koidula oma rahvale,

Trükivalmis seati aastal 1887 ka Koidula näitemängud. Neid on neli:

- I. „Saaremaa Onupoeg“, esimest korda mängitud 24. juunil 1870.
- II. „Särane Mulk“, kahte korda trükitud.
- III. „Kosjakased“, mängimise luba antud 1. juulil 1875.
- IV. „Kosjaviinad“, mängimise luba antud 6. juunil 1880.

Ühes Koidula tööde nimekirjas on ka „Tuhalabida valitsus“ nimetatud, aga Koidula käsikirjade hulgast ei leidnud ma selle kohta mitte tõendust. Ühes Koidula kirjas 10. jaanuarist 1882 on öeldud: „Käepärast pole mul rohkem kui neli näitemängu, mida aga Teie vist ju kõik tunnete: „Saaremaa Onupoeg“, „Särane Mulk“, „Tuhalabida valitsus“ (üks ainus vaatus 10-nes etenduses) ja Jacobsoni „Arthur ja Anna“. Need on kõik trükitud näitemängud. Trükkimataid ei tohi aga ilma zensuri lubata mängida, ei võiks ka niisugust mina mitte ilma ise juures olemata esimest korda laia maailma välja läkitada“. Võiks sellest arvata, et see näitemäng Koidula omadega ühes nimetatud on, et ta tema töö on, aga tõendada ei julge ma seda mitte. Trükkis puudub iga nimemärk, ehk küll sessamas raamatus Koidula tööd „—a“ märgiga on ära tähendatud. Koidula paberite hulgas oli ka paar katket näitemängudest, mis välja töötamata on jäänud. Ei ole nimegi neile näitemängude riistetele antud. „Saaremaa Onupoja“ ja „Särase Mulgi“ on Koidula ise trükki annud, „Kosjakaski“ on küll mängitud, aga trükkida ei ole luuletaja neid mitte lasknud; „Kosjaviinu“ ei ole vist kuskil mängitudki, sest see näitemäng oli Tallinna laulupeo jaoks määratud, mis juunikuu esimesel poolel 1880 ära peeti, ja ei jõudnud õigeks ajaks mängijate kätte, kuna

mängimise luba alles 6. juunil anti. Nagu tuttav, on „Saaremaa Onupoeg“ Theodor Körneri „Der Vetter aus Bremen“i järele ümber tehtud, teised kolm on algtööd.

Jutustusi on Koidula väga palju kirjutatud. Need on enamasti tõlked ehk järeletegemised, aga algtöösidki on oma jagu. Minul ei ole võimalik selle üle aru anda, missugused algtööd, missugused järeletegemised ja missugused tõlked on. Ka ei saa mina nende keelelist ega kirjanduselist väärtust läbi katsuda, sest et nad mul käe pärast ei ole. Ma tahan ainult nende jutustuste ja kirjelduste päälkirjad nimetada, mis Koidula enese ja tema isa J. W. Jannseni poolt Koidula töödeks on tunnistatud. Koidula kirjutatud on:

1. „Ojamõlder ja tema minija“, Tartus 1863, Laakmanni trükk.
2. „Peruuamaa viimne Inka“, Tartus 1866, Laakmanni trükk.
3. „Eesti Postimehe õhtukõned“, Tartus 1869, Laakmanni trükk.
4. „Juudit“.
5. „Martiniiko ja Korsika“.
6. „Kivirist“.
7. „Sõna kaks meie ja võeramaa loomadest“.
8. „Kuida 2000 rubla kaasaraha võib kaotada“.
9. „Rumala palvekiri“, isaga kahasse.
10. „Leitud vara“.
11. „Sukanõel“.
12. „Viinapuu“.
13. „Abessiiniamaa ja nende kuningas“.
14. „Emajärv ja Virtsjärv“.
15. „Kuninga auuks“.
16. „Kuningas Prits ja tema kutsar“.
17. „Kuida enne kuninga lastele rõugeid pandi“.
18. „Narva linna all“.
19. „Enne ukse lukutamist“.
20. „Rooma linna Peetri kirik“.
21. Shveitsimaa uurmeistrid“.
22. „Aarablased“.
23. „Endised Paabiloni müürid ja rohtaiad“.
24. „Jupitri kuhu Olümpias ja teised seitse imetööd“.
25. „Kurivaim kuld“.
26. „Ainuke“.
27. „Maria Groot“.
28. „Johanna d'Ark“.
29. „Olesja“.
30. „Kosma Miinia“.
31. „Vildaku valla vaenelaps“.
32. „Sanna“.
33. Ujutatud tont“.
34. „Kolm kildu“.
35. „Austria rätsepasell“.
36. „Liisu“.
37. „Raudin“.
38. „Valskraha lõõja“.
39. „Juula“.
40. „Üksina vahi pääl“.
41. „Loigu perenaene“.
42. „Iimatra kose suus“.
43. „Koerte konverents“, kahasse.
44. „Surma suus“.
45. „Kannusjala pere“.
46. „Sipelgad“.
47. „Säravad tähed taeva all“.
48. „Kaks mälestusemärki“.
49. „Reisikirjad 1876 ja 1877“.
50. „Mütt“.
51. „Nikolaus I. Varna all“.
52. „Võeras isa“.
53. „Kuninga lapsed“.
54. „Palvekiri“.
55. „Kasuema ja kasutütar“.
56. „Allikuküla“.
57. „Don Innigo Loyola“.
58. „Kolm sõbra“.
59. „Kullassepp Verner“.
60. „Lembitu“.
61. „Isand ja sulane“.
62. „Valla vaenelaps“.
63. „Soojale maale“.
64. „Strasburgi linna avalik kaebaja“.
65. „Õnneline linataim“.
66. „Eesti Postimehe kalender 1872“.
67. „Vainu lilled“. Lauludekogu. Trükitud.
68. „Emajõe Ööpik“. Lauludekogu. Trükitud.

Rohkem ei olnud neis nimekirjades üleval, mis minule kättesaadavad olivad. Võib olla, et Koidula veel mõnda muud on kirjutanud; võib olla, et mõni selles nimekirjas tähendatud kirjatükk teise nime all on trükitud; võib olla, et mõni töö ilmunud ei olegi, sest et ta kitsasse väravasse kinni jäi. Mul puudub võimalus kontroleerida. Aga et kitsasse väravasse väravavahi lahkusest hoolimata mõndagi kinni jäi ja mõni töö nii moonutatud näoga tagasi tuli, et kirjanik paremaks arvas teda ilmutamata jätta, on vististi võimalik. Üks väravavaht kirjutab Koidulale 29. novembril 1873: „Auulik proua Mikkelson! Mul on väga kahju, et ma Teie kallist tööd olen nii kaua kinni pidanud. Aga olete Teie siia ajani kannatanud, siis, olge hääd, kannatage ikka veel. Teie auuväärt töö „Martiniiko ja Korsika“ ei peaks mitte trükkimata jääma. Tema trükitud jao nõudsin ma Laakmanni herra käest välja, lugesin veel uuesti läbi ja võin ka omalt poolt tunnistada, et niisuguse raamatu, kui tema sisu, nii ka koore poolest, saavad kõik hää meelega vastu võtma ja Teile niisuguse ande eest suurt auu ja tänu andma. Mina ei taha tema trükkimata jagu oma sulega ära solkida ja sellepärast saadan ta Teie oma kätte tagasi selle palumisega teda nii ümber teha, et temas saaks vähem ja kergemasti kõneldud — rahva õigustest, tema nõudmistest ja pahast meelest nende vastu, kes temale ülekohtu teevad — ühelt poolt — ja kuningate, kuningannade, aadelite ja ministrite ülekohtustest, sandist, ropust elust jne. — teiselt poolt. Võite isegi arvata, et see paljalt minu tahtmine ei ole. Teie auustatud N. N. — P. S. Manuskripti palun Laakmanni läbi zenseerimisele saata“. „Martiniiko ja Korsika“ on ilmunud, aga kui palju esialgsel kujul, ei tea mina; ühte osa zenseeritud käsikirja olen ma näinud ja selle pääle oli õige ohtrasti punast tinti kulutatud.

Ülemal seisvas nimekirjas on mitu raamatut üleval, mis ise ennast J. W. Jannseni tööks tunnistavad: Kuidas võivad nemad siis Koidula tööd olla? Sellepärast on nemad Koidula tööd, et Koidula nemad on kirjutanud ja Koidula ise ja tema isa nad on tema omaks tunnistanud. J. W. Jannseni nimi on raamatule selle tarvis esimese lehekülje pääle kirjutatud, et teda rohkem ostetaks. Sest Jannseni raamatuid loeti aasta 40—50 eest väga rohkesti ja sedasama loodeti ka Koidula raamatutest, kui nad J. W. Jannseni nime all ilmuvad. Muud mõjuvat põhjust võõra nime all trükkiandmiseks Koidulal vististi ei olnud.

J. Bergmann.

J. W. Jannsen kui ilukirjanik.

M. Kampmann.

Eesti ilukirjandus enne Jannseni. Kui J. W. Jannsenist ja tema toodetest Eesti ilukirjanduse põllul tahame täiesti aru saada ja tema töösid õieti hinnata, siis peame Jannseni aegseid olusid ja ajavaimu silmas pidama, sest nagu igaüks meist, nõnda on ka Jannsen oma aja laps. Missugust pilti pakkus Eesti kirjanduse põld, kui „Vändra kanter“ 1845. a. siia tööle asus? Meie kirjandusepõld oli sööt, millest siit ja sealt kisen-dava vaimutoidu puuduse pärast mõned lapikesed üles aetud, kütist tehtud ja uut maad loodud. Töölisi oli vähe, põld tund-mata, tööriistad puudulikud. Kes tööle ilmusivad, ei tundnud enestes selleks õiget kutset, et alaliseks künnimeheks Eesti vaimuväljal hakata. Enne Jannseni ei ole ainustki kirjameest, kes oma tööjõudu üksnes Eesti kirjandusele oleks pühendanud. Kirjandus oli kogu poolest väike ja vaene, sisu poolest üks-külgne. Kolmel esimesel aastasajal meie kirjanduseloos, s. o. Stahlist kuni Arveliuseni, kirjutati eestlastele, kui 20 kalendrit ka kaasa arvame, ainult umbes sada raamatut. Need olivad suuremalt osalt, isegi kalendrite lisad mitte välja arvatud, vai-muliku sisuga. Arveliususe ajast pääle ilmub juba ka ilmalikka raamatuid, iseäranis rahva kõlbliku elu kosutamiseks ja majan-dusliku olu parandamiseks. Ilukirjanduse põllul ei ilmunud muud, kui mõned mõistukõned, valmid, õpetlikud laulud, mida selleaegsed kirikuõpetajad Villmann, Vinkler, Holtz, Masing ja teised soetanud. Esimesed jutustused, nagu „Hansu ja Mardi jutt“ (1739) ja C. J. Masingi „Ühhe pattust pöörnud Negri orja sündinud asjad“ ja „L a e v a pois Pop teeb omma öäla Kaptenile ta surma vodi peal ihho ja hinge polest head“ on täiesti vai-mulikku laadi ja kirikliku otstarbega kirjutatud. Ilukirjanduse toodeteks praeguses mõttes ei või neid veel lugeda. Jannsen ei leidnud omas noores eas ilmaliku ilukirjanduse põllult muid luuletusi, kui Vahli „M on n e d laulud“ (1806), Vinkleri „Eesti Ma - v ä e s õ a laulud“ (1807) ja Rosenplänteri „Lillekesed“ I. (1814). Ilmalikkudest juturaamatutest, ehk nagu sel ajal öeldi, „loriraamatutest“ ei olnud muud olemas kui Mannteuffeli „Aia vide pero valgusel“ (1838) ja „Villem Navvi ello päevad“ (1839), K. F. Lorenzsoni „Jenoveva ellust“ (1839), Suvve Jani „Venne südda ja Venne hing“ (1841) ja „Luige Laos“ (1843) ning lõpuks Freundlich'i „A p p o l o n i u s Tiruse ja Sidoni kunin-gas“ (1846). Et kirjandust, nimelt ka ilukirjandust sel ajal

vaimuliku elu kosutuseks soetati, oli ülemaltähendatud ilmalikul kirjandusel vaimulik, kiriklik siht. Selle aja ilmalikku kirjandust võiksimme O. V. Masingiga lühidelt „pühapäeva vahelugemisteks“ nimetada. Niisugused olivad olud meie kirjanduses, kui Jannsen sel põllul ümber vaatama hakkas. Meie võime juba arvata, kuidas tema tegevus ilukirjanduses, mis seesugusele alusele rajatud, kujuneda võis.

Jannseni karakter ja vaated.

Vaimulik aeg Eesti kirjanduses ja kiriklik vaim Eesti asju juhtivas seltskonnas kasvatas kirikliku sihtidega mehi. Jannseni kirjatöösid harutades ei tohi meie seda ka mitte tähelepanemata jätta, missuguse kasvatus Jannsen oli saanud ja mis mõjude all ta karakter välja arenenud. Teeme seda siin niipalju, kui Jannseni kirjatöödest arusaamiseks tarvis läheb. Väandra kõstrikskool kasvatas Jannseni kiriklises vaimus. Jannseni karakteri põhjusjoon on sügav religioositeet, mis ta tervest elust ja kirjadest, isegi ilmalikust ajalehest välja paistab. Jannsen valis endale vaimuliku ameti, sest kõster on vaimuliku mehe kohuste täitja. 19 aastaselt saab Jannsen 1838 a. Väandrasse kõstri ja kooliõpetaja koha. Siin sattus ta õpetaja K. Kõrberi mõju alla. Kõrber oli suur lauluarmastaja ja koorilaulu edendaja, samati ka laialt tuntud viljakas kirjamees. Vistist on kõster Jannsen niihästi koorilaulu harimises kui ka vaimuliku kirjanduse soetamises õpetaja Kõrberilt äratust ja eeskujut saanud. Väandras algab Jannsen 1845. a. oma kirjanduslist tegevust vaimulikkude laulude luuletamisega ja väljaandmisega. 15 aasta jooksul avaldas ta „Sioni-Laulu-Kandli“ kolmes andes kokku 1003 vaimulikku laulu, mis kauni tuuma ja voolava ütlemise viisi pärast rahva poolt lahkesti vastu võeti. Laulude suur arv annab Jannseni sügavast usutundest ja armastusest usuelu kosutamise vastu, Jannseni meelest ja vaimust selget tunnistust. Seesugune viljarikkus vaimuliku kirjanduse põllul oleks võinud mõnele õpetajale auu teha. Põhjuseks, miks rahvas Jannseni vaimulikka laulusid armastas, oli rahvalik ladus keel ja rahvalik tundmise viis. Õpetajad Jannseni lauludest lugu ei pidanud, kiusasivad neid päälegi taga. Nagu Jannsen ise „Eesti Postimehe“ kirjavastustes 1870 ütleb, kinnitanud „Sioni-Laulu-Kandli“ ilmumisel keegi studeerinud mees: „Kuulge koolmeistrid, seda ma ütlen Teile, et seda studeerimata inimese tööd oma koolides mitte ei pruugi“. Vaimulikkude meeste kõrk meel ajab Jannseni pärastpoole „musta rügemendi laulust“ ja „pastorite kantsikust“ kõnelema, vahest ehk ka kõstriametile jäädavalt selga põõrma, kuid kiriklikule mõtteevisile jääb Jannsen ka siis truuks, kuid ta Eesti rahvale ajalehte välja andis ja veerand sada aastat rahva avalikka asjut juhatas. Oma programmi võtab Jannsen 1877 „Eesti

Postimehes“ nr. 22 järgmiselt kokku: „Karda Jumalat, auusta keisrit, armasta oma ligimest ja vendi truust ja õiglasest südamest, niipalju kui nõder jõud ja mõistus ulatab“. Jumala sõna oli Jannseni elu ülem juhtnõör. 1865. a. vastab ta kirjasaatjale: Teie kiri loomise tööst käib pühakirja vastu ja ei kõlba juba sellepärast meie tasku“. Tuttavas tülis Kreutzvaldiga 1878. a. „tuletikkude andmise pärast laste kätte“ ütleb Jannsen, et Jumala sõna ülem on, kui prof Schleideni tarkus.

Omast nõdrast jõust ja mõistusest ning targemate paremast teadmisest armastab Jannsen tihti kõnelda, iseäranis siis, kui temalt seda nõutakse, et tema rahvakasusid südimalt peaks kaitsema ja sakslaste ning mõisnikkude vastu teravamalt üles astuma. Auukartus kõrgemate seisuste vastu on Jannsenil piirita. „Auujärjepärija surma pärast, — kirjutab Jannsen 1865. a. — ei kõlba avalikka vaidlemisi ajalehes alustada“. Nimelt nõuti sel ajal parandust Eesti rahvakooli oludes ja uuendust Eesti kirjaviisi asjus. Leina-aasta pärast arvas Jannsen tarvilikuks avalikka läbirääkimisi kõrvale jätta. Seesugust ülihellust näitas Jannsen ka aadeliseisuse vastu. Keegi junkur oli vaese inimese kukru, kus vähem kui 30 kop. sees, teelt leidnud ja raha ära joonud. Kui seda redaktor Jannsenile teada antakse, vastab ta (1864): „Teiste auusa meeste pärast seitungi panna, on see liig rumal ja inetu“. Eesti rahva hää käekäik tuleb Jannseni arust rahulikust kokkuleppimisest sakslastega. Kuni 1869. a. annab Jannsen sakslastele alati järele ja avaldab nende talituse kohta rahulolemist. Hiljemini hakkab Jannsen mõisnikkude talitust maapolitika asjus arvustama, kuid selga pole ta neile kunagi pöörnud. Veel 1871. a. vastab ta küsimuse pääle: „Kuida võiks neli rahvast meie maal rahus elada“? järgmiselt: „Igaüks kasvagu oma peenra peal, aga rahuga ühes aedas ja ühe varju all. Uskugu seda kumbgi ehk uskugu mitte, ilma mõlema kahjuta ei ole meil võimalik ühteteist kurnata ja vihata“. Hiljemini teisendati baltismuse põhjusemõtet „Eesti Postimehes“ järgmiselt: „Kaks keelt, üks rahvas, igaühel oma keel ja meel“ (1870). „Baltia rahvasugude võerus teine teise vastu tuleb sootumaks ära kaotada“ (1879). Seesugust vaadet avaldas Jannsen eestlaste ja sakslaste vahekorra küsimustes. Nüüd paneme ta olekut suguvendade vastu tähele.

Suurest lugupidamisest hoolimata, mis Jannsenile ta paremal tegevuse ajal üleüldiselt osaks sai, ei läinud ta kunagi kõrgiks, ülbeks. Ühele sülelakkujale vastab ta 1863. a.: „Peame üksteise ees, muidu vennad, küll alandlikud olema, aga mitte roomama“, ja teisele: „Ärge riputage edespidi nii rohkesti

suitsetamise rohtu patuse liha peale, muidu kasvab Postimehel veel vana ea sees kalkuni saba taha, ja see pole talle mitte auuks. Tema armastab oma Eesti rahvast nagu lammas lammas, muud midagi, see on loodud asi, ja selle eest pole kiitust tarvi's. Aga kui mõni päris häbemataks läks, siis ei olnud Jannsen ka pipraga mitte kokkuhoidlik. Nii vastab ta kellegile 1869: „Minge Jeeriku ja oodake, kuni habe kasvab, siis tulge ja kirjutage jälle: Teie teate, mis poisikesed kuuekäiksega teevad“...

Rahulik, tagasihoidlik olek sakslaste vastu tegi Jannseni rahvusliku seisukoha kahtlaseks. Juba 1864. a. nimetab keegi J. R. toimetusele saadetud kirjas redaktor Jannseni „äraostetud“ ja „palgatud“ inimeseks. Kuid Jannseni rahvaarmastus ja Eesti meel seisab igast kahtlustusest kõrgemal. Oma rahvuslist seisukohta seletab Jannsen mitmet puhku ja väga selgelt. Näituseks 1863: „Suuremat häbi ei või inimene omale teha, kui omast isast ja emast häbeneda. Avalikult ei või teda sügada: koergi ei võtaks ta käest enam leiba vastu“. Linnades elavate eestlaste kohta ütleb Jannsen 1864: „Kes ennast Eesti nimest tahab häbeneda, see peab ka ennast oma Eesti ninast ja näost häbenema“. 1865. a. kirjutab Eesti Postimees: „Meie teeme, mis võime, sellegipärast on nurisemine pahemat kätt. Meie rahva endisest elust kõnelda on raskem kui sööti künda. Hallikad on visad leida ja väravad kitsad läbi käia. Kui sakslane F. W. S. 1872. a. kirjutab, et maarahvast milgi ajal täiskasvanud, haritud ja tublit rahvast ei saa, nii vähe kui neegritest, siis tähendab Jannsen: „Hoidku toimetust Jumal sellest meeleseisusest osa võtmast!“ Oma pildi alla kirjutab Jannsen sõnad: „Eesti mees! Jää igas riides ja iga nime all Eesti meheks, siis oled auus mees oma rahva seas“. Jannsen vaatas rahvuse ja politika küsimuste pääle kristlikust seisukohast, mis nationalistlisest ja shovinistlisest kõrgemal seisab.

Nii kindlalt kui Jannsen ka kinnitab, et Eesti rahvas nõnda pea ei kao, et eestlane oma keelt ei pea halvaks panema, nii vähe on tal arusaamist Eesti rahvaluulest ja -viisidest. Saksa haridus oli Jannseni arusaamise Eesti vaimu ja rahvusliste iseäralduste kohta ära rikkunud ja tema maitse ebateele juhtinud. Kui keegi J. V. 1860. a. kaebab, et rahvas Saksa ja Vene lauludest enam lugu peab, kui Eesti rahvalauludest, mis vabal priiuse põlvel sünnitatud, siis vastab Jannsen: „Kes vaba kuldset põlve tahab näha, see mingu Lõunamere saarte peale. Pärisorja jutad ei aja laulma. Eesti laulud ei olnud targemad kui eestlased ise. Arndt ja Schiller ei pea meile mitte neid aidu-raidusid õpetama, mis igas kõrtsis kuuleme. Eestlased nii pea ei kao, nad elavad, lähevad päev-päevalt

targemaks seestpidi ja väljastpidi asjus, ka eht Eesti laulus Jumala, isamaa ja keisri auuks“. Ja missugused need eht Eesti laulud Jannseni meelest olivad, seda näitas ta ise oma „Eesti Laulik““. Alles pärast „Kalevipoja“ ilmumist hakkas Jannsen rahvaluule ilu ja väärtust aimama, kuid lõhe „Kalevipoja“ lauliku ja Jannseni vahel kestis kuni surmani, sest et mõlemad Eesti rahvuse mõistest ja rahva asja edendamiseks ise viisi aru saivad. Eesti meelt ja haridust kosutas Jannsen Saksa meele ja kultuura mõjul ja sakslaste eestkostmise all.

Arusaamise puuduses nende iseäralduste vastu, mis eestlase eestlaseks teevad, hävitas Jannsen tahes ehk tahtmata neid iseäraldusi sel teel, et Saksa maitset, Saksa laulusid ja viisisid Eesti nime all rahva sekka saatis ja rahvast, kes rõhutatud oludes elas, iga hinna eest võimumeestega lepitada püüdis. Kreutzvaldi püüe oli rahvast ka Saksa vaimukütkest vabastada ja teda kultuuriliselt iseseisvaks teha. Selles mõttes on vist ka järgmine Kreutzvaldi salm Jannseni ja tema mõtteosaliste tegevuse-viisi vastu sihitud :

„Eluteed ei unes käia
Meil ei kõlba kauemaks.
Lastel lauldaks: Äia, äia!
Meestel: „Minge elavaks“!“

Minu mõte ja ülesanne ei ole siin mitte Jannseni üle kohut mõista, vaid olude seletuse teel üksnes seda näidata, mis pärast Jannseni tegevus just nõnda kujunema pidi, kuidas ta meie ees seisab, ja missugust mõju see tegevus avaldas. Kui Jannseni tegevuse järeldus meile igal korral ka just mitte meeldiv ei ole, olude seletus kergitab igatahes arusaamist ja õige arusaamine aitab Jannseni seal vabandada, kus ta eksiteele sattus. Eks ole meie isegi seesugused, mis inimesed ja olud meist teevad ja mis meie enestest teha laseme.

Jannseni tooded J. V. Jannsen pidas oma kõrgemaks Eesti ilukirjanduse elusihiks Eesti rahvale ajakirjandust soetada põllul. ja Eesti avalikku elu juhatada. Tõepoolest on Jannsen ka Eesti korraliku ajakirjanduse ja seltsielu põhjendaja. Kuid mitte lehe toimetamises ja avalikkude asjade juhatuses ei seisa Jannseni päätähendus Eesti kirjanduse- ja kulturaloos. Jannseni poliitilise tegevuse üle võivad arvamised väga lahku minna. Kui rahuarmastaja ja kiriklise vaimuga mees ei suutnud Jannsen ajalehes mitte küllalt mõjuvalt rahva kasude eest välja astuda ja äratas oma järelandva loomu ja vagusa, pikalise võitlemiseviisi pärast politika asjus ägedat vasturääkimist, mis talle suurt meelehärmi ja südamevalu sünnitas. Jannseni

päätähendus Eesti kirjanduseloos seisab tema ilukirjanduse toodetes, mis tema mälestust kaua alal hoiavad ja tema tööd Eesti rahva kasuks alati meele tuletavad. Siin lähevad meil kõigil arvamised Jannseni tegevuse kohta ühte.

Kui ilukirjanik on Jannsen laulusid, juttusid ja näitemängusid soetanud. Peaaegu kõik ilmlikud laulud ja ilusamad jutud on Jannsen Pärnus 1851—1863 kirjutanud. Luuletajaks ja komponistiksi sai Jannsen see läbi, et oma laulukoorile nootisid ja sõnu muretses. Jannsen luuletas alati laulmise otstarbeks, ta oli laulev luuletaja. Kui ta mõne meeldiva võõra lauluviisi leidis, siis pani ta eelseisvad laulusõnad Eesti keele ümber, ehk luuletas selle viisi jaoks ise sõnad vabalt. Nõnda on tema paremad laulud, näit. „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“ eesoleva viisi najal tekkinud. Juba 1859 ütleb ta „Pärnu Postimehes“, et tal 500 maakeele koorilaulu valmis olevat. Neist avaldas ta 1860. a. 125 ja saatis hiljemini laulusõnadele ka viisiraamatu järele. Jannsen pidas koorilaulust suurt lugu ja katsus seda lugupidamist ka rahva seas äratada. Ta kirjutab „Eesti Lauliku“ eeskõnes: „Laul kosutab südant, peletab mured ja pahad mõtted laiali, kergitab käsi jalgu hea tööle ja teele ja on kaunis vaimuharimise abi. Kes rõõmsasti laulab, see ei pea viha, ei kiusa ega kaetse“. Eesti laulukooride asutamiseks andsid Saksa laulupidud äratust, mis sel ajal Tallinnas ja Riias ära peeti. Jannsen juhatas niihästi Väandras, Pärnus kui Tartus ise laulukoorisid ja asutas ka esimese Eesti lauluseltsi „Vanemuine“ 1865. Esimestel Eesti laulupidudel oli Jannsen päätegelane.

Luuletamise osavuses jõudis Jannsen igatahes oma kaasaeglastest kaugelt ette. Jannsen pani suurt rõhku luulekeele ladususe ja lihtsuse pääle, kuna ta riimipuhtust ja kaunist kõla, mida lühendamata sõnad avaldavad, kõrvaliseks asjaks pidas. Oma vaadet luule üle avaldab ta „Pärnu Postimehes“ 1860: „Laul peab valatud olema, aga mitte taotud. Meie päivil taotakse palju salmisid valmis; kui aga sõna otsad kõlksuvad, hea küll, ja tegija mõtleb: mina olen mees!“ Lihtsuse nõudmine luulekeeles oli Jannsenil küll õige, mitmed Jannseni lihtsad laulud saivad kõlavate viiside abil üleüldiselt tuttavaks, kuid Jannsen unustas selle ära, et luule peab sisuliselt uusi mõtteid, uusi tundeviisisid pakkuma ja lihtne keel peab ühtlasi ka algupärane ja uus olema. Viimseid nõudmisi Jannseni laulud ei täitnud, sellepärast võisivad 500 laulust üksnes 125 trükkis ilmuda, ja needki vananesivad ruttu.

Palju paremini õnnestas Jannsenile juttude kirjutamine. Siin avaldas ta väga viljarikast tegevust. Kui meie kõik Jann-

seni jutud, mis „Sõnumetoojates“, „Püssipapa juttudes“ „Pärnu Postimehes“, „Eesti Postimehes“ eneses ja „Jututoas“ ning „Eesti Postimehe Kalendris“ ilmunud, tahaksime numbri alla panna, siis ulataks juttude nimekiri umbes poolteist sada päälkirja. Seal juures ei oleks lühikesed jutukesed ja jutujätkud veel mitte arvatud. Kaugelt suurem osa Jannseni juttusid on Saksa keelest tõlgitud ehk ümber tehtud. Jannseni mõttekujutus ei ole mitte rikas, ta ei armasta jutu sündmustikku mitte ise kokku seadida, vaid laenab selle enamasti võõrsilt, moonutab jutu olude järele ümber. Hallikaid ja loomise-viisi silmas pidades võime Jannseni jutud kolme päaliiki jagada:

1. Muutmatalt tõlgitud jutud. Suur osa nendest on ajaloolikud jutustused; nende tegelased on kuulsad ajaloolikud isikud, nende ained tähtsad ajaloolised sündmused. Jannsen otsis võõrast kirjandusest hulga niisuguseid juttusid kokku ja seadis kuulsate ajalooliste isikute elupildid rahvale õpetuseks silmade ette. Nimetage mis tahes enam tuttavat ajaloo tegelast ehk sündmust, Jannsenil on temast mõni teatus, jutustus ehk seletus käepärast: „Makedonia kuningas Aleksander“, „Hannibal ja Julius Cäsar“, „Johann Huss“, „Priidik II. elust“, „Kustav Vasa“, „Kustav Adolv“, „Rootsi Raudpea“, „Saardami linna puusepa sell“, „Grahv Suvorov Rimnitskoj“, „Georg Washington“, „Garibaldi“, „Barklai de Tolli“, „Vürst Menshikov“, „Abram Linkoln“, „Kola Rientsi“, „Türkklased Viini linna all“, „Parisi verepulmad“, „Jerusalemma kuningad“ jne. Samati on ta hulga Saksa küla juttusid ilma moonutamata tõlkinud nagu „Vedinglased“, „Otto ja Katta“ jne. Enamasti ilmuvad esialgsel kujul seesugused jutud, mis meie olude järele rasked ümber teha.

2. Tõlgitud ja Eesti olude järele moonutatud jutud. Nende hulgas leiame palju W. O. Horni järele ümbertehtud lugusid, iseäranis raamatust „Des alten Schmidtjakobs Geschichten“ I.—III. jagu ja Horni suuremast kogust „Spinnstube“. Ka päälkiri „Püssipapa (Sepapapa) esimesed jutud“ on „Schmidtjakobi“ järele pandud. Mõned lood on Jannsen nõnda osavasti ümber teinud, et meie esiotsa nende algupärasuse üle ei tohi kahelda ja meie silmad selles siis lahti lähevad, kui Saksa selleaegist külajuttude kirjandust tähelepaneme.

Kui teie „Sõnumetoojast“ 4. anne „Naabri tütrede“ loete, milles toredat pilti Eesti küla elust, nimelt kiigelkäimisest pakutakse ja külapoisid „Muru-Hansu ainsast inglüst“ haleda loo laulavad, milles iga rea taga kaasike! Kordub, siis arvate tingimata algupärase töö enda ees seisvat, sest et kõik,

millest kõneldakse, väga kodune näitab olevat. Ometi on jutustus W. O. Horni „Die Nachbarstöchter“ tõlge, ainult Saksa laulu „Jetzt gang i an's Brünnele“ ja teiste asemele on Eesti külapoiste luuletused „Kui Jüri Marit teretas, siis see ta südant veeretask“ jne. pandud. Kohanime Niederdorfi asemele astub Suti küla, Bärbelcheni asemele Sulli Miina, Hannpeter nimetatatakse Nääri Jaaguks ja lugejat kutsutakse arutihti Saksa Gevatter eeskujul külavaderiks. Veel kindlamini usud, et jutt „Rahaaugu ilm“ Eesti elust on võetud, sest et meie rahvas rahaaukudest räägib ja jutus „virulasest“ ja „Rootsi ajast“ kõne on. Tõepoolest on meil siin aga Horni „Schatzgräber-vetteriga“ tegemist, milles „virulane“ õieti „Pfälzer“ ja „Rootsiaeg“ der 30 jährige Krieg“ olnud. Jannseni jutustus „Vanemate ja laste peegel“, mis õpetab, et meie rahvas ei pea linnadesse kippuma, kannab alguskeeles päälkirja „Eine Geschichte, wie sie leider oft passiert“. Mõne loo eeskõnes, nagu „Tumm laps“ ütleb Jannsen, et lugu mitte Püssipapa habemest pole tilkunud, vaid Saksamaal sündinud, millest arvama peab, et teised eelminevad tõeste algupärased tööd on. Ometi on nendegi algupärasus kahtlane. Meie peame meelega tuletama, et Jannseni eesmärk mitte see ei olnud, rahvale seda vaimlist lõbu luua, mis meie kunstitöö juures tunneme, vaid Jannseni pääsiht oli moral, ja Jannsen arvas, et lugu moraaliliselt siis paremini mõjub, kui ta meie kodumaal õeldi sündinud olevat. Tõesti sündinud lood olivad sel ajal Eesti kirjanduse põllul moodu-asjaks, ja Jannsen arvas, et siin väikene *pia frau*s aina alu võib tuua. Päälegi ei pandud Eesti kirja-põllul sel ajal algupärasuse pääle kuigi suurt rõhku.

Moonutused ehk übertegemised ei ole Jannsenil mitte kõik ühte viisi korda läinud. Jutustus „Üks mölder oma sugulaste ja sõpradega (1856. a.) on Koolme külas Paide ja Pärnu vahel sündinud lugu Tõke veski möldrist, vanast Vesi-Matsist, kes kõige rikkam ja kitsim ümberkaudsete ametivendade hulgast olnud. Matsi sõber on Kooli Hans, sõimunimega Luusija. Tema pärisnimi on Pumler. Vesi-Matsilt käib üks nisuostja Riias vilja otsimas, pakub uute ja vanade, niiskete ja kuivade nisude eest häbemata hää hinna panko rahas; kui aga nisu Riiga saadetakse, ei leita kaupmeest kodus olevat, ja varsti algab Pärnumaa möldri ja Riia nisuostja vahel protsess, kus juures Hans Pumler peab möldrile advokaati mängima. Mulle näitab võimata olevat, et Riia kaupmehed Pärnumaal nisu ostmas oleksivad käinud. Kas oli 1856. a. meie maal niisuguseid külasid, kust ühe ropsuga 150 vakka nisu võis kokku osta ja Riiga saata? Ka läbikukkunud koolmeistri ameti kandidaadi Pumlери perekonnanimi on kahtlane. — Mitmeid übertehtud

juttusid võib ka sellest ära tunda, et Jannsen neis Saksa kõne käänusid ja tarviduseta loodud uusi sõnu pruugib, näituseks „Maien“ sõnaga „armukased“ tõlgib, kuna meil sõna „meiud“ rahvasuus laialt tuttav on.

(Järg tuleb.)

Eesti muinasjutud.

J. Jõgever.

I. Elajalood.

(Järg.)

Elajalugude kõige tähtsam osa on iga tahes eelpool kirjeldatud ülemate elajate: rebase, karu, hundi (lamba, koera jne.) lood. Kuid ka vähematest neljajalgsetest, lindudest, roomajatest jne. on hulk lugusid olemas. Kuna aga esimene liik lugsid, mille sisu üleüldistes joontes igale lugejale tuttav on, silmanähtavalt endise pikema loo üksikud riismed on, on hoopis vähem tuntud lood väiksematest elajatest kaunis iseseisvad, ilma vastastikuse suguluse-sidemeta. Sisu poolest on nad palju kehvemad. Ainult seal, kus nad tegelastele rebase ja hundi iseloomud omandavad ja vaimujõuu ning vaimukehvuse kahevõitlust kujutavad, suudab luule suuremal kombel lennule tõusta. Nimetatud lookesi sisu poolest üksteise kõrvale õigete korraldada on kaunis raske, niisama nagu nende sisu üle lühikest selget ülevaadet pakkuda. Ma valisin järgmise jaotuse, mida aga rokkearvulisem, käsikirjades arvatavasti peituv material kergeste vahest puuduliseks tunnistab.

5. Tunnistuse kaotamine (E. K. S. aastar. 1889 lk. 12; Eisen, Vanad jutud lk. 47; Rosenplänter Beitr. VIII 130; Eisen, Rahvar. IV 37). Vanataat lubanud koertele seda söögiks, mis maha kukub; andnud selle üle karjakrantsile kirjaliku tunnistuse. Karjakrants andnud tunnistuse kiisu kätte hoida; kiisu peitnud tunnistuse ahju pääle, sealt varastanud hiired tunnistuse ja söönud ära. Sest saadik valitsevat koera, kassi ja hiire vahel vihavaen. Nõnda kujutab lugu Eiseni Rahvar. IV 37. Loo algust, tunnistuse väljaandmist koerale, kirjeldavad kõik teisendid ühte viisi, kuid lõpp on igal ühel isemoodi: a) koer saab tunnistuse, teel hakkab nalg; koer neelab tunnistuse alla, ei julge teiste koerte juure tagasi minna; b) koer eksib teel ära, ega pole tänapäevani tagasi tulnud; d) koer on hää suusõnalise tunnistuse saanud, hakkab teel rebasega juttu ajama, unustab tunnistuse sisu ära, küsib rebasele, mis

tunnistuse sisu olnud; rebane seletab: „Peremees peab sulle luid konta ja põlenud kooruksid süüa andma; sui laastumäel ja talve lume hange otsas pead sa magama“.

6. **Vaderiks käimine.** (Kunder, 31; Eisen, Rahvar. V lk. 125; Kallas, Lutsi 387). Kass ja hiir korjavad rasva, peidavad rasvanõuu ära, et koer kätte ei saaks, kass „käib vaderiks“. Laste nimed: „Natuke nahas“, „Poolära“, „Põhipaljas“. Kass on rasva ära söönud, murrab lõpuks hiiregi ära. Nii Kunder. Vähem loomulikud on Kallase ja Eiseni teisedid. Eisenil korjavad rebane, hunt ja karu võid. Rebane „käib vaderiks“, sööb või ära, ajab süü hundi pääle. Kallase Lutsi rahva juttudes teeb rebane seda vanaemakesega, kelle haned ja või ta ära sööb. Laste nimed olnud: „Aleng“, „Pooleng“, „Lõpeng“. Viimne teisend on Võrumaal (Kanepis) laialt tuttav. Laste nimed Kanepis: „Aling“, „Pooling“, „Riiving“. (Suusõnaline teade).

7. **Rebase ja hundi asemikud lindude ja roomajate hulgas:** Vares teeb taari (Eesti Kirjam. S. aastar. 1889, lk. 18); Vares võtab naist (Eisen, Rahvar. IV 33; Eesti Kirjam. S. aastar. lk. 18); Vares ja harakas (E. Kirj. S. aastar. lk. 17,18); vares ja konn (Rosenpl. Beitr. VIII 129); konn ja tüdruk (Eisen, Rahvar. II 126); vaskuss ja ööpikk (Eisen, Rahvar. V 127). Üksikud veikesed jutukesed ilma ühtlase sisuta, milles rumala hundi osa vares, tüdruk ja vaskuss mängivad, kavala rebase osa aga harakas, konn ja ööpik. Taaritegemiseks viinud vares odra tera jökke ja kiitnud juues: Ikka parem kui paljas vesi. — Varese naisevõtmisest jutustavad kaks teisendit sisu poolest üht ja sedasama, kuid Eiseni jutustatud lugu on täielisem. Vares kiidelnud pruudi vanemate ees, et ta rikas mees olevat: tal olevat suured põllud ja viljahunikud väljal, viinud pruudi koju, kuid sügisel veetud kõik vili viimase kuhilani ära. — Varese ja haraka kohta on kaks väikest lookest: rumalusest ja ahnusest saadab vares oma elu hädaohtu, harakas parastab. — Varese ja konna loos püüab vares konna kinni ja tahab teda ära süüa. Konn hakkab varest kiitma. Varesel hää meel, tahab ennast ka ise kiita, teeb suu lahti, konn hüppab jökke. — Konna ja tüdruku loos lubab konn tüdrukule laulu õpetada, kui tüdruk teda talvel taari astjas lubab elada. Kui talv mööda, lubab konn laulu õpetada, aga ainult tiigi ääres. Kui tüdruk tema sinna viib, hüüab konn: „kõver paju, niits õige, tee viisu viiks, vääks, kääna kõrvu kiiks, kääks!“ ja kargab karsulps vette. — Viimane lugu vaskussist ja ööpikust jutustab, et kummagil ennemuiste üks silm olnud. Ööpik lainab vaskussilt silma pidule minemiseks, sest ühe silmaga olla rumal minna, lubab silma

jälle tagasi anda. Ööpik pole aga pidule läinud, vaid jätnud vaskussi silma enesele; vaskuss olla tänapäevani pime ja oodata, millal ööpik silma tagasi toob.

8. Mitmesuguse sisuga lood alamate elajate elust: Rott ja varblane (Kunder, Muinasjutud lk. 47). — Kullid laulu õppimas (Eisen, Rahvar. V 131). — Kiisk ja säga (Kunder, Muinasjutud lk. 97). Rott ja varblane harivad põldu, loevad nisu saagi tera kaupa pooleks, üks tera jääb üle; lähevad selle jaotamisel tülisse, kutsuvad karu ja muinasjutulise linnu teevitsi appi. Karu võidab, võtab nisud endale, rott ja varblane lepivad ära. — Kullid tahavad laulma õppida, lähevad pulma talusse. Üks saab sealt joodiku huikamise huu! teine hohuse sahina sarr! endale lauluks. — Säga ujub Virtsjärvest Emajõkke, kiisk Emajõest Virtsjärve, ajavad Pikkasillal juttu.

9. Kõlblusõpetuslised elajalood: Ämblik ja sipelgas (teisend: konn). (Rosenpl. Beitr. VIII 140. E. K. Seltsi aastaraamat 1889 lk. 16). Sipelgas kaebanud Jumalale, et karjased leiva raasukesi maha pilluvad. Kutsutud ämblik tunnistajaks. Ämblik tunnistanud, et karjased ilma süüta on, sest et neil leivalauda ei ole. Valekaebtuse eest visanud Jumal sipelga taevast maha, nõnda et ta keskelt pooleks kukkunud, ämblik aga lastud kõiega alla. — Silmapaistev on vahe eelolevate elajalugude ja ämbliku ja sipelga loo vahel. Kuna eelolevates juttudes ainult see võidab, kes teisest mõistuse poolest üle käib, kõlbline seisukoht aga hoopis tähelepanemata jääb, leiab ämbliku ja sipelga loos kõlblus tasu, kurjus karistust. Lugu võib näituseks nende varemine nimetatud elaja lugude kohta olla, mis alles võrdlemisi uuemal ajal kõlbluseõpetuslise otstarbega loodud. Ämbliku ja sipelga lugu võiks aga samasuguse õigusega ka „ilmaloomise“ juttude ehk „legendate“ alla mahtuda. (Tähtis uurimise töö elajalugude üle on K. Krohni Eläinsadut. Suomi III 1,2).

II. Taewas ja õhuruum.

Kui me elajalood inimesesoo kõige vanemate vaimusünnituste hulka lugesime, kus inimene veel enese ja enese ümber oleva looduse vahel vahet ei teinud, vaid loomadel, koguni eluta asjadelgi, needsamad vaimuomadused arvas olevat, mis temal enesel, siis võiks kui mitte sellesama, siis järgmise aja-järgu sünnitusteks muinaslugusid looduse nähtuste ja avalduste kohta pidada, kus looduse asjad ja jõud mitte niisugustena ette ei astu, nagu nad tõesti olemas, ja nagu nad elajalugudes

ette astuvad, vaid kus jutustaja enesele ette kujutab, et looduse asjades mõistlised olemused peidus on, kes inimese sarnased, inimese viisil toimetavad, endid ka inimesele näidata võivad, oma mõistuse ja jõuu poolest aga inimesest kaugelt üle käivad. Muinasjuttudest lähevad need looduse-muinaslood selle poolest lahku, et muinasjutustaja ja kuulaja nendes ette-tulevate tegelaste olemasolemist uskusivad, neid palusivad, nende poolt kaitset otsisivad ja nende viha vaigistamiseks neile ohvrid tõivad. Võiks arvata, et inimene kõige enne ennast neist looduse avaldustest ära eraldas, mis liig silmapaistvalt oma ülivõimu tema kohta avaldasivad, nagu sündmused taevas ja õhuruumis, päike ja kuu, valgus ja pimedus, soojus ja külm, müristamine ja vihma sadu. Need looduseavaldused olivad liig vägevad selleks, et ta neid oma sarnaste inimeste tegudeks oleks võinud pidada. Seal pidivad võimsamad väed tegevusel olema. Palju ei ole Eestis sellesugusid juttusid olemas, ja need, mis ongi, leiduvad liig vähestes teisendites, nõnda et mitme ilusama jutu rahva suus olemasolemine vähemalt esiotsa kahtlaseks jääb.

1. Koit ja Hämariik. (Verh. d. Gel. Estn. Ges. I. 3: Dr. Fählmanni üleskirjutatud. — Eisen, Endise põlve pärandus lk. 11). Üks kõige ilusamatest Eesti muinasjutu pärlitest, kui mitte kõige ilusam; kahjuks jääb meil teadmata, mis kujul see lugu tõeste rahva suus liikus ja kui palju Fählmanni luulelend lugu ilustanud on. Eiseni teisend on veel kahtlasem. Loo põhjusemõtte on aga Fählmann küll kahtlemata rahva suust saanud ja see on juba isegi küllalt väärt, kui ka kõik kõrvalised ilustused maha kustutada. Seda mööda võtnud piiga Hämariik iga õhtu kustuva päikese vastu ja andnud tema hommikul nooremehe Koidu kätte, kes tema jälle põlema süüdanud. Vanaisa tahtnud noorte inimeste truudustust tasuda ja nemad meheks ja naiseks panna, kuid noored inimesed palunud luba igaveste pruudiks ja mõrsjaks jääda. Vanaisa lubanud seda ja kinkinud neile igavese nooruse. — Jutus avaldab ennast nii kõrge ja puhas vaade armastuse pääle, kui sarnast teist lugu vaevalt leidub.

2. Linnutee (Eisen, End. põlve pärandus lk. 15). Tütarlapse Lindule käinud kosja põhjataht, kuu, päikene, virmalised. Piiga kihlanud ennast virmalistega. Tulnud suvi. Kosilane jäänud kauaks tulemata. Piiga kurtnud selle üle liiaste. Vanaisa pannud tema taevasse, kus tema pruudiloor veel praegu linnutee näol näha olevat. — Jutt näikse Kalevipoja 1. laulu põhjal pisut teisendatud kujul kunstlikult kokku seatud olevat Muidu aga ei ole inimeste asetamine tähtedeks Eesti rahva muinasloos sugugi tundmata. Vrdl. näituseks Hurt, Setu laulud: Kalmuneiu lk. 44—61.

3. Kuu piiga (Kreutzvald, Eestir. ennem. j. lk. 261; Eisen, Rahvar. II. lk. 14). Jutt kannab harilikult Vaskjala silla piiga nime, nagu Kreutzvald teda on nimetanud, ja on koolilugemise raamatute kaudu vististe igale ühele tuttav. Nagu kõik Kreutzvaldi jutud, nõnda on ka see jutt oma põhjasmõtte poolest küll rahva suust kuulnud, kuid Kreutzvaldi poolt kunstluuletuseks ümber tehtud. Muidu aga ei ole inimeste elamaasumine kuu pääle Eesti muinaslugudele sugugi mitte tundmata asi. (Vrdl. alamal). Eiseni teisend näib seesama Kreutzvaldi jutt olema, mis raamatust tagasi rahva sekka on läinud.

4. Kuutõrvajad (Eesti Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 26. — Eisen, End. põlve pärandus lk. 4). Mees ja naine lähevad vargile. Kuu paistab liig heledaste. Tahavad kuud ära tõrvata. Ronivad heinakuhja otsa, kerkivad sealt kuu pääle, kust nad enam tagasi ei saa. Eiseni teisendis on mehe ja naise asemel vanapagan oma poistega.

5. Päike, kuu ja tähed (Eisen, Rahvar. V. 116). Muiste olnud taevas koguni madalas. Rätsepa lapsed torkinud sõrmedega taevale augud sisse, rätsep oma naisega lõiganud kumbki kääridega kaks suurt auku sisse. Nõnda saanud tähed, kuu ja päike. Seda nähes kergitanud vanataat taeva kõrgemale, et kurjad inimesed taeva katust hoopis ära ei lõhuks.

6. Vihmasaabas (E. K. S. aastar. 1889 lk. 27). Mehel kasvanud tubakas nii suureks, et taevani ulatanud. Mees roninud tubakat mööda taevasse ja läinud seal jalutama, selle aja sees puhunud tuul tubaka ümber. Mehe palve pääle lasknud Piksetaat mehe vihmaga maha sadada, aga mehe saabas jäänud taeva ääre taha kinni. Sellest saanud vihmasaabas, mis vahel nii paha meelega vihma maha laseb sadada, et mõned kohad ära tahab uputada.

7. Virmalised. (E. K. S. aastar. 1889 lk. 69). Virmaliste üle on kaunis hulgake juttusid olemas, kuid enamiste kirjeldatakse nendes nõidade ja pahade vaimude koosolekuid, ja on siis need jutud ka sellekohaste päätükkide alla mahuratud, kuna siin kohas mitte sellest kõnet ei ole, mis Eesti rahvas ülepää virmaliste üle jutustada teab, vaid need jutud kõne alla tulevad, milles virmalistest, kui taevaelanikudest kõnet on. Üks selletaoline jutt oli „Linnutee“ (v. eespool): seal olivad virmalised noormees, kes piigat Lindut kosis. Kuid kahtlaseks jäi seal, kas jutt tõeste rahva suust saadud on. Praegune jutt, üks ilusamatest Eesti muinasjuttudest, mis aga tänini hoopis tähelepanemata on jäänud, on trükis küll ühes ainsas teisendis olemas, kuid tema elamise üle rahva suus ja nimelt sellel kujul, kudas ta üles kirjutatud, ei ole mingit kahtlust olemas. Jutu on V. Mägi, üks agaramatest ja tublimatest

vanavara korjajatest, kes nende ridade kirjutaja soovi pääle suure hulga vanavara iseäranis Saaremaalt üles kirjutas, mis praegu ühes teiste minu poolt korjatud vanavara toodetega Hurti vanavara kogu üks osa on, „Saaremaalt vana Tomba Paavli etteütlemise järele üles kirjutatud“. Selle jutu järke olla virmalised „murueide tütreid, kes endid taeva all vihtlevad, nagu teised neiud saunas vihtlemas käivad“. Kord tulnud noormees heinamaalt laupäeva õhtul koju ja näinud põhja pool virmalisi vehklemas. Tal tulnud suur igatsus sinna saada, et näha, mis see peaks olema. Kui ta nõnda mõtelnud, tõstetud teda üles, ja lähemal silmapilgul olnud tema tuhande ilusate neidude seas, kes teda käte pääl kannud, temale suud andnud ja temaga lahkesti rääkinud. Neiud olnud kõik alasti, aga ei ole teda mitte häbenenud, nagu maapäälised neiud. Hiljem leidnud ta ennast jälle sealsamas maa pääl, kus ta varemini oli mõtelnud. Kui ta koju läinud, ei tundnud teda keegi, ja tema pale hiilganud nii, et kõik teda kartnud. Ta ei ole enam tahtnud maa pääl elada ja järgmisel õhtul palunud ta, et neiud teda igavesti enda juure võtaksivad. Ta võetudki üles ja olla tema meie praegune põhjanael, ja teised tähed olla need tuhanded neiud, kes tantsides tema ümber joosta, nagu meie seda tähtede juures näeme, kus põhjanael liikumata pagal seisab ja tuhanded tähed tema ümber jooksevad. Nii on jutu lühendatud sisu. Taevakehade üle Eesti muinasjutus vrdl. ka Kalevipoja 1. laulu, mis oma sisu, osalt ka kuju poolest rahva suust üles kirjutatud on.

8. Maa ilma ots. (Eisen, Rahvar. 1) IV. 125; 2) III. 132). Maa ilma otsa otsimise lugu on kahes lahkuminevas teisesendis olemas. Kolmandaks võiks Kalevipoja XVI. lugu nimetada, kus Kalevipoeg maailma otsa otsimas käib, kui meil teada oleks, mis Kreutzvald selle loo jaoks rahva suust saanud ja mis ta ise juure luuletanud. Eiseni teisendid kirjeldavad kahte katset, seda kohta kätte saada, kus taevas maaga kokku puutub. Esimese teisendi järele lähevad ilmaotsa otsijad otseteed hommiku poole, kuni neile kõrge müür vastu tuleb. Üks mees ronib müüri pääle, kui ta aga üles saab, ei lausu ta enam sõnagi, ajab veel jalgu laiali ja kaob müüri taha. Kui järgmise mehega seesama lugu sündinud, ei ole teised enam julgenud üles ronida. „Seal müüri taga arvatud koerakoonlased elavat. Need olnud isemoodi elajad. Esimene pool keha olnud neil nagu inimestel, tagumine jagu aga nagu koeral. Kolm päeva olnud neil inimese mõistus, kolm päeva koera mõistus. Mis nad esimesel kolmel päeval teinud, seda nad järgmisel kolmel päeval lõhkunud. Kui neil koera mõistus olnud, käinud nad üle müüri inimesi tapmas ja ära söömas“. (Koerakoonlastest alamal pikemalt).

Teise jutu järele on mehed laevaga maailma otsa otsima läinud. Mere pääl tulnud aga nii palju ussa vastu, et meri paks nagu pudru olnud. Laev ei peasenud edasi. Laevalt lastud mees kõiega alla, üles tõmmates olnud mehe asemel hobuse pääluu, teisest mehest olnud paljalt pool keha alles; kolmas mees lastud pudeli sees alla, tõmmatud tervelt üles, aga mees olnud pime ja keeletu.

9. Pitkne: 1) E. K. S. aastar. 1889 lk. 27; 2) Eisen, Rahvar. V. 70; 3) Eisen, Rahvar. IV, 45; 4) Eisen, Kodused jutud lk. 81. Kuna pikse võitlus vanapaganaga iseliigi juttusid sünnitab, on siin ainult ülemal nimetatud neli juttu nimetatud, milles pitkne rohkem sellel kujul ilmub, kudas meie teda loodusest tunneme. — 1-ne jutt on lühikene, kuid väga tähtis nimelt selleks, et aru saada, miks kodukäijad kukke kardavad. Ka on huvitav, kudas rahvaluule siin kõuet kirjeldab. Jutt käib järgmiselt: „Looja kukk oli ammu enne laulnud, kui maa-päälsed kuked laulma hakanud. Üle taeva käinud vali kuke laulu sarnane hää, selle järele olla Maarja kana heledat kõõrutamist kuulnud, siis alles hakanud maapäälsed kuked laulma. Looja kuke laulmise järele, enne maapäälse kuke laulmist, pidanud kõik kooljad ja kodukäijad oma asemete pääle minema“. — Teises jutus laseb tige herra püssiga kõuepilve; selle pääle kukub pilvest veretükk maha mõisatrepi pääle, kust teda enam kudagi ära pesta ei saa. Herra laseb uue trepi teha, aga ka sinna ilmub seesama veretükk. Herra ehitab uue mõisa, ka seal on veretükk trepi pääl. Herra sureb ahastuse kätte ära. — Kolmas jutt on laialt tuttav lugu kuningast, kes oma pojale raudkeldri laseb teha, et pitkne poega surnuks ei lööks. Müristamise ajal tuleb aga kuningapoeg keldrist välja ja istub eemale kivi otsa. Pitkne purustab raudkeldri ära, kuninga poeg jääb terveks. — Neljandas jutus õpetab sant, kudas maja (jutus: kõrtsi) pikse eest tuleb hoida. Pandagu ukсед, aknad kinni ja iga akna pääle kolm küünalt põlema. Müristamise ajal ilmunudki tulekera, pöörnud aga kolme sülla kõrgusel majast mööda ja pannud karjamõisa karjalaudad, mis sealt pool versta eemal olnud, põlema.

10. Pakane: 1) Eisen, Rahvar. III. 76; Eisen, Vanad jutud 31, Rosenpl. Beitr. VI. 57; Eisen, Rahvar. I. 89; — 2) Eisen, Rahvar. V. lk. 66; 3) Eisen, Rahvar. III. lk. 74). 1) Esimene jutt külma kotid on neljas teisendis olemas. Jutu sisu on lühidalt järgmine: Elavad rikas mees ja vaene mees. Külma võtab vaese mehe vilja ära. Vaene mees läheb Külma taga otsima, leiab Külma maja üles, Külma naine üksi kodus, vana Külma tulevat õhtul. Külma tulebki oma poegadega koju. Vaene mees kaebab oma häda, vana Külma tõreleb poegi ja

annab mehele tasutaks musta kotikese, mis kõik soovid täidab. Vaesel mehel hää elu. Müüb koti rikkale mehele ära. Vaene mees uuesti Külma juure. Külma annab valge koti, kust kolm meest nuiadega välja tulevad ja mehe läbi vemmeldavad. Mees müüb ka selle koti rikkale mehele. Peks. Kott visatakse jökke, selle läbi peaseb rikas mees nuiameestest. Nõnda esimesed kolm teisendid. Neljandas teisendis käivad Külma kolm poega üks teise järel saunamehel öömajal. Viimane, vanem vend kingib saunamehele tasutaks musta ja valge koti. Must kott annab sooja, valge — külma. Vaene mees saab kottide abil kuninga väimeheks, võidab kõik vaenlased. — 2) Külma külas (Eisen, Rahvar. V. lk. 66). Jutt on eeloleva jutuga sisu poolest sugulane. Sooküla mehed kõrtsis. Külma tuleb sandi näol sisse, palub öömaja. Purjus mehed ajavad sandi välja. Külma läheb Mäeküla saunamehe juure, minnes võtab Sooküla peremeeste vilja ära; Mäekülas, kus saunamees külma öömajale võtab, jääb vili terveks. — 3) Külma kimbatu. (Eisen, Rahvar. III. lk. 74). Külmapoiss poeb mehe saabaste sisse. Mees reelt maha, jooksmas. Külma pois katsub, et aga tervete kontidega saabaste seest välja saab. Poeb mehe kinnaste sisse. Mees paneb kindad kättele, hakkab kirve põhjaga kindaid pehmeks taguma. Külmapoiss katsub, et minema saab. Luudkondid valutavad veel mõnda aega taga järele. —

11. Tuul: 1) Eisen, Rahvar. II. 127; 2) Eisen, Rahvar. III. lk. 73; 3) Eisen, Kodused jutud I. 70; 4) Kallas, Lutsi, 299). Neli iseseisvat juttu tuulest. 1) Tuulel seljatagune sinine. Mees tuulab; tuul jääb vaikseks; mees jätab tuulamise, läheb kõrtsi. „Läinud üle mäe, näinud: tuul magab mäe külje pääl, selja tagant üsna sinine. Peremees hüüdma: Tuul, mis sa magad? Vaata parem, kui sinine su seljatagune on! — Tuul ärkanud üles, hakanud paluma: Räägi tasa, kulla mees! Ära ütle seda kellegile, et mul seljatagune sinine on. Mine tagasi, hakka tuulama, ma tulen kohe! Aga vilista tuulates, siis ei saa teised aru“. Peremees teinud, nagu tuul juhatanud, ja tuult olnud kohe tubliste. „Sest saadik vilistanud peremees alati, kui tuul vaikseks jäänud. Ja seda viisi teevad meie tuulajadki veel tihti.“ — 2) Tuule pööramisest. Tuult pöördud muiste sõelaga. Korra olnud tulekahju, tuul ajanud tule teiste majade pääle. Ligidalt mõisaherra küsinud enesele sõela, istunud hobuse selga, hoidnud sõela kõrges käes ja sõitnud seitse korda ümber kiriku, mida tuli ähvardanud. Kohe pööranud tuul teisele poole. — 3) Tuule sõlmed. Hiiumaa vanalmehele olnud kolme tolli pikkune nõor, millel kolm sõlme sees. Kui esimene ja teine

sõlm mere pääl lahti peastetakse, on paras tuul laeval tagant; kui kolmas sõlm lahti peastetakse, on tuul vastu. — 4) Tuule kingitused. Mees läheb tuule pääle tuule enese ees kaebama, saab tuule käest kingituseks kitse, mis hõbedat annab, laua, mis süüa annab, karbi, kust kepid välja kargavad peksma (Vrdl. eelpool „Külma kotid“).

Kirjandusline ülevaade.

K Kautsky. Erfordi programm — Majanduslik edene mine ja seltskonna-kord. Raamatukirjastus „Töö“. Tallinnas 1906. 190 lhk. Hind 25 kop.

A. Maide. Sotsialismus teadusline, utopistline ja praktiline. I. anne. A. Maide raamatukirjastus — „Tööline“. 32 lhk. Hind 8 kop.

Erfurti — miks raamatu tõlkija „Erfordi“ kirjutab, on teadmata — programm on Saksamaa sotsialdemokratia erakonna aluseks. Erfurti programmis on sotsialdemokratlased oma nõudmised poliitiliste, majandusliste ja ühiseluliste uuenduste kohta ja oma usu tulevase seltskonna-korra kujunemise sisse kokku võtnud. Selle programmi selgitamiseks ja põhjendamiseks on Saksamaa „õigeusklikkude“ sotsialdemokratlaste tähtsam teaduse mees Karl Kautsky ülemal tähendatud töö kirjutanud. „Kodanliku seltskonna majanduslik edenemine viib väiketöõnduse, mille aluseks töõlise eraomandus tarbeasjade valmistamise (produtseerimise) abinõude kohta on, looduse seaduse paratamatusega hävinemisele“ — see on, nagu K. Kautsky ise ühes teises kohas ütleb, punane lõng, mis tema töõst läbi käib. Selle väiketöõnduse langemise ja suurtöõnduse võõidule pääsemise tagajärjel muutub ka terve seltskonna-kord, kuna majandusline-kord seltskonna-korra aluseks on. K. Kautsky võõtab oma kirjatöõs need jõõud vaatlemise alla, mis praeguses kapitalistlis es majanduses valitsevad, ja näitab, kudas sellesama majanduse-korra enese rüõppes jõõud täõrkavad, mis ta hävinemisele viivad ja uue majanduslise- ning seltskonna-korra loovad. K. Kautsky katsub isegi selle uue korra iseloomu pääõjoontes ära tähendada.

Praeguse kapitalistlise majanduse-korra arvustav valgustamine on mis Kautsky töõle vääõrtuse annab. Kuna aga sotsialdemokratia nüõideses poliitilises ja seltskondlises elus täõtsaks jõõuks on, siis peaks iga teadlikku kodanikku huvitama, sotsialdemokratia õõpetusega tuttavaks saada. Selleks on K. Kautsky selge ja ülevaatlilik kirjatöõ hääõks abinõõuks. Kas aga väiketöõndus tõõesti sarnase „looduse seaduse paratamatusega“ hävinemisele vaõb ja kas tulevane majandusline ja seltskondline

korraldus sarnase kuju omandab, nagu sotsialdemokratia arvab, see küsimus sünnitab teaduses palju kahtlemist.

Raamatu ümberpanek on nähtavasti asjatundjates ja osavates kätes olnud — tõlge on üleüldiselt häa. Raamatu odav hind aga teeb ta kõigile, keda seltskonna-elu küsimused huvitavad, hõlpsalt kättesaadavaks.

Kuna K. Kautsky tõsine kirjatöö meie vaest seltskonnateaduse kirjandust tähtsalt rikastab, peab A. Maide raamatukese: „Sotsialismuse teadusline, utopistiline ja praktiline“ ilmumise üle ainult kahetsust tundma. Kuigi raamatukirjutaja „raamatu kokkuseadmisel tähtsaimaid kirjatöösid juhtnööriks on pidanud“ — nagu ta ise „eessõnas“ kinnitab — siis ei tähenda see veel ammugi mitte, et töö sellepärast korralik saab. Esimene asi, mida kirjatöö tegemise juures tarvis läheb, on keele oskamine, milles kirjutatakse, ja ka selle keele oskamine, kust hallikad võetakse. Pääle selle peaks küsimust ennast sugu tundma õpitama, millest kõneleda tahetakse. Muidu tuleb niisugune armetu ja selgusetu võõrast keelest „ümbervedamine“ välja, mida piinlik lugeda on. Võib ju olla, et A. Maidel häa tahtmine on korralikku kirjatööd seltskonnale pakkuda, kuid siis peab ta tulevikus küll hoopis teistviisi toimetama, kui oma raamatu I. ande ilmuda laskmisega. Saavad aga II. ja järgmised anded ka I. sarnased, siis jäägu nad parem ilmutata, ja — seltskond on A. Maide vastu tänulik.

Ma ei taha kirjatöö ja tema sisulise kokkuseade juures peatada, kuna ka I. anne selleks vähe materjali annab. Tähendan siin ainult raamatu väljakannatamata keele pääle.

„Klassikaline poliitiline majanduseteadus...“ „Poliitiline majanduseteadus?“ Mis see on? „Политическая экономия“, „Politische Ökonomie“ on juba „majanduseteadus“, mis jaoks sinna veel „poliitiline“ juure lisada? Mõistete segamiseks vistist? Ka Saksa keeles ei ütle keegi „politische Wirtschaftslehre“. „Bohemias“, „utopistiline“, „midagist“, „Haegel“, „maade võerastamine“ (?), „spekulariseeritud“ (!!) kiriku maade ärajaotamine“, „otsusekstegevusel (договорныхъ) teel maksma panema“ ja palju sellesarnaseid sõnu näitavad, missugust hirmsat võitlust raamatu kirjutaja keelega on pidanud. Aga ka laused ei jää üksikutest sõnadest maha. Näituseks: „Klassikaline poliitiline majanduseteadus kui meie teda niisama kaugelt edenemise astmelt vaatame, kui tema Adam Schmiti (!!) sulest ilmus, siis oli tema selleaegse võitleva kodanluse ideologiaks“ ... „Eraomanduline kapital peaks ühiskonna kätte minema, kes teda töö abinõudena ühenduslise tööga (sotsialse, kollektivilise) seltskonna, ehk ühiskonna vahel ära jaotab. Praeguse kapitalistilise töövalmistamise ajal, mängib võitlus õige suurt osa, kuna kollektiviline tööstus seda näljasurma saadab, sest et siis tarviduslise nõude järele produktisid valmistatakse, mis töötamise väärtuslises jaotatud saavad“ ... „Kõige paremini arutas praeguse eraomanduse sotsialset kritikat Karl Marx“. „Kogukonna saadused saaksivad kõikide

liigete vahel töötamise väärtusega proportsionis ära jaotatud, mida igauks oma võimalusega täitnud on". Aga on raamatus pahemaidki lauseid.

A. Hanko.

Eesti rahvaviiside korjamine. Neljas aruanne. 27. märtsist 1907 kuni 26. märtsini 1908.

Aruanne on iselehena ilmunud. Võtame sealt mõned teated, mis rahvaviiside korjamise ajaloos jäädava ehk üleüldisema väärtusega on. Täieline aruanne on alamal seisva adressi järel igal ajal saada.

Lauljate adressisid tuli aruande aastal üksainus nimeta saatjalt Paide poolt. Pääle selle on köster Soo Vigalast korjajatele tarbekorral abi lubanud, ja J. Oidermann Toris tahab viisisid üles kirjutada.

Kassas oli 26. märtsil 1907. a. 684 rbl. 76 kop.

Kulud olivad: reisikuludeks M. Pehkale ja V. Grünthalile 90 rbl.; M. Saarele ja H. Siimerile 80 rbl.; P. Südale ja H. Silbermannile 125 rbl.; mitmesugused väljaanded 43 rbl. 63 kop.

Sellega jäi 26. märtsil 1908 kassase 346 rbl. 13 kop.

Kingitused Seltsi kogu hääks: Dr. K. A. Hermann'i korjanduse läbi, mis 30. X. 07 Seltsi kogusse kingiti, tuli sellele tähtis lisa juure. Nii kui I. aruandest näha, lubab Dr. Hermann oma korjandust trükis tarvitada, kui Seltsi korjandus kord hakkab ilmuma. Enne seda võib ainult Dr. Hermann'i enese lubaga üksikuid viisisid ehk osasid trükis avaldada.

Seletuseks olgu tähendatud, et selles korjanduses ülepää 2500 viisi leidub (ka mängusid, tantsulugusid jne). Neist on 296 Dr. Hermann'i enese üleskirjutatud. Ta kuulis need viisid a. 1856—1870 Põltsamaal ja ümbruses (mõned vähesed ka Järvamaal) ja tähendas nad osalt siis, iseäranis aga pärastpoole mälestuse järel paberile. Sel põhjusel on nad kõik ilma sõnadeta.

2204 viisi — kaugelt suurem jagu sõnadega — on Dr. Hermann'i üleskutsete pääle aja jooksul, iseäranis „Laulu- ja Mängulehe“ kestvuse aegu, väga mitme korjaja poolt üle terve Eesti temale saadetud.

Kevadel 1907 laskis Soome Kirjanduse Selts Helsingis tervest kogust ärakirjad teha.

Mihkel Sild Torma kihelkonnast jatkas endise aasta tööd. Viies saadetuses tuli temalt 214 viisi ja umbes 4000 rida sõnu, ka mängude kirjeldusi. Kõik on uuema aja sünnitused ja osalt mitmesugustest „Laulikutest“ pärit. Selle virga korjanduse järel arvates ei ole Torma pool ühtegi vanema aja rahvaviisi ega laulu meie päivini elanud. Korjandus on omalt kohalt õpetlik, mis vana rahvalaulu ja mängude asemele astub ja kuidas rahva maitse ülemineku aegadel langeb.

J. Tiedt, Kolga-Jaani köster, kirjutab 2 lauliku suust üles 12 viisi ja pääle 250 rea vana laulu ja mängu (ühes seletustega). Suvel 1906 käisivad J. Simm ja P. Reisik Kolga-Jaanis viisisid korjamas, ei jõudnud aga igasse paika. Õp. W. Reiman lubas sellepärast Kolga-Jaanis „järel-lõikuse“ eest hoolitseda, ja tema palve pääle on köster J. Tiedt töövaeva

enese pääle võtnud. Arvatavasti ei ole sellegagi veel Kolga-Jaani kõrvaliste asupaikade laulurikkus tühjendatud.

Viisisid ostnud ei ole Selts ka sellel aastal mitte. Pakuti küll ühte suuremat korjandust müüa, pääle 100 viisi ühes sõnadega, — kuid et need kõik uuema aja sünnitused olivad ja osa neist pääle selle oma tekkimise poolest õige kahtlased, siis jäi kaup katki. Rahva muusika-elu ajaloole oleks ehk ka neistki oma osa lisa saanud, kuid Selts võib oma vähest raha ainult täieväärtusega materjali pääle kulutada. Tuleb meile sarnaseid korjandusi kingitusena, siis võtame nad vasta.

Seltsi poolt väljasaadetud viiside korjajad: M. Pehka, Riia muusikakooli õpilane, ja V. Grünthal, Helsingi üliõpilane (Muhust pärit), käisivad Muhu saare „külalt küläni ja pea perest pereni läbi“. Vastavõtmine oli Muhus lahke, olgu siis et umbusaldusega tuli võidelda ja ilmalikkude laulude laulmist patuks peeti. Saaremaal võeti Jaani kihelkond ja natuke Põide kihelkonnast läbi. Siin oli töö raskem, kui Muhus, korjajaid peeti pääle muu „Saksa junkrute nuuskijateks“ ja selle järele kujunes mõnes kohas ka vastavõtmine. Viisisid on saadud 60, torupilli j. m. lugusid 14, sõnu umbes 3000 rida (suuremalt jaolt regivärsi mõõdus).

M. Saar, Peterburi konservatoriumi õpilane, ja H. Siimer, Tartu üliõpilane, võtsivad, osalt ühes, osalt lahus käies — H. Siimer mõistab ka viisisid üles kirjutada — Suure-Jaani ja Pillistvere kihelkonna, kus M. Saar juba 1904. a. suvel tööd oli teinud, nüüd umbes kahe kuu jooksul peaaegu küla-külalt läbi. Reisi aruandest loeme: „Lauluoskajaid oli veel õige vähe leida, nendestki olivad paljud nii vanad, et nad õige vähe mäletasivad ehk ei midagi. Sõnade oskajaid oli rohkem. — Paljud laulsivad kõik laulud üheainsama viisiga ära, kuna mõned ühtegi viisi ei osanud. Vastu võeti igalpool õige lahkesti. Lauljad aga olivad mitmes kohas umbusklikud ja kartlikud — viimaste poliitiliste sündmuste pärast. Ja et suurem jagu lauljaid vaesed ja kehvemad inimesed olivad, siis pidime neile igalpool ka raha maksma. Ilma rahata ei olnud neil sugugi tuju laulda“. — Töö saadus on 118 viisi ja umbes 3800 rida sõnu (pea kõik regivärsi mõõdus). Pääle selle on korjanduses vanu kombeid 21 punkti, 112 mõistatust, 128 vanasõna ja mitmed mängude seletused. Ühe osa korjandusest on Suure-Jaani kihelkonna-kooliõpetaja T. Kõstner üles kirjutanud; 12 vanasõna juures leiame: „Üleskirjutanud Oskar Mägi“.

Peeter Süda, Peterburi konservatoriumi kasvandik, astus 1907. a. suvel juba kolmandale korjamiseteekonnale. Sõnade kirjutamiseks oli tal abiks Tartu üliõpilane H. Silbermann. Korjajad tegivad Nelipühi hakates kuus nädalat kestva ringi Eesti läänerrannal Virtsu sadamast Suure-Väina ääres hakates läbi Hanila, Karuse, Lihula, Kirbla, Mihkli, Audru, Tõstamaa ja Varbla kihelkonna ning sõitsivad lõpuks üle mere Kihnu saarele. Kõige suurem oli saak Hanila, Karuse ja Tõstamaa pool ning Kihnu saarel, kuna Lihulast ja Audrust midagi enam leida ei olnud. Paarikümne aasta eest olla ka seal veel laul kõlanud. Ka teistes kihelkondades on laul kadumisel; oskajad on suuremalt jaolt kuue-

kümne ümber ja on omad laulud noorespõlves vanematelt laulikutele õppinud, kes neid palju rohkem mõistnud. Vastavõtmine rahva poolt oli igalpool lahke. Muidugi võttis oma jagu aega, enne kui tutvus nii kaugemale oli soojenenud, et laulule voli anti. — Teekonnalt toodi ühes 100 viisi ja pääle 3000 laulurea (pea kõik on muinaslaule). Neli neist viisidest on praegune Tõstamaa kõster 35 a. eest üles kirjutatud ja niisama palju Varbla kõster Soovik; 25 viisi on Pärnu kõster A. Jung omal ajal Pillistvere kihelkonnast ja Virumaalt üles tähendanud. — Huvitav on kuulda, et korjajad Kihnu saarelt, kus rahvas mineva aastasaja keskpaigas Gr.-Kat. usku läks, mitmed Ev.-Luteruse kirikulauluviisid üles on kirjutatud, mis sel kujul teisel — orila mõjul — ära on ununenud.

R. Hanseni, Iisaku kõstrit, paluti 17. III. 1906, et ta oma kihelkonna lauluviisidest puhtaks korjaks. Paaris selle kihelkonna osas olivad suvel 1905. a. P. Penna ja K. Luud korjamas käinud. Hra Hansen kirjutas varsti vasta, et vähe lootust on midagi leida: suurem osa kihelkonna elanikeudest on n. n. poluvernikud ja tunnevad ainult Vene laulusid. 1907. a. 28. märtsil teatas hra Hansen lõpulikult, et lisakust ühtegi laulukest saata ei ole. „Olen meelega otsustamisega viibinud, lootes: ehk kuulen ometi kas pidudel, kuhu ameti talitused mind sagedasti viivad, mõnda laulu; ja ehk ma küll kihelkonna pikuti ja põigiti olen läbi käinud, on minu kuulamine ja küsimine asjata olnud. Paarikümne aasta eest oleks mõnda lauluviisikest veel saanud, — nüüd on uuema aja kunstlaul rahvalaulu kõrvale tõrjunud“.

E. Ü. Seltsi viisidekogu on nii kui ülemal näha, aruande aasta jooksul 518 viisi ja umbes kümne ja poole tuhande laulurea võrra kasvanud. Arvame siia veel Dr. Hermannit korjanduse juure, siis on Seltsil 5918 viisi korjatud, pääle selle sõnad. (Kogu hoitakse alal tulekindlas kohas, Tartu Eesti Kredit-Ühisuse raudkapis.)

Meie ettevõtte: Eesti piir rahvaviiside järele läbi uurida, ei ole kahjuks mitte laiemat osavõtmist leidnud. Toetajate kogu on väike. Loomulikumat toetajad — muusika- ja lauluseltsid — jäävad, pääle paari, asjale võõraks. Ometigi ei taha me tööd seisma jätta. Jääb ta seda nüüd, — vaevalt võib teda uuest algada, sest vana rahvalaul on surnud; laulikud, kes teda ehk lapsepõlvest mäletavad, hauda langemas ilma et nad laulu edasi oleksivad pärandanud. Tahetakse siis ülepää endiste helide päästmiseks midagi teha, siis tehtagu seda nüüd. Korjamisetöö ei ole asjata: tal on tähendus meie rahva hariduse-elu ajaloo kohta; veel enam aga loodame temast oma muusika-elu kasvamisest abi.

Kuidas võidakse aidata? „Vanavara“ s. t. iseäranis muinaslaule sõnade korjamisel olivad tuhanded käed töös. Helide kirjutamisel ei ole sarnast abi leida, sest nootide kirjutajaid on vähe, veel vähem neid, kes viisi kuulmise järele ilma veata üles võiksivad tähendada. Seda tööd peavad asjatundjad tegema, muidu ei ole tal väärtust. Muusikatundjate poolt üleskirjutatud viisisid võtame muidugi häämeelega vasta.

Abiks võivad aga ka teised astuda: Eesti muusika-elusse puutuvaid materjalise korjata, kõike mida nootidega ei saa

ütelda. Näituseks mõned küsimised, mille pääle vastust vaja oleks: Kes laulis? (mehed? naised? noored tüdrukud?) Mis puhkudel lauldi? (töö juures? pulmal? kiigel? õitsil? mängimisel?) Kas laulja maksu sai? (näit. pulma kaasitajad? kas rahaga?) Kuna hakkas vana rahvalaul (regi-värsid) kaduma? Mis astus tema asemele? (kas vaikimine? kas uuem, raamatutest, koolis jne. õpitud laul?) Missugused muusikariistad olivad tarvitusel? (torupill? lehtpill? sarv?) Nende riistade üksikute jagude nimed? jne. jne.

Ülemal oleks ainult mõni küsimus nagu näituseks. Töö ise õpetaks, mille pääle veel vastust võiks anda.

Edasi oleks korjajatele suureks kergituseks, kui lauljate aadressisid teada oleks. Ehk aga nende aadressid, kes lauljaid kätte juhataksivad, öömajale võtaksivad ja teisel teel korjamisel abiks oleksivad. On mõnigi aadress tuttav, siis ei tule korjaja mitte nii kui metsalaande, tundmata kohta, vaid võib tööga otsekohe algada.

Ja lõpuks, mis kõik rattad veerema paneb — raha-abi. Õppijatel sissetulekuid ei ole, rahaline toetus peaks siis teisalt tulema. Õppijad võivad küll oma töövaeva muidu anda, otsekohesed kulud peaksivad neile aga muusika sõbrad ära tasuma. Kui see 250 rbl. maha arvame, mis Selts oma kirjanduse-komisjonilt sai ja mis korjanduse trükkimise kuludeks peaks minema, siis on kassas praegu 96 rbl. 13 kop., — sellest saab hädavaevalt kahele korjajale, kuna neid ehk kaheksa välja võiks saata.

Selts lõpetab lootusega, et ta ettevõtte tähelepanemata ei jää, ja tänab auupaklikult kõiki, kes oma abi ei ole keelanud, — toetajaid, laulikuid, korjajaid.

Tartus, 26. märtsil 1908.

Eesti Üliõpilaste Selts.

Järeleõnna. Kõik raha-anded, aadresside teatamised, teated muusika-elu üle jne. saadetagü Dr. Oskar Kallas'e kätte, Tartu, Tiigi uul. nr. 31; hra Kallas on ka valmis küsimiste pääle, mis asjasse puutuvad, vastama ja eelseisvat aruannet soovijatele ilma maksuta kätte toimetama.

A. Jung. Emakeele õpetus ja kirjalikud harjutused Eesti alguskoolidele. Kirjastuse Ühisus „Postimees“ Tartus. Trükitud „Postimehe“ trükikojas, 1907. 90 lk. 8⁰. Hind 40 kop.

Oma sisu poolest langeb eelseisev raamat nelja osasse: häälte-, sõna- ja lause-õpetus ning kirjalikud harjutused. — Esimeses osas tutvustatakse häälikutega (häälikud ja tähed), nende omadustega (pikkuse- ja kõvaduse-astmed) ja muutustega (väljalangemine, sarnanemine jne.). Teises osas võetakse kordamööda üksikud kõnejaod, nende muutmine ja õigekirjutus läbi. Kolmandas osas õpetatakse lausest, selle liikmetest ja kirjamärkide tarvitamisest. Neljas osa sisaldab palasid õigekirja kätteharrutamiseks, kavasid ja ülesandeid kirjalikkude tööde jaoks.

Juhtiv õpeviis raamatus on induktiiviline: üksikud mõisted ja seadlused arendatakse näituste varal välja. Nii äratav õpetamine huvitust aine kohta,

harjutab tähele panema ja mõtlema, ning sellega ühtlasi ka arendab nagu mängides lapse vaimu.

Kuid raamatul on ka puudusi. — „Eessõnast“ loeme, et raamat „kõigepäält valla- ja linna algkoolidele“ on määratud, ja et temaga juba „esimese õpeaasta teisel poolel“ võidavat pääle hakata. Vallakoolides on kursus praegu kolme- ja linna algkoolides — nelja- aastane. Sedamööda oleks nimetatud koolides „Emakeele õpetuse“ läbivõtmiseks $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ aastat aega. Selle järele oleks tulnud nüüd ka õpeaine 2—3 aasta pääle piirkondadesse ära jaotada nii, et iga järgmine piirkond, lapse mõistuse arenemisega käsikäes käies, oleks eelmineva laiendamine olnud. „Emakeele õpetuses“ on aga teist teed käidud: terve õpeaine võetakse kavastiklikult või süstematikalikult läbi. Kõik, mis kuski kohal ütelda on olnud, üteldakse sealsamas lõpulikult ära ja rutatakse edasi. Niisugune õpetusekäik on küll teaduslikkudes töödes ja raamatutes, mis vanematele õpilastele kirjutatud, kohane ja tarvitav, kuid algkooli-õperaamatutes peetakse teda juba ära iganenuks.

Ka üksikute ainete käsitamisel on paiguti ebakäikusid tarvitatud. — Nii, näit., 19. § harjutustes 9 ja 10, kus niisuguste sõnakujude sünnitamise najal, mida olemaski ei ole, mõeldakse lapse keeletundmust arendada võivat. Ehk 20. §, kus valestikirjutamise kaudu — õigestikirjutamist õpetatakse. Uuemal ajal sarnasid kättepüütavast sihist kõrvalekalduvaid abinõusid kooli-praktikas enam ei tarvitata.

Ka 18. § „täendus“ ei ole omas parajas paigas: 17. § õpetati pikka „f“ tarvitama, järgmises § aga üteldakse lastele, et ei olla soovitavgi teda tarvitada. — Niisama õpetatakse §§ 121—123 tuleviku valemid abiajasõna s a a m a varal sünnitama; pärast aga kirjutatakse sealsamas, et seegi — soovitav pole. Muidugi ei ole niisugused valemid soovitavad, sest et nad Eesti keele loomu¹⁾ vastased võõrsiltlaenatud võrsed on, mida lihtrahvas ei tarvita ega tunnegi. Kuid miks seda, mis tarvitamiseks soovitada ei saa, algkoolis üleüldse õpetadagi: see jääb ainult mälukoormavaks eluta olluseks, ja lapsed hakkavad juba iseendamisi järeldama, et kõik nende töö ja vaev on — tühine ja ilmaaegu.

Edasi, § 14. on ülearune: iseõppijatele oleks ehk vahest huvitav ka tähtede nimesid kuulda, koolis aga saavad need lugemisetundidel juba iseenesestki, ilma kõige õppimiseta, tuttavaks. Siin olgu veel tähendada, et „p“ ja „v“ ei ole mitte „tähtede nimed“, vaid — t ä h e d.

Näitused antakse enamasti lausetes. On siiski kohte, kus üksikute sõnade asemel, mis sagedasti algusvalemiski ei seisa, nii et nende tähendust mitte iga kord hõlbus pole kätte saada, oleks soovitav olnud midagi-ütlevaid, lastele arusaadavaid lauseid tarvitada. Nii harjutustes 1—3, 6, 7, 13, 15, 16, 18, 20.

Kui lapse käest küsite (harjutus 59), et „mis teeb vesi? jõgi? tuul?“ siis ikka mõne kostuse saate. Kui aga edasi juurdlete (harjutus 60): mis

1) Vrdl. cand. Jõgever, „Eesti keele õpetus“, lk. 113, § 66.

teeb „lill ? päikene ? laulu ? leiba ? raamatut ?“ siis peate küll sellega leppima, et teile vaikimisega vastatakse; ehk olgu siis, et mõni terasem laps imestleva pilguga teie otsa — vaatab.

Kohati leidub raamatust niisugusid õpetusi, millega leppida ei saa.

Nii üteldakse, näit., pikkuse- ja kõvaduse astmete harutamisel, et kaksikumbhäälikud „nd, ld, rd, ts“ sõnades „mänd, muld, kord“ (§ 24) ja „mets“ (§ 30) olevat esimesel (kergele) ja sõnades „mända, mulda, korda“ ja (läks) „metsa“ — teisel (raskel) kõvaduseastmel. Tõepoolest on aga need häälikud nimetatud sõnades kõik ühel ja selsamal kõvaduseastmel, nimelt raskel.¹⁾

Päälle selle loeme (§ 30), et sõna „tervis“ seisvat esimesel (kergele) ja (ole) „terve“ — teisel (raskel) astmel. Lugu ei ole mitte nõnda²⁾. — Edasi kuuleme, et täishäälik seisvat sõnades „toob“ (§ 25), „uus“ (§ 26) teisel ja kaksiktäishäälik sõnades „haud“ (§27), „lai“ (§ 33) — esimesel pikkuseastmel. Ka see ei ole õige, sest ühesilbilistes sõnades on pikk täishäälik alati kolmandal ja kaksiktäishäälik — teisel astmel, mille täishääliku kolmanda astme pikkus on.³⁾ — Ühesilbiliste sõnade lõpp ei ole mitte „sagedasti“ (§ 31), vaid on harilikult kolmandamal kõvaduseastmel, nimelt lühikese täishääliku järel. — Arusaamataks jääb, missugusel „kolmandamal kõvaduseastmel“ seisab sõna „suhu“ (suusse), mida näituseks toodakse (§ 56).

Sõnapoolitamine „o-lin“ (§ 11) on „õige“ küll ainult selles mõttes, et sel sõnal kaks silpi on. Üleüldiselt tarvitusel oleva poolitamise seadluse järele ei ole aga see enam „õige“, kui „o“ ühe rea lõppu ja „lin“ teise algusele kirjutatakse.

Võõrakeelsete tähtede „z, ph, sch“ nimed üteldakse olevat „ts, f, sh“, kuna neid niisamuti välja üteldavat (§ 16). Saksa keeles vähemalt antakse neile küll pisut teistsugused nimed.

Uued sünnitused on tehtaviku valemid „palutamas, palutamast, palutamata, palutada, palutades“. Nende kohta tähendatakse küll, et nad alles „vähe tarvitataavad“ olla (lk. 46). Kuid õigem oleks ütelda olnud: mitte kunagi tarvitataavad, sest et nende tarvitamise kohta ainustki näitust ei anta. Ja tõepoolest ei suudagi enesele niisugust lauset mõelda, kus neid võimalik tarvitada oleks.

Õpetus „seotud lausest“ (сочиненное предложение) ei ole küllalt selge ja arusaadav. „Seotud lausete“ hulka loetakse, näit., järgmised: „Vett võime näha, õhku üksi tunda“ ja „Та ei kõnelenud, vaid kirjutas“ (§ 189). Ei ole näha, mispoolest nad „liidetud lausetest“ (§ 172, слитное предложение) ära eranevad.

Lauset „ehk laulab lind aga lepikus“ (§ 170) võib niisama hästi kahtlevaks, kui ka küsivaks nimetada, ja sellepärast ongi siin võimalik küsimisemärki (?) tarvitada. Kuid muude kahtlevate lausete järele

1) Vrdl. Dr. M. Veske, „Eesti keele healte õpetus“, lk. 37, § 48.

2) Vrdl. cand. Jõgever, „Eesti keele õpetus“, lk. 90.

3) Vrdl. Dr. M. Veske, „Eesti keele healte õpetus“, lk. 16 § 18 a lk. 22, § 24.

(§ 171), milles küsimust ei peitu, ei saa ometi küsimisemärki tarvitada. Näit.: Lind laulvat lepinkus.

Niisama ei ole mitte päris õige, et „ühesugusid lauseosaid, kui neid enam kui üks on“, teineteisest ikka komma abil ära erandatakse (§§ 175, 194, 198, p. 2.). Näit.: Venna suur valge kivist maja paistab eemalt. Sõitsin Tartust Valka. Esimeses lauses on 4 tunnust¹⁾ (attributum), teises — 2 kohamäärust, kuid teatud põhjustel siin kommasid ometi ei kirjutata. Sellesama pärast tuleb kommasid ka lauses „suur, sügav, sinine meri on uhke ja ilus“ (§ 198, p. 2) ebakohasteks pidada.

Kirja-vahemärkisid on raamatus ka muidu võõriti tarvitatud, nii et mõnikord hästi aru ei saa, mis ütelda tahetakse. Näit.: harjutuses nr. 14: „Hää söök — keedab sööki“, „Sauna ahi — elab saunas“. — Harjutus nr. 29: Näitus: „Valged asjad. Lumi. Paber“. Kui „lumi“ ja „paber“ ka valged on, siis ei ole selge, miks neid veel iseäraldi „valgete asjade“ kõrval nimetatakse: mõlemad mõisted on siis juba isegi kogumõistes „valged asjad“ olemas.

Tähtsamates keeleõpetuse-raamatutes seni pea üleüldiselt juba tarvitusel olnud nimetuste asemele on palju uusi võetud. Nii: kostjad, määravad, määramata ja eitavad asesõnad; tegusõna; vältuse olevik; vältuse ja lõpususe minevik ja tulevik; hüüdalus; liidetud, kokkupandud ja seotud lause; erandus. — „Kostjateks asesõnadeks“ on nimetatud: kes, mis, mitmes, missugune, määrane, kumb. Ei ole aga aru saada, mis „kostus“ või vastus on nendes olemas. — „Määrajateks“ on nimetatud näitavad asesõnad „see, seesinine, säärane“ jne., kuhu umbarvulistest veel sõnad „kõik“ ja „igaüks“ on juure võetud. Teised umbarvulised on „määramata asesõnadeks ristitud. Ka siin ei saa selgust, mis poolest see jaotus ja need nimetused endistest paremad oleksivad. — „Eitavate asesõnade“ jaoks ei leidu kahjuks Eesti keeles — asesõnu! „Ükski“ ja „miski“, mis selle nimetuse alla paigutatud, ei ole sugugi eitamiseloomalised. Näit.: Kui siin miski tarvisus oleks, siis ometi ükski sõna leiduks. Üle jääb ainult sõnake „ei“, mis aga enam asesõna ei ole. — Ajasõna asemel tarvitatakse „tegu sõna“. Sihilistele ajasõnadele see nimetus ju sünniks, kuid sihita ajasõnad mis just tegevuseta olekut ilmutavad, puikleivad kõigest väest tema vastu. Näit.: lamema, viibima, olema, laisklema, seisma jne. — „Erandus“ — sõnast erandama „ära lahutama, isoleerima, separeerima“ — ei ole just kohane tolle lauseliikme nimetuseks, mida võõras keeles attributum, опредѣленіе, hüütakse, sest et ta võõriti mõistmisele viib. Ka nimetust „hüüdalus“ (hüüdsõna, обращение) ei saa kiita, sest et ta lauseliikmete harutamisel lastele asjata raskust võib sünnitada. Niisama on lisaõnad „vältus“ ja „lõpusus“ aegade nimetamisel ilmaaegsed uuendused.

1) Tunnus „tundemärk“, mis Soome keelest võetud, tuleb sõnast tunn d m a. Tähendatud lauseliikme iseloomu äramääramiseks näib mul see sõna kohasem olevat, kui seni tarvitatud „määrus, lisandus, täiendus, erandus“.

Raamatu keel on läbistikku kaunis konarline. Nii, näit., ei juhita häält, vaid — „puhutakse“; tähti ei ütelda välja ega loeta, vaid — „kõnel-dakse“; ei mõisteta mitte enam, nagu seni, meelega, vaid — „meeltega, s. o. nägemise, kuulmise, tundmise ja haistmisega“ (§ 38); olevusi ei tunne meie ka enam meelte abil, vaid „olevused annavad meie meeltele tööd“; „asjade nimesid“ nähtakse (§ 40); maja ehitatakse „peremehest“ (§ 99); üteldakse — mitte suuga, vaid — „nimisõnaga, asesõnaga“ jne. (§§ 157 ja 158); lause ütleb „teise lause osa“ (§ 176) ja „sihitust“ (§ 182).

Seletused ja äramääramised on sagedasti niisuguse kuju saanud, et — hammas ei hakka. Nii, tutvustamine käänetega (§ 47). Seletused, mis siin antakse, on üks teisest ikka keerulisemad. Näituseks olgu järgmine lause: „Lauata tuba = laud on asjaks, mis toal puudub; asjade vaheolu on vastastikune puudumine“. Sellest ja sarnastest seletustest saadakse järgmine äramäärus: „Sõna kuju, mille lõpuga asjade vaheolu üteldakse, kutsutakse k ä ä n e t e k s“ (§ 48). — Kui segaseks iseenesest lihtsat asja „seletamise“ kaudu võib teha, näitab 137 §. Lauset „tamm kasvab kuuse kõrval“ seletatakse järgmiselt: „Siin on meil kaks asja: tamm ja kuusk — ja ühe asja (tamme) olek kasvab. Tamme olekut kuuse kohta tähendame sõnaga „k õ r v a l“. Sellel „seletamisel“ jääb aga arusaamataks, kui „tamm ja kuusk kasvavad“, missugune „asja olek“ siis veel „kasvab“. — Järgmise lause „maja kohal lendas kurg“ seletamine on esimese vääriline: „Nõnda-samuti tähendame kure tegevust — lendamist — maja kohta sõnaga k o h a l“. Seletatavast lausest ei paista aga sugugi välja, et kure tegevus „maja kohta“ käiks. — Mõnikord hakatakse ka seal „seletama“, kus midagi polegi seletada. Näit. 63 §: „Omadus üteldakse ainult asja kohta, ja pole teda siis võimalik ütelda, kui asja pole“. Niisugune targutamine laste ees on tuluta. — On siiski kohte, kus seletamise liiga tagasihoidlik on oldud. Omadussõna II. võrdlusastet (§ 67), näit., seletatakse järgmiselt: „Võrd-aste — kus üks asi teisega omaduse poolest võrreldud on“. Mis selgust võib laps nii puudulikust seletamisest või äramääramisest saada?

Paiguti on ka loogika nõrgal jalal. Nii, näit., sellest, et „üks ja seesama häälik paljudes sõnades ette tuleb“, ei saa veel kohe järeldada, et „sellepärast kõiki häälikuid, mis keeles ette tulevad, võib üles leida“ (§ 2). Palju enamalt peaks siit järeldatama, et sellepärast hääli-kuid — v ä h e v a j a l ä h e b. — 179 § on järeldus, mis otstarbeks kõiki neid „lause osade küsimisi“ vaja teada, imandamata jäänud.

Raamatu paber on häa, trükk ilus ja selge.

Ettetoodud puuduste nähes aga tuleb küll kahelda, kas „Emakeele õpetus“ praegusel kujul, ilma põhjaliku ümbertöötamiseta, suudab koolidesse teed leida.

J. Tammemägi.

Tähendused keele kohta.

II.

Mõnede kohanimede tarvitamisel oleks soovida, et nende algustähendust meeles peetaks, siis ei kirjutataks ega loetaks neid võõriti. Neva jõgi loetakse ja kirjutatakse vahel kahe e-ga. See on võõriti. Neva tähendab Soome keeles lagedat soomaad. Rõhk on iseenesest mõista algussilbi pääl ja e niisama lühike kui sõnas „kevade“. — Viimasel ajal nimetatakse ajaehtedes sagedaste kohanime Terijoki (suvitusepaik Peterburi ja Viiburi vahel), aga käänatakse sagedaste võõriti, näit. Terijokis, kus peaks kirjutama Terijoel, sest nimi tähendab „Tedrejõgi“. — Vana nime „Nurmegunde“ on nagu Sakala nimegi viimastel aegadel hakatud tarvitama, aga selles võõriti kujus kui ta Läti Hendriku kroonikas on. Tema vana-aegne kuju on Nurmekunda, nüüdse keele järele Nurmekund ehk Nurmekond. Läti Hendriku „Rotalia“ tähendab kohanime Rotala ehk Rutala (Rudala); nüüd on see Ridalaks muutunud. On siis asjata teda Läti Hendriku kirjaviisis tarvitada ehk päälegi „Rotaalia“ kirjutada, sest rõhk peab ikka esimese silbi pääl seisma.

Eesti keele rõhku ei tohiks ka alati tarvitusel olevate võõraste kohanimede juures unustada. Näit. mitte Ameerika, vaid Amerika, kuidas soomlased lausuvad ja ka Eestis yanem rahvas räägib. Niisama on lugu muude võõraste sõnadega. Politika peaks ka Eesti rõhuga lugema, seda enam et selle rõhk võõrastes keeltes muutlik on, sest iga keel tarvitab rõhku oma loomu järele. Niisama oleks roman parem kui romaan. Soomlased tarvitavad rõhku alati kindlaste oma keele seaduste järele. See on ka võõrastele, kes neid keeli õpivad, suureks kergituseks. Eestlased on viimasel ajal iseäranis linnades rõhu asjus võõra mõju alla sattunud. See haavab keeletundmust. Keegi ei pane maailmas seda imeks, kui kõik sõnad räägitavas keeles selle keele rõhuseaduste järele lausutakse; küll aga äratab pahameelt võõra rõhu võõriti kohale paigutamine, nagu seda Eestis sagedaste kuulda on.

Võõraid sõnu on viimasel ajal mõnes ajalehe kirjutuses nii rohkesti tarvitatud, et lugijal „võõraste sõnade raamatut“ vaja oleks. Seda aga Eesti keeles veel ei ole, ja soovida on, et seda ilalgi tarvis ei oleks. Iseäranis laiduväärt selle juures on, et võõraste sõnade välimine kuju, näit. lõpud, niisuguseks jäetakse, kuidas juhtub, ehk koguni Saksa lõpp kirjutatakse, kui ka sõna muust keelest on. Kirjaks läheb keel sedaviisi.

Arvusõnade juures, kus Eesti keel ainsust nõuab, tarvitatakse vahel võõra keele mõjul paljust. Näit. Olivad seal paar politseimeest korda pidamas. (Oli paar jne.) Astusivad tупpa kolm meest. (Astus tупpa jne.)

J. Tilk.

Alamal seisev kiri on meile „täiel kujul äratrükkimiseks“ sisse saadetud. Meie võime temast aga ainult seda avaldada, mis õiendatava asja kohta käib.

Väga auustatud toimetaja herra!

Palun järgmistele ridadele Eesti Kirjanduse Seltsi kuukirjas ruumi lubada.

„Eesti Kirjanduse“ s. a. IV. numbris arvustab hra. J. Tammemägi C. R. Jakobsoni Kooli lugemise raamatut. Selle arvustuse lõpul loeme: „Sest avalikult on küllalt juba sellest jutustatud ja kirjutatud, missuguste auualandavate kommetega värvimütsi-andmine ühenduses seisab, nii et iseenesest lugupidajad isikud ei tihka teda püüdmagi minna“.

Kui Eesti korporatsiooni liige võin mina teatada, et meil värvimütsi-andmine mingisuguste auualandavate kommetega ühenduses ei seisa. Kui vast nii mõnigi „ei tihka“ ka meie Eesti korporatsioonidesse tulla, siis on sagedasti niisugustel põhjuseks vähem iseenesest lugupidamine, küll aga — tühjad eelarvamised ja pisikene väiklus, mis sellest ei suuda jagu saada, et välimine märk veel ühisuse sisu ei loo.

Tartus, 10. IV. 1908.

Stud. jur. **Leonhard Neumann.**
„Fraternitas Estica“ liige.

J. W. Jannsen kui ilukirjanik.

M. Kampmann.

(Järg.)

3. Jannseni algupäraste juttude arvu ei ole mitte kerge ära määrata. Esiteks ei ole võimalik ümbertehtud ja täiesti algupäraste juttude vahele kindlat vahet teha. Selleks oleks tarvis mineva aastasaja keskel ja varemini ilmunud Saksa külajuttusid laiemalt tundma õppida ja Jannseni töösid nendega võrrelda. See töö on raske ja igav, sest tähendatud liiki Saksa jutukirjandus on väga laialine. Ometi on nende ridade kirjutajal korda läinud mõndagi alguskirja üles leida, mida Jannsen tarvitanud ja seega üht osa ümberalatatud töösid algupärastest lahutada.

Kõige päält loeme Jannseni algupäraste juttude hulka niisuguseid laiendatud jutujätkusid, mis tõsiste kodumaal ette tulnud sündmuste pääl põhjenevad, nagu: „Ühe vaese köstri kimbatus“ (1857); „Juudi rättsepp“ (1858); „Kuida enne olnud ja kuida pärast oli“ (1857); „Maa-targad“ (1857); „Kuida Pajuvere Ellu püksid jalga sai“, vanasti Otepääs sündinud lugu (1878). Edasi loeme algupärasteks töödeks seesuguseid pikemaid jutustusi, mis kahtlemata tüüpilisi Eesti elu ja olu iseäraldusi kirjeldavad, elu ja olu, mille sugust võõrsilt ei leita. Nendes juttudes on tegevus pääliskaudne, lihtne, keel algupärane, rahvalik, täis elavust, toredaid võrdlusi, piltisid ja nalja. Seesuguste algupäraste tööde hulka tulevad lugeda: „Uus vari-seer ehk kõrtsita ja kõrtsiga küla“ (1860); „Nurme Liisa ehk mis külas sünnib“ (1860); külajutud, õigemini karakteri kirjeldused: 1) Kella-Mihkel. 2) Jänes-Hans. 3) Karja-Tõnu. 4) Onne-Kaarel. (1874).

Mõned Jannseni jutud, nagu: „Peretütar ja vaene laps“ (1853); „Kasuema ja kasulaps“ (1865); „Mis Merekülas sündis“ (1867); „Turjaküla koolmeister Rein Silk“ (1875) ja „Oruveske“ (1876) on tükati algu-

päraste tööde nägu. Nad sisaldavad mõndagi, mis meile kodumaa elu ja olu meele tuletab. Mitmes nende hulgast antakse ka mõista, et jutustatav lugu meie kodumaa piirides sündinud olevat. Tegevuse koha nimetamise juures on Jannsen üleüldse väga ettevaatlik. Ümbertehtud juttudele on raske tõsiselt kohalikku värvi anda. Mitmel põhjusel pean ülemalnimetatud juttude algupärasuse üle kahtlust avaldama, ehk küll mull pole korda läinud alguskirju, mida Jannsen nende kirjutamisel eeskujuks võtnud, üles leida. Pärnis koduste olude kõrval leidub neis sündmusi ja asju, mis meie maal mitte ette ei tule, küll aga Saksamaal. „Rein Silk“ ehk Kooli-Rein näituseks on otse tüüpilik külakoolmeister mineva aastasaja keskpaigast. Ta olevat Võõpsu ja Haapsalu vahel elanud, esmalt Turjakülas, pärast Vainukülas ja viimaks Hirvekülas lapsi õpetanud ja siis T. linna oma kaupmehes poja juure elama läinud. Kuid armastus kooliameti ja nooresoo vastu on Silgul nii suur, et ta ka rauga eas ilma koolita elada ei või. Kui Vainukülasse kord jälle uut koolmeistrit otsitakse, on vana Silk ka koha-soovijate hulgas. Ta pannakse uuesti ametisse. Vaevalt jaksab ta mõned päevad lapsi õpetada, siis peab Silk „streike“, see on, jääb järsku raskesti haigeks ja sureb ära. Sõna „streike“ oleks redaktor Jannsen, selleaegsete sündmuste mõju all seistes, ka oma algupärasest jutust tarvitada võinud. Siiski jääb temast nagu ka külanimedest „Hirveküla“ (Hirschdorf) jne. võõras magu suhu. Kuid hoopis võimata on see meie oludes, et külakoolmeister oma poisid pühapäeval kirikutorni saadab kella lööma. Saksamaal selle vastu, kus enamasti igas suuremas külas oma kirik ja koolmeister ühtlasi kirikuametnik, on see harilik nähtus. Kuid iga väikest asja ei tulnud Jannsenil meele olude järele ümber muuta.

Jutustust „K a s u e m a j a k a s u l a p s“ (1865) on mitmelt poolt Jannseni algupäraseks tööks peetud. Päälikaudselt vaadates näitab ta meile õige omane olevat. Ometi leidub temas hulk sündmusi, mis jutu algupärasuse õige kahtlaseks teevad. Ei ole veel kuulnud meie maal sel teel valla vaestelaste eest hoolitsetavat, et neid vallakohtu poolt avaliku oksjoni pääl oleks vähem pakkujatele toita antud, nagu seda tähendatud jutust väikse Hindrik Rotiga sünnib. Ütleme, et Jannsen selle loo halastamata vallavalitsuste pilkamiseks oleks välja mõtelnud. Siiski on seal veel teisi sündmusi küllalt, mis meie oludega kokku ei riimi. Küla öövaht Viilip, kel omal kümme last kodus, võtaks häämeelega väikse Hindriku odava kostiraha eest oma juure, kuid vallavanem ei lase, sest „seaduse järele peab vaenelaps avalikult välja pakutud ja selle kätte antud saama, kes tema eest kõige vähem kostiraha nõuab“. Kas oli meil 1865

seesugust seadust, kas oli meil külas elukutselisi öövahtisid, kel suur perekond toita? Kõrgemaid inimesi teretades „kaabib see vallavanem jalaga, nagu härg kumardab, kui ta maad kaabib“. Seesugust komplimendi tegemist ei tunta meie külades praegugi veel ja 1865 a. ammuigi mitte. Sel ajal paitati sakste kintsusid. Hindrik Rott õpib kolm aastat seminaris ja hakkab siis külakoolmeistriks. Meie külakoolmeistrite seminar asutati aga alles 1873, kaheksa aastat pärast jutu ilmumist, meie seminaril oli kaheaastane kursus. Kooliametit pidades asutab koolmeister Hindrik Rott külas lauluseltsi. 1865 a. ei tuntud meie maal igas külas veel laulukoorigi. Lauluseltsis lauldi meestekooris laulusid, mis suurel osal „Eesti Laulikus“ trükitud. Kuid nende laulude jaoks polnud siis ega ole nüüd Eesti keeles meestekoori nootisid olemas. Kuidas siis koorilaul ilma nootideta nii ruttu edeneda võis! Lauluseltsi asutamise pärast saab koolmeister Rott maakonna kooliülevaate käest noomituse. Seltsielu ja laul tegevat rahva halbiks ja kõrgiks, alandus kaduvat. Kooliolus olnud enne jutu ilmumist ajad, „nagu sui ja talve lahkumine“. Tõepoolest oli Eesti kooliolus 1865. ümber päris vaikne asi, kuid Saksa riikides oli sel ajal rahvakoolide kroonu alla seadmine päevakorral, see sünnitas suurt ärevust; seal oli tõesti sui ja talve lahkumise aeg. Ka mitmed kombes, nagu mitsud ja matsud armastajate suude vahel, jalga kiipamine teretuse juures jne., on igatahes selleaegse eestlasele võõrad. „Kasuema ja kasulaps“ ei või Jannseni algupärane töö olla, olgu siis, et Jannsen võõramaa elu kirjeldada tahtis. Seesugust nõuu ei võinud Jannsenil olla.

Sedasama ütlesin ma ka „Oruveske“ kohta, mis 1876. ilmus. See on möldri rahva lugu Napoleon I. sõdade ajast. Jutul on mitmeti sarnadust Koidula „Ojamöldriga“, kuid minija asemel mängib „Oruveskel“ möldri väimees päätegelase osa. „Ojamöldris“ oleme igal sammul täiesti kodus, „Ojavesket“ lugedes ei saa kunagi võõrsilviibimise tundmusest lahti. Kütiküla rikas mölder Hans Saarmas oma valge unimütsiga, kurkidega ja suhkru-hernestega, Oruveski oma lähedal olevate suurepäraliste lossivaremetega, tore külakõrts „Punaloss“ ei ole pildid meie maa elust 1812. aastal, olgu küll, et jutus Orujõe Ema-, Pärnu- ja Koivajõega võrreldakse, prantslaste tungimisest Kuramaale ja „Masingsi ajalehest“ kõne on. Eestimaa kõrtsid olivad oma näotuse ja mustuse poolest nii iseäralised, et neid kunagi lossidega ei võidud võrrelda. Küllap on meil siin mõne Saksamaa nägusa „Wirtshausiga“ tegemist, mis luuletajaidki tihti vaimustas.

Kuid see ei ole veel mitte ainuke eksimise võimalus Jannseni algupäraste juttude äramääramise juures, et meie

ümbertehtud töösid algupärasteks loeme. Aastast 1863 pääle oli Lydia Jannsen isal abiks ja avaldas omalt poolt hulga algupäraseid ja tõlgitud ning moonutatud külajuttusid. Seega tuleb meil isa ja tütre tööde vahel vahet teha. See oleks raske ülesanne, sest et Koidula isa kõnetooni ja stiili järele püüab aimata. Õnneks on Koidula ise appi tulnud ja „Eesti Postimehes“, „Jututoas“ ning „E. P. Kalendris“ ilmunud juttude nimekirja kokku seadnud, kust näha võib, mis Jannseni enese, mis Koidula sulest tulnud ja mis kahasse kirjutatud. Koidula tööde täielik nimekirja ilmus „Eesti Kirjanduse“ minevases numbris. Koidula juttude tundemärkideks, mis neid Jannseni omadest lahutavad, pean ma sügavamat, hingeliselt põhjendatud tegevust ning laiemalt ja täielisemalt kujutatud karakterisid, mis Koidula töödele suurema kunstiväärtuse annavad. Pääle selle armastab Koidula rahvaluulet ja Kreutzvaldi salmikuid juttudesse põimida, kuna Jannsen, iseäranis oma vanemates juttudes, lugejat Laulu- raamatusse ja Piiblistse juhatab ja neist mitmed kohad sõna- sõnalt ära trükib.

Jäab veel üle Jannseni katseid näitemängu- kirjutamises nimetada. See ilukirjanduseharu tekkis Jannsenil alles Tartus. Näitemäng näib Jannsenile esmalt vastumeelt olevat, ta ei sündinud endise kõstri kirikliku maitsega hästi kokku. Veel aastal 1865 vastab Jannsen ühe kirjasaatjale: „Kas teie üsna tõesti Postimehe käest nõuate, et tema ka teatrimängust peab sõnumid tooma? Oi vennike, viimaks tuleb mõni ja pärib tema käest veel teadust, kus kõrtsis linna pürjelid iga õhtu käinud, mis nende emandad igaks lõunaks keetnud ja keda voorimehed iga päev sõidutanud. No vaat, see oleks asi!“ Et siin 1865. a. saksakeelsest teatrist kõneldakse, see ei ole vabanduseks, sest Jannsen toob muidu sakste laulupidudest, kontsertidest jne. küll sõnumid. Niipea kui Eesti seltsi-elu Tartus ärkas, tuli ka Eesti näitemängu nõudmine päevakorrale. Seda nõudmist täitis kõige päält Koidula, kui ta 1870. a. „Saaremaa onupoja“ kirjutas ja ise „Vanemuises“ ette kanda aitas. Sellest sündmusest kõneles Jannsen „Eesti Postimehes“ nähtava häämeelega. Aastal 1873 kirjutab Jannsen ise näidendi „Pärmi Jaagu unenägu“ ja toob ajalehes ta sisust pika seletuse. Hiljemini kirjutab Jannsen veel „Kihlvedu 5000 rubla pääle ehk miljonär vangis“, mille sisu ta samati „Eesti Postimehes“ avaldab. Jannseni viimne näitend „Tuhalabida valitsus“ ilmus 1880. a. „E. Postimehe Kalendris“ täielikult. Need näidendid on kõik üleüldist laadi lustmängud; Eesti tüüpusid neist ei leidu, päris Eesti elu nad ei kujuta.

Jannseni seisukoht ja maitse ilukirjanduses. Paneme nüüd tähele, missugusest seisukohast Jannsen oma ilukirjanduse toodetes elu pääle vaatab, kuidas ta elu kujutab ja missugust maitset ta omas luules avaldab. Jannseni vanemad kirjatööd on karva päält sedasama laadi, mis teistel selleaegsetel kõstritel ja kooliõpetajatel, kes ilukirjandust soetasivad, nagu näit. Lorenzson, Freundlich, Gildenmann, Thomasson, Schwelle jne. Sel ajal tõlgiti Saksa keelest laulusid ja moraliseerivaid juttusid. Need, nagu näit. „Jenoveva“, „Appolonius“, „Hirlanda“, „Kriseldis“ jne. olivad, kas tõesti sündinud ehk vähemalt nendeks peetud, „liigutavad, haledad ja väga armsad lugemised“, mis tagakiusatud naisterahvaste kurba saatust kujutasivad ja kombeõpetust pakkusivad. Kui võõrsilt sisse toodud produktil puudub neil Eesti rahvuslik karakter. Jannseni tõlgitud laulud ja esimesed jutustused avaldavad just sedasama maitset ja sihti, mis teised sel ajal ilmunud haledad, tõestisündinud lood. Jannseni tüüpilisem hale jutt on „Eistákius“ (1848). Kuulus Rooma sõjapäälilik Placidus on jahi pääl imelist nägemist näinud. Selle nägemise mõjul laseb ta ennast oma perekonnaga ristida. Tema ristinimi on Eistákius. Kui keiser Trajanuse ajal ristirahva tagakiusamine algas, pidi Eistákius oma perega Aafrikasse põgenema. Merel sattub Eistákius röövlite kätte. Need võtavad ta varanduse ning abikaasa ühes ning jätavad Eistákius kahe pojaga kuhugile tühja mereranda maha. Lõvi viib Eistákius lapse ära; ta abikaasa müüvad röövliid pärisorjaks. Eistákius peab 15 aastat talupoja sulasena endale päätoidust teenima. Kui roomlaste ja partlaste vahel sõda tõusis, otsiti vahva päälilik Placidus ta üksildasest elukohast üles ja anti ta kätte Rooma vägede ülemjuhatus. Eistákius võitis partlased ära, tõusis uuesti auusse ja leidis ka oma abikaasa ning pojad üles. Trajanuse surma järele saab Hadrianus keisriks. See nõuab Eistákiuselt ristiusu mahajätmist. Et Eistákius südame-tunnistuse vastu ei taha teha ja ristiusule truuks jääb, laseb Hadrianus tema ühes abikaasa ja kahe pojaga tulisesse raudahju visata. Nende tagakiusatud, valu- ja pisarikkal elul on juhtmõtteks sõna: „Kes surmani kannatab, peab taevas elukrooni pärima“.

Haleduse voolu kirjanikka karakteriseerib haruldane rahulolek meie kodumaa oludega. Vistist leidus mineva aastasaja keskel Eesti rahva hulgas neid küllalt, kes rõhutatud oludes elasivad, pigistust ning piina tundsid ja paremat, lahkemat põlve igatsesivad. Meie teame, et sel ajal nälg ja raske teoorjus suuri majanduslisi ja usulisi liikumisi rahva seas sünnitasivad. Kuid kõigest sellest pole haleduse voolu ilukirjanikkude toodetes silmapaistvaid jälgi leida. Selle aja kirjamehi, kiriku-

õpetajaid ja kõstrid, juhiv usuline tundmus, millele mõistus ja tahtmine endid pidivad alla andma. Talupoja elu vaikes looduse süles, isegi raskes teoorjuses ja näljapõlves, on sentimentalistlikkude kirjanikkude kujutuse järele kõige õnnelikum ja parem teistest seisustest. Seda sentimentalistlist maitset avaldab Jannsen iseäranis selgesti omas „Eesti laulikus“, milles ta rahvast vaigistab, talle rahulolemist õpetab. Kuuleme sealt näituseks „Sulase laulu“:

„Ma ollen kül üks vaene tallo orri
Ja palle higgis tenin omma leiba;
Ei siiski sa, oh laimaja, so lorri
Mo armast põlve halvaks teha ka.
Ni ma- kui saksamehhed
On Jummal ees ühhed,
Sest ollen rahhul omma tallo põlves,
Teen tööd, söön leiba, ellan rahho sees“.

Jannsen ise kaebab ajalehes, et rahulolemine rahva seas kadunud, püüab lauludes rahulolemist äratada, ilma et rahulolematuse põhjust oleks ära kaotada püütud.

Haleduse voolu toodeid ja meie vanemate ilukirjanikkude vaateid karakteriseerivad kõige paremini Jannseni järgmised salmid „Põllumehe õhtulaulust“:

„Kül rikkad mitu roga sövad,
Neil kogid, pradid kä;
Mis siiski ennam sõnuks savad,
Kui tallo innime!
On leiba, räime meil ja pima,
Kord võid ka pühha pä;
Mis on siis meie suggul vigga,
Kui kallis tervis kä“.

Et olud Jannseni ajal tõepoolest nii rahuloldavad ei olnud, kui siin kirjeldatakse, seda näitavad meile Mahtra ja Pühajärve sündmused. Esiotsa ei saanud Jannsen kodumaa oludest õieti aru. „Kas on Eesti rahval tõesti oma põlve üle kaebamist?“ küsib ta 1861. aastal ja vastab ise: „Orjade ja sulaste käsi käib rahuloldavalt, ainult rahulik meel hakkab rahva seas kaduma. Õnnelik elu ei tule mitte rikkusest ja kuldsest põlvest, vaid rahulikust südamest, mis Jumal kellegile ei keela. Sellepärast teeme tööd ja täname Jumalat, kui meil tööd teha on. Eesti mehed, tehkem tänuga ja vagusi oma tööd, kõik nuker meel ja nurisemine seisku meist eemal“. Nii vaigistas Jannsen rahvast kuni Eesti rahvusliku ärkamise ajani, mis teatavasti „Kalevi-
poja“ ilmumisega algas ja esimesest suurest laulupidust võimsalt hoogu sai. 1869. aastast saadik on Jannseni vaadetes

selget pööret tunda. Jannsen hakkab rahva elu tõsise rahvamehe silmaga tähele panema ja tuleb siis otsusele, et meie olud sugugi nii hiilgavad ei olnud kui öeldi. 1869. a., pärast esimest laulupidu, ei ole Jannsen meie maa oludega enam mitte rahul. Ta laseb Põllu-Tõnu Saks-Hansule ütelda: „Keegi rõõmustas pärast priikslaskmist: „Nüüd oleme alles Liivimaa tõeste omale saanud“. Ja teine ütles naabri kubermangus mineval talvel: „Mats, miks sa välja rändad, sul on alles terve kasuk seljas“? — Kas niisugusest kõnest lahke kokkuleppimine peab välja paistma? Üks Jumal, keiser, kirik, maa jne., Hans tee mis tahad, kui seal tõsist kokkusundimist ei ole, siis ei parane asjad mitte palju. Puu ei raiuta mitte ühelt poolt. Mis mõlemile tarvis, seda tehku mõlemad“.

Meie rahvamehed ja Eesti ärkamise aja kirjanikud leidsivad, et olud Eesti rahvale niihästi vaimliselt kui aineliselt, seltskondliselt ning õigusliselt väljakannatamata olivad. Neist oludest tuli välja pääseda. Ja kui kirjamehed tööelusid mitte muuta ei suutnud, siis katsuti vastikuid asju vähemalt sel teel unustusesse vajutada, et võitlemiseks rahvuslist tundmust äratati ja kauniskirjanduses uut, paremat elujärge, lahedamat põlve roosilistes värvides ette kujutati. Soetati usaldust iseenese vastu. Põgeneti ilukirjanduse loomisel inetust olevikust ja elutõsidusest ära ja ehitati tuleviku õhulossisid, mis vaatajale, kellele värvitud aateklaasid silmade ette seatud, imekaunilt vastu särasivad. Aadete kõrguselt vaadeti maailma ja elu nagu mängu pääle alla, kujutati seda oma subjektiviiliste vaadete järele. Talutütred lasti ilukirjanduse toodetes, üks-kaks-kolm, mõisnikkudele mehele minna, vaesed külapoisid parunitest ette jõuda, kõrgest soost abikaasasid võtta, mõisaid ja auunimesid omandada. See oli romantismuse aeg Eesti ilukirjanduses, mis haledate juttude valitsuse lõpetas. Sel ajal muutub Jannseni maitse ja siht ilukirjanduses. Ta hakkab juttudes, mis rahvusliku ärkamise ajal kirjutatud, romantilist värvi tarvitama, rahvuslist sihti avaldama. Nüüd ei ole talupoja ja sulase elu tema meelest enam nõnda õnnelik ja meelitav, et temaga võiks igavesti rahul olla, vaid jututegelased lastakse nüüd üles poole kippuda, haridust, paremat elujärge, kõrgemat seisust taga nõuda. Jannseni tüüpilisem romantiline jutt on „Voldemar ja Jüri ehk mis võib inimesest saada, kelle nimi Jüri on?“ (1866). See Eesti romantilise ilukirjanduse katsekakk ei ole mitte täiesti Jannseni töö, vaid H. Eisenschmidt poolt 1861. a. Inlandis avaldatud saksakeelse jutustuse „Woldemar und Jürri, ein baltisches Erziehungsbild“ vaba eestistus. Sündmustiku on Jannsen „Inlandist“ võtnud, jutustuse viisi ja keele poolest on jutt algupärane. Jannseni sissejuhatus näitab

meile selgesti, kuhu poole kirjaniku uued sihid ja vaated kalduvad. Sissejuhatusest loeme: „On inimesi maa pääl olnud ja on praegugi veel, kes arvavad: vaene ei tohi rikkaks, rumal targaks ega alam ülemaks saada; see peab patt olema ja maailma asjad sassi ajama. Ja seda tahetakse mõnikord veel kurja sõnadega kinnitada, et need, kel see päha ei taha hakata, peaksivad märkama: oma lapsi palju koolitada pole tarvis, see teeb uhkeks ja segab meelt; kui oma viis päätükki mõistate ja pääkoolist läbi pääsete, sest on teile küllalt, enam ei ole tarvis. Meie jätame lugeja hooleks järele mõtelda, kas seesugune manitsus meie päevil veel õige on ehk mitte ja hakkame oma juttu pääle“. Ja nüüd toodakse õige ladusal keelel parunist kihelkonna-kohtuniku poja Woldemari ja aidamehe poja Jüri sündimise, ristimise, kasvatamise ja koolitamise lugu elementarkoolist kuni universiteedini järkjärgult ette. Jüri on Woldemarist igas tükis ees, isegi Vene keele väljarääkimises, mis muidu eestlasele väga visa asi näib olevat. Jüri õpib esiti kreiskoolis, siis gümnasiumis, kus ta virkuse eest abiraha osaliseks saab. Keegi professor võtab tema oma majasse, oma poja seltsiliseks, kaasõppijaks ning järeلائtajaks õppimise juures ja peab Jürit nagu oma poega. Nüüd on Jüril tee ka ülikooli lahti. Kuna Woldemar maagümnasiumis ennast ühe pingi päält teise pääle laseb lükata ja muidu pruugi pärast Tartus mõne aasta studendi nime all elab, saab Jüri targaks tohtriks ja viimati professori, oma endise häätegi, väimeheks. Tohtri ametis tõuseb Jüri staatsraadiks. Jutu lõpul kuuleme veel, et paruni tütar, Woldemari õde Julie, Jüri kihlasõnumit kuuldes oma kambri läinud, ukse lukku keeranud ja kummuli voodisse heites kibedasti nutnud. Paruni tütar Julie oli Jürit armastama hakanud, kuid Jüri ei pidanud paruni tütart enese vääriliseks. Alguskirja ja tõlke võrdlus näitab, et Jannseni töö kuivast saksakeelsest jutukesest keele ladususe ja voolava ütlemiseviisi poolest kaugelt ette käib.

(Lõpp tuleb.)

Põrgu wärawad.

Parallelid.

Fr. Mihkelson.

Kes ei oleks lugedes sagedasti tähele pannud, et kaks kirjanikku, ilma et teineteise töösid sugugi tunneksivad, tahtmata ühist ainet, ühist sündmustikku käsitavad? See on

paralleelne loomisetöö. Ainult siis, kui kindlad tunnistused käepärast on, ustakse, et sarnased tööd tõesti iseseisvalt on sündinud.

Kes ei oleks ka pääliskaudseltki muinasjuttude lugemisel märganud, et mitme rahva muinasjutud oma sisu poolest sagedasti õige ühte lähevad? Sarnane ühtlus avaldab ennast niihästi muinasjutu fabulis kui ka iseloomulikude tegelaste väljavalikus. Siin on juba raskem otsustada, kas rahvaste paralleelse vaimlise töö või laenujäreldestega tegemist on, või on teatud aine, teatud legend koguni rahvaste ühine omandus, mis juba algkodust lahkudes kaasa on võetud.

Aga just sarnased paralleelsed motiivid rahvaste legendides ja muinasjuttudes ahvatelevad enese juure, meelitavad endid uurima. Sest muinaslood ja nendes ettetoodavad tüüpused kujutavad meile rahva ja tema mineviku psühholoogilist ilmet. Rahva jumalad ja kangelased annavad oma auustajate eest vastust. Rahva mütologia on rahva kaju; metslase jumal on ka metslane. Need jumalad ja kangelased kehastavad enestes idealisid, milledest kõrgemaid rahvas enam luua ei suutnud. Ja sarnasel korral, kui üks muinasjutu motiv paljude rahvaste juures ette tuleb, võime meie neid muinasjuttusid võrreldes kõige kergemini iga rahva vaimlist iseäraldust, mille poolest ta teistest lahku läheb, ära tunda. Iga rahvas on ühisele motiivile omalt poolt midagi juure lisanud, mis just tema kohta karakterilik on, ta on vana aine kõrvale uue teisendi loonud, mis tema vaimlist ilma kõige paremini peegeldab. Nii paneb sõjakas rahvas võitlusevälja kangelasele kõige suurema pärja pähe; tema annab muinasjutule iseäralise sõjalise helgi; sõja sündmused tõusevad seal esimesele astmele. On aga sellesamasuline muinasjutt kaubitseja rahva ümber töötatud, siis kirjeldab ta häämeelega osavat äriajamist, võõraid maid ja rahvaid, kellega kaubareisidel tuttavaks on saanud. Põlluharija rahvas tõstab muinasjutu kangelaseks hoolsa ja rahuliku adramehe; muinasjutt saab tema juures koduliku, rahuliku iseloomu. Sest niisugused on nende rahvaste idealid — vaprus, osavus ja hoolikas töö — ja niisuguste idealide kehastusteks muutuvad ka nende muinasjuttude kangelased. Asupaiga kliima ja loodus, ajaloolikud sündmused, rahva majanduslik edenemise aste — sarnased tingimised määravad rahva vaimuvara iseloomu ja laadi. Igaüks kujutab enese jumala oma hinge tarviduste järele ja iga rahva muinaslugudes kujuneb tema iseloom.

Nii on siis parallel-muinasjuttude võrdlemisel suur tähtsus rahva psühholoogiliste iseäralduste äramääramise juures. Täiesti teistsuguse tööpõllu avavad nad ajaloo uurimisele. Võib olla,

et siamaale võrdlev folklori uurimine ajaloo kohta tähtsate resultatide poolest võrdlevast keeleteadusest taha on jäänud; võib ka väga olla, et tema „eelajaloolise ajaloo“ kohta iialgi nii kindlaid arvamisi avaldada ei võigi kui keeleteadus. Sest keeleteadusel on palju kindlamad alused ja piirid kui muinasjuttude tunnistustel. Esiteks: kui kahes keeles ühejuureline sõna leidub, siis peame tingimata oletama, et nimetatud sõna kas mõlemate keelte algomandus on ning rahvad vere poolest sugulased on, või et teine keel teiselt selle sõna laenanud on. Ühefabuliliste muinasjuttude kohta ei või seda aga mitte ütelda. Ei ole imeasi, kui kaks rahvast, kes juhtumise kombel ühesugustes majanduslikkudes ja looduslikkudes tingimistes elavad, täiesti iseseisvalt ühise ainelise muinasjutu loovad. — Keele pääle põhjendades jaotatakse terve inimese sugu rasside, rahvaste ja suguharude pääle. Tähendab, keeles valitseb teatud süstem, teatud korraldus, mille abil jälle teisi küsimusi selgitada, süstematiseerida võib. Muinasjuttusid on aga täiesti võimata niiviisi klassifitseerida. — Teiseks: Muinasjuttude fabulid lähevad võrdlemisi kiiresti rahvalt rahvale — ka mitme vahe-mehe läbi, kuna üksikute sõnade ja grammatikaliste vormide laenamine kauemat rahvaste kõrvuelamist või läbikäimist tarvitab. Keelelised laenamised nõuavad teatud eeltingimisi, nad on historilise momendi ja rahvaste majandusliku edenemise astmega seotud. Nad näitavad laenu sündimise ajajärgu rahvaste poliitiliste ja majandusliste vahekordade pääle, mille sündimisel laen tehtud on. Need laenud juhatavad liikuvate rahvaste rändamise teede pääle, annavad „eelajaloolise“ poliitilise elu üle selgitust. Milgi kombel teada saadud laenuandja elukoht juhatab ka laenuvõtja asukoha üles, sest need pidivad igatahes teineteise lähedal olema. Teame meie laenatud asja, siis teame ka, mis ühel oli ja teisel puudus. Nii aitavad küttimise, kalapüüdmise ja põlluharimise riistade nimetuste laenud iseäranis rahvaste majanduslise edenemise astmete äramääramise juures palju kaasa. Ühe sõnaga, siin valitseb üleüldine seadus: laenatakse sellelt, kellega lähedane läbikäimine on; laenatakse enam-kultuurilisemalt, enam-võimsamalt; laenaja on ikka vähem haritud ja alamal astmel seisja, kes välistele mõju-tele vastu ei suuda panna. — Mis aga muinasjuttude laialilagunemisesse puutub, siis ei leidu siin mingisuguseid ühiseid seadusi. Ei ole laenamise moment ega koht mõõduandev; ei ripu laen majanduslikkudest ega poliitilistest vahekordadest ära; ei tarvitse laenuvõtja laenuandjast tingimata alamal kultuurilisel astmel olla. Meie näeme iga päev, et praegune „haritud“ Europa vana ilma filosoofiliste vaadete ja luulekujude juure ikka ja ikka jälle tagasi tuleb (Zarathustra, Buddha jne.). Muinasjuttude randa-

mine on enam-vähem juhtumiste juhtida. Aga juhtumiste päale ei või teaduslisi uurimisi rajada.

Kuid igatahes on ka rahvaste muinaslugude, iseäranis aga parallel-muinasjuttude võrdlemisel ajaloo uurimise kohta asjalik tähtsus. Aga see tähtsus on teistsugune kui võrdleval keeleteadusel. Muinasjuttudes avaldab rahvas oma filosofilisi arvamisi, annab oma mõttelennule vaba liikumise võimaluse, kehastab oma idealid, loob enesele jumalad, keda auustada, ja kuradid, keda vihata. See tähendab: muinasjutud on rahva vaimlise kulturi mõõdupuuks, keelelised teated aga tema majandusliku kulturi näitajaks. Mõlemad pooled täiendavad üksteist. Nii on teatud ajajärgu ajaloo tundma õppimiseks selle aja rahva elu kujutavad ilukirjanduslikud tööd niisama tähtsad nagu kuivad statistikalikud teatedki. Parallel-muinasjuttude võrdlemisel võime näha, kui suur mõttelend ja hingeline haridus sel või teisel rahval, kes teatud motivi tarvitab, olnud on, kas ta ühist ainet peenemalt välja töötnud või koguni toorestanud on. Miski ei tee seda võrdlemise tööd nii kergeks, kui ühesisulised muinasjutud mitme rahva juures.

Kolmandaks tähendaksin veel parallel-muinasjuttude nagu iseenesest peenemate, täielikkumate rahva kunstitoodete päale. Miski ei anna laulule või jutule seda ümargust, väljatöötatud kuju, kui nende sagedane tarvitamine. Vanasõnad on kõige kitsama - kujulisemad rahvaluule näitused, aga nad on nagu brongsist valatud: ei saa ühte sõna ära võtta ega teist asemele panna. Nii on ka parallel-muinasjutud: neil pidi siis tõesti sarnane väärtus olema, kui mitu rahvast neid oma vaimuvara hulka vastu võtnud ja alles hoidnud on. Nende tegelased saavad ajajooksul isesuguse sümbolilise tähenduse, nad kehastavad eneses miskisugust filosoflist ideed, teatud ajajärgu ilma-vaateid ja ühiseid püüdmisi. Need muinasjutud on maailma kunstikirjandusele kõige paremateks primitivideks olnud. Nii-sugused on näituseks Prometheuse mütos ja keskaegsed legendid Faustist ning Don Juanist ja germanlaste Siegfriedist.

* * *

Ei ole võrdlev folklori uurimine mujal pool oma tööpõldu täielikult veel tarvitanud; Eestis aga on temast siitamaale vähe järeldusi näha. Vähemalt ei või sellel alal ühegi eestikeelse töö päale näidata, millel vähemgi teaduslik väärtus oleks. Sest ei või ju igatahes, näituseks, Dr. Hermannini kirjutusi, milledes muu seas „Kalevipoja“ põhjal selgeks tehtakse, et eestlased „juba enne Kolumbust Amerikamaal käinud ja koguni Grönlandi üle valitsenudki on“, uurimisteks pidada! Või annab see kritikalikust teadusetööst tunnistust, kui J. Rezoldt oma 1896. a.

ilmunud raamatule juba päälkirjaks julges panna: „Babeloni torn. Üks tähtis leidus, et Soomesugu rahvas, sellega siis ka meie suguvennad, on nimetatud torni esimesed ehitajad olnud!“ Aga niisugused on need „uurimised“ olnud — Fählmannist kuni meie päevini. Meie saame aru, kui Fählmann ja Kreutzvald oma mõttelennule liiga suure vabaduse andsid. Oli ju ärkamine aeg. Aga ärkav väikene on alati suurem kui kauem ärkvel olnud suur. Sarnased olivad ajad ka meie naabrite lätlaste juures, kus Pumpurs ja Auseklis nationale mütologia „välja kuulutasivad“. Aga ka järeltulejatele oli „isamaa auuks“ kõik lubatud. Ja „isamaa auuks“ kisti Tacituse aegade Roomas käimine ning fantastlikud melanchlainid päevavalgele. Dr. Hermann viisi seletati muinasaega, Jakobsoni kombel Eesti ajalugu. Nendel „uurimistel“ „ei puudu koguni luulelik maikgi“, kuidas Dr. Hermann oma naivsuses J. Bergmanni „Üleüldise ajaloo“ kohta tähendab. Näitustest ei ole puudu, — aga küll saab hää tuju tõstmiseks nendestki paarist!

On ka osalt arusaadav: ebakainetel „uurijatel“ puudus materjalgi, et tõsist tööd rahva vanavara ning muinasaaja tundmaõppimise kallal teha. Seni, kui see materjal veel korraldamata on ja tarvitamiseks kättesaadav ei ole, on igasugused sammud sel teel nagu teatud katsed alles, ilma sidemeta ja ülevaatliku selgusega.

Eesti folklori uurimisel seisab suur tuleviku töö teiste rahvaste ja meie vanaaja vaimlise läbikäimise sidemete, mõjude ja laenude ülesotsimises. Nii nagu meie ajaloolik aeg vähe iseseisvat vaimu avaldab, on ka meie muinasaaja elu vägevate väliste mõjude all mööda läinud: saatus on meid mitmesuguste veskikivide vahele hõõrumiseks paigutanud. Meie praegune „natsionalne tüüp“, meie iseloom ilmub nende mõjude resultatina. Sellepärast pakub viimaste analüüsimine meile iseäralikku huvitust. Kuna arhäologia ja keeleteadus seda katsuvad selgitada, mis majanduslistes ja poliitilistes tingimistes Soomesugu rahvad Europasse on tulnud ja siin kuni ajaloo alguseni elanud, — tuleb võrdleval rahvakirjanduse uurimisel seda selgitada, kui palju meie esivanemad üleüldisest rahvaste vaimlisest elust osa on võtnud, kui palju ja kelle mõju alla nad ennast on painutanud.

Missugune rahvakirjanduse osa oleks siin just iseäranis soovitatavaks uurimise põlluks? Kõige esiteks muidugi sarnased tooded, mis mitmel rahval ühe aine üle, ühedel motividel loodud on. Aga ka siin ei võiks oma kuju poolest liiga väikesed tööd, nagu vanasõnad, mõistatused ja lüürilised luuletused, suurt abi anda: oma elementarse ja üleüldise tooni pärast võisivad nad igal rahval täieste iseseisvalt sündida. Võrdlemise

võimalust pakuvad need laulud ja jutud, milles miskisugust juhtumist, sündmust edasi jutustatakse, s. o. epiliku sisuga tööd. Mida täielikuma ehitusega, peenemate ühte-minevate detailidega sarnased tööd on, seda järelalusrikkam on nende kõrvu-seadimine, seda kergem on neid teatud vaimlise läbikäimise tunnistajateks võtta.

Järgnevates märkustes olgu paar materjali näitust, mille najal põhjalikuma ja asjatundlikuma uurimise töö juures miskisuguseid kindlaid otsuseid ühe väikese rahvakirjanduse katkendi kohta teha võiks.

* * *

Teravamana lugemise juures võib kohe märgata, et „Kalevipoja“ viimaste laulude kallal kokkuliitja nagu väsinenult tööd on teinud, nagu oleks tema nooruslik jõud ja vaimu-värskus juba nõrkenud ja kadunud. Selles võivad nii mõnesugused põhjused süüdi olla. Esimene pool lugulaulust sündis kümne aasta vältusel, mil aega oli tarvilikku materjali koguda, põhjalikult läbi töötada ja loogikult kokku liita. Viimane osa sündis aga juba siis, kui väljaandmise mured ja aja nappus ruttama sundisivad. Nähtavasti oli Kreutzvald kaua aega kahevahel, mitmesse osasse tervet lugulaulu jagada: kas Fählmanni plaani järele 12-neks või 15 kuni 20-neks lauluks. Juba see ebakindlus segas terve töö ühist iseloomu ja tasakaalu. Ka ei suutnud Kreutzvald, nagu luuletaja, ainult rahva muinasjuttude ümberjutustamisega leppida. Tema tahtis oma töös teatud historilik-filosofilikku põhjusemõtet läbi viia, ta püüdis Kalevipojas terve Eesti rahva sümbolilikkude kehastust luua. Sellepärast lõpetab ta „Kalevipoja“ raudrüütlite maale tungimisega, s. o. rahva iseseisvuse lõppemise ning historiliku aja algusega. Rahva käest saadava materjali puudus sundis teda siin aga lihtsalt ajalugu salmimõõdus refereerima. Siin ei valitse mitte enam sügav luuletundmus, nagu esimestes lauludes, vaid kuiv sheem ja loogilik tarvidus. Võib ka väga võimalik olla, et kõiksugused takistused, mis väljaandmist raskendasivad, ning tolleaegse seltskonna külm asjast osavõtmine Kreutzvaldi jõudu ja töövõimu nõrgendasivad. Hoolimata arvustuse mõjul oli Kreutzvaldil nähtavasti kord koguni mõte raamatu trükkimistki ajutiseks pooleli jätta. Arusaadav, et sarnased kahevahel kõikumised ja meelehärm lugulaulu kokkuliitja päälle raugestavalt mõjusivad. Iseäranis tundub see nõrkus viimases ja eelviimases laulus, kus sõjast raudmeeste vastu, Kalevipoja surmast ning tema teise ilma elust jutustatakse. Üksikud episoodlikud kirjeldused, mis Kreutzvald nähtavasti rahva käest saanud on, liituvad siin ilma loogiliste sidemeteta ühte; katkendid jäävad kat-

kenditeks, siduvad lülid puuduvad. Üks sarnastest sügavalt-dissonantslikkudest katkenditest on ka jutustus Kalevipoja elust „Taara kangelaste keskel tule paistel“, mis sellega lõpeb, et ta taevast jälle tagasi saadetakse. „Vanaisa ise tarka“ peab oma nõuukogus aru ja jõuab viimaks otsusele:

<p>Kalevide kanget poega Põrgu vahipoisiks panna Alta ilma hoidamaie, Väravaida vahtimaie, Et ei selli sidemesta, Kuri peaseks kütkestest. Angund kehast lahkund vaimu, Taeva tõusnud tuikesta, Sunnitie sedamaida Külma kehasse kõndima, Asupaika alustama. Kalevide külma keha Tõusis jälle toibumaie Pääst saadik põlvedeni, Aga jõkke jäänud jalgu, Küljest katkend kintsusida Võind ei jumalate vägi, Taara tarkus terveks teha, Keha külge kinnitada. Kalevide poega pandi Ratsul valge hobu selga,</p>	<p>Saadetie salateedel Põrguriigi piiridele Väravaida valvamaie, Sarvikuda sõitlemaie, Et ei selli sidemesta, Kuri peaseks kütkestest. Kui siis Kalevide poega Veeres kalju väravasse Alla ilma ukse ette, Hüüetie ülevalta: „Raksa kalju rusikaga!“ Raske käega rabadessa Lõi ta kalju lõhkeela, — Aga käpp jäi kalju kütke, Rusik kinni kivirahnu. Sealap istub hobu seljas Praegu Kalevide poega Käsi kütkes kalju küljes, Valvab vahil väravada, Kaitseb kütkes teise kütkeid.</p>
---	---

Missugune kole dissonans, missugune ebaloogiksus! Kas selleks oli siis kangelase terve maapäalne elu, et temast kord „põrgu vahipoiss“ saaks! Ja millega motiveeritakse seda?

<p>Poega oli põrmu põlves Suuri töösid sünnitanud — Sellepärast —</p>	<p>Võind ei võimsat vedelema, Tugevamat jätta tööta Laiskel taevas luusimaie.</p>
---	---

Käesolev katkend näitab õige ebaselge, nagu kusagilt eemalt sissetunginud, läbitöötamata olevat. Et asjale natukenegi selgitust leida, hakkame õige kaugelt pääle.

* * *

Prometheuse nimi on meie ajal lentsõnaks saanud, ta on üks neist „modern“ sõnakestest, mida iga risttee ääres kuuled. Hallikateks, kust vana ja uue aja kulturi rahvad Prometheuse mütoosiga tuttavaks on saanud, on Hesiodose „Theogonia“ ja „Tööd ning elupäevad“. See kirjanik oli esimene, kes greeklaste keskel liikuvad katkendid ühiseks legendiks kokku liitis. Hesiodose legendi järele oli Prometheus hiiglane ja okeanidi poeg. Tema võitles kavaluse ja osavusega pääjumala Zeusi vastu, kes inimestega halastamatalt ja tigidalt ümber käis. Zeusi soovi pääle — inimesi täiesti tule tundmata, s. o. tarviliku kultuurilise edenemise eeltingimiseta jätta, vastas

Prometheus sellega, et pilliroo südame sees tule salajalt inimeste kätte muretses. Selle eest nuhtluseks neediti ta „kusagil ilma ääre pääl“ ahelatega kaljude külge kinni, kus kotkas alati ta sisikonda, mis ikka ja jällegi asemele kasvab, sööb. Kuid legend annab lootust, et Prometheus, nagu Zeusi poeg Herakles teatab, kord jälle vabaneb.

Niisugused on Prometheuse mütoose algjooned, niisugusena tunnevad europlased teda Hesiodose jutustamise järele. Arusaadav, et sarnane sügavalt-traagilik, täis mässulist paatost aine Hesiodose ülesmärkustega ühes ununeda ei võinud. Temas leidus tõesti seda, mis iga kunstnikku ja kirjanikku, ükskõik mis seisukohalt vaadates, huvitama, ahvatelema pidi. Kahekümnekuue aastasaja jooksul, mis Hesiodose Prometheuse mütoose ülesmärkimisest mööda on läinud, on seda ainet mitukümmend korda käsitatud. Ta on vägeva mütoloogiliku tragödia primitiviks olnud (Aeschylus). Seda motivi on filosoofliste mõtete propagandeerimiseks tarvitatud (Ovidius). Tema fooni pääl on ironiseerivad ja skeptikalised seltskondliku korra süüdistamised sündinud (Lukianos). Aga ta on ka tagasihoidlikule moraliseerimisele põhjust annud (Plato). Mütoose iga uue käsituse ja seletuse juures on tema esialgsed lihtsad ja selged konturid muutunud. Sest iga rahvas ja iga aeg on tema kaudu oma eluküsimusi, filosoofilisi vaateid ja poliitilisi püüdmisi esitada tahtnud. Nii sai Kaukasia kaljude külge needitud Prometheus vagaduse ja elu eest võitluse sümboliks. Prometheuse nimi on iga uue losungi sees, mis tuleviku poole juhatab; tema nimi on kõikide revolutsionliste lippude pääl. Nii sai ta keskajal usukangelaseks, 18-dal a. s. vaimlise vabaduse eest võitlejaks, 19-dal a. s. aga mässuliste rahvahulkade juhiks. Ristiusulise sõnakuulmise ja allaheitmise vaimu valitsuse ajal ei võinud Prometheuse mütos suuremalt laiali laguneda ega edeneda. Aga niipea, kui renessansi aja vaimlise ärkamise laine üle Europa oli käinud, pöörasivad silmad jällegi endise legendi poole. Saksa mõtteilma suured juhid Lessing ja Herder auustasivad Prometheuses isiklikku jõudu, kultuurilikku energiat. Lessingi ja Herderi õpilane Goethe on selle aine üle kolmes töös kirjutanud. Prometheus oli *Sturm und Drang*'i aja idealiks. Suurem osa 19-ne a. s. väljapaistvamatest kirjanikkudest, keda elurahutus, raskemeelsuse tinakoorem painanud, keda üleüldse inimese vabaduse idee vaimustanud on, on seda ainet tarvitanud. Nii Byron, Schelley, Leopardi, Longfellow. Prometheuse mässulik isik on anarhistlike teooriate ja üliinimese õpetuse pääle mõjunud. Stirneri ja Nietzsche aforismustes kuuldu tema ahelate kõlin. Ja praegusele kirjanikkude ning kunstnikkude põlvele on seesama põline aine endiselt uus ja ahvatelev.

Nii on lühidalt Prometheuse mütose edenemise ajalugu Hesiodosest ja Aeschylusest kuni siiaaiale. Aga ometi on põhjust arvata, et legend mitte Hesiodosega ei alganud, vaid juba ennem greeklaste keskel liikus, et ta vahest ka mitte greeklaste algupäraline vaimusünditus ei ole, vaid Indo-Germani rahvaste ühine omandus või Hommikumaa rahvastelt laenatud.

Juba ilma Kaukasias ja India folklori lähema tundmiseta arvasivad mõned uurijad (Kuhn, Baudry, Dacharme, Wecklein), võrdleva keeleteaduse pääle põhjendades, et Prometheuse nimi mitte erandlikult Greeka oma ei ole, vaid indo-germanlik. Nad võrdlesivad nime *Προμηθευς* Sanskriti sõnaga *pramathyvs* (hõõruja; see, kes hõõrub). Päält selle on ühe India jumala nimi Agni-Pramanthi ja Turia Zeust kutsutakse *Προμηθευς*. Lõppeks torkasivad veel sarnased sõnade analoogiad silma, nagu Brahma-Deus — Prometheus. Niisuguste keeleliste võrdluste pääle põhjendades võiks arvata, et Prometheuse mütuslik isik vististi vanade Aasia rahvaste kosmogonilistes ja kultuurhistorilistes legendides alati tuleasaamise küsimusega seotud on (*pramathyvs* — see, kes tuld puu seest hõõrub; niisama ka Agni-Pramanthi nimi).

Kuid ometi ei ütle need umbkaudsed arvamised midagi kindlat ära. Alles Kaukasias metsikute ja poolmetsikute rahvaste vanade juttude lähem tundma õppimine tõi küsimuse kohta rohkem selgust ja laialist materjali. Need lubavad vähemalt seda julgesti kinnitada, et Prometheuse mütos mitte üksi Greeka rahva ainuomandus ei ole.

(Järg tuleb.)

Jakob Tamm ja tema luuletused.

A. Jürgenstein.

Meie esimesed Eesti soost kirjanikud olivad mitmekülgsed tegelased. Seda näeme iseäranis J. W. Jannseni juures. Tema oli jutukirjanik, laulik, näitemängude looja, komponist, koorijuhataja, ajakirjanik, seltside põhjendaja, kooliõpetaja ja veel mõnda muud. Tema kirjatööde ained puutusivad igasse ühiskondlisse elu harusse. Tema eeskujul ja asjaolude nõudmisel näeme ka teistest ärkamise-aja tegelastest enam vähem sedasama tegevuse laadi. Kes eneses vaimu ja mingisugust andi tunneb olevat, see katsub rahva ärkavat elu ja edenemist igast küljest tõsta ja aidata. Keegi võttis kord mitmesugusest elukutsest ja ametist avalikka tegelasi hulgana ühe pildi pääle

üles ja pani pildile õigusega allkirja: „Eesti elu edendajad“. See allkiri ei maksnud mitte üksina terve kogu kohta, vaid enamasti iga üksiku kohta.

Kui niisugune mitmekülgne tegevus ka meie esimestele suurtele tegelastele laialise tutvuse, lugupidamise ja tähtsuse annab, siis on selles tegevuse sihis aga ka rahva kultuura üleüldise kehvuse tundemärk. Nõudmised igal avalikul tööväljal olivad veel nii väikesed, et seal häatahtmisega igaüks midagi ära teha võis. Liig mitmekülgne tegevus teeb aga tegelase tihti pääliskaudseks, nii et ta kusagil tööpöllul sügavamalt, jäädavalt luua ei või. Teiselt poolt toob ta avalikusse elusse loomulikult palju riidu ja näaklemist, millel kergesti isiklik laad külge kipub, sest et üks oma oskamata käega tihti teisele seal tikub vahele segama, kus temal arusaamist ega andi ei ole. Vähe on neid inimesi, keda loodus nii mitmekülgsest on välja ehitanud, et nad pea igale poole kõlbavad.¹⁾

Jakob Tamm ei ole mitte niisugune üleüldine tegelane. Tema on hilisema, rohkem edenenu aja laps, kus meie avalik tegevus juba jagunema hakkas ja üksikud oma ande järele oma tööle ja tegevusele kitsamad piirid tõmbasivad, et nendes kitsamates eripiirides sügavamale minna ja põhjalikumalt töötada. Kuna mõnedki Tamme aegsed mehed vanal eeskujul veel igale poole vahele tahtsivad segada ja kibedat tagasitõrjumist pidivad nägema, jäi Tamm nii hästi oma kindlasti ära tähendatud anni, kui ka oma vagusa ja lihtsa iseloomu tõttu, mis kusagil ettetungimist ei armastanud, häämeelega väikestesse piiridesse, mis temale kohased olivad. Need piirid olivad koolitöö ja luuleloomine. Eesseisev kirjatöökene tahab ainult viimase tegevuse päälle vaadata.

Kui ma siin Jakob Tammest ja tema luuletustest kõnelen, siis võib see ainult väikene ülevaade olla, iseäranis mis luuletuste kohta käib. Neid Tamme luuletusi, mis trükis ilmunud, ei ole väga palju. Palju rohkem tema töösid on käsikirjades järele jäänud ja nende lõpulik kordaseadmine võtab aega. Väikeselt ülevaateilt ei või põhjalikku nõuda, aga nii palju, kui Jakob Tamme luuletuste iseloomu äratähendamiseks ja tema eluloo ja isiku äratundmiseks tarvis, olen ma materjaliga tuttav, sest ma olen päälle trükitud luuletuste ka käsikirjad kõik esialgselt läbi lugenu ja olin isiklikult Tammega kaunis ligidases tutvuses.

1) Paul Keller ütleb omas jutus „Sohn der Hagar“: „Normalinimesed sünnivad kui täringikujulised ehitusekivid igasse ehitusesse; värv ei tähenda midagi. Suur ehituse-seltskond värvib kõik ühesuguseks halliks“. Anderikkad kirjanikud ja kunstijüngrid on aga harvasti niisugused normalinimesed.

Jakob Tamme isiku ja tema luuletuste äramõistmine ei ole raske. Selged ja läbipaistvad on nad mõlemad ja seisavad kindlas vahekorras ja kokkukõlas. Iga Tamme algupäraline laul on tema sisemise ilma kujuks saanud õiglane tunne. Tema juurest ei leia vähematki katset oma luuletustele kunstlist, ära-rehkendatud mõju oma tundmustele üleskrüvitud kirge, kunstlist sügavust anda, oma mõtteid keeruliste käänude alla katta, või suurte sõnade varal mõtte kehvust kinni matta. Tema juures on igal pool see kiiduväärt omadus tunda, mõtteid ja tundmuse võimalikult lihtsalt ja otsekoheselt avaldada,

Siit võiks vast järjeldada, et Tamm õige proosaline inimene ja tema luuletused selle pärast õige kuivad ja luised on. See ei ole mitte nii. Et tema sisemise ilma avaldused otsekohesed, lihtsad ja ilma edevuseta olivad, sellest ei järgne sugugi mitte, et tema sisemine ilm vaene ja luuleta oli. Just ümberpöördud: see oli õige rikas ja tundelik. Ja nagu suurem osa pärisrikkaid ka igapäevases elus oma rahaga ega varaga ei hoople, nii ei katsunud ka Tamm oma rikast luuleilma kunstliselt kehitada, vaid avaldas seda, nagu ta oli, võltsimata õigluses ja lihtsuses.

Sest just tundmuse otsekohesuses ja lihtsuses on sügavus ja tõsidus. Mitte see ei tunnista vaimu suurust, kui keegi vaimurikkalt siit ja sealt osatab, vaid kui temal võimu on oma tundmuste üle isandaks saades neid arendada ja ümarguseks teha, ühise ilmavaate seisukohast ümbruse pääle vaadata, ilma ja elu pääle, mis nii mitmekesine, kirju ja täis ärauurimata saladusi on.

Just see inimene läheb oma meelest lihtsaks ja väikeseks, kes ilma ja elu mõõtmatust ja suurust õige elavalt tunneb. Ja see inimene peab iseennast, oma mõtteid ja tundmisi väga suureks ja sügavaks, kes ilma ja elu nii pääliskaudselt vaatleb, et temal seal kõik selge näib olevat. Niisugused inimesed, kellel „teaduse viimane sõna“ juba kõik kõrgemad eluküsimused selgeks on teinud, kes ainult seda usuvad ja hindavad, mis kaalub, mis maksab, mis tõendatud on, sellel paistab muidugi tema oma mõistus, mis selle asja kõik nii ilusasti ja „põhjani“ ära on „uurinud“, lõpmata tore ja huvitav. Temal ei jää ilmas enam midagi üle imestada, vaadelda, rõõmustada, loota, uurida, oodata — tema puurib ennast haiglaselt oma isiku sisse kinni, peegeldab selle valu, elutуска, mõtteid, tundmuse, kõiki üleskohutatult ja haiglaselt. See on meie praeguse aja noorte tundemärk.

Mitte nii Jakob Tamm. Tema lihtsus tuleb sellest, et tema elu sügavust aimab. Temal on ilmas ja ümbruses veel palju huvitavat, palju seletamatat, millele ta selgust loodab,

palju hääd, palju auusat, palju usku, palju lootust. Temal on tõsise luuletaja tundemärk: auukartus selle vastu, mis välises ilmas ja meis eneses ära mõistmata, ära tundmata, millele luuletaja ainult kui prohvet aimamise ja mõttekujutuse teel ligi pääseb; tema teab, et see aimamine, see kujutuse võimu töövili niisama õigusline ja eluvõimuline on, kui kõige kainem teadus, mis seda analiseerib ja korraldab, mis kättesaadav ja katsutav on.

Ja sellepärast leidub tema lihtsatest luuletustest, mis loodusest, mägedest, orgudest, loomadest, taimedest jne. nii arusaadavalt ja selgelt kõnelevad, tihti väikene kõrgem kõngas, kust silm kaugusesse ulatab, kust mõte ja tundmus sealt, kus Tamm jäi, edasi harutab ja kerib kaugusesse, mõõtmatusesse.

Ehk Tamm küll suur universell vaim ei ole, siiski aimab tema prohvetlik luulepilk üleilmlist kokkukõla, meie ühisust loodusega, lilledega, puudega ja koguni kividega. Tema juures saab tumm kivi, kes liikumata jõekaldal lamab, elu. See kivi on näkineidude salajase öötegevuse tunnistaja ja kuumab palavast kaastundmusest, armastusest ja igatsusest nende elurõõmsate olevuste vastu. Sarnane vaade looduse pääle annab Jakob Tamme iseloomule müstikalise tumeda, aga külgetõmbava joone, mis kõigest tema luulest tuntavalt läbi läheb ja vanadusega suureneb, tundemärk mida meie ilma suurema vaevata paljude suurte luuletajate juurest leiame.

Aga ma olen sissejuhatuse asemel juba tähelepanemata asjasse enesesse läinud ja Tamme üleüldse karakteriseerima hakanud, ilma et selleks tõendusit tema elust ja luulest ette oleks toodud. Lähen siis enam otsekohe asja juure.

Jakob Tamm on Nõo kihelkonnas Mõtsküla karja-mõisas moonamehe pojana 25. aprillil 1861 sündinud.

Igaüks tunneb meie moonameeste elu ja olu. Et poisikesel moonamehe perekonnas elades mitte kuldsed päevad ei ole olnud, on aru saada. Ei ole aga Tamm pärastises elus oma noore põlve elu üle kurtnud ja kaebanud. Ei ole tema ka oma endist kehva seisukohta ilmaski oma pärastise lugupeetud seisukohaga võrrelnud, et sellega uhkustada. Tema auus iseloom ei pidanud minevikust kõige päält mitte seda meeles, mis seal kuri ja paha oli, vaid mäletas tänulikult seda, mis seal hää ja armas oli.

Nii leiame tema luuletustest hulga liigutavaid laulusid, mida ta oma emale on pühendanud; tema lastelauludest paistab igakord suur vanemate armastus välja. Ema viib teda kooli, isa õpetab kündma ja tuletab temale kõige päält kohusid meele. Täna mõtleb laulik kõige selle pääle tagasi, kus juures tema

pilk väikestest kodustest oludest välja kaugele ulatab, üksikust asjast üleüldsusele läheb. Künniõpetuse juures arvab poeg:

„Soojalt, isa, sinu tööd
Kiidab põllupind;
Aga vaata, vaene sööt
Mures ootab mind“.

Tõsiselt kõlavad isa sõnad poega kooli saates:

„Sa, poeg, mult kooli palusid —
Su palve kuulsin ma:
Saad sinna, kuhu soovisid,
Ehk raske, raske ta . . .
Su leivakott ju laua pääl,
Toit tarviline sees —
Ja riided varnas valmis sääl —
Hääd teed — sul kool on ees.
Kuid, poeg, veel meelega tuleta:
Toit higis teenitud! . . .
Ma arvan, külap mõistad sa,
Mis olen ütelnud.

Need laulud on eht Eesti mõtteilmast pärit. Ei pea moonamees oma pojale kooli minnes suuri kõnesid, vaid tuletab lihtsalt meeles, et leib, mida ta koolis sööb, pale higis teenitud on ja et seda laiseldes tarvitada ei või. Ja poeg tunneb oma kohusid, et sööt tema tegevust kurvalt ootab. Kõik päält näha nii lihtne, täis tõsidust, aga ometigi nii sügavatundeline ja kaugele ulatav. Vist ei lähe meie arvamine viltu, kui ütleme, et siit tõsisest tööelust Tamme tõsine iseloom algust on saanud.

Selle kodu pääle mõtleb ta armastusega:

„Jälle kallis kodu tee
Seisab minu ees. . .
.
Armsa hella ema hääl
Kostab kõrvades;
Muru, kus ma mängisin pääl,
Seisab silmades.
Lapse põli, lapse meel,
Teid siin leian ma;
Kodu küll ehk näen ma veel,
Teid ei näha saa“.

Need laulud on noor Tamm oma kahekümnendates eluaastates luuletanud. Pärastpoole tõuseb temal arusaamine, et ta noorpõlv kaunis kehv ja luuleta oli. Umbes 25 aastast ütleb ta, kui ta põhjust harutab, miks ta kodust lahkudes nutnud:

„Ma nutsin kaua, nutsin kibedasti —
Nii raske oli lahkumisel rind.

Miks nutsin ma, ei suuda seletada,
Ei oska avalduseks ütelda :
Kas kartsin ees ehk kibeduste rada,
Või oli kahju kodust lahkuda ?

Ei elukibedused koormand vaimu —
Mis tühjemat võis mulle tuua tee !
Ei kodu pärast polnud kahju aimu —
Mis hääd, mis õnne andis mulle see ? !

Ma nutsin vist ehk oma noorust taga,
Mis kodunurmel tühjalt närtsinud ;
Või nutsin jälle muidu, muidu aga,
Või nutsin sest, et muud ei osanud . . .“

Ja kui ta pärast kord suurte lootustega kodukohta vaa-
tama läks, sealt vaimuvärskendust otsis, aga nüüd kõik teisiti
leidis olevat, kaebas ta sonetti lõpul :

„Ma käisin seal, sai täide salapäüüd —
Kuid aga — kas seal rõõm mull rinda täitis ?
Oh ei — mul hingest ärkas ohkehüüd :
Kas siin on koht, kus õnn mull ennast näitis ;
Kus lootus mind kord lõbudustel läitis ?
Kuis igav siin, kuis igav siin on nüüd !“

Sellest isakodust, moonamehe majast ja mõisapõllult on
vist ka lauliku „musta aja mälestused“ pärit, kaheksa
laulu „Ärganud häälte“ esimeses jaos, „kask“ mõisa õues,
kelle oksad ära on peksetud, kupja verine poolmädanenud
„kepitükk“, mis ta mõisa põllult leiab, „samba ase“ kiriku
õues, kus pekseti, „hallikas“ lossi varemete kõrval, kelle vulin
vabadust taga nutab, „õlle unenägu“, „kõrts“, „pidulaua“ ja
sammaldanud „soo“, kust esivanemate vaimud öösel väljas
käivad ja

„Nad nutavad kurblikus vilus
Nii piinavail pisarail siis
Veel aega, kus kevade ilus
Kord kasvas seal priusehiis“.

— — — — —
Ja seni kui kadunud käike
Aeg armul ei tagasi too,
Ei lehvi seal rõõmude läige,
Ei kuiya, ei kao ka soo“.

Kuid need rasked mustaaja mälestused ei ärata lauliku
põues mõistmata viha nüüdsete põlvete vastu. Kujud tükivad
temale nagu vägise silmade ette, ta tahaks end nendest parem
ära pöördä ja neid unustada, enne kui Hannibali vannet van-
duda. „Kask“-laulu lõpul annab ta sellele tundmusele selge
kuju. Kõsümise pääle, kuhu kask oma oksad kaotanud, vaatab
puu vihaselt mõisa ja valusalt valla poole :

„Raputas siis latva
Raskelt minule . . .
Mõistsin kohe ära
Tema vastuse.

Mõisa poole kiirul
Pöörsin selja ma,
Läksin kurval meelel
Valda vaatama“.

Mitte siis asjata seda leinata, mis läinud on, vaid praegust põlve parandada, see on lauliku soov. Musta aja tegudest ei paista temale mitte nii väga üksikute inimeste kuriteod, kui aja toorus vasta.

Esimene kool, kuhu isa poja tõsiste sõnadega saatis, oli Koopsi külakool Rannu kihelkonnas. See koolimineki oli aastal 1871, kui Tamm kümme aastat vana oli. Järgmisel 1872. aastal käis Jakob Rõngu kihelkonna Kirepi koolis. Isa pidi kohavahetuse pärast perekonnaga tihti rändama.

Nendest kahest vallakoolist ei olnud Tammel mitte kõige paremat mälestust. Ta ei olla seal midagi õppinud, mis arusaadav on. Kui kuuleme, et ta juba enne kooliastumist hästi ise kodus lugema oli õppinud, piiblit lugedes juba ka piibli-lugudega hästi tuttav oli, siis saame aru, et tal koolis suurt teha ei olnud, sest need kaks asja olivad vanas vallakoolis iseäranis tähtsad õpeasjad ¹⁾. Tamm olnud juba lapsest saadik väga hää pääga ja emal kõva usk, et temast kord suur mees, vist „kroonumees“ saab. See usk põhjenenud ettekuulutuse pääl. Kui Tamm sündinud, siis läinud vana tark eit, kes emal abiks olnud, öösel kohe tähti vaatama, et poisile tulevikku ette kuulutada. Ta tulnud tuppa ja ütelnud: „Poisist saab suur mees, kaksikud on keskhommikus“. Ema usk selle ettekuulutuse sisse olnud nii suur, et ta igakord, kui teised lapsed Jakobile pääle kaebama läinud, ütelnud: „Mis te tema pääle muidu kaebate; või teda meil kauaks on: kroonu viib ta varsti omale“. Kroonu kartusel olnud ema ka selle vastu, et poeg seminari tahtnud astuda. Ja kui ta kuulnud, et poeg kroonu kulul seminari vastu võetud, siis olnud ta selle pääle kindel, et ta temast ilma on.

1873 läks Tamm Tilga Vene kirikukooli, kust ta 17. aastase nooremehena 1878 Tartu kooliõpetajate seminari astus. Tilga kirikukooli pidas ta alati hääs mälestuses. Puudustest, mis seal koolis oli, vaikis ta enamisti ja kiitis kooliõpetajate ja iseäranis vana preestri Swerevi lahkust, kes tema pääle mitte teise silmaga ei vaadanud, kui omausuliste pääle.

¹⁾ Tamm oli kodus juba üheksa aastaselt lugema õppinud. Ta oli piibli raamatu kaanest kaaneni läbi lugenud. Osava lugemise eest kingiti temale kui koduõppijale koolikatsumise ajal Rannu kirikus altari ees terve piibel. Kirjutama õpetas Tamme alles pääle vallakooli aja tema noorepõlve sõber, hiljem Tartu rätsepp Paris, temale kepiga tähekujusid liitva sisse joonistades.

Seminari ajast kõneles Tamm vähe. Kooliõpetajad, kes seal olnud, ei ole kasvandikkude saatusest pea sugugi osa võtnud, pääle direktori Shdanovitshi, keda ta tänulikus meeles pidas ja kelle ametipühaks ta ühe eestikeelse laulugi on luuletanud. Palju mõju avaldas poisikese pääle Dr. M. Veske, kes sellel ajal seminaris eestikeele tundisid andis. Seminari elu läks Tammel õige üksluiselt, iseäranis veel selle pärast, et Tamm omale vaesuse pärast midagi lõbu lubada ei võinud.

(Järg tuleb.)

Kirjandusline ülevaade.

Deutsch-Estnisches Handwörterbuch. Neueste Rechtschreibung. 26,000 Wörter und Redewendungen. Verfasst von M. M. Pödder. **Saksa - Eesti sõnaraamat.** Kõige uuem Saksa kirjaviis. 26-tuhat Saksa keele sõna eestikeelse seletusega. Toimetanud M. M. Pödder. Tallinnas, 1906. G. Pihlaka raamatukaupluse kirjastus. 399 lehekülge 8°. Hind 2 rubla.

Võõraste keelte õppimine on meil viimasel ajal nagu uut hoogu saanud, iseäranis suure hoolega õpitakse Saksa keelt — küll koolis, küll kodus. Selle keele õppijatele on ka eelpool nimetatud sõnaraamat kirjutatud, mis juba 1906. aastal trükki antud, aga hiljuti alles kirjanduse-turule ilmunud. Vastava liigelt kirjandus- ja raamatukaupluste müüjate kaudu

Igalt sõnaraamatult nõutakse kõige päält, et ta võimalikult täielik oleks. See nõudmine käib nii sõnade arvu, kui ka nende seletuse kohta. Mida enam sõnu ära seletatud ja mida täielikumad seletused on, seda pare-

masti kõik otsitavad sõnad tarvilliste seletustega. Arukorral juhtus küll ka, et mõni sõna puudus ehk seletustes seda tähendust ei leidnud, milles sõna lugemisel ette tuli. Need aga olivad suuremalt jaolt võõraist keelist laenatud sõnad. Pärast võrdlesin ma M. Põdderi tööd teiste sõnaraamatutega ja jõudsin sellesamale otsusele: sõnu on püütud hoolega valida ja seletada. Teadagi, et veel parem oleks olnud, kui mõni tuhat tarvillist sõna juure oleks lisatud, iseäranis laenusõnu, mida Saksa kirjanduses — kõigist keele puhastamise püüetest hoolimata — rohkel arvul tarvitatakse.

Sõnade seletuse kohta pean veel mõne tähenduse tegema. Igal rahval on mõisteid enam, kui keeles sõnu, sellepärast tarvitatakse sagedasti üht sõna kahe, kolme ehk enamgi mõiste äratähendamiseks; sellest siis tuleb, et igas keeles hulk sõnu on, millel enam kui üks tähendus on, mis jälle aja jooksul muutuvad. Suured ehk n. n. täielikud sõnaraamatud püüavad sõnu kõigis tähendustes seletada, vähemad aga peavad ka siin hoolega lahutama ja valima, sest kõiki ei jõua ära mahutada. M. Põdderi sõnaraamatus on saksakeelsed sõnad kohaste Eesti keele sõnadega tõlgitud, kus aga sündsat sõna ei leidunud, on sõna tähendus pikemalt ära seletatud. Kõnekäänud, mida sõna-sõnalt tõlkida võimalik ei ole, on õigel kohal seletatud ehk mõttekohaste Eesti kõnekäänudega tõlgitud. Neid kõnekäänusid on kaunis hulk, oleks võinud aga veel enamgi olla, sest nemad teevad õppijale võõrast keelest arusaamise sagedasti raskeks.

Ei või imeks panna, kui niisugusel suurel tööil, kui sõnaraamat, mõnda puudust ja viga leidub, päälegi meil, kus teaduslikud eeltööd sel põllul pea täitsa puuduvad, ja alles esimesi vagusid aetakse. M. Põdderi sõnaraamatus leidub kohte, kus sõna seletus küllalt selge ei ole, ehk mõni tarvillik tähendus seletamata on jäänud; mõnikord on sõna trükivea läbi võõriti tähenduse saanud. Täheandan siin mõned vead üles, mis mulle sõnaraamatu läbiivaatamisel silma puutusivad. 15. leheküljel leiame: „a c h t e n, hundi passile kuulutama, maalt välja mõistma“, — ja selle kõrval: „a e c h t e n, auustama, lugu pidama; auf etwas —, ette vaatama, tähele panema; für etwas —, millekski pidama“. Kes Saksa keelt mõistab, märkab kohe, et siin sõnade seletused on ära vahetatud, mis aga kahjuks trükiparandajal kahe-silma-vahele on jäänud.

Lk. 13: „A b s t e c h e r, reisi sihilt kõrvale puikamine“. Puudulik seletus.

Lk. 34 (teises veerus): „A u f s c h r i f t, ülevaatus, hoolekandmine“. Arvatavasti on siin Saksa keeles trükiviga, peaks vist olema: A u f s i c h t.

Lk. 48: „B a u s c h, müssak, kõhm“. Puudub tarvillik kõnekään: „in Bausch und Bogen“, mida ka sõna „Bogen“ alt leida ei ole.

Lk. 49: „B e e f s t e a k (bifsteek), härjapraad“. Wõib ka l e h m a - l i h a küpsis olla, mis teataval viisil valmistatud.

Lk. 194: „K r a l l e, (kassi-) küüs“. Sõna tähendus on laiem: mitte ainult kassi küüs, vaid iga kiskja looma ja linnu küüs, nagu Heyne, Sanders'i ja Weber'i sõnaraamatud tõendavad.

Lk. 370: „Weibervolk, naesterahvas“. Loogikalikult peaks küll „naesterahvas“ sedasama tähendama, mis Saksa keeles „Weibervolk“, kuid keel ei käi igakord loogika seaduste järele: imelikul viisil on hakatud — ei tea mil põhjusel — üht inimest rahvaks nimetama, üht meest meeste-rahvaks, üht naist naiste-rahvaks. Et segadust ei sünniks, peame nüüd päris naisterahvast — Weibervolk nimetama.

Lk. 36: „augenscheinlich, silmanähtus“. Lk. 70: „Bruch... murdav“ . . . Lk. 72: „Bügel, käeside“. Lk. 75: „Cölibat... abielu olek“. Lk. 79: „Deckel, klaas“. Lk. 91: „Eigentum, omadus“. Lk. 94: „einpflanzen, sisse istuma.“

Parandame eestikeelsetes sõnades trüki vead ära. siis on õiged seletused käes: silmanähtav, murdarv, käepide, abieluta olek, kaas, omandus, sisse istutama.

Päälle sõnade seletuse nõutakse häält sõnaraamatult veel, et ta ka grammatikas juhatust annaks. M. Põdderi sõnaraamatus on ka seda nõudmist täidetud, kui ka mitte kõigiti järjekindlalt. Nõnda on nimesõnade juures nende sugu, mitmuse nimetava lõpp ja täishäälikute muutmine (mitmuses) ära tähendatud; omadusesõnadel täishääliku muutmine võrdluseastmetes. Ajasõna juures on näidetud, kas ta sihiline või sihita, kõva või nõrk on, ja mis käändes tema sihitus peab seisma. Eessõna kõrval seisev täht juhatab käände kätte, milles eessõna tarvitatakse. Raamatu lõpule on kõvade ja korravastaste ajasõnade muutmise tabel paigutatud. Need on kõik tarvilised juhatused, mis keeleõppijale suureks kasuks on.

Sõnaraamatu tarvitaja oleks aga vist häämeelega näinud, kui nimesõnadele iseäralistel kordadel ka genitiv'i lõpp oleks juure lisatud olnud ja kõikide ajasõnade juures ära tähendatud, kui nende sihitus genitivis ehk dativis seisab. Oleks näit. kellelgi saksakeelse kirjatöö juures tarvis järele vaadata, kuidas sõnadest „Glaube“ ja „Wille“ genitiv on, siis ei leiaks ta sõnaraamatust tarvilist juhatust, sest seal seisab ainult: „Glaube, m. usk“. — „Wille, m. tahtmine“. Ehk tahaks keegi selgusele saada, missuguses käändes nõuavad ajasõnad: danken, drohen, schmeicheln — omale sihitust, siis jätaks sõnaraamat tema hädasse, seal ei ole märki, et sihitus dativis peab seisma. — Mitme nimesõna juures puudub täht (m. n. f.), mis sugu tähendab; saja lehekülje päält leidsin ma 46 niisugust sõna: Abbruch, Abdruck, Abhang, Absinth, Angelrute, Aufgang, Aufschwung, August, Aussatz, Ausschluss ja t.

Siin ettetoodud väikesed puudused ja vead, enamasti õieti trüki vead, ei jõua aga sõnaraamatu tõsist väärtust alandada. Ülepeää on vist raske sõnaraamatut leida, milles sarnasid puudusi ei oleks.

Lühidalt kokku võttes võib ütelda, et M. Põdderi sõnaraamat hästi kordaläinud töö on, mida Saksa keele õppijad kasuga võivad tarvitada ja mida neile sellepärast tuleb soovitada. Raamatu häduseks peab ka seda nimetama, et temas uemat Saksa kirjaviisi järjekindlalt on tarvitatud.

J. Jurkatam.

Veel kord „C. R. Jakobsoni: Kooli Lugemise raamat I. ja II“. C. R. Jakobsoni „Kooli Lugemise raamatu“ esimene jagu ilmus aastal 1867, teine 1874, kolmas 1876. Jakobsonil oli nõuu ka veel neljandat ja viiendat jagu kirjutada, mis Eesti ülemates koolides oleksivad tarvitamisele tulnud, aga surm keelas kirjameest kirjutamast ja Eesti ülemaid koolisid ei asutatudki. Kohe pärast esimese jao ilmumist tunnistati seda raamatut omade ja võõraste poolt meistritööks. Üks tähtjas koolimees ütles: „Mina ei tunne teist kooli-lugemiseraamatut, mis nii igapidi rahvakooli kohane oleks, kui Jakobsoni „Kooli Lugemiseraamat“. See otsus ei ole muutunud. Kampmanni „Kooli Lugemiseraamatu“ teises jaos öeldakse 200-de lehekülje pääl: „See raamat oli oma aja kohta otse meistritöö ja võeti, kui ka alles pikema aja jooksul, kõigis alguskoolides tarvitusele“. Meie ajaloo ja kirjanduse kõige parem tundja W. Reiman ütleb: „See kaunis kirjatöö on Tallinna lähedal Kadrintalis, kus Jakobson kooli vaheajal suvekuudel viibis, üles pandud. Ilus nagu Kadrintaal on ka see raamat. Tema on ilus ja armas kui aed, mida osav aednik on istutanud, kaua mõteldes ja targu“. Raamatu kirjutaja suri, kui raamat alles 15 aastat vana oli. Tema ei saanud teda mitte ise täiendada. Seda tegivad üksteise järele kirjamehed Kunder, Org ja Bergmann. Viimse toimetusel ilmus 15-nes trükk 1906. Nii on esimese jao lugu. Teise jao tarvitamine keelati koolidele ära, kolmat jagu võidi kihelkonnakoolides pruugile võtta. Kui kolmanda jao trükk otsa sai, ühendas kirjanik J. Kunder teise ja kolmanda jao tähtsamad lugemised üheks raamatuks ja see ilmus teise jao nime all. Kolmanda trüki toimetas kirjanik P. Org. Neljas trükk ilmus 1907 kirjamehe J. Bergmanni toimetusel. See on teise jao lugu.

Selle teise jao viimse väljaande üle veel mõni sõna. Raamatu omanik C. Laakmann soovis, et kirjamees J. Bergmann, kes ju esimese jao oli trükki toimetanud, ka teise jao toimetamise enese pääle võtaks. Tingimiseks oli, et seda raamatut C. R. Jakobsoni valmus ajakohaselt täiendataks. Et täiendust koolimeestega ühel nõuul ette võtta, palus toimetaja mitme tähtsama koolimehe käest nõuu ja abi. Kõik soovid, mida avaldati, leidsivad tähelepanemist. Vanast materjalist jäeti 21 nummert välja, teisi numbrid siluti keele poolest ja pandi ühine kirjaviis maksma, secsama, mis esimeseski jaos. Uut materjali võeti 55 nummert juure, iseäranis kodumaa kirjanduseloost ja üleüldisest ajaloost. Ka luuletuste tagavara täiendati. Nii sai neljas trükk märksalt täielisem, kui kolmas oli. Kolmandas trükis oli 166 nummert lugemist, neljandas trükis 200 nummert; kolmas trükk oli 268 lehekülge paks, neljas trükk 332 lehekülge. Sisu poolest on umbes kolmas osa uut lugemisevara juure tulnud. Mitu uut lugemisetükki on needsamad ehk sellesama aine üle, mis Kampmanni Lugemiseraamatu teises jaos leiduvad, ehk küll pääle Dr. Veske loo teine teise tööst midagi ei teadnud. Vististi on see neile lugemisetükkidele kiituseks, et neld kaks kirjameest teine teise teadmata ühel meel on välja vallnud. Raamatu toimetaja lootis, et vanameistri C. R. Jakobsoni tähtsam töö, Kooli Lugemiseraamat I. ja II., uues väljaandes meie koolidele meelepäraliseks on

saanud ja meie koolilastele rohkem haridusevara pakub. Ka arvas ta, et seda tööd õiglaselt kriitika vääriliseks peetakse.

Viimases arvamusel on C. R. Jakobsoni „Kooli Lugemise raamatu“ I. ja II. jao trükkitoimetaja eksinud: Õiglaselt kriitikat ei ole ilmunud! Esimese jao üle ilmus Tallinna „Päevalehes“ nr. 194 aastal 1907 mõnitav arvustus, mida ma vastuse vääriliseks ei võinud pidada, aga mille päale ma ometi raamatu omaniku soovil „Päevalehes“ nr. 227 vastasin. Selle kriitika kohta pean ütleva: Kahju tindist, kahjum paberist, kõige kahjum raisatud ajast! Asjalikum on see kriitika, mille herra J. Tammemägi „Kooli Lugemise raamatu“ teise jao üle „Eesti Kirjanduse“ IV. vihus on avaldanud. Selle päale pean vastama, et eksiarvamisi ja eksitusi õiendada.

„Kasvatusteadliselt peetakse õigemaks lapsi pahade kommetega, ilgete ja nurjatute eeskujudega ligemalt mitte tutvustada, selle asemel aga kõike ette tuua, mis kõrge, kaunis ja häa“, ütlev kriitikus. Õige! Seda on kasvatusteadlased C. R. Jakobson, J. Kunder ja P. Org meeles pidanud ja „Kooli Lugemise raamatut“ ilgete ja nurjatute eeskujude eest hoidnud. Ka mina pean ennast kasvatusteadlaseks, mitte üks sellepärast, et ma ülikoolis ka kasvatusteadust prohvessori suust kuulsin ja ise raamatutest uurisin, vaid ka sellepärast, et ma aastate kaupa tegelik koolmeister olen olnud ja püüan oma tundmist selles teaduses alatasa täiendada. Nii arvan mina siis ka küll otsustada võivat, kas C. R. Jakobson õieti tegi, kui ta Harpaguse karistamise ja Absürtuse tapmise loo Kooli Lugemiseraamatusse üles võttis, ja kas minulgi õigust oli Polyfemuse pimistamise lugu, mida igast paremast lugemiseraamatust muus keeltes olen leidnud, sinna mahutada, kus ta on. Asjata süü otsimine!

„Viimase paarikümne aasta jooksul on meie kirjakeel, kuigi just mitte jõudsal sammul, ometi edenenud: „Lugemiseraamatust“ aga, mis edenemise peegliks peaks olema, ei paista seda palju väljagi. Olgugi, et sõnastuse või stiili poolest ei oleks suurt teha saadud, leidub siiski palju kohte, mis kahe silma vahele ei oleks pidanud jääma“. Nii kriitikus. Mina olen ju enam kui 32 aastat Eesti kirjandusepõllul avalikult tegev, aga veel ei ole ma enne mitte kuulnud, et mu keel kõhn ja mu töö hooletumasti on tehtud. Minu keeletundmise kohta on oma ajal akademikus Dr. Viedemann ja Dr. Hurt avalikult oma otsuse annud, et ma Eesti keelt keeleteadliselt ja tegeliselt haruldaselt-põhjalikult tunnen, selle otsuse tagajärjel on minu kätte hulk keelelisi töösid ustud ja tehtud tööde üle on alati otsustatud, et nad suure hoolega on tehtud. Herra J. Tammemägi on hoopis teisele otsusele jõudnud! Kas õigusega? Vaatame järele!

„Kirjaviisi poolest ei seisa, kahjuks, seegi väljaanne endisest kindlamal jalal“, kinnitab kriitikus. Pandagu minu väljaanne endisega kõrvu, võrreldagu ja otsustatagu õiglaselt, siis näikse, kui õige see kriitiku otsus on!

Võõraste sõnade kirjutamise kohta ütlev kriitikus: „Raske on mõista, mis põhjusemõtte järele siin käidud, või õigemini, kas siin üle-

üldse mingit põhjusmõtet juhtnõõriks on võetud! Herra kriitikus, ega Teie ometi arva, et ma Bospoorus kirjutama pean? Bósporus on rääkida. Nii on muudegi nimedega lugu.

„Niisama kahes mõttes longates kirjutatakse: Greeka ja Kreeka, Taani ja Daani, grahv ja krahv, kiidus ja kiitus, sõbrus ja sõprus, nõdrus ja nõtrus, kasvis ja kasvas, armutuid ja armutumaid, palgeid ja palgid jne.“, ütleb kriitikus. Ei longata, vaid mõlemad kirjutamise viisid on õiged. Kui „Kirjanduse Selts“ ükskord põhjendatud otsust jõuab teha, missugune viis ainuõiguse saab, küll siis ka „Kooli Lugemise raamatust“ sellepoolest mitmekesidus kaob. Aga kui kriitikus „kiitus“ ja „kiidus“ üheks ja sekssamaks sõnaks peab, siis eksib ta raskesti. „Kiitust“ soovib iga inimene, „kiidus“ ei taha keegi auus inimene olla. C. R. Jakobson ütles „kiiduste“ asemel „libaskid“. „Kiidus“ on läila meelitaja.

„Määrasõna lõpp on harilikult „ste“ kirjutatud, kuid ka „sti“ puutub silma, nii hõlpsasti, sagedasti, toredasti, hästi“, ütleb kriitikus. Mõlemad lõpud on ühte viisi õiged. Et enne „ste“ oli, jätsin „ste“. Kus „sti“ seisab, seal on ta trükiviga, sest ma sain ainult ühe parandusepogna; mina parandasin küll, aga ei saanud näha, kas trükkija ka parandas. Aga sõna „hästi“ võib üksi „hästi“ kirjutada.

„Ainsuse olevat käänat sünnitatakse pea puhtast, pea pehmendatud tüvest, näit. jõgena, kepina“, ütleb kriitikus. Jah! Just nõnda, kuidas elav keel seda teeb, kus seda käänat üleüldse veel pruugitakse. Harilikult ei tarvitata seda käänat mitte. Sellepärast ei ole teda ka „Kooli Lugemiseraamatus mujal tarvitatud kui luuletustes ehk luulelistes kirjeldustes. Selle asemel öeldakse nii, nagu: „Ta suri kui keiser Karl Suur“, ehk mingi muu kõnekään. Aga lk. 306 ei ole üleüldse seda kõnekäänu. Seal loeme: „Kõige selle juures jäi keiser Rudolf I. niisama alandlikuks ja vagaks, kui Habsburgi krahv Rudolf olnud“. Kuidas tahaks kriitikus siin olevat käänat tarvitada?

Rahvaste nimesid soovib kriitikus väikese algustähega, kuna mina neid suure tähega kirjutati: Kreeklased, Roomlased, Eestlased. Ühesugune õige nii ehk nii. Muudkui siis järjekindlalt. Sedasama tuleb kuude nimede kohta öelda. Maitseasi.

Kriitikus tahab Neeva jõe korruga Neeva jõeks muuta, sest see olla Soome keeli sõna ja tähendada „lage soo“. Olge hääks, minge Peeterburisse ja kuulake, kuidas Peeterburi 30,000 eestlast seda määratumat jõge nimetavad! Vaadake ka ise jõe pääle, kas tal on „lageda soo“ nägu, nagu Soome sõna „neva“ tõesti tähendab. Teie kõrv kuuleb tõesti Neeva jõgi ja Teie silm näeb tõesti Neevat. Sest Eesti keeles on sõna „neeva neeva neevat“ ehk läänepool „neev neeva neeva“ olemas ja see sõna tähendab väga käredasti voolavat vett ehk veeneelu kohta. Terve Eesti rahvas ütleb „Neevajõgi“, ka „Kooli Lugeseraamat“.

Kriitikus tabab mind tõesti ühe vea päält: Mina ei teadnud tõesti mitte, et Dr. Kreutzvald, C. R. Jakobson, J. Kunder ja P. Org olivad eksli-

nud, kui nad „Räästu mõisa“ kirjutasivad. Kui sealt poolt mees on kriitikus siin tõesti asjatundja ja ma parandan tänuga oma vea ja kirjutati R e s t u.

Kirja vahemärkide asjus aga ja niisamuti sõnade kokkukirjutamises usaldan enese tundmist ja teadmist enam kui kriitikust. Sõnade kokkukirjutamise asjus on „Eesti Kirjanduse Seltsil“ palju põhjalikku tööd teha, enne kui siin täiele selgusele jõutakse. Seni aga jään selle juure, mis ma Dr. Hurlilt ja teistelt olen õppinud ja õigeks ära tunnud.

Niisamuti on kriitikus täiesti eksiteel, kui ta mind õpetama hakkab, kuidas Tallinna murdes, see on kirjakeeli, ajasõna „p u u t u m a“ pöörata tuleb. Ei iial ega ilmas või Tallinna keeli öelda: „Mis see minusse p u u t u b, vaid üksi ja ainult: „Mis see minusse p u u d u b?“ Et sõnakujud siin sõna „puuduma“ sõnakujudega kirjas ühte käivad, kuna väljääkimine teisel teine on, sinna ei saa praeguse kirjaviisiga midagi parata. Niisama lähivad märgist mööda kriitikuse süüpanemised teiste sõnade ära vahetamise kohta. Kui mul aega oleks, võiksin iga sõna kohta keeleteadlase seletuse kirjutada, aga saagu sellest, et ma kinnitan, et mina nende sõnade tähendust põhjalikult tunnen ja neid õ i e t i tarvitada mõistan, nõnda kui neid e l a v k e e l Tallinna murdes tarvitab. „Kõrva, kõrvas, kõrvast“ on rahvalik, „kõrval, kõrvale, kõrvalt“ on ka õige, aga tähendus pisut teine.

Kui kriitikus arvab seda selgeks teha võivat, kunas osastavat, kunas sihitavat käänat tarvitada tuleb, nii et keegi sellele vasta vaielda ei saa, siis eksib ta raskesti. Kriitikus ütleb: „Poegi“ on õige, mina ütlen: „Pojad“ on õige — kriitikuse poolt nimetatud lausetes — ja mõlemil on t ä i e s t i õ i g u s. Asi on see, missugusest seisukohast selle asja pääle vaadetakse. Mina vaatan selle pääle kui ajaloolane: Jutustatud sündmus. Kriitikus jälle vaatab selle pääle kui looduseteadlane: Kuidas see aegamööda sünnib.

Mispärast kriitikus sõnakujusid, nagu „kasunud“, „valk“, „vakka“, „vajak“, mis kõik õiged elavas keeles ettetulevad sõnakujud on, laitma peab, ei ole arusaadav. Laulikul p e a b luba olema ka niisuguseid sõnu tarvitada, mis mitte just harilikud ei ole. Sõna p a l e käänatakse nõnda: Pale pale palet; ehk pale palge palet. Mõlemad ühteviisi õiged. „Üks“ on üksi seal tarvitatud, kus teda Eesti keeles vaja on. „Rammutamise juures“ on puhas ja selge Eesti keel. „Rammutamisel“ on ka õige, aga ära iganud ja luulelik. Sõnnikupanemine ei ole just luulelik töö, sellepärast on seal igapäevane ütlemissuvi õigem. Saksa keelest ei ole seal midagi võetud. Saksa keele tagasitõlkimine kriitikuse poolt on tühi töö ja vaimu närimine. Niisamuti kõik stillivigade otsimised ja hinnamõistatuste töötused. Keda siis kriitikus „loogika“ puuduse pärast süüdistab? Kas C. R. Jakobsoni, kes need kirjatööd kirjutab? Või mind, kes neid kirjutusi luges ja hääks tunnistas? Ärgu asjata vigasid otsitagu!

„Üksikuid keelevigasid on „Lugemise raamatus“ veel suur hulk, kuid siin ei ole enam võimalik nende juure peatama jääda!“ hüüab kriitikus. Ja mis Teie siis õige vigadeks nimetate, herra kriitikus? Teie juhataste

mind paar korda Jõgeveri grammatika juure. Vist arvate, et see grammatik mulle tundmata on. Tunnen teda, tunnen ka kõiki teisi Eesti keele grammatikaid. Aga ma tunnen ka elavat keelt. Ja see on mulle kõige ülemaks autoriteediks. Iga sõnakuju, mida elavas keeles ette ei tule, on viga, kuigi ta mõne grammatika järele õieti kirjutatud on. Ja iga sõnakuju, mida elavas keeles räägitakse, on õige, kuigi ta mõnele grammatika seadusele vastu käib. Kirjakeele jaoks on Kesk-Eestimaa, Wörtsjärvest Soome laheni, räägitav murre arvatud, mida teistest murretest täiendatakse. Sõnakujud, mida selles murdes ei tarvitata, arvatakse murdesõnakujudeks ja jäävad eeskujulisest kirjakeelest välja. Mina tõendan Teile, herra kriitikus, et C. R. Jakobsoni „Kooli Lugemise raamat“ I. ja II. keelevigadest vabab on. Mis Teile seal veaks arvate, ma ei tea, mil põhjusel, ei ole seda tõesti mitte. Kui Teile aga ütlete, et sellel raamatul „palju puudusi“ on, siis on Teil õigus, sest niisugust inimesetööd ei olegi, millel puudust ei oleks.

Viimaks ei või ma oma imestust selle kohta avaldamata jätta, kuidas Teile atheismust asjasse segate. Atheismusest ega atheistidest ei ole selles raamatus üleüldse mitte räägitud, ei sünnigi rääkida, sest niisugune tegu lööks kasvatuseteadusele otse vastu silmi. Tähen datud kohal, lk. 139, on nõnda trükitud: „Kõik tema õpetused on kantud rahulisest valmusest ja nagu püha hing kõikide tema tööde sees on tema kindel lootus Jumala pääle ja kõikumata armastus kristliku kiriku vastu. Sest Jannsen teadis igal ajal, et inimesed ilma Jumalakartusest mida targemad, seda suuremad kelmid on. Aga tema edendas Eesti rahvast hää poole“. Seda ütlust tunnistab terve ajalugu tõeks. Kus Jumala kartust ei ole, seal ei ela ka hääd, küll aga kasvab seal kõiksugu kurja. Niisamuti on see liialdus, kui Teile sellest, et Dr. Hurti „pääd üliõpilaste viisi järele värvimüts võis ehtida“, meie kihelkonnakoolide kasvandikkudele hädaohtu kardate. Kes korporatsiooni elu tõesti tunneb, see teab, missugune tähtsus värvimütsil seal on. Üksl see on täie õigusega korporatsiooni liige, kellel värvid on; kes midagi auutumata teeb, selle käest võetakse värvimütsi kandmise õigus ära. Hurtile on tema värvimüts tõesti ehteks olnud, aga Hurt on mütsile määramata enam auu teinud, kui müts Hurtile.

17 IV. 08.

J Bergmann.

Dr. Jakob Hurt. Elu valgus. Jutuluse raamat kõikide vähapäevade ja suurte pühade tarbeks vabalt väljavalitud kirjatunnistuste üle.

Need 76 jutlust on õpetaja Hurti viimased sõnad oma usuvendadele, oma rahvale. Ta lõpetas nende üleskirjutamise 10. talvekuu päeval 1906, ning sellesama aasta viimisel päeval võttis surm sule tema käest ja sõna tema suust ära. Palju raamatuid ja palju kirju on Dr. Hurti sulest ilmunud, aga see raamat on ta südamest sündinud. Kõik need jutlused on tema ameti elust välja kasvanud ja enamiste Jaani kirikus ehk Otepääs koguduse

ees peetud, aga mis ta nende aastate jooksul „usutööde päevadest hinge ülenduseks“ pühast kirjast kogudusele oli korjanud, seda sõelus, puhastas, rikastas ja uuris ta veel kõikipidi omal viisil ameti puhkuse aastal hoolega läbi, kuni ta seda raamatut oma ülemaks tööks võis arvata, mis ta Jumala armu läbi korda saatnud; sest õpetaja Hurt on küll mitmel põllul tegev olnud, siiski oli tema ülem ja elu töö evangeliumi kuulutamise.

Raamatu keel on kõikipidi eeskujuline nimelt nelle, kes sessamas ametis. Raamatu sisu ulatab küll kõiki pühakirja mägesid puutuma ning teeb ilmsiks kõik usumõtted, mis ristiinimese südames elavad, ometi on nende kõikide tuum ja päike: tunnistus Õnnistegijast Jeesusest Kristusest üksinda. Küll valgustavad „Elu valguse“ kiired kõike koguduse elu ja püüavad hinge haigusi ja elu puudusi evangeliumi värskete rohtudega arstida, „seda jõudu ja väge mööda, mis Jumal neile armuanniks kinkinud“, küll lõikab Hurti tunnistus vägevalt patu paistetest läbi ja näitab umbusu tühjust ja õnnetust sügavalt üles, ometi on „Elu valguse“ kallimad kiired sest valgusest säramas, mis alguses oli. Nimelt kallid pärlid on jutlused nr. 7, 8, 9, 13, 33, 25, 76: Taevase Isa jõulu kingitus, Patuste õndsaks tegija, Jehoova karjatse truuvus, Kus sinu Jeesus on, Jeesus elab, Õnnistegija armuline lahkus mõnesuguste patuste vastu, Äralunastatud hinge õnnis põlv. Õpetaja Hurti „Elu valguse“ jutluste iseäraldused on: õrn ja vägev tõetunnistus, lihtne õpetamise viis, mõtete väljakasvamine pühast kirjast ise ja nende kirjast uuritud ja saadud igaveste arstirohtude jagamine haigetele, kes tahavad terveks saada Õnnistegija armust. Nagu nad palve altari peal on kasvanud, nõnda tuleb neid palves ka pruukida, kui nad oma jõudu peavad ilmutama.

„Mine siis, armas raamat, Eesti kodadesse ja kambritesse ja vii elu valgust igale poole, seda jõudu ja väge mööda, mis Jumal sulle armuanniks kinkinud“, hinge ülenduseks, selle õpetaja usutööde päevadest, kes Teid nii väga on armastanud ja usu valgusele juhatanud.

R. Kallas.

A. Mohrfeldt. Piibllilugu ja piibliteadus. Riias Sichmanni kirj. 1906. Sest saadik, kui keskkoolides usuõpetust Eesti keeles andma hakati, oli meil tuntav puudus õperaamatust piibliteaduse jaoks. Mohrfeldti Piibllilugu ja piibliteadus tahab seda puudust täita. Raamatut võib kasuga päälle keskkoolide, millede jaoks ta kirjutatud, ka kiheikonna ja ministeeriumi koolide ülemas jaos tarvitada. Ta on hoolsasti ja asjakohaselt kokku seatud. Iga raamatu kohta piiblis leiame siit lühikese sisu ülevaate ja seletuse tema kirjutaja ja otstarbe kohta. Piiblliloo tükide lõppu on üksikute sõnade kohta kälvad selgitavad tähendused juure lisatud, mis lugudest arusaamist hästi kergendavad. Piltide kohta tuleb seda iseäranis kiita, et nad Palästiina loodusest ja rahvaelust on võetud ja mitte harilikkude piiblliloo luulepiltide laadi ei kannu. — Raamatu väärtust suurendavad veel viis kaarti, mis raamatu lõppu paigutatud. Kooliõpetajad, kes usuõpetust jagavad, saavad rõõmuga raamatu vasta võtma.

Muidugi on raamatul ka oma nõrkused. Sisu korraldus oleks ehk paremini õnnestanud, kui piibllilugu ja piibliteadust mitte ühte ei oleks katsetud põimida, vaid erijagudesse oleks paigutatud. Nüüd on raamatu esimeseks päälkirjaks küll „Piibllilugu“, aga õieti on piibllilood, nagu piibliteaduse alam jagu, piibliteaduse kava sisse paigutatud. Selle all kannatab piibliteadus, kuna ta õppijale mitte küllalt ülevaatlik ei ole. Ka ei taha kõik piiblliloo tükidele juure lisatud tähendused meeldida, kuna paljud neis liiga dogmaatikalist laadi on. Üleüldse ei saa raamatu dogmaatikalise seisukohaga mitte täiesti rahul olla, sest et mõni vaade liiga vananenud on. Lauset nagu: „Apokriiva raamatud ei ole mitte enam Pühast Vaimust sisse antud“ (lhk. 6), ei saa ka praeguse aja kõige positiiivilisem theolog mitte hääks kiita, sest et ta lausa sõna-inspiratsiooni õpetab. Kas ei oleks küllalt olnud öelda: „Apokriiva raamatud ei ole mitte Püha Vaimu äratusel kirjutatud, nagu teised raamatud“.

Siis veel paar kirjandus-ajaloolist tähendust. Uffila Gooti keeli piibli ümberpaneku nimetamine (lhk. 7) on põhjendamata. On teisi tähtsamaid ja vanemaid, nagu Siiria ümberpanek „Peschitto“. — Suuri piibli käsikirju on palju enam kui kolm; neist esimesel kohal peaks aga Siina käsikiri seisma, sest et ta kõige vanem on. — Jaakobuse ja Juuda raamatud ei ole mitte apostlite vaid Issanda vendade kirjutatud (võrdle Matt. 13, 55; Mark. 6, 3; 1. Kor. 9, 5; Kaal. 1, 19; Juud. 1.). Ka praeguse aja kõige positiiivilisem piibliteaduse esitaja Th. Zahn tunnistab seda.

Lõpuks üks üleüldine keeleline tähendus koha nimede kohta. Minu arvates ei tohiks Eesti keeles vormisid, nagu Room, Riig jne. mitte tarvitada vaid ainult Rooma, Riia jne. Rahva suu tarvitab koha nimesid ka subjektiivina (alusena) ikka genitivi (omastava) vormis, nagu näit.: Kolga-Jaani (mitte Kolga-Jaan) on Liivimaal, Jõhvi (mitte Jõhv) on suur kihelkond. Ka vormid, näit., nagu Tallinn, Valk on Eesti keele iseloomu vasta (Tallinna on suur linn, Valga on Läti piiril.)

H. Põld.

J. W. Jannsen kui ilukirjanik.

M. Kampmann.

(Lõpp.)

Jannseni tüüpused ja olude kirjeldused. Paneme nüüd lähemalt tähele, missugused tüüpused Jannsen oma algupärastes juttudes Eesti külaelust ette toob ja kuidas ta meie olusid kirjeldab. Seal on kõige päält tõsisest elust võetud „Juudi rätsepp“: „Elias on üks auus ja kuulus nimi ja tähendab meie keeles: Jumal on Issand. Üks juudi rätsepp kandis ka seda nime. Ta käis alles mõne aasta eest (jutt on 1857 kirj.) mõisast mõisa ja õmbles, et nõel välkus käes. Juudi õmblus peab küll sagedasti palava nõelaga tehtud olema, aga Eliasel oli tööd küllalt, ju ta vist külma nõelaga õmbles. Juut on juut. Ta õmbles ja mõtles, kellele ta seda ütles. Pärast tuli asi välja ja oli siis hilja“. Juut ajab jutu välja, tema teadvat niisuguse äri, kus raha kuus 100 protsenti kasu toob. Juut mõistab asja nii ajada, et mõisa teenrid ja talupojad temale ise rahasummasid pakuvad ja sellest kasulikust ärist osa võtta soovivad. Kella-Jüri palgatakse voorimeheks, kes rätsepa peab Läänemaale viima kasulikku äri ajama. Elias on asja teiste juutidega kokku kõnelenud. Need tulevad Eliasele paksus metsas soldati riides vastu, teevad endid röövliteks ja nõuavad raha. Kella-Jüri katsub, et hobuse pääle ja eluga minema saab, Elias jääb rahaga ebaröövlite kätte ja jagab nendega saaki. Laenuusaldajad, kes Kella-Jürit näevad ilma rätsepata koju tulevat, pühkigu suu puhtaks.

Rahva ebaususe tempusid pilkab Jannsen jutukeses „Maatargad“ järgmiselt: „Targad nemad küll ei ole, see on nende sõimunimi, aga kui rumalamatest veel rumalamaid on ja hulludest veel hullemaid, no siis on rumalad ka targad ja hullud mõistlikud. Kui külas lammas ümber käib, piim venib, või kokku ei käi, kana nahkmune muneb, väeti vasikas täia täis on, härjavärs punast laseb, seapõrsas kängu jääb, ehk kui inimeste juures vanadel ehk lastel üks või teine viga juhtub, kõht

lahti, soolatüükad käte pääl, roos jala sees, nagu kestendab ehk muud sellesarnast viga: — kas sa siis minu käest küsima tuled, kes „maa-targad“ on ja kus nad elavad. Küll sa siis tead, kus Pime-Mari, Tuli-Anu, Püti-Jüri ja mis muidu nende nõidade, soolapuhujate ja kaardisegajate auunimed on, küll siis ilma küsimata tead, kust tee nende juure läheb.

Viisu-küla, tal on ka veel üks teine nimi, oli täis ebausku nagu koer kirpa. Kõiksugused kunstid ja kombed olivad rahval juures, ja üleüldse kõik suured „maa-tarkade“ auustajad. Jumal taevas ja õppinud tohter linnas ei mõistnud nende „maa-tarkade“ vastu mitte ABD. Nõnda kui valged liblikad kapsaste pääl lendavad, kelle munadest ussid sünnivad, nõnda siginevad „maa-targad“ seal, kus rahvas pimeduses elab ja neid usub. Tõugud ei sigi mujal kui mädanenud liha sees. No Viisu-külas oli aga üks ainus suur tõuk, ja hää suur. Verst maad külast eemal, ühe vainu künka peal, seisis üks pool saksa, pool talu moodi maja üheksa pärna all, nimega Pühakivi. Valge korstnas oli majal pääl ja paar klaasakent ka ees, aga seinapalgid olivad tahumata, nurgad savi ja lehmasitaga määratud, õlest katus pääl ning puuvarased risti harja pääl, nagu igal talumajal. Toa ümber oli kartuhvli ja kapsa aid ja ukse ees kapsa aia kõrvas päratu suur kivi nagu väike heinakuhi, kel ka, nagu heinakuhjal, iseäranis aid ümber oli. See kivi oli Viisu küla Siinai mägi. Sinna ei tohtinud ükski lojus ega inimene ligi minna... No kes seal elasivad? Inglid mitte, vaid inimesed, päalegi õige pahad inimesed. Meest hüüti Püti-Jüri ja naist Tuli-Anu. Nende vanemad olivad Tartumaalt vanast tulnud. Et nad tartlased olivad, oli nende tõlbist keelest peagi tunda. Püti-Jüri oli Viisu küla Mooses. Jüripäeval, Jaanipäeva öösel ja muil tähtpäivil oli rahvas kivi ümber koos ning Jüri tegi tempusid, mis ei kõlba kuulda. Kõiksugu ohvrid viidi sellele kivile: sukad, särgid, leivad, lihad, rahad ja mis iial nime kannab. Kõik asjad teadis Jüri ja võis nõuu anda, olgu tõsi või vale, kõik haigused tundis tema ja kõikide vastu teadis tema abi. Kes iial metsavahile läks, olgu abi saama ehk muud asja ajama, ei läinud mitte tühja käega. Kuida Jüri tohter oli, nõnda oli Anu kuulus tulihänna valmistaja. Mõnele mehele on ta tule hänna alla pannud, ja see oli neile paras... Ühel päeval õhtut vastu, kui Püti-Jüri ja Anul jälle palju tegemist oli, tuli veel üks perenaine küla poolt, pütt teise ja pudel teise käe otsas. Seda nähes pahandas Tuli-Anu: „To om üts rahvas, kea sul kaela pääl saisab, nii kui kärblase silma veeren“. „Tost pole viga mihastagi, kui enge hästi manu toova!“ ütles Jüri, võttis püssi kätte ja kargas tagauksest välja. Tõepoolest lippas ta aga põõningule ja kuulatas seal

läbi laeaugu, mis külanaine Anule kõneles. Pärast seda teeb tema näo, nagu tuleks ta püssiga väljalt, laseb naist uuesti kõneleda, mis häda mehel kodus on. „Saame nätta, saame nätta,“ — vastab tark. — „Olles sa mulle veidikest haige „oma märga“ manu toonu, to olles kiige paremb olnu. Säält ma olles kõrraga nännu, mes tääl veas om.“ Naine annab pooletoobise pudeli targa kätte. „No see om hää, see om hää!“ vastas tark, aias nüüd jalad laiali, hoidis pudeli vastu valget, segas ja vahtis, segas jälle ja vahtis. „Hm, hm!“ ümises tema, „to haige om üts meesterahvas, nõnda neljakümne aasta ümber — püstja rinnun ja naba ümber — keerlep prilla sängin — ent pole ka immes panna — kae mes tääl kõttun om — leiba, kartohvli, munna, sibula, poslamasla, püssirohu ja kiik säärast asju — om immes panna, et veel ärra es koolnu.“ Tark andis rohtu, mis hästi oksele ajab. See võis küll kümme kopikat väärt olla, aga viis naela võid ja saja-kopikune hõbetükk oli tohtri palk, ja et mees, kellest kõik arvasivad: see kärvab, ometi pärast jälle terveks sai, selle läbi sai Pühakivi tohter veel kuulsamaks“.

Jannseni algupäraste juttude laadi avaldab kõige paremini „Uus variseer ehk kõrtsita ja kõrtsiga küla“ (1860), milles silmakirja teenri vigurisi ja kõrtsi halba mõju meie rahva pääle trehvavalt kujutatakse. „Korvi külas — selle kirjeldus käib Vändra Viluverega karva päält ühte — ei olnud vanasti kõrtsi. Siis oli Korvi rahvas õpetaja meelest kõige paremad: vanad ja noored mõistsivad ja armastasivad Jumala sõna, tüli ega riidu ei peetud, kohtukäimistega kiusu-ajamist ei sallitud, pulmad ja varrud peeti viisi pärast ja kiriku tee oli tallatud; aga kiriku kõrtsimehe meelest olivad nemad kõige pahemad: viina ei joodud, tühja lori ei aetud, kaarta ei löödud ja kõrtsi tee oli üsna rohtunud. Vaese väljasaamise pärast olivad kõik peremehed rendi pääl. Harva käisivad tööpäeval omast külast väljas: paar korda mõisas, paar korda linnas, sellega asi otsas, ja sest oli küllalt. Jõuukad peremehed olivad enamasti kõik, oli leiba ja leivakõrvast ning ka oma rahakopik asja vahendamiseks kukrus. Et ühe Korvi peremehel 10 lehma, 3 paari tööhärgi, paarkümmend lammast ja 4 hoost oli, see polnud imeasi midagi. Aga nad mõistsivad ka niisuguseid sõnu, mis vaesust majast eemal hoiavad ja

ehk muud hingamise päevad, siis ei pidanud nad neid ka mitte, nagu koer kõides, aga igal ajal oli oma mõõt ja aru. Juhtus naabrite vahel nurisemist — munad veerevad ka pesas — siis võtsivad kolmanda, kes venna ja venna vahel õigust rääkis ja sel polnud mitte kohturaha rinnas tarvis. Mõisas oli küll vallakohus ja sel sagedasti seletamist ja seadimist, ka vahel mõnikord kaseoksaga kirjutamist, aga sellega polnud Korvi rahval asja; nemad pidasivad kohtukäimist ristirahva seas häbiks, ja see oli õige.

Korvi küla Matsi Peetril elas sel ajal lesk peremees Madis Salle, tasane ja jumalakartlik mehike, oma ainsa tütre Annega. Madis oli kidur, kõhija inimene, kes palju hinge taga ei saanud, ja häda teeb 50 aastase mehe seitsmekümne-seks. Oli see imeasi, kui tal mõnikord ka mõtted väimehe pääle lõivad. Ann oli selle ealine — mis ta pidi ootama? Pääle selle ei seisa saialeib ja noored tütarlapsed mitte kaua värsked, ja see temp pidi ometi ka tehtud saama. Mitmed Korvi küla poisid nilpsasivad küll keelt Anne pääle, aga kaup ei tahtnud sündida: ei olnud omaks loodud. Seal tuli Luha kõrtsimehe kolmas poeg Jakob Võrk postmaantee äärest liisuvõtmise pärast koduväi kohta otsima... Jakob oli väljastpidi kena priske poiss, nagu noor kuusk, päälegi nii terane ja lahke, mis seal imeks panna, kui Anne süda ka tuksuma hakkas. Wana Madis mõistis küll, kust poolt tuul puhus, ja ütles: „Armas tütar, ma näen küll, kuidas lood on; aga ma usun, et see mitte korda ei lähe. Jakob on suure maantee äärse kõrtsimehe poeg: mis õnne see meile toob?“ Nõnda rääkis isa, aga tütre süda lõi teist lugu, ja on tütarlapse süda kord tuksumas, siis on mõistlikud sõnad enamasti vette visatud. Jakob mõistis ja teadis ka, et rasvaga tihaseid pütakse ja tegi nõnda. Ta varastas enne Anne ja pärast vana Madise südame takka pääle.

Jakob Võrgul ei olnud selleks muud tarvis, kui et mõneks ajaks lamba naha hundi selga tõmbas. Tuli ta Korvile, siis oli nii tasane, nii vaga ja lahke, nagu poleks ta siit kurjast maailmast olnudki; ta norutas pääd, pööritas silmi, hoidis käsi ristis ja õhkas nii südamest ja sügavasti, nagu eht variser. Tuli jutt kõrtsidest, viinast, kaardilöömisest, siis tegi Jakob kui oleks talle keegi keeva vett kaela visanud; ta ei tahtnud „uskmata maailma laste pimeduse teenistusest“ midagi kuulda ega näha; ta kahetses ja õhkas alati, et kõrtsimehe poeg oli ja seal paigus pidi elama, kus tema sugune vaga mees hääd ei kuulnud ega näinud; ta kiitis Korvi elu taevast saadik ja ütles, et ta süda teda nagu ahelatega selle küla poole tõmmata, kus kõrtsist ja maailma kärast kaugel, üht vaikist ja

püha elu võiks elada. Peeti Matsi Peetril õhtu- ehk hommikupalvet, siis õhkas Jakob, et rinnaluud ragisesivad. Läksivad Korvi rahvas kirikusse: Jakob ees; palusivad nad oma Issameiet: Jakob palus kakskorda niikaua; panivad nemad jutlust tähele: Jakob tahtis iga sõna alla neelda. Jakob nägi palju vaeva omas vagaduses, pigistas mõnikord hambad kokku ja kannatas, aga see Jumal, keda Jakob teenis, ei olnud mitte taeva ja maa Looja, vaid Matsi Peetri talu ja seal sees — Ann Salle... Jakob jõudis sihile. Tütar uskus, isa uskus, ja seda Jakob tahtis ja laskis oma vagadust seda enam läikida. nagu klaasi tükki pühkme huniku seest.

Aga juba pulma ajal hakkas Jakobil lambanahk kärisebma ja hundikarv välja paistma. Vaga peigmees istus laua otsas ja haigutas; viinapudelid ei käinud käest kätte, pulma laulu lori ei kuulnud, joobnud mehi ega naisi ei nähtud, salm enne sööki, salm pärast sööki, sest ei pääsenud, see oli maja pruuk, ja „pillid, pasunad, trummilööjad on kõik pulma leivasööjad“ — seda pruuki ei olnud ka mitte. Jakob istus ja haigutas nagu koer köides... Pärast pulmi tulivad Jakobi vagaduse hiilgusele juba roosteplekid külge, Aegamööda sündisivad talle sõnad suhu, mis keegi enne ei kuulnud ja vahel sekka ka mõni hää suutäis vannet, et Korvi rahval kõrvad huugasivad. Madise tervis läks päev päevalt vaesemaks, ta astus peremehe aujärjelt maha, Jakob istus tema asemele. Pärast Madise surma näitas Jakob, et ohjad tema käes seisivad. Palved kui asjata ajaviide kaotati ära, kiriku käimist kutsus ta asjata jalanõuu kulutamiseks, tasast elu — vangipõlveks. „Hää suutäis vannet jutu sees — ütles Jakob — on nagu peotäis soola liha pääle, muidu on kõik mage ja lääge, kui Korvi tänine elu“...

Paar nädalat enne Suviste pühi hakati Matsi Peetril kibedasti kambrit ümber ehitama; vastu teed tehti uks, ukse kõrva aken, akna alla laud, tuppa pikad pingid ja lauad. Tuba lubjati ära, uued aknad ette ja uus ahi sisse, kõik nägi välja, nagu — kõrtsis. Mõisa herra lubaga asutas Jakob Korvi külasse kõrtsi. Ann pidi tahes ehk tahtmata järele andma ja kõrtsi laua tarvis küpsetama, aga ta süda oli alati raske ja silmad vett täis. Jakob oli eht variser. Seni kui rahvas veel juua ei mõistnud ja vähe võtsivad, andis ta ilma hinnata. Seati kurnimäng ja rattalöömine sisse, tubakas ja naps oli vanematele inimestele prii, sest Jakob teadis: pekitükk petab hiired lõksu — küll nad pärast tasuvad. Kohmetanud Annest polnud tal suurt abi, see tukkus kambris piibli kallal. Veel seisivad naisterahvad kõrtsist eemal, aga neid mõistis Jakob ka oma võrku tõmmata. Nende jaoks heitis ta isesugused õnged välja: viiul, torupill ja kiik.

Jaanipäeva laupäeva õhtu oli Korvi küla uues kõrtsis suur pidu. Tõrva tonn põles pleekaia taga väljal kuuse otsas, pleekaid kubises inimesi täis, viiul kiiksus ja torupill ürgas: „Küliluu, küliluu, küliluuuu! Sääreluuu — sääreluu!“ ja vahel sekka: „Teine küliluu, teine sääreluu, — teine viltkinnas, teine labakinnas, — teine sukasäär, teine vana pöid — uuu!“ Eestotsa vahtisivad Korvi tütarlapsed seda kõik kui imeasja. Luha Kaie, Maie, Riinut läksivad kiige pääle. Oh sa pärdik, kui ilusasti nemad laulsivad! „Kaasike, kaasike!“ tuli iga sõna järele, muud mul enam meeles ei ole; aga ilus ta oli, muidu ei oleks Korvi tüdrukute suud mitte vett jooksnud. Aegamööda läks üks ja teine ka kiige pääle. Oh, oh, kui see südame kõdisema ajas! „Kadri, Madli, Elts, tulge katsuge ka! Ega teie kiigelaua külge kinni ei jää! Tõnist Jürit kiigutavad — tasa, tasa!“ Üks, kaks, kolm, — Korvi tüdrukutel oli kiige amet käes, nagu seal vilja magu suus. Pill ürgas, kiik kääksus, küla neiud laulsivad — mis Korvil enam tarvis oli? Jah, aga pill, ilus pill jooksis üsna maha. Kiige himu oli täis — lähme rehe alla! Suur rehealune oli puhtaks pühitud, mööda seina äärt noored kased pandud, kaks suurt latert rippusivad laudi all — mis siin viga . . . tantsida? Aga kes mõistis Korvil tantsida? Jakob oma õe Kaiega oli esimene paar, pärast Maiega, pärast Riinuga, kuni pää suitses, kordamööda aitasivad Viiuli-Mart ja Torupilli-Pärt ka sekka. Korvi poisid ei mõistnud, aga mis ta ees on, eks katsume! Eestotsa läks hullusti küll, aga samm-sammult paremaks ja pärast nõnda, et „hiir hüppas, kass kargas, vana karu löi rummu“.

Tüdrukud ei tahtnud naljalt platsi tulla. Aga mis eest siis Kaie, Maie, Riinut seal olivad? Teine lestasjalg saab teise ikka viimaks põrandale. Korvi neiud tantsisivad küll esmalt nagu lambad haige jalgega, aga tüdrukutel on, nagu oleks neil pagan jalus, nad katsuvad ja õpivad, kuni valtsivad nagu tuulispask põrandal. Nõnda Korvil ka. Jakob, meie endine vaga Jakob, oli mees neid õpetama, ühe võttis, teise laskis, ja ennekui puhte kätte tuli, mõistsivad Korvi tüdrukud . . . tantsida, ehk kui ka seda mitte, siis oli neil tantsuhimu käes, ja seepärast õorus Jakob käsi ja kihises: seda ma tahtsin!

Sellest jaanipäevast saadik oli Korvil nagu püsti kurat lahti. Mehed hakkasivad jooma, kaarta lööma, riidlema ja karvupidi kiskuma, naised õppisivad meestest ametit, läksivad ka ajaviiteks Matsi Peetrile, mekkisivad esmalt, rüüpasivad pärast, lakkusivad viimaks nagu veised. Poisid läksivad häbemataks, tüdrukud rekiks, eksinud lapsed tekkisivad Korvile, kus neist enne keegi ei teadnud. Laiskus ja hooletus ja nende järele vaesus ja nappus tulivad uksest ja aknast sisse.

Jumala sõna ei pruugitud enam, kirikus ei käidud, tööd ei tehtud ehk tehti joobnud pääga. Paari aasta pärast hakkasivad magasinist leiba tooma, jälle paari aasta pärast tehti juba paarile oksjon. Kuus aastat läksivad mööda ja kaheksa uut peremeest olivad juha vanade asemele tulnud. Ka Jakob sai viimaks maja päält lahti. Uued peremehed, kes Korvile tulivad, hoidsivad Matsi Peetrist eemal, ehk neid küll sellepärast naerdi ja iga sõimunimega nimetati“.

Nii kujutab Jannsen Eesti rahva elu kõrtsita ja kõrtsiga külas umbes 60 aasta eest. Peab ütleva, et see pilt küllalt osavalt ja loomutruult on maalitud. Võrgu Jakob on silmateenri tüüp, kelle taolistega meie elus tihti kokku juhtume.

Rikkaid ja uhkeid talupoegi karakteriseerib Jannsen jutukeses „Nurme Liisa“ järgmiselt: „Ohaka Toomas Nõges oli üle teiste rikas mees. Tuhanderublalisi intressipaberid öeldi temal ligi kümmekond tükki raudkastis haudumas olevat. Kõik tema aiad ja majad, hobused ja veised, vankrid ja saanid ja mis muidu Ohaka majas silma paistis, tunnistasivad, et Toomal nodi oli. Aga nagu see enamasti rikaste pidalitõbi on, ahne oli ta nagu mustlase kott ja tema jumala nimi oli mammon. Kus iial küla peremehed koos istusivad, seal istus Ohaka Toomas Nõges ülemas otsas, hõbevaskega piip suus, ja esimene ja viimne sõna jutust tuli tema suust. Vaesemate inimeste pääle vaatas ta niisama kui kuldvasikas Israeli laste pääle, see on kõrgest maha ja üle õla. „Minap see ise olen!“ oli alati tema mõte. Kui vaesed inimesed teda palusivad, siis ütles tema: „Jumal on targasti teinud, et vaesed ka loonud, muidu ei saaks rikkad auustatud,“ aga iial ei annud ta neile kivi pead peksta, veel vähem muud. Tema naine, no see oli loomake! Kui teie kullist, kassist, kadaka põõsast ja tahma nuustikust ühe looma võiksite kokku valada, siis oleks see justament kui vana Ohaka perenaine Elts. Pikemalt ma temast ei räägi; sest ehk ma küll naisterahva kui nõdrema soo eest häämeelega seisan ja, kus võimalik, sõna kostan, siiski pean tunnistama, et ma niisuguste eest, kes hirmu ja oksendamise pääle ajavad, heinakoormaga üle kraavi kõrva lähen. Niisugune oli Ohaka Elts.“

Jannsen kui moralist. Kui sügava usutundega ja kiriklise sihiga mees, ei kirjuta Jannsen oma juttusid mitte selleks, et rahvale kunstilõbu luua, ilutundmust ja kaunist maitset harida; Jannseni kunst ei ole mitte vaba, ei ole mitte iseenese otstarve. Jannsen astub ilukirjanduses kirikliku moraaliõpetuse teenistusse ja püüab rahvale kõlblist tarkust pakkuda. Selles on ta otse väsimata ja tüdimata. „Ärgem väsigem tuld näitamast, viimaks näevad ometi,“ kirjutab ta 1864. a. kirjavastustes.

Moraal jääb Jannsenile ilukirjanduses pääasjaks, Jannsen usub ise kindlasti moraali mõju. Sellepärast on Jannsen moraliseeriv rahvapedagog ilukirjaniku näol, ilukirjandust peab ta ainult sihile viivaks vahendiks.

Oma kirjandusliku tegevuse algusel seisis Jannsen täiesti vaimuliku kirjanduse, iseäranis kiriku dogmade mõju all ja laotas ilmalikus kirjanduses vaimulikku mõtteid laiali. Ta läks selles nii kaugele, et mõnes jutus klamrite vahel piiblistse juhatab ja paiguti ka terved piiblisalmid jutu keskel paksu kirjaga ära trükib. Mõnele tõlkele on ta väljavõtted piiblist ise vahele põiminud, sest Saksa alguskirjades neid ei seisa. „Sõnumitoojates“ lõpevad jutud enamasti mitmekordse manitsusega. Jutul „Uus variser“ on ta 12 punkti kombeõpetust juure lisanud. Vanemas eas läheb Jannsen päälekäiva moraliseerimisega tagasihoidlikumaks ja katsub loo enese varal kombeliselt mõjuda. Moraaliõpetuses ei astu Jannsen mitte kui arvustaja ja uuendaja üles, vaid kordab ja kinnitab neidsamu vanu nõudmisi, mis kirik üles seadnud.

Jannsen kui kunstnik Kui kunstnik maalib Jannsen oma kujud enamasti kunstnik. loomutruult elu järele, seal juures tarvitab ta lihtsaid laiasid jooni, ilma et peensusi tähele paneks ja neisse puudutaks. Jannsen armastab eredaid värvisid paksult pääle panna ja katsub järskude vastandite abil mõjuda. Sündmustik on Jannseni juttudes lihtne, sellepärast vaba igast võitlusest ja põnevusest. Tegevus on enamasti pääliskaudne, tegelaste hingeelu ja nende tegude põhjusi sügavamalt ei harutata. Nende nõrkuste poolest läheb Jannsen haleduse voolu tegelastega, Saksa vanade rahvaraamatute tõlkijatega, täiesti ühte. Siiski toob Jannsen palju uut meie ilukirjandusesse, nimelt oma algupärastes töödes. Ta on esimene, kes kodurahva elu hakkab tähele panema, seda kirjeldama, Eesti tüüpusi ja karakteristikaid üles joonistama.

Jannseni jutustuste pääilu on rahvalik kõnetoon, voolav ütlemiseviis, soolane, läbilõöv nali ja kujukas keel. Nagu lihtne talumees, armastab Jannsen jutustuses enam laiust kui sügavust. Lühedust ei või Jannsen ajalehe sõnumiteski sallida. 1859. a. kirjutab ta kaastöölisele: „Kui Teie kiri nõnda trükki saaks, siis ei ütleks ta muud midagi kui: nägin kord joobnud mehe, kes jää pääl ninali kukkus. Paraku on seda mitu näinud ja näevad veel, mis nad sellest trükis loevad?“ Kõige suuremat tähelepanemist ja huvitust äratav Jannseni juttude keeleline külg. Jannsen püüab rahvakeelt ühes ta peensustega ja jämedustega, kauni maitsega ja maotustega järele aimata. Tükati on Jannsen aga ka keele poolest hoopis algupärane. Siin ajab üks pilt teist taga, võrdlus järgneb võrdlusele ja

nali naljale. Huvitav, kaunis keel on ka see, mis mitmele Jannseni jutule jäädava väärtuse annab.

Paneme siia mõned pildid ja võrdlused näituseks üles: „Süda hakkas nagu kasetoht põlema.“ — „Hendrik rääkis Leenaga nii pehmel häälel, nagu silitaks ta pääsukese poega.“ — „Jakob kummardas mõisaherrat nagu kaevuvinn.“ — „Oli kõik nii sula ja hale, mesine ja vesine, nagu see kahe südame vahel peab olema, mis haavatud on.“ — „Kullakarva, natuke kohavad juuksed, mis nagu siidipilved pään katavad, palged nagu piimavalged saiapullid, kuhu punast värvi nukkade pääle kukkunud, suu nõnda kui roosilill, mis praegu lahti lööma hakkab, sinised silmad pään nagu tuvikesed kui pesast välja vaatavad, ja kui ta naeratas, siis oli, kui vaataks päike kevadel roosakarva pilvede vahelt kastetilkade pääle — mäherduse nooremehe pääle ta silmad pööris, see langes põlvist ära. Iga poiss oli valmis Truutakesele jalgpingiks heitma“.

Vanemates juttudes tarvitab Jannsen häälemeel külakeele jämedusi ja maotusi. Näit. „Pert oli rabarooste lakkuja, kes enne püksid täis tegi, kui kopika välja andis.“ — Kus Saksa keeles „Warum nicht gar“ seisab, sääl ütleb Jannsen: „Pugegu koera saba alla.“ — „Teistel lõo situb, lõo leikab, temal mehel on ikka sitakest ja leivakest mõlemaid.“ — „Naised vaa-daku, kas laste otsad puhtad on.“ — „Tattnina, täikonn, täivammus, viimane lontrus.“ — „Märt ehmatas ennast valgeks, nagu raipeluu.“ Hiljemine läheb Jannseni maitse peenemaks, aga keel ühtlasí kuivemaks ja keerulisemaks.

Jannseni tähtsus Eesti Jannseni loetakse Eesti tähtsamate kirja-ilukirjanduses. meeste hulka ja seda mitte ilma põhjuse-ta. Jannsen on meie algupärasest jutukirjanduses esimesed vaod ajanud ja teistele rada näidanud. Tema mõju on, näit. Koidula juttudes mitmeti tunda. Pika tegevuse aja jooksul Eesti kirjanduse põllul märkame Jannseni juures täienemist, kasvamist, nihästi sihi, maitse kui ka keele poolest, Jannsen seisab oma juttudega haleduse voolu ja romantilise ajajärgu keeru kohal ja sünnitab nende vahele loomuliku ülemineku. Haleduse voolu kirjanikud tõlkisivad haledaid, armsaid lugemisi ilma moonutamata. Jannsen teeb osalt sedasama, katsub siis võõra jutu sündmustikku tarvitada ja valab võõra jutu oma välimise vormi poolest Eesti olude järele täiesti ümber, annab sellele hoopis uue kuju. Siit astub Jannsen veel sammu edasi ja hakkab Eesti külaelu iseseisvalt kujutama. Jannseni suurem tähendus Eesti ilukirjanduses on see, et temaga meie algupärase jutukirjandus algab. Jannseni algupärasus maksab ainult mõne jutu sündmustiku ülesehituse ja Eesti olude tähelepanemise ning kirjelduse kohta. Kujutuse viisi ja maitse

poolest jäi aga Jannsen, nagu hulk tema järeltulejatest, võõraste eeskujude mõju alla. Need olivad meie ilukirjanikkude koolipoisi aastad, mil suuremaid meistrid tähele pandi ja nende töösid järele aimata püüti. Sellepärast polnud tükil ajal meie vanemal ilukirjandusel mitte rahvuslist tähendust, ta ei olnud mitte Eesti rahva vaimu, karakteri omaduste, mõtte- ja tundeviisi, sümpatiate ja idealide avaldus, mis meie ja teiste rahvaste kirjanduse vahele vahet oleks teinud. Seesuguse iseseisva, päris eestilise ilukirjanduse saame siis, kui võõrad eeskujud kõrvale heidame, iseenese täiesti ära tunneme ja kirjanduse loome, mis meie rahva vaimu iseäraldusi ilmutab ja maailmakirjanduse põllule midagi uut toob, mida sealt veel ei leita. Meie rahva ilukirjandust hakkab haritud maailm siis alles tähele panema, kui see meie rahva vaimu ja idealisid avaldab. Ettevalmistava esimese sammu tähendatud sihis on meie viljarikas jutumees Jannsen astunud.

Põrgu väravas.¹⁾

Fr. Mihkelson.

(Järg).

Prometheus, kirjutab Aleksei Wesselovski, see on üks inimesesoo väljavalitutest, keda rahvad oma kaastundmusega auustavad. See greeklaste mütos, mis juba sügavas aegade kauguses Kaukasia rahvaste vanade juttudega kaljude külge needitud hiiglastest ühte on liitunud, mis paljudes variatsioonides igal pool kordub, — see mütos on enesele jäädavalt kaukasialiku varjendi omandanud: harilikult on hiiglaste piinapäevaks ikka Kaukasia mägestiku landschaft. . . Olgu rahvajutu kangelaseks nimeta vägimees kuni põlvedeni pika habemega, tuliste silmadega ning metslaste küüntega, nagu kabardinlaste jutus, või olgu ta määratu hiiglane; — olgu temal mõni kindel nimi (enamasti Amiran, armenlastel — Artavasd, Schirad, Mher), või ei; — tunnistagu legend seda kangelast mütoslikuks isikuks, või kuulutagu tema vägitöösid mõne ajalooliku isiku omaks (armenlaste juttude Artavasd, kuningas Artaschesi II²⁾ poeg), — ikka kordab muinasjutt mõnda üle-

1) 6. numbris on selle kirjatöö päälkirjaks trükivea läbi „Põrgu väravad“ saanud, mis kirjatööle vale mõtte annab. Palume vabandada.

Vast. toim.

2) Arvatavasti on Artaschesi nimi, nagu ka terve Armenia ajalugu, piibli hallikatel teistelt Aasia suurrahvastelt laenatud. Uurijad tunnistavad, et Armenia Artasches ja Persia Artasasta üks ja seesama isik on. Vrdl. piiblis Esra r., 7 pt.

üldist formuli, mis ainult detailides üksteisest lahku lähevad. Hiiglase süütegudeks, mis pärast teda sarnase halastamata karistuse alla pannakse, loetakse ülekohtus inimeste vastu, verejanu, vägivald või sõnakuulmatus isa ees (Horeni Moosese jutt Artavasdist), või jällegi jumaliku tahtmise vastupanemine, mis kuni jumalale antud vande murdmiseni läheb, või koguni avalik sõitlemine jumala vastu, kaksikvõitlus jumalaga, mis peaaegu hiiglase võiduga lõppenud oleks. Hiiglane pannakse kas kaljude kuristikku, sügavasse hauda, või „klaasist majasse“ mäe pääl, nagu grusialaste legend räägib, kinni. Tema needitakse raudahelatega raudteiba (Svaneti variatsioon), või kalju külge (kabardinlaste jutt; armenlaste legend Artavasdist ütleb piinamise koha otsekohe Masise, s. o. Ararati mäe olevat); või ka hiigla puu külge. Viimane variatsioon — Pschavi muinasjutt — ühendab selle motivi suurepäralikult-vägevate joontega klassikaliku kalju-külge-needimise legendiga: Kristus lõi saue kolm korda maa sisse ja kutsus igakord hiiglast Amirani seda välja tõmbama. Viimase korra juures käsib Kristus kuivanud kepil juuri ajada, mis terve maa kinni katavad, kuna kepp nagu hiigla puu pilvedeni kasvab. Kristus seob oma vaenlase selle puu külge kinni ja lükkab tema kummalegi poole mäed Kaskbeki ja Gergeti. Ainult Mheri legendis, mis Armenia kangelase Sasuni Davidi poemi (üles kirjutatud XI—XII a. s.) üks osa on ja mis veel nüüdki armenlaste keskel edasi elab, on vägimees ühes oma hobusega vangistatud, kuna ta enese ees alati ratast näeb, „mis maad ja taevast keerlema paneb“. Vangistatud vägilase lahutamata kaaslasteks on harilikult koerad. Üks, enamasti aga kaks koera — üks valge, teine must — lakuvad ja närivad alalõpmata tema ahelaid, mis selle mõjul ikka õhemaks ja õhemaks lähevad, kuid siis aga jällegi paksuks muutuvad. Mõne legendi järele tulevad kord aastas orgudest sepad ja lõövad vasaratega pudenevad ahelate lülid uuesti ühte. Grusia jutus ilmub sepp maa alt. Aga Abhasia variatsiooni järele puudutab üks saladuslik mustades riietes naisterahvas keti külge — ja see läheb jällegi jämedamaks.

Kangelane tunneb tusalist piina ja mõtleb vabanemise pääle. Igaühe käest, keda ta juhtumise kombel näeb, küsib ta kärsimata huvitusega selle üle järele, mis maa pääl sünnib, püüab teada saada, kas tema vabanemise märgid juba ilmunud ei ole. Ka püüab ta võõraste abil oma mõõka kätte saada, et sellega siis ahelaid puruks raiuda. Kuid tema kannatamised on lõpmata. Alles siis saab ta vabaks kui „nisutera on ploomi suurune, aga oder on nagu roosipuu mari“. Alles siis, kui Mheri ees keerlev ilma ratas seisma jääb, pääseb hiiglane — ja hävitab maailma.

Niisugune on Kaukasia legend oma pääjoontes. Vägilase karakteri tooniandvad omadused on: kurja, hävitamise, vägivalla ja omavoli instinktid. Legendide kogujad püüavad koguni grusialaste Amiranis Kurjuse jumalat ja tema nimes muudetud Irani Arimani nime leida. . .

Kuid ometi leidub Kaukasias ka sarnaseid iseseisvaid legendi teisendisi — iseäranis grusialastel, — mis kaljude külge needitud vägilase piina kannatamiseks rahva hää käekäigu, õiguse ja inimeste õnne eest seletavad. Tema ajab kurivaimusid maalt välja, hävitab kõike kahjulikku, „peab taeva vastu sõda, sest et maa pääl ülekohus valitseb“. Tema julgus ja kartmatus jumala ees on nagu kaitseks inimesesoole. Taplemine jumala vastu saab heroismuseks, aga nuhtlus selle eest — igavene vangistus ja raske piin — ei ärata mitte irvitavat parastamist, vaid sügavat kaastundmust. Kui sarnane vang vabaks saab, siis ei too ta mitte hävitust ja hukatust, vaid üldist õnne. Üks Armenia legend, mille järele Midia kuninga Adshahaki (piibli Astiages) järeltulejad noore Artavasi kätkest ära röövisivad ja tema asemele deva, s. o. kurivaimu panivad, annab sellele sündmusele tähenduse, nagu oleks kuri ajutiselt häduse üle võitu saanud, ja soovib vangi vabanemist, sest ta näeb viimases, nagu üks kommenteerija tähendab, „armenlaste Messiasit“. Sarnases valgustuses selgib vägilase isiku ja saatuse ühtlus Kaukasias ja Hellase mütostes.

Niisugune on Kaukasias legendide lühikene kokkuvõte¹⁾. Sarnaste, aga enam väljatöötatud materjalide pääle toetades arvatakse, et Greeka Prometheuse ja Kaukasias muinasjuttude kangeline üks ja seesama isik on. See järeldus ei ole liiga

1) See kokkuvõte on pääasjalikult järgmise töö järele tehtud:

Алексѣй Веселовскій: Прометей въ Кавказскихъ легендахъ и мировой поэзии (Этюды и характеристики. Москва, 1903).

Et hallikate ülesleidmine, millest Kaukasias Prometheuse mütose algkujuga lähemalt tuttavaks võib saada, mitte kerge ei ole, siis nimetame nendest tähtsamad Vesselovski järele. Allpool nimetatud tööd on kõik Vene keeli, ja sellepärast Europa uurijatele enamasti tundmatad.

Н. О. Эмиль: Исследования и статьи по армянской мифологии, археологии и т. д., М., 1896, lhk. 325—327.

Халатъянцъ: Армянскій эпосъ въ исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго. М., 1896, lhk. 314—324.

Халатъянцъ: „Давидъ Сасунскій“, образчикъ армянскаго народнаго эпоса (Братская помощь армянамъ. 1897, lhk. 226—227).

В. Э. Миллеръ: Осетинскіе этюды. I. 1882.

В. Э. Миллеръ: Кавказскія преданія о великанахъ, прикованныхъ къ горамъ (Журн. Минист. Народн. Просв., 1883., I).

А. С. Хахановъ: Очерки по исторіи грузинской словесности, I, 1895., lhk. 20—43.

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа: XII. I. 37 (Kabardini legend), II, 34 (Abhasi legend).

kahtlemisevääriline samm. Nagu juba ennem tähendasime, on ka Greeka ja selle mõju all tekkinud muu Prometheuse-kirjanduses tervele mütosele midagi kaukasialikku juure jäänud. Kuna ühtlasi Kaukasias ka palju selletaolisi juttusid leidub, mis oma iseloomu poolest koguni vanemad näitavad kui Greeka omad, siis peame järeldama, et Kaukasia niisama selle mütose esialgne kodumaa võib olla nagu Hellaski.

* * *

Meid ei huvitanud aga mitte üksi see küsimus. Meie ülesandeks oli ühtlust näidata, mis „Kalevipoja“ viimase laulu ja Prometheuse mütose vahel tõesti olla võib — nii julge ja ootamata kui see arvamine esialgselt ka näib olevat.

Selle ülesande juures tuleb meil aga suuremate takistustega rehkendada. Esiteks peab tähendama, et võrdlemise materjal tõesti vähene on; ja teiseks, et seegi, mis on, oma ülesannet tarvilikult ei täida. Sest meil on täiesti võimata Kaukasia rahvaste muinasjuttusid nende algupäralikus kujus saada. Väljavõtted ja ümberjutustused ei ole aga mitte selle sihiga tehtud, et neid mõne Põhjamaa rahva muinaslugudega võrrelda. Sarnaste võrdluste juures oleksivad just juttude üksikud detailid, lisaepisodid tähtsad. Sest kui rahvaste kujutusevõim küll mõnegi muinasjutu iseseisvalt ja eraldi ühel ainel loonud on, siis ei või see ju kuidagi juhtuda, — kui meie imetegu ei tunnista, — et nende juttude üksikud osad ja tüüpilikud iseäraldused täiesti ühte lähevad. Ümberjutustustes ja väljavõtetes on aga sarnased detailid, nagu vähema tähtsusega kohad, harilikult ikka välja jäetud.

Kõige esiteks tähendame legendide järgmiste detailide pääle, mis oma ühtluse poolest koguni imestamiseväärilised on.

Kalevite poega pandi
Ratsul valge hobu selga.

Armenia jutu järele on ka Mher ühes oma hobusega vangis. Kalevipoeg pannakse jumala kavalusega, nõiduse väel kaljule kinni:

Hüüetie ülevalta:
„Raksa kalju rusikaga!“
Raske käega rabadessa
Lõi ta kalju lõhkeela, —
Aga käpp jäi kalju kütke,
Rusik kinni kivirahnu.

Ka Pschavi muinasjutu järele sünnib vägilase kinnipänemine jumala kavaluse läbi: Kristus käsib vägilasel oma keppi maa seest välja tõmmata, teeb aga kepist oma sõna

abil hiigla puu ning seob vägilase, kes korruga oma jõuetust tunneb, selle külge.

Nii nagu Kaukasia legendides vägilase iseloom vahel diametriliselt teineteisele vastukäival kujul ennast avaldab, nii on ka „Kalevipoja“ lugulaulus see sündinud. Siin on aga mõlemate iseloomude omanikud kaks täiesti iseseisvat olevust. Ka siin on häduse ja kurjuse, valguse ja pimeduse sümbolilised kehastused vangis: Kalevipoeg ja sarvikud.

Sealap istub hobu seljas
Praegu Kalevite poega
Käsi kütkes kalju küljes,
Valvab vahil väravada,
Kaitseb kütkes teise kütkeid.

Miks pidi vaht ise ka kütkes olema? sest miskisugust nuhtlust ei pidanud tal ometi enam kanda olema. See oleks nagu hämar mälestus ühest teisest legendist, kus tegelaste karakterid ja tegelasi ümbritsevad olud täiesti teistsugused olivad.

Ja teiselt poolt: Kui pörgulised isegi ahelates olivad, miks oli nendele siis veel hoidjat tarvis? Kas ei ole siin need ahelad ainult sellepärast, et nad teises jutus ette tulevad? Siin läheb nüüd see ülesanne, mis Kaukasia legendides kangelasel on, pörguliste kätte. Nemad püüavad ennast vabastada.

Pörgulistest püüetakse
Kahelotsal põlend pirrul
Ahelaid abrastada,
Kütkesida katkendada.

Ka siin sünnib ahelate perioodiline õhenemine ja paksemine niisama nagu Kaukasia legendiski ühe aasta vältusel. Seal tulevad igal aastal sepad või keegi mustades riietes naisterahvas, ja kindlustavad pudenevad lülid. Siin aga —

Jõulu ajal lähvad lülid
Peene juuksekarva paksuks.
Kui saab hüüdma koidu kukke
Vanaisa väravalt
Jõulupüha tulekuda:
Lähvad ahelate lülid
Järsku jälle jämedamaks.

Ja siis jälle edasi:

Kalevipoeg püüab käppa
Vahevahel vägevasti
Kaljuseinast lahti kista:
Raputab ja raksateleb
Maapõhja müdisema...
Maana käsi hoiab meesta
Et ei vahti väravasta,
Kaitsew poega pörgust pääseks.

Mis see kõik tähendab? Tähendab, et ka Kalevipoeg piinas on, et ka tema vabanemist püüab, et ka temagi nagu

nuhtlust kannatab. Aga mis eest? Keegi ei seleta seda. Kalevipoeg on pika elukooli läbi käinud, ta on näinud, et saatuse, jumalate ning esiisade moraali reeglite vastu panna ei maksa. Ja üleüldse lähevad harilikult kõik eeposte kangelased elulõpul „mõistlikumaks“, nendegi pääajudes valitseb „eepilik rahu“... Aga siin näeme endist võitlust ilma miski motiveerimiseta ehk seletuseta edasi kestvut. Kaukasia legendides on see kangelase igavene kannatamine arusaadav: ta ilmub seal nuhtlusena, on nagu „põrguks“. Siin aga aitab ta järeldada, et terve episod mõtteta ja loogikata on.

Nii nagu Grusia legendides, nii töötatakse ka „Kalevi-
pojas“ piinatavale kangelasele ärapäasmist. Armenlaste Artavasdist peab oma rahva Messias tulema, — nii ka Kalevipo-
jast. Ka „Kalevipoja“ järele on kurja võit, mis ennast „raud-
meeste tuleku, esiisade tarkuseraamatu, selle Eesti „sampo“
Varrakule andmise jne. näol avaldab, ajutine nähtus, mille jä-
rele rahva õnnepõlv algama peab.

Aga ka sellest Messiasse kuulutamisest ei saa „Kalevi-
poeg“ ilma segaduseta mööda. Nagu eespool juba tähendatud,
püüavad põrgulised —

Kahelotsal põlend pիրրud
Ahelaida abrastada.

Ja seal kuulutab korraga lugulaulu paatoslik lõpp:

Aga ükskord algab aega,
Kus kõik pիրրud kahelotsal
Lausa lõövad lõkendama;
Lausa tuleleeki lõikab
Kätta kalju kammitsasta:
Küll siis K a l e v jõuab koju
Oma lastel õnne tooma,
Eesti põlve uueks looma.

Jällegi oleks nagu Kaukasia vägilase kaks karakteri külge ühte liidetud, segamini aetud. Enne püüavad põrgulised eneste ahelaid põlevate pirdude abil abrastada; nüüd aga antakse lootust, et nendesamade põlevade pirdude läbi rahva Messias — Kalevipoeg „kaljukammitsast“ pääseb. Päält selle, on ju arusaadav, et tuli ahelaid murda, läbi põletada võib; aga milkombel „lausa tuleleeki lõikab kätta kaljukammitsasta“, seda ei või enam kuidagi mõista. Näitab, nagu peaksime aimama, et ka Kalevipoeg ahelatega kinni on.

Nii näeme meie, missugune korratus, ebaselgus „Kalevi-
poja“ viimases paariskümnes reas valitseb. Näitab, nagu ei oleks rahvas ega lugulaulu üleskirjutaja nende ridade mõttest enam aru saanud, nagu oleks need hämarad mälestuse katkendid võõrast, ammu kuulnud muinasjutust.

Küsime aga: mis ainetel on meid huvitav „Kalevipoja“ katkend sündinud? kas siin ongi rahva vanavaraga tegemist?

U. Karttunese uurimise ¹⁾ järele on Kreutzvald need osad „Kalevipoja“ kahekümnendast laulust, mis Kalevipoja valitsemise lõpetamisest, tema surmast ja põrgu väravate vahiks saamisest jutustavad, rahva jutu järele loonud. (Hallikad: Opetatud Eesti Selts, act. 214; Inland, 1836, nr. 32, 1851, lhk. 380; G. Schultz'i käsikirjad).

Nii oleme meie siis selle poolest kindlad, et nimetatud muinasjutu katkend Eesti rahva oma on ja ei mitte Kreutzvaldi enese vaimusünnitus. Teine küsimus on aga, kas lugulaulu kokkuliitja seda katkendit mitte Prometheuse mütose mõju all välja töötanud ei ole?

Kreutzvald ei võinud kuidagi sarnaseid alghallikaid teada, nagu Kaukasia legendid on, sest nende uurimised on hilisematel aegadel sündinud ja koguni nii tähelepanematalt, et nad ainult eriteadlastele tuttavad on. Isegi Öhtu-Europa Aeschylose tragöödia uurijad katsuvad, nagu meie juba eespool tähendasime, käsikaudu kobades võrdleva filologia abil seletada, et Prometheuse mütos mitte greeklaste ainuomandus ei ole.

Muidugi tundis Kreutzvald Hesiodose ja Aeschylose töösid. Hesiodose märkused Prometheuse üle on aga kroonikalise laadiga, nendel on filosoflik moraliseerimise toon juures, mis Kreutzvaldil, kes talupojalikku vägilase eepost kirjutas, igasuguse mõtte analoogia üle ära oleks pidanud peletama. Mis Aeschylose tragöödiasse puutub, siis peab tähendama, et selle allesolevas osas tõesti küll Prometheuse piinarikast vangipõlve kirjeldatakse. Ka seal ilmub Prometheus kalju külge needituna; selle kaljuga ühes kaob ta ka maa alla. Kuid ometi puuduvad siin juba kõik need iseloomulikud detailid, millede ühtlus meid Kaukasia legendide uurimise juures huvitas.

Veel enam on viimane tingimine teiste aine ümbertöötuste kohta maksev. Üleüldse ei tarvitseks neist siin mitte rääkida. Sest vaevalt oli Kreutzvald nendega tuttav; ja kui ta ka oli (nagu näit. vististi Goethe töödega), siis ei võinud need tema „Kalevipoja“ lõpu laulu pääle mingisugust mõju avaldada. Sest need tööd ei ole enam looduserahvaste lihtsad jutustused oma lihtsatest kangelastest. Intelligentlik kunstnik on nendesse kõige oma hingeahastuse, valu ja rahu-tuse, mis temaaegne ühiselu sünnitas, sisse põiminud. Endisest sündmustikust ei ole enam suuremat järele jäänud. Ei või võimalik olla, et neid lugedes miskisugune mõte analoogia üle pääs tärpanud oleks.

1) U. K a r t t u n e n, Kalevipoegin kokoonpano, lhk. 99.

Kui „Kalevipoja“ pääle Prometheuse mütos mõjunud on, siis ehk ainult sel alg-eeplikul kujul, nagu ta veel siamaale armenlaste ja grusalaste legendides alles on jäänud. Neid aga ei tunnud Kreutzvald mitte. Uuemal ajal on terve mütos ainult algfooniks muutunud. Prometheus on tüüpilikuks vastuvaidluse, mässuvaimu, autoriteetide vastu protesteerimise sümbolilikuks kehastuseks saanud, nagu ta nooremad vennad Faust ja Don Juan. Ta on nagu teatud mõiste, teatud idee, mis enesele, et enam relieflikumalt välja paistuda, ilukirjandusliku käsitamise jaoks enam pändlikum olla, kongretliku vormi on omandanud. Just selles on suur vahe rahva- ja kunstkirjanduse vahel.

Nii peab siis arvama, et Kreutzvald nimetatud muinasjutu katkendi umbes sel kujul rahva käest saanud on, nagu ta „Kalevipoja“ lõpulaulus leidub.

Mis veel lugulaulu kokkuliitmisesse puutub, siis võiks siin kohal tähendada, et „Kalevipoja“ lõppu koguni mitte-kordaläinuks, ebaloogilikuks lugema peab. Peab kahetsema, et Kreutzvald käesoleval korral nii vähe arvustavat tööd on teinud. Igatahes rikub lugulaulu viimane lehekülg palju töö üleüldist mõju. Sest ta käib kunstilise loomisetöö seaduste vastu, mille piirides nagu rahva nii ka üksiku inimese mõttelend ennast avaldab ja avaldama peab. Mida kõrgemale kunst tõuseb, seda enam tungib ta sisemise harmonia ja vormilise sümmetria poole, ta püüab kunstitöödele loogilikku ümmargust, töös valitsevatest vahekordadest vääramata järgnevat lõpusidet anda. Ka iga lugulaulu loomine sünnib nendes tingimistes. Seda üleüldist seadust äramäärates võime küsida: missugune on aimatav lõpp igal eeposel?

Võitlemised on võideldud, tasumised tasutud, arved on lõpetatud. Saatus maksab ka jumalatelegi kätte. Oma aate, oma eesmärgi eest võideldes langevad kangelased. Nende elutöö on minevikus, nende mälestus jääb tulevikule. Vägevasti võitlesivad ja küttisivad indianlaste päälivad. Pärast surma istuvad nad „üleval“ ringis auravate vaagnate ümber, söövad ja joovad, laulavad ja peavad pidu. Umbes sarnane on kõikide eeposte viimane akkord, kui eeposed üleüldse pääkangelase surmaga lõpevad. Igavene mälestus on nende maapäälne osa, igavene õnnepõlv teises ilmas. Vahel antakse ka lootust, et kangelane uues auupaistuses oma rahvast Messiasena ära päästma tuleb.

Tõuseb küsimus: miks ei lõpe ka „Kalevipoja“ lugulaul niiviisi? Sest oma surma läbi on kangelane verevõla tasunud. Saatus on oma otsuse määranud.

„Kalevipoeg“ on ka tõesti nii lõppemas. Ka Kalevipoja ees avaneb igavene taevalik rahumaa:

Tema istus tulepaistel
Taara kangelaste keskel,
Kuulas käsipõsakile
Laulikute lugusida...

Vaekausid on tasa. Liivakellades ei kahise enam liiv, sest aeg on seisma jäänud. Kalevipoja pää kohal helendab igavene päikesepaiste.

„Siin võiks nüüd tema elukäik lõpetust leida“, tähendab ka Kreutsvald ise omas „Lühikeses seletuses Kalevipoja laulude sisust“: „Aga muinasjutt ei lepi sellega“...

Jalutu kangelane pannakse uuesti hobuse selga ja talle antakse jällegi amet, mis esiotsa koguni auuameti taoline näib olema, kuid pärast aga päris piinamine on.

On põhjust arvata, et Kreutsvaldi enesegi rahvuslik tundmus selle lugulaulu iseloomuta, mahasuruva lõpu üle kannatas. Sest mitte kogemata ei tule ta eepose viimastes ridades päästva Messiasie töötamise juure:

Aga ükskord algab aega... jne.

Selle töötusega tahetakse nagu seda teravat dissonantsi, mis lugulaulu lõpus kuuldu, kinni katta: rahva ja tema kangelase tulevik on alles ees. See tuletab seda uurijate arvamist meele, et Aischylose trilogia viimane osa, mis meie ajani alles ei ole seisnud, seda „kuldset aega“ kujutas, mis Prometheuse vabanemise järele Hellases algama pidi.

* * *

Kalevipoja vangistamise lugu meeletuletavaid muinasjuttusid leidub ka teistel Soomesugu rahvastel. Sagedasti on need muinasjutud ristiusu mõju all nii muutunud (ehk nad on selle ainetel koguni sündinudki), et neid raske on ilma tegelaste piiblliliste nimedeta ette kujutada. Kõige tuttavam nendest lugudest on Soome „Neitsy Maarian virsi“ („Kanteletar“, 3 kirja, runo 6). Laulu sisuks on Jeesuse elulugu sündimisest surmani. Laulu lõpp jutustab järgmist:

Jeesus oli hauast üles tõusnud ja jõudis rännates pahalaste seppapaja juure. Jeesus küsis:

„Mitäs rautiot takovat,
Sepät Hiitten hilkuttavat?“
Se on julma Juuttahainen,
Pahin poikia pahoja,
Ilkein isän aloja,
Sanan virkkoi, noin nimesi:
„Taon luojalle kyttyttä,
Jumalalle kahlisköyttä;
Vaan en muistanut mitellä,

Kuin on paksu luojaan kaula,
Kuin on paksu, kuin on pitkä,
Kuin on poikelta leviä.“
Niin kuulu jumalan poika
Itse tuon sanoiksi virkki:
„Sen on paksu luojaan kaula,
Sen on paksu, senpä pitkä,
Senki poikelta leviä,
Kun on kaulasi omasi.“ 1)

„Julma Juuttahainen“ kahtleb esiti, et kust võõras Looja kaela paksust tunneb, siis aga näitab võõras talle just sarnane olevat, nagu „mahamaetud jumal“. Kõikide nende kahtluste pääle vastab Looja osava valega. Viimaks ütleb Juuttahainen: „Nüüd on kütke valmis, kuid minu käed ei paindu niipalju, et enesele ta katseks kaela võiksin panna“. Looja pakub ennast panejaks, kuid Juuttahainen kardab, et jumal ta küttesse kinni paneb ning palub seda mitte teha. Viimaks usaldab ta jumala ometi mõõtjaks.

Siitä meiän suuri looja,
 Meiän julkinen jumala,
 Mittaeli, määräeli,
 Jopa lukkohon lukitsi,
 Siitä painoi pakimehen,
 Sekä pihthiin pihisti.
 Iski kannan kalliohon;

Perän potkasi kivehen,
 Üheksän sylen syvähän,
 Kyynäräisen kymmenettä;
 „Pysy nyt siinä pintahainen,
 Paru siinä pantahainen,
 Tekemässäsi pahassa,
 Luomassasi kyttyessä!“ 1)

Juuttahainen muidugi kisendas, kuid selle pääle —

Sanoi meiän suuri looja,
 Meiän julkinen jumala:
 „Kilju nyt kivi kovaksi,
 Karju rauda karkiaksi!“
 Pysy siinä sen ikäsi,
 Asu siinä aikuesi,
 Kun ei kuuta aurinkoa,
 Päiveä hyvännäöstä,
 Kun ei maata, eikä puuta,
 Ilmassa inehmisiä. —
 Tämän päivyen perästä,
 Olkohon kivi kovana,
 Rauta kaikki karkiana,
 Tuuli taivahan viluna!“ 2)

Sarnane „virsi-laulu“ leidub Karjalas ja Ingeris nii mõnesugustes variatsioonides. Pahalase taotud piinariist kannab nendes mitmesuguseid nimesid, nii kui „kahlet“, „kuristuspuut“, „kaakipuut“, „kaulapuut“, „hirtinpuut“ ja ka „hirsirauat“ 3).

Iseäranis paistab nendes variatsioonides Looja kavalus, millega ta Juuttahaise vangistab, silma. Enamasti annab Looja

1) (lhk. 266) Sisu kokkuvõte: „Mis need põrgu sepad taovad?“ Pahalane Juuttahainen vastas: „Taan Loojale kütkeid. Unustasin aga mõõtmata, kui jäme jumala kael on.“ Jumala poeg lausus: „Looja kael on just niisama jäme, kui sinul enesel.“

1) Siis meie suur Looja mõõtis ja määras, kuni kütke kinnigi löi. Ta paiskas Juuttahaise kaljudesse üheksa sülla sügavusesse kinni ja lausus: „Püsi nüüd seal — oma tehtud kütkes!“

2) Sõnus meie suur looja: „Kisenda nüüd kivi kõvaks, karju raud kargeks! Püsi seal niikaua, kui enam kuud, päikest, maad, puud ega inimest ei ole. — Sest päevast saadik olgu kivi kõva, raud karge, tuul vilu!“

3) Ahelad, kägistuspuud, kaagipuud, kaelapuud, poomispuud, võllaja kägistuseraud.

sõna, et ta „kuristuspuud“ sepa kaelas kinni ei pane, kuid teeb seda kohe, kui „puud“ meistri kaelas on. Näit. küsib sepp ühes laulus:

„A kun lukkuhun lutistat,
Takasalpahan takistat?“
Luoja vasten vastaeli:
„Ei lukkoja käsi lutista,
Takasalpaa ei takista“.

Koguni nii on legend Looja petliku iseloomu kindlaks tunnistanud, et vangistatud sepp ainult pettuse järele otsustades hüüda võib:

„Jopahan olit jumala,
Jopahan sä minun petit!“

Ja ühes teises variatsioonis on öeldud:

Synti luojalle tulevi,
län kaiken valtialle.
Luoja ei synnistä lukua plä.

Teiseks peab tähendama, et sepa vangistuse lugu harilikult ikka sellega lõpeb, et Looja pahalase mäe pääle, kaljudele kinni paneb ja et sellel vangistuselool ka raua ning kivide kõvaks-minemisega tegemist on. Näituseks:

- 1) (Luoja) vei Hien vuoren kukkulalle
Korkealle kalliolle,
Laski vuoret vuotamahan,
Kalliot karisemahan.
- 2) Perän polki kalliohon,
Vuorehen teräksisehen,
Itse virkki, noin sanoikse:
„Ole siinä sinä ikäsi,
Kuni kuuhut kääntelevi,
Päivä päälle paistanevi!
Kivi kovetkohon,
Rauta lujetkohon,
Lue kivi kovahan.“

Laulude ettelauljad on järgmisi seletusi annud: „Kivi oli enne nii pehme, et jala jäljed kaljudele jäivad, ja raud nii, et teda käes voolida võis“ ning „sest ajast viilib vanapagan ahelaid, nii et nad juuksekarva õheduseks lähevad, kuid ööl vastu Suurt Reedet muutuvad nad niisama paksuks kui ennegi“. Ka Eestis leidub palju juttusid sest ajast, „kui kivid alles pehmed olivad“. Kalevipoja kivil nel näidetakse Kalevipoja linguketi lülide jälgi, kuradikivil nel kapjade asemid ja orjakivil nel istekohti.

Julius Krohn kirjutab oma „Kanteletare uurimistas“¹⁾: „Salmimata muinasjuttusid kurjavaimu vangistamisest leidub ka Norra laplastel ja Saaremaa eestlastel. Esimesed jutus-

1) Kantelettaren tutkimuksia: Luojan virsi, lhk. 144. — Sealt on ka käesolevas töös tarvitatud „Maarja laulu“ teisendite näitused võetud.

tavad Pergeli võitlusest Jumbeli (Jumala) vastu järgmiselt ¹⁾: Pergel oli raudahelad valmistanud, nendega pani ta Jumbeli kinni ja heitis veel suure mäe tema pääle. Kuid Jumbel pääsis vabaks, sidus omakord Pergeli ja viskas mäe tema pääle. Kui Pergel sealt vabanes, siis lendasivad kivid ja tolm vastu taevast üles. — Teistel (eestlastel) on sarnane muinasjutt ²⁾: Kui noor jumal — Jeesus — alla põrgusse läks, siis käskis kurivaim, kes teda ei tunnud, temal ust kinni panna. Kuid Jeesus tegi need lahti ja muutis ühtlasi raudsed uksepooled kuldseteks. Kurivaim ruttas neid sulguma, et inimeste hinged välja ei pääseks. Siis astus Jeesus tema juure ja pani oma pahema käe nimeta sõrmega tema kaela raudse rõnga, mis otsekohe kinni läks: tee mis sa tahad, kuid vabaks ei saa! Inimeste hinged aga viis Jeesus selle järele taevasse.

„Looja laulu“ uurimistes ³⁾ näitab Borenus, kuidas tähendatud aine n. n. Nikodemuse evangeliumiga ühenduses seisab. Selle evangeliumi järele oli Jeesus Toonelasse tulles kaks kurjavaimu kukutanud: Saatana ehk surmavürsti, kelle ta maha tallas, ja Manala vürsti Pergeli, kelle ta kinni pani, kuna ühtlasi need hinged, kes pärandusepatu pärast vangis olivad, vabaks laskis. Sellest apokrivalisest evangeliumist paistab Soome muinasjutu päämõte — kurja võitmine kavaluse abil — välja. Surma vürst oli ju rõõmustanud ja arvanud, et tema Jeesuse üle võimust oli saanud, et Jeesus teda pelgas, kui ta õhkas: „Minu hing on väga kurb surmani“, — kuid Manala vürst hoiatas teda: „Oma ütelusega, et ta surma kardab, on ta sind ainult petta tahtnud.“

Selle täienduseks võiksime tähendada, et mitte üksi Nikodemuse evangeliumi kaudu ristiusu rahvad kurjavaimu vangistamise looga tuttavaks saanud ei ole. Ka piibli apokriva osa Tobia raamatus kordub see jutt — ja veel palju vanemal ning tähelepanemiseväärilisemal kujul. Selle jutu mõju oli juba nii mõned aastasajad juutide vaimuilma pääle maksev olnud, enne kui ta ristiusuliste legendide näol kaugemale laiali lagunema hakkas. See jutt on alles juutide Nineve vangipõlve ajast. Tema tegevusekohaks on Media Ekbatana — ja võib olla, et just sealt kaudu see legend juutide juure rännanud on. Piibli jutt on järgmine: Tobia poeg Tobias läks ingel Ravaeli (Rafaeli) seltsis Ninevest Ekbatanasse oma sugulase Ragueli juure. Raguelil oli tütar Sara. Tema seitse meest olivad pulma õöl surnud, „sest kurivaim armatses seda tütarlast“ ja

1) J. Vahl, Lapperne og den lapske Mission. I, lhk. 153.

2) Hurt, II, 18, lhk. 140.

3) Virittäjä, II., lhk. 73—7.

tappis need mehed ¹⁾ Nüüd peeti Sara ja Tobia pulmi. Pulma-
ööl palvetas Tobias ja põletas Ravaeli nõuu järele süte pääl
ühe saladusliku kala südant ja maksa. „Aga kui kurivaim seda
haisu tundis, põgenes tema Egiptusemaa ülematesse kohtadesse,
ja see ingel sidus tema kinni.“ Ühes teises paigas on selle
üle öeldud: „Ravael on läkitatud... Saarat, Ragueli tütart,
Tobia pojale Tobiale naiseks andma ja A s m o d i, seda kurja-
vaimu, kinni siduma...“

(Järg tuleb.)

Jakob Tamm ja tema luuletused.

A. Jürgenstein.

(Järg).

Iseäralist mõju Tamme pääle avaldanud seminaris tema
koolivend P. Laredei. Tema kohta kõneles Tamm oma
ametivenna Sõsterile, kelle käest ma pääle oma kuulmise
ja Jakob Liivi teatuste palju Tamme eluloolisi tähendusi olen
saanud: „Minul küll niisugust hinge- ega vaimuteravust ei
olnud, kui Laredeil. Tema oli elu kohta seda, mis barometer
ilma kohta. Ükski väiksemgi liikumine elus ei läinud temast
mööda. Ta oskas seda teistele näidata ja teiste pääle mõjuda.
Tema käis rohkem väljas, kui mina; tema oli elu ja kirjanduse
vooludega tuttav. Tema tõi meile Bergmanni, Eiseni ja teiste
laulusid lugeda. Poleks Laredeid olnud, poleks minust ka luuletajat
saanud. Tema äratas minu huvitust Eesti kirjanduse vastu ja
tema soovil tegin ma oma esimesed laulud. Laredei luuletas
ise ja äratas teisi seda tegema. Tema oli meist kõigist pää-
jao pikem“. Ja siis imestas Tamm, et Laredei, kellest nemad
kõik nii palju lootnud, ainult ühe väikese kogukese õige kesk-
mise väärtusega luuletusi välja andnud. Meie vast ei imesta
seda ühti, kui selle pääle mõtleme, missuguse ümbruse sisse
kumbki pärast sattus.

Laredeil oli siis Jakob Tamme talendi ärkamise kohta
otsustav tähendus. Tamm elas küll keset Eesti elu ärkamise
aega, aga ta ise tunnistas seda, et kuni seminari astumiseni
see asi teda sugugi ei huvitanud ja temale ka täitsa võõras
oli. See on arusaadav, kui mõtleme, missuguses vaimlises
õhuringis Tamme vanemad elasivad, kui teame, et tema oma
esimesed tähtsamad kooliaastad Vene kirikukoolis mööda saatis,

1) See on osalt Lermontovi „Dämoni“ aine, mis omakord jälle Kaukasias
vanadest legendidest laenatud on.

kuhu Eesti elu vaimline vool vähe puutus. Laredei elav isamaaline iseloom aga sütitanud ka tema juures. Iseäranis suurepäraliselt mõjunud Tamme pääle Bergmanni laulud, mida Laredei temale ja teistele seminaristidele ette lugenud. „Ma ei uskunud enne, kõneleb Tamm Sõsterile, et Eesti keeles niisuguseid laulusid teha võib. See keel, mis neis oli, oli mul uus (Tamme kodukeel oli Tartu murrak), aga nii ilus, võimukas ja omane. Bergmanni laulud just kui sundisivad mind neile järele tegema“. Ka meeldisivad temale Eiseni mõned balladed väga. „Kreutzvaldi pääle vaatasin ma nagu imestusega. Ma kuulsin, et teda väga kiideti, aga tema laulud olivad nii ime-lised, keel oli neis nii konarline, et ma Kreutzvaldi pääle rohkem imestusega kui lugupidamisega vaatasin. Alles pärast-pöole hakkas mulle ta „Lembitu“ meeldima“. Dr. Veske meeldinud Tammele oma lahke ja naljaka iseloomuga, aga tema „peatanud vahel Eesti keele sõnade juurte ja muutmise seaduste pääl kuni igavuseni“. „Pääle seminari direktori ja Veske“, ütles Tamm Sõsterile, „olivad kõik kooliõpetajad niisugused, et neid rahulikult võib unustada“. Tema iseloomu pääle, pääle nimetatud kahe inimese, pole keegi vähematki suutnud mõjuda.

Välistest selleaegsetest tuntud Eesti noortest meestest mõjunud Tamme pääle lihtsuse mõttes veel üliõpilane, praegune õp. R. Kallas. Kas Tamm temaga isiklikult ligemalt kokku puutunud, ei või ma ütelda. Teiste selleaegsete Eesti üliõpilaste kohta ütles Tamm Sõsterile küsimise pääle, kas ta neid tundnud. „Nemad olivad üliõpilased, nemad ei näinudki mind, vaest seminaristi . . . või ma siis veel midagi olin teinudki“.

Seminari kursust lõpetades ei leidnud Tamm siinmaal kohta, kus sellel ajal Vene seminaristide pääle kõõrdi vaadati. Taheti teda siis sisevenemaale saata, aga tohtrid seletasivad, et tema nõrk tervis kliima vahetust ei kannatavat ja hääsüdamine direktor Shdanovitsh tegi temale võimalikuks veel üheks aastaks seminari juure jääda ennast täiendama ja praktika tundisid päält kuulama.

Aastal 1883 läks Tammel korda Pillistvere kihelkonna Adavere „Eduardi“ erakooli pääle kohta saada. Sellest esimese koha mälestusest polnud Tammel suurt teatada. Elu olnud igav ja ühevormiline. Suur hulk vaba aega läinud edasiõppimise pääle ära. Muidugi luuletas ta ka viimasel seminari ja Adavere ametiaastal ühe osa oma noorepõlve lauludest, mis „Ärganud häälte“ esimeses andes leiduvad. Seal on laulud, mis 1881, 1882 ja 1883 on luuletatud.

See esimene osa laulusid annab Tamme selleaegsest edenemise järgust õige ülevaatliku pildi. Pääle nende mõjude, mis ta ise nimetanud, on nähtavasti A. Grenzstein tema

päale mõjunud. „Ärganud häälte“ esimese jao esimese osa „Hällilt elule“ kavastik: I. „Ema vilus“, II. Õue ilus, III. Karjaraale, IV. „Enda naale“ on nähtavalt Grenzsteini osatuse mõeldud. Suur osa esimestest lauludest, nimelt „Hällilt elule“ ja „Tütarlaps tegevusel“ tunnistavad otsekoheselt pedagoogikalise seminari kasvatusese mõju. Neil on suurelt osalt kasvatusteadeline õpetlik siht. Mitmed neist on pärast kooliraamatutesse õigusega aset leidnud, ja nimelt oma ilusa ja lihtsa vormi ja didaktilise sisu pärast. Ma olen nendest juba paar proovi hakatusel andnud ja nad on vist igal ühel nii tuttavad, vähest kättesaadavad, et mull neid siin üles tähendada ei maksa. Siis on raamatus üks osa armastuse laulusid päälkirja all „siatud südamed“ ja „sidumata süda“. Siin on ümberpanekuid Goethe, Heine, Lermontovi ja üks laul Walter Scotti järele. Selgesti on tunda, et need armastuse laulud siis tehtud on, kui armastus oma tõsisel palavuses Tamme südant veel mitte puutunud ei ole. Nad on teiste mõtete ümberütlemised, kerged reflexionid elu ajajärgust, kus armastuse küsimus ka niisuguse rahuliku iseloomu juures päevakorrale kipub, nagu Tamm on, kus tema kiired aga mitte veel ennast kellegi neiu päale kogunud ei ole, ega ei sütita, nagu päikesekiired tuleklaasi all. Oleks Tammel ainult need laulud Amori vallas, siis peaks tema talenti siin õige nõrgaks tunnistama. Aga alles täies mehe eas, aastal 1900, 39-mal eluaastal, näitab Tamm päris kardetavalt kelmiarmastuse jumala lingus olevat; sellest aastast on temal nimelt niisuguse soojusega ja tundmusega armastuse laulusid, mis selle kohta mingisugust kahtlust ei jäta. Ja seal näeme, et tema ka nendel keeltele õrnu hääli helistada oskab.

Suur osa esimese järgu lauludest on lugulaulud. Siin ilmub kohe Jakob Tamme tugevam külg. Ühtlasi ilmub siin ka kohe üks iseäraline joon tema iseloomust, mis kõigist ta töödest läbi käib ja vanadusega ikka suurdub, see on seesama auukartus tundmata saatuse eest, mida ma juba kord nimetasin, see alandlik tundmine, et taeva ja maa vahel asju on, millest meil vähe aimu on, mis teda aga nähtava väega enese poole kisuvad. Sellel saladuslisel, prohvetlisel pinnal tunneb tema ennast kodu olevat.

Suur jagu Tamme esimestest balladest (lugulauludest) on ümberpanekud. Juba nende väljavalik näitab, selle müstilise iseloomu joone päale, mida ämmamoor juba tema sündimisel tähtede vaatamisega nagu ette tähendas. Ümberpanekutest puutub meile kohe Uhlandi „Laulja needmine“ silma, mis nii suure jõuga ja nii ladusal keelele eestistatud on, et ma vähe nii toredaid eestistusi tunnen. Nähtavalt on just müstiline ollus laulus, laulja needimise äraseletamata mõju Tamme

külge tõmbanud, sest just seda müstilist mõju on ümberpanekus sellelsamal mõõdul leida, kui algupäralises laulus:

„Sul, lauluriigi rõõvel, ka häda hüüan ma!
Auuahnust pead veres sa taga ajama!
Su nimi sinu järel, see olgu ununud,
Kui viimne ohkamine, mis õhku hoovanud“!
Nii hüüdis laulja leinal, nii sündis selle pääl:
Kõik lossi müürid murdund ja kodad kadund säääl;
Üks ainus samm näitab veel endist ilu ka,
Ja seegi purustatud, võib pea langeda“.

Niisama müstiline on Lermontovi „Tamaara“ ja „näki-neiu“ ja v. Zedlitzi „Öösine väe ülevaatus“. („Ärganud hääled“ I. 62). Mitte vähem müstilised ei ole tema oma algupäraline „Antiokus“, juutide rahvusline tagakiusaja Siiria kuningas omas ihu- ja hingepiina käes surma tunnil ja Eesti rahva jutust võetud „Hundikarjus“ juhtsõna all: „Surmatud sohilastesta saavad need soekarjased“. „Hundikarjus“ on suure mõjuga ilus laul, kuna jällegi müstikaline „Suendid“ natukene pikaks on venitatud“, viga, mis Tamme viimase järgu lugulauludes ennast õige tuntavalt ilmutab. See lugulaulude järk lõpeb Glinka lauluga „Juutide kaebtus Babelis“, mis ütlemata kenasti ümber pandud on. Olgu sellest paar salmikest prooviks. Kui babilonlased vangistatud juutisid laulma meelitavad, vastavad need:

„Sioni laulud vabadusest . . .
Need pole vangis päritud . . .
Jehoova tööde saladusest
On nende sisu sõlmitud.
Oh häda! piinalised päevad
Ei ial kannelt elusta;
Ja need, kes ahelates käivad,
Ei kõrgeid laule kuuluta“.

Musta aja mälestustest selles Tamme laulude esimeses vihus olen juba kõnelenud. Viimses osas neist lauludest „Luulelend looduses“, on harilikud mõttemõlgendused looduse ilu üle, õpetlikud võrdlused jne.: keskmise väärtusega salmikud, mis mitte väga iseloomulised ei ole ja enam võõraid mõjusid meele tuletavad. Ainult nimetamata ei või jätta ülitoredat väikest laulu „Laene“, mis Tamme uhket ja iseteadvat vabaduse tunnet, isiku vabaduse ja enesemääramise õigust, nii kujukalt avaldab:

„Miks lendab laene vahu all
Nii vastu kallast kohinal?
Küll pikk ja lai on meri ka,
Säääl siiski ta ei rahu saa.
Liig kitsas laene käigile
On veteväli vahune,
Sest vangistavat kallast ta
Ka tahab merde tallata.“

Ehk kaljulise kalda pääl
Ta rammutult küll rauged sääļ;
Ta rauged siiski rahuga:
Võis vangiraudu rõhuda“ . . .

Nii näeme Tamme juures tema 22 aasta eluea lõpul juba õige ümmarguselt väljatõõtatud iseloomu: vaimustatud koolimees ja luuletaja, soe rahvuslise ja usulise iseloomu lõime värvikalt silmapaistva müstilise koega. Täis aateline inimene, kellel elumaitsemine, enese „isiku väljaelamine“ vabas armastuses, nagu seda nüüd hirmus mõõdapääsemataks noore inimese elujärgus peetakse, üsna kõrvaline asi näis olevat.

1885 valiti Tamm Pilistvere kihelkonna kooli abikooliõpetajaks. Kool töötas nüüd juba surnud kõstri Teckeli juhatusel. Teckeli abideks olivad siis Tamm ja Valga Zimse seminarist Samuel Käär. Viimane oli hää ja pehme loomuga noormees, kes Tammega hääs vahekorras elas. Selle vastu oli noortemeeste seisukord kooli juhataja vastu enam vormiline ja jahe-dapoolne, Teckel oli vanapoolne mees. Juba aastad tegivad vahet, niisama kasvatus ja ilmavaade. Teckel oli loomu poolest praktiline elumees, kes vist vaevalt kord sinna unistuste valda ära eksis, kus Tamme armsam paik oli.

Perekondliseks läbikäimiseks puudus Tammel selajal kõstrite majas veel tingimata tarviline Saksa keele kõnelemise osavus. Ülepää oli Tamm loomu poolest kaunis vaikne ja sõna-aher, iseäranis naisterahvaste seltsis. Tema kasvatus ja ümborus ei ülendanud muidugi mitte tema seltskondlisi talentisid, nii et ta Pilistveres kaunis üksildane oli, pääle läbikäimise oma toaseltsimehe Kääriga.

Viimasele olen ma tänu võlgu selle eest, et mina aastal 1887 Tammega tutvaks sain. Meie olime Tammega üheea-lised. Tamme esimesed luuletused ilmusivad alles 1892, nii et mina sellel ajal Tammest kui luuletajast veel midagi ei teadnud. Kutsusin koolivenda Kääri oma juure Vändrasse kooli vaheajaks, ja tema tõi Tamme ligi. Viibisime nädalat paar koos. Käär ilmutas mulle Tamme luuletaja saladuse. Palvete pääle luges Tamm mõned omad luuletused ette, suuremalt osalt valmid, ümberpanekud Krõlovist ja algupäralised. Viimased meeldisivad iseäralise uudisena, kui Krõlovi mõju all sündinud tööd mulle, kellel Vene kirjandus sellel ajal üsna võõras oli. Ma olin „Egeni Onegini“ ainult Saksa-keelses ümberpanekus lugenud. See Pushkini toode on aga teadavasti õige Lääne Europa kirjanikkude mõju all loodud, nii et tema iseloomulisest Vene uuemast kirjandusest, nagu see iseäranis Tolstoi ja Dostojevski mõju all on kujunenud, vähe aimu annab. Minul, kes ma siinamaale Goethe Fausti, Shakespeare „Hamleti“, „Kuningas

Learn“ ja teiste näidendite suurepäralise, ilmatormava mõju all ühelt poolt, Heine hammustava satira, Lessingi terava kritika ja Schilleri kõlavate phraaside all teiselt poolt olin seisnud, kelle seminari aeg Saksa ja Läti oludega, mis välimuse pääle enam rõhku panevad, kui see talutarest tulnud eestlasel harilikult armas on, kokku oli puutunud, minul oli Tamme iseennast tundev lihtne ja nurgeline tüsedus isikus ja luules õige meeldiv. Ma ei tundnud sellel korral Tamme minevikku ega Wene kirjanduse mõju. Nüüd on mul päevaselge, kuidas need kaks mõjuvõimu Tamme iseloomule olivad aluse pannud. Kuid Tamm tutvustas ennast varakult Lääne-Europa kirjandusega, iseäranis Saksa omaga, mis teda nende ühekülgsete vaadete eest õnnelikult hoidis ja seda pessimistlist sihti paraliseeris, mis uuema Vene kirjanduse mõju juba loomulikult nukra ja kurvameelelise eestlase iseloomu pääle nii hävitavaks teeb, nagu tulivesi indianlase ära rikub. Tammes ühines nii siis õnnelikult Vene lihtsus ja Saksa vormi-iluline põhjalikkus ja elu rõõmsus.

Pilistvere ajast (1884—1886) on need laulud pärit, mis „Ärganud häälte“ II. osasse on paigutatud.

Siin on kohe juba väikest täienenmist näha. Laulude kogu algab lugulauludega ja suuremast osast algupäralistega, mille ained Eesti muinasjutus ja ajaloos peituvad, millest jällegi see müstiline joon välja paistab, mida juba enne Tamme juures leidsime. „Väikene Virtsjärv“, mis neljast osast kokku on pandud, on veidi venitatud ja tükati igav, selle vastu on aga „Orjakivi“ ja „Ärkvel“ õige mõjuvad. Esimeses jutustab luuletaja, kuidas kivi Helme maantee ääres põgenenud orja vastu, kes tema pääle puhkama istus, halastust tundis ja ennast pehmeks muutis, nii et temal praegu veel orja istease pääl on. Teises vaatab Lembitu Paala lahingu väljal niisama viirastuse kombel oma malevat üle, nagu Napoleon I. v. Zedlitzi laulus. Müstilisel kombel ühendab Tamm selle väe ülevaatuse „Barbarossa“ tagasitulemise mõttega ja sõnajala õitsmise jutuga Jaani õöl, mis Eestist pärit on. Algupäraline „Ahervars“ ja „Joann Hirmsa kirikuehitamine Moskvast“ on sellesama saladuslise tundmatuse õhust läbi puhutud, nagu Rückerti „Barbarossa“, W. Mülleri „Patuste-kell Breslaus“ ja Bertram-Schultzi „Martha Marzibill“, mis ta nii hästi on eestistanud. Nikitini „Voorimehe naine“ tuletab vormi ja sisu poolest nii väga ta enese luulelugusid meele. Teise ande lõppu on suurem osa valmisid, Krõlovi omasid ja algupäralisi, paigutatud.

Et Tamm Pilistveres palju seltskonda ei pääsenud, siis elas ta siin enam oma enese mõtte- ja tundeilmas, mis seda ajajärku üheks kõige viljakamaks ajaks tema luule töös teeb.

Iseäranis võib seda ümberpanekutest ütelda, kuna algupäralisteks töödeks vähem vaimu lendu näib olevat. Pääle ennem kirjeldatud „Ärganud healte“ II. jao luuletas ta siin 1887—1900 aasta suveni suurema osa laulusid „Ärganud healte“ III. jao tarvis valmis. 1887 pani ta hulga pikemaid lugulaulusid võõrastest keeltest tuntud osavusega ümber, nii Heine „Kaks grenaderi“, Lermontovi „Kolm palmi“, Uhlandi „Roland kilbikandja“, Pushkini „Peigmees“, Vene rahvalaulu „Kaks kalmu“ ja Lermontovi „Odojevski mälestuseks“. Tema omal sellel aastal suuremaid algupäralisi luuletusi ei ole. Pääle vaimustuse hooga kirjutatud isamaalise „Hüüdke laulud Eesti õues!“ on enam jagu laulukesi kaunis igavad targutused ja võrdlused looduse ja inimese elu vahel. Kõige pääl hingab nagu rõhk ja tusane tuju. Sellele tujule annab Tamm ise 1888 aasta suvel tunnistust laulus „Mõtted teise võidupidu päeval“. Ta kurdab, et ta sellest võidupidust osa võtta ei võinud :

„Ei leidnud mina loitvat luuletuld,
 Mis mõttil oleks õõgu annud :
 Mul puudus nõnda kaunis vaimukuld,
 Mu tiivad, mis mind ikka kannud.
 Ja ilma selleta, mis olen seal ?
 Ma olen seal, kui kell, mis lastud vette !
 Ma olen seal, kui vaagen laua peal,
 Kui kogemata tühjalt toodud ette !“

Järgmisel, 1888. aastal luuletab ta mõne mõisteloo Krölovi toonis („Kägu ja pääsuke“, „Lukk“, „Kohtunik“) ja paneb Felix Dahni „Kuninga Manfredi haud“ ümber. Kuid ühel ja teisel ei ole õiget hoogu. Luuletaja huvitus näib sellel aastal veidi teisel olevat; ta on suvejooksul kimbukese armastuse laulusid loonud, millest näha on, et tal väikene vehklemine Amoriga on olnud. Neil armastuse lauludel ei ole küll kaugelt seda sügavust ja palavust, mis pärastisel sarnasel ajajärgul, kuid igatahes annavad nad möödaminevast armumõlgutusest tunnistust. Lauludele on päälkirjaks „Silmad ja süda“ võetud ja ühiseks juhtsõnaks reakene minu „Jutast“ : „Vaim, sind vaade vangistas“. Selle möödamineva kire ärkamist, hooaega ja kadumist tunnistavad laulud, Tamme igakordsed truud tundmuste avaldajad. Võtame kolm näitust :

„Ma vaatan ikka ja ikka
 Su silmade sinasse :
 Su silmad on mulle kui taevas,
 Kui meri, see mässune.
 Ma näen neis hiilgavaid tähti,
 Mu hauda neis näen ka ;
 Ma püüan sealt kõrwa minna,
 Kuid seda ei suuda ma.“

Kire kõrguse punkti tähendagu järgmine laulukene :

„Mu laulud, mis ilma ma saadan
Ja jampsilik armujutt
On minu südame veri,
Mu südame sala nutt.

Ma laulan neid, mitte et otsiks
Hing armastust selle eest;
Ei armastust otsijal anta, —
Võit üksi õnnestab meest.

Ma laulan mu laule, et süda
Mul sellest saaks kergitust,
Leek muidu ju südame lõhuks,
Kui poleks tal avaust.“

Ja valmis on laulik oma südame-sekeldustega, kui ta oma mälestustest „23. aprillist kuni 26. maini“ laulab ;

„Ma olen mu tundmused pannud
Kõik lausa laulusse,
Ma olen nad südamest kiskund
Ja heitnud ilmasse.

Mu süda on jälle vaba,
Kui väli, mis vilja tõi :
Ta külvil on kätte saanud,
Eks unele jääda või.

Paar külma mälestust õged
On jätnud veel järgi mull :
Need on kui kõrredki põllul
Vast talve tulekul.“

Selle vahejuhtumise kadumise järele on luuletaja süda nagu tundmuste poolest sügavamaks ja rikkamaks sanaud. Pilistvere ajajärgu lõpp — 1889. aasta ja 1900. aasta kevade ja suvi — on rohkesti laulusid sünnitanud, mis ka suurelt osalt kõik kõrgema luuleväärtusega on. Terve rida tuleb esiti vähemaid, tuttavaid looduse nähtusi, peenelt tähele pandud ja inimese tundmise pääle tähendatud („Kõrs“, „Lumi“, „Paju“, „Kaks tähte“, „Vargselt“, „Kuusik“, „Allik“, „Nartsiss“, „Lomp“, „Põld“, „Vaht“, ja tore „Valge vesilill“, väikene lugulaul, kus igatsus roosi järele karjapoiisi lainetesse kisub). Kaks korda käib Tamme luule sellel ajal vanas maailmas võõrsil, kust ta lugulauluks ained „Sirened“ ja „Tantalus’e“ toob. Veel mõni vähem laul ja vähem tähtsad ümberpanekud, ja siis lõpetab luuletaja Pilistvere ajajärgu mitme pikema algupäralise lugulauluga. Seal on esiti „Aadam Hapu“, Eesti rahvalaulu toonis kirjutatud pikem lugu kavalerist, kes nelipühil Emajõe kaldale neiuga selle mõttega jalutama läheb, et seal armuavaldust ette võtta. Neiu näib tema poole hoidma. Seal tuleb aga vahejuhtumine, mis Adama asja „hapuks“ teeb: jõel kukub poisike paadist vette. Adam ei südanda päästma minna. Seda teeb julge noormees lõbusõitja. Ta toob poisi, oma elu pandiks pannes, välja. Neiu imestab mehist julgust temas ja annab Adam Hapule korvi. Laulus on palju huviust, ehk ta küll veidi pikale on veetud. Järgmine lugulaul „Odavad orjad“ on paremine korda läinud. Seal jutustakse Eesti muinasjutu järele, kuidas tundmata saladusline isik talumehele kuus odavat orja annab, kolm poissi ja kolm tüdrukut, kes temale ilma palgata vähese

söögi eest kolm aastat peavad tööd tegema, kuid selle tingimisega, et ta neid mitte üle kolme aasta pidada ei tohi. Katsub ta seda, siis peab ise tundmata orjaperemehe juure minema. Mees laseb ennast ahnusest pimestada ja tahab orje üle kolme aasta edasi pidada. Ta läheb neid esimesel hommikul pärast tähtpäeva lakast tööle ajama, aga siis näeb otsija pererahvas seal järgmist pilti:

„Muud orjadest ei olnud enam märki,
Kui aga nende magamise koht,
Ja selle pääl kuus katkend vana särki
Ning igauhe sees üks kasetoht. . .
Ja laka nurgas nendest eemal väha
Maas oli heintel Tõnu surnu keha.“

Tuleb siis tuttav auuhinnaga kroonitud „Urgas“ ja ilus muinasjutt „Kuld-king“ juhtsõna all „Kolde ees kuulsam, ahju ees auusam“, kus kuningapoeg kolm laiska peretütart kõrvale jätab ja virga tagakiusatud võõratütre kosib. Ümberpanekutest oleks veel E. Geibeli „Tiberiuse surm“ nimetada ja siis algupäraline keskaja muinasjutt „Kaks püssi pauku“, kus müstiliselt jutustatakse, kuidas metsavaht jahihõnne saamiseks pühitsetud leiva altari eest võtab, metsa puukülge seob ja siis üle õla sinna pihta laseb. Kuid järgmise pauguga, mis ta rebaste pääle sihhib, langeb ta ise surnult maha. Nende suuremate ja kenade lauludega lõpeb Pilistvere viimane järk mõjusalt.

Nagu näeme astub siin lugulauludes jälle Tamme müstiline joon õige tuntavalt ette: Valge vesilill, Sirened, Odavad orjad, Kaks püssi pauku on kõik sellest õhust kantud.

Sellel samal ajal, kui „Ärganud healed“ I., II. ja III. jagu, on mitmed Tamme suuremad ümberpanekud Vene keelest sündinud ja eraldi „Oma maas“ ja mujal ilmunud, nagu algupäraline „Võitlus põrgu vastu“, Pushkini järel ümber pandud „Vask ratsanik“, „Poltava“, „Laul Tsaar Iv. Vassiljevitchist“ ja teised, mida ta kõik suure osavusega eestistas.

Aastal 1890 valiti Tamm Põltsamaale Eesti Aleksandri linnakooli juure kooliõpetajaks, kus tema iseäranis Eesti keelt õpetas. Siia jäi ta kolm aastat.

Põltsamaal hakanud Tamm ta oma ütelse järele õieti alles isiklikult elama. Kuna ta Pilistveres kui eestkostmise all olnud ja teda seal välimise seltskondlise hariduse ja Saksa keele puudusel nagu alaealiseks peetud, olnud tal Põltsamaa ametivendade seas esimest korda tundmus, et ta täiealine inimene on, mitte üksnes oma enese, vaid ka teiste meelest. Kõik ametivennad, inspektorist pääle, olnud tema vastu sõbralikud ja lahked. Kuid elu olnud Põltsamaal tükati natukene madal, vaimlisi huvisid vähem, kaardilöömist ja purjutamist aga kaunis

ohtrasti. Mis ime, kui Tamm, kes esimest korda ennast tundis vaba ja täieealise olevat, seal lusti tundis, natukene elu keeru sisse minna. Nagu öeldud: seltskonna mees ta ei olnud. Selle kohta seletab ta ise pärast laulus, et „rahamäng“ või „kaardimäng“ ainus mäng olnud, millest tema võinud osa võtta, muude lõbustuste jaoks ei olnud temal andi.

„Teised rõõmsast tantsivad,
Muidu aga seisin mina.
Teiste rõõmsa tantsu pääle
Vaatasin ma vagusalt.

— — — — —
Oleks siin ka minu oma —
Oh ma õnnetu, mis teeksin?
Kuidas võiksin tema keha
Kombelikult kinni võtta?
Nõnda mõttes mõistatasin —
Panin oma puudust pahaks.
Tants — see lõppes viimaks otsa:
Tulivad siis teised lõbud,
Mängud mitme-moodilised.

— — — — —
Nendest ma ei võtnud osa:
Faks ma olen jooksu peale,
Laulda, vaene, ma ei mõista —
Laulu nõudvad sõõri-mängud.
Seisin eemal, nagu sammu —
Oh neid puudusi on palju,
Mis mind rõõmsa rahva hulgast
Valjult välja virutavad!“

Et Tammel, nagu kõigil talutarest tõusnud meestel, raske oli õrnema soo seas kavalerina liikuda, siis asus ta tahtmata vanematõ meeste ringi, kus Põltsamaal iseäranis kaardimäng ja topsitamine päälõbudeks olivad. Nendest võttis ta seal ajutiselt tublisti osa, nii et ta ise sellest pärast pajatas (Sõsterile:)
„Mõned ütlevad, et ma seal palju jõin. Ma ise aga tean, et teised palju rohkem jõivad, kui mina.“

See Tamme elumehe ajajärk oli aga õige lühikene. Kuidas öeldud, esimese iseseisvuse ja vabaduse tunde hoog tahtis ennast kuhugile välja valada ja juhtus parema ümbruse mõju puudusel selle pääle, mis just ees oli. Tamme iseloomu pääle ei ole need kolm Põltsamaa aastat küll sugugi paha jälgi jätanud. Nagu tema oma arvamistest selle ajajärgu kohta näha, tõstsid nad teisest küljest suurel moel tema usaldust ja lugupidamist oma enese jõuu ja väärtuse sisse.

Kuid seda on elulõbude keeru sisse sattumine ometi nähtavalt teinud, et kolm Põltsamaa aastat vähem viljakad luuletõõde poolest olivad, kui eelminevane Pilistvere aeg. Ainult väikese lisa on need kolm aastat plaanitud „Ärganud healte“ kolmandama andele juure toonud. Ja needki on juhtumise

kombel tööd, nagu „Dr. M. Veske mälestus“, tema „Matuselaul“, Veske surma puhul luuletatud „Eesti Al. kooliõpilaste leinalaul Dr. M. Veske haua“, mõned Krõlovi valmide ümberpanekud („Eesel ja ööpik“, „Kass ja ööpik“, „Siga“), ta oma valm „Inimene ja kass“. Pääle valmide ei ole lauludel suurt tähendust. Ja nagu Tammel alati tung on, oma igakordseid valitsevaid tundmusi riimidesse ja mõõtu valada, nii annab ta ka oma Põltsamaa tundmustele, mis teda harilikust rööpast ajutiselt välja heitsivad, järgmises laulus 16 sept. 1890 maad:

Seisul:

„Mind luule jätnud maha leinama:
Ma olen põld, mis kaotanud rammu,
Ehk nagu sügisene heinamaa,
Kust vikat ilu võtnud ammu.
Ma olen tuim. Mull tõine asi ees,
Mull tõine tegevus ja tõte;
Mu uute sidemete sasi sees:*)
Mull otsiteedel uitab mõte.
Ma kogun rammu vaimu käigile
Ja ootan luulesädet sinna. . .
Mill saab ta lööma mõtteid läigile
Ja tulel täitma tuima rinna!
Nii kogub kiiri päevakivi ka,
Kui kaotan'd on läike juba,
Et jälle külvaks saadud ivi ta
Ja täidaks hiilgel öösist tuba.“

Tugevamalt ärkab luulevaim Tammes Väike-Maarjas. Kuid sellest tulevases numbris.

(Lõpp tuleb.)

*) Harvendus minu poolt. A. J.

Eesti rahva haridusejärg iseseisvuse aja lõpul.

V. 1)

Puudulikku riigikorraldust nimetasime kolmandaks põhjuseks, miks vabaduse-sõda kõigest vahvusest ja visadusest hoolimata vabaduse kaotusega lõppes.

Juba see torkab silma, et sõnad, mis meie keeli riiklikku korraldust tähendavad, peaaegu kõik laenatud on, nagu riik ja kuningas, vald ja valitsus. Keeleteadus võib tunnistada, et suurem jagu sarnast laenu juba varem on sündinud, kui eestlased Läänemere maadele asusivad. Meil on siin nähtusega tegemist, et mõiste ja mõistet tähendav kunstsõna ehk terminus enim meie keele sisse on tunginud, kui asi ise tuttavaks sai ehk tarvitusele võeti. Isegi nii Eesti kõlaga sõna nagu kihelkond, mida kaua Soome keelte algsõnaks peeti, on laen, niihästi sõna esimeses pooles: kihl, kihla, kui ka lõpus: kond, kunta. V. Thomsen, Ueber den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen lhk. 144 ja edasi on näidanud, et kihl Gooti sõnast gisal tekkinud ja kund Germani lõpust kunt — tulnud on, kus ta niisama, nagu meilgi, kogu ehk hulka tähendab. Pikemalt arutab asjast akademikus E. Kunik Bienlensteini raamatus „Ueber die Grenzen des lettischen Volksstammes“ lhk. 273—275 ja lhk. 296—297.

Läti Hindreku kroonikast leiame sõna kilgunda (Origines XXVIII, 2), kylegunda (XXVIII, 8) ja kiligunda (XXIX, 7; XXX, 5) kujul. XXVIII, 8 seletab Hindrek oma lugijatele võõrakeelse sõna ära. Siit loeme, et piiskopp Hermannus Otepää üles ehitanud, sinna viis kõrget sugu ja auusat Saksa rüütli elama pannud ja „igaleühele nende seast maakonna (provincia), see on kylegunda, laenuks annud“. Sõnal „provincia“ on nõnda seesama tähendus, kui kylegundal. Et üheainsa lossi ligidal 5 kylegunda nimetatakse, siis on selge, et kylegunda üsna väikest maajagu tähendas, palju väiksemat, kui meie praegune

1) V. Eesti Kirjandus nr. IV, lk. 153.

maakond ehk kreis, ja ka väiksemat, kui praegune Otepää kihelkond. XXVIII, 2 kõneleb Hindrek „Mererannast seitsme kihelkonnaga“ (Maritima cum septem kilegundis.) Eestimaa jaotusekirjas a. 1224 nimetatakse neid kihelkondi osalt nimega: Sontackele (umbes praegune Mihkli kihelkond), Leale (Lihula), Hanele (Hanila), Cotze (Kodasoo'st väänatud), Rotelvik (Ridala) ja „veel teised mereäärsed kihelkonnad“. Selle järele langesivad praegused ja endised Läänemaa kihelkonnad suuruse poolest umbes ühte, aga meeles tuleb pidada, et Läänemaa kihelkonnad enamaste mitme võrra väiksemad on kui näituseks Otepää. Mõõda minnes nimetame, et Soomemaal 16. aastasajani kihlakunta, kellega sääl teatavat kohturingkonda nimetati, Rootsi keeli gislalagh'iga ümber pandi. Gislalag on aga kokku pandud sõnast gisal ja lagh = ühisus, seltskond. Igatahes jääb meile sõnas „kihelkond“ kogunimetus, mida ennemuistese riikliku korralduse üksuseks ja aluseks tohime pidada.

Kui meie sõna keeliselisest tähendusest mõistet „kihelkond“ hakkame arutama ja sääl juures muid vanaaegseid teateid kokku sõlmime, siis tohime tõendada, et põlisest põlvest saadik meil vastastikka ühendusi ja lepinguid kihlakonda on hüütud ja maad, kelle elanikud oma keskel kokku lõivad, kihelkonnaks. Kihl tähendas esialgu lubamist, töotust, vannet, et need, kes senni lahus elasivad ja igaüks oma poole kaldusivad, ühte tahavad heita ja ühiselt tallitavad; siis seda kokkuhoidvat sidet, ühendust, lepingut ennast. Lepingu kinnituseks andis kumbki kihla osaline teisele mõne ande kihlaks, käsi- ehk tagandisrahaks, mis isegi siis, kui lepingut murti ehk lõpetati, teise kätte kahjutasuks jäi. Kallim veel kui asjaline pant oli muidugi isikuline pant, käsi- ehk tagandismees. Nii- suguse isikulise pandi nimetuseks tarvitatakse veel praegu Saksa keeli sõna Geisel, mis ennemuistese gisal'i vääne on. Meie võtame kihla ainult veel igapäises elus suhu: kihlaks panema, kihla lööma, kihla pääle, siis noorte inimeste südamele lepingu nimetuseks, kus noormees ja noorik kihlavad s. o. kus vanemal ajal talurahva juures, paiguti praegugi, peigmees mõrsjale lepingu kinnituseks raha andis, mõrsja peigmehele jälle vöö vastu kinkis, kuna meie päivil peigmees mõrsjale kihlasõrmuse toob.

Sarnasel kombel ühendasivad endid hallil ajal üksikud talud ja külad, kõige päält küll verisugulased, kihlamise läbi, s. o. vabatahtliku, vastastikuse kokkuleppimise teel kihelkonnaks, et üksteisele toeks ja abiks olla. Et lepingu osalised lubamist ei murraks, vahetati vastamisi andeid, mis taganemise puhul teisele jäävad. Et leping iseäranis kindel saaks, pandi kõige kallimaid omakseid pandiks, lihaseid

lapsi, iseäranis vanemate poegi. Lepingu murdmisel pidivad nemad oma eluga võlga maksma ja süüd kustutama. Et vanem oma lihast last naljalt ise mitte surma suhu ei saada, pidasivad kihelkonnaks ühinenud talud ja külad oma lepinguid kõvasti, nii et üksteist igal ajal võidi usaldada.

Mis pääle vastamist toetust vaja läks, ei ole raske aru saada, kui „vanu aegu, vaenu aegu, ohakiseid ohtuaegu“ meele tuletame, kus himukad võõrad ja omad sagedaste rahu rikkuma, rahavara riisuma ja naisi lapsi orjaks vedama kippusivad. Tuli vaenlane piirimehe kaela, siis oli teise tare rahval ju hää ja hõlbus küll kõrva hoida. Juhtus aga hädaoht omale ja jättis teistre rahvas palutud abi andmata, siis oli lugu lahti. Saadi aru: Kuidas mina sinule, nõnda sina minule. Käsi peseb kätt. Heideti kokku. Minda parves ühisele vaenlasele vastu. Tõrjuti tagasi. Võeti saak käest ja jaotati ühetasa. Mida rohkem lepingu osalisi, seda kangemaks kasvas löögi võim. Ühistunne tekkis ja kõvenes: Meie oleme mehed, kes vennad. Sinu vaenlane, minu vaenlane. Kõik ühe eest ja üks kõikide eest.

„Teised seisku teistel' seinaks!“

Ligilähidal ühinesivad külad laiemaks ühisuseks. Kihelkonna piirid venisivad kümne verstade kaugusele, langesivad ehk mitmeti praeguste kihelkondade rajadega ühte. Pääle veresuguluse ja keele ja kommete ligema sarnaduse mõjusivad kihelkonna piiride määramisel loomulikud olud ühes. Veel praegu võime hulga kihelkondade piirisid tähele pannes selgeste tunda, kuidas loodus ise need piirid on ajanud ja kindlaks teinud, kust inimesed enam üle ei pääsnud. Meie mõtlemise iseäranis põhjatute soode, rabade ehk peaaegu läbitungimata metsalaante pääle, mis kihelkondasid teineteisest lahutavad. Tuhat aastat tagasi pidivad läbikäimise takistused muidugi hoopis raskemad olema ja meie ei eksi mitte, kui tõendame, et suvel ainult veeteesid mööda ühest kihelkonnast teise saadi, ehk talvel, kui külmal mädade kohtade üle silda ehitas.

Need loomulikud läbikäimise ja kokkusaamise raskused kannavad osalt süüd, et kihelkondade ühinemine ja kokkuliitmine suuremateks üksusteks mitte soovitaval määral ei edenenu.

Kihelkonna mehi juhatas ühistel ettevõtetel *v a n e m* ehk *v a n e m a d*.

Läti Hindrekul on vanemate nimetuseks hulk sõnu käepärast: *seniores* = vanemad, *principes* = ülemad, *primores* = esimesed, *duces* = juhatajad, *nobiles* = kõrgest soost inimesed, *divites* = rikkad, *meliores* = paremad. Sagedaste hüüab tema neid mitme nimega korraga: *principes ac seniores* = üle-

mad ja vanemad, dux et princeps = juhataja ja ülem, divites et seniores = rikkad ja vanemad. Liivlaste vanema Kaupo kohta ütleb Lāti Hindrek VII, 5; „quasi rex et senior Lyvonum erat“ s. o. tema käis teistest vanematest, keda palju oli, oma mõju poolest nõnda üle, et teda peaaegu kuninga auunimega oleks võinud hüüda. Lepingus, mis 1230 Balduni de Alna kurelastega teeb, nimetatakse kurelaste vanemat Lammekinust otsekohe kuningaks: „Lammekinus rex“ (Urkundenbuch I, 103). Vististe tahab kaval munk sellega kurelaste vanemat meelitada.

Vanemate arv oli õige suur. Aastal 1208 tapavad lätlased ühelainsal röövkäigul „Sakalamaa (Saccalanensis provinciae) parematest meestest 300“ korraga ära (Orig. XIII, 6). Isegi siis, kui Ladina sõna „provincia“ laiemas mõttes „maakond“ mõistame, tuleb vanemaid väga rohkesti, juba iga praeguse valla kohta mitu. Vanemate arv kahaneks tähtsalt, kui „meliores viri“ = paremad mehed ei tarvitseks ühtlasi vanemad olla. Nad võiksid ka vanemate isad, vennad, ja täiskasvanud pojad ehk muud lugupeetud mehed olla. Et meliores = paremad nõnda mõista võib ja peab, selgub kroonika teisest kohast, XX, 7. Säält loeme: „Sellsamal ajal tõusivad saarlased üles ja tulivad sõjaväega Metsepoole ja neist olivad umbes 1000 nende parematest (ex eis fere mille de melioribus suis). Sõjasalk näib ülepää 1000 hinge suur olnud olevat, kes aga kõik väljavalitud tublimad ja auusamad mehed olivad, keda Hindrek „paremateks“ nimetab. Kui palju nende seast otse vanemaid oli, seda ei teatata.

Origines XXIII, 7 nimetab Hindrek veel teine kord vanemate arvu. Siin jutustatakse, et aastal 1219 sakslased Virumaa alla heitmas käinud ja nad 5 Virumaa kihelkonnast käsimehi ühes viinud. „Sakslastega ühes läksivad Riiga 5 Virumaa kihelkonna viis vanemat“. Ka Taani aegne Tallinnamaa kirjeldus „Liber census Daniae“ tunneb Wirumaal 5 kihelkonda (Kvlaegund): Repel, Maum, Alaetagh, Ascalae ja Laemund, aga need kihelkonnad on palju suuremad, kui praegused, kus nende arv 11 on. Küsida tuleb, kas Virumaal pääle nende 5 rohkem vanemaid ei olnudki. Tõenäolisem on, et need 5 teiste asemikkudena Riiga läksivad. Vahest olivad nemad teiste hulgast kõige tähtsamad. Ka muidu näib vanemaid mitme väärilise mõju, väe ja auuga olnud olevat. XII, 6 öeldakse Sakalas mitu sada vanemat ja auusamat olevat, aga XV, 1 nimetatakse ainult Lembitut ja Meemet Sakala vanemaks (seniores de Sackale). XX, 2 öeldakse otsekohe: „Nende (s. o. sakalaste) juht ja vanem Lembit“ (quorum princeps ac senior Lembitus“). Aga õnnetus Madisepäeva lahingus 1217

langeb Lembituga ühes ka „teisi Sakala vanemaid, Votele ja Manivalde palju teistega“ (XX, 3). Meie ei saa neist vastuoksa rääkivatest sõnumitest mitte muidu jagu, kui meie mitte tõeks ei pea, et Lembitu Sakala vanematest kõige tähtsam ja väljapaistvam oli, nõnda et teised tema kõrvas ja taga vahel nii kui ära kaovad ja tema nii kui teiste nimel ja asemel tallitab.

Mis tõstis mõnda meest omasuguste keskest vanemaks ja mõnda vanemat teiste seast tähtsamaks?

Osavus ja vahvus tõstis mehe vanema auu ja ameti sisse. Iseäranis vahvad ja targad vanemad tõusivad teistest kõrgemaks ja juhataavad mitme kihelkonna ehk terve maakonna malevat. Meile jutustatakse näituseks sõjakäikudes küll Sakala üksikutest kihelkondadest, Alistest ja Agentagusest, Alembusest ja Nurmekunnast, aga kuskil ei nimetata Aliste vanemaid ekk Nurmekunna päälikuid. Nähtavasti tallitavad ja valitsevad veel ainult Sakala vanemad. Näib, et nad terve maakonna oma ülemvõimu alla on paenutanud. Ka üksikute maanurkade nimed hakkavad Sakala nimes kokku sulama. Hindrek ei kõnele enam mitte Aliste maakonnast, mis vanasti vististe iseseisev on olnud, vaid ütleb: „See Sakala maakonna jagu, mida Alisteks hüütakse“ (XV, 7). Ja Sakala maakonna mõõduandva ja otsustava vanema õigused jooksevad viimaks kõik Lembitu kätte kokku.

Sai aga võim ja voli kord vanema kätte, siis oli see loomulik, et ta vanema perekonna käest nii kergeste ära ei läinud. Arvatavaste valiti vanemaks jõuukaid mehi. Üks vanema auunimedest on otse „rikas“ (dives). Hindrek kõneleb kord (X, 2) ka ühest vaesest, aga see laseb ennast omas vaesuses sakslastest ära osta. Vist ei usaldatud hästi vaeste kätte vastutusrohket ametit anda. Ja kuigi mõni kehvem oma isikulise tubliduse varal vanema auu sisse tõusis, siis muutus lugu juba esimese õnneliku sõjakäigu järel. Vanema osa saagist pidi iseenesest mõista suurem olema, kui lihtsõjameeste osa. Kehv vanem sai otsa pääle ja tarvitas sõjasaaki maa pärisomandamiseks ja karja soetamiseks. Iga uus ettevõtte, mida tark ja osav päälük juhtis, tõi varandusele lisa. Endisest kehvast mehest võis veel „rikas“ (dives) vanem saada, kes perekonnale ja lastele mitte ainult rohket vara ei pärandanud, vaid ka auu ja võimu. Juba vanema eluajal langes osa auu tema omaste kasuks. Pärast Lembitu surma on tema vend Unepeve (Hundipää?) tema loomulik järeltulija vanema ametis, kes võitjatega rahu teeb (XXI, 5).

Vanemad elasivad omas külas ja talus, nagu muu rahvas. Lembitu linnamäe Leole ligidal näidatakse veel praegu Lemmuti talu, kus Lembit asunud, nimelt Tällevere külas.

(Jung, Muinasteadus Eestlaste maalt II, 225) Hindrek hüüab teda Lembitu külaks (villa Lambiti. XV, 7). Lopekunda maakonna Reinevere küla vanemast öeldeks otsekohe: „Üks talupoeg (rusticus), kes nende vanem oli“ (XXIV, 5). Ka oma igapäevase töö poolest ei läinud vanem teistest lahku. Ta pidi ise omale ülespidamist muretsema: põllutööga, karjakasvatamisega ja mesilaste pidamisega. Palgast ei olnud juttugi. Rahuajal mõistsivad vanemad rahvale kohut, õiendasivad nende riiuasju ja lepitasiivad vastaseid. Seadusest ei kuule meie midagi. Juhtnööriks oli rahva kombeõigus ja otsusetäitjaks nende isikuline lugupidamine rahva silmas. Pärast vabaduse kaotust seadis 1226 paavsti saadik Moodena Villem Virumaa vanematest otse kohtumeesteks teiste üle (XXIX, 7). Pääle õiguse mõistmise seisiivad veel vanema hoole all usulised talitused ja iseäranis ohvrid.

Vanema elupaik oli maalinna ligidal, et tema hädaajal käepärast võiks olla ja vastupanemise ja kaitsmise abinõude eest varemalt saaks hoolitseda. Maalinnu nimetatakse vahel vanemate nime järele, nõnda Leolet XVIII, 7 Lembitu kantsiks: castrum Lembitu. Aga sellessamas maalinnas oli ka teistel vanematel ütlemit. 1214 viivad sakslased enestega ühes Riiga vangi „sellesama (Leole) kantsi vanemad, Lembitu ühes teistega“ (XVIII, 8). Vahel elasiivad vanemad otse maalinnas, kus kõlblikku põldu lähidal oli, mida maalinnast ulatati harimas käia.

Kui vaenlane kuskilt poolt pääle kippus ja vanem sellest sõna sai, siis kutsus tema m a j a kokku (XV, 7). Siin korraldati sõjaväge, et teele minna, ehk otsustati maalinnas vastu panna, kuhu ümberkaudne rahvas oma varaga põgenes. Täheks, et verevalamine algamas, saadeti maalt verine mõök läbi (XXVI, 2). Sõja teel tallitas iga maanurga vanem iseisvalt ja tegi oma pääd rahu ehk lepingut. Vaenu suikumisel vahetasivad vastased odasid. Kui rahu lõppes, saadeti odad tagasi. Lepingu kinnitamiseks andsiivad vanemad käsimehi, sagedasti oma poegi (XXX, 5), ehk õnnelik võitja viis vanemaid endid käsimeeste asemel vangi (XVIII, 7), kunni neid poegade vastu ümber vahetati.

Kaugemale ja täielikumale astmele ei ole esivanemate riiklik korraldus mitte tõusnud. Üksikud maakonnad: Sakala ja Uganja, Soontagana ja Läänemaa, Harju ja Viru ei ole mitte ühe pää alla riigiks ühinenud, mis seestpidi kindlust ja välise vastase vastu tugevust oleks annud. Hindreku kroonikast leiame ainult paar katset sinna poole, mis mitte sihile ei ole kannud.

Tähtsal ettevõttel Kaupo kindluse vastu aastal 1211 ühendavad endid „Saaremaa, Revele ja Rida eestlased ja kõik Läänemaa naabrimaakonnad“ (XV, 3.) Arvurikka sõjaväe juures on „kõik Saaremaa ja Ridala ja terve Eestimaa vanemad,“ kes ühel nõuul ja meelel tallitavad. Nende nõuukogu avaldab nii palju ühist tegevust, et Hindreks teda „Eestimaa pääks“ (caput Estoniae) nimetab. Ka pärastpoole võtavad vahel mitme maakonna vanemad ühel nõuul sõjakäikusi ette, aga see ühendus ei kesta kauem kui sõja lõpuni. Siis lahkub jälle kõik koost ja iga vanem vaatab „oma teede“ pääle.

Teisest kestvamast ja kindlamast korraldusest kõneleb Läti Hindrek XX, 2. Rukki-Maarjapäeval 1216 jõuavad sakslased Harjumaale „mis kesk Eestimaad seisab, kus ka kõik ümberkaudsed suguharud iga aasta otsustamiseks Raigeles koos käisivad“. Raigele ei näi muud elevat kui praegune Raiküla Rapla kihelkonnas. E. Pabst, Heinrich's von Lettland Livländische Chronik lhk. 218 peab Raigeleks praegust Raiküla valla küla Raelat, aga ka Raela on ju silmanähtavalt Raikülast tekkinud. Hindrek kõneleb asjast ainult mööda minnes. Sellepärast ei kuule meie ka mitte lähemalt, missugused suguharud nimelt siin nõuu pidamas käisivad, kas ainult Harjumaalt või ka kaugemalt. Et koosolekut iga aasta peeti, siis on arvata, et mitte ainult sõjalisi ettevõtteid ei arutatud, vaid ka rahulise elusse puutuvaid küsimusi. Niisama vähe teatab meile Hindrek, kui maksumõimulised siin tehtud otsused olivad ja kes nende täitmise üle valvas. Igatahes aga on siin asutusega alustust tehtud, kelle ühendav tähendus kiireste oleks pidanud kasvama, kui vaenuajad seda rahulist edenemist kõvema riikliku keskkoha poole ei oleks rikkunud.

Lõpuks puututame neid põhjusi, miks esivanemate riiklik korraldus nii alamale astmele peatama on jäänud.

Ülemal nimetasime juba kodumaa loodust, mis vaba kokkusaamist ja elavat läbikäimist takistas ja ajuti ja paiguti võimatuks tegi. Loodusel aga on rahva iseloomu kasvatamise kohta suur mõju. Juba vana Kreeka rahva teravad ajalookirjutajad märkasivad ja ütlesivad lausa välja, et maa ja rahvas ligidases vaimulises ühenduses seisavad. Just väike Kreekamaa pakkus neile seks käega katsutavat tõendust. Miks elasivad selle väikse maa suguharud nii lahus? Miks oli juba peaaegu iga linn ka iseriik? Miks ei ühinenud vähemalt ligemad sugulased, joonlased, doorlased, aeolased, oma keskel suuremateks riiklikkudeks üksusteks?

Maa ja loodus on süüd, vastasivad targad tähelepanijad. Loodus ise on Kreekamaa pinna mägedesse ja orgudesse lõhki

kiskunud. Kreekamaal ei ole loomulikku keskkoha, ei laiemat lagendikku, ei veerikkaid jõgesid. Maapind on elanikud koost lahutanud ja neile teed ainult mere poole avanud, kelle kaudu nad muu maailmaga kokku saada võisivad. Suurte kirja-meeste püüded lõhestatud rahvast ühistundele äratada ja teda individualismusest välja sotsialismuse poole viia ei ole vilja kannud. Üksikud kreeklased on individualismuse tõukel kulturas mitmeti kõrgemale jõudnud, kui ükski meie aja rahvas, aga Kreeka härjapõlve-riigikesed on pidanud killustusesse ja sellepärast võimetusesse jääma.

Nõndasama ei ole Kesk-Europa südames mägin Helvetsia mitte ühiseks jõudnud kokku sulada. Helvetsia on suurepäralisest edust hoolimata 25-osaliseks lepingu-riigiks jäänud, kus veel hiljuti iga riigikese rajal tolli võeti ja igalühel oma mõõdud, kaalud ja raha oli. Individualismuse hoiab mägede ja kuristikude taga iseloomu alal, katsub teda vabalt välja harida ja püüab oma pääd elada.

Meie Põhjamaa lagendikkudel astuvad mägede asemele laiad mädasood ja põlised, märjad metsad. Need tegivad läbikäimise soojal ajal täiesti võimatuks, nagu ülemal nägime. Meie ajal, kus neist maanteed läbi on tehtud ja kraavid vee ära viivad, ei oska meie endiseid takistusi enestele sugugi mitte ette kujutada. Selle tagajärg oli, et iga maanurk omal viisil elas ja teistest palju teadagi ei tahtnud. Nii pidi rahva elus, keeles, usus, kommetes rikas mitmekesisus tekkima, mida alles uuema aja haridus on hakanud tasandama. Aga ühistunde puudust on veel igal tööpõllul ja ettevõttel märgata. Meie kannatame individualismuse all, mis esiisadelt on päritud. Individualistidest ei saa mitte üle öö ühiseluliste aadete kandjaid.

Seda individualismust kasvatas veel teine Põhjamaa rahvaste vaimu ilmutus: raudne kangekaelus ja piiramata vabaduse armastus. Kui järelandmata kangus ja kade kartus, et sa kuidagi ei tohi märgata lasta, et keegi sinu vaba tahtmise pääle mõjub, juba üksikute inimeste kooselamist raskendab, siis saame aru, et niisugustel oludel riiklik korraldus veel raskemine võib maad võtta. Mitte Eesti rahvas üksinda ei ole seda kibedat elukooli läbi teinud. Meie hariduse vahemehed Rootsisis on oma liha küljes sedasama tunda saanud. Vabaduse ja oma pääd elamise tung oli säälgigi nii murdmata, et see pikka aega nõudis, enne kui üksikud maakonnad suuremateks ühisusteks kokku liitusivad. Alles vikingite rõõvsõidud tõivad parandust. Kus valitsejad kange käega vaba olemist kitsendasivad, otsisivad rahutuks läinud kanged mehed kaugemalt omale uut kodu, et säälg elada, nagu soovisivad. Kodused valitsejad saivad neist rahututest, kui ka kõige vahvamatest

ja hakkajamatest alamatest lahti. Nad võisivad nüüd vähemate takistustega oma võimu laiendada ja ikka uusi maakondasi keskkoha külge liita. (O. Montelius, Kulturgeschichte Schwedens lhk. 252 ja edasi). Niisugune kangemate mehepoegade väljanoppimine sündis meil vabaduse-sõdade läbi. Oleks Eesti rahva iseseisvus seda verelaskmist jõudnud välja kannatada, siis oleks vahest mõni tark ja südi vanem, nagu Lembit, meiegi maakondi kergemine ühendada suutnud ja „lipilapi“ lahutatud osakestest oleks „üh e valitseja voli all“ ü h i n e „jagamata riik“ tõusnud. Nüüd aga teavad ainult muinasjutud Eesti kuningatest ja Eesti kuningriigist kuulutada.

W. Reiman.

Eesti muinasjutud. 1)

J. Jõgever.

III. Mets.

Muinasaja inimene oli looduse laps, ta elas looduse keskel, ta õppis looduselt. Arusaadav on, et loodus, mis teda ümbritses, suurel mõõdul tema pääle mõjus. Kreekamaa alati naeratava, päikesepaistelise looduse mõju all sündis Kreeka päikesepaisteline muinasjutt oma elurõõmsate iluaateliste jumalatega. Põh-jamaa udud ja pilved, lumetuisud ja kurb tondiline ämarus pidivad ka sellekohase kurvatoonilise tondirikka muinasjutu sünnitama. Kurb ajalugu pidi sellekohaselt kaasa aitama. Kurb ja tondiline ongi läbistikku Eesti muinasjutt ja rahvalaul. Eran-dina ilmuvad Kreeka elurõõmsat päikesepaistet meeletuletavad muinaslood metsa- ja vee vaimudest. Kuidas seda seletada, ma ei tea. Ainult võrdlev folklore võib selgeks teha, kas on see naerata, elurõõmus metsa- ja vetevald tervelt lõunapoolsematelt naabritelt laenatud, või on siin tumedaid mälestusi sellest ajast järele jäänud, kus Eesti rahvas veel õnnelisemas looduses ja õnnelisemates ajaloolistes oludes elas. Metsa- ja vee-valla muinaslugude põhitoon on igatahes kõige muu Eesti vanavara põhitoonile vastand ja suurepäralisi mehisuse, iluduse ja õrnuse eeskujusid võiks meie kunstkirjandus siit rohkel arvul leida. Rohkem mehisuse aateid leidub metsalugudes, rohkem iludust ja õrnust vete vaimude vallas. Metsalugude hulgas paistavad nimelt lood metshaldiast, tüsedast, mehise meelega metsade valitsejast silma. Väga mitmeti on uuemal ajal tõsine, mehise meelega metshaldias orjaaegsete inimesemoonutusliste kodukäijatega ja nende taoliste lollide vanapaga-

1) Vaata „Eesti Kirjandus“ nr. V, lhk. 197.

natega ära vahetatud ja vägev metsavaim narri-tempusid tegema pandud, kuid tema algkuju paistab siiski veel küllalt selgesti silma. Õrnad, kastetilkadest ja õhtuehast kootud kujud on murueide tütreid, mis niisama sõbraliselt muinasaja inimesega läbi käisivad ja sõbrustasivad, nagu see Kreeka muinasjutus harilik nähtus on, kuid Eesti metsavaimude ilm on aateliselt kõrge ja puhas ja seisab selle poolest Kreeka muinasjuttude ilmast kõrgemal.

1. Metshaldia lood kirjeldavad metsade ülema valitseja tegevust. Tema nime ei leia meie Eesti muinasjutust, kuna haldias iga sugu alamaid vaimusid tähendab. Metshaldia lood võime kolme liiki jaotada:

a) metshaldias tasub hääte o eest (1. Eisen, Rahvar. I lk. 75; 2. Kreutzvaldt, Eesti ennem. j. lk. 233; 3. Eisen, Rahvar. IV lk. 61). 1. Mees laseb rebase maha, kes tema kanapoegadel tihti võõraks käinud, ja hakkab koju minema. Näeb parve tetresid, tahab lasta, jätab aga seda tegemata, sest et tedred väga noored olla. Edasi minnes leiab haavatud mõtuse maas; ka selle jätab ta puutumata, võivat ju tema siis ka koju viia, kui mõtus terveks on saanud. Eksib metsa ära, näeb puude vahelt tuld, läheb tule poole. Näeb, „vana maja seisab tema ees, kellel suured samblad seinte ja katuse pääl kasvavad“. Majast tuleb „vanataat, suur kasetohust kübar pääs ja valge puusambla sarnane habe suus“, ja kutsub mehe enda poole öömajale. Tuppa astudes näeb mees „lõuka ääres vana eide ketravat. Aga ei ta kedranud villu ega linu, vaid tohu takku. Telgedel seisis kangas, aga kangas ei olnud riidest, vaid õhukesest kase tohust“. Peremees kutsub meest istuma ja jalgu puhkama, sest „sa oled mu tedrepoegadele ja vigasele mõtusele armu annud“. Mees kutsutakse sööma, kuid „laual ei seisnud midagi muud kui õunad, mustikad ja maasikad, vaarikad ja murakad ja nende kõrval veel suur kasetohust kaljakapp. . . Ei kapas olnudki kalja, vaid ainult magusat kase-mahla“. Mees hakkas sööma ja kõht sai paremine täis, kui oleks uskunud. Mehele tehti nurka ase üles. „Ase oli selgest kase tohust tehtud, Siiski võis kasetohtudel niisama pehmelt puhata nagu sulepatjadel“. Hommikul läks peremees külalist koju saatma. Ta pani „kasetohust kübara pähä, kasetohust viisud jalga ja kuue selga. Kuub oli üsna puutakku täis. Kui vanamees sell kombel riides oli, võis teda eemalt ennem mõneks puuks kui inimeseks pidada. Metsaeit andis külalisele kasetohust karbikese perenaise jaoks koju kaasa. Siis hakati minema. „Ehk küll mehe saatja vana näitas olevat, olivad tal ometi nii nobedad jalad, et mees pool joostes tema järele ei saanud ja vanataati mitu korda pidi paluma pikkamisi käia“. Kui mehed

metsast välja jõudsid, ütles vanake: „Siin lõpeb minu raja ja teine pool raja pole mul midagi tegemist“. „Enne veel kui mees jõudis tänada, oli taat ta silmast nagu tina tuhka kadunud“. Kui mees kodu metsaeide antud kasetohust karbikese naise kätte andis, viskas see karbikese, kui väärtuseta asja, läbi akna aida. Karbikese asemele kasvasivad kolm õunapuud, mis juba teisel aastal rohkeste magusaid õunu kandsivad. — 2. Kreuzvaldi Eesti ennem. juttudes lk. 233 läheb mees metsa puid raiuma, aga kõik puud, keda ta raiuda tahab, paluvad, et mees neid kasvama jätaks, ja mees ei suuda nende palvet kuulmata jätta. Mees istub mäta otsa ja hakkab järele mõtlema, kust niisugust puud leiaks, mis ennast vaikselt laseks maha raiuda. Seal astub metsa paksust üks pika halli habemega vanamees, kasetohust särk ja kuusetohust kuub seljas, mehe ette, tänab teda, et ta tema „laste palumiste vastu oma kõrvu ei olnud lukku pannud“, ja kingib mehele „paari vaksa pikkuse ja sukavarda jämeduse kuldvitsakese“, mis kõik soovid täidab, kui need mõistlikud on. „Mina olen metsaisa, keda Looja puude üle valitsejaks on seadnud“, lisab võõras lahkudes juure. Kuldvitsakese peremees elas nüüd õnnelikult oma elu-õhtuni, niisama ka tema lapsed. Alles kolmandas põlves juhtus vitsake ühe mehe kätte, kes kuldvitsakest sundinud päikest taevast maha tooma, et päikese ligemal korra oma selga võiks soendada. Vitsake täitnud ka peremehe käsku, kuid Looja saatnud päikesest nii tulised terad soovija kaela, et ta kõige hoonetega tükis ära põlenud. Kuldvitsake jäänud sest ajast kadunuks ja ägedad päikese kiired ehmatanud puud metsas nõnda ära, et nende keelepaelad kinni jäänud. — 3. Kolmandas jutus (Eisen, Rahvar. IV 61) leiab poiss väikse lapse tee ääres nutmas. Ta võtab lapse sülle. Vanast palgi-hunikust mööda minnes hakanud laps sülest maha kippuma, läinud „vudinal palgi hunikusse ja kadunud poisi silmist. Küll otsinud poiss, ajanud palgid laiali, aga last ei kusagilgi. Sest ajast saadik ei kasvanud see poiss enam, vaid jäänud pisi-keseks. . . Aga sel väiksel mehel olnud tark pää otsas“. Niisama väikse kasvuga, aga targa päaga olnud ka tema lapsed.

b) Metshaldias karistab kurjuse eest (1. E. Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 69; 2. Eisen, Rahvar. III lk. 65; 3. seals. lk. 101; 4. Eisen, Rahvar. I lk. 72, 46). 1. Poisid olnud öösel hobuste juures. Üks poiss läinud tule äärest eemale ja hakanud huikama. Metsast huigatud vastu. Korraga „karanud põõsast hirmus must mees, kellel rohelised haljad jalad all olivad, vedanud poisi tüki maad edasi, aga teiste rutulise appi-minemise pääle löönud poisi vastu maad ja ütelnud: siis sa tead, et sa teine kord enam öösel metsas ei huika ja meid ei

eksita!“ Poiss olnud kolm päeva haige ja surnud neljandamal päeval. — 2. Mees läinud jõulu laupäeva öösel metsast puid varastama. Koormaga koju minnes „näinud ta enese ees korraga ilmatu pika vanamehe, kes hobuse suu kõrvast kinni hoidnud“. „Vanamees paistnud nagu ilmatu kõrge suitsu sammast“. Hobune jäänud seisma ja mehel ei ole muu nõu aidanud, kui visanud koorma maha. Siis kadunud võõras ja mees näinud ennast 6 versta kodunt eemal järve pääl. — 3. Naine käinud pühapäeval enne lõunat kirikus armulaual ja läinud pärast lõunat metsa lehessile. Metsas tulnud „vana hall mees“ naise juure, noominud teda pühapäeva rikkumise pärast ja käskinud valida, kas eluks ajaks pimedaks jääda, või pool aastat vangis olla, või üheksa kuud kaht last imetada. Naine valinud laste imetamise. Koju jõudes ja riidest lahti võttes leidnud naine põuest kaks nõelussi, kes kumbki ühe nisa otsas imenud. Nõnda kestnud üheksa kuud. — 4. Kuna eelolevas kolmes jutus metshaldias vallatumat poissi, metsavarast ja pühapäevarikkujat karistab ja nõnda, nimelt 2. ja 3. jutus, kristlise ilmavaate kandjaks on saanud, on tal järgmistes kahes jutus mida ühe ja sellesama jutu kaheks teisendiks võiks lugeda, jälle muinasusuline metsavalitseja iseloom, kes niisama metsaloomade hoolimata hävitamise eest karistab nagu ta 1. liigi juttudes halastava meele eest oma tänu avaldas. Kütt mõistab linnu sõnu ja hävitab peaaegu kõik linnud metsast. Kui ta ühel õhtul jälle tubli linnu-seljatäiega kojupoole läks, astus „äkiste kole suur metshaldias tema ette ja hüüdis kargatava häälega: „Kuhu sa, kurjategija, mu linnud viid!“ Nõnda Eiseni Rahvar. I lk. 46. Jutule on siin üks vanapagana lugu otsa liitunud, millest edespidi. Selle jutu teisend (Eisen, Rahvar. I lk. 72) läheb üksikutes asjades eelolevast lahku. Kütil kaob saagi õnn ära, ta ei saa enam midagi. „Metsas jahi pääl olles kuulis ta enese ligidal alati valju hüüdmist, vilistamist, naermist“. See hirmutas kõik linnud ja loomad temast eemale. Mees läks targa juure abi otsima, tark seletas, et siin metshaldias süüdi on. Mees tahaks metshaldias näha. Tark juhatab, kudas ta metshaldias näha võib, „kuid ära sa kättemaksmise pääle mõtle“, seletas tark. „Metshaldias ei mõista nalja. Hakkad sa temale kätte maksma, siis võiks su käsi pahaste käia. Tahad sa teda aga näha, siis mine õhtu metsa ja kuku mõni kord metsas. Küll siis metshaldias pea nähtavale tuleb (vrld. eespool „poisi huikamist“). Ometi tee kolm ringi enese ümber, et metshaldias üsna su ligi ei pääse, sest muidu võiks ta sinuga ei tea mis tüki ära teha“. Kütt teeb, nagu juhatud, ja hakkab metsas käo viisi kukkuma. Pea kuulis mees kägu metsast vastu kukkuvat. Mees kukkus edasi. „Korraga kostis

maa müdisemine ja okste pragisemine mehe kõrvu. Oli just nagu marsiks salk sõjamehi teed mööda. . . Juba seisis ta ees päratu mees, otsegu maa seest üles tõusnud, vähemalt kahe sülla pikkune. Vihase näoga vaatas ta küti pääle, kellel juuksed pääs püsti tõusivad. . . Valju häälega kärgatas metshaldias: Sina vilets mehike! Kui sull julgust on, tule välja ja seisa mu ees! Mispärast kutsud sa mu välja ja seisad nüüd värisedes nagu haavaleht aia taga? On sull julgust, siis lase mind oma viletsa riistapuuga! Seda üteldes pööris metshaldias mehele selga. Mees värises hirmu pärast nii, et püssigi maast ülesse ei julgenud võtta, sest püss oli mehikesel metshaldiat nähes ehmatusel maha kukkunud. Kui mees viimaks julges ümber vaadata oli metshaldias kadunud“.

d) tumedad lood metshaldias (1. Eisen, Rahvav. V, lhk. 8; Eesti kirjam. S. aastar. 1889 lk. 68; — 2. Eisen, Rahvav. V lk. 30; — 3. Eisen, Kodused jutud, lk, 54).

1. Leeskõrve metsas olnud vanasti palju haldijaid liikvel. Öhtu, kui keegi läbi metsa käinud, olnud tumedat oigamist ja õõtsumist kuulda. See tulnud haljatest. Kord tulnud teopoiss mõisast läbi metsa, kuulnud enese kõrval kedagi astuvat, jala astumised krabisenud liiva pääl, nagu temalgi, aga kedagi pole näha olnud. Korruga tõmmanud keegi temale nagu koti jalgade ümber, poiss kukkunud maha ja minestanud ära. Teised poisid ajanud tema viimaks üles. Nii Eisen, Rahvar. V lk. 8. Harilikult on oigamise sünnitaja öhtul metsas umbluu, mis aga kunagi paha ei tee. Inimest ilma põhjuseta narrida, sellega saab küll kodukäija toime, vägeva metshaldia teoks on see aga liig lapsik. Samasugune ilma põhjuseta narrimine on, kui „pikk must mees, käed laiali“, mehe poole tormab, kes pühapäeva hommikul metsas jalutab. Mees saab vaevalt ütelda: „Kolm sammu tagasi!“ mis pääle must mees „kull, kull, kull, kull“ hüüab ja kaob. Sarnaste häälte tegija on jällegi harilikult kodukäija. (Eesti Kirjam. S. aas. 1889 lk. 68. — 2. Toredas riides herra ostab mehe käest, kes linna sõidab, koorma vilja. Viib mehe metsa toreda lossi juure. Läheb ise raha tooma. Mees ootab asjata, läheb lossi tubadesse, tubade toredust nähes nimetab Jumala nime. Loss kaob. Mees leiab ennast metsas puu sülla ääres, vilja kotid lume pääl maas. — Jutt on nähtavasti metshaldia (mets, puu süld) ja vanapaganajuttude (mehe petmine, tore loss, mis Jumala nime nimetusel kaob) kokkuliitumisest sündinud. — 3. Mees läinud ülestõusmise püha esimese päeva hommikul sohu, metsisid laskma. Hulkunud kõige hommiku, ega leidnud ainustki lindu. Korruga kuulnud eemalt metsise laulu, hakanud sinna poole minema. Ligemale minnes muutunud laul just nagu sea rõhkimiseks.

„Viimaks kostnud kange kohin mehele kõrvu, nagu oleks heina saadu veetud. Varsti paistnud ka suur must kogu mehele silma. Kogu hüüdnud: „Ma tulen!“ Mees käskinud tulla ja lubanud lasta. „Lase! Sääreluud on kõvad!“ kostnud haldjas vastu. Mees lasknud hõbekuuliga. Must kogu läinud praginal lahti, kogust karanud suur tulekera välja ja tapnud teises kohas mehe ära, kes metsise jahil olnud. — Jutus on metshaldia (metsise laul), vanapagana ehk kodukäija (hõbekuuliga laskmine) ja varanduse vedajate (tulekera) jutud segamine aetud.

2. Üksikud haldia d. (1. Eisen, Rahvar. V lk. 72; Eesti Kirj. Seltsi aastar. 1889 lhk. 72. — 2. Kreutzvald, Eesti enim. j. lk. 95. — 3. Eisen, Rahvar. V lk. 9). Üksikutest metshaldiatest leidub trükitud muinasjutu kirjanduses ainult kolm, kelle kohta juttusid olemas. Kahtlemata on aga käsikirjalistes juttude kogudes see arv suurem. Need haldia d on: Tamme vaim, Kase vaim ja Lindude kuningas. 1. Tamme vaimust jutustavad kaks juttu; esimene (Eisen, Rahvar. V lk. 72) näib osalt ülemal pool toodud Kreutzvaldi jutu teisend olema, milles metshaldias mehele kuldvitsakese kingib. Nagu seal, jätab mees tamme tema palve pääle maha raiumata, kuna tamm kõik lubab täita, mis mees soovib. Mees saab nüüd tamme abil mõisnikuks, kuberneriks, keisriks, tahab Jumalaks saada, saab aga karuks. Teine jutt (E. Kirjam. S. aastar. 72) toob huvitavaid teateid ohverdamistest metsa vaimudele. „Ema jõe perve pääl, Kajaja all, kasvis üks väga suur ja jäme tamm, kell juuredki nagu mõned palgid. Seebi Madri oli sinna juurte vahele haua kaevanud, kuhu ta iga keeduse päält oli vahtu viinud, lamba tapmise aegu sügise sarved, sõrad, kondid ja luud korjanud. Mõni kord vahel oli ta ka pühapäeva riides seal käinud, niidu päält ninne katkunud ja tamme koore kobra vahele tsusknud“. Kajaja peremees Juhan võtnud nõuuks tamme maha raiuda ja niitu tamme ümberringi üles künda. „Niipea kui adra rauad olivad tamme juurte külge puutunud, oli tamme alt suur tõld, neli halli ees, saksu täis, välja sõitnud. Juhan oli kähvatanud: „saksad, sõitke suure sohu!“ ja raiunudki tamme maha. — 2. Kasevaim Kõver on magama heitnud. Tõuseb piksepilv. Noor talumees juhtub mööda minema ja äratav kasevaimu magamast üles. Selle tänuks peastab Kõver mehe hiljem kroonu teenistusest ja kingib mehele koti täie kulda. Kreutzvald lk. 95. — Lindude kuningat kirjeldab Eiseni rahvar. V lk. 9. See olevat ilus lind, keda ainult hõbekuul surmab.

3. Murueide tütre d. (1. Eisen, Rahvar. I lk. 84; 53; Eisen, Esivanemate varandus lk. 81; Eisen, Rahvar. I

lk. 81; — Kreutzvald, Eesti r. ennem. jutud lk. 14; — 2. Eesti Kirjam. S. aastar, 1889 lk. 67). Noormees oli palju murueide tütarte iludusest kuulnud ja tahtis neid näha saada. Ta läks targa juure nõuu küsima. Targa õpetust mööda käis ta „kolmel neljapäeva õhtul järgimööda kolme risti hallikal ja pesi hallika veega silmi“. Jõudis neljas neljapäeva õhtu kätte. „Kuu tõusis metsa taga ja muutis öö päeva-valgeks. Noormees varitses hallika lähedal põõsas. Korraga kuuldi kahinat ja sahinat. Tuule tiivul ruttas salk noori neiusid hallika ligidale laialdasele murule. Murueide tütartel olivad lumivalged riided seljas ja üks ikka kaunim kui teine. Hallika ligidale jäivad nad seisatama. Neiud tegivad ringi ja algasivad heljutantsu. Nagu näha, ei puutunud nende jalad sugugi maa külge, nii kergejalgselt heljusivad nad. Vahetevahel tuli ring õige nooremehe ligidale põõsa ääre. Noormees soovis enesele sada paari silmi, et seda ilu ja kaunidust paremine näha. Äkiste tõusis talle imelik nõuu pähä. Kui neiurong korra jälle ringtantsul üsna ta peidupaiga juure tuli, kargas noormees nagu kuul neiude hulka. Valjusti kiljatasivad imeneiud hirmu ja ehmatusse pärast ja kadusivad nagu tina tuhka. Aga näe, noormees oli oma saagi saanud. Tema käte vahel rabeles kõige ilusam neiu, kelle ta teiste hulgast kinni rebinud. Küll püüdis neiu ennast kõigest jõust lahti päästa ja ära põgeneda, aga nooremehe käed hoidsivad teda nii kõvasti kinni, et võimata oli põgeneda. Kui imeilus neiu ennast nooremehe käte vahelt ei jõudnud lahti rabeleda, hakkas ta viimaks paluma. „Lase mind lahti, kuri mees! Lase mind minna. Õed ootavad mind. Eit hakkab taplema, kui ma õigel ajal koju ei tule. Lase mind minna. Nõua palgaks, mis tahad, ma tahan sulle kõik maksta!“ Aga noormees kohe vastu: „Paremat palka ma ei taha, kui sind ennast. Kallimat varandust ei või maa pääl ollagi kui sina oled. Koju tahan ma su viia ja naiseks võtta“. Küll katsus imeilus muruneid veel sipleda ja ennast lahti rabeleda, aga asjata. Kui viimaks nägi, et nooremehe käest enam ei pääse, jäi ta rahulisemaks. Noormees võttis kauni muruneiu sülesse ja viis koju. Kodu hoidis mees neiu käte pääl, tegi talle pai ja andis talle mett ja vaata, viimaks leppis neiu nooremehega nõnda, et enam ei katsunudki ära põgeneda, kui noormees ta käest lahti laskis“. Järgmisel öösel tuli murueit tütart lahti lunastama, kaks kotitäit kulda kaassas, mida ta tütre väljalunastamiseks pakkus. Kuid noormees ei võtnud eide pakkumist kuuldagi. „Kui nüüd murueit nägi, et nooremehega kaup ei siginud, hakkas ta tütart meelitama, et tütar ära põgeneks. „Tule tütreke! Su õed ootavad sind ammu ja tahavad sinuga tantsupidule minna. Põgene, põgene

ära inimese juurest. Siin on õnetu elu, meil kodu on aga õnnis elu. Kõikide õnnede riik on muru-riik!“ Eide suureks imekspanemiseks tütar aga eidele vastu: „Ei, eit, mina jään, kuhu armastus mind toonud. Elage mururiigis edasi, mina aga tahan maa pääl inimeste seas elada“. — Ema tüdart noomima ja manitsema: „Maailmas põed sina, kallis tütreke. Sinu igavene noorus kaob, sina lähed vanaks ja sinu käsi käib niisama nagu inimestel. Mururiigis jääd sina aga igavesti nooreks ja võid iga päev heljutantsul käia“. Kõigist manitustest hoolimata vastab tütar aga eidele: „Las noorus kaob, mis ma sellest hoolin. Ma olen parema varanduse leidnud. Nüüd tunnen ma, et armastusega elu vast õieti algab. Kõigi õnnede õnn on armastus“. Ema pidi kurva meelega lahkuma. „Murult röövitud tütar elas aga nooremehega ütlemata õnnelist elu. (Nõnda Eiseni Rahvar. I lk. 84). Meie oleme jutu pea-aegu tervelt toonud. Otse rahva suust ei ole ju jutt niisugusel kujul üles kirjutatud, jutu üleskirjutaja või väljaandja on hulga sentimentalismust („haiglast haledust“) jutule sisse valanud, oma arvates muidugi, et juttu ilusamaks teha, õieti aga jutu ära narrinud, nagu sarnane ümberkäimine vanavaraga kunagi muud ei suuda korda saata. Siiski näitavad teisendid, et jutu pääjooned rahva omad on. Jutu teisendis (Eisen, Rahvar. I lk. 53) on Hans iseäralise nõiavedelikuga oma silmi võidnud ja näeb nüüd murueide tütreid, kes murul mängivad. Ta istub nende keskele. Murueide tütreid ei karda teda, sest nad arvavad, et Hans neid ei näe, kuid nad tahaksivad teda siiski enda keskelt ära peletada. „Kaks neiut tulivad üsna Hansu ette ja hakkasivad suuga talle tuult vastu silmi puhuma. Üks tuli, pistis Hansule sõrmega siia ja sinna kuklasse. Hans tegi aga, nagu ei näeks ega tunneks ta midagi. Korruga tuli üks neiu, istus ta sülesse ja hakkas ta nina otsa kõditama. Hans võttis neiu kinni, viis koju ja pani luku taha. Kuninga poeg kuulis loost, tuli muruneidu vaatama. Hans müüs neiu kuninga pojale, kelle juurest neiu ära põgenes. — Kolmas jutt, mille põhjal hr. Hansumardi osalt oma tuttava näidendi „Murueide tütar“ on loonud, on Eiseni Esivanemate varandus lk. 81 ära trükitud. Seal ilmub läbi uherdi augu seinas sees võõras tüdrukukene majasse, ega pääse enam välja, kuna uherdi auk kinni pannakse. Tüdrukukene kasvab maja rahva oma pojaga seltsis üles. Nad astuvad abielusse. Kord kirikus naeratab naine; mehe küsimise pääle jutustab ta, kiriku seinas pääl olnud suur hobuse nahk, mille pääle vanapagan kõikide kirikus magajate nimed kirjutatud. Nahk saanud nimesid täis, vanapagan hakanud nahka hammastega pikemaks venitama, kus juures ta pääd vastu seinas peksnud. Naine nõuab, et mees

temale nüüd ka jutustaks, kuidas ta siia majasse saanud. Mees näitab uherdi auku ja tõmbab punni eest ära. Naine kaob. — Kas aga kõne all olev tüdruk tõesti muruneiu oli, jääb küsitavaks, kuna samasugusid lugusid ka näkineiuude ja luupainajate kohta olemas on. — Neljandas jutus (Eisen, Rahvar. I lk. 81) lähevad murueide tütreid Jaani õösel metsas järve ujuma. Noormees lööb varitsema. „Korraga näeb ta pika neiusalga valges riides järve poole tulevat. Järve ääres võtavad neid endid üsna mehe ligidal riidetest lahti, ilma arvamata, et inimese silm neid ligidal vaatamas on, ja astuvad vette, kus nad lustimängu algavad. Nad löövad kätega ühele teisele vett vastu silmi, kastavad endid vahel vette, tõusevad jälle veest välja ja teevad vees mitmesugu vallatust“. Noormees roomab peidupaigast tasakesti välja ranna ääre, kuhu neid oma valged riided maha jätnud, kahmab need sülle. „Neiude riided olivad kerged nagu udusuled“. Kui neid koidu eel veest välja tulivad ja riideid otsima hakkasivad, märkasivad nad, et riided kadunud ja et neid varitsetud on. Valju kisaga ja käraga jooksisivad neid vette tagasi. Riiete varas astus riietega varjult välja ja kutsus neiusid riideid oma käest tagasi võtma, kuid neid kadusivad nagu välk vette, nii et ainult veel pääd veest välja paistsivad. Äkiste astub murueit mehe ette ja lööb kepiga mehe suu pääle. „Mine nüüd! Nüüd ei või sa kellegi vastu hoobelda, et sa murueide tütreid täiesti näinud oled. Näinud sa oled, aga teadust ei pea sest keegi saama.“ Mees jäi keeletumaks surmani. — Kreutzvaldi Eestir. ennem. j. lk. 14 saab noormees Soome targa juhatusel murueide tütarte vihtlemist näha. „Puie latvade vahel seisivad ehakarva kuldilavad, hõbevihad ja hõbedast veeämbriid lavalauide pääl valmis. Täis kuu andis paistes valgust. Tüki aja pärast kuulis noormees puulehtedes kahinat, kui oleks tuuleõhk tõusmas, siis tuli igalt poolt älasti neidusid, palju kenamad ja jumedama näoga, kui neid kuskil meie külades kasvamas.“ Hommikul kadusivad neitsid vaataja silmist, „kui oleksivad nad udupilvesse ujunud“. Noormees käis pääle selle veel mitu õöd metsas, ei näinud aga kunagi enam murueide tütreid ja suri igatsuse kätte ära. — Teisesisuline, kui eelolevad jutud, on jutt Eesti Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 68. Mees läheb ilusal suve päeval jõe ääre jahile. „Jõe kaldal kasvas suur haavapuu ja tema otsas istus alasti naisterahvas, niisamasugune laps süles; mõlemil aga puudusivad kulmu karvad. Mees teadis, et need metshaldiad olivad. Ta pani püssi palge, sihtis, pauk käis ja laps kukkus surnult maha. Ehmatuse kisa tõstes tuli naine puu otsast maha ja tormas mehe kallale“. Suure vaevaga läks mehel korda ära pääseda. —

Hulga murueide tütarte nimesid leiame Dr. Veske väljaantud rahvalaulus (E. Kirjam. Seltsi aastar. 1886/1887 lk. 9).

Metsa piiga peenikene,
Kuuse kena kullakene,
Kase kaunis neitsikene,
Pedaja pisike piiga,
Aava armas neikene,
Pihlaka tütar tillukene,
Puna põskeline neiu,
Lepa lahke lapsukene,
Lina lakka linnukene
Metsa-Mirmi meelehää,

Metsaeide armsam tütar, —
Kadaja kähar pääkene,
Pisikene pajupiiga,
Udu juusteg' hillikene,
Kulda juusteg' kallikene,
Hoia mu karja hoolsaste
Kaitse mu veisid virgaste,
Uttesid iluste hoolitse
jne.

4. Metsavaimud inimeste eest hoolitsemas.
(1. Kreutzvald, Eesti r. ennem. j. lk. 47; 28; 61; — 2. Eesti Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 63; — 3. Sees. lk. 66). Varemine nägime juba, kudas metsavaimud inimestega sõbrustavad, metsahaldias hääde inimestele hääd teeb, kurje karistab, kuidas muruneid surelikkudega abielusse astuvad. On aga veel üks liik juttusid, kus hoolitsemine inimeste, nimelt laste eest, jutu pääsisu on. Niisugusid juttusid on trükis 5 tükki ilmunud. 1. Udumäe kuningas viib veikese Tiiu murueide tütarte juure mängima. Tiiu on seal 7 aastat, tema enese arvates aga ainult ühe öö ja päeva. Siis saadetakse tema koju. Tiiu läheb mehele, käib aga ööseti ikka edasi Udumäele. Mees kaebab kohtusse ja kohus mõistab Tiiu tulesurma, aga Udumäe kuningas viib tema ära Udumäele, kuhu hiljem ka tema laps tuuakse. Selle jutu põhjal on P. Jakobsoni näitemäng „Udumäe kuningas“ sündinud. — Jutu „Udumäe kinga“ ligidalt sugulane on jutt „Tontla mets“ (Kreutzwald lk. 28). Veike Els, kelle vastu võõras ema väga tige on, läheb Tontla metsa marju otsima. Murueide tütar viib Else oma koju, kus Els mitu aastat õnnelist elu elab. Siis saadavad muruneiu vanemad Else jälle inimeste sekka, kus ta noore kinga poja abikaasaks saab. Jutu „Tontla metsa“ teisend on jutt „Kivialuste ristitütar“ (Kreutzvald, lk. 61). — 2. Murueide noorem tütar ilmub lapsele vaderiks, kingib rätiku, mis iga soovi täidab. Kui laps meheks saab, paneb ristiema teda eksinud inimesi teele juhutama, „ja selles ametis on ta praegugi veel „Häävaimu nime all“ (E. K. S. aastar. lk. 63). — 3. Eksinud tüdruk viskab oma poja metsa, metsavaim kasvatab poisi üles ja teeb temale ametiks inimesi ära eksitada. Kui ema lauda tagant seina äärest 3 labidatäit mulda ära viskab, saab poeg ametist lahti ja ema jääb tema asemele (E. K. S. aastar. 1889 lk. 66).

5. Hiied. Pühadest metsadest või hiitest on Eesti muinasjuttudes sagedasti kõnet. Iseseisvaid juttusid, mille sisu

ainult hiite kohta käib, tean ma trükitud kirjandusest ainult 2 tükki nimetada: 1. Püha hiis tõuseb ühes maaga üles ja rändab teise koha pääle. Mees, kes sellest hiest puid raiub, jääb eluksajaks pimedaks (Eisen, Kodus. j. lk. 16). — 2. Kolm püha pärnapuud Riinu, Kai ja Mai rändavad uute kohtade pääle, mis pühaks hiie paigaks saavad (Eisen, Kodus, j. lk. 60).

6. Hundid. Hundid murravad naisel hobuse ära, aga vana hundi käsu pääle äratavad nad selle jälle elusse (Eisen, Rahvar. II lk. 117). — 2. Suur hall hunt sööb põõsa ääres võidleiba. Poiss tahab vembraga hundi pää purustada, hunt jookseb ära, kuna „vana hall mees“ põõsa tagant poisi kinni võtab ja nõnda pigistab, et poiss eluks ajaks lonkama jääb (Eisen, Rahvav. V lk. 22). — 3. Mees laseb hundi maha, ilmub metsast „alasti mees, kell' silmakulmu karvad puudusivad (vrld. eespool „alasti naine lapsega puu otsas“) ja tõreleb meest, kes julgenud tema koera maha lasta (E. Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 67). — 4. „Hall mees“ tuleb võsast, vahetab poisi käest kolme koera vastu enesele kolm lammast. Tublide koerte abil saab poiss hää karjase koha (Eisen, Rahvar. IV 50). Hundi võitlustest vanapagana ja kodukäijatega alamal.

7. Ussid. Pääle vaimude riigi on metsas veel usside riik, kus ussi kuningas oma alamate üle valjult, kuid õiglaselt valitseb. Ussi kuningas on nii suur, et tema keeru sisse kümme paju põõsast mahub. „Temal on hõbe nõõbid selja pääl ja kullakarva kroon pääs“. Kes selle krooni tema pääst ära toob, saada kuningaks. Kord näinud mõisa kubjas niisuguse ussi, kes parajasti maganud. Kubjas sõitnud juure, tõmmanud tangidega krooni ussil pääst ja sõitnud koju hobuse talli. „Selle aja sees aga olnud valju vilistamist kuulda ja ussidid lennanud tuhande kaupa kokku, nad olnud kõik sabad suhu tõmmanud, ümargused kui rattad“, kogunud talli ümber üksteise otsa hunikusse kokku, nõnda et nad talli pööningale ulatanud, ja lasknud endid sealt talli. Krooni võtnud nad ära, mehest ja hobusest ei ole aga jälgegi järele jäänud. Siis läinud ussid jälle oma teed (E. K. S. aastar. 1889 lk. 34). Selle jutu teisendis (Eisen, Kodused j. lk. 20) pääseb mees eluga. — 2. Hall uss hammustanud tüdrukut, kes valju häälega mätta pääl nutma hakanud. Äkisti ilmub „suur uss, punane kroon pääs“. See olnud usside kuningas. Ussi kuninga nõudmise pääle seletanud tüdruk oma õnnetust. Ussi kuningas teinud „rohutirtsu moodi häält“ ja igalt poolt hakanud ussidid sinna tulema. „Kõik ussid kogunud krooniga ussi ümber kokku. Krooniga uss sihisenud rohutirtsu moodi edasi. Kohe läinud ussid mööda metsa laiali, igaüks oma külge. Vähe aja pärast

teinud usside kuningas jälle häält. Ja nüüd hakanud halla ussa tulema, ikka põhja poolt lõuna poole. Usside kuningas vaadanud mätta otsas möödaminejaid. Ussid roomanud julgesti ükshaaval oma kuninga eest mööda. Viimaks tulnud üks ja see olnud õige arg. Kuningas vaadanud teravasti ta pääle. Juba jäänud uss seisma. Usside kuningas rääkinud nüüd oma keeli tapeldes ussiga midagi“. Kuningas, sundinud ussi tüdruku haiget jalga lakkuma. Uss lakkunud, kuni jalg terveks saanud. Siis läinud uss ära, kuid natuke maad eemale minnes lõhkenud uss. Siis ütelnud usside kuningas tüdrukule; „Need ussid, keda sa nägid, on kõik minu valitsuse all. Kui minu ussidest keegi paha teeb, peab see niisama otsa saama, nagu see, kes sind hammustas. Aga on neidki, kes kuninga valitsuse alt ära põgenevad. Need katsuvad inimesi alati hammustada. Ehk mu alamad küll neile püüavad kätte tasuda, ei jõua nad siiski neid kõiki kätte saada.“ Usside kuningas kadunud selle pääle põõsasse. Koju minnes leidnud tüdruk sealt, kus uss lõhki läinud, huniku kulda (Eisen, Rahvav. III lk. 115). — 3. Usside kuningas, vana, halli, näruses riides mehe näol, kellel kepp käes ja paun seljas, noomib meest selle eest, et see hulga ussa on ära tapnud (E. K. S. aastar. 1889 lk. 35). — 4. Usside kuningas nõuab enese juure mehe, kes metsast ussikuninga krooni leidnud. Naine teeb mehele leivataignast risti selja pääle. Ussi kuningas laseb ussidel puu kännu puruks teha ja ütleb mehele, et temaga niisama oleks tehtud, kui tal risti selja pääl ei oleks (Eisen, Vanad j. lk. 25). — 5. Ruhnu saare mees lubab Hiiumaa ussid ära kaotada, kui talle usside suurust öeldaks. Usside hulgas on aga suuremaid, kui temale nimetatud. Selle pärast hävitab ta küll ussid ära, aga kõige suurem uss tõmbab teda endaga ühes tulesse (E. Kirj. S. aastar. 1889 lk. 33. Teisendid: Ruhnu mehe asemel soldat: Eisen, Rahvar. IV lk. 112, lubjapõletaja: Eisen, Kodused j. II lk. 48). — 6. Poisid tapavad hulga ussa, laovad hunikusse, jäävad ise kihvtise õhu käes uimaseks. Koera abil leitakse poisid üles ja päästetakse ära (Eisen, Rahvar. II lk. 103). — 7. Karjapoisid teevad ussiaukude pääle tule. Vana uss vihastab, läheb teisel kevadel lehmalauda ja imeb lehma nisad nii ära, et lehm mõne päeva pärast lõpeb. (Eisen, Kodused j. lk. 22). — 8. Sant leiab harjaga ussi, pistab kindasse, tahab talurahvale näidata, aga leiab kindast ainult peotäie samblaid (Kunder, Muinasj. lk. 101). — 7. Kes ussikuninga harja ära sööb, mõistab linnu keelt (Kunder, Eesti muinasj. lk. 40; Eisen, Rahvar. III lk. 118; V lk. 100; Eisen, Vanad j. lk. 23.)

8. Sõnajaala õis. Noormees kuulnud, et Jaani

öösel sõnajalad õitseda. Kuulnud ka, et kes sõnajala õie kätte saab, see enesele kõik võib saada, mis aga iganes tahab. Läinud metsa, otsinud sõnajala-rikka koha üles ja jäänud ootama. Kella 12 ajal paistnud nagu tulesädemed mehe ees lehtedes. Need olnudki sõnajala õied. Niipea kui mees käe õie järele sirutanud, kuulnud ta mitmesugusid hirmsaid hääli. Mees tõmmanud õie peosse ja jooksnud koju poole. Kui mees metsast välja saanud, hakatud temaga igasugu tükka tegema. Korra olnud suur jõgi ees, korra suur müür. Igapidi katsutud meest hirmutada, et mees õie maha pilluks. Sellest hoolimata jõudnud mees õiega koju. Õue väravas hüütud veel: „Anna õis siia! Anna õis siia!“ Toas leidnud mees õie asemel kulla terakese, mille abil ta kõik saanud, mida soovinud. — Õie otsimise lugusid on väga mitmekesiseid ja neid kõiki siin kirjeldada, viiks liig kaugele (vrđl. Eisen, Jaaniraamat lk. 86, 81, 82, 83, 85, 88, 89, 90, 91, 92; Eisen, Rahvar. III lk. 120; Eisen, Rahvar. IV lk. 63).

Põrgu väravas.

Fr. Mikkelson.

(Järg).

Päält selle võib ka Uues testamendis üksikuid lauseid leida, mis „kurja“ vangistust põrgus õige huvitavalt kirjeldavad. Nii on Peetruse teises raamatus (2 p. 4 s.) öeldud: „Sest kui Jumal neile inglitele, kes pattu teinud, armu ei annud, vaid on neid pimeduse ahelatega põrgu lükanud ja ära annud, et neid kohtu päevani kinni peetakse...“

Iseäranis on oma väljaütlemise viisi poolest see huvitav, mis Joannes Ilmutamise raamatu 20-mas päätükis (1—3 ja 7—10 s) kuradi ahelatesse panemisest kirjutab: „Ja ma nägin ühe ingli taevast maha tulevat, sel oli sügavuse võti, ja ühed suured ahelad omas käes. Ja ta võttis lendava mao kinni, vana mao, see on kurat ja saatanas, ja pani teda kinni tuhandeks aastaks. Ja heitis teda sügavuse sisse, ja pani teda luku taha, ja pani teda päält pitseriga kinni, et ta mitte enam ei pidanud paganaid eksitama, seni kui need tuhat aastat pidid otsa saama; ja pärast peab teda lahti lastama natukeseks ajaks... Ja kui need tuhat aastat saavad otsa saanud, siis peab saatan lahti lastama omast vangist. Ja ta läheb välja ära eksitama paganaid, kes on maailma neljas nurgas, Kogi ja Magogi, neid sõtta koguma, kelle arv on kui liiv mere

ääres. Ja nemad tulid maa laiuse pääle, ja piirsid pühade leeri ja armastud linna ümber, ja tuli langes taevast maha Jumalast ja sõi neid ära. Ja kurat, kes neid ära eksitas, heideti tule ja veevljäärve, kus metsaline ja valeprohvet olid: ja neid peab väevatama ööd ja päevad igavesti igaveseks ajaks“.

Väga loomulik, et sarnane prohvetlikult-vägev kuulutus iseäranis siis meeli vangistama ja mõttelendu äratama pidi, kui viimsepäeva paanilik hirm rahvaid täitis, või metsikute paganate Europasse tungimine ristiusu aluseid purustada ähvardas. Siis olivad ajad, mil tõesti Kogi ja Magogi ilmumist uskuda võis. Sellest aga pikemalt siis, kui Slaavi kurivaimude vangistamise juttudest kõne on.

Nikodemuse evangelium on keskajal Europas laialt tuttav olnud. Oma toore müstitsismuse pärast meeldis ta ja oli harimata hulkadele arusaadav. Tema mõju näidetakse Englise ja Skandinaavia vana kirjanduse pääle. Tema ja piibli evangeliumite ning Tobia raamatu mõjul võisivad Põhja rahvaste jutud kurjavaimu kinnineedmisesest tekkida või vähemalt oma endist kuju laialt muuta.

Kas ei ole ka „Kalevipoja“ lõpu episood sellest samast hallikast tõusnud, nii et ainult jutu välimine kuju lugulaulu sisukohaselt muudetud on? Kas ei ole Kalevipoja kuju selles jutus nendest harilikkudest teoorjade „vanapagana“ juttudest võetud, mis omakord jälle katoliki usu ajal toore rahva mõttekujutustest üles tõusivad, kellel ristiusu filosoflikust sisust aimugi ei olnud, vaid kes usu kombes ja kujud ilma vähe-magi sümbolilise tähenduseta vastu võttis?

On veel küsimine, missugune Kalevipoeg harvade rahva suus leiduvate luule riismete järele on. Rahvas teab ainult kangelasest, hiiglasest Kalevist rääkida. Ta on midagi Suure Tõlli taolist. Sagedasti tundub koguni, et Kalevipoeg ja Suur Tõll oma iseloomu ja elujuhtumiste poolest üks ja seesama isik on. Ja tõesti, mis eraldab Kalevipoega Tõllist? Pääasjalikult ainult see kõrge idealne sisemine tung, mis Kalevipoega tegevusele sunnib, see teatud kuninglik ülevaatev julgus ja suurem elavus väljaastumistes. Kuid sarnaseks on Kalevipoeg alles Kreutzvaldi käte all muutunud. Rahva Kalevipoja ja Tõlli iseloomud on enamasti ühesugused. Mõlemad on kohmakad talupojalikud vägilased, kes ainult oma hiigla kasvu ja toore ülijõuga võidavad. Nende mõtteilm on vaene, nende otustamiseviis loogikata. Nende kõige tähtsam tegevus on magamine — kangelaselik magamine. Oma rahvale pärandavad nad pääasjalikult eneste sängid imetlemiseks. Kreutzvald oli suur idealist, — ainult tema võis Kalevipoega nagu kõrgetest põhjusmõtetest juhitud valitsejat näha, kes sihikindlalt rahva

kasu pärast võitles. Juba sellepärast ei võinud Kalevipoeg rahva valitseja olla, et tema taga rahvast näha ei ole. See on õhus rippuv kuju, kes sellepärast ilma kindlate kontuurideta jääb, et tema nimega palju mitmesuguse väärtuse ja iseloomuga jutustusi seotud on: teopoiss ja kuningas ei või üks olla. Suur Tõlli lihtsad lood on sellepärast arusaadavamad: nad näitavad kuju ainult ühe näokattega. Siin ei ole kuningat, siin on ainult hiiglane, kes üksi oma jõudu tunneb, ei ühtki põhjusemõtet ega voorust. Kui ta tahab, siis läheb ta rahvale appi; aga kui ta pahane on, siis on ta valmis oma rahvast ära vanduma või tervet küla kividega puruks viskama.

Sisuliselt tuletab „Kalevipoeg“ nii mõneski kohas Tõllu juttusid meele. Tõll kannab niisama nagu Kalevipoegki mehi taskus. Tõll võitleb ja võidab mitu korda vanapaganat. Ka tema on suur linguviskaja; tema lingukiva näidetakse niisama nagu Ülemaa vägilase omasid. Nagu Tõll kirikuid ehitab, nii asutab Kalevipoeg linnasid. Rahvas seas liikuvate teadete järele ehitas aga ka vana Kalev kirikuid. Üks sarnase-sisuline jutt läheb Suure Tõlli ja tema poja kirikute ehitamise looga täiesti ühte ¹⁾. Arusaadavatel põhjustel puudub Kreutzvaldi „Kalevipojas“ sarnane detail. — Mõlemad juttude tsüklused vestavad Vabaduse-sõja ajast. Mõlemad lõpevad kangelase surmaga. Just nagu Kalevipoja tagasituleku töötus või Kaukasia kangelase vabanemise tingimine kuuluvad Tõlli viimased sõnad: „Enne ma ei tõuse, kui okaspuu lehti ja lehepuu okkaid kannab.“ Tõlli abikaasa Piret tuletab vana Kalevi Lindat meele: sauna kerisekiva kandes läksivad ta põlle paelad katki ning kivi kukkus tal varba pääle; ta nuttis terve soo täie vett.

Sarnased ühtlused lubavad Kalevipoega ja Tõlli nagu ühtainust kahenimelist kangelast ette kujutada. Tõll on kui Kalevipoja teisend, nagu tema saarestatud kuju, kelle tegevus kohaliste olude ning rahva karakteri järele muudetud on. Sellepärast on „Kalevipoja“ lugu-laulu algainete uurimise juures iseäranis soovitatav kangelase Saaremaa teisendit silmas pidada. Viimane täiendab ja seletab esimese kuju nii mõneski kohas.

Tõlli lugudes on tähendatud: „Kas Suur Tõll ka ristiusku vastu võtnud. . . sest ei räägi vana rahva jutt sõnagi; aga et ta kirikuid ehitanud, sest räägib rahvaraamat küllalt“ ²⁾. Kreutzvaldi „Kalevipojast“ ei ole aga sedagi teada. Kuid missugune v õ i s see Kalevipoeg olla, kelle Kreutzvald rahva seast leidis?

1) J. J u n g, Muinasaja teadus, II., lhk. 68. Sealsamas on ka 79., 138 ja 172. lhk. pääl jutustatud, et ka Olev — vist Kalevipoja seltsilise Olevipoja isa — kirikuid on ehitanud.

2) P. S ü d a, Suur Tõll, lhk. 38.

Orjarahvas oli aastasadade jooksul oma endise vabaaja usu ja eluviisid unustanud. Nagu mürk oli võõras mõtlemise viis, võõrad usulised vaated tema sisse imbunud. 1800. a. eestlane ei olnud enam see, mis ta 1200 a. oli. Natuke naiv on sellest rahvast, keda saksid, daanlased, poolakad, rootslased ja venelased tallanud, keda sissisõdade, jus primae noctis'e ja orjapõlve mustad pilved aastasajad varjanud on, — kui „Kalevite sugust,“ kui „Kungla rahvast“ rääkida. Tolle muistse rahva vaimlisest elust ei tea meie enam midagi. Nii nagu meie pääluu kuju veresegamistel muutunud on, nii on ka mõtted meie pääluis teised. Kreutzvaldi aegne rahvas ei võinud tunda endist Eesti mõtteilma. Ei või tunda seda ka tema kangelane. „Kalevipojas“ kujutataval „seltskonnal“ pidi orjarahva tooreste paganikkude ja kristlikkude aimete seguusk olema; ka Kalevipoega ümbritseb schamanismuse vaimude ilm. „Kalevipoja“ pääle ei või iialgi nagu muinas-Eesti rahva elu peegli pääle vaadata. Liiga selgesti paistavad siin katoliki kirik ja mõisa loss silma

Alles Kreutzvaldi kui luuletaja käte all kujunes praegune Kalevipoja tüüp. Kreutzvaldil, kes rahva idealset kangelast kujutada tahtis, ei olnud miskit kahtlemist: ta andis oma kangelasele idealsed omadused, lõi temast positiivliku kuju. Kirjanduslikul ümbertöötusel saaks ka Töllist ja Kavalast Hansust midagi kõrgemat, sügavama-tähenduselisemat, kui toores teo-orja vägilane. Nii on Kalevipojaga sündinud. Eesti orjarahva psühholoogia tundmaõppimiseks on Suure Tõlli ja Kavala Hansu jutud palju tähtsamad kui väljatöötatud „Kalevipoja“ lugulaul, mille rahva käest saadud katkendid eelnimetatud lugudest sugugi vanemad ei näi olevat. Tõlli ja Hansu jutud annavad vähemalt õige, ilustamata pildi orja vaimuelust. Kreutzvald püüdis „Kalevipojast“ võimalikult kõike, mis ristiusu aega meele tuletas, välja jätta, sest ta tahtis meie „eelajaloolise aja“ üle pilti luua. Kuid ometi, terves „Kalevipojas“ ei ole midagi, mis kaugemale näitaks kui katoliki aeg, meie ei saa mingit pilti paganaaegsest usust, riiklisest korraldusest või majapidamisest. Ei leidu temas seda „eepilikku realismust“, mis meid „Odysseias“ või „Ilias'es“ või osalt ka „Nibelungides“ huvitab. Eepilik kirjeldus taganeb temas lüürilise paatose ees. Ja meie saame aru: tumedus on sellepärast, et midagi selget ütelda ei olnud, et rahva käest saadud materjal ei leidunud, mis tõesti vanast „valguse ajast“ pärit oleks olnud (välja arvatud ehk mõned lüürilised looduse laulud ja lisaepisoodid, millel Kalevipoja isikuga aga vähe tegemist on). Kõik see „eepilik materjal“, mis „Kalevipojas“ leidub, ei juhata, Kreutzvaldi vaevast hoolimata, katoliki ajast

üle. Ei aita Vanemuise ja Taara nimetused. Sest nad on tõesti ainult n i m e t u s e d, mis kunstlikul teel lugulaulusse võõrsilt laenatud on. „Kalevipoja“ Sarvik — see on seesama rumal „vanapagan“, keda Kaval Hans risti ja põigiti pettis. See on seesama keskaegne loll kurat, kellele harimata munkade nõrk kujutusevõim kõik inimlikud omadused — söömise ja magamisega algades ning surelikkude naistega ühteelamisega lõpetades — omaks on tunnistanud. Ei ärata ka Kalevipoeg kui vaba Eesti rahva kuningas suuremat usaldust, kui tema valitsemise ajal Sulevipoeg Sädemete saarel kõige teoorjalisemalt täiepäralt vanduda võis:

„Kurat wõtku tuleküngast,
Kust ei kasu kellelegi!
Kodu wõiks ta rehekütjaks
Saunameestel küljesoojaks
Mõlmes kohas mõnus olla,
Kus üks süld ehk pere kohta
Armupoolest annetakse.
Praegu pole paremat mul:
Pistan piibu põlemaie“.

Näitab, nagu oleks selle maa kohal alati hüüd kostma pidanud: Rustice, tu non eris hic rex! Talupoeg, sina ei saa siin iialgi kuningaks, ka muinasjuttudeski mitte!

Nii on „Kalevipoeg“ oma v a i m u poolest täiesti orjapõlve ja torestatud ristiusu mõju all sündinud. Nii võib ka tema s ü n d m u s t i k u s ristiusulikku aineid leida. Kui meie setukeste laulusid lähemalt vaatame, siis näeme, kui ohtralt rahvas piibli aineid tarvitanud on. Seda näeme ka Karjalas ja Ingeris — s. o. kõigis sarnastes paikades, kus rahvas võõrakeelise jumalateenistuse pärast usu filosofikust sisust aru ei ole saanud ja kui rahval sellepärast usu legendid oma paganlikkudest muinasjuttudest ainult nimede poolest lahku näitasivad minevat. See on keskajal igalpool nii olnud¹⁾, ja teisiti ei võinud see ka Eestis katoliki ajal olla. Kuid enam kui 300-aastalise Luteruse usu valitsuseaja vältusel on elavad mälestused sellest kustunud. „Vana rahvas“ vaatas sarnaste laulude kui „lorilaulude“ ja kui usku teotavate laulude pääle, — ja nad ununesivad. Aga ometi leidub veel nüüdki palju ristiusulikku muinasjuttusid rahva-kirjanduse hulgas. Selged jäljed nendest on setukeste lauludes. Ja kas ei ole ka Kalevipoja põrgu väravasse kinnineemise lugu üks nendest? Arusaadavatel põhjustel on nimed muutunud, kuid sisulikult tuletab ta tähelepanemisevääriliselt Soome Jeesuse ja Juuttahaise ning Saare

1) V. näit. Vene vaimuliku laadiga rahvalaulusid: „Голубиная книга“, „О Георгии Храбромъ“, „Плачь Адама“, „О женѣ милосердной“ j. t.

Jeesuse ja kurivaimu juttusid meele, mis omakord jälle ristiusu mõju all tekkinud näivad olevat.

Et Kalevipoja isik tõesti ristiusuliste ainetega Eesti rahvakirjanduses kokku on liitunud, seda tunnistab ka kõige vanem kirjalik ülestähendus Kalevipojast. Nimelt ütleb A. Knüpffer J. H. Rosenpläneri „Beiträgedes“ oma sõnade korjanduses järgmist; „... Rahvajutu järele olevat „Kalevipoeg“ niisugusid maakohtasid puuadraga kündnud, sellest ajast ei kasvavat seal mingit rohtu. See pahaloomuga hiiglane (bösertiger Riese) ajas ka naisterahvaid taga, kuni — siin segab ennast kristlik muinasjutt sekka — Kristus tema kinni võttis ja rabasoose heitis, kust ta aga ennast jälle välja päästis. Siis heitis Kristus ta viimaks jõkke ja muutis ta saarmaks.“¹⁾

Selle kohta tähendab J. Jõgever: „Nagu tuttav, muutusivad paganaaja hädad olevused ristiusu mõjul pahadeks. Nõnda on selles jutus, mille põhjal Knüpffer oma teated Kalevipoja kohta toob, ka Kalevipoeg „paha loomuga hiiglaseks“ muutunud. Muidu tunneb aga Knüpfferi jutt hulga tähtsamaid jooni Kreutzvaldi Kalevipoja loost; maakünnmist, mis Knüpfferi jutus äraneedmist on sünnitanud ja maa sigidus-võimu hävitanud; võitlust Saksa usutoojate vastu, mis jutus võitluseks Kristuse vastu on muutunud; Saare piiga õnnetust — vrld. Knüpfferi Kalevipoega, kes naisterahvaid taga ajab; surma Kääpa jões — Knüpfferi jutus heidab Kristus Kalevipoja jõkke; Kalevipoja elu pärast surma — Knüpfferi jutus elab Kalevipoeg saarma näol edasi.“²⁾

Igatahes on ülevalpool toodud Knüpfferi märkus selgeks tunnistuseks, et Kalevipoja iseloom enne Kreutzvaldi sugugi kindel ei olnud, et teda koguni „paha loomuga hiiglaseks“ võidi pidada. Et sarnane vaade ristiusu mõjul tekkida võis, see ei muuda tõeasja: Kreutzvaldi ajal leidis rahva seas ka sarnaseid arvamisi. Teiseks kordub ka siin — kuigi õige pääliskaudselt — vana aine hää ja kurja, Kristuse ja Kalevipoja võitlusest. Huvitav on sinne osade äravahetamine. Kalevipoeg on nüüd see, keda võidetakse ja karistatakse. Siin on võitlus Looja ja Juuttahaise, Jumbeli ja Pergeli, Kristuse ning Amirani vahel. Kalevipoeg, see on kurja kehastus. Ta teeb inimestele paha, ta on jumala vastane. Sellepärast on tema karistamine ka täiesti mõistetav, Niipea aga, kui Kalevipoeg Kreutzvaldi käte all positivlikuks tüüpuseks saanud on, on tema pärast surmaline karistus täiesti arusaamata.

Knüpfferi variatsioon näitab Kalevipoja nagu pahade instinkti-

1) Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache, IX vihk, lhk. 58.

2) Eesti Kirjandus, 1906. a., lhk. 162.

dega vägilase pääle. Hoopis teises valguses ilmub Kalevipoeg siis, kui ta ise Sarvikut võidab ja vangistab. Siis täidab tema Kristuse kohuseid, siis on tema õiguse kehastus.

Nimelt leidub meie lugulaulus kaks tähelepanemiseväärilist jutustust Kalevipoja ja Sarviku kaksikvõitlusest, mis ühendavateks lülideks „Kanteletare“ „Maarja laulu“ ja „Kalevipoja“ lõpuepi-soodi vahel olla võiksid,

„Kalevipoja“ 14. laulus, kus esimene nendest kaksikvõitluse juttudest leidub, hüüab Sarvik enne võitlust põrgus vangis ole-vale piigale :

„Võta rauad raudakirstust,
Kahekordsed kammitsad,
Miska võitja võidetava
Kannad köidab kammitsasse !“

Need on needsamad „kuristusrauat“, mis Juuttahainen Looja vangistamiseks valmistanud oli Kõik kordub siin pea-aegu niisama, nagu Soome jutuski. K a v a l u s e g a saab Kalevipoeg Sarviku üle võimust, ei jõuga, — just nagu Looja Juuttahaise üle. Sarvikult varastatud „küünte laastudest“ nõia-kaabu annab Kalevipojale hiigla kasvu ja jõuu. Salaja äravahe-tatud „võimuklaasi“ jook nõrgendab Sarviku võimu. Pikema võitlemise järele lööb Kalevipoeg „sarvetaadi“ —

Teritatud teiba kombel
Sambis maha seisamaie.
Sarvik langes üle sääрте,
Põrus tüki üle põlve,
Vaos ligi reitevahe
Kivikildude keskele,
Liivasõmera lingusse,
Et ei paigast võinud päästa.

Nii nagu Juuttahainen, oli siis ka Sarvik m a a küljes, kividel kinni.

Kalevide kange poega
Kammitsaida kohendama,
Vangiraudu valmistama,
Miska vangistatud mehe
Koivad saaksid kütkenatud. (Järg tuleb.)

Matematika-sõnad. ¹⁾

Les mots ne signifient natu-
rellement, mais á plaisir.

Rabelais.

Paarikümne-aastase seisaku järele on nüüd, emakeelsete koolide asutamisega, eestikeelsete õperaamatute järele jälle nõudmist tulnud. Endised raamatud, mida omal ajal tarvitati,

1) Alamaljärgnev sõnastik on esialgu ainult arvustamiseks avaldatud.

on mitmeti juba vananenud. Uusi läheb vaja. Mitmed koolimehed ja teadlased ongi juba teadupärast, kes tööle on asunud. Mõned nendest on Eesti Kirjanduse Seltsilt oskuseliste ütluste (termini technici) poolest kaastööd soovinud. Neile soovidele vastu tulles nimetati E. K. Seltsi keelekomisjoni poolt iseäraline alakomisjon, kes kõigepäält vajaminevad matemaatika-ütlused esialgselt pidi välja töötama. Sellesse alakomisjoni saivad Dr. O. Kallas, J. Kurrik, J. Walk ja J. Tammemägi. Viimase hooleks jäeti õperaamatutes seni tarvitatud, pääle nende veel soovitatud (hr. Ansomardi, A. Grenzsteini) ütlused kokku võtta ja komisjoni istumistel harutamiseks ette anda.

Kui eeltööd olivad lõpetatud, asus ülemalnimetatud alakomisjon sihikindlalt päristööle. Käsile võeti esiti arvamiseõpetuse oskuselised ütlused. (Geometria-ütlused jäeti edaspidiseks). — Käesoleva aasta maikuu jooksul kuni juuni alguseni käis komisjon 7 korda koos, igal korral rohkesti tundi 3 hoolega tööd tehes. Harutamisel võttis komisjon omale juhtnööriks: Les mots ne signifient naturellement, mais á plaisir¹⁾. Ütluste kindlaksmääramisel katsuti võimalikult selle eest hoida, et üks oskeline sõna mitte mitme mõiste vahendiks ei saaks, vaid et iga sõna kindlalt ainult ühe teatud mõistega ühenduses seisaks. Sellepärast ep tuligi arvamiseõpetuse senistes ütlustes mitmid muuta ja teisendada. — Kokkuvõetud sugemetest harutati kõigepäält tarvituselõinud ütlused läbi ja valiti sündsad välja. Puuduvate ütluste jaoks katsuti murrakutest ehk soomekeelest lisa leida, ja kui needki olevat tarvitust veel ei täitnud, otsiti soovitatud sõnadest parajat ehk loodi koguni uus.

Töötamise aegu oli komisjonil abiks „Saksa-Soome matemaatika-sõnastik“, mille soomlased hiljuti omale kokku seadnud ja mille tähestiku korra järele pääasjalikult siingi on käidud. Siin on aga saksakeelsetele sõnadele veel venekeelsed juure lisatud, et ka neile, kellele venekeel ehk tuttavam, järele vaatamist kergendada.

A.
 abstrakte Zahl v. Zahl.
 addieren, слагать, kokku arvama.
 Addend, слагаемое, kokkuarvatav.
 Addition, сложение, kokkuarvamine.
 angenäherte Berechnung, приближенное вычисление, ligikaudne arvamine.
 Ansatz, расположение, rakendus.
 Aritmetik, арифметика, arvuteadus.

Aufgabe, задача, arvang (omast arvangu), ülesanne.
 Aussenglieder v. Glied.
B.
 benannte Zahl, именованное число, nimega-arv;
 einfach, mehrfach —, простое, составное —, ühenimega-, mitme-nimega-arv.
 berechnen, вычислять, рѣшать, välja

1) Sõnad ei tähenda (oma) loomu poolest (midagi), vaid (nad saavad oma tähenduse seadumõõda,) kuidas (see nende tarvitajalle) meeldib.

arvama.
 Berechnung, вычисление, рѣшеніе, väljaarvamine.
 Bruch, дробь, murrud;
 Decimal- —, десятичная —, künnendmurd;
 echter —, правильная —, lihtmurd;
 unechter —, неправильная —, liig-murd;
 gekürzter —, сокращенная —, koondatud —;
 gemeiner —, простая —, harilik —;
 gleichnamige Brüche, одноименная дроби, ühenimelised murrud;
 ungleichnamige —, разноименная —, mitmenimelised —;
 Kettenbruch, непрерывная дробь, ahelmurd.
 Bruchstrich, черта, murrujoon.

C.

Caution, ручательство, залогъ, tagatis.
 Cavent, ручатель, tagatismeel.
 caviereu, ручаться, tagama.
 concrete Zahl v. Zahl.
 correspondierend v. entsprechend.
 Credit, ссуда, laen.
 Creditor, заимодавецъ, laenuandja.

D.

Debitor, должникъ, laenuvõtja.
 Decimalbruch, десятичная дробь, künnendmurd;
 endlicher —, конечная —, lõpuline —;
 unendlicher —, бесконечная —, lõputu —;
 periodischer —, периодическая —, jätkuline —;
 rein-, unrein- od. gemischtperiodischer —, чистая, смѣшанная периодическая —, selge-, segajät-kuline —.
 Decimalkomma, десятичный знакъ, кома [murrukoma].
 Definition, опредѣленіе, äramääramine.
 Differenz, разность, vaheng (om. vahengu).
 Diskont, учетъ, (veksli) oodus, diskonto;
 — auf hundert, математическій —, arvulik oodusearvamine;
 — in [von] hundert коммерческій —, ärilik oodusearvamine.

diskontieren, учесть, diskonteerima, (vekslit) oodustama.
 Dividend, дѣлимое, jagatav.
 dividieren, дѣлить, jagama;
 a dividiert durch b, a раздѣленное на b, a b-ga jagatud;
 число дѣлится, arvusse mahub;
 $8:2 = 4$ (loe: 2 mahub 8-sse 4 korda).
 Division, дѣленіе, jagamine;
 дѣленіе на части, jaotamine;
 — по содержанію, mahutamine.
 Divisor, дѣлитель, jagaja.

E.

Einer, (разрядная) единица, üheline.
 Einheit, единица, üksus;
 zusammengesetzte —, составная —, kokkupandud —;
 главная —, nimetisüksus.
 endlicher Decimalbruch v. Decimalbruch.
 entsprechend, соответственный, vastav.
 erweitern (einen Bruch), расширить (дробь), (muru) laiendada.

F.

Faktor, производитель, сомножитель, tegur, -i;
 Prim- —, простой множитель, algtegur.
 Formel, формула, valem.

G.

ganze Zahl v. Zahl.
 gemeiner Bruch v. Bruch.
 gemischt-periodisch v. Decimalbruch
 $0, 41 \overline{666} \dots$
 $\begin{array}{c} \text{ees-} \\ \text{kond} \\ \text{taga-} \\ \text{kond} \end{array}$
 gemischte Zahl v. Zahl.
 Genauigkeit:
 mit einer — bis auf . . . , съ точностью до . . . , kindlalt kuni . . .
 Gesellschaftsrechnung, правило товарищества, osa-arvamine.
 Gesetz, законъ, seadus.
 gleichartiges Mass, однородная мѣра, ühehõimuline mõõt.
 Gleichheit, равенство, ühesuurus.
 gleichnamig v. Bruch ja Nenner.
 Gleichung, уравненіе, võrdlus.
 gleichwertige Brüche, равнозначущія дроби, üheväärilised murrud
 $(\frac{1}{2}, \frac{2}{4}, \frac{3}{6} \text{ jne.})$.

Glied, членъ, liige ;
 — des Bruchs, — дроби, murru-
 liige ;
 — des Kettenbruchs, звено (не-
 прерывной дроби), (ahelmurru)lüli ;
 Vorder- —, предыдущий —, ees-
 liige ;
 Hinter- —, послѣдующий —, taga-
 liige ;
 Aussen- —, крайній —, väli-
 mine — ;
 Inner- —, средний —, sisemine — ;
 entsprechendes —, соответствен-
 ный —, vastav —.
 • Grösse, величина, suurus.
 Grundbegriff, основное понятие, alus-
 mõiste

Н.

homolog v. entsprechend.
 Hunderter, (разрядная) сотня, saja-
 line.

I.

Innenglieder v. Glied.

К.

Kapital, капиталъ, pääoma, kapital ;
 Anfangs- —, основной, началь-
 ный —, alg-pääoma ;
 End- —, наращенный —, lõpu-
 pääoma.

Kettenbruch, непрерывная дробь,
 ahelmurd.

Kettenrechnung, цѣпное правило,
 ahela-argvamine.

Kriterium, признакъ, tunnus ;
 Teilbarkeits- —, — дѣлимости,
 jagatavuse —
 kürzen, сокращать, (murdu)koondama.

L.

Legierungsrechnung, задачи на спла-
 вы, sulatistearvamine.

M.

Masse, мѣры, mõõdud ;
 — длины, pikkuse- — ;
 квадратныя —, pinna — ;
 кубическія —, ruumi- — ;
 — времени, aja- — ;
 — монеты, raha- — ;
 — зернового хлѣба, }
 [vilja- — ; } õnes-
 — жидкостей, vede- } mõõdud ;
 likkude- — ; }
 — вѣса, raskuse- — ;
 — бумаги, paberi- —.

Mathematik, математика, matema-
 tika, suuruseteadus.

Metersystem, метрическая система
 мѣръ, kümnendmõõdustik.

Minuend, уменьшаемое, vähendatav.
 Mischungsrechnung, правило смѣ-
 шения, seguargvamine.

Mittel, среднее, keskarv ;
 aritmetisches —, арифметиче-
 ское —, vahenduseline — ;
 geometrisches —, геометриче-
 ское —, jagamuseline —.

Multiplikand, множимое, kasvatatav.
 multiplicieren, умножать, kasvatama ;
 27×5 (loe : Kasvata 27-et 5-ga !)
 Multiplikation, умножение, kasva-
 tamine.

Multiplikator, множитель, kasvataja.
 Multiplum, кратное число, kordarv.

N.

natürliche Zahlenreihe, естественный
 рядъ чиселъ, loomulik arvujärg.

Nenner, знаменатель, nimetaja ;
 gemeinschaftlicher —, общій —,
 ühine — ;

gleichnamig machen, приводить
 къ общему — ю, ühise nimetaja
 alla panema ;

Aufsuchen eines gemeinschaftli-
 chen —, нахождение общаго — я,
 nimetajate ühestamine.

O.

Operation, дѣйствіе, tegevus ;
 entgegengesetzte —, обратное —,
 vastupidine —.

P.

Periode, періодъ, jätk.
 periodisch, періодическій, jätkuline ;
 rein- —, чистый —, selge- — ;
 unrein-, gemischt- —, смѣшанный
 —, sega- —.

Permutation, перестановка, пере-
 мѣщеніе (членовъ пропорціи),
 (võrrendi liikmete)ümbervahetamine.

plus, плюсь, ning, ja.

Prim- v. Faktor ja Zahl.

Probe (Verifikation), повѣрка, proov,
 järelkatse.

Probe (der Edelmetalle), проба, proov.

Procent, процентъ, protsent.

Produkt, произведеніе, kasvatis.

Proportion, пропорція, võrrend (om.
 võrrendi) ;

aritmetische —, арифметическая
 [разностная] —, vahenduseline
 võrrend ;

geometrische —, геометрическая

[кратная] —, jagamuseline võrrend; $4:2=30:15$ (loe: 4 on 2-he vastu nagu 30 15-ne vastu); $a:b:d=2:3:5$ (loe: a on b on d vastu nagu 2 on 3-me on 5-e vastu);
 stetige od. kontinuierliche —, непрерывная —, ühisliikmeline —; abgeleitete —, производная —, tuletatud —; zusammengesetzte —, сложная —, mitmekordne —.
 proportional, пропорциональный, võrrendiline;
 direkt —, прямо —, perivõrrendiline;
 umgekehrt —, обратно —, vastu võrrendiline.
 Punkt, точка, punkt, täpp (om. täpi).

Q.

Quersumme, сумма цифръ, rist-summa.
 Quotient, частное, jaond;
 Näherungswert des — -en, приближенное —, ligijaond;
 приближенное — съ недостаткомъ, ligijaond vajanguga (vajang); приближенное — съ избыткомъ, ligijaond küllanguga (küllang), liianguga (liiang).

R.

Rang, разрядъ, järk.
 rechnen, рѣшать, ära, välja arvama.
 Rechnen, arvamine;
 Kopf- —, устное рѣшеніе, pääst-arvamine.
 Rechnungszeichen, знакъ дѣйствія, arvamisemärk.
 reducirieren (benannte Zahlen), превращать, tarima¹⁾;
 — auf die Einheit, приводить къ единицѣ, arvama ühe kaudu.
 Reduktion (der benannten Zahlen), превращеніе, tarimine;
 — auf die Einheit, приведеніе къ единицѣ, arvamine ühe kaudu.
 Reduktionsfaktor, единичное отношеніе, üksuseline vahekord.
 Regel, правило, juht.
 Regel de tri, тройное правило, kolmeliikme-arvamine;
 einfache —, простое —, ühekordne —;

mehrfache —, сложное —, mitmekordne —.
 resolvieren, раздроблять, laotama.
 Resolvieren, раздробленіе, laotamine.
 Rest, остатокъ, jäänus.

S.

Species (4), четыре дѣйствія, nelialgarvamist.
 Stammbruch, основная дробь, algmurd ($\frac{1}{5}, \frac{1}{7}, \frac{1}{8} \dots$)
 Stelle:
 ein-, zwei-, vielstellige Zahl, одно-, дву-, многозначное число, ühe-, kahe-, mitmekohaline arv.
 Subtrahend, вычитаемое, mahaarvatav.
 subtrahieren, вычитать, maha arvama.
 Subtraktion, вычитаніе, maha-arvamine.
 successiv, послѣдовательный, kordkordne;
 — -e od. Kettendivision, — -ное дѣленіе, — jagamine.
 Summand, слагаемое, kokkuarvatav.
 Summe, сумма, summa.

T.

teilbar, дѣлимый, jagatav.
 Teilbarkeit, дѣлимость, jagatavus.
 Teiler, дѣлитель, jagaja;
 grösster gemeinschaftlicher —, общій наибольшій —, kõige suurem ühine —.
 Terminrechnung, правило срочныхъ уплатъ, tähtaja-arvamine.
 Transformation, преобразование, ümbermuutmine.
 transformieren, преобразовать, ümber muutama.

U.

unbenannte Zahl v. Zahl.
 unendlicher Decimalbruch v. Decimalbruch.
 Ungleichheit, неравенство, ühesuuresetus.

V.

Valuta, валюта, valuta, (veksli) nimeline hind.
 veränderlich, измѣнный, muutuv.
 Veränderlichkeit, измѣняемость, muutuvus.
 Vergleichung, сравненіе, võrdlemine.
 Verhältnis, отношеніе, vahekord;

1) Sõna tarima on Saaremaal tarvitata ja tähendab: laokilolevaid asju kokku võtma.

aritmētisches —, арифметическое [разностное] —, vahendus ;
 geometrisches —, геометрическое [кратное] —, jagamus ;
 direktes —, прямое —, peripidine vahekord ;
 umgekehrtes —, обратное —, vastupidine vahekord.
 verhalten sich, относиться, vahekorras olema.
 verkürzen v. k ü r z e n .
 verwandeln, обращать, ümbermuutma ;
 — in Decimalbrüche, — въ десятичных дроби, k ü m n e n d a m a [k ü m n e n d u d e k s m u u t m a] ;
 обращение мъръ, m õ d t u d e ü m b e r m u u t m i n e .

Verwandler v. Reduktionsfaktor.

vielfach, кратный, kordne ;
 много- —, mitmekordne.

Vielfaches v. Multiplum ;
 kleinstes gemeinschaftliches —, наименьшее кратное, kõige väiksem (ühine) jagatav.

Voraussetzung, предположение, oletamine.

Vorderglied (eines Verhältnisses) v. Glied.

W.

Wert, значение, suurus ;
 — -ziffer, значащая цифра, tähendaja number.

Z.

Zahl, число, arv ;
 abstrakte —, отвлеченное, абстрактное —, puhas arv ;
 concrete —, предметное —, asjaline — (näit. 3 maja) ;
 benannte —, именованное —, nimetage — (näit. 3 versta) :

unbenannte —, отвлеченное —, nimeta- — ;
 ganze —, цѣлое —, täis- — ;
 gerade —, четное —, paaris- — ;
 ungerade —, нечетное —, paarita- — ;
 gemischte —, смѣшанное —, sega- — ;
 genaue —, точное —, kindel- — ;
 ungenaue —, неточное —, ligikaudne — ;
 prim- —, первоначальное, простое —, alg- — .

Zahlenreihe natürliche, естественный, натуральный рядъ чиселъ, loomulik arvujärg.

zählen, считать, arvama ; lugema.
 Zählen, счетъ, счисление, arvamine ; lugemine.

Zähler, числитель, lugeja.

Zehner, (разрядный) десятокъ, kümneline.

Zeit-

— -einteilung : Anfang, начало, algus ; Fortdauer, продолжение, vältus ; Ende, конецъ, lõpp ;
 — -rechnung, вычисление времени, aja-arvamine.

zerlegen, разлагать, lahutama.

Zerlegung, разложение, lahutamine ;
 — einer Zahl in Primfaktoren, — числа на простыхъ множителяхъ, kordarvu lahutamine algteguriteks.

Zins, процентъ, protsent ;
 — -rechnung, правило — овъ, protsendiarvamine ;
 einfache — -rechnung, простые — ы, lihtooduse-arvamine.

Zinsen, процентные деньги, oodus.
 Zinseszinsrechnung, сложные проценты, rentrendi-arvamine.

Arvamiseõpetuse oskuselisi ütlusi siin avaldades kutsub ülemalnimetatud komisjon kõiki, keda asi huvitab, üles neid arvustama. Arvustused saadetagü võimalikult „Eesti Kirjanduse“ toimetusele Tartusse, J. Tammemäe nime pääle. Arvustusi, sooviavaldusi, muudatusi, täiendusi ja ettepanekuid üksikute nimetuste kohta tahab komisjon tähele panna ja seda sõnas-tikkü siis parandatud kujul uuesti avaldada.

Et komisjon sügise poole, nagu ülemal juba tähendatud, ka geometria-ütlused mõtleb harutamisele võtta, siis palub ta ühtlasi ka sinnakuuldüvaid sõnu ja nimetusi omale saata.

J. Tammemägi.

Murrete uurimise tähtsusest.

Keel elab kõige loomulisemat elu murretes. Kirjakeeles ja selle kohases haritud kõnekeeles (üleüldis-keeles) on alati midagi kunstlist. Sellest selgib, et murded keeleuurimise kõige paremad hallikad on.

Murrete uurimise ülesanded on kaht laadi:

1. teaduslised, 2. tegelised (praktilised).

Murrete häälte-olu on üli tähtis võrdlevale keele uurimisele, ja sellest tähtsusest on nimelt põhjamaades väga hästi aru saadud. Soome ülikoolis, näit., on juba aastate kaupa üliõpilastel lastud üksikute häälte-esituste (häälte-ilmuvuste) asupaiku kaardi pääle üles tähendada. Nõnda on suurele Soomemaa kaardile, näit., üleüldiskeele *ts*:i kohased hääled erivärvides märgitud: *ts, čč = (tsch), ss, ht, ʋʋ* (Inglis kõlata *th*), *tt, hh* (*metsä*, Eesti *mets*, *mõts*: *metsä, meččä, messä, mehtä, meʋʋä, mettä, mehhä*). Teise kaardi pääle jälle on üleüldiskeele *aa*- ja *ää*-häälele rahvakeeles vastavad hääled märgitud: *aa, oa, ua; ää, eä, iä, ee*: *maa, moa, mua; pää, peä, piä, pee* (*e* = lai *e*, *e* ja *ä* vahel seisev hää) jne. Murrete uurija võib, üksikute häälte muudatuste vanaduse-vahekorde, vana kirjakeelt, niikaugel kui see millegi määratud murde pääl põhjeneb, ja vanades, enamasti võõrakeelelistes ametlistes paberites leiduvate kõhanimede häälte olusid tarvitades, sagedasti häälte-muutuste aega ära määrata. Nõnda võidakse Soome keele murrete mõnede iseäralduste kohta tõeks teha, et need iseäraldused juba enne 1500 aastat olemas olivad. Osalt ulatavad nad 1200—1300 aastate sisse. Ja neist lahkuminekutest, mis praegusel ajal Eesti lõuna ja põhja murrete vahel olemas, on mitmete kohta tõeks tehtud, et nad juba umbes 1600 olemas olivad.

Soomes ja Eestis, kus kirjakeeled nii noored, on murrete uurimine veel tähtsam, kui neis keeltes, kelle kirjalised ülestähendused vanemad on. Kuna murdeliste iseäralduste rajad kiriku, kooli ja elavama liikumise mõjul hõlpsasti muutuvad, on tungivalt tarviline, et seda uurimist võimalikult ruttu ette võetaks, kui tahetakse päästa, mida veel päästa võib.

Murde uurimise tööpõld on laialine. Pääle keele häälte kujude tulevad sõnad kokku korjata. Murretes on sa-

gedaste niisugusid kultuurasõnu, mis kirjakeelest ja haritud kõnekeelest on kadunud. Kudas sõnad ühes keele häälte oluga rahva minevikku valgustada võivad, sellest tahan siin järgmise selgitava näituse tuua. Soome edelamurretes on sõnu olemas, mida teistes Soome murretes ei leidu: *mänkiä* = Eesti *mängima* (Soome sõnaga tähendatakse ainult laste lõbutsemist, kuna Eesti sõnal laiem tähendus on); *ratustimet* (*ratsustimet*) = Eesti *ratsus*, Zügel, Reitzügel; *tylkiä* (*tylkki*) omadussõna, vrd. Eesti *tülgas*, *tüli* jne. Niisugused sõnad, mille maateaduslise asukoha kindlaste ära võib määrata, on omased muude tõsiasjade kõrval tõeks tegema, et edela-soomlased ja eestlased kord ligemas ühenduses on elanud, kui muud soomlased. Kuna neid sõnu kummaltki poolt lainatuks pidada ei või, osatavad nad, et Edela-Soome elanikud (päris-soomlased) praegus-tesse asupaikadesse eestlaste naabrusest on tulnud. Muinas-teadus (arheologia) näitab ka sinnasamasse poole ja sedasama tõendavad osalt ka kohanimed, nii vähe kui meie neid ka tunneme.

Ka sõnade tähenduse — õpetuse poolest ja lauseõpilistes asjus on murded suurel kombel selgitavad ja huvitavad. Lühidalt üteldes kujuneb nendes rahva mõtlemise viis ja hingeelu igakülgselt.

Ei või nimetamata jätta ka seda tõsiasja, et rahvas ise keele iseäralduste kohta huvitust tunneb. Soomes on hääleliste olude kohta käivaid pilkelauseid mitmed kümned korjatud. Sarnasid pilkelauseid on Eestiski. (näit. lausega *roua kukkus roskaga raavi* mõnitatakse viljandimaalast = *proua kukkus troskaga kraavi*). Neis pilkamistes on rohkem keeleteaduslist tarkust sees kui harilikult arvatakse. Soomlasena tahaksin, et ka neid lauseid korjataks, milles eestlased soomlaste kõnet mõnitavad. Õpetaja M. J. Eisen on minu tähelepanemist niisuguste pilkelausete pääle juhatanud.

Murrete uurimisel on ka suur tegeline (praktiline) tähtsus.

Kõik kirjakeeled põhjenevad selle või teise valitsevas seisukohas olnud (või oleva) murde pääle ja murrete uurimine võib nõnda kirjakeelte sündimiselugu selgitada. Aga murrete uurimisel on pääle selle veel hääleõigus õige-keele küsimustes. Soomes ja Eestis, näit., on kirjutatud keel võimalikult ligilähedal kõne-keelele; minu arvates võime meie ka edespidi kirjakeelt rahvakeele läheduses püsitada ja murrete mõjuka enamuse najal aeg ajalt (näit. üks kord saja aasta sees) õigekirjutust rahva kõnekeele kohasemaks muuta. Täit järjekindlust on siin raske läbi viia, kuna liig radikal muudatused sagedaste otstarbekohased ei ole.

Lõpuks veel mõni sõna murdeuurija eelteaduste ja tööviisi kohta.

Uurija peab juba enne kas Eesti üleüldiskeelt ehk mõnda murret hästi tundma. Tal peab hää kõrv olema, nõnda et ta erihäälte ja nende laadi vahel hästi vahet võiks teha. Eestis, näit., peab pääle kirjutatud keele kujude veel peenendatud (muljeeritud) hääled (*l', n', r', s', t'*) mõistma ära kuulda ja üles tähendada, niisama üksikud häälte astmed (pandagu, näit., tähele, mis sugune on *oo* sõnades *loom* ja *looma*). Siis *g, d, b* hääletamine eri-asemil. Rahvakooliõpetajate (ja asja kohta huvitust tundvate üliõpilaste, vahest ka õpetajate) jaoks tuleks iseäraline sõnastik kokku seada, kuhu niisugused sõnad (vahest 1000 kuni 2000 sõna ja sõnakuju) tuleksivad üles võtta, mis oma hääleolude ja haridusajaloolise tähenduse poolest kõige tähtsamad on. See sõnastik peaks kõikide erimurrete asupaigus suure hoolega läbi võrreldatama. Sõnastiku valmistamise ja kirjastamise juures võiks ehk Soome Kirjanduse Selts abiks olla.

Soovida on, et eestlased, kes oma rahvaluule korjamises suuremat agarust on üles näidanud, kui keegi teine rahvas terves maailmas, niisama südikad ja hoolikad ka nende oma keele ainete korjamises oleksivad, mida teadus tarvitseb, et tulevate põlvedele võimalikult selget pilti eestlaste kõige vanemast haridusest ja nende rikkast hingeelust anda, nagu see rahva keelest vastu peegeldab.

Tartus, 19. VIII. 1908.

Heikki Ojansuu.

Eesti õigekirjutuse ühendamise katsed.

J. Jõgever.

E. K. Seltsi koosolekul 4. jaanuaril s. a. avaldati pikema läbirääkimise põhjal (vrldl. trükitud protokollid lk. 17—20) soovi praegusi lahkuminekuid Eesti õigestikirjutamises katsuda, nii palju kui võimalik, kõrvale heita. Selleks pidi tänavu suvel sellekohane Seltsi koosolek ära peetama, kus kõik ühendamise poolt ja vastu kõnelevad arvamised võiksivad läbi kuulatud saada. Enne pidi aga Tallinna Hariduse Seltsi Kirjanduse Osakonnaga katsutama õigekirjutuse lahkuminevates küsimustes esialgselt kokku leppida. E. K. Seltsi keelekomisjon pidi materialit kokku võtma ja kindla programmi üles seadma. Asja lähem korraldamine jäeti keelekomisjoni hooleks.

Keelekomisjon pidas asja korraldamiseks mitu koosolekut ära. Jõuti mitmel põhjusel kõige päält otsusele, et mitte soovitatav ei ole iseäralist E. K. Seltsi koosolekut ainult keeleküsimate üle ära pidada, vaid keeleküsimate Seltsi sügisesel üleüldisel koosolekul muude asjade hulgas ette tuua, ja nimelt sellel mõeldul, kudas need küsimised liikmete poolt vastukõla ja mõtete vahetamise tarvitust leiavad. — Keelekomisjoni teine ligem ülesanne oli Tallinna Kirjanduse Osakonnaga läbirääkimisi kirjaviisi ühendamise asjus alustada. Kirjanduse Osakond oli juba ka ise sarnase ühinemise tungivat tarvitust ära tundnud, ja tema erapooletu, asjalik vastutulek edendas ettevõtte kordasaatmist jõudsaste, nõnda et 30. mail s. a. Tapa alevi koosolek võis ära peetud saada, millest ühelt poolt E. K. Seltsi saadikud ja nimelt Seltsi juhataja W. Reiman ja Seltsi liikmed A. Jürgenstein, M. Kampmann, J. Tammemägi, hr. Thomson ja mina, teiselt poolt Kirjanduse Osakonna saadikud hrd Weski, E. Peterson, Mag. Recha, stud. Aavik, G. E. Luiga j. t. osa võtsivad. Koosolek töötas väsimatalt hommikust pääle kuni kella 5-ni, millal Tallinna saadikud ära pidivad sõitma. Suurem hulk otsusid tehti ühel häälel; küsimistes, kus hääled lahku läksivad, otsustati rohkem materiali koguda, ja neid küsimisi siis uuesti järgmisel koosolekul otsustamise alla võtta. Koosoleku ametlisi protokollisid ei ole ma veel saanud, ei taha praegu ka koosoleku üle protokollil kujul teatada, vaid pääasjalikult nende põhjuste juures viibida, mis E. K. Seltsi saadikud otsustamiste juures enestele juhtnõõriks tarvitavad.

Kohe koosoleku algusel sai E. K. Seltsi saadikute poolt koosolekule teada antud, et nemad E. K. Seltsi poolt mingisugusid siduvaid eeskirju ei ole saanud, vaid täitsa oma vabal hääksarvamisel otsustada võivad. Umbes sedasama teatati ka Tallinna Kirj. Osakonna saadikute poolt. Nõnda ei ilmunud otsused mitte kui varemini juba kummagilt poolt kindlaks määratud nõudmised, vaid kui mõlemate Seltside poolt asjatundjateks peetud isikute otsused, seda mõõda, kudas nende parem teadmine ja asjatundmine neid otsustada lubas, ilma mingi kõrvalise surumiseta. Meie ei saa ju otsusid kellelegi pääle sundida, nad peavad vabalt vastu võetud saama, kui vabade asjatundjate õiglase hääksarvamine oma paremat arusaamist mõõda. Ei peaks otsused mitte üleüldist vastuvõtmist leidma, üksikud keeleteadlased väljaarvatud, kes ju läbistikku kord omandatud seisukohtadele truuks soovivad jääda, siis tähendaks see, et õigekirjutuse ühendamise katsed veel varased oleksivad ja rohkem eeltõõd nõuavad.

Juba enne koosolekut oli kirjateel kokku lepitud mitte põhjalikka uuendusi õigekirjutuses ette võtta. Sarnased uuen-

dused võivad ainult edeneva keeleteaduse küpse viljana ilmuda ja alles aja jooksul, kui nende väärtus igakülgsesti läbi on kaalutud, tarvitusele võetud saada. Rohelise laua juures dekreeteerimine selle üle, kudas peab kirjutama, oleks asjata töö, sest et sarnased eeskirjad, mille üleüldist täitmisele võtmist meie läbi viia ei suuda, jaolt paberi pääle jääksivad, jaolt uusi segadusi ja lahkuminekuid sünnitaksivad, kuna üks osa kirjanikka neid eeskirju ikkagi tarvitama hakkaks, teine osa aga vana juure jääks. Selle pärast lepiti juba enne kokkutulemist, nagu nimetatud, selle poolest kokku, et koosolekul harutamise alla ainult niisugused juhtumised tulevad, kus praegu üht ja sedasama asja mitmel viisil tähendatakse. Koosolek pidi ühe tarvitusel olevatest tähendamise viisidest välja valima ja seda omalt poolt edaspidiseks ainutarvitamiseks soovitama. Sellega oli siis koosoleku tööpiir kindlaste ära määratud.

Pääle tööpiiri tuli veel teine eelküsimus ära otsustada, enne kui koosolek oma otsekohese ülesande kallale võis minna. Oli vaja nimelt ära määrata, mis põhjusmõtete järele koosolek peab käima, kui ta praegu tarvitusel olevatest mitmekesistest häälte ja sõnade ülestähendamise viisidest nimelt teatava viisi valib ja mitte mõnda muud. Kui me, näituseks, kindlaks ja soovitavaks tahame määrata, et me edaspidi ainult „pea“ kirjutame, ja mitte „pää“, ehk ümberpöördud, siis peavad meil selleks omad kindlad põhjused olema. Ei või ometi loosi läbi sarnasid asju otsustada. Ühetunnilise mõtete vahetamise järel jõuti asja kohta peaaegu ühehäälelisele otsusele, mille ligemaks selgitamiseks ma asja juures natuke viivitaksin, sest et sellel kaunis suur üleüldine tähtsus on, kuna meil väga mitmed uusi kirjaviisid nagu käiksest valmis välja puistama on, olgugi et ma seda küsimust juba E. K. S. januari koosolekul puudutasin ja osalt seda, mis seal sai ette toodud, ehk kordama pean.

Õigestkirjutamise, iseäranis aga tema muutmise juures peab tingimata keele ajalugu hästi tundma ja selle nõudmisi silmas pidama. Meie ei tohi mitte kirjutada *jäätud* kahe *ää*:ga, sest et ta sõnast *jätetud* lühendatud on, vaid peame kirjutama *jäetud*. Kuid õigestkirjutuse muutmiste juures ainult keele ajalugu juhtnööriks võtta, on võimata; muidu peaksime, näit., *emada*, *isada*, *andada* jne. kirjutama hakkama, mis keeleajalooliselt vanemad sõnakujud on, mida paiguti rahvas, nimelt Eesti rannas, igapäises kõnes tarvitab ja mis Eesti rahvalauludes igal pool veel tarvitusel. — Õigestkirjutuse muutja peab võimalikult hästi kõiki Eesti murrete iseäraldusi tundma ja rahva kõnekeele pääle oma otsusid põhjendama, kui ta ei taha keelt sünnitada, mida maailmas olemaski pole, kuid ka seda nõnda-

nimetatud keele phoneetikalist külge ei tohi ta ainsaks juhtnõu-riks omale võtta. Igal maakonnal, kihelkonnal, vallal, külal, koguni igal üksikul inimesel on iseoma kõnelemise viis, mis teiste omadest enam ehk vähem lahku läheb. Sõna *hää* kõlab *hää, ea, ia, eä*, jne. Kõik need sõnakujud on õiged, neid kõiki tarvitab rahvas, kuid neid kõiki ei või kirjakeele võtta, nende hulgast peab kirjakeele ainult ühe sõnakuju välja valima. Väljavalimiseks peab aga põhjus olema. Seks põhjuseks võib olla ainult otstarbekohasus. Keele ajalugu ja rahva kõnelemise viisi peab silmas pidama, lõpuliikumise otsustajaks aga olgu otstarbekohasus tungiva tarvituse kõrval. Keele ajaloo uurimisel on otstarbekohane ja tungivalt tarvilik keele ajaloolisi kujusid tundma õppida ja üles tähendada. Rahva kõnekeele uurimisel peavad kõik kõnekeele peensused, nii palju kui see iial võimalik on, üles tähendatud saama. Seal luuakse kümnete kaupa uusi tähti, et kõiki peensusi üles tähendada. Seal on see tingimata tarviline ja otstarbekohane toimetus. Meie igapäise kirjatavitamise juures tahame meie teistele oma mõtteid paberi pääl silmale nähtavaks teha. Siin on ainult otstarbekohane ja tungivalt tarvilik, et teine inimene võimalikult kerge vaevaga meie mõttest aru saaks. Tahab õigekirjutus siin liig palju peensusi üles tähendada, ehk uusi, ennetundmata kirjutamise viisid liig ohtralt tarvitusele võtta, siis läheb lugeja terve tähelepanemine imeliste kirjutatud sõna kujude pääle ja kirjutaja mõte jääb lugejale kõrvaliseks asjaks. Lauses „karjapoiss ajab karja välja“, oleks ju üsna kena ära tähendada, kas me peame *karja* või *karrja* ühe või kahe *r*:ga lugema. Lause ei seisa harilikult üksinda, ja ümberseisvate lausete mõtte järge teab juba lugeja, kas ta *karja* või *karrja* peab lugema. Kirjutame meie aga sõna kahe *rr*:ga, siis katkeb lugeja mõttelõng, ta jääb sõna juure peatama. Tõuseb imestuse hüüe: „Näe, kahe *rr*:ga kirjutatud!“ On ka järgmisi sõnu veel selletaoliselt uuemoodulisi, siis on kirjanik asjata oma vaeva kulutanud, lugeja ei pane tema mõtteid enam sugugi tähele, vaid imestab tema kirjaviisi. Õeldakse vahest, küll lugeja harjub ära. Kuid sellest, mis koolipingil juba õpitud, ei ole igapäisel lugejal sugugi nii kerge ära harjuda. Ega muidu inglased ja prantslased omast võimatu halvast kirjutamise viisist nii visalt kinni ei peaks. — Nõnda ühines Tapa koosolek sellele põhjusemõttele, et muudatusi ainult seal tuleb ette võtta, kus tungiv tarvitus seda nõuab ja nimelt niisugusid muudatusi, mis otstarbekohased on, s. o., mis lugejal lugemise juures mõttevoolu mitte ei takista ega tülita. Muidugi mõista peab iga üksiku asja juures uueste kaaluma, kas siin muutmine on tingimata tarviline ja kas soovitav muutmine on otstarbekohane.

Välist mõõdupuud selle jaoks olemas ei ole, otsustamine on täitsa subjektiline, isikuline, ja saab maksvaks ainult siis, kui kirjanikkude enamus soovitatud otsuse vastu võtab. See maksab muidugi ka Tapa koosoleku otsuste kohta.

Koosoleku otsustest valin ma siin ainult mõned üleüldisema tähendusega asjad välja.

1) Pikad vokaalid tulevad kirjutada, nagu tänini, puhtalt, kahe ühesuguse tähega, nõnda siis *aa*, *ee*, *ii*, *oo* *uu*, *ää*, *öö*, *õõ*, *üü*.

Sellest määrati järgmised erandid :

a) Pika *ää* asemel tuleb kirjutada *ea* sõnades: *pea*, *hea*, *teadma*, *seadma*, *seal*, *teal*. See otsus nõuab ligemat seletamist.

Kõige tähtsama lahkuminekku Eesti õigekirjutamises sünnitab just kõne all olev asi, kuna see kunstlisel teel osalt koguni kirjaniku meelsuse tundemärgiks kipub saama ; Tallinnamaal on läbistikku pruugiks *ea* kirjutamine, Liivimaal *ää*. See lahutab meie õigekirjutuse Tallinna ja Liivimaa õigekirjutusteks. Sarnane seisukord, kus kummagil kubermangul ise oma õigekirjutus on, on võimatu. Ajalehtedes ja juturaamatutes võiks sarnase lahkuminekuga veel kudagi leppida, mitte aga koolides ja kooliraamatutes. Laps, kes Tallinnamaa koolist Liivimaa kooli tuleb, peab hakkama Eesti sõnu teisiti kirjutama, kui ta seda Tallinnamaal tegi ja ümberpöördud. Ja kooliraamatute kirjutajad on sunnitud kas või iseväljaandeid Tallinna ja Liivimaa jaoks valmistama. Abinõuu otsimine sarnase nähtuse vastu on tungivalt tarviline. Missugune abinõuu oleks siin aga otstarbekohaline. Liivimaal, iseäranis nimelt Tartu ja Võru maakondades, kõneldakse *ää*. See *ää* on keeleajalooliselt vanem hää kui *ea*, muiste kõnelesivad ka praegused Tallinnamaa elanikud ainult *ää*. Selle *ää* kirjutamise hää külg on veel see, et ta erandisi vähendab. Tallinnamaa *ea* toetab ennast Tallinnamaa praeguse kõnekeele pääle. Nõnda kõneleb siis *ää* poolt keele ajalugu ja paiguti kõnekeel, *ea* poolt see asi, et vast kolmveerand osa eestlastele *ää* nimetatud sõnades koguni tundmata ja ainult *ea* tarvitusel. Nii hästi *ää* kui ka *ea* kirjutamisel on siis oma eluõigus ja ometigi peab teine nende seast teisele maad andma ja eest ära taganema. Koosolek otsustas Tallinnamaa väljaütlemisele eesõiguse paigutise Liivimaa väljaütlemise ees anda, ehk küll viimast keeleajalugu toetab, järgmistel põhjustel: Juba Ahrensi ajast on Eesti õigekirjutus pääjoontes Tallinnamaa kõnekeele pääle rajatud. Liivimaa on niihästi õigekirjutuse kui ka kirjakeele Tallinnamaalt omandanud. Liivimaa õpilane on sellega juba harjunud, et ta koolis mitte oma maakonna või koduküla murrakus ei õpi; peab tema nüüd

enese *ää* asemele ka Tallinna *ea* võtma, siis on see temale iseenesest mõistetav, kuna ta ju koolis ülepea Tallinna keeles õpib. Koguni teine asi on Tallinnamaa õpilasega. Koolis tarvitata keel on seesama, mis ta igapäev oma kodukülas kuuleb, ja vastikute eranditena torkavad temale enne kuulmata sõnakujud *pää*, *hää* silma. Ta ei suuda neid üksikuid sõnu kudagi oma igapäise keele hulka paigutada. Ilma mingi raskuseta on terve Tallinna murre Tartumaa koolidesse maad leidnud, üksikud Liivimaa *hää* ja *pää* ei pääse Tallinnamaa koolidesse, kui nad mitte terve Tartumurdega ühes ei tule. On Liivimaa oma terve Tartu-Võru murraku ohverdanud ja Tallinnamaa kõnekeele kirjakeeleks vastu võtnud, siis peab ta ka need paar sõna ohverdama. See seletus käib tervelt ainult kahe sõna *pää* ja *hää* kohta. Sõnades *teadma* (Soome *tiedän*) ja *seal* (Soome *siellä*) ei ole kunagi *ää*-häält olnud, *ää* on nendesse sõnadesse Liivimaal alles uuemal ajal tekkinud, nendes sõnades *ää* kirjutada ei ole ka Liivimaal mingit põhjust. Sõnas *seadma* valitseb Tallinnamaal õige laialiselt *ää*-hää, kuid ta on sõna *teadma* kõla järele aimama (analogia) hakanud, niisama nagu sõna *teal* sõna-kõla *seal*. Kui me kord *teadma* ja *seal ea*:ga kirjutame, siis on vähe lootust, et sõnades *seadma* ja *teal ää* püsiks. — Sõna *hää* on ka tänini osalt *ea*:ga kirjutatud, kuid *ea* ei ole selles sõnas kaugeltki mitte nii üleüldiselt tarvitusel kui sõnades *hää* ja *pää*. Näituseks kõneldakse Saaremaal Jaanis, kus muidu pääjoontes Tallinna murre valitseb ja kus ainult *pea*- ja *ea* (*-hää*)-sõnu tuntakse, ainult *ääl* (mitte *eal*). Koosolek otsustas seda sõna *ää*:ga kirjutada. Sõna *pääsema päästma* kohta kaalus enamuse *ää* poole, kuid mitmed soovitasivad ka *ea*:d. Ma oleksin *ää* poolt, et erandisi vähem oleks. Eelolevaga ühenduses sünnitas sõna *päev* mõtete vahetamist. Kõneldakse paiguti *pääv*, kirjutada tuleb aga *päev*. Sõnas on muistne liithää *äi* (Soome *päivä*). Selletaolised liithääled on enamasti muistsel näol püsinud, näit. *leib* (Soome *leipä*), *paik* (S. *paikka*) on aga sagedaste oma lõpu *i* ka *e*:ks muutnud, näit. *poeg* (Soome *poika*), *aeg* (Soome *aika*). See *e* on siis murretes sagedasti edasi veel eeloleva häälega sarnanenud, kuid seda sarnanemist ei tunne kirjakeel. Siin on siis *päev*, *käed*, *näed* jne. Sõna *päev* palj. osastava (infinitivi) kohta läksivad hääled lahku. Ühed soovitasivad kirjutada *päivi*, sest et siin paiguti liithäälelise lõpp *i* sõnalõpu *i* mõjul alal on püsinud. Minu arvates ei oleks siin erandamist tarvis. Ühes osas murretes on küll selge *i*, kuid teises osas, näit. Saaremaal, on niisama selge *ä*: *päävi*, kus *i* mitte ainult *e*:ks ei ole muutnud, vaid see *e* ka veel *ä*:ga sarnanenud. Meie ei pruugi kirjakeele põhjaks sugugi neid murdeid valida, kus *i* kõneldakse,

vaid meie põhjeneme niisama Tallinnamaa väljaütlemise pääl, kui me *e* kirjutame. Ka Dr. Hurt soovitas kõigis selle sõna kujudes *e* kirjutada. Koosolek ei jõudnud ühisele otsusele.

b) Teine erand pikkade vokaalide kirjutamise viisist käib *õõ*-hääle kohta, mille kirjutamisel kolm erandit otsustati: *õel*, *sõel* ja *nõel*. Viimased kaks sõna soovitas ka Dr. Hurt *õe*:ga kirjutada. Põhjuseks toodi, et need sõnad enne *sõgel*, *nõgel* kõlasivad, ja siis *g* kaotasivad, kuna *õ-e* muutmata jäävad; *õõ*-häält ei ole siis nendes sõnades kunagi olnud. (Selle kohta vrdl. aga seda, mis alamal *ü-i* kohta öeldud.)

2) *i*-diphtongides, kus nagu varemine nimetasin, endine *i* sagedaste kõnes ja kirjas *e*:ks on muutunud, otsustati neil juhtumistel, kus üle maa mitte selget *e*-häält ei kuuldu, endine *i* kirjutada, nõnda siis *luine*, *maine*, *teine*, *painama*, *lainama*, aga *poeg*, *aeg*, *vaene*. Sõna *naine* soovitas üks osa *e*:ga kirjutada. See sõna on endisest, rahvalauludes veel praegu tarvitatavast ajasõnast *naima nain naida* (naist võtma) sündinud, kus puhas *i* kuulda on; *e* kirjutamiseks ei leia mina põhjust, niisama nagu tema kõla järeleaimavas sõnas *laine*, kui me üle pea *luene*, *maene*, *teene* ei taha kirjutada, mis vast niisama laialt tarvitusel kui *naene* ja *laene*. Ka Dr. Hurt soovitas *i* kirjutada.

3) Kui *b*, *d*, *g* sõna tüvest kahe lühikese vokaali vahelt kaob, siis muutub eelseisev *i*, *u*, *ü* — *e*:ks, *o*:ks, *õ*:ks, järelseisev *u* — *o*:ks: *pidama pean*, *lugu loo*, *küdema kõen*; kõik muud vokaalid jäävad muutumata. Nii on üleüldine praegu maksev reegel, millest ka koosolek püüdis kinni pidada. Kuid koosolek läks tähelepanemata juhtumisest mööda, kus konsonant *ü* ja *i* vahelt kaob, ja hääled langesivad pooleks küsimise juures, mis sünnib siis kui *u*-lõpulise liithääle ja järgneva *u* vahelt konsonant kaob. Vaatleme mõlemaid juhtumisi ligemalt.

a) *ü* ja *i* vahelt kaob konsonant, näit. *tüdin* (tüditama): *tüütama*, *sütitama*: *süütan*. Kuna koosolek otsustas kõiki juhtumisi, kus *üi* kuulda on, *üü*:ga kirjutada, siis järgneb sellest, et nimetatud sõnadeski *üü* kirjutada tuleb, s. o. et *ü—i* *üü*:ks muutub, kui *ü* ja *i* vahelt konsonant kaob. Ka mina soovitaksin seda kirjutamise viisi, leian aga siis järjekindlusetat olevat eelpool nimetatud sõnu *sõel* ja *nõel* *õõ* kirjutamise viisist erandada. Kirjutame meie kõik *üi* hääled, ilma nende sündimist tähelepanemata, *üü*:tähtedega, siis võiksime niisama hästi kõiki *õe*-hääli, nende sündimisest hoolimata, *õõ*:ga kirjutada.

b) *u*-lõpulise diphtongi ja järgneva *u* vahelt kaob konsonant, näit. *nõuu* (Soome *neuvo*), *auu* (Tartu murdes *auv auvu*), *jõuu* (t. *jõudu*), *tõuu* (t. *tõugu*). Kuna meie kõigis muudes sellekohastes juhtumistes mõlemad kadunud konsonanti ümber

piiravad vokaalid alal hoiaime, olgugi osalt teisendatud kujul, tahtis üks osa koosolejaid praegu kõne all olevate sõnade juures kadunud konsonandile järgnevat vokaali ka kaduda lasta ja neid sõnu *au*, *nõu*, *jõu* jne. s. o. ühe *u*:ga kirjutada. Tungivat tarvitust selle uuenduse maksmapanemiseks ei ole, sest kirjutamise vead maha arvatud, on neid sõnu tänini ühel meelel kahe *uu*:ga kirjutatud. Uuendamise põhjendamiseks toodi kaks õige nõrka asja ette: 1) Raske olevat meeles pidada, millal kaks *uu*:d tuleb kirjutada, millal üks *u*, ja 2) kahe *uu*:ga kirjutades tähendavat meie nende sõnade juures 3:dat järku, mida meie muidu ainult *p t k* häälte juures tähendame. Kui me *jõuu* kahe *uu*:ga kirjutame, siis pidavat meie ka *sõudma*, *laulma* kahe *uu*:ga kirjutama. — Esimene põhjus meespõlvamise raskuse kohta ei ole vastuvaidlemise väärt. Õigestikirjutuse reeglid ei seata mitte nende jaoks üles, kes oma meespõlvamise vaeva võimalikult kergeks tahavad teha, need ei õpi ega tarvita midagi reeglit, vaid kirjutavad kuidas meele tuleb. On ju koguni hiljuti ilmunud Eesti keele „kooli“ grammatikaidki olemas, kus *jõuu* õigesti kahe *uu*:ga, *jõudu* aga kolme *uuu*:ga kästakse kirjutada (*jõuudu*: kaks *uu*:d *d* ees ja kolmas *d* järel.) Meil on tegemist ainult nendega, kes ühist kirjaviisi tarvitada tahavad ja need ei saa juba sellest mööda, et seda ehk teist reeglit meeles pidada. — 2: ne põhjus, mida ühe *u* soovitajad ette toovad, on puudulise arusaamise järeldus. Kõne all olevad sõnad olivad enne *d*, *g*, *v* kadumist kahesilbilised. Kui me sõnad *nõuu*, *auu*, *jõuu* võtame, siis võime iga tahes kahelda, kas nad kõlavad praegu veel kahesilbiliselt. Seame aga nende sõna kujude kõrvale kirjakeeles tarvitavad *jõuutu* ja *jõuetu*, siis näeme, et sõna esimene osa ikka praegugi kahesilbiline on. Seesama maksab sõna *nõuutakse* ja sellesama sõna murdekuju (osalt kirjakeeleski tarvitatava) *nõuutakse* kohta. Nõnda ei tähenda 2 *uu*:d kõne all olevates sõnades mitte 3:ndat järku, nagu sõnakuju *jõuetu* kolmandat järku ei tähenda, vaid seda, et sõnas mõlemad *uu*:d, mis seal enne *b*, *d* *v* kadumist olivad, muutmata edasi püsivad. Need, kes arvavad, et nad *jõuu* ühe *u*:ga peavad kirjutama, sest et *jõudu* ühe *u*:ga kirjutatavat, eksivad. Sõnas *jõudu*, *auvu*, *nõuvu*, *iõugu* on kaks *uu*:d: üks *d*, *v*, *g* ees, teine järel. Needsamad kaks *uu*:d peavad edasi püsima, kui *d*, *g*, *v* kaovad. Miks *d*, *g*, *v* kadumisega ka teine *u* peab kaduma, sellest ei saa mina aru. — Võib ju näituste *jõuetu*, *nõuetakse* vastu vaielda, sest *d* ei ole siin mitte kahe *u* vahelt kadunud, vaid *u* ja *e* (endise *a*) vahelt (**jõudatu*, **nõudetakse* — *jõudetu* *nõudetakse*). Tähtsam on vahest see, et juhtumisi olemas on, kus *d* kadumisel järgmine *u* tõesti

kaduma läheb. Nisugusel korral ei sünni aga *u—u*:ga sugugi mitte seda, mis ühe *u* soovitajad tahavad: *uu* ei muutu mitte *u*:ks, vaid *o*:ks: vrdl. *rao-tama* enne **raudu-tama*. Seda mööda peaks siis olema **jõo*, **ao* jne. Teadusliselt nõuab asi igatahes veel ligemat selgitamist. Selle puudulise teadmise pääle aga, mis meil nimetatud häältest olemas, oma õigekirjutamist muutma ja *auu jõuu* asemel *au jõu* kirjutama hakata, oleks minu arvates kardetav eksperiment, mille toime- saatismiseks midagi tarvitust ette tuua ei ole ja mille kasuks midagi otstarbekohast põhjust ei leidu.

Sõnade *auu* ja *nõuu* nimetava kohta pean ma veel ühe märkuse tegema. Mitmed, kes neid sõnu teistes kaa- sustes küll kahe *uu*:ga kirjutavad, tahavad neid nime- tavas ühe *u*:ga kirjutada. Nõnda ka õnnis Dr. Hurt. Nagu nimetatud, on nende sõnade vana kuju *nõuvu*, *auvu*. Tuttavatel põhjustel kaob nimetavas lõpu vokal *u*, jääb järele *nõuv*, *auv*, niisama nagu sõnast *laulu* nimetav *laul*, *kasvu*, nimetav *kasv*; *v* ei kao aga mitte sõna lõpult, vaid muutub *u*:ks: *kasv*:*kasu*, *ladv*:*ladu*; seesama *v* on minu arvates ka sõnades *auu* ja *nõuu* teise *u* sünnitanud. Nõnda peaks siis sõnu *auu* ja *nõuu* kõigis kaasustes ühte viisi, olgugi mitmel põhjusel, kahe *uu*:ga kirjutama.

4) Lõppu — *gi/ki* otsustati kirjutada, nagu Dr. Hurt soovitas, kõlavate häälte järel *g*:tähega, kõlata häälte (*b*, *d*, *g*, *p*, *t*, *k*, *h*, *s*) järel *k*:tähega. Viimastel aastatel on selle lõpu kirjutamises suuri segadusi olnud. Valitseva õigestikirjutuse asemel hakkasivad mitmed, peaasjalikult Dr. Hermannini mõjul, ainult *gi* kirjutama. Põhjuseks *gi* kirjutamisele toodi, kui ma ei eksi, peaasjalikult seda, et *gi* iseseisev sõna olevat, üht ja sedasama sõna ei tohi aga kord üht moodi, teine kord teist moodi kirjutada. Selle kohta tähendan kõige päält, et kui *gi* tõeste iseseisev sõna oleks, meie siis teda mitte *g*:tähega ei tohiks kirjutada, vaid peaksime *k*:tähega kirjutama, sest et me ühegi Eesti keele sõna algusel *g*:tähte ei kirjuta. Kuid asjal on veel teine takistus: *gi* poolehoidjad on praeguse keele kujud ajaloolistega segamine visanud. Ilma kahtlemata oli *gi* ükskord muistsel ajal iseseisev sõna, aga missugune kuju temal sell ajal oli, seda ei ole keeleteadus, minu teada, veel mitte kindlaks teinud. Soomes on ta *kin* kujul olemas. Praegu ei ole aga *gi* isesõna, vaid on lõpupartikel, mis kõikide sõnas valitsevate seaduste alla ennast peab painutama. Meil on praegu kaasaütleva lõpp *ga* olemas, mille minevik meile hoopis selgem on, kui *gi* minevik. Kolmsada aastat tagasi oli —*ga* keeles veel ainult iseseisva sõnana *kaas* (kaks, kaasas) tarvitusel; viimaste 300 aasta jooksul on ta sõna lõpuks muutunud:

minuga, lauaga. Ta tuleb aga ka praegu veel iseseisvalt ette : *Mina tulen ka*. Sellest hoolimata, et *ga* ja *ka* üks ja see-sama endine *kaas on*, kirjutame meie neid kord *g*, teine kord *k*:tähega, ja lõppu *ga* sõnas: *minuga* ei hakka küll palju keegi enam praegu iseseisvaks sõnaks nimetama. Nõnda siis ei tähenda *gi* kirjutamise juures see mitte midagi, et ta enne iseseisev sõna oli. Niisugused olivad kord kõik praegused sõnade lõpud. Selle sõna lõpu kirjutamine peab, nagu nimetatud, ennast nendesamade seaduste alla painutama, nagu iga muugi lõpp. Kui me *andke k*:tähega kirjutame, siis peame ka *mindki k*:tähega kirjutama, sest mõlemad, nii hästi — *ke* kui — *ki* olivad ennemuiste iseseisvad sõnad ja kõlavad praegu täitsa ühte viisi. Kirjutame meie ühes kohas *k*, siis peame ka teises kohas *k* kirjutama. Dr. Hermann on ka ise seda märganud, ja et *g*:tähe kirjutamisest *gi*-lõpus mitte taganeda, tahab ta *andge kasg*, *Eesdi* jne. kirjutada, s. o. s-tähe järel *b*, *d*, *g*, kuid siin tuuakse praegune keel *arvatavale* ajaloolisele keelele ohvriks. Vähemalt ei ole mingit põhjust tõendada, et kunagi vähegi laialisemates piirides Eesti keelt nõnda oleks kõneldud. See on ühe keele loomine, mida maailmas olemas ei ole.

5) Üleüldisematest otsustest oleks veel nimetada otsus *ste* ja *mine* kirjutada, mitte *sti* ja *mini*. Küsimine sai minu arvates kaunis pääliskaudselt läbi võetud, sest et aeg kipus ära lõppema. Enne vanast oli ja on praegu veel Soome keeles *sti*; *e*-tähe kirjutamise põhjuseks toodi, et muistsed *i*:d sarnastes seisukohtades silmanähtavalt *e*:poole muutuvad ja kaunis üleüldiselt nimetatud lõppudes juba õige selge *e* kuulda on; *i* kirjutamine on siin niisama kunstliselt, ilma keele seadusi tähele panemata, sisse veetud, nagu *gi* kirjutamine, ja on niisamasugusid segadusi sünnitanud. Kuna aga ülepea lõpuhääli neis sõnalõppudes tumedalt kõlab ja sagedaste raske on aru saada, kas meil *i*:ga või *e*:ga tegemist on, siis pean mina seda asja vähem tähtsaks, ei leia aga ka *e* kirjutamise vastu midagi ütelda, kuna ju endisest *i*:st siin iga tahes *e* sündimas on, kui ta, vähemalt *ste* lõpus, enne juba ära ei kao, nagu see murretes sündinud ongi, kus ei *paremasti*, ega *paremaste*, vaid *paremast* kõneldakse. Nõnda nimelt Saaremaal.

6) Teised otsused käivad rohkem üksikute asjade kohta. Täieliselt ilmuvad nad ju koosoleku protokollis. Siin tähendan ainult paar tähtsamat üles, sest et ma liig pika harutamisega lugejat kardan ära väsitada: Kirjutatagu *väike* (sõnast *vähe*, mitte *veike*), *veised* (sõnast *vedama*), *katused*, *jänesed* (mitte *veiksed*, *katuksed*, *jäneksed*), tehtagu aga vahet sõnade *vennased*, *vennaksed* ja *vennakesed*, niisama *omased*, *omaksed* ja *omakesed* vahel; sõna *iialgi* kirjutatagu kahe *ii*:ga

(mitte *ialgi*; sõna on sõnast *iga g* hääle kadumise läbi sündinud. Üleüldise seaduse järel, millest varem juba jutt oli, oleks selle sõna õige kuju *eal*, kuid teda on hakatud pika *ii*:ga tarvitama, nõnda et sõna *iiäl* just niisama kõlab kui *liäl*; *ialgi* kirjutamisel ühe *i*:ga ei ole mingisugust põhja all, vaid see on kirjutamise viga).

Põrgu väravas.

Fr. Mihkelson.

(Järg).

Üksi see päästab selleks korraks Sarviku „vangiraudadest,“ et ta korraga kiiresti vähenema hakkab ja varsti täitsa ära kaob, nii et ainult „loigukene sinist vett järele suitsema“ jääb. Aga nüüd ähvardab Kalevipoeg:

„Küllap leian teisel korral
Sarvik-taadi sala urkad.
Kõidan kintsud kammitsasse,
Seon raudse sidemesse,
Et ei pääse põgenema,
Liikmesida liigutama“.

Ja just nagu Saaremaa „noore jumala“ ja kurjavaimu jutus, päästab ka Kalevipoeg põrgust vangistatud „hinged“ — kolm noort neidu...

Neljateistkümnendamas laulus töötatud põhjalik võitlus Kalevipoja ja Sarviku vahel ei jää mitte tulemata. Terveni kahes loos, 18-mas ja 19-mas, on sellest võitlusest, tema vastu valmistamisest ja tema järeldustest kõne. „Nõiakellukese“ abil on Kalevipoeg põrgu salajamatesse urgastesse sisse tunginud ning Sarviku sõjavägede hulgad võitlemises hävitanud. Pärast pikemat sõimlemist on Sarvik tahes või tahtmata sunnitud Kalevipojaga pale palet vastu heitlema. Ka siin jõi Kalevipoeg oma jõuu kinnituseks salamahti Sarviku nõiajooki. Nüüd oli Kalevipoeg nii hirmuäratav, et isegi Sarvik — see igavene „must“ — tema ees —

Tuli ksmbriat kahvatanud,
Lumivalge üle läve,

ning ärevuses eksikombel „rammu raugetavast“ kruusist jõi. Võitlus ise oli just sarnane, nagu Eesti orjapoisid seda kõige paremini tundsid:

Vanal viisil võtetie
Käsidela nludest kinni,
Võeti püksi värvelista
Kümne küüne kangusega

Keha võimu katsudela,
Veri valgus küünte alla
Sinipaisul sõrmedesse.

Seitse ööd ja päeva vältas otsustav heitlemine. Mõlemate võitlejate päältvaatajateks on „Linda-eide vari“ ja „põrgupere vanaeit“. Seitsmepäevalise kangutamise järele tegi Kalevipoeg otsust-andva sammu —

Sasis kinni sääрте paelust,
Sarviku põlve värvelist,
Tõstis teda tuulekiirul
Koonla kombel kõrgeela,
Keeruteles kümmekorda
Taadikest kui takutopsi,
Viskas võimu-rohke väega
Matsti! maha muruela;
Pani põlved rinna pääle,
Kamalaga kõrist kinni,
Kippus taati kägistama!
Võttis võõda niude ümbert,
Miska kurja kõitemaie.
Siisap vedas vaenumehe
Kütkes raua-kamberie,

Kõitis teda kammitsrauda,
Pani ahelate paelu
Käed ja jalad kütendusse,
Kõitis kolmandama kütke
Rõngaspidi kaela külge,
Neljandama niuetesse;
Kinniteles kütke otsad
Kalju seina seisamaie;
Veereteles vainult kivi,
Saunasuuruse, uksele,
Kuhu külge kaelukütke
Sidemela sõlmitte,
Rauda-krambil kinnitie:
Et ei Sarvik toasta sammu.
Kanda saanud kamberista.

Sarnases vähemeeltülendavas seisukorras hakkas Sarvik oma endist tegevust kahetsema ja nimetas armupalumistes Kalevipoega koguni omaks „armsaks vennaks“. Kuid Sarviku palvetest ja kirumistest hoolimata ei vabastanud Kalevipoeg teda enam, vaid veeretaskullakotid õlgadele ning lahkus „põrgueide“ sajatuste saatel altilmast.

Ka selles loos esinevad meile kuradi võitmise lugude harilikud lisaained: kavalus, kaljud, ahelad.

Ei peaks vist suuremat kahtlust olema, et need kaks „Kalevipoja“ jutustust ning Soome Juuttahaise lugu lähedalt sugulased on. Oma iseloomu poolest on nad aga just nendest harilikkudest Kavala Hansu juttudest, milledele teoorjade toorepoolne mõttekujutus õige kahemõttelise tähenduse on annud (Vrdl. Kalevipoja ja kolme neiu öösise pidu kirjeldust).

Lugulaulu kokkuliitmisel muutis Kreutzvald muidugi juttude välimist kuju ja, võib olla, pehmendas ka nende tooreid piirjoonesid.

Ülemal toodud näitused on nagu ühendavateks lülideks „Kalevipoja“ lõpuepisoodi ja „Kanteletare“ Looja ning Juuttahaise laulude vahel. Huvitav on see, et Eesti rahvakirjanduses ka „Luojan virsi“ taolised laulud leiduvad, mis seda Jeesuse vangistamise lugu hoopis teistel tingimistel ette kujutavad. Nimelt on setukestel terve tsükklus laulusid¹⁾, mis Jeesuse

1) Setukeste laulud, nr. 170—178, 540, 541, 1907. Ka leiduvad Lutsi pool nende laulude variatsioonid. V. O. Kallas, Lutsi Maarahwas, laulud nr. 131 ja 132.

kannatamisest ilma eest jutustavad ning mis Soome „Maarja laulule“ nagu järguks on. Nendes lauludes näeme, et kuidas Kalevipoeg kahel kujul — võitjana ja võidetuna — meile ilmub, nii ka Jeesus kõitjana ja kõidetuna esineda võib.

Nende laulude järele on Jeesus maailma ülevalpidaja ja kaitseja — pääasjalikult just astronoomilises, füüsilises mõttes. Jeesuse mõjul —

Sai üks ilma kui inne,
Sai päivä kui pääle,
Sai üks päivä pääle ilma,
Sai ago alla ilma,
Sai kuu korgehe,
Sai' tähe' taivahe.

(Laul nr. 174)

Teisest variatsioonist on näha, et tema —

Ezi taivast tugezi
Kullatsilla tungimilla,
Vazitsilla varbazilla.

(Nr. 175.)

Segastest laulu riismetest võib mõista, et Jeesuse ilma-hoidmise vastu kurat tööd teeb ning otsuseks on võtnud Jeesust ära hukata. Laulik jutustab:

Johtu ma Juudaste lävele,
Paganide paja ala.
Jesu säääl poiga hukati,
Vaga hinge vaivati,
Süvvä säääl hauda kaiveti,
Kuumä vett säääl keedeti.
Panti sinnä' ora' otselde,
Säksa väidze sällülde.
Sinnä' üks temä hukati,
Vaga hing vaivati,
Vezi pääle valeti.

(Nr. 170).

Neljas „surmalaul“ teisendab asja:

Näie tule ma kezälä,
Näi valu vanijal.
Jesu oll sällüle tuleh,
Palavah pahegooli,
Vahru' oll pääh, vaja' suuh,
Kümme sõrme köödüsih,
Kats kätt kammitsah.

(Nr. 173).

Niisama on järgmine variatsioon:

Jeesu oll üks sällüle tulila,
Varh oll vüöl, varvas suuh,
Kats jalga kammitsah,
Viiz sõrme vinnüsih.

(Nr. 174).

Nendes variatsioonides on juba kammitsad.

Alles siis pääsis Jeesus, kui Jumal-Isa ja Maarja taevast maha temale appi tulivad. Need võtsivad Jeesusel —

Ja siis oli maailm, mis vaheajal vist hukkumas oli, jälle päästetud.

Näitab, nagu kujutaksivad need Setu laulud Juuttahaise ja Looja lugu selle erandiga, et Juuttahainen jumala tõesti kammitsasse pani ja tulesse heitis või maa sisse mattis. See oleks Uue testamendi lugu Jeesuse kannatusest, surmüst ja lõpulikust pääsemisest, lugu ajutisest kurja wõidust hää üle.

Tähelepanemise väärt on see märkus, et Jeesuse piinamise paik just „Juudaste lävel, paganate paja“ juures oli.

Johtu ma Juuda lävele,
Saie Halva paja ala.

(Nr. 172).

Kas seegi ei tuleta Juuttahaise sepapada meele? Või on see Juuda nimetus niisama iseseisvalt piiblist võetud nagu Saaremaa vanapagana naise nimi „Pabiloona“ ning Setu lauludes ettetulev kuradi nimetus „Hiio“? Võib olla, et meil siin tõepoolest ainult ühise Eesti-Soome jutu variatsioonidega tegemist on. Siia tooks selgust ainult suurem teisendite kogumine ning nende põhjalik uurimine¹⁾.

Üks asi on aga kindel: jutud kurivaimu ja jumala vangitsemisest on tõesti Eesti rahva keskel liikumas olnud. Tahab ka kindel olla, et need jutud ristiusu mõju all tekkinud või vähemalt oma kuju põhjani muutnud on. Ja nii oleks siis Kalevipoja kaljule kinnipanemise lugu ainult üks sarnase jutu segasematest variatsioonidest, mida üksi teisenditega kõrvu uuri-des selgitada võib.

* * *

Seal, kus teatud nähtusi veel ühise teoria, ühise süsteemi järele jaotada ja korraldada ei võida, kus nende nähtuste suguluse küsimuses veel kindlusel ei olda, on seda parem, mida enam nende nähtuste näituseid ette tuua võidakse. Nende näituste hulgas võivad sisulikult ja vormilikult üksteisest nii lahkuminevad eksemplarid leiduda, milledes üksikult waadates miskisuguseid analogia või võrdluse tundemärkisid leida ei või. Kuid teiste näitustega üheskoos võib nende sugulus selgineda. Teised näitused võivad just vahelülideks olla, mis neid ühiseks perekonnaks kokku seovad.

Nii on ka rahvaste vana kirjanduse uurimisel sarnane näituste kogumine tähtis: mida enam meil analoogilisi juttusid või laulusid käes on, seda rohkem on lootust nende kõrvu-

1) Muu seas võiks neid Setu laulusid veel Vene vaimuliku rahvalauluga „О женѣ милосердой“ võrrelda, milles jutt niisama Jeesuse tulesse heitmisest ja ärapäsemisest on.

seadmisel miskisugusele kindlale otsusele jõuda. Ja praegu, kus selge otsuse pääle suurt lootustki panna ei wõi, on just parallelsete näituste rohkus meie pea-eesmärgiks.

Oleks tähtis ühe küsimuse pääle vastust leida: Kas ei leidu ka Põhja-Europa mitte-Soomesugu rahvastel, kelledega eestlased muinasajal kokku puutusivad, vanu juttusid, mis kangelaste, jumalate või kurivaimude kinnineedimisest, vangistamisest kõnelevad? Kas ei leidu sarnaseid legendisid skandinավlastel ja slaավlastel?

Laiem ja asjatundlikum uurimine annaks ehk rohkem materjali selle küsimuse kohta. Praegu võiksime aga ainult mõne üksiku sarnase jutu näituse pääle tähendada. Nii leidub kõige päält kaks isekeskis tihedalt kokku liidetud episodi Vana-Skandinavia kosmogonilistes legendides, mis juhtumistest enne praegust maailma ajajärgu, enne suurt jumalate ja inimeste hukkasaamist ning maailma uuesti sündimist jutustavad. Mütos, mis Semund Sigfussoni Vanema-Edda „Völu-spa“-laulu sisuks on, räägib järgmist:

Jumalatel oli alles õnnelik põli. Nad elasivad rahulikult, mängisivad konti, sõivad ja jõivad. Seal hakkasivad hiiglased rahu rikkuma. Pimeduse, kavaluse ja tigiduse jumal Loki sünitas kolm koletist: pool-sinise, pool-valge naisterahva Heli (Surma), hirmsa madu ja sõjamehe Fenriri. Pääjumal Odin kartis neid hirmutisi. Ta heitis ussi sügavasse meresse, Surma maaalusesse ilma, aga Fenriri needis ta kaljude külge. Kuid sellest hoolimata ei jäta hiiglased ja hirmutised oma võitlust veel järele: nad täidavad ilma vaenu ja surma mürgiga, katsumad koguni päikest ja kuud ära röövida. Viimaseid kihutavad kaks Fenriri sugust sõjameest alalõpmata taga.

See oli esimene episod. Teine järgneb kohe sellele. Ka tema jutustab veel jumalate ja hiiglaste sõjast.

Pärast seda, kui Loki valguse ja päikese jumala Balduri kavalusega ära tappa laskis, vihastasivad teised jumalad nii Loki pääle, et nad ta kinni püüdsivad ja tema ta enese poja soolikatega kaljude külge sidusivad. Tema pea kohal rippus madu, kelle mürk õnnetuma jumala palet mööda alla tilkus. Kuid igavesti ei pea ta ometi vaevlema. Valguse jumal on surnud, ilm peab uuesti sündima. Kuid selle uuesti-sündimise eel käib mäss ja möll: vend tapab venda, veri jookseb jõena, kolme aasta pikkune talv on päikese soojuse võimu kaotanud. Kõik negatiivlik võitleb positiivliku vastu. Kõik hävineb võitluses: jumalad ja inimesed surevad; hundid neelavad kuud ja päikest; maa vaob merde; ilm kaob tuleleekides. Kuid tulest tõuseb uus ilm ja uued jumalad.

Nagu näha, on see mütos lähemal Greeka muinasjuttudele kui Kaukasia legendidele. Siin on juba võitlus tule eest, tule nimel ja tulega esimesele plaanile tõusnud.

Iseäranis tähelepanemise väärt on ka see asjaolu, et meie ülemal toodud variatsioonid just Skandinaviast leiame. On paigad, mis nagu legendide tsentrumiteks, laialilagunemise kohtadeks saanud on. Neis kohtades asuvad rahvad ei võta välimisest elust suuremat osa; nende kodumaa looduslikud iseäraldused kaitsevad neid kõige võõra, vapustava, ümberlukkava eest. Sarnastele rahvastele on „tuhat aastat nagu üks päev“, kuidas piibel ütleb. See asjaolu annab nende vaimlisele elule iseäraliku konservatiivliku, alalhoidliku iseloomu. See avaldab ennast nende usuliste ja muude kombete visas kinnipidamises. Nii püsivad nende juures ka inimesesoo üleüldised legendid ja mütosed kõige kauemini muutumatalt alles ning mõjuvad aegade vältusel ikka uuesti ja uuesti oma ümbruse pääle. Sarnased paigad on India, Kaukasia ja Põhjamaal iseäranis Islandi saar¹⁾.

Esimesed Skandinavia rahvakirjanduse mälestused arvatakse IV. aastasajani p. Kr. ulatavat, kui poolsaarele Odin ja tema alamad Asad, s. o. sküthlased tulivad. Tulejate kodumaa oli Asaland ja selle päälinn oli Tanaisi (Doni) jõe pääl, nimega Asgoord. Juba muinasjutud ise näitavad, et kuidas jutud, nõnda ka nende tegelased Mustamere ümbrusest Skandinaviasse sisse on rännanud. XI. a. s. lõpul langesivad Skandinavia väikesed kuningriigid, endine paganlik - vikinglik elamiskord murdus. Daanis, Norras ja Rootsis algas ainuvalitsuse aeg — ja ühtlasi tungisivad siis ka esimesed ristiusu missioonärid Skandinavia laantesse. Paljud endise „hää aja“ poolehoidjad taganesivad uue eest kõrvale ja asusivad Islandile. Sinna põgenesivad kõik, kelledele endine korq eluvõimalust tähendas, nagu paganaaja preestrid, sõjakad vikingid - röövlid, kes kodumaal valitseva korruga rahul ei võinud olla. Sääl on vanad paganaaegsed mälestused ka alles hoitud — kuni meie päivini.

Vanadel eestlastel oli skandinavlastega palju tegemist ja lähedane läbikäimine kaubitsemises ning sõdimises. Eesti rahvakirjanduses võib Põhja-Germanlaste mõju sagedasti tähele panna. Tuletame ainult Taara ja Thori nime meele. Palju motivisid oleme säält saanud. Miks ei või siis ka „Kalevipoja“ lõpuluugu Skandinavia mõju all sündinud olla? Peame ka selle loo müstilikku ning osalt romantilikku iseloomu, mis Eesti

1) Olgu möödaminnes tähendatud, et Schelley oma „Prometheus unbound'is“ kahte esimest nimetatud legendide tsentrumi ühendada katsus ja oma draama tegevusekohaks olemata paiga „India Kaukasia“ — Indian Caucasus'e — võttis.

põlluharivale rahvale koguni võõras pidi olema, silmas. Teorja põrgu kirjeldus ei peaks paruni mõisa õuepildist palju lahku minema. Niisugusena ilmub põrgu ka tõesti „Kalevipoja“ 14-mas loos, kus temast järgmine realistlik kujutus antakse:

Õues seisid seitse aita . . .	Kuues keeduvilja aita,
Üks oli aita rukkid täis,	Seitsmes aita searasva,
Teine aita kesvasida,	Keedurasva pakku täis.
Kolmas aita kaeru täis,	Taga õues olid laudad,
Neljas täidetud nisuga,	Karjalajuste korterid. . .
Viies aita linnaksida,	

„Kalevipoja“ lõpulaulu põrguloos räägitakse aga kaljustest ning raudsetest ahelatest. Kõik see juhatab Skandinaaviasse, Põhjamaa vägevamate loodusepiltide ning vägevamate karakterite poole.

Teine ülesseatud küsimus oli: Kas ei leidu ka slaavlastel, kelledega eestlased muinasajal kõige lähedamalt kokku puutusivad, meid huvitavast muinasjutust oma teisendit?

Eespool juba tähendasime, et kuradi ja kurivaimude vangistamise lood ka piiblile omased on. Huvitavad on need legendid, mis venelastel nende lugude, Nikodemuse evangeliumi ¹⁾ ja oma ajalooliste juhtumiste kokkuliitmisel sündinud on.

(Järg tuleb.)

Jakob Tamm ja tema luuletused.

A. Jürgenstein.

(Järg).

Väike-Maarjas elas Tamm 14 aastat. Tema välimine elukäik oli ka siin lihtne ja vagune, nagu mujal. Tamm pühen- das kõik oma jõuu Väike-Maarja kihelkonnakoolile, mida tema siin iseseisvalt juhtis ja hää kuulsusesse tõstis. Alustuses oli ta koolitöös, üksi pärastpoole laienes kool ja Tamm võis omale teise kooliõpetaja abiks võtta.

Oma ametivendadega ja rahvaga sai Tamm hästi läbi. Ta oli õiglane, auus ja otsekohene, ilma uhkusetä, sellepärast meeldis ta igaühele. Ka kooliülematega, inspektoritega ja õpetajaga sai ta kaunisti läbi. Tema, kooliõpilased mõistsivad ühetasa hästi emakeelt ja riigikeelt, iseäranis hästi Vene keele grammatikat ja ajalugu. Tamme töö hää tagajärje aluseks oli ustav ja visa hool. Koolipidusid, jõulupuid jne. toime panna,

1) Nikodemuse evang. tundsid venelased mitmes variatsionis. V. näit. И. Порфирьевъ, Апокрифы Новозавѣтныя.

ülepää välimist hiilgust ja oma võimise näitamist ei armastanud ta mitte.

Et Tamm ise sooja usulise tundega mees oli, siis oli ka aru saada, et usuõpetus tema juures halb ei olnud. Vaimulikud revidendid olivad tema kooliga rahul, muud kui ligemat läbikäimist tema ja õpetaja vahel ei tekkinud. Tamme laitmata eluviis, tööusinus ja kaine meeoleolu sundisivad temast lugu pidama, kuid tema rahuline iseteadvus ja vähe allaheitev iseloom ei meeldinud nähtavalt seal, kus aastasadade jooksul orjameelsusega harinetud oldi. 14 aasta jooksul on Tamm ühe ainsa korra katsed teinud õpetaja jutule minna. Ta tahtnud eestrepist kirikumõisa pääseda, milles teda aga teenrid takistanud ja kuhugile tagatrepi juure juhatanud. See haavanud Tamme. Ta pöörnud ümber ja läinud koju. Edaspidi õiendanud ta kõik asjad vaimuliku kooliülemusega kirjalikult ehk saatnud ametivenna, teise kooliõpetaja, asju talitama.

Kui suur lugupidamine ümberkaudsel rahval Tamme vastu oli, kes sugugi lugupidamist ei püüdnud, kelle iseloomus ka iga libedus ja ladususki puudus, näitab järgmine juhtumine Vao valla volikoguga. Kellegi ettepanekul oli Vao valla volikogu sügisel 1905 otsuseks teinud, palka, mis vald Tammele maksis, 192 rbl. 52 kop., maha võtta. Arvati, et tal palka liig palju olevat. Kuid kui sellekohane volikogu otsus rahva seas tuttavaks sai, käis avalik arvamine valla isadele nende kokkuhoidmise pärast nii ägedasti pääle, et nad sunnitud olivad, oma otsust tasahillukesi revideerima ja muutma, ilma et Tamm selleks ise vähematki sammu oleks teinud. Palk jäeti endises suuruses edasi, kuid taganemiseks ehtasivad omale targad vallaisad ülitoreda silla: otsustati kooliõpetaja Tammele palka edasi maksta, kuid selle tingimisega, et ta iga aasta volikogule aru annaks, mis ta oma palga rahaga teeb.

Niihästi otsus, kui ka selle pärastine põhjendatud muutmise äritas Tamme väga. Esimeses ägeduses kirjutas ta kohe koolide inspektorile ametist lahtivõtmise teadustuse, jättis selle aga viimaks ametivendade tungival päälekkäimisel ära saatmata.

Tamm oli Väike-Maarja kooliga nii kokku kasvanud, et ta mitmed pakkumised, paremate kohtade pääle minna, tagasi lükkas. Nii pakkus temaale Eesti Nooresoo Kasvatuse selts Tartus oma asutatava gümnaasiumi ettevalmistamise ja esimeste klasside juure kohta, kuid Tamm ei tahtnud vanast paigast lahkuda. Kui ta kutse sai Tallinnasse palju paremate tingimistega algkooliõpetajaks minna, võttis ta esiti kutse päälekkäimise pääle vastu, selle tingimisega, kui tema juba haiglane

tervis paraneb. Kuid varsti tähendas ta oma naabritele, et ta mitte Tallinnasse ei lähe

Läbikäimist oli Tammel Väike-Maarjas suurelt osalt kahe teise luuletajaga: Peter Jakobsoniga ja Jakob Liiwiga, kellest esimene juba enne teda suri. Tamm on tema mälestusele mitmed laulud pühendanud, mis sõbralikust vahekorrast kahe luuletaja vahel tunnistust annavad. Veel enam ligines ta pärast Jakob Liiwile. Läbikäimine mõtteosalistega, luulearmastajatega pidi Tamme Põltsamaal natukene uinunud luulevaimu jälle ergutama.

Juba uuel aastal 1893 Põltsamaal ärkab lauluhimu Tammes õige palavalt. Näha on, et kolmeaastane kesaaeg kasuta ei ole olnud, ja et ta siis tõesti „rammu vaimukäigile“ oli korjand, nagu ta 16. sept. 1890 kirjutas. 26. jaanuaril 1893 luuletab Tamm keset külma talvet nii elurõõmsa kevadelaulu, et sellest silmapilgul välja paistab, et oodetud „luulesäde“ sisse löönud on. Laulust paistab niisugune ihu- ja hingetervis välja, niisugune nooruse erkus, nagu harva tema töödest mujalt. Järgmistest salmidest võib küll vaevalt harilikult müstikalist raskemeelset Tamme ära tunda:

„Kilin-kölin.“

Täis õiehilgust aas on nüüd,

Ja igal pool on hõiskehüüd:

Ilm virvendab ja voogab.

Ma vaatan, kuulau aasa pääl:

Kõik õhk on nagu ainus hää!:

Ta heliseb ja hõogab.

Mis kõrv mull kuuleb, silm mull näeb,

See lennul hinge sisse läeb:

Sääl kilin, kölin, sära.

See eluküllus rusub mind;

Mull lahti, lahti tikub rind,

Et koormat heita ära.

Hää! hinge põhjast üles keeb,

Vaim ilukoorma laulaks teeb;

Laul välja saata vaja . . .

Ja hää! teega, mis aasa pääl,

Nüüd sulab kokku minu hää!:

Üks kilin, kölin, kaja“.

Veel paar laulu veebruaris, „Varjatud varandus“ ja muinasjutt „Hundiloomine“ on Põltsamaa pärandus. Siis tuleb pikem vahe, kuni 14. juulini, millal väikene laul „Räästas“ on luuletatud. „Esimene laul Väike-Maarjas“, on Tamm ise selle laulu alla tähendanud. Ja üle 20 laulu on 1893. aasta viimane pool Väike-Maarjas sigitanud. Nende seas on mitmed suuremad, nagu „Sonetid Ehavere mäele“, 15 sonetti, mis oma vormi poolest vististi kõige enam kordaläinud sonettide hulka

võib arvata, kui ka nende sisuks kaunis igavad mõttemõlgutused on, mis luuletajale meele ärkasivad, kui ta esimest korda oma uue kodu vana Hiiemäe otsas käis. Keerulisele, Eesti keele iseloomu vastalise soneti vormile, on Tamm niisama vähe õiget elu sisse jõudnud puhuda, nagu iga teinegi, kes Eesti tundmusi selle liistu pääle on katsunud koolutada. Vormi poolest sile, kuid sisu poolest ka venitatud ja igav, on tema selle aasta lugulaul „Röövli häätegu“, kus sellest jutustakse, kuidas Rummu Jüri rendiviija talupoja käest metsas raha ära võtab ja mõisaherrale kviitungi viia laseb, et tema raha vastu on võtnud. Mõisnik, kes Jüriiga ligemalt tutvust ei taha teha, tunnistab ka omalt poolt rendi tasa ja tagasi-tuleku teel annab Jüri mehele raha tagasi. Paremini korda läinud on rahvalaulu toonis kirjutatud mõistulugu „Kirp ja inimene“ ja „Pinulõhkuja“. Kirp oli vangistatud kangelast seitse aastat söönud. Kui kangelane käed vangist valla sai, kihutas ta vereimeja eemale, kes aga seda oma eesõiguse rikkumist väga tooreks tembuks pidas ja ütles:

„Küll on jäme see jäledus,
 Härra vastu häbemata!
 Vaata ei klasside vahedest,
 Seisustest ei, sõge, hooli!
 Ihu tema hoiaks omale,
 Kasupüüdvalt kinni kataks.
 Tohi enam tõtata
 Sõbralikult tema selga —
 Küsimata ta küünistab.
 Kes ennast hoiab alandusest,
 Kartku see kokkupuutumist,
 Seda enam tutvaks saamist
 Selle tolaga toorega
 Südameta söödamaaga!“

Vanal toonil on veel „Sõimaja“ kirjutatud, teised uuemas harilikus Tamme neljareaga salmides. Nad sisaldavad enamiste ilusaid ilmade kirjeldusi aastaaegade järele ja nendekohast inimese tuju. Muinaslooline on „Kalda haldijas“ ja müstilised-romantilised „Kivi kaldal“ ja „Elustamine“. Viimases laulus rändab luule võtmega mitmetuhandes ilmas-leitavas elukujus ümber ja katsub nende uksi avada. Kus tal see korda läheb, sealt hüüab ta igalt poolt võimsa vägimehe ärkama:

„Ja sõjavägi sünnib, ning täidab ilma täis;
 Saab elu iga kuju, kus luule külas käis“.

1894. aasta luuletustest paistab üks lugulaul üle teiste välja, mis Jakob Tamme tema võimise tipul näitab. See on lugulaul „Merehaldija abikaas“. Laul on viies osas vahetava mõõduga kirjutatud. Esimeses osas hoiatab isa õhtul rahutumalt sängis lamavat poega merenäki eest, kes teda

vette avateleda. Poeg tunneb nimelt igatsust mere ja tema kohamise järele.

Poeg: „Käik merel kurbdust mulle tõi —
Ma soovin jälle veele . . .
Mu süda vaikida ei või —
Taat, luba sa mind teele!“

Isa: „Sull kõrvas pole merehää!,
Vaid hukatuse hüüe.
Sind kutsub näkk, kes laente pääl,
Tal sinu järgi püüe“.

Teises osas kujutab laulik igatsejat noortmeest merekaldal, kelle haiglane meeleolu kuuvalgel vahutavatel laeneturjal meeldivat mereneidu näeb, kes teda meelitab:

„Tule, tule, armas mees,
Mereneid sa võta!
Kas sull süda külm on sees?
Tungivamalt tõtta!“

— — — — —
Neiu kiirul vette kaob,
Noormees hüppab järgi . . .
Vesi kerkib, vesi kaob —
Uhab kiva, märgi.“

Kolmas osa kirjeldab nooremehe õnnelikku elu merehaldija lossis. Kuid mehele ei meeldi, et tema ilus abikaasa igal neljapäeval salaja ära käib ujumas. Mees tahaks teda seal näha, aga haldijas hoiatab, sest nägemise korral ta upuks ja sureks. Selle hoiatuse pääle

„Murelikult läheb kõrva mees,
Vaatab maha;
Sala valu temal hinge sees —
Paha, paha!“

Neljandas osas sipleb mees kahtluse ja uudishimu võrgus, mis teda vastu keeldu suplevat abikaasa salaja ukse piilu vahelt vaatama sunnib. Ta näeb, et naene alt poolt kala on. Sellel silmapilgul on aga ka kõik kadunud ja mees uppunud.

Viies osa, kõige võimsam ja ilusam, viib lugeja uuesti merekaldale, kus leinaja isa poega otsib. Olgu see ilus osa täielt üleval, et Tamme tema luulelise loomu tugevamast küljest näidata:

1. „Kes kõnnib mere kalda pääl,
Kus kajakate kisa?
Eks otsi oma poega säääl
Veel valus vaevlev isa.
2. Ta uidab, astub, vaatab, näeb:
Maas on säääl surnukeha . . .
Ta raskel sammul sinna lääb,
Et talle hauda teha.
3. Ta tunneb poja sedamaid,
Ja langeb sinna maha,
Ei kuule enam kajakaid,
Ei kuule laente kaha.
4. Säääl laene tuleb, liiva toob,
Ja kohab, kaebab, nutab . . .
Ta kandme surnu katteks toob
Ja uue järgi ruttab.

5. Küll on tal palju, palju tööd,
Mis edenema visa:
Ta kannab liiva päevad, ööd,
Et matta poega, isa.

6. Kuid karja kaupa kajakad
Need kaldal tralli lõövad,
Nad liivakatet lõhuvad
Ja oma saaki söövad“.

See laul on haruldase tundmusega ja õnnega kirjutatud. Tamm on siin omas elemendis: surelikul ei lähe mitte korda viimsete saladuste eest linikut tõsta. Katsub ta seda, on see tal hukatuseks. See vana motiv, mis nii mitmes ja mitmes rahvaluules muutub ja ennast teisendab, on siin vormilusa ja mõjuva kuju leidnud. Tähelepanemise väärt on, et Tamme tihti ühatooniline ja igav salmimõõt siin õige elavalt igakordsete tundmustele muutes alla heidab ja meeldivat mitmekesidust loob.¹⁾

Ülepää on 1894. aasta Tammel üks kõige viljakamatest, mitte üksi arvu vaid ka tuuma poolest. Sellest aastast on veel müstiline „Ettetähendus“, kus surnud inimese vaim puusärgitegija juures öösel ust lõgistamas käis, kuna kirstutellija hommikul tuli öösel-surnud mehele puusärki viima. Sellest aastast on ka tähelepanemise väärt laul „Kaldavaht“, suur kivi jõe ääres, kes armastusest näkineidude vastu põleb, kes öösetel tema ümber tsõõrimängusid käivad tegemas. Niisama on Tamm 1894 ka tuttava Pushkini luuletuse „Muinasjutt kalamehest ja kalakesest“ ümber pannud ja palju väiksemaid laule loonud, muu seas ka mitte väga õnnestanud rahvajutu „Pisuhänna kinnipanek“.

1895. aasta toob suurelt osalt ümberpanekuid Pushkini ja Koltzowi järele, kus iseäranis midagi silmapaistvat ei ole. Ka 1896. aasta algab ümberpanekutega, aga suvel koolide vaheajal ilmuvad mõned ilusad algupäralised laulud, nagu „Vesineitsi“, „Õnnevalamine“, „Lossivaim“, „Suits Ehavere mäel“, „Nõiutud riik“, „Kalapüük pühade ööl“, „Varanduse vaht“, „Sikk“, „Eksituses“ — kõik, nagu juba päälkirjad näitavad, muinasjutud ja ained müstilise alusega. Müstiline joon läheb Tammel vanadusega ikka väljapaistvamaks.

1897. aasta toob suurelt osalt ümberpanekuid Maikowi ja Nekrassovi järele, aga ka algupäralise түseda-naljaka „Kurja küüsis“ (Kas tunned Marti Mädasoost?), kus mees vandumise ja kirumise tõbest arstitud saab, kui ta hobust hilja metsa viies kirub ja kurjad vaimud teda tõesti mööda sood hakkavad taga ajama. Soe ja meelitav juunikuu on paar jaanipäeva laulu targata lasknud, millest üks naljaka salmiga lõpeb, mis Tamme pikalisest ja rahulisest iseloomust paari

1) Ainukene realistiline kahtlus, mis siin looduseeadlisest küljest tõuseb, on see, et kajakad minu teada mitte raipesööjad linnud ei ole.

sõnaga õige kena pildi annab. Laulul on päälkirjaks „Vana poisi kimbatus“. Laulik kõnnib jaaniõhtul ja kuuleb jaanitule äärest neiude ja peiude kilkamist:

1. „Ma kuulasin ja kõnnsin
Ja tundsin kadedust:
Ka minu südamele
Veel meeldib elust.
2. Ma astusin ja mõtlin:
Käib rõõmu kannul nutt.
See mõte oli mulle
Kui vaigistuse jutt.
3. Ma läksin kohe koju,
Sääl ootsin uinumist,
Kuid nagu läbi une
Ma kuulsin kilkamist.
4. Ma pöörsin teise külje —
Kõrv kuulas: tiksuh uur!
Ma mõtlin: ilm on hukas
Ja kiusatus on suur!“

1898. aastal leiame Tamme järele jäänud kirjadest vähe laule. Suuremad katsed on „Ronga Mats“, kes ennast mõisa vabatahtlikult kubjaks pakub, „Vana kaev“ ja mõned väiksemad. Vist ei eksi ma, kui arvan, et Tamm suvel 1898 Heine laulude kallal töötas. Ühel suvel — aastanummert ei ole ta lauludele juure lisanud — töötas ta Väike-Maarjas umbes sellel ajal Heinrich Heine „Buch der Lieder“ kallal, ja on need laulud pea kõik ümber pannud ja puhtasti väljaandmise jaoks lehtedele kirjutanud. Ma mäletan ka, et ta umbes sellel ajal minule oma töödest proovisid saatis. Heine laulude ümberpanek on temal üleüldse kaunis korda läinud, siiski eksitab vahel kangesti tagaaetud mõõdu- ja riimipuhtus, mille läbi otsitud ja kruvitud ütelsi ette tuleb, mis mitte Heine loomu kohased ei ole. Nagu teada, käis Heine mõõdu- ja riimiga õige vabalt ümber, Temal oli pääasi tundmuste õige tabamine ja mõtete selgus, mis riimiotsimisel mitte kannata ei tohtinud.

On ka muidu põhjust arvata, et Heine laulude ümberpanek 1898. aasta ümber toimetati. Nagu eelminevast aastast näha, oli Tamm nüüd õige töövõimeline ja töölustiline. Sellel (1898) aastal üles tähendatud laulude kogus puuduvad aga suviised tööd. Järgmised kolm neli aastat on Tamm isearalise hingelise surve (Depression) all, mis 1899 algab ja 1903 aegamööda lõpeb, kus ta vähe suuremat ja plaanilist tööd on teinud, kus ta vist vaevalt ka niisuure töö kallale asus, nagu Heine laulude ümberpanek. (Lõpp tuleb.)

Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete nekrologid.

Kooliõpetaja Peeter Org.¹⁾

Tema kodupaik on imekaunis „Viitina mäekolk“ Rõuge mägisel maal Haanja piiri ligidal. Siin Mõlo talus tuli ta 7. juunil 1849 ilmale. Tema isa oli „kubjas Tannil Org ja ema Matli sündinud Saar“. Nii loeme Rõuge ristimiseraamatust. Vanemad olivad verivaesed inimesed ja ei jõudnud poja harimiseks midagi kulutada. Aga teadusehimuline vaim ei jäänud siiski mitte põrmusse roomama, vaid ajas iseõppimise kaudu omale teeraja valguse poole, kui teerada ka mitu imelist keeru tegi. Oru noorpõli langes aja sisse, kus J. Diesweld'i „Missioni-Leht Jummalale rigi väljalautamisse tööst“, Paistu õpetaja W. Hansen'i „Missioni-Tö Tamuli rahva seas“, iseäranis aga J. W. Jannsen'i „Pagganate õ ja koit“ ja „Missionär ehk sõnnumed pagganatest“ misjoni vaimustust loitama sütitasivad ja meie maalt anderikkaid kasvandikka Leipzigi misjonikooli otsiti. See tuli hakkas ka noore edasikiskuva Oru külge ja temas tõusis mõte, kas siit viimaks tee ei avaneks, et aga edasi õppida võiks. „See oli ühel sügisel päeval 1868“, kirjutab Oru kauaaegne sõber J. Kurrik, „sääl seisis noormees, sinine särk seljas, Rõuge õpetaja toas alandlikult, häbelikult, tema silmist aga paistis üks vaigistamata igatsus välja. Ta igatses lendu pääseda ülespoole, tarkuse poole. Aga nõuu ei hakanud. Aga „vaim ajas teda“. Ta oli kirikuherra palvele tulnud: ta tahta misjonäriks välja õppida, kas ehk õpetaja herra kedagi armulist inimest ei teaks leida, kes teda aitaks? Õpetaja teadis ütelda: teises kolmandas kihelkonnas olla üks rikas ja häätegev proua. Ta kirjutas ja andis noorele mehele soovitusekirja kaasa ja lootuse tiivul tõttas noormees minema... tuli aga mõne päeva pärast hoopis kurvalt kirikuherrale teatama: proua ei olevat teda jutulegi võtnud“. Mitte sammu ei olnud ta neil eksisõitudel edasi saanud. Sääl kinnitas teda Rõuge kõster Sperrlingk ja andis nõuu misjonäriks saamise mõtte päris katki jätta. Koduski olevat „misjonitööd“ teha, kui aga tegijaid oleks. Üheks niisuguseks tegijaks tahtis nüüd Org saada. Ta hakkas oma käe pääl õppima. Aga raske oli edasi jõuda. Õpeabinõuud puudusivad sell ajal täiesti ehk olivad ütlemata waewased. Õnneks ei unustanud Rõuge õpetaja Fr. Hollmann sügisest

¹⁾ Peeter Oru elulooga ühes pidi ka tema pilt ilmuma, ei ole aga selle numbri trükkimise ajaks tagasi jõudnud ja ilmub sellepärast lähemas numbris.

juhtumist. Kui ta kuulda sai, et Org „koolmeistriks“ tahta õppida, ärkas temas osawõtmine. Hollmann oli muidu kareda loomuga mees, aga soe rahvakooli sõber. Tema hakkas noorele mehele eraõpetust andma ja aitas teda mitmes teaduses jalule. Vaevalt võis ka vastuvõtlikumat õpilast mõelda. Hollmann jutustas pärastpoole: „Peeter Org sõi Ladina keelt oma sisse nagu leiba“. Pea võis õpetaja oma agarat õpilast tarvitada. Rõuge kihelkonna-kooliwalitsuse protokollide järele oli Org „1869/1870 koolitalvel Viitina Kistimäe kooli pääl teiseks kooliõpetajaks“, aga ainult „esialgselt“ (provisorisch), nagu rõhuga tähendatakse. Vist ei usaldatud veel mitte õieti tema võimist. Aga pea võitis tema kooliwalitsuse lugupidamist. 1870—1872 pidas ta Haanja Plaksi ja Ihatse koolis ametit. 1873 laienes jällegi tööpõld: teda valiti Rõuge kihelkonna-kooliõpetaja abiks. Seega sai tema kahe mehe ligikonda elama, kes tema kanget õppimisehimu iseäranis aitasivad kustutada. Teist, Rõuge õpetajat F. Hollmanni nimetasime juba, kes endisel viisil Orgu toetas. Küll lahkus pea Hollmann Rõugest. Sügise 1873 läks tema Tartu vallakoolmeistrite seminari juhatajaks. Aga pärast viis elutee mõlemad jälle ühte, ja vahe pääl leidis Org ootamata kombel uue osavõtliku aitaja. Rõuge mõisa pärisheerra Oskar von Samson andis temale mitmes teaduses õpetust edasi, iseäranis täienes aga Org selle kunstiarmastaja ja muusikatundja mehe juhatusel viiulimängimises. Lahkus, mis mõlemad tähendatud mehed Orule üles näitasivad, mõjus kestvalt tema meeoleolu ja ilmavaate pääle. Siit võttis algust ja selgub ka Oru poliitikaline seisukoht, mis 1905. aasta sügisel kaugemal seisvaid imestama ja võõristama pani: P. Org oli vist ainus Eesti soost ja Eesti meelne liige Balti konstitutsioonilises erakonnas.

Viis aastat jäi Org Rõuge kihelkonnakooli töösse. Siis — 1878 — kutsus direktor Hollmann oma endise kaastöölise koolipõllul Tartu seminari kooliõpetajaks. Sellega pääsis Org Baltimaa vaimlise elu keskk kohta, mis just sell ajal iseäranis valjusti tuksus ja laenetas. Oru vastuvõtlik ja jänunev vaim võis selles külluses silmanähtavalt kosuda. Päälegi avas väljamaa teekond säälse rahvakooli ja uuemate õpeviiside tundmaõppimiseks uue maailma. Konverentsidel, mis seminar endiste õpilastega toime pani, andis Org oma nähtustest aru. Oru ja tema kasvandikkude vahele tekkis südamelik side, mis ka siis ei katkenud, kui algav venestamine 1887. konverentsidele ja seminarile enesele järsu lõpu tegi. Mujalgi ju oli võimalik kokku saada. Iseäranis sai Eesti Kirjameeste Selts niisuguseks kogumisepaigaks. Kui sinna 1881 lõhe tekkinud ja sennine juhatus seltsist lahkunud oli, leiame Orgu nende väheste aru-

kate meeste seast, kes seda teoviisi õigeks ei kiitnud. Tema jäi ise seltsi ja kogus mõtteosalisi seltsi, et nende abil viljakamat tegevust seltsis ette valmistada. Päälegi tõukasivad ajad ja olud tagasihoidliku koolimehe vasturinna ehk opositsjoni juhi nähtavale kohale. Elavalt seisab see vanematel osavõtjatel meeles, kuidas araks peetud kooliõpetaja kuskilt kaugest nurgast väsimata sõna palus, sõrm ikka püsti nagu tikk. Alati oli tunda, kui väga vastumeelt Seltsi juhtivatel meestel tema teravad küsimised ja seltsi elu südikad arvustused olivad.

Seminari kinnisulgumise läbi jäi Org ilma kohata, nagu teisedki kooliõpetajad. Vahe pääl oli tema aga tuttavas usu-teaduse prohvessoris Alexander von Oettingen'is uue mõjuka soovitaja ja toe leidnud. See aegadest ja oludest arusaaja mees oli Saksa Abiseltsi niikaugemale viinud, et tema üleval Peeterburi mäe pääl endise seminari kõrval Eesti keelse „Aleksandri-kooli“ käima pani, iseäranis kõige vaesemate linna laste tarvis. Tema vabameelsus ja kristlik armastus ei suutnud mitte osavõtmatalt päält vaadata, kuidas kõrgemate seisuste teenistuses olevate inimeste lapsed uulitsa poris üles kasvasivad ja säält kehalikult ja hingeliselt eluksajaks rikkeid pärisivad. A. von Oettingen kutsus lugupeetavaks saanud koolimehe P. Oru „Aleksandrikooli“ juhatama. Sellega pääsis Org raskest leivamurest lahti ja rõõmuga ja armastusega asus tema oma koolis tööle. Sest A. von Oettingen oli tark mees, kes teadis, et iga asutus ainult siis kosub, kui tema juhile iseseisvust lubatakse. Teravalt astus tema igale katsele vastu, mis Oru koolitööd võõra liistu järele püüdis paenutada. Ja aeg andis A. von Oettingen'ile õigust. „Oru kool“ — nii hüüti Abiseltsi õpeasutust — kasvas ja õitses, edenes ja laienes neljaklassiliseks. Siis aga tuli pööre, mis Oru elujõudu ja töördõmu murdis. Vana Oettingen lahkus Abiseltsi juhatusest. Uued „vaaraod“ tulivad, kes „Joosepit“ ei tunnud. Mis tarvis talupoegade lastele, päälegi veel karjaskäijatele, neljaklassilist kooli? See rikub ainult ja teeb tõrkeks. Vaja kooli õpekava kõvasti kärpida ja haridust alandada. Nagu haavatud metsloom sõdis Org oma „lapse“ eest. Kuis tohtis Saksa Abiseltsi koolijuht nii iseteadev ja isemeelne olla ja veel vastu panna? Nad kangutasivad tema välja. Süüks anti temale venestamise poole kaldumist ja graviterimist, sellesama Orule, kes 1891 venestamise ülen-damiseks toimepandud laulupeo komitees kulupää Frantzeniga venestamise vastu oli julgenud opponerida, ainuüksi, sest et mõjukad „seltskonna toed“ kasulikumaks pidasivad vaikida.

Veel jäi Orule Abiseltsi vaestelaste ja tööta tööliste kodu juhatus ja ilus korter ja aed endise seminari krundi pääl. Ka säält viskas mõjumeeste omakasu ja võimupüüd mehe uulitsale,

kes 35 aastat neid ihust hingest oli teeninud. Just selle raske langemise ajal jäi ka Oru ustav eluseltsiline põduraks, kelle abil ja nimel tema veel kord vanas eas uuesti otsast päale tahtis hakata. Ta avas üürikorteris ilma vähema välise toeta erakooli — „Katharina Oru“, nagu ta vahel naljatas, et täiesti mitte leiva puuduse küüsi sattuda. Siis suri naene. Jõud oli otsas. Oktobrikuus 1907 pidi vana koolimees aastakümnete tööpaigast lahkuma. Ta läks Volmari seminari usuõpetuse ja Eesti ja Saksa keele õpetajaks, et rahulikult, kui ka mahajäetud ja üksinda, viimseid eluaastaid mööda saata. Aga neidki ei saanud temale enam osaks. Pea tõivad ajalehed sõnumi, et Peeter Org surnud on. 22. märtsil 1908 oli tema Volmaris hinge heitnud, lahutatud omast maast ja rahvast. Vähemalt tema viimast soovi täideti. Surnukeha toodi Tartu ja maeti Emajõe kõrge kalda pääle maha. —

Nagu Peeter Org peaaegu asutamisest lõpuni „Eesti Kirjameeste Seltsi“ liige oli olnud, nii leiame tema nime ka „Eesti Kirjanduse Seltsi“ asutajate seast. Juba sellest võib arvata, et Org alati Eesti keele ja kirjanduse käekäigust elavalt osa on võtnud, isegi kõige kurvemates oludes, kus raske oli, pääd püsti hoida ja loota. Ka siin ajas teda kõige päält ühes tõmbama tema koolituppa sündiv ja kooli vastu hõõguv süda. Org ei eksinud iial ära ääreta ettevõtetesse ja theoretiseerivate arutustesse. Tema küsis ikka ja alati: Mis laastud langevad selle juures kooli valgustuseks ja nooresoo soojenduseks maha? Ta hoidis oma jõudu kokku ja vaatas ikka ühe sihi poole. Nagu tema konverentsidel sagedasti koondamise õpetusest ehk koncentratsjonist on kõnelenud, nõnda koondas ja koncentreeris tema ka keelelistes ja kindluselistes püüetes. Kõik, mis ta on kirjutanud, kasvas koolitoast välja ja sihtis ladvaga jälle koolituppa tagasi.

Veel seminari ajasse ulatab tema esimene kirjatöö „Väike kirjaõpilane“ (1886), mis pärast C. R. Jakobsoni „Uue Aabitsaraamatu“ jälle tähtsat sammu edu poole tähendas ja kaua Eesti aabitsate eesotsas sammus, nii hästi senni Eestis tundmata ilusa tehnilise külje poolest, kui ka õpeviisi täienemise varal. Vist ei eksi meie, kui arvame, et „Kirjaõpilase“ kasukoht seminari kõrval asuv harjutusekool väikeste laste tarvis oli, mida Org juhatas.

Nõndasama on „Kirikulaulude kogu“ koolilaste tarvitamiseks koolipalvetel ja koralide õpetamisel välja valitud. Et raamat tuntavat puudust täitis, selgub sellest, et pääle esimese trüki 1893 veel teine trükk pidi ilmuma. Laulude väljavalikul sai Org Tallinna-keelse Lauluraamatu kisendavate vigadega ja puudustega põhjalikult tuttavaks ja katsus laulusõnu ise parandada, nii palju kui võimalik oli. Kui 1895. aasta „Vaimulikud laulud ehk Tallinnakeelelise kiriku

lauluraamatu proov" trükist ilmus, kirjutas Org tema kohta terava ja põhjaliku arvustuse, mis „Oleviku“ 18 numbrist läbi ulatas. Tema juhtsõna oli: „Alles kõigeparem on rahvale paras“. Aga „kõigeparemaks“ ei võinud Org uut Lauluraamatut kuidagi mitte pidada, ei sisu ega koore poolest. Muudes maades oleks niisugune agar ja asjatundev kaastööline, nagu see arvustusest välja paistis, kahe käega Lauluraamatu komiteesse võetud. Meil seda teha ei mõelnud keegi, kus „vaimulikud asjad“ õpetajate eesõigus öeldakse olema ja mitte-vaimulikka ehk laiesid hoolega neist eemale hoitakse. Üksainus pilk meie vaimuliku kirjanduse pääle näitab kohutavaid tagajärgesid: kängunemine ja täieline ikaldus või vesioksi ja väätkasvusid.

„Kirikulaulude kogule“ järgnes 1898 „Palvuste kogu koolide tarvituseks“. Päälkiri avaldab Oru väikest nõtrust, oma „Võru vellede“ murrakut salamahti Eesti kirjakeelesse toimetada. Org kui sügava usulise tundega iseloom paneb suurt rõhku palveelu pääle. Aga palvemõtted olgu ikka „selged, kindlad, lühikesed, täielikud ja laste mõtete kohased“. Õigest koolipalvest loodab tema kasvandikkude „rikastamist igaveste paleustega“. „Rikas on rahvas, kui ta aadetele rikas, ja suur on rahvas, kui ta suur on meeleanususes“.

Aga ka ilust ja ilutundmise kasvatuses koolis oskab Org lugu pidada. Juba „Väikse kirjaõpilase“ eeskujulised ja puhtasti väljatöötatud kirjutuse-proovid näitavad seda selgesti. Methodilist õpetust ilukirjutamises jagab aga tema „Ilukiri“ Eesti ja Vene keeli.

„Oru kooli“ õitsemise ajajärgus oli kindlaks pruugiks, et lapsed jõulukuuse all oma vanematele ja kooli sõpradele näitavad, mis nad laulmises ja ilulugemises oskasivad. Ettevalmistus seisis kooli juhataja hooles, nii et see aegsasti pidi mõtlema, mis jälle uudiseks pakkuda. Nende pidulikkude ettekannete kestev viil on Schilleri „Kellalaul koolidele“ Rombergi muusikaga ja „Fr. R. Kreuzvaldi Kalevi-poeg. Lugalaul Eesti muinasajast. Lühendatud kujul nelja lisaga Eesti nooresoole“. (1904). Viimane on Oru tähtsam kirjatöö, mis Oru nime ka siis veel alal hoiab, kui kõik muu ammu on ununenud. Lugalaulust on kõik kohad välja jäetud, mida lastele tutvustamiseks ja järeletegemiseks ei või soovitada, iseäranis need osad, mis suguliku elu eksitustesse puutuvad. Lühendus oli tarvilik, sest muidu ei oleks täielise väljaande trükkija käest luba saadud. Siiski on küsitav, kas Org ikka õiget mõtet on jõudnud pidada. Kreuzvaldi oma väljaande õigekirjutuse ja grammatika vigu on parandatud. Eeskõne toob Kreuzvaldi eluloole hulga tähtsaid teateid lisaks. Esimene lisa „Sõnastik“ püüab arusaamata sõnu ja aineid ära seletada, iseäranis laialised on muinasusu-

lised arutused. Teise lisa „Mõttestiku“ järele võib „Kalevi-
pojas“ ettetulevaid mõtteid nagu abieluõnnest, matuse-kommetest,
karskusest, loodusest jne. üles leida. Kolmas lisa „Keelelised
iseäraldused“ katsub elavast keelest lahkuminevaid sõnamuut-
mise viisid seletada ja toob seks hulga ülevaatlikult kokku-
seatud tabelid. Neljas lisa „Muusikaline etendus“ viib meid
jälle otse koolituppa ja juhatab, kuidas koolis Kalevipoja noort-
iga laulude, rääkimiste ja näidetega kergesti võib ette kanda.

Nii elas ja oli Org, koolimees pääläest jalatallani, nagu
neid meie ajal raske tohiks olla leida. Tema kauaaegsel kaas-
õpetajal ja sõbral J. Kurrikul on õigus kirjutada: „Org oli ihu
ja hingega koolimees, laste kasvataja. Selles töös ja tegevuses
oli ta õnnelik. Tema rind oli alatasa kuum küsides ja otsides:
Kuidas jaksan ma oma kõrget ja kaunist ülesannet ikka pare-
mine ja paremine täita? Kuidas saaksin ma minu kätte ustud
lapsi keha ja vaimu poolest tõsisele, harmoonilisele haridusele
saata? Org oli mees pädagogiliste paleustega. Kasvatusteaduse-
lised probleemid mõlkusivad alati tema meeles“. Ta ronis ja
ronis ülespoole väsimata, eht Eesti visadusega; õppis ja juurdles
läbi terve oma eluea.

„Nüüd on see paleuste poole püüdja hing vabaks saanud
selle ilma ja elu köidistest ja takistustest, on lendu pääsnud
igavese valguse poole“.

Tohtriproua Linda Paldrock,

sündinud Saar, sündis Saaremaal 2. novembril 1880 ja kasvas
Kärila õpetaja J. Kerg'i kasvandikuna Kärila kirikumõisas üles.
Pärast koduõpetust käis tema Peeterburis Feldmanni naisgüm-
nasiumis ühe aasta, pidi aga siis haiguse pärast säält ära
tulema. Tohtrid arvasivad juba siis, et temal tiisikuse idud
sees olevat. Kui tervis jälle paranes, sai tema oma hariduse
kasuvanemate kodukoolist Kärilal. Hääde vaimuannete varal
jõudis tema õppimises ilusti edasi. Muidu oli ta tõsise loomuga
ja tagasihoidlik. Oma rõõmu ehk kurbtust avaldas tema harva
teistele. Siiski võttis tema südamega tuttavate ja omaste
saatusest soojalt osa. Iseäranis tõmbas teda kunst ja iluteadus
oma poole. Joonistamine valmistas temale aegsasti rohket lõbu.
Kunstis võis tema kindlamat juhatust ja elustavat äratust leida,
kui ta Tartusse Dr. med. Aleksander Paldrock'ile mehele
sai. Tuttav kunstnik Kristjan Raud heitis tema õpetajaks.
Anderikas õpilane edenes ruttu. Oma oskamist võis tema pea
ka tegelikult tarvitada. Kui Tartu Eesti Põllumeeste Selts a.
1906 „Põllutöölehe“ kõrval Eesti naesterahvastele veel „Käsi-

töölehte“ tahtis välja andma hakata, kutsuti tohtriproua Paldrock esimeseks toimetajaks. Suure agarusega ja südidusega asus tema oma uue ülesande kallale. Hästi haritud maitse ja joonistuse osavus aitas teda ütlemata raskustest üle, kellega lehel esimestel sammudel elus heidelda tuli. Toimetajal ja kaastöölisel — kõigil oli asi uus ja niisugune töö harjumata. Päälegi sai toimetaja ainult poole jõuuga tööd teha. Noorepõlve haigus

pööras kasvava ägedusega tagasi ja ei lasknud teda enam lahti. Viimsel talvel sõitis pr. Paldrock Italia pehmesse, kosutavasse kevade-kliimasse, et terveks saada. Haigem kui ta läks, tuli ta pea jälle tagasi, et kodumaal surra ja kodumullas hingata. 7. mail lahkus väsinud tööline vaikselt siit ilmast. Laialine osavõtmine matusel andis lugupidamisest ja armastusest tunnistust, mida tema lühikese ajaga omas uues elukohas oli võitnud. Tema elutööd peame enam selle järele hindama, mis ta on tahtnud, kui selle järele, mis ta on teinud. Tegemiseks jäi aeg lühikeseks, elujõud nõrkes liig vara. Keset kasvamist, edenemist ja valmimist koristati teda ennast ära. Eesti Kirjanduse Seltsi liige oli tema mullusest sügisest saadik.

Eesti rahva haridusejärg iseseisvuse aja lõpul.

VI.

Läänemere maile rännates olivad eestlased juba põllu-
harijad. Selle kohta, kuidas uus asupaik välja nägi, puu-
duvad meil kõik teated. Läti Hindreku kirjelduste järele, et
tema päivil suurt osa Eestimaad põline mets kattis, tõhime
tagasi arvata, et ligi tuhat aastat varem maapinna harimisega

Kooliõpetaja Peeter Org.

Sündinud 7. juunil 1849, surnud 22. märtsil 1908.

(Vaata „Eesti Kirjandus“ lk. 338.)

lugu veel pahem pidi olema, et sellega veel ehk katsetki ei
olnud tehtud. Uusi elanikke ootas siit raske võitlus ja töö
loodusega.

Tuttav on, et kliima tõusva ehk langeva kultura mõjul
rohkesti muutub. Viljarikkad maad on hoolimata metsade

laastamise läbi tuislavaks liivanõmmeks saanud, mädad sood kaevanduste kaudu kuivaks väljaks tehtud. Meie kare kliima ja märg maapind on edeneva põlluharimise läbi palju paranenud. Meil on tunnistusi, et vanasti ilmad veel külmamad, sajud rängemad ja maad märjemad olivad, kui praegu. Põhjatunud metsalaaned hoidsivad kevade lund ja jääd kaua kinni ja ei lasknud suvegi päikese kiiresid mullapinda hästi soojendada. Tuuled ei pääsnud tihedate okste ja paksude latvade vahelt alla maa ligi, vaid hulusivad kõrgest üle edasi. Loomulikud kaevandused — sooned ja ojad — ummistasivad rohuga, kõrkjatega ja kalbustega kinni ja tuulemurtud puud takistasivad sadude ja lume vee ärajooksmist. Talved jälle olivad nii valjud, et külm vahel teekäijaid kõige paremates riides ära võttis. (Origines XXII, 9).

Sedamööda tohime enestele kodumaad 1500 aasta eest nagu suurt metsalaant ette kujutada. Kus pind kuivem ja muld rammusam oli, säält tõusivad igavesed tammetüved taeva poole. (A. von Löwis, Ueber die ehemalige Verbreitung der Eichen in Liv- und Ehstland. 1824). Nõmmesid katsivad männad, mida mõõta sai. Madalamal kasvasivad kuuse-kõred ja kadakarägastikud. Nende vahel loogeldasivad lepa-oiud ja kase-salud.

Kirvega asuti metsahiiglaste kallale. Maharaiutud puudest tehti saatu, alet, ehk loodi kütist. See metsa laastamise viis on Soome rahvastel muisteajast päritud (Ahlqvist, Die Kulturwörter der west-finnischen Sprachen lhk. 26, 265) ja meilgi veel nii tuttav, et vaja ei ole teda laiemalt kirjeldada, nagu seda teinud on Hupel (Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland II, 282—288) ja A. von Hueck (Darstellung der landvirthschafftlichen Verhältnisse in Esth-, Liv- und Curland lhk. 76—80). Kändude vahelt kisti ka bliga (Ahlqvist, Kulturwörter lhk. 31—32, Thomsen, Beröringer lhk. 176), mis Leedu-Läti rahvastelt laenatud, pisut tulimulda üles ehk katsuti se aninaga k ünda. Seda algupärast tööriista, kus terakski rauda ei tarvitatud, ei ole vaja museumist minna otsima, vaid teda võib praegu veel Saare- ja Läänemaa põldudelt küllalt leida. Hupel toob temast Topographische Nachrichten II, 277 kirjelduse ja lisas pildi. Niisugune ader tuhnib ainult mulda, ilma et tema mätast ümber pööraks. Meie kaheteraga ader ehk sahk (= Vene coxa, J. J. Mikkola, Berührungen zwischen den westfennischen und slavischen Sprachen lhk. 93) on seaninaga võrreldes hoopis täienenud. Kas teda juba 13. aastajal meil tarvitati, seda meie ei tea. Vähemalt üleüldiselt mitte. Sest — nagu öeldud — on paiguti praegu veel seanina kändjate silmas kõrges auus. Läänlased pannud 1845 kangesti vastu, kui neid parema adraga, sahaga, sunnitud kündma,

ja söimanud sahka „surnukstegijaks“. (Darstellung der landwirthschaftlichen Verhältnisse lhk. 84). Ja kui Suureltmaalt tulnud mõisnik Saaremaal kaheteraga adraga kundi katsunud, nõudnud saarlased kahekordset päevapalka, iga tera päält iseäranis. Kuigi see sõnum anekdoti nägu on, siiski sisaldab ta oma jagu tõtt meie visast kinnihoidmisest, mis aga vana ja harjunud on Läti Hindreku kroonikast ei leia meie küsimuse kohta mitte lähemat seletust. Tema nimetab paaris kohas (Origines II, 7; 10, 13) liivlaste atra, kelle järele maksusid päälle pannakse (võrdle meie adraraha!), nimetab seda atra aga *aratrum*, mis ratasatra tähendab, kuna meie seanina ja harkadra Ladina keelne õige nimetus *uncus* oleks, nagu teda sagedasti teistest vanadest kirjadest leiame. (Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch I, LXXXIII, CXXV, CXXXV).

Üleskistud mullapinda sibliiti k a r u ä k k e g a peeneks. Karuäkke paenduvad pulgad ehk oksad libisesivad kändudest ja kividest kergesti üle, ega jäänud juurte taha kinni. Adra kõrval määrati maksusid ka äkke järele. (Urkundenbuch I. 105).

Kündmisel ja äestamisel olivad abiks v e i s e d = v e d i k s e d = v e d a j a d, olgu hobused ehk härjad.

Varemad viljaseltsid, mida külvati, olivad n a e r i d ja o d r a d. (Kulturwörter lhk. 35, 264—265). Et Läti Hindrek liivlaste rukki-põldudest kõneleb (Origines X, 13), siis ei ole põhjust kahelda, et ka eestlased sell ajal r u k k i d maha tegivad. Otsekohe nimetatakse esimest korda rukkid aastal 1241, kus mässulistele saarlastele muu karistuse seas päälle pannakse, et nad aastas pool mõõtu rukkid peavad maksma, „mida rahvakeeli *punt* (= pund) nimetatakse“. (Urkundenbuch III, CLXIX). Aasta hiljem, 1242, tuleb ühes Tartumaa vanas kirjas (Urkundenbuch I, CLXXIII) k a n i s u e t t e. A. von Transehe kahtlus (Die Eingeborenen Alt-Livlands im 13. Jahrhundert, Baltische Monatsschrift XLIII Band, lhk. 348), kas siin juba Saksa sisserändajate mõju ei ilmu, on ilmaaegne. Saksad ei ole esialgu põlluharimisega tegemist teinud ja ka hiljem harisivad nad eestlastega kaua Eesti viisi põldusid. Ka võib võrdlev keeleteadus tõendada, et nisu Ühis-Soome rahvastel juba siis tuttav ja küll ka tarvitusel oli, kui nad alles üks rahvas olivad ehk üksteise ligikonnas elasivad. (Kulturwörter lhk. 36). Et k u r e l a s e d a. 1252 preestritele k a e r u peavad maksma (Urkundenbuch I, CCXL), siis tohime järeldada, et ka eestlased se da vilja maha külvasivad. K a u n v i l j a d ja k i u d k a s v u d on Läti-Leedu naabritelt laenatud. Nagu keeleteadus näitab, on see laen ammu enne sakslaste siiatulekut tehtud. (Kulturwörter lhk. 37—41; 43—44; Beröringer lhk. 210, 251, 7195; 17—178, 196—197). V. Hehni arvamine, et alles

sakslased lina kasvatamise meie maale toonud, on koguni põhjata. (Kulturpflanzen und Haustihere lhk. 165).

Vilja koristamiseks tarvitati vikatit, mida ilma ümberpanemata vanades kirjades *vickete*, *victe*, *vichte* kujul tihti nimetatakse. (Urkundenbuch I, CCXLVIII, DCIII. II, CMLXXXIII. III, MCCXLVIII). Nagu adra ja äkke järele, nii arvasivad sakslased ka vikatite arvu mööda maksusid. Mitu vikatit talupojal tarvitusel oli, selle järele seati maamaksusid, iseäranis Kuramaal. Sirpi ei nimetata mitte. Ahlqvist, Kulturvörter lhk. 45 ja Weske, Славяно-Финскія культурныя отношенія lhk. 206—207 peavad teda Slaavi laenuks. Sagedasti aga ei lubanud vaenuajad vilja põllul valminedagi. Maale tungivad vaenlased hävitasivad tema ära. Nii jutustab Hindrek sakslastest, et nemad Jaanikuu keskel 1215 Sõrvemaal saarlaste orased mõõgaga maha niitnud. Rikutud orasest ei olnud neil ühtki kasu. Aga oma vastastele sünnitasivad nad selleläbi rasket kahju. (Origines XIX, 5) Teises paigas (Origines IV, 3) jutustab Hindrek, kuidas sakslased liivlaste valmis-vilja põllul põlema süüdanud.

Koristatud vili pandi põllul rõukudesse ja kuhele tesse kuivama. Läti Hindrek kõneleb kahes kohas (Origines XXII, 4 ja XXV, 3) niisugustest viljahunnikutest, mida venelased liivlastel ära põletanud. Et liivlased kõikipidi eestlaste sarnaselt elasivad, siis julgeme järeldada, et viimsed vilja nõndasamuti kokku panivad.

Põllul kuivamisest meie kliimas veel ei saanud. Vili võis kergesti raisku minna, päälegi kui eestlastel seesama alahoidmise viis oli, mis Hindrek liivlaste juures tarvitusel leidis olevat. (Origines IV, 3). Nimelt hoidsivad liivlased oma pekstud vilja maa-alustes koobastes alal, mida õlgedega ja kasetohuga ära vooderdati. Pärast täitmist maeti suu ettevaatlikult kinni, künki üles ja külvati veel vili pääle. Seda oli rahutumate aegade pärast tarvis, kus aidast ülitähtis toiduaine kergesti röövijate vaenlaste saagiks oleks võinud langeda. Et niisugustes niisketes panipaikades vili raisku ei läheks, kuivatati ta enne peksmist rehes partel hoolega ära. Uurijad, nagu Ahlqvist (Kulturwörter lhk. 46), Meitzen (Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slaven II, 202) ja Weske (Soome sugu rahvaste eluhoo- netest, Oma Maa I, 172) peavad sarnast vilja kuivatamist Soome sugu rahvaste juures algupäraliseks.

Rehes kuivatatud terad peksti rehe-all vartadega ehk kootidega päädest välja. Jahvatamist toimetati käsikividega, mis orjade ja vaestelaste töö oli. Jahvatati jahu. Tangu, soormid, suruti puu-uhmrites.

Põllutöö seisis suuremalt jaolt naeste hoole all. Küll puuduvad meil selged kirjalikud tunnistused, aga rahvakommetest leidub ülejäänuseid, mis seda lubavad arvata. Nimelt künnavad saarte pääl ja Läänemaal veel praegu naesed ja tütarlapsed; äestamist toimetavad naesed veel laialisemalt; Pärnumaal kannavad naesed heinu, mehed riisuvad. Praegu hakkab see vastuoksa tööjaotus vähenema ja raskemad tööd juba jäetakse tegevamate teha. Vanasti oli naesterahva osa põllutöös vististi päris üldine. Nagu teistes vabades Põhjamaades ei pidanud esivanemad kinnist, vaikist, kodust tallitust mitte mehe kohaseks, vaid tõukasivad seda naeste õladele, nagu meie päivil veel maja- ja karjatallitus nende asi on ja mehe üle naerdakse, kes sellega tegemist teeb. Mehe-väärilised tööd olivad verine sõjamaäng, mis harva vaikis, metsastamine ja kalastamine, mis hädaohtudega ühenduses seisis, kus mees oma julgust, vahvust ja osavust võis üles näidata.

Siiski ei tohi meie abielunaeste ja talutütarte põlve liig raskeks pidada. Vanad kirjad jutustavad ühtelugu, et eestlased sõjakäikudel rohkesti *v a n g i s i d*, naised ja tütarlapsi, koju vedanud. Meie ei viibi kauemalt Skandinaavia saagade juures, kus vangid võetud Rootsi kuninga poegade ja tütarlastest räägitakse, vaid juhime tähelepanemist kindlama ajalooallikale, Hindreku kroonika pääle. (Origines XXX, 1; XXX, 5). Osalt müüdi vangid edasi orjadeks, osalt tarvitati neid koduste tööde pääle, iseäranis põlluharimises, kus neil raskem oli ära põgeneda.

Kui takistusi meele tuletame, mis põlised metsad põlluks laastamisele valmistasivad, kui alamal astmel harimise viisi silmas peame ja karedat kliimat ei unusta, siis saame aru, et esivanemate põllud mitte väga laiad ega saagid suured ei olnud. Siiski leiavad ristosõitjad, kui nad 1227 Saaremaad rüüstavad, sealt „palju vilja“. (Origines XXX, 5). 1218. aastal lubavad järvlased sakslastele vilja maksta (Origines XXI, 6). 1224. aastal jagab piiskopp Hermann Tartumaal preestritele „vilja ja põldusid“, oma vennale Rotmarile aga „24 küla ja sissetulekuid ja põldusid“. (Origines XXVIII, 8). Pääle oma tarvituse aga vilja üle ei jäänud. Saksa asunikudest kuuleme, et nad kohe Riia kaudu vilja ja linnaksid sisse peavad vedama.

Kindlam ja julgem vara, kui põllud ja vili, oli *k a r i*. Põllud põletas tuli, vilja otsisivad vaenlased ka maa-alustest aitadest üles, aga kari aeti vaenlase lähinemisel maalinna varju ehk peideti metsa ära. Kustus sõda, siis tuldi vanasse asupaika tagasi ja hakati majapidamisega uuesti pääle, kus kari tähtsaks toeks oli. Sellepärast näib karjapidamine päris ülespidamise hallik olnud olevat. Rõhku pandi rohkem hulga kui häduse pääle. Üsna imestama ajab karjade suurus, mis vaen-

lased eestlaste mailt riisusivad. Läti Hindrek tarvitab nende kohta harilikult kõnekäänu „lugemata hulk“ (Origines XIV, 10), „kelle arvu ei jõua ära lugeda“ (sealsamas), „suur saak“ (Origines XX, 2). Soontaganast viivad ristosõitjad 1209 korraga ära „4000 härga ja lehma, hobused arvamata ja muud pudulohused“. (Origines XIV, 10) Pärast õnnetumat Turaida lahingut 1211 langevad 2000 hobust võitjate kätte. (Origines XV, 3). Loone maalinna ümbrusest riisuvad riiglased 1216. a „suurt saaki ja viivad veiseid ja lambaid ilma arvuta koju. (Origines XX, 2). Madisepäeva lahingu saagi seas (aastal 1217) loetakse jällegi 2000 hobust. 1224. aastal veavad Saksa salgad ümberpiiratud Tartu alla „lambaid ja härgi ja muud, mis sõjaväele tarvis, küll ja küll (*abundanter*) kokku. (Origines XXVIII, 5). Oma häduse poolest kuulsad olivad Saaremaa hobused ja härjad. (Origines XXX, 5). Ka järvlased ja virulased kasvatavad rohkesti häid hobusid. Kui nad 1224. aastal Tartu langemisest kuulevad, viivad nad „herradele Riiga hobuseid ja muid kingitusi“. (Origines XXVII, 7). Et liivlased (Origines XVI, 4) kitsesid kasvatavad ja ohverdavad, siis on arvata, et ka eestlased neid pidasivad. Siga ei nimetata kuskil, aga see ei tunnista veel mitte, et teda ei peetud. Seda peru, tõrgest looma oli raske muu sõjasaagi seas kauge maa taha ajada ja ainult sõjasaaki kirjeldades kõneleb Hindrek eestlaste karjast. Kana aga on igatahes tuttav. 1242. aastal kõneldakse Tartumaa eestlaste maksukanadest. (Urkundenbuch I, CLXXXIII).

Karjakasvatamise viisist ei kuule meie Hindreku kroonikas midagi. Aga vist oli ta sarnane, nagu metsanurkades veel hiljuti. Kevade, kui lojakas sulas, aeti kari sooranda, kus kõige varem mustpääd utendama hakkasivad. Suve otsa uitis ta laiu, peremeheta metsi mööda ümber, kust ta alles hilisel sügisel esimese lume ajal kinni püüti ja lauta pandi. Lüpsjaid loomi peeti piima pärast kodu ligemal. Et loomad põlluviljale kahju ei saaks teha, raiuti põllu äärest metsa maha ja seati aiaks ümber. Kuskilt — pääle Soome — ei leia meie nii rohkesti põlluid kui Eestist. Soome ja Eesti alad lähevad teiste Soome suguharude omadest lahku. (A. O. Heikel, Die Gebäude der Öeremissen, Mordwinen, Esten und Finnen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja IV, 75–77). Karjane, nõndasama sõna *kari* ise, näib Indo-Irani keelte laen olevat. (Fick, Vergleichendes Wörterbuch, 2. tr. lhk 514. Kluge, Etymologisches Wörterbuch, 6 tr. lhk. 173). O. Donner aga tahaks karja ja karjast süda Soome sõnaks jätta ja seab neid sõnaga karv, karu, karune ühte ritta. (Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen, lhk. 39—40). Vastuvaidlemata

aga on paimen, paimendama Leedo-Slaavi keeltest laenatud. (Ahlqvist, Kulturwörter lhk. 32, Thomsen, Beröringer lhk. 208). Niisama peab Ahlqvist (sealsamas 23—25) heina, niittu ja niitmist laenusõnadeks Põhja-Germani keeltest. Õieti seletab ka Ahlqvist, et vanemad heinamaad lagedamad kohad jõgede ja järvede ääres olnud, kust luhta, kõrgast ja roogu niideti. Hobused pidivad talve ise omale toidust otsima, nagu praegu veel Hommiku-Soome rahvaste juures. Ainult siis, kui lumi väga sügav ja külm liig vali oli, saivad nad kodu peremehe käest süüa.

Pääle oma kasvatamise oli teisigi teesid olemas, et karja ruttu rohkendada. Need olivad röövkäigud naabrite maale. Tuttavad on riisumised Lätimaal. Aga ka kaugemale mindi. Kõige kangema talve ajal ja sügava lumega 1221. ja 1222. a. vahel käivad ugalased ja sakslased Ingrimaad laastamas. Mis nad „lammastest, veistest ja pudulujustest“ ühes ei saa võtta, tapavad nad maha. (Origines XXV, 6). Ja meie tohime arvata, et ka üle mere kariloomi kodu veeti. Vähemalt kurelastest jutustab Hindrek, (Origines XIV, 3), et nemad 1210. a. „kristlaste maadest lõpmata palju lambaid riisunud“ ja neid laevade pääl koju katsunud vedada.

Pääle karja-saaduste pidi metsastamine ja kalastamine põlluharijale rohkete leivakõrvast pakkuma. Kubises ju mets maitsva lihaga loomadest ja lindudest, vesi kaladest, saarmatest ja ülgetest. Kähjuks ei tea meie neist tööharudest esivanemate juures midagi. Vanematel kirjameestel jäivad nad kahe silma vahele. Ka ei olnud nii kerge nendega tuttavaks saada. Mis Hupel (Topographische Nachrichten II, 430—458 ja II, 462—469) möödaminnes nende püüdmisest kõneleb, on vähe; Eesti Üliõplaste Seltsi vana jahipidamise kommete korjandust ei ole veel korraldatud. Metsanurga taludest leiduks veel praegu rohkesti ustavaid teateid, kui neid aga jõutaks koguda.

Hallist ajast saadik armas töö on eestlastel mesilaste pidamine olnud. Läti Hindrek kõneleb mitmet puhku liivlaste mesipuudest (Origines X, 13. XV, 3, 6), teised dokumendid eestlaste „meekandvatetest puudest“ (*arbores melligeræ*). (Urkundenbuch VI, MMDCCLX). Need olivad õned puud metsas, kus mesilased sees elasivad. Meie aja kongid, mis võõraste mesilaste meelitamiseks ja püüdmiseks metsa kõrgete kuuskede otsa üles seatakse, tuletavad veel endist viisi meele. Vanadest kirjadest selgub, et niisuguseid „meepuid“ mesilaste omaniku eraomanduesks peeti ja neid seaduste ja keeldude abil kaitseti. Igakord ei olnud võimalik tõeks teha, kelle päralt just mesilased ja mesipuud olivad, ja sellest tekkisivad ägedad tülid. Näituseks Riia linna ja liivlaste vahel aastal 1349. (Ur-

kundenbuch II, DCCCXCIV). Ajaloolistele sekeldustele andsivad põhjust Pihkva eestlaste mesipuud Vene rajal. Pärastisel Ordo ajal, kus kõik maksu alla pandi, pidivad maa päriselanikud sakstele õiguse eest oma mesipuid metsas pidada, tasu andma: saadavast meest ja vahast kolmandama ehk neljandama osa. (Urkundenbuch XI, DCCXXXVIII). Et rendi osa ära määrata, ei tohi rentnikud muidu puid kiskuma minna (des honniges nicht stigen), kui metsa omaniku asemiku juuresolemisel. (Urkundenbuch II, DCCCXCIV). Ühtlasi kuuleme, kuidas a. 1422 mett hinnati: 1 vakk rukkid = 2 leisikat mett, 1 vakk otre = 1 leisik mett. (Urkundenbuch V, MMDLXXV).

W. Reiman.

Põrgu väravas.

Fr. Mihkelson.

(Järg).

Tatarlaste ike on Vene iseloomusse, rahvakirjandusesse ja valitsemise süstemesse sügavaid jälgi jätnud. Need jäljed ei ole vist palju vähema tähtsusega, kui mauride valitsemise mõju Hispanias. Keskaegsele ilmale oli aasialaste Europasse tungimine nagu kole looduse nähtus, nagu „Jumala viits“ üleastumiste eest, nagu viimsepäeva märk. Keegi ei tunnud neid hirmsaid metslaste karjasid, kes lavinidena üle Kaspia steppide Europasse veeresivad; keegi ei teadnud nende keelt, nende kodumaad, nende kombeid. Kui tatarlased 1223. a. Polovetsi ja Vene vürstide sõjaväed Kalka jõe ääres koledas tapluses maha lõivad ning vürstid surnuks piinasivad ja selle järele ise mõneks aastaks jäljetult Aasia steppidesse kadusivad, — siis jäi nende mälestus nagu kole viirastus või hirmus unenägu vene-laste meele. Et mingisuguseid kindlaid teateid armuheitmata võitjate üle olemas ei olnud, siis on arusaadav, et nad koguni muinasjutulisteks olevusteks muutusivad, et terve rahvas fantastilikuks hirmutiseks sai. Nende nimega sidunesivad kõiksugused vanad jutud, muinaslood pidivad nende ilmumist seletama. Kroonikus kirjutab 1223. a. üle: „Ilmus rahvas, keda keegi selgesti ei tea, kes ta on ja kust ta tuli, missugune tema keel, missugusest suugarust ning mis usku ta on; neid kutsutakse tatarlasteks, aga mõned nimetavad neid taurmenideks, mõned — petschenegideks, aga teised jälle ütlevad nemad selle rahva olevat, kellest Methodius, Patara piiskop, kirjutab“.

Viimase lause kohta ütleb A. Põipin¹⁾: „Methodiuse jutustus oli juba ammu Vene kirjameeste tähelepanekut enese pääle tõmmanud. Esimene kord on temast kõne kroonikas (n. n. „Начальная лѣтопись“) 1096. a., kui ajakirjutaja polovetsidest jutustab. Ühtlasi on samal ajal sama aine Novgorodi muinasloos Põhja rahvaste üle korratud. „Kärnase“ Bonjaki ootamata Kiievi ja Petschori kloostri pääle tungimise puhul räägib kroonika kirjutaja polovetsidest nagu „jumalakartmata Ismaeli poegadest, kes kristlastele nuhtluseks lahti on lastud“, ja tuletab ühtlasi ka Methodiuse jutustuse roppudest rahvastest, kes Kideoni eest kõrbesse põgenesivad²⁾, meele. Ajakirjutaja arvamise järele olivad nendest, kes Kideoni eest põgenesivad, neli suguharu just torkmenid, petschenegid, torkid ja polovetsid; päält nende olivad veel need rahvad, keda Makedonia Aleksander mägedes kinni pani ja kes enne viimast päeva vabaks saavad. Ühtlasi arvab ajakirjutaja Novgorodi lugu Jugri rahvast jutustades, et Methodiuse seletus just ühe Põhja rahva kohta käib. Jugrid, kõneleb ta, on üks rahvas, kes Vene keelt ei oska ja kes samojedide naabruses asub. Novgorodlased kauplesivad Petschora jõe taguste elanikkudega, ja üks jugralane jutustas nendele: „Meie nägime imelikku asja, millest keegi kuni siamaale kuulnud ei ole . . . Teisel pool merekääru on taevakõrgused mäed, ja nendes mägedes on hüüdmine ja kõnelemine; ja seal raiutakse mäge ja katsutakse teed välja raiuda; ja seal mäes on pisikene aken raiutud ja sealt aknast kõneldakse; ning ei saa aru nende keelest, kuid nad näitavad raua pääle ja tõmbavad käega ning paluvad rauda; ja kui keegi neile noa või tapperi annab, siis tasuvad nad seda kalliste nahkadega. Aga tee nende mägede juure on kuristikku, lume ja metsade pärast lõpmata raske; sellepärast ei saagi meie nende juures alati käia . . .“ Nagu näha, on see fantastilik jutustus vahetus-kauplemisest Põhja-Siberi elanikkudega. Ajakirjutaja teeb novgorodlase kõne pääle märkuse: „Need on inimesed, keda Makedonia kuningas Aleksander kinni needis“ — ja jutustab siis ise selle puhul põhjalikult Methodiuse loo: „Ja Aleksander läks Hommikumaadel kuni mererannani n. n. „Päikese paika“ ja nägi siin roppusid inimesi Jeveti suguharust, ja ta nägi nende roppust: nad sõivad kõiksugu vastikuid loomi — sääski ja kärbseid, kassisid ja ussisid; surnuid ei matnud nad mitte, vaid sõivad nad ära... (jne.): Kui Aleksander seda nägi, siis kartis ta, et need ini-

1) A. Н. Пыпинъ: Исторія русской литературы, I. „Татарское нашествіе“.

2) Kohtumõistjate raamat, 6—8 pt.

mesed laiali võivad laguneda ja maad rojastada; — ja ta ajas nad Põhjamaale kõrgetele mägedele, ning jumala käsu pääle läksivad mäed nende ümber kokku ning ainult ühes kohas jäivad nad 12 künra võrt üksteisest kaugele, — ja siia seati üles vasksed väravad, mis sunklitiga kinni määriti; — ja kui nad tahavad neid murda tulega, siis ei või tuli neid põletada, sest sunkliti omadused on sarnased: ei teda põleta tuli, ei teda lõika raud. Aga enne viimast päeva tulevad jumala käsu järele kaheksa suguharu Jetrivi kõrbest (Етревская пустыня) ja tulevad need läilad rahvad, kes nüüd seal Põhjamaa mägedes kinni on¹⁾.

„Tatarlaste esimese pääletungimise puhul tuli ajakirjutajal just Methodiuse jutustus meele: Need rahvad tulivad ka Jetrivi kõrbest, mis Hommiku ja Põhja vahel on, välja. „Sest nii on Methodius ütelnud: aegade lõpul peavad need ilmuma, keda Kideon on ära ajanud, ja nad peavad võitma kõik maa Hommikust kuni Vrati jõeni ja Tigrisest kuni Ponti (Musta-) mereni. . . Jumal ise teab, kes nad on ja kust nad välja on tulnud“. —

Eespool toodud katkendis nimetatud Kideon on üks Israeli kohtumõistja. Tema hävitas midjanite ja amalekkide sõjaväed ning kihutas nende riismed juutide maalt välja. Kideoni nimega sidunesivad Eseekieli ja Joannesse Ilmutamise raamatu ettekuulutused Magogi maa kuningast Kogist, kes „aastate viimsel ajal“ Israeli pääle tulema ja hukka saama pidi²⁾. — Polovetside koledad rüüstamised Venemaal olivad nagu viimsepäeva märgid. Polovetside eneste elust-olust ei olnud suuremaid teateid. Sellepärast on arusaadav, et ajakirjutaja neile iseäralikka, üliloomulikka seletusi ja võrdlusi otsib. Ta tuletab Methodiuse lugu Makedonia Aleksandrist meele ning jutustab huvitava novgorodlaste loo mägede sees olevast rahvast, kes läbi kivide enesele teed raiuvat. — Muidugi sünnitas tatarlaste

1) Piiskop Methodiuse jutustus on Venemaal ilmunud: Сухомлиновъ, О древней русской лѣтописи. СПб., 1857, lhk. 109—111. Seal on nimetatud loo Greeka, Ladina ja Vana-Slaavi keelsed tõlked.

(Põlpin).

2) Huvitav on see nähtus, et kuna enim Joannese Ilmutamise raamatu fantastikkude juttude nagu luulekujutuste või ettekuulutuste pääle vaadeti, nüüd uurijaid leidub, kes Ilmutamise raamatut kindlaks ajaloo dokumendiks peavad, millel ettekuulutamise või „ilmutamisega“ midagi tegemist ei ole, vaid ainult prohvetlikult vaimustatul kujul kindlasti sündinud asjade üle jutustab. Nimelt arvab N. Morosov, et Ilmutamise raamatus nimetatud Kog ja Magog hunnisid ja mongolisid tähendavad, Ilmutamise raamat ise aga Joannes Chrysostomuse kirjutatud on. Morosovi arvamist mööda olivad hunnid juba 20 a. enne Ilmutamise raamatu kirjutamist, mis uurija hüpoteesi järele 395. a. sündis, Europasse tunginud. Vaat. Н. Морозовъ, „Откровение въ грозѣ и бурѣ“, 2 tr., lhk. 118 ja 166.

ilmumine veel enam „viimsepäevalikku meeleolu“ ning veel enam oli põhjust rääkida metslastest, kes „aastate viimisel ajal“ lahti pääsema pidivad. 1096. a. alates kordub see võrdlus Vene ajaraamatutes raskete õnnetuste ja sõdade puhul sagedasti. Nii tuletasivad vaimulikud ajakirjutajad seda lugu tatarlaste sissetungimise, suure katku, 6954 (1446) aastal oodatava viimsepäeva, Konstantinopoli langemise ja Napoleoni sõjakäigu puhul meeles. Need olivad ajad, mil „maad mõõkadega künneti, luudega külvati, verega kasteti“.

Pääasjalikult tundis seda legendi vangistatud pahade instinktidega, „saatanlikust“ rahvast vist küll ainult vaimulik seisus. Aga ei ole ka võimata, et see idee jutluste kaudu surma hirmus vintsklevate abita hulkade südamesse langes ning rahva ilmavaates enesele kindla koha omandas, mis ka siis ei hävinenud, kui hirmuajad möödusid. Teadmata on, kas see aine otsekoheselt — uue jutu või laulu kujul — Vene rahvakirjanduses end avaldab; aga kaudselt võib tema igatahes mõjunud olla: ta võis enne-olevaid luuletöösid omalaadiliselt muuta, nendega ühte sulada.

Teiselt poolt oli venelastel Juudi Talmudi järele järgmine legend tuttav¹⁾: Kuningas Salomonil oli templi ehitamise juures kurivaimude kuninga Aschmedai (Asmodi) abi tarvis. Aschmedai aga elas mäe pääl. Seal oli temal sügav haud veega, haa pääl kivi, kivi nõiapitseriga kinni. Iga päev käis Aschmedai taevas, kus ta taevalikus koolis õppis; sealt tuli ta alla ja õppis maapäälises koolis. Siis käis ta oma kaevu juures, vaatas, kas pitser terve on, võttis selle lahti, jõi ja pitseeris jälle kinni. Kuningas Salomon andis Jojada pojale Penajale²⁾ ahela, mille pääl nimi oli (Schem hammphorásch), ja sõrmuse, mille pääl ka jumala nimi oli, mõne puntra villu ja mõne anuma viinaga, ning saatis teda Aschmedaid kinni püüdma. Penaja kaevus kuradi haa kõrvale natuke sügavama haa, kaapis sealt augu läbi ja laskis kuradi kaevu vee oma hauda ning toppis augu villadega siis kinni. Selle järele kaevus ta teise madalama haa kuradi kaevu ääre, tegi sealt augu kaevu ning kallas selle kaudu kaevu viina täis. Siis ronis ta ise lähedal seisva puu otsa. Aschmedai tuli, leidis pitseri küll terve olevat, kuid kaevu lahtitegemisel sai ta kohe aru, et vee asemel viin oli. Janu sundusel jõi ta ja jäi joobnult kaevu ääre magama. Penaja ronis puu otsast maha ja needis ahela Aschmedai kaela ümber. Selle järele viis ta kiruva kurivaimu

1) Сочиненія Н. С. Тихонравова, т. I, „Отреченныя книги древней Россіи“, очеркъ третій.

2) Kuningate raamatu 2 pt. 35 s. järele oli Гунaja Salomoni väeülem.

Salomoni juure . . . Aschmedai elas seitse aastat vangina Jerusalemmas. Kord juttu ajades ütles Aschmedai Salomonile: „Võta ahelad minu kaelast ja anna mulle oma pitseri-sõrmus, siis ma näitan sulle oma ülivõimu“. Kui Salomon kurivaimu tahtmise järele teinud oli, neelas see sõrmuse alla, paiskas Salomoni 400 penikoormat eemale ja istus ise troonile Salomoni kujul valitsema. Alles pikemate kannatuste järele sai Salomon oma auujärje tagasi ¹⁾. —

Selle jutu sisu kordub muutmatalt Vene n. n. Tolkovaja Paleja sees; üksi Aschmedai nimi on seal Kitovrass. Paleja oli keskajal sündinud „apokriivalik“ raamat. Ta oli pääasjalikult selleks, et Uut Testamenti seletada, neid kohti, mis piiblis liiga lühidalt jutustatud, uute lisandustega täiendada. Ta oli kõiksugustest pühadest legendidest kombineeritud; ühest keelest teisi tõlkimistel ning ümberkirjutustel muutus ikka enam ja enam tema sisu ja kuju. Sellest hoolimata loeti Palejat piibliga peaaegu täiesti üheväärtuseliseks. Ta oli laialt vaimulikkude ja rahva keskel tuttav. Veel XVII. a. s. tsiteeriti teda nagu autoriteeti. Tema jutustused läksivad kerjuslaulikute (калики перехожие) kaudu rahva sekka laiali.

Kui mitte muul viisil, siis on see Aschmedai - legend vähemalt Vene „naivliku kuradi“ tüüpuse loomise juures oma mõju avaldanud. Aschmedai ei ole enam endine „saatanlik“ Asmod, keda Tobia raamatu järele tunneme; ta ei ole enam hirmuäratav, metsik Siiria Aschmog, vaid „rahulik kuradikene“, kes „taevalikus koolis“ õppimas käib; kes õige hästi „pühakirja“ tunneb, nagu jutustuste lisaepisoodidest selgib; kes kuningas Salomoniga filosoфия ja usu üle rääkida armastab. Niisugused on ka Vene hilisemate muinasjuttude kurat (bes, tschort) ja meie kohmakas „vanapagan“ — rumalad ja naivlikud, keda inimene igasuguste kavalustega petta saab, kes nagu „taeva armust“ veel soourgastes elutseda võivad, ilma et nendel iialgi julgust oleks jumala vastu avalikult välja astuda. Niisuguseks mannetuks meheks on kurat aegade armuta ruttamisel muutunud, — kurat, kes kord üheväärilisena ja ühevõimsana nagu „paha jumal“ „hää jumala“ kõrval seisis, — kurat, keda kord niisama ehk veel enamgi kardeti ja ohwriga auustati, kui jumalat! Parallelselt on see idee ka uskudes edenenu — ja võib olla, et just see asjaolu üks uskude tähtsuse langemise põhjus või järeldus on. Sest usus peab kurat niisama tähtis

1) Hallikad: Gittin f. 68, Jalkut Chadasch fol. 45, Määse r., pt. 104, Eisenmenger'il, Entdecktes Judenthum, I, 350—359; Bartolocci, Biblioth. rabbin. I, 492, Pascheles, Sippurim, eine Sammlung jud. Volkssagen, Mythen, Legenden etc., I, 12—24; Tendla u., Das Buch der Sagen und Legenden jüdischer Vorzeit, p. 195—217. (Tichonravov).

olema kui jumal. Niipea, kui kurat ainult abstraktliseks mõisteks saab (nagu näit. reformeeritud kirikutes), kaotab ka jumal oma realse tähenduse, — ning usk taganeb filosoofia ees. Loomulik, et kuradi võimu langemisel temale ka nõrgem vastaline otsitama pidi. Nii ei võitle kuradi vastu enam jumal, vaid esiteks inglid, nagu Rafael, ja kangelased, nagu Kalevipoeg või Suur Tõll, siis harilikud surelikud, nagu Penaja ja Kaval Hans, ning viimaks koguni „Püha Jüri kutsikad“ — hundid, kes Eesti muinasjuttude järele juba isegi tuhmid ja rumalad loomad on. Vene juttudes pannakse see kurat jäneksega võidu jooksuma, meil aga kaotab ta koguni võitluses mesilas-tega. Ühe sõnaga, kuradi täht on lõpulikult kustunud. Eepiliktult-suurepäralikkude muinasjuttude tarvis tema aineid enam ei anna. Ta on rahwaste narriks muutunud, ta on tõesti ainult Peltsebub — kärblaste kuningas. Kainitidel on põhjust tema „kuldseid aegu“ taga leinata ja tema nime kurvalt mälestada.

See oli, mis „kuradluse idee“ edenemisesse puutub — tee „saatanast“ „vanapaganani“. Iseäranis on silmatorkav, kui ühteminevad Aschmedai, Vene harilik „bes“ ja Eesti Kavala Hansu juttude kurat oma karakterite poolest on. Võib olla, et see ühtlus mitte kogemata tulnud ei ole, vaid et see kindla suguluse järeldus on. Põhjalik uurimine alles näitab, kas Eesti vanapagana jutud — iseäranis aga vanapagana vangistamise lood — Vene rahvakirjanduses enesele vastavaid teiseidisi leiavad. Nüüd aga teame igatahes, et see aine, see idee seal kiriklise kirjanduse kaudu tingimata tuttav on olnud ning sellepärast ka rahva loomisetöö pääle mõjuda võis.

Kui meie praegu Vene rahvakirjanduses kuradi vangistamise loo variatsiooni näituseks tuua ei või, siis võime sarnaseid näitusi vähemalt kangelaste juttudest leida. Paljud nendest kõnelevad sellest, kuidas kangelane keldrisse kinni pandi või elusalt maha maeti. Ilja Muromets, Dunai Ivanovitsch ja Jegori Vahur pidivad keldri vangistuse karistust kannatama. Keldrisse kinnipanemine tähendas peaaegu kangelase surma.

Metsik Demjanischtscha heitis Jegori sügavasse keldrisse, keldri pääle pani tammised lauad, laudade pääl tampis liiva kõvasti kinni. Seal hukkus kangelane. Maa pääle oli ta hobune jäänud. Et seda keegi taltsutada ei jõudnud, siis lasti ka temagi keldrisse — nagu oleks ta altilma kangelasele järele saadetud või ka tedagi nuheldud¹⁾.

Leedu kuningas käskis Dunai Ivanovitschi sügavasse

1) Калѣки переходже, I, 395,399; Рыбниковъ, Пѣсни, I, 227.

keldrisse heita, raudvõredega, tammelaudadega ja liivaga kinni panna¹⁾.

Mõne jutu järele mattis Michaila Potok Ivanovitschi tema oma naine nõiduse abil sügavasse hauda²⁾. Teiste järele joodeti Potok naise ässitamise päale uimastuserohuga purju; ja kui ta uinus, siis veeti ta sügavasse keldrisse ning löödi naeltega seina pääle kinni³⁾.

N. Tichonravovi arvamist mööda põhjenevad need jutud osalt keskajal tarvitusel olevate karistuse viiside pääl⁴⁾. Nimelt oli elavalt mahamatmine ja elavalt seinte sisse müürimine Venemaal ning ka muus Europas tuntud — iseäranis süütegude puhul, mis kuuendamasse käsusse puutuvad. Väga loomulik, et see kole trahvimise viis ka rahvaluule aineks sai. Kangelaste elu, hääd ja halvad teod seisivad laulikute silmis üliinimlikus kõrguses ja suuruses. Arusaadav, et ka nende tegude pääle oodatav tasu — kas hää või kuri — üliinimlikult-suurepäralik olema pidi. Nii sai siis kurjade trahviks ristipoomine, elavalt mahamatmine, nälja surm ehk teiseilma põrgutuli. Ühtlasi ühines rahva ilmavaates vangikeldri ja põrgu mõiste. Keller oli juba nagu põrgu eesõu, millest enam tagasi tulekut ei ole, kus inimene juba altilma võimude valitsuse all seisab.

Ka Eesti vanavaras ja rahva ilmavaates on sarnastest trahvimise kommetest jäljed jäänud — kuigi õige tumedad ja üksikud. Nii jutustatakse, et mõne (näit. Tarvastu ja Pilistvere) kiriku ehitamisel elav inimene kiriku seina sisse müüritud olla, — siis alles püsinud seinad üleval. Osalt kannab see sisse-müürimine juba ohverdamise iseloomu. Ka on elavalt-matmise jutud meie rahvale tuttavad olnud. Nii olla Põltsamaa kihelkonna Kalevipoja sängimäe pääasemel „vanal Rootsi ajal kolm meest elusalt maa sisse maetud, nõnda et pääd välja jäänud. Siis aetud neil pääd puuadruga otsast ära, sest et põllult vilja olivad varastanud. Ühtlasi nendega maetud ka kõik nende kraam ja riistad sinna maha, kus need praegu alles olevat“⁵⁾.

Teaduslik uurimine selgitab ehk ülemal jutustatud Vene muinaslugude põhjusemõtete ajaloolise edenemise teesid. Praegu võime selles udus ainult nõrka tuuletõmbust märgata, tumedat ühist sihti, mille poole need rahvaluule ning kiriklise kirjanduse tooded näitavad. See on idee kangelase või kuradi võitmisest,

1) Рыбниковъ, Пѣсни, I, 181.

2) Рыбниковъ, Пѣсни, I, 221.

3) Ibid., I, 234.

4) Eespool tähendatud pt. Сочинения'tes.

5) J. Jung, Muinasaja teadus, II, lhk. 202. Sealsamas räägitakse ka 100 lhk. pääl niisamasugusest maa sisse matmise ja adruga pää otsast ajamise karistusest.

vangitsemisest ehk hukkamisest. Kurivaimu asemel võib terve kurjade instinktidega vaevatud rahvas olla, aine võib lõpmata teisenditena ilmuda, — kuid ometi tundub nendes teisendites ikkagi midagi ühist. Ei või ju kuidagi kinnitada, et ülemaal toodud näitused ühisest alghallikast välja kasvanud oleksivad, kuid neis tundub ühine põhjusemõte, mille aluseks rahva ilma-vaated ja iseloom on. Ja ei mitte üksi põhjusemõte tee neid kirjandusetoodeid meile huvitavaks, vaid ka üksikud detailid, mis neid „Kalevipoja“ uurimisel sunnivad silmas pidama. Nii on näit. see asjaolu tähelepanemiseväär, et Jegori Vahur ühes oma hobusega keldris kinni oli. Nii olivad ka Kalevipoeg ning Armenia Mher ühes hobustega vangis. Mulle näitab, et see detail muinasrahvaste kombest sõjamehe surma korral tema sõjariistu ja hobust temaga ühes hauda matta, aluse on saanud. Võib olla, et koguni Põltsamaa viljavaraste varanduse matmise loos hämar mälestus sellest on jäänud. Üleüldse on siin praegu aga ainult aimamistega tegemist. Sellepärast oleks asjata sarnaseid detailide paralleelid jätkata.

Agas kui Eesti ja Vene rahvakirjandustes tõesti ühiseid aineid leidub, kes oleks siis kelle käest laenanud, kes kelle päale mõjunud? Ei ole kuni siamaale Soome-Slaavi muinas-aegsete vahekordade üle iseäranis suurt selgust saadud. Folklori seisukohalt ei ole küsimuse päale palju veel vaadatudki. Ometi ootab siin suur tööväli. Peab ju arvama, et meile Suur-Venelaste rahvakirjanduses vahest ka rohkem arusaadavat on, kui üksi Ilja Murometsa nimi. Eks liitnud ju see osa Soomesugu rahvaid, kes slaavlastega kokkusulades Suur-Vene rahvuse sünnitasivad, oma esivanemate vaimlisi pärandusi pääletungijate varandustega ühte? Sellest kokkusulamisest sündis uus rahvas, uue iseloomu ja ilmavaatega, uue mütologia ja uute muinas-lugudega. Nii ei oleks selles midagi iseäralikku, kui Eesti-Soome ja Suur-Vene rahvakirjandustes ühiseid tooniseid, aineid ja ideesid leiame. Muidugi hävitasivad seda ühtlust meie juures Skandinaavia mõju ja katoliki ning Luteri usk, venelaste juures aga Büsanti mõju ning Tatari ike, mis Vene vaimuelule iseguguse „aasialiku“ pitseri otsaesisele surunud on. Kuid omalt poolt aitas jälle enam kui tuhandeaastane naabus endiseid vaimlisi sidemeid vahetevahel natukenegi värskendada. Lääbi-käämine võis terve piiri pikkusel sündida, üks kõik, rahu või sõja ajal. Nii mõnelgi korral viidi eestlasi sügavale Venemaa sisse vangi; Vene vürstid on meie maa üle valitsenud ja maksu võtnud; eestlased on hädakorral venelasi appi kutsunud; Pihkva ja Novgorodiga on kaup aetud. Hilisematel aastasadadel võis ühendavaks paigaks Setumaa olla, kus rahvas oma usu pärast Slaavi elemendiga otsekoheses läbi-käämises,

kuid nagu rahvus jälle eestlaste külge seotud on. Vene palverändajad ja kerjuslaulikud käisivad Setumaale Petseri kloostrisse, setud ise rändasivad Pihkvasse ja Sisi-Venemaale. Nagu piiripäälsed elanikud saivad setud loomulikult vahemeesteks. Niisugusel viisil on läbikäimine võimalik olnud. Nii tungisivad meie juure Slaavi-loomulised vaated ja jutud. Kuid ei ole sugugi kindel, et historilisel ajal üksi meie venelaste käest laenanud oleme, nemad meilt aga mitte. Ei taha võimalik olla, et Soomesugu rahvad, kes vanast oma muinasusu, oma nõiduse poolest laialt tuttavad olivad, oma naabrite mõtteilma pääle mõju ei oleks avaldanud. Muidugi võis eestlaste tähendus siis liiga nõrk olla, kui Vene elu tsentrumiteks Kiiev või Moskva oli; kuid Novgorodi ja Pihkva õitsemise ajal ei olnud tähtsad läbikäimise kohad meist sugugi kaugel.

Sellega ehk oleks osalt seletatud, miks Vene kangelaselugudes nii mõndagi leidub, mis ka „Kalevipojale“ tuttav on. Sest kas ei tuleta, näit., Mikula Seläninovitsch Kalevipoega kui hiigla künnimeest meele? Või kas ei ole Vene kangelasjuttude viimane lugu, mis Kalka tapeluse mälestustest arvatakse tõusnud olevat ja mis kangelaste kivinemisest pärast meeleäraheitlikku võitlust vestab, — just midagi sarnast, kui Kalevipoja valitsemise õnnetu lõpp raudmeeste maale tungimisel? Ka see peab meeles seisma, et Kreutzvald tähtsa osa „Kalevipoja“ materjalisid just Setumaalt ja Pihkva poolt sai...¹⁾

* * *

Terve rida mitmesugusid arvamisi, terve rida tumedaid, saladuslikka võimalusi, . . . Mis pääle peatama jääda?

Üksteise käest laenates, omalt poolt täiendades, teisendades, oma psühologia, oma vaimliste nõuete järele muutes on iga rahvas üleilmist mütoste ja legendide hulka suurendanud. Laenamine, teise pääle mõjumine — see on üks kultuurilise edenemise päätingimistest, see täidab ajaloo tööjaotuse aset. Laane teekesena, mis hämaras metsa otsatuses orgude ja mägede keskel keerleb ja lookleb, tuhandete omasugustega kokku puutub, nendest risti üle läheb; — jõena, mis tuhandid hallikaid enese sisse vastu võtab, mis tuhandete harukestena laiali jookseb, — nii kasvab ja liigub rahva vaimline loomise töö. Kes selgitab neid radasid, neid vete niresid, mis aegade kau-

¹⁾ Muudest Põhja-Europa rahvastest võib veel tähendada, et ka leedulastel kinni-needimise aine jutt olevat: Piksejumal Perkun olla kalamehe Tsastitise ning Jurata — pääjumala Praamshimase tütre — Läänemeres kaljudele kinni needinud — trahviks nende vastastikuse armastuse eest. — Kahjuks ei ole praegu nimetatud mütose kindlaid hallikaid käepärast.

guses temas ühte on jooksnud! Tarvis on üht väikest maa-
pinna alanemist, ootamata mäeselga — ja veed kalduvad teis-
tele luhtadele. Tarvis on, et kunstnikul töö juures miskisugune
vana mälestuse säde läbi pää sähvataks, miskisugune
analogia, miskisugune uus rütmus või riim — ja tema pääs
sünnivad korruga uued etteaimamatad ideede assotsiatsioonid
ning tema mõtted laenetavad teiste tuulte järele. Nii on ka
terve rahva vaimlise loomise tööga. Missugune minevik võib
igal laulu riismekesel, igal kõige lihtsamal vanasõnal või mõis-
tatusel olla!

(Lõpp tuleb.)

Jakob Tamm ja tema luuletused.

A. Jürgenstein.

(Järg).

1899. aastal teeb Tammele kelm Amor tuska. Vanapolis, kes veel hiljuti „vanapoisikiusatus“ üle teise külje päale pöördes nii rahulikult nalja tegi, süttib nii tõsine ja äge armukirg kellegi neiu vastu, just nagu ei oleks ta mitte 38 aastat, vaid 18 aastat vana. Ta ei leia vastuarmastust, sest nagu lauludest näha, viib teine mees tema aate-neiu altarile. Kuna Tamm noorel põlvel, nagu nägime, väikesest armusekeldusest võrdlemisi kergesti üle sai, katkeb valminud ja tõsisel mehel nüüd rinnus midagi, mis temale otse hädaohtlikuks läheb. Nagu öeldud, elab ta mitu aastat vaimlise surve all ja kire sügavuse järele arvata, istutas meelehärm põlatud armastuse pärast Tamme tugevasse kehasse vist ka esimesed kehalise haiguse idud. Tamme kire algust ja hädaohtlikku pööret kujutavad kaks „sonetti N. N.-le“, mille ette ta kuupäeva 9. aug. kuni 25. augustini 1899 on tähendanud:

1.

„Su valgejuukseline ilus pää,
Su sõstrasilmad ja Su vaade mahe,
Su punahuuled ja Su hää! nii lahe —
Ei nende sarnaseid ma teisi tea.
Ju Sinu süda, oh ta oli hea —
Ei olnud iial minu vastu jahe...
Ma unustasin vanaduse vahe:
Mu süda Sinule läks lahti pea.
Oh see ei olnud möödaminev tuju:
Ma igatsesin ikka näha Sind,
Ja Sinuta nii üksik olin mina.
Mu südames said valitsejaks Sina
Ja täiusele ligistasid mind...
Mu soovi juhtis Sinu armas kaju.

2.

Küll süda keeb, kuid sulutud on keel :
 Su sõna, kallim, rusuks lõi mu rinna ;
 Kuid Sinu pilt — mis parata võin sinna —
 On alles minu mälestuses veel.

Su poole tungib minu süda, meel —
 Oh kuidas saaksin veel Su ette minna ?
 Ma lendan mõttes üle mulla pinna
 Ja liginen Su ette luule teel.

Sonettides, siin on mu lootus, valu . . .

Oh võta, loe ja ise otsus tee :
 Kas päästad mind, või jäta valu kooli.

Oh kallim, ei ma halastust Sult palu, —
 Ma otsin armastust, kui puudub see,
 Siis ära minu hingevalust hooli“.

Otsus purustas lauliku lootused, sest juba 19. augustil loeme kolmeteistkümnendast sonetist :

„Ma õnnetu ! Mind lükkas ära ta,
 Kuid temast lahkuda mull võimu väha !

Oh aeg, sult abi ihkel ootan ma :
 Oh puista õrnalt unustust mu päha !

Mind ära lase leinas minna halliks !

Ta jäägu nagu mälestus mull kalliks“.

Kuidas see õnnetu südamelugu väga pikalt unustusesse vajub ja iialgi üsna ei kao, sellest tunnistab veel detsembrikuul 1900 luuletatud laul „Kõrbes“, kus laulik nähtavalt oma südamelugu kirjeldab :

„Üks pettepill, see vangistas mu meele,
 Kui olin kõrbes, kus on puudus veest ;
 Tõtt arvasin ma leidma tema seest,
 Ta töötas mind viia joogi veele.
 Ma seadsin teda sihiks enda eele :
 Ta viis mind ära kõrvale mu teest.
 Sealustus ta — siht kadus minu eest —
 Ma olin läinud hoopis eksiteele.

Seal surma hirm mu südamesse asus,
 Ma sõitsin siia, sinna — teed ei ole !
 Vaim väsis siis, mult kadus elu hool
 Ja hirmus tuimus hinge pääle lasus“.

Ja lehekuul 1900, kus loodus ta ümber uuele elule on ärganud, kaebab südame põhjani põrutatud laulik :

„Unustust — oh kuidas nõuan,
 Kuidas ihkan teda ma ! . .
 Kas ma teda saada jõuan —
 See on alles teadmata.

Teda ei too lehkav loodus —
 See on pilt mu kallimast.

Oh mu lootus, oh mu ootus —
Kuidas lahkuda võin tast“ !

Pikalt hakkab aeg lauliku haige südame pääle mõjuma.
26. mail 1902 kirjutab ta ühe soneti lõpul „öö“ kohta :

„Ma teda ootsin päästjaks päeva vaevast,
Ma puhkust igatsen ja jätan tööd,
Mu vaim on väsinud ja ihu roidund.
Kuid elu õõg ei ole minus loidund :
Ma ihkan üles tõusta pärast ööd —
Ja vaadata, kuis koit siis kuldab taevast“.

Ja jälle aasta pärast, 2. juulil 1903, ajab laulik juba
endist viisi juttu oma Ebavere mäega ja tõendab :

„Nüüd tunnen jälle tõmbejõudu,
Kuis tundsin kümne aasta eest“.

Siit saadik on Tamme hingeelu jälle enam vähem tasa-
kaalus. Seda on tema töödest tunda. Kuna ta aastast
1899—1903 suurelt osalt armulaulusid luuletab, mis ümber-
kirjutamata, järeljäänud lehtedel omal esialgsel kujul laiali on
ja alles korraldada ja kokku otsida tahavad, asub ta 1903.
jälle muude ainete kallale ja korraldab ja kannab selle aasta
luuletused juba ühte raamatusse kokku, nagu kõik aastakäigud
enne 1899. ja suurem osa ka pärast 1903. aastat. Keegi teadis
kõnelda, et Tamm oma armastuselaulud, millest ta midagi ei
avaldanud, käsikirjas kõik ära põletanud. Ma ei mäleta, mis-
sugune tuttav mulle seda kord ütles. See jutt näib tõenäoline
olevat. Vist on Tamm ka omad armulaulud pärast kosumist
aastakäikude järele korraldanud ja puhtalt ära kirjutanud, nagu
suuremalt jaolt kõik oma tööd. Aga vist arvas ta ühel paras-
tisel tunnil nad liig südameligidaseks, kui et neid ilmale aval-
dada ja heitis nad tulesse, nii et järelejäänud käsikirjades
ainult üksikud lehed mustas kirjas ja üle kriipsutatult alale on
jäänud. See nähtus käib väga eestlase iseloomuga kokku, kes
oma kõige õrnamaid tundeid naljalt ilma kätte ei taha anda.
Kui aga käsikirjad 1899—1903 ümberkirjutatud ja kindlasti
korraldatud saavad, siis tekib nendest vihukene armulaulusid,
nagu meil neid Eestis vähe on.

Kui ma ennemalt ütlesin, et Jakob Tamm 1903. aastal
juba jälle hingeliselt tasakaalus on ja ta ise tunnistab, et ta
eneses jälle niisugust jõudu tunneb, nagu kümne aasta eest,
siis on ometigi tähendada, et Tamm neljal raskel aastal siiski
nii hästi hingeliselt kui ka ihuliselt löögi oli saanud, mille jäljed
enam ei kadunud. Meie ei leia tema juurest enam endist
värskust ega vaimlist vibutusevõimu (Elasticität). Pikemates
lugulauludes, mida ta nüüd loob, asub rohkemal määral juba
ennem tuntav liig pikk ja igav üksikute asjade väljamaalimise
himu, mis vaimu lõdvemaks jäämisest tunnistust annab. Seda

on juba 1903. loodud kahest pikemast laulust „Rahatuli Eba-
vere metsas“ ja „Muistse aja mälestused“ (mõttemõlgutused
Tartu doome mäel) näha; ka selle aasta dets. kuul luuletatud
Kreutzvaldi mälestuse laul kannatab üleliigse pikkuse all. 1904.
aastal luuletab Tamm pikema lugulaulu „Sõida põrgu!“ mis
vähe korda on läinud. Pikk laul on seitsmes osas ja jutustab
meile rahva muinasjutu järele, kuidas tige mõisa herra pere-
mehe, keda omale kutsariks käsutas, ennast tõllaga põrgu
käseb sõita. Nad jõudsid ka tõesti põrgu, kuhu herra jäi;
tema küüdimees, Oru Villem, tuli aga hobustega tühjalt mõisa
tagasi. Jutu sisus on terve väikene roman peidetud, aga ta on
ühetooniliselt, igavalt jutustatud, ilma luuleliste ilukohtadeta.
See aine ei ole oma keerulisse sisu pärast sugugi lugulauluks
kohane. Selle vastu on teine 1904. aastal luuletatud suurem
laul, „Ristid“, õige mõjus ja hästi korda läinud. Laulul on
kolm jagu. Esimeses jutustakse, kuidas noor kirikherra Krall
kevadel surnuaias kõnnib, hulka mahalangenud risti tükka seal
näeb ja kellamehele käsku annab, need mahalangenud ristid
kokku koristada ja tulepuudeks ära müüa. Saadud rahaga
tahab õpetaja surnuaid koristada ja ehtida lasta. Teises osas
leiame õp. Kralli jälle surnuaialt, kus kõik ilusasti koristatud
on. Kuid temale ilmub seal kole viirastus: vanade haudade
kohal hakkab midagi nagu liikuma, haudade pääle ilmuvad
surnute pääd ja need hüüavad nagu kooris:

„Too tagasi need ristid,
Mis lasksid riisuda;
Kui vilmsed armutähed
Nad olgu meitega.
Neil pole enam kaitsjaid,
Kuis näha, ilma sees...
Ei kuula sa — siis kostad.
Kord kohtumõistja ees“.

Et surnuaid merekaldal seisab, siis arvab Krall, et tema
äritudaju tuulehulumises viirastust kuuleb ja näeb. Kolmandas
laulu osas magab Krall öösel pehmes voodis, akan mere poolt
on lahti, nii et tuule vingumine tuppa kostab. Krall näeb
unes, et tema surnuna hauas on, haua pääl aga on raudrist.
Uus kirikherra kõnnib kellamehega üle surnuaia ja käsib mal-
mist risti maha murda ja rauavalamise vabrikusse ära müüa.
Krali hüüab ja vähkleb asjata hauast vastu. Ta ärkab üleni
higine ja hirmunud. Varsti aga näeb kogudus, et õpetaja kõi-
gile vanadele haudadele uued ristid laseb panna.

Müstiline ollus on Tamme juures vaheajal alatasa suur-
dunud ja tuleb siin sündsas aines õige mõjusalt nähtavale.

Pikema laulu loob Tamm sellel suvel Endla muinasjutu-

lisest järvest. Järve kirjelduses puudutab ta romantilist „Juta“ lugu, aga õiget keskk kohta laulul ei ole.

Algava Jaapani sõja järgi leiame ka selleaastasest Tamme luulest. Ta kirjeldab sõja käsu toomist valda, soldatite kogumist, saatmist kirikus, linnateel, raudtee jaamas, kirjeldab soldati naise meeoleu jne. Ta vaatab asja pääle nimelt inimliku kaastundmusega. Politika külg jääb üsna puudutamata. Väiksemad laulud, mis 1904. loodud, ei seisa läbistikku enam Tamme paremate aastate kõrgusel. Ja neid on vähe.

Sündmusrikas 1905. aasta on Tammel üsna luulevaene. Uued pääletormavad rahutumad sündmused ja mõtted ei leia klassikaliselt rahulises ja ärakäärinud iseloomus nähtavalt vastukaja. 25. novembril leiame nagu protesti kõige selle mõistete segaduse, liialduse ja ühetasaseks tegemise voolu vastu, mis vabaduse tulemisega labastes päädes tekkis. Imponeerivalt kõlavad Tamme kained salmikud mooduvoolu vastu :

„J u m a l.

„Ta ütles: „Jumalat pole,
Ta käsk on paljas null“ !
Ma ütlesin: „Sellest järgneb,
Et Jumal puudub Sull.
Kuid kas ta teistel puudub —
Ei seda Sina tea!...
Sa otsustad enese järgi —
Ei teisi silmas pea.
Sest Jumal südames elab,
Kus asub armastus...
Su südames pole seda, —
See on su tunnistus.
Kuid ilmas on südameid küllalt,
Kes tunnevad Jumalat;
Nad tema armu näevad,
Ta käsku kuulevad“...“

1906. täidavad Tamme meelt surmaaimdused. Õitseval õiekuul luuletab ta mitu laulu ühise päälkirja all „Elu ja surm“. 21. mail kirjutab ta :

„O o t u s.

Ma päevast tüdind ootan õhturahu,
Ma ootan ööd, mis puhkust mulle tooks...
Ja kui mind tüütab aja õone jooks,
Siis ootan päeva kõige tema tööga.
Nii läheb aeg... Päev vahelduses ööga,
Ma ootan uudist, mis toob elunurm...
Kuid kõige lõpp on viimaks vilu surm, —
Ees on ta küll, ei ootesse veel mahu“ ! —

19. juunil: „K õ i g e s t t ä i s.

Ma kardan surma, kuni eluteel
Veel edenen ja kogun elu aimu,

Ning kuni alles huvitab mu vaimu
See tegevus, mis aeg mu ette laob.

Kuid — arvan ma — kord surma kartus kaob,
Kui kõigea vaim juba kokku puutub,
Saab kõigest täis, surm tarviliseks muutub
Ning teda hakkab taga nõudma meel“.

Seal vahel aga katsub laulik Eesti sisemisest elust ergult osa võtta, nimelt vaimustab teda ülesehitav, positiiviline töö. Ta luuletab pikema laulu „Vanemuise“ uue maja õnnistamise piduks, pilkab mitmes salmikus äärmisi pahemaid ja parempoolseid politikamehi. Üleüldse võib aga tunda, et aeg ja olud temale ei meeldi. On ka aru saada. Ehk küll moonamehe poeg ja poliitiliselt demokratlane, on Tamme vabadusemõiste siiski kõige päält isikuvabastamise ja tema harmoonilise täiusele viimise poole juhitud, selle sõna paremas mõttes aristokratlane. Lai ja madal väline vabaduse vool, millega palju segast vett ühes ujus, hirmutas teda enam vähem instiktiviliselt. Tema oli enam ülesehitav, loov vaim, kui purustaja ja vana rämpsuhakkuja.

Ainult selle iseloomu joonega võib seda imelikku nähtust seletada, kuidas Tamm 1906, kus kõik palaviku sarnase soojusega päevaküsimustest osa võtsivad, hinge kinnipidades kuuluvad, kuidas üks kivi teise järgi vana korra müüri seest välja langes ja pudenes, kuidas Tamm siis karedast, lõhestatud olevikust ülesehitavasse luuleilma põgenes. Kirglike armastusega ja hooga hakkas ta tervet Robinsoni lugu salmima. Otse arusaamata on, mis ta sellest loost nüüd korraga nii külgetõmbavat leidis, kuna ta enne teda kordagi pole puudutanud. Kuid mõistatus selgub meile, kui ligemalt järele mõtleme, mis lihtsa Robinsoni loo sügav sisu on: see on terve inimesesoo kultuura algamine ja kasvamine, mis siin meie vaimu silma eest mööda läheb. Tormist ja laenetest armutalt tühjale saarele paisatud Robinson loob oma ümber palja kätega uue kultuura ilma. Et igapäevases elus seda vagust ülesehitamise tööd vähe, aga vaenu ja hävitamist palju oli, siis eraldas ennast Tamm vastikust olevikust, lendas mõttes Robinsoni juure tühja saare päale ja lõi luuleilmas uusi elukujusid ja vormisid, mida temale tõsine elu ei pakkunud.

Sarnasid nähtusi tunneme kultuura ajaloos palju. Goethe elas just Prantsuse suure mässu ja Saksamaa vabadusesõdade ajal. Tema universalne vaim sellest tähelepanemata muidugi mööda ei läinud. Kuid kirjutanud sellest ei ole ta pea midagi. Kui ta Veimari hertsogi saatkonnas 1792 Austria-Preisi sõjakäigust, mida need mässu mahasurumiseks Prantsusemaale ette võtsivad, osa võttis, kui suurtükid Valmy all mürisesivad ja vaimustatud revolutsioni väed omal algaval võidukäigul

päätungijad tagasi lõivad — siis juurdles taganejate seas olev Goethe oma värvide õpetuse probleemide kallal. Kui 1803 Saksa - Prantsuse piiril kõik üles ja alla käis, kui Mainzi linnas „Ala-Rheini vabariik“ välja kuulutati, prantslased ja sakslased kordamööda seda linna piirasivad — siis töötas Goethe oma „Reinuvader rebase“ teise parandatud väljaande kallal. Ja kui terve Saksamaa 1813. vabaduse sõtta läks, uuris Goethe Persia ja Arabia luuletusi ja seadis oma „Westöstlicher Divan“ kokku. Suur prohvetlik luuletaja, kes juba Darvini väljaarenemise õpetust selgesti ette aimas, kellel samm-sammuline inimesesoo ja terve ilma edukäik suures harmonilises täiuses perspektiiviliselt silma ees seisis, ei võinud nende hüpete vastu, millest lühikesenägemisega inimesed ilmakorra üleöölist ümbermuutmist lootsivad, suurt vaimustust tunda. Aga vana tardunud vormide murdumine pidi temale, kui vabameelsele individualistile meeldima. Siit tõusis hingeline konflikt, mille eest ta harmonilisesse luuleilma põgenes.

Ka Tamme juures ei ole raske niisugust hingelist konflikti tööks teha. Tema luuletused „Laene“, „Musta aja mälestused“ ja muud näitavad, et temas kange individualistiline vabaduse tung valitses. Kuid tema vaikimine 1905. aastase vabaduse liikumise ajal näitab, et see liikumine oma ägeda välimise vormiga ja oma võimatamate lootustega temale ei meeldinud. Et ta vanu ja äraiganenud vormisid hävitas — pidi ta temale põhjusmõttelikult meeldima, kuid tema välimised avaldusevormid segasivad Tamme harmonilisi ringisid. Vastuvoolavad tundmused sünnitasivad tema hinges vaimlise jõudude parallelogrammi, mis teda hingeliselt diagonalisse surusivad — Vaiksemere saarele, — Robinsoni juure

Nagu noor Robinson kitsast isakodust merele, igatseb temaga ühes Tamm katkestatud kodumaalt välja:

„Ei huvita see elu mind! —
 Tung raskeks teeb mu rinna!
 Oh luba, Isa, palun sind,
 Siit merele mind minna!
 Ma tahan näha võõraid maid —
 Mind meelitab nii meri;
 Ma vahin laevu väledaid,
 Ja rahutu on veri!“

See on Robinsoni esimene salm. Ja neljandas on ta juba merel:

„Hõissa! nüüd ees on lahti ilm,
 Kus liikumise luba;
 Seal palju uudist leiab silm, —
 Hing oli jänul juba“.

Ja palaviku sarnase kirega loob Tamm iga päev mitmed

ja mitmed salmid. Ühel päeval, kus töö vähe edenenud, kirjutab ta nukralt märkuse lehe servale: „Halb päev“!

Robinsonis on nii mõnigi ilus salm, kuid üleüldse on see Robinsoni riimipanek kaunis õnnetu mõte Robinsoni loo iludus ei ole mitte üksikutes luulelistes jõuukohtades, vaid terve jutu ülesehituses ja peenes oludekirjelduses, mille külge raske on seotud kõnega mõjuvalt kinni hakata. Olgu näitus, kuidas Robinson ennast talve vastu valmistab:

„Läks mööda kuu, aeg uue löi,
See vedas viimast vagu.
Mees tagavaraks kokku tõi
Ju heinu, õunu, hagu.
Ta mitu korda jahil käis,
Sai liha ja sai nahku:
Kõik panipaigad surus täis, —
Veel suve lõõsk ei lahku“.

Noh, niisugust asja võib palju parem prosas jutustada, kui salmida. Minu maitse ei ole salmitud Robinson mitte, ehk ma kui pedagog muidu Robinsoni jutust palju lugu pean. Tammel oli aga salmimine teiseks loomuks saanud; mis ta sidumata kõnes algupäralist kirjutab, ei ole palju ega suur asi. 1905. aastal kirjutab ta päälkirja all, „Killud“, kaks väikest lookest oma elujuhtumistest, „Hobusevaras“ ja „Sõit jõuluööl“. Kummagist ei ole suurt asja. Ta alatud Soome reisikirjeldus on ka õige kuiv ja protokolliline.

27. veebruaril 1907 on viimane laul, mis Tamm raamatusse on kirjutanud. See on õige tähelepanдав oma mõttekäigu poolest. Ta päälkirjaks on „Taim ja vaim“. Tamm võrdleb seal taime kasvamist ja tungi valguse poole inimese vaimu täiuse poole püüdmisega ja lõpetab, nagu surma ette aimates, oma viimase salmi järgmiselt:

„Särab ees siis õnne kiir...
Kuid ka siingi seisab piir...
Takistus, oh väga tihti
Keelab kätte saamast sihti:
Nebo mäel mees seisma jääb,
Kaanani maad kaugel näeb“.

Liigutaval viisil annab see Jakob Tamme viimane luulesõna tunnistust, kui väga valusalt tema seda vahet tundis, mis aatelse inimese paleuste ja nende kättesaamise vahel on. „Kunst on pikk — ja elu, oh nii lühikene“!

Sest haigus hakkas võimust võtma. Juba 1906. aasta suvel Soome reisil tuli Tammele ootmata niisugune sisemine valuhoo pääle, et ta üht ööd, millal ta Viiburist Helsingisse sõidab, kõige hirmsamaks ajaks oma elus loeb, (omas reisikirjelduses). Vaheajal saab ta tervemaks, aga juba lihavõtte pühade ajal 1907 tuleb ta, otsalõppenud ja lahjaks jäänud,

Tartusse tohtrite abi otsima. Dr. H. Koppel tahab teda tingimata kohe haigemajasse panna, aga Tamm soovib veel enne koju sõita asju korraldama. Sellel sõidul nägin teda Tartu vaksalis Peterburist tulles. Ka mina käisin temale, haige välimuse läbi kohkunud, pääle, et ta kohe haigemajasse läheks. Ta lubas kodunt tagasi tulla, aga ei tulnud enam.

Südame ja neerude haigus tegi kiirelt oma hävituse tööd, aga Tamm ei uskunud, et ta sureb. Müstiline joon tema iseloomus oli haiguse ajal nii haiglaselt välja arenenud, et ta ennast kahes isikus nägi. Oma teist isikut (Doppelgänger) nimetas ta nagu pool häbenenedes „see teine“. Muidu täitsa selge mõistusega, nägi ta oma „teist isikut“ igal pool. Anti talle süüa, käskis ta: „Andke selle teisele ka“! Toimetati ja talitati teda, siis nõudis ta, et „teisele“ sedasama tehtaks. Kui ametivennad ja sõbrad kahjatsust avaldasivad, et tema surma puhul Eesti kirjandus kahju saaks, ütles ta imestades: „Kuidas nii? „See teine“ jääb ju elama! Luuletaja Jakob Tamm jääb elama“!

„Sa näed „sellest teisest“ ikka vist und“, ütles temale haigevoodil Jakob Liiv. Tamm mõtles järele ja arvas: „See võiks ju olla, et ma und näen“, — aga järgmisel silmapilgul kõneles ta kõige tõsisema näoga jälle „sellest teisest“.

13. juulil 1907 hommikust ööd suri Jakob Tamm, kui ta juba üsna nõrgaks oli jäänud, kange kopsu verejooksu kätte. Veidi aega enne verejooksu algust anti temale nõrga südame tegevuse ergutuseks klaasikene punast veini. Kui verd juba toobi võrra suust välja oli jooksnud, ei uskunud ta siiski veel hädaohtu, vaid tõendas, et see punane määrg mitte veri ei ole, vaid tagasi tulev punane vein. Varsti selle järele heitis ta hinge. Omad järelejäänud kirjatööd, trükitud ja käsikirjades olevad, jättis ta kõik „Eesti Üliõpilaste Seltsile“, kes nad omalt poolt Eesti Kirjanduse Seltsile edasi andis.

Heidame veel korra pilgu Tamme iseloomu ja selle väljarenemise pääle tagasi, siis peame tunnistama, et tema haruldase harmonilise ja sügavatundelise iseloomuga mees oli. Nagu ta väliselt ilusat puhast riimi, laitmata salmimöötu ja loogikalist mõttekäiku oma luules niikaugale tarvitas, et see juba tihti liiale läks, nii oli ka kõik tema ilmavaade ja elu harmonilises kokkukõlas. Tugev enesetundmine, kõva individualism, pehme ja armastav lapselik süda ligimese vastu, hää hulk romantilist müstizismust terava realistlise elu kirjeldusega käsi käes, püüd kõrgete paleuste poole, kõikumata tõearmastus tundmuste avaldustes — kõik kui loodud omadused suure luuletaja jaoks. Et see suur and täieste välja ei saanud areneda, et ta oma jõuu võrdlemisi väikeste ainete kallal ära kulutas ja suuremate tööde kallale ei saanud asuda, see on meie väiksete olude süü.

Oleks ta siis, kui kodused olud temale kitsaks jäivad, mitte ainult Ebavere mäele mõtteid mõlgutama pääsenud, vaid ka Alpide lumelatvu ja Vesuvi suitsevat harja imestada võinud ja vana Rooma ehituste varemetel ajaloo hingeõhku tunda saanud — siis oleks ta muidugi oma tiivu laiemale ajanud ja mitte ainete puudusel Robinsoni hakanud salmima.

Kuid see iseseisav mees, kes oma enesele truuks jäi ja parem Lõunamere saarele põgenes, kui oma sügavama tundmuse vastu ajavaimuga ja mooduga ühes ujus — see äratav mu lugupidamist enam kui need, kes kõigis asjades ligi lobisevad, suured küsimused ülepõlve murdes ära otsustavad ja Jakob Tamme pääle üleõla vaatavad, et ta „ajast ja arust“ on jäänud. Väikesed olud sundisivad tema kitsastesse raamidesse, aga ta oli nendes raamidest täis ümmargune iseloom. Kui meil niisugusid iseloomusid rohkem oleks, siis kasvaks meie lootus tuleviku pääle praegusest kitsikusest hoolimata, nagu Tamme viimastest sõnadest prohvetlikult meile vastu heliseb:

„Nebo mäele seisma jäen,
Kaanani maad kaugelt näen“!

(Lõpp).

Kirjandusline ülevaade.

Mis emakeelsete õperaamatute kokkuseadimisel mitte soovitav ei ole.

Emakeelsetes õperaamatutes on mulle mõned mittesoovitavad nähtused silma puutunud ja ma olen meie tähtsamate kooliraamatute kokkuseadijate poolt (M. Kampmann ja E. Peterson) mõtteid kuulnud, mis mõnda neist nähtustest koguni soovitavateks tunnistavad. Ma juhin silm kolme nähtuse pääle tähelepanemist; need on: muukeelsete õperaamatute järeleaimamine, vormide tagaajamine ja sõnade tõlkimine.

1. Ei ole soovitav muukeelseid õperaamatuid ilma arvustuse ja järele aimata. Meil peab julgust olema oma õperaamatute kokkuseadimisel kas või kõikide teiste rahvaste õperaamatutest lahku minna. Nii oleks võinud hrd Jürgens ja Tasak oma geografia õperaamatus lk. 11 ja lk. 15 maakera ja kuu käiguteesid väga hästi kohasemate piltide abil kujutada, kuigi muukeelsetes õperaamatutes alati nimelt need perspektiivsed pildid leiduksivad. Need perspektiivsed pildid ei ole sellepärast kohased, et nende järele maakera kaks korda aastal näib päikesele ligemal ja kaks korda kaugemal olevat, ja niisama ka kuu maakerale kaks korda ühe kuu jooksul. Mitte ainult lapsed ei ole nende piltide järele ekstarvamist saanud, vaid koguni kooliõpetajad ise ka: ma olen küll ainult

kahe kooliõpetajaga nende piltide üle kõnelenud, aga mõlemad olivad selles arvamises, et maakera ja kuu nimelt nii käivad, kuidas nendest piltidest välja paistab.

Ma ei taha siin sugugi seda soovitada, et meie oma-pääd ilma teisi tähelepanemata oma õperaamatuid kokku seaksime. Minu soov on, et meie mitte teiste rahvaste järele, vaid nendega kõrvu käiksime. Teised rahvad parandavad oma vanu õperaamatuid ja võtavad selleks näpunäiteid sellekohastest rahvastevahelistest kongressidest ja komisjonide otsustest. Miks ei võiks meie ka niisuguseid näpunäiteid sealt otsekohe võtta? miks peame ootama, kuni need näpunäited alles teiste rahvaste koolikirjanduse kaudu meile kätte ulatavad?

2. Ei ole soovitav kord tarvitusele võetud vormid siis alal hoida või koguni laiendada, kui need vormid sisust arusaamist takistavad. Kallas'e rehkenduseraamatus on kahe kvotsiendi otsimist kaheks lahutatud: jaotamiseks ja mahutamiseks. Keegi soovitas uue rehkenduseraamatu kokkuseadmisel selle lahutamise pääle veel rohkem rõhku panna ja jaotamise jaoks ise märki ja lahutamise jaoks ise märki tarvitusele võtta. Keegi gümnaasiumi kooliõpetaja lahutas ka nõnda nimetatud mahaarvamise kaheks: osa otsimiseks ja vahe otsimiseks. Leiduks vist neid, kes ka selle lahutamise pääle meie uues rehkenduseraamatus rõhku panna sooviksid. Aga need vormilised lahutamised võivad ainult ülesannete kogude kokkuseadmisel ülesannete liikidesse lahutamiseks kaasa aidata. Rehkenduse õpetuses on nad õppijatele kas ilmaaegselt vaevaks, nagu tegelikud kooliõpetajad seda oma silmaga näevad, või veel koguni kahjulikud, kuna pärastpoole neidsamu kahte arvu tuleb täiesti ühevääriliseks lugeda, mille vahel enne on õpitud vahet tegema. Õperaamatutes on seda soovitavam niisuguseid vormilisi lahutamisi kõrvale heita, et sellega tarviliikude uute sõnade arv väheneb. Juba tarviliikude sõnade loomisega on meil raske toime saada, miks peaksime siis veel ilmaaegseid mõisteid sallima, mis ilmaaegseid sõnu nõuavad? Iseäranis matemaatikas ja loogikas võib palju ilmaaegseid mõisteid leida. Oli omal ajal rehkenduse õpetuses lalaline päätükk: proportsionid. Palju oli seal iseäralisi mõisteid, mis kõik defineeritud ja ilusaks süstemiks kokku seatud olivad. Praegu on mõnedes õperaamatutes see päätükk õige väikeseks jäänud, enam kui pooled mõisted on sealt kadunud ja keegi ei tunne nende puudumist. Mulle näib, et mõne aja pärast sellest suurest päätükist juba muud järele ei ole kui üks ainukene mõiste: proportsionalsus. Kas peaksime eestikeeles kõikide nende kadunud mõistete jaoks oma sõnad looma, et meil kerge oleks mõnda ajastjäänud muukeelset õperaamatut võimalikult täielikult järele ailmata? Ka mujal on ilmaaegseid mõisteid. Краевич'и füüsika õperaamatus on kindlasti vahet tehtud плотность ja удѣльный вѣсъ vahel, aga Хвольсонъ'и füüsika kursus tunneb ainult esimest mõistet. Vahest on mõnigi õppiia sellepärast „halbema numbril“ saanud, et ta плотность ja удѣльный вѣсъ vahel vahet teha ei osanud.

Oleks küll soovitatav võimalikult vähem ilmaaegseid vormilisi lahutusi teha ja võimalikult vähem ilmaaegseid uusi sõnu luua.

3. Ei ole soovitatav, et uute mõistete jaoks pääasjalikult sellekohaseid võõrakeelseid sõnu tõlkida püütakse. On füsikas mõiste, mida venekeeles *сила* ja saksakeeles *Kraft* nimetatakse. Eestikeelses tõlkes on need mõlemad sõnad jõud, aga tähendatud füsika mõistet ei ole mitte kohane jõuks nimetada. Kui ma seda nähtust endale silmade ette sean, mida *сила* ehk *Kraft* nimetatakse, siis näib mulle palju kohasem seda nähtust eestikeeles tungiks nimetada. On füsikas üks teine mõiste: *центробъжная сила* — Centrifugalkraft. Kui seda mõiset eestikeeles ringjooksu tungiks nimetatakse, siis näib mulle, nagu ütleks eestikeelne nimetus rohkem selle mõiste sisu ära, kui võõrakeelsed. Iseäranis mõiste sisu kohased näivad mulle järgmised sõnad olevat: ratasvänt (ekstsentrik), ratasvinn (plokk), mitmekordne ratasvinn, pöörvinn (Winde), kruuvvinn ja kangvinn. Need sõnad on vist küll ainult nähtuste ettekujutamise põhjal kokku seatud, ilma et nende nähtuste võõrakeelsete nimede järele oleks küsitud.

Mõistete sisu ei ole mitte jäädav. Kui meie nüüd mõnele mõistele tema sisu kohase nime paneme, siis ei ole see nimi mõne aja pärast vast mitte enam täiesti sisu kohane. Sellepärast ei ole palju võõrakeelseid sõnu praegu enam oma mõistete sisu kohased, kuigi nad omal ajal seda on olnud. Sellepärast ei ole ka väga suurt vahet selles, kas meie uute sõnade loomisel nende mõistete sisu või nende võõrakeelsed nimed aluseks võtame, sest tulevikus võib meie uus sõna ikkagi oma mõiste sisust lahu minna. Aga see vahe näib mulle siiski selleks küllalt suur olevat, et uue sõna loojalt mõiste sisu kohase sõna otsimist kõige päält soovida.

Malupis, 10. aug. 1908.

J. Sarv.

Eesti keele Aabits ja Lugemise raamat. Kokku seadnud M. Okas. Teine trükk. K. J. Sichmanni kirjastus. Riias, 1907.

Kirjanik on tähendatud raamatu lastele esimeseks lugema õppimise raamatuks kodus ja koolis määranud, nagu ta kahekordne nimi „Aabits“ ja „Lugemise raamat“ tähendab, ja Riia õpekonna kuratori nõukogu on ta nendele koolidele õperaamatuks lubanud, kus Eesti keelt õpetatakse. Minu teada on „Okase Aabits“ üsna laialt Eesti kodudesse teed leidnud ja mitmel pool, iseäranis linnades ja maal ministeriumikoolides õperaamatuks saanud, nõnda et juba teist trükki tarvis oli.

Nõnda siis peame M. Okase raamatut esiteks kui kodulaste aabitsat ja teiseks kui „esimese talve“ koollaste lugemise raamatu tähele panema.

Aabitsa osas on 34 lehte. Aabits on täiesti kasvatusteadusliste nõuete järele kokku seatud, nagu seda mehelt oodata võisime, kes laste õpetamisega teaduslikult tuttav ja tegelikult vilunud on. Hää kokkuseadongi raamatu pää väärtus, mis teda kõikidest silamaale limunud aabitsatest paremaks teeb. Endistel aabitsatel pidi tähestik ees otsas olema, sest siis

õpiti tähed korruga „kätte“ ja siis hakati hüütama ehk veerima. See kole pikk ja igav veerimine on selles aabitsas täiesti kadunud. Laps hakkab kahe kolme tähe tundma õppimise järele kohe sõnu kokku lugema. Sõnadest katsutakse kohe lauseid kokku seadida. Sõnad on esite silpideks lahutatud. Kiita on see, et iga paragrafi lõpul mõned read lugemiseks on, ilma sõnade silpidesse lahutamata. Nii õpib laps kohe harilikku kirja lugema. Üksikutesse lausetesse on püütud mõtteid mahutada, mis lugemist kohe lugemiseks teeb, aga mitte paljaks sõnade kokkuarvamiseks. Niipea, kui see vähegi ju võimalik, on õppija lugemise himu äratamiseks püütud lugemise harjutuste vahele väikesi lookesi mahutada. Juba algusest pääle saab laps aru, et lugemine on mõtete otsimine, aga mitte ainult suu liigutus ja hääle harjutus. Enamasti ilusad, kohased ja puhtad pildid, mida õige palju on, ülendavad lastele õpiraamatu väärtust. Selles raamatus on küll püütud piltidest „võõrast maiku“ eemale hoida, mida mõnele teisele aabitsaraamatule süüks anti, ometi ei ole see mitte täiesti korda läinud. Pärinetud on pildid 69. ja 90. lehekülgedel. Seda sorti piltidest ei saa meie raamatud ikka veel lahti! Ka küti pilt 86. lhk. oleks võinud täiesti ära jääda, sest tal on kange mõisa maik juures. Mis on Eesti lastel jahimeesetega tegemist? Meil ei ole õigust ega kohta jahipidamiseks. Sõna „jaht“ äratab meie sees ikka vastikut tundmust nii õigusliselt kui moraaliliselt. Perekond 72. lhk. ei ole mitte karske Eesti perekond. Meie aabitsa õppijad on enamasti kõik vaesed: pildid omasugustest oleks meile rohkem kohasemad olnud. Olen ise mitu aastat koolis lapsi selle raamatu järele õpetanud ja olen kuulnud, et meie lapsed piltide pääl olevatest hästi-riides lastest kas kadeduse ehk põlastusega jõukate kohta räägivad. Ja vara laste seas kadedust äratada ei ole sünnis.

Iseäranis pildid lastele peaksivad niisugused olema, mis armasid oleksivad näha ja lastelc-tuttavat elu kujutaksivad.

Iseäraldus ja ühtlasi ka häädus selles raamatus on see, et „meie ristiusu õpetuse päätükid“ ja ükskordüks välja on jäetud. Aabitsa ja lugemise raamatu seisukohalt vaadates on see päris õige, sest esimesed on usuõpetuse asi ja teine rehkenduse osa. Mõlematel ei ole esialgse lugema õppimisega midagi tegemist. Iga asi on sünnis omal kohal ja parajal ajal. Sellepärast võib M. Okase raamatut iga-usuline eestlane tarvitada.

Enne lugemist algab juba kirjutamise õpetus ja käib lugemisega käsikäes.

Raamatu II. osa on lugemise raamatuks korraldatud, milles parajad, laste arusaamise ja õppimise-jõuu kohased lookesed sees on. Siin ei ole ka kirja- ja Ladina keele trükitähed ära unustatud, mis jällegi hää on, sest kui laps selle raamatu läbi õpib, siis võib ta emakeeles iga raamatut lugeda.

Nagu iga inimese töös, nii on ka M. Okase raamatus mitmed suured ja väikesed vead sees. Kõiki vigasid, mis mulle silma on puutunud, ei luba kuukirja ruum siin kohal üles lugeda; nimetan ainult mõned, minu arusaamise järele tähtsamad.

Iga kord, kui raamatu kätte võtan, puutub mulle kaane päält tüütu „Riiga“ silma.

Raamatut ligemalt tähele pannes mõjub see tundmine halvasti, et kokkuseadja raamatu juures palju vaeva on näinud, aga töö siiski nii ei ole saanud, nagu ta olema peaks. Nimelt on iga tüki lõpul lugemiseks määratud laused liig otsitud ja sellepärast väga loomu vastased, näituseks: § 3: „Kannan lina“, kus sõna „mina“ puudub; niisama „Kannan kana lakka“, ja teine lause sealsamas: „Ani kana kallal“, kus „on“ vahele on jäetud.

Need puudused korduvad kuni § 7 ja § 10, kus tähed m ja o ette tulevad. Sellest raskusest oleks kergesti üle saadud, kui tähed o ja m juba § 3 ette oleksivad tulnud. Tõesti ei või niisuguste lausetega leppida (§ 4): „Vana vallik kaval“; „kana kanika kallal“. § 5: „Aknal (on) neli lille.“ — „Kalal (on) kena nina“. — „Vennal (on) kena vanik“. § 6: „Kirik (on) kenal rannal“. — „Sellel (on) neli kera“, jne. „On“, mis siin klambrite vahel seisab, puudub aabitsas lausetes. Mida kaugemale, seda rohkem tuleb vastikuid lauseid ette (§ 8): „Mullik (on) aru rannal“. Esiteks puudub „on“, teiseks ei ole arusaadav, mis „aru rand“ on. „Vennal (on) ane muna“. „Mina (olen) mureta“. „Ranna elanik (on) murel (mures)“. (§ 9.) § 10 tuleb täht o ette ja kaotab need puudused ära. Siis torkavad jälle teised vead silma: „Oru veerel“ — oru kaldal. „Merel on tee tolmuta“ — mere-tee on tolmuta. „Artur tuli mineval talvel kooli, mina *tulen* tuleval talvel kooli“ — Artur *läks* kooli, mina *lähen* kooli (§ 11). § 12: „Talli all“ — tallis. „Murul on anekari“ — anekari on murul. § 13: „Kuu on kulla karva“ — meie teada on kuu rohkem hõbeda karva. § 15: „tupe“ — tupp. „Meie kopel on nurme veerel“ — kopel on nurme ääres. § 16: „Miina ema oli *vainul taimelaval*“. Mis taimelava on vainul? § 17: „Aknal (on) neli ruutu, kolmel aknal — mitu ruutu?“ — Aknal on neli ruutu, mitu ruutu on kolmel aknal? § 21: „Veekosk“ — kosk. § 22: „Siil tuli *metsa alt* nurmele“ — . . . metsast nurmele. § 24: „Veekose peal“ — kose kohal, üle kose. § 26: „Inimesi kardab rebane“ — rebane kardab inimesi. § 30: „Rattid“ — rattaid; „turvaraba“ — turbaraba. § 31: „Kes on elusalt must, keedetud — punane?“ — kes on . . . keedetult punane? § 37: „Rõigas“ — rõigas. § 87: „Olen juba kolm päeva onu juures“ — olen kolmat päeva onu juures. „Tehti saadusid“ — = tehti (heina) saatusid.

Väiksemaid vigasid on raamatus üsna rohkesti, mis vist osalt trüki-vigade hulka käivad.

Aabitsas tulevad väga mitmed vananenud ehk üleüldiselt vähe tuntud sõnad ette, näit.: vinnal, vallik, trump (sild), kruupink (hõõvlipink), erne kahl. Need sõnad oleks võinud ära jääda. Mõned mõistatused ei ole väikeste laste kohased: lhk. 55 all ääres ja küsimine: „Mis on kehata nähtav?“

Raamatusse mahutatud luuletused oleksivad küll paremad pidanud olema nii sisu kui ka keele poolest, umbes sarnased, nagu A. Grenzstein neid oma „Lugemise raamatusse“ võttis. Väikestele lastele kuluvad sal-

mikud lugedes pähä. Pähäõppimise väärt on ainult kõige paremad salmid. „Tütari lapse laul“ ei paku midagi iseäralist. „Teen sull“ ja „Toon sull“ on liig jämedad lühendused, mis juba lastelegi kõrvu tõrgib, sest lapsed lugesivad seda kohta ikka: „teen sulle“. Viimase salmi mõte on ka segane: tallekene on teisel aastal ju lammas, aga aabitsa õppija tütarlaps ei ole siiski veel neiu, kui lamba nahk ja kasukaski ära on kulunud.

„Kevade hommikul“ on keele ja mõtte poolest puuduline. „Ja kena õhk ja magus lehk on välja ja metsade pääl“ = õhk ja lehk on metsades (metsas). Teises salmis ei ole selge, keda meie lauluga teretame „Inime(ne) . . . röömustab (keda?) nüüd?“ „Kus (kuhu) vaatab silm“. § 73: „Härja sarve peal seisis sääseke. Tuli vastu seal (s. o. härja sarve. pääl) talle kärblane.

„Jänese õhkamine“ on juba tüütuseni ära kulunud ja üsna mage lugu. Aeg oleks seda juba kõrvale jätta, sest meil on muid paremaid lugusid. Mõisa jaht, jänese sadulasse poimine, nülgimine ja viimaks veel õlle joomine — need kõik on läilad mõisted, mis laste hinges inetuid piltisid äratavad. „Jõulupuus“ ei ole sünnis, et sõna jõulupuu 18 rea kohta 12 korda ette tuleb. Meil on juba sakste eeskujule järele küllalt trallitud (trallalla lauldud) ja ühte ja sedasama sõna salmi ees ja sees mitu korda mäletud; ka see on ajast ja arust ära. Pärast õpetame meie lastele, et see sünnis ei ole, kui üks sõna lauses ehk ka tüki sees liig tihti kordub; miks õpetame aga ise seda lastele siis, kui nad pisikesed on? „Sõjalaul“ ei ole ka laste raamatu kohane, sest laste päralt on tulevik ja rahu on tuleviku aade, mille poole meie ka lapsi peame juhtima.

Kui juba teistest raamatutest salmikuid võtta, siis võtame sealt kõige paremaid keele ja mõtte poolest. Võtame lastele niisugused salmikud, nagu neid Grenzsteini tegi, mis ühe korra lugemise ehk kuulmise järele pähä jäävad, sest et nad mõtte ja keele poolest eeskujulikud on. „Palvetund looduses“ ja „Laps ja kannikene“ on Okas Grenzsteini luuletustest oma raamatusse mahutanud. Grenzsteini „Lugemise raamatust“ oleks ehk veel midagi leidunud, näit., „Jõua ju, jõuluke!“

Grenzsteini keeli peame meie lastega rääkima!

Kõiki tähendatud puudusi on võimalik parandada, kui Okase raamatu kolmandat trükki veel tarvis tuleb. Meie usume ja soovime, et see nõnda oleks.

Raamatu kokkuseadja on palju neist vigadest ära parandanud, mis esimeses trükis olivad ja mille pääle mitmed ta illumise puhul tähendasivad.

M. Okas on suure töö oma aabitsaga ära teinud. Tema raamat jääb meie lastele paremaks esimeseks lugema õppimise raamatuks, kuni keegi teine tema ja teiste eeskujul meile jälle veel parema raamatu soetab ehk kuni Okas ise oma raamatu nii ümber töötab, et ta täiesti hääks saab.

A. Põllusaar.

Uued raamatud 1908.¹⁾

Jaanuari-kuul ilmunud:

- A. Johannson.** Mõtted Eesti põllutöö olude korraldamisest. Kirjastaja H. Leoke. Viljandis, Peeti tr., 24 lhk.
- Päevalehe „Isamaa“ kalender 1908. a. Tartus 1907, Bergmanni tr., 44 + 18 lk.
- Kas tõesti nii olema peab? L. N. Tolstoi järele T. Uustalu. S. Song kirjastus. Võrus, Karlsoni tr., 24 lhk.
1908. Tõnissoni Vennaste Aia-äri, Viljapuu-kool ja seemne-kauplus. Hinnakiri. „Postimehe“ tr., 64 lhk.
- Magusast pudelist. Neljavaatusline naljamäng. Rudolf Blaumanni järele. Lätikeelest M. Pukits. J. Mäeseпа kirj. 1907. a., Zirk'i tr., 112 lhk.
- A. Johannson.** Liivamaa harimise õpetus. Kirjastaja H. Leoke Viljandis. Peeti tr., 56 lhk.
- Lasteleht. VII. aastakäik, II. anne. Eesti nooresoo õpetlik ja ilukirjandusline kuukiri. „Postimehe“ kirjastus ja trükk, 96 + 4 lhk.
- Eesti Karskuse seltside Keskoimekonna ringkiri nr. 6. „Postimehe“ tr., 4 lhk.
- Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi aruanne 1907. a. kohta. „Postimehe“ tr. 12 lhk.
- Saksa keele kool. Iseõppimiseks. I. Väljarääkimise õpetus. II. trükk. H. Leokese kirjastus Viljandis, Peeti tr., 48 lhk.
- Viljandi Eesti Hariduse seltsi põhjuskiri. Peeti tr., 8 lhk.
- Saarlaste Kalender ehk Täht-Raamat 1908. a. p. Kuresaares, Arensbürger Wochenblatti tr., 48 lhk.
- M. Mjüsdrikov.** Taeva saladused. Lühikene astronomia. Eesti keelde P. L. Kuresaares, 1908. Liivi tr., 32 lhk.
- Üleskutse vaeste aitamiseks üleüldisel korjandusel 1908. a., Sõõti tr., 2 lhk.

Veebruari-kuul ilmunud:

- Õndsas Lutteruse veikene Katekismus, äraseletanud Martin Körber. Mickwitzi tr., 191 lhk.
- Dr. M. Wilh. Meyer.** Maailma ots. „Noor-Eesti“ väljaanne 1907. „Postimehe“ tr., 80 lhk.
- Uus Naljalaulik. Tartus. Hermann'i trükikoja trükk ja kulu, 96 lhk.
- Uus neiude laulik. Tartus. Hermann'i trükikoja trükk ja kulu, 96 lhk.
- Uus noorerahva Lõbu-laulik. Tartus. Hermann'i trükikoja tr. ja kulu. 96 lhk.
- Riia Eesti Hariduse ja Abiandmise Seltsi põhjuskiri. „Postimehe“ tr., 8 lhk.
- Tartu Vaestehoolekandmise Ühisuse tegevuse aruanne 1907. a. kohta. Sõõti tr., 2 lhk. (Järg tuleb.)

1) Kuna kuukirja „Eesti Kirjanduse“ lugejaid, nagu toimetusele tulnud kirjadest näha, Eesti kirjanduse-turu seisukord suurel kombel huvitab, ja raamatute arvustused, kõige parema tahtmise juures, raamatute ilmumisega mitte iga kord ei jõua sammu pidada, vaid sagedasti palju hiljemini ilmuvad, kui raamat, on toimetus otsuseks teinud igas numbris uueste ilmunud raamatute nimekirja avaldada, kuna arvustused siis nimekirjale, nagu täninigi, nii ruttu järgnevad, kui see ilal võimalik.

Setukeste jumal Peko.

Ta teeb sest jumala ja kumardab selle ette; ta teeb sest nikerdatud kuju ja heidab selle ette põlvili maha. Jes. 44, 15.

Turu kooli rektor, pärastine piiskopp Miikael Agricola andis 1551 Taaveti lauluraamatu esimest korda Soome keeles välja. Lauluraamatu eeskõnes annab Agricola natuke Soome mütoloogia kohta aru. See aruanne on ülepea esimene, mis Soome mütoloogiast olemas. Ses Lauluraamatu eeskõnes kirjutab Agricola pääle muu selleaegses kirjaviisis järgmisi:

Waan Carjalaisten Nämät olt
Epeumalat, quin he rucolit.
Rongoteus Ruista annoi,
Pellon Pecko Ohran caswon voi,
Wirancannos cauran caitzi,
Mutoin oltin caurast paitzi.

Need ei praeguses Soome kirjaviisis kirjutatud salmid kuulduvad meie keeli nii:

Aga need olivad Karjalaste
Ebajumalad, keda nad palusivad:
Rongoteus rukkid andis,
Põllu Pekko odra kasvu edendas (soovis),
Virankannos kaera kaitses,
Muidu oldi kaerast ilma.

Väga kahju, et Agricola ainult koguni lühidalt, nii ütelda mõõda minnes, „Karjalaste ebajumalate“ loomu puudutanud ja mitte neist pikemalt seletust annud. Mõista võime Agricola teguviisi väga hästi, sest Taaveti lauluraamatus polnud ju „Karjalaste ebajumalate“ loomu seletuse koht. Me peame palju enam Agricolat selle pisku eest kiitma, mis ta meile sest hallist ajast, kust muidu teated mütoloogia kohta puuduvad, mälestuseks järele jätnud.

Põllu Pekko, kellest Agricola kõneleb, näikse aja jooksul hoopis unustuse merde jõudnud olevat; temast teatakse koguni vähe. Vahel kõnelevad Soome rahvalaulud küll „põllu pojast“, aga selle „põllu pojagi“ tegevus on suuremalt jaolt tundmata.

Palju tuttavamaks selle vastu tuleb teist olemist, kes nime Pellervoinen kannab, vahel ka Sampsa Pellervoinen, pidada. Mõne korra nimetatakse Pellervoist põllupojakski. Pellervoisest teatatakse, et ta Väinämöisel abiks olnud seemet tegemas ja kasvatamas. Pellervoisele antakse Kalevalas ja rahvalauludes umbes seesama töö, mis Agricola Pellon Pekole määrab. Mitmed on sel põhjuselgi arvanud, et Pellervoist sekssamaks olemiseks tuleb lugeda, mis Agricola Pellon Pekko. Nimi läheb küll teisest nimest natuke lahku, siiski mitte sõna tüvi. Nagu Agricola Pellon Pekko = Põllu Pekko meid põllu juure juhatab, niisama nimi Pellervoinen, kus sõna kaks esimest silpi põlluga selgelt ühenduses seisavad, põldu ära tähendavad.

Pellervoisest võiksime mõndagi kirjutada, kuid selle kirjutuse ülesandeks ei ole Pellervoise kirjeldust tehtud, vaid ta nimekaimu, Agricola Pellon Peko poolest järgile saada.

Põllu Pekost ei tea Eesti rahvas midagi. Kusagil pääle „Vaimuliku sõnumitooja“ pole ma tänini temast Eesti keeles lugenud. „Vaimulik sõnumitooja“gi (nr. 9, 1904) kõneleb Pekost ainult mõne reaga. Ei tunne Wiedemanngi ta nime, niisama nagu muidu rahva suust mulle Peko nimi pole kõrvu kostnud. Sel põhjusel pidasin seda „Karjalaste ebajumalat“ eestlastele hoopis võõraks.

Hiljuti saatis G. Sander Vastseliina kihelkonnast mulle setukeste rahvaluule aineid. Neist leidsin Põllu Peko nime ja mitte ainult nime, vaid ka kirjelduse Peko auustamise kohta. Hiljemine leidsin kirjutuse „Vaimulikus sõnumitoojas“ki. Mis siis eespool Põllu Peko kohta kirjutatakse, kirjutatakse suuremalt osalt G. Sanderi ja J. Sanderi teadete põhjusel.

Tavaliselt ei kutsu setukesed oma ebajumalat Põllu Pekoks, vaid lihtsalt Pekoks. Puudub ka Pekol Põllu nimi, näeme ometi varsti, et setukeste Peko seesama on, keda Agricola karjalaste Põllu Pekoks nimetab. Setukesed usuvad nimelt, et vilja kasvamine ja karja edenemine Peko kaitsemise all seisab. Kui Pekot osatakse meelitada ja talle mõnusaidsid ohvrid ohverdada, võrsub vili ja kasvab kari, kuna muidu aga varsti ikaldus viljale ja karjale võib tulla. Setukesed soovivad siis Pekole palju laiema tegevuse välja kui karjalased, kes Pekot ainult otradele kasvu lasevad anda. Setukesed panevad Peko igasugu vilja kasvamist edendama ja karja kasvatama. Niisama laseb Peko oma tahtmise järele külma ja soojust, vihma ja pöuda, rahet ja härma tulla. Suil 1906 käis suur rahehoog üle Setumaa. Juhtumise kombel jäänud need külad puutumata, kus Pekot auustatakse. Setukesed seletasivad seda nähtust kohe Peko tööks. Peko lasknud õnnetuse neist mööda minna, et nad agaralt Pekot auustanud. Võimalik ometi, et karjalased

Peko tegevust sugugi otrade kasvamiseni ei kitsendanud. Agricola soovis ühe reaga palju ära tähendada ja võttis sellepärast Peko tegevusest kõige enam enesele silma paistva tegevuse. Igapidi ei vähenda Peko tegevuse laiendamine Peko tegevust, vaid õpetab meid Peko tegevusest rohkem lugu pidama.

Peko ei lange niisuguste olemiste kilda, nagu tont, koll, haldijas jne., kes ainult rahva mõttekujutuses olemas. Peko tahab palju enam meie rahva Tõnnile vennaks astuda. Nagu Tõnnile tõsine kuju antakse, nii antakse seda Pekolegi, ja nagu Tõnni tihti salve elama pannakse, nii pannakse Pekogi. Oma olemise ja auustamise poolest lähevad Tõnn ja Peko väga tihti ühte, nii et neid peaaegu üheks olemiseks tohiksime pidada, kui nimigi rohkem sarnadust üles tunnistaks.

Tõnnile antakse Peko nimeks ja Peko nimeks Tõnn.

mõne korra koguni kolmeaastase lapse kuju. „Vaimuliku sõnumitooja“ teadete järele olla Pekol nagu vasika pää otsas, mitme värviga värvitud. Saagri Semmo teadmise järele on Peko esmalt maa seest leitud, mispärast teda maa sigiduse õnnistajaks arvatakse. Kas muust ainestki Pekot valmistatakse, pole ma teada saanud. Vahast valmistatud Peko viiakse vilja salve, kus Peko enamasti alati viibib. Tarbekorral peab Peko India eba-jumalate viisi rändamisigi ette võtma. Kuid setukesed heidavad oma Peko pääle enam armu kui India paganad. Setukesed ei sunni oma Pekot iialgi ühest linnast teise rändama; nad lepivad sellega, kui Peko vahel põllule ja metsa oma teekonda ette võtab. Lapse suurune Peko, kuiu tõrvitab, aga tublisti vaha. Ei

liisuks nimetada, aga omast kohast tuletab see ometi liisku meele. Kuidas liisk Pekole uue peremehe määrab, sest eespool Peko pidu kirjeldusel.

Peko auustamiseks peetakse kaks suuremat pidu: üks kevadel, teine sügisel. „Vaimuliku sõnumitooja“ teadete järele peetakse Peko pidu Jaani laupäeva õhtul. Kevadise püha peavad ainult mehed, sügisest võtavad naisedki osa. Peko püha pühitsemisel panevad naised endid aga meesteriidesse, just nagu meil Kadrid Kadripäeva õhtul seda tihti teevad. Niisugusteks Kadrideks hakkavad siis Setu noorikud ja neid Peko pühal sügisel varsti pärast lõikuse lõpetust. See püha peab Pekole tänapäeva hää lõikuse eest olema. Peko Kadrid, s. o. naised, kes Peko püha pühitsevad, ilmutavad täiesti kadripäevaste Eestimaa õdede iseloomu. Nagu Kadrid Kadriõhtul, lähevad Peko püha pühitsejad naisedki võõrastesse majadesse kerjama. Need „Peko sandid“, nagu rahvas neid kutsub, käivad enne pidu kõik Peko osalised läbi. Peko osalisteks nimetab G. Sander kõiki neid, kes Peko auustamisest osa võtavad ja kelle juures kas Peko ju korra asunud ehk edaspidi juhtumise viisi võib asuma minna. Kuhu Peko kerjajad Peko osaliste juure ilmuvad, saavad nad igalt poolt saaki. Kes annab raha, kes riiet, kes võid, kes mune, kes liha, kes muud.

Kui kõik Peko osalised läbi käidud, algab pidu. Raha eest ostetakse „Jumala vilja“ saadana templist, söögivara korjatakse aga kõik kokku. Sukad, kindad jne. anti aga Pekole. Mis Peko nendega tegi, ei tea ma. Väga tihti ohverdas Peko pererahvaski Pekole riide-andisid. Korra sai mehele üks tütarlaps, kelle vanemad alati Peko osalised olnud. Noorik ei viinud ise Pekole mingisugust ohvrit ja keelis meestki Peko pidule minemast. Aga mis sündis? Nooriku keha paistetanud ü es nagu võll. Noorik ei saanud enne tervist tagasi kui Pekolt süüd andeks käis palumas ja Pekole oma annid kätte viis¹⁾ Jõulu õõ kohta jutustatakse, et keegi sel õõsel ei tohi magama heita, vaid igaüks üheksa korda peab söõma. Umbes niisama sünnib Peko pidu pühitsejate naisterahvaste seaski kerjatud andide saagi jagamisel. Kas nad just üheksa korda sel õõsel söõvad, seda ei julge ma ütelda, küll aga söõvad nad õõtust hommikuni. Vahel peavad väikese vahe ja hakkavad siis jälle uuesti pääle. Küsitavaks jääb, kas nad isegi viimaks oma söõgikorde ära jõuavad lugeda. Kui naised viimaks Peko pidult lahkuvad, võivad nad küll tunnistada, et nad paremat pidu kui jõulud pidanud. Omal pidul kannavad naisterahvad

1) J. Sandra Vastseliinast Saagri Semmo jutustuse järele.

ka palveid Peko ette ja laulavad talle, aga paraku pole mul korda läinud neid laulusid ega palveid teada saada.

Nii imelikult kui naiste kerjamine või Peko santideks käimine ka näidaku, leidub selle jaoks ometi oma iseäralik põhjus. Praegusel ajal ei tea Setu naised vist õigest põhjusest midagi, aga vanemal ajal tunti seda vist selgesti. Peko santide kerjamine nõuab enesele igapidi ohvri tähendust. Naised läk-sivad vanemal ajal vististi Peko jaoks kerjama. Mida nad niisugusel santimisel kokku kogusivad, langeb Pekole ohvriks. Muidugi saivad naised isegi sest oma jao. Niisugune nähtus puutub meile paganate juures praegugi silma. Paganad viivad oma ohvrid ebajumalatele, aga söövad neist alati ühe osa ise ära. Vist sündis varemalt seda viisi Setumaal. Hiljemini saivad Setu naised muidugi targemaks ja hakkasivad arvama: Ega Peko ikka midagi söö. Parem on, kui me ise kõik ära sööme, mida me Peko pidule kokku kogunud. Ja nii hakkasivadki ise Pekole antud ohvriandisid ära sööma, nagu seda praegugi veel sünnib. Vaene Peko peab vesise suuga päält vaatama: temale ohverdatakse kallid andisid ja vaata, naised tulevad ja napsavad kõik ta suu eest ära. Jah, nii maailm nüüdsel ajal ikka teeb! Pean ometi juure tähendama, et naisterahvad küll Peko ümber oma pidu peavad, aga ilma Pekota. Vist ei taha mehed oma „jumalat“ naistele anda!

Ohverdamisele juhatab meid meestegi Peko püha pühitsemine, kui ka selle pühitsemise tarvis mehed oma ohvriandisid naiste viisi kokku ei kerja, vaid igaüks võtab ise kaasa. Ja mehed ei võta midagi muud püha pühitsemisele kodunt kaasa, kui seda, mida ära võib süüa. Nagu naised sügisel, nii pühitsevad mehedki üheskoos Peko püha, ei igaüks ise oma kodu. Ühest tükist tuleb meeste püha pühitsemist imestleda, nimelt sest tükist, et mehed püha pühitsemisel sugugi „Jumala vilja“ ei maitse, ehk nad muidu küll kangesti va karjajaaku armastavad. Peko pühalt on „Jumala vili“ välja visatud, see tähendab, meeste pidult, kuna naiste pidul „Jumala vili“ ohvrite esimeses reas seisab. Kudas seda nähtust seletada, ei julge ma praegu ütelda. Kellegi soldati teadete järele ei puudu ometi meestegi pidult viin. Peko peremees toob tavaliselt ise $\frac{1}{4}$ pange viina koju ja kutsub siis kõik osalised kokku pidule.

Meeste Peko pidu jätab naiste pidu juba seski tükis kaugele varju, et meeste pidu nii ütelda Peko oma silma ees peetakse, naiste pidu nagu selja taga. Meeste pidul peab Peko ise valitsuse keppi käes pidama ja järele vaatama, mis mehed teevad. Mehed koguvad niisama oma Peko vahast kuju ümber kokku, nagu Iisrael muiste kuldvasika ümber.

Peko püha pühitsetakse tavaliselt öösel. Kas püha alati ühel ja selsamal kuupäeval peetakse, pole mul selgesti teada, usun seda ometi vaevalt, et püha ikka selsamal päeval peetakse. Sest Peko püha peetakse ikka ilusal, selgel kuuvalgel, samal kuupäeval ei oleks aga iga aasta selget, kuuvalget ööd. Selle järele peame oletama, et Peko püha niisama muutlikku loomu avaldab, nagu meie ülestõusmise pühad. Kas Peko püha määramiseks mõnda iseäralikku märki ja aega pääle kuuvalge tähele pannakse, ei julge ma ütelda.

Määratud püha õhtul varsti pärast päikese loojaminekut astuvad Peko osalised teele. Igalühel osalisel pamp seljas. Pamp söögivara täis Peko püha tarvis. Kõik Peko osalised koguvad endid Peko peremehe juure kokku. Peko peremees on muidugi see, kelle majas või õigem aidas Peko asumas. Tihti hüütakse Peko peremeest ka Peko „papiks“.

Kui pidulised koos, paneb peremees aknale või akentele varju ette, et keegi kutsumata silm nende pidu ei saaks väljast näha. Kes teab, mõni kuri silm võiks, kui ka mitte just Pekot ennast, siis ometi Peko pidulisi ära nõiduda. Parem siis, et keegi pidulisi ei näe. Piduliste jaoks pannakse kesktuba lamp põlema, et pidulised muidu pimedas osa ei peaks mängima. Selle pääle võtab peremees puhta sängilina ja kaks meest kaasa ja läheb nendega Pekot ära tooma. Üks neist meestest saab laterna kätte ja peab laternaga Peko püha koda — teise sõnaga aita — valgustama, teine aga uksele valvama, et keegi kutsumata külaline nende tähtsat talitust takistama ega segama ei tule. Nad peavad täiesti oma pääd olema ja takistamata asjad kõik nii ära õiendama, nagu Peko püha pühitsemine seda nõuab. Muul korral võiks Peko poolt pidulistele kergest karistust tulla. Juhtuda ometi mõni võõras kogemata pidule, siis antavat talle tublisti süüa ja juua, joodetavat kas joobnuks ehk katsutavat kas muidu pidult ära saada, et ta muile midagi ei võiks pidust kõnelda. Niisama ei tohi Peko pidulised ise Peko pidude ega Peko kumardamise kohta võõrastele midagi kõneleda. Muidu nuhtleb neid Peko varsti selle eest. Hindsa Luka tütar Odo olnud korra Peko peremehe või Peko papi juures teenimas. Odo juhtunud Peko pidu nägema. Jutustanud oma nähtusi varsti teistele. Kuid näe, varsti tulnud nuhtlus. Odo pää paistetanud nagu pakk üles. Mingi asi ei aidanud. Mindud viimaks Peko palvele. Ja Peko saatnud abi: haigus kadunud, tüdrukule tulnud tervis jälle tagasi.¹⁾

Aidas astus peremees alandlikult Peko juure, pani talle palaka ümber, nagu väiksele lapsele, võttis ettevaatlikult ja viis

1) J. Sandra Vastseliinast Saagri Semmo jutustuse järele.

siis laterna valgusel pidule. Auupaklikult võtavad toas pidulised Peko vasta. Peko ise aga pannakse toas kõige paremale paigale istuma: kesktuppa lambi alla. Tavalisesti pannakse lamp lae alla kesktuba põlema, nii et lamp tervet tuba ühte viisi valgustaks.

Kuna Peko pidulised auustust oma Peko vasta hakatuses üles näitavad, lähevad nad mõne silmapilgu pärast koguni jämedaks ta vasta. Vähemalt siis, kui europlase silmaga setukese teguviisi pääle vaatame. Setukesed ise ei pea vist sugugi jämeduseks oma teguviisi, vaid ehk koguni peenikeseks viisiks. Aga maitse üle ei maksa vaielda. Igapidi tähendan, et Peko piduliste viisakuseta viis Peko vasta ses ilmub, et kõik pidulised Peko ümber ringi istuvad, aga seljad Peko poole pööravad. Igaüks võtab nüüd oma pauna lahti ja hakkab suhu pistma, mida paunast leiab. Vaene Peko ei saa aga suutäitki. Mis sa ütled? Eks ole viisakuseta viis?

Kui kõik Peko osalised oma ohvrisöögi — ilma ohverdamata — ära söönud, panevad nad paunad jälle kinni, seljad ikka Peko poole. Vist saavad mehed viimaks aru, et nad oma viisakuseta viisiga Peko vasta eksinud. Vähemalt nähakse nad oma paha nüüd hääks teha tahtvat, hääks teha seda viisi, et Pekole jälle hakkavad auu andma. Nagu meie noorus ringmängusid mängib ja seal juures laulab, nii teevad seda nüüd Setu-onudki. Üheksa korda käivad nad Peko ümber. Seda Peko ümber käimist nimetavad nad ise horovodikiks (хороводъ). Peko ümber käies laulavad nad ühtlasi. Kõige enam laulavad nad järgmist laulu, kellest kahjuks ainult esimese poole siia võin üles panna. Täielikult ei ole G. Sander seda saanud kirja panna.

Peko mie jumala,
Kaidsa sa mie karõköist,
Hoija mie hobõsid,
Varja mie wilakeist
Kõgõ rää räusõ lest jne.

Teisendi järele:

Peko, oh Pekokõnõ,
Hoija sa mie wilakeist,
Kaidsa mie karõköist,
Varja mie maija, elämist.
Peko, oh Pekokõnõ,
Saada sa suvvi, pästa päivi
Ella luodud luomakest,
Peko, oh Pekokõnõ!

Kui üheksa korda Peko ümberringi käidud ja laulud ära lauldud, arvatakse esiotsa auustamisest küll saavat. Peko jäetakse tuppa üksi aru pidama, minu poolest seda aru pidama, keda ta neist auustajatest oma tulevaseks peremeheks ära peab

valima. Mehed ise aga astuvad õue, et liisu läbi teada saada, keda Peko neist oma peremeheks või õigem tulevaseks hoidjaks määrab.

See liisk määrab koguni imelikul viisil uue hoidja. Kõige päält hakkavad Peko osalised õues hullama ja mürama ja kõigesuguseid mängusid mängima, ühe sõnaga, karjapoiste tükisid tegema. Kes veab väepulka, kes maadleb, kes kargab üle aia, kes jälle teeb mõnda muud tükki.

Kõigel niisugusel hullamisel ja möllamisel on ainult üks siht ees: verd saada. See kõlab nii imelikult, kuid selle vastu ei või parata. Verd ei ihata ometi võõrastelt, vaid pidupidajalt enestelt. Peko avaldab palju heldemat meelt kui vana sarviline. Vanast sarvilisest räägitakse, et ta oma jüngritelt küll ainult kolm tilka verd nõuab, aga kolme tilgaga ühtlasi hinge enesele pärib. Peko nii verejäänuline ei ole. Peko ei ihka enesele verd sugugi. Verd antakse ainult nii ütelda Peko auustamiseks, kui ka see vereandmine esiotsa vist vere ohverdamist Pekole tähendas.

Pekole ei lõigata verd lihast välja nagu vanale kurjale, vaid Pekole peab veri nii ütelda iseenesest tulema, vähemalt ilma et piduline vere ilmumist omalt poolt takka aitaks. Igapidi ei tohigi Peko osaline vere ilmumist omalt poolt edendada. Niisugust omalt poolt takka aitamist peetakse suureks patuks. Iga setukene kardab niisugust pattu teha, et meelega vere ilmumist takka aitaks. See, kes meelega ennast verestaks, peaks setuvendade arvamise järele Peko käest pea karistust vastu võtma. Loodetud õnnest poleks enam juttugi. Iga Peko osaline ihkab aga ainult õnne. Sellepärast hoiab ennast igaüks selle eest, et ennast meelega veristaks. Tuleb veri iseenesest nähtavale, siis ilmub õnn alles. Mõne arvamise järele püüavad osalised ometi ühteist haavata; kelle haavast siis kõige esmalt verd ilmub, sest saab Peko peremees või Peko papp.

Kui nüüd Peko osalistest keegi enesele hujlates ja möllates vähe viga teeb, nii et verd kui ka piisakene kusagilt ihust nähtavale ilmub, algab üldine rõõm. Kes enese ihu küljes vere piiska näeb, karjub kõigest kõrist: „Veri! Veri väljas!“ Sedamaid lõpeb hullamine ja möllamine. Kõik jooksevad selle juure kokku, kelle ihust vere piisk välja tulnud. Liisk on langenud, vere ilmumisega on Peko ise mehe oma peremeheks, õigem tulevaseks hoidjaks määranud. Nüüd ei jää teistel pidulistel enam muud üle kui uuele peremehele õnne soovida, et Peko teda oma hoidjaks ära valinud. Uus peremees tõstetakse kätel ülesse ja kantakse tuppa, kus Peko ümber jällegi tuttav ringpalve ette võetakse.

Ringkäigu lõpul pandakse kõik kaasavõetud söögid ühte ja siis algab ühine söömine pika pidulaua ümber. Kesköö või kukelaulu ajal langeb Peko täiesti uue peremehe valitsuse alla. Uus peremees hakkab teda kohe oma „pühaks Pekokõsõks“ hüüdma.

Kus Peko majas, seal arvatakse maja peremehel iseäralikku õnne majasse tulevat. Küll kaitseb ja hoiab Peko kõiki oma osalisi, aga kõige rohkem ometi ikka oma peremeest, s. o. seda, kelle hoiu all ta aidas seisab. Uus peremees, kelle omaks Peko ennast määranud, ei jäta enam päevakski Pekot vana peremehe kätte. Uus omanik mässib pidu lõpul Peko palaka sisse ja kannab ta süles öövarjul oma koju, õigem, aita vilja-salve. Öö varjul ei näe võõrad ta kandmist. Peko asupaika ei tohi keegi muu teada kui ainult ta auustajad.

Kas püha pühitsemine Peko äraviimisega otsa lõpeb ja kas pidulised kohe koju poole kõnnivad, kui Peko uue peremehe juure viidud, selle kohta puuduvad mul teated. Igapidi nähakse Peko äraviimine päris pidu lõpetanud olevat. Kui veel pidu peaks edasi peetama, siis pole see muud, kui ainult veel pidu tagatipp. Oleks pidul „Jumala vilja“, jääksivad pidulised vist veel kauemaks kokku, aga ilma Pekota ei taha päris pidu enam passida.

Enne nimetasin, et Pekolt ka karjakaitsmist loodetakse. Karjakaitsmist loodetakse järgmisel viisil kätte saada: Peko pidul võetakse üheksa pidulise käest paluke leiba. Need leivatükid antakse karjalaskmise päeval karjasele. Karjane jälle söödad need leivatükid loomadele. Niisugust leiba saanud looma ei taba kõigel suil mingisugune häda ega õnnetus. Leivapalukestega ühes tuleb Peko kaitsmine ja õnn kõige karja üle, kes sest osa saanud.

Vaenlasi selle vasta nuhtleb Peko setukeste arvamise järele rängasti. Meeksi külas ei peeta Pekost midagi lugu. Sellepärast võtnud Peko nõuaks Meeksi küla tublisti karistada. Kui Ristipäeval kõik Meeksiküla rahvas kodunt ära olnud, põletanud Peko laste käte läbi poole Meeksiküla ära, tervelt 16 talu. Peko auustajad rõõmustasivad rohkesti selle õnnetuse üle. Hõiskasivad, et Peko vaenlastele tubli palga maksnud.

Nagu enne tähendatud, hoitakse Peko varjul ega näidata teda neile, keda ta osalisteks ei arvata. Arva läheb mõnel korda Pekot ta rändamiseteel näha saada, kui külviajal või mõnel muul korral Peko kaugemale viiakse õnnistust andma. Kui Peko külviajal põllul, loodetakse iseäranis hääd lõikust saada. Ei arvata ainult põllule-viimisest küll olevat, vaid põllul palutakse ja kumardatakse päälegi Pekot. Nägin korra ise, — kirjutab G. Sander, — kudas lina - külvi ajal setu poeg läks neli

versta koju tagasi isa käest küsima, kuhu isa põllul Peko peitnud. Kui isa pojale ära seletas, kuhu ta Peko põllul varjule pannud, läks poeg põllule tagasi, otsis Peko üles, langes ta ette põlvili maha, palus teda ja hakkas siis alles tööle. Niisama jutustab Pakluva Hruda Peko põllule-viimise kohta¹⁾: Ühel Lindsi mehel, kelle juures seda puhku Peko asus, unus Peko külvi-ajal koju. Mees oli kodunt versta kolm kaugel. Mees ei hakanud enne linu külvama, kui kodu ära oli käinud ja Peko põllule kaasa toonud. Tähendaks see ju õnnistuse ärapälgamist, kui Peko peremees ilma Pekota külvaks. Peko osalised igatsevad aga niisama Pekot oma põldudelegi õnnistust andma.

Üks põhjus, miks Pekot nii varjul peetakse ja ära peidetakse, on see, et Pekot tarvis vaenlaste eest hoida. Vaenlasteks ei tohi me koeri ega kassisid nimetada, küll aga eestlasi. Setukesed ise muidugi oma Pekot ei vihka. Meie maa mehed aga ei heida Peko pääle armu, vaid teevad vaesekesega mõnda imet ära, kui teda kätte saavad. Korra juhtus üks Eesti poiss metsapõllule viidud ja varjule pandud Peko pääle. Poiss kelm löikas kohe Pekol nina pääst ära. Suur oli Peko peremehe ehmatus, kui korraga oma jumala ilma ninata leidis. Teisel päeval ei aidanud peremehel muu nõuu kui mine Pekoga tohtri juure. Kus Peko tohter elas, pole teada, niisama vähe, kudas Pekole uus nina pähä tehti. — Sügisel 1906 juhtunud kusagil külas Pekole jälle sama õnnetus. Oma pidu ajal jäänud Peko poolest silmnäost ilma. Kūünlad pandud liig Peko ligidale põlema. Kūünlad sulatanud muist Peko nägu ära. Peko auustajad sõõnud, seljad vasta Pekot, ei ole seda sugugi enne märganud, kui Pekol pool nägu puudunud. Õnnetus tulnud selle läbi, et pidule keegi juhtunud, kes mitte Peko osaline polnud.

Igasse kohta põllu pääle Pekot ka ei viida. Need kohad, kuhu Peko külvamisele pannakse õnne andma, peavad iseäralikud paigad olema, kas iseäralikud puud ehk pöõsad, kelle all Peko väljasviibimise ajal varju leiab. Niisugusid Peko väljasviibimise kohte kutsutakse „P e k o k o h t a d e k s“. Setu-vennad ise usuvad, et need kohad enam imet teevad, kui esivanemate muistsed hiied. Ühest särasest Peko kohast räägitakse järgmist lugu: Korra sõitnud pruutpaar pulmapäeval, kaks hoost ees, Peko kohast mööda. Korraga katkenud hobuse rangi rihmad, just nagu noaga katki lõigatud. Pulmarahvas kohe arvama, et see noorepaari elu kohta väga halva tähendada. Peigmees aga kohe asja arvama: võttis kolm kopikat ja viskas Peko paika kadaka pöõsa alla. Rihmad seoti kinni ja nüüd läks

1) J. Sandra Vastsellinast üleskirjutuse järele.

sõit ilma takistusega edasi. Raha ohver Pekole oli õnnetuse noorest paarist mööda saatnud.

Muidugi viivad setukesed Peko kohtadel mõne korra ohvrid, vahel raha, vahel soola, vahel mõnda muud. Setu-vendade ütlemise järele ei ole Tsirgu ja Härma külas, kus Pekot kõige paremini auustatakse, mingisugust suuremat loomade kahju, ei suurt rahet ega tulekahju ette tulnud. Tubli teenimise pärast on Peko tähendatud külarahvast kõige kurja eest kaitsnud ja nende vilja hästi õnnistanud. Sellepärast võivad Tsirgu ja Härma küla rahvas ikka kiidelda, et neil Peko hää jumal on.

Põrgu väravas.

Fr. Mihkelson.

(Lõpp).

Võimata on looklevaid mõtte teekesi ära määrata. Nii-palju on ühe laulu loojaid, kui paljud suud seda laulu laulnud on.

Sellepärast ei või lootustki olla praegu meid huvitavas küsimuses miskisugusele kindlale otsusele tulla — iseäranis nii nõrkade abinõudega, kui meil tarvitamiseks on. Allpool olgu ainult paar lühikest kokkuvõtvat märkust ilma suurema selgitava materjalita.

Meie nägime, kui paljudes kujudes jutud kangelase, jumala või kurjavaimu kinnineedimisest, vangistamisest paljude rahvaste vanakirjanduses leida on. Näitab, nagu tunneks praegune ilm seda ainet, seda fabulit kahes pää-variatsioonis: piiblik-ristiusulik ja europalik-paganlikus. On, nagu oleks mõte kord kaljude vastu põrgates kahesse harusse visatud, mis aga siin ja seal edasi jookstes uuesti kokku puutuvad, oma harudega üksteisest läbi põimivad, nii et neid raske ehk koguni võimata teine teisest ära lahutada on.

Kõige selgem ja tuntum paganliku voolu variatsioon on muidugi greeklaste Prometheuse mütos, mis juba kauges minevikus üleskirjutatuna enesele kindla kuju omandanud on. Sellest samm maad edasi seisavad Kaukasia tumedad legendid, mille alghallikaid ehk Väike-Aasia vanade kultuurarahvaste muinasjuttude põhjalik uurimine selgitada võiks. Võib aga aimata, et need legendid sellele hallikale, millest ka piibli jutud välja kasvanud on, lähedamal seisavad, kui Greeka mütos. Kõigist neist eraldi esinevad meile Islandi Vanema Edda jutud.

Teiselt poolt ilmub seesama aine ristiusus „kannatava jumala“ ideena. Nii nagu terves kultuura ajaloos, nii on ka uskude historias edenemise põhjused maksev. Ristiusk, kui „oma aja laps“, ilmus siis, kui olud selleks küpsenud olivad. Ristiusk ei ole midagi uut, miskisugune uue ajajärgu algus, — ta on ainult järg, samm edenemises, ja ta sureb siis, kui tema ajaloolik ülesanne täidetud on. Oma õpetuses ja kombetes ei ole ta midagi põhjani uut pakkunud. Ta pärandas minevikult ja ümbruselt vanad filosoofilikud vaated, lõi need oma aja kohaselt ümber. Nagu ta oma moraaliõpetuse — ligemise armastuse evangeliumi — Buddha usult laenanud on, nii on ta Juuda ja teistelt Hommikumaa rahvastelt oma pühad legendid pärandanud. Idee vahemehest, kes enese kannatuse ja surma läbi teistele õnne ja ärapäasmist toob, oli paganlises ilmas igal pool tuntud. Enese ohverdamisega loodeti vihaseid jumalaid lepitada, järeljääjate seisukorda parandada. Õpetus messiast, jumala pojast, kes maailma ära päästma tuleb, sai oma alguse Veedide hümnustest. Sealt tungis ta Aleksandria ja Palästina apokriivalistesse kirjadesse ning Juudi usulahkudesse, mis Pabeli vangipõlve ajal tekkisivad. Juutide ilmavaates oli see messiase, lunastaja idee meie ajalugemise alguseks enesele kindla koha omandanud. Välimiste tingimiste surumisel sai ta ikka enam ja enam päevaküsimuse tähenduse. Kui meie ristiusu tekkimiseaegset Palästina ühiselu ajalugu vaatame, siis selgib, miks „Kalilea mees“ võitma pidi: Juutide iseseisvus, enesemääramise vabadus oli riisutud, maa hoigas Rooma võimu all, rahvas ootas — ning oodetav tuli. Musta poliitilise reaktsiooni ajal, mil võimuga vastuhakkamisel midagi teha ei ole, tõuseb kannatavate hulkade südames lootus müstilise päästja päale, põlised legendid saavad jälle realseteks suurusteks, mis hulkasid liikuma panevad. Et ristiusk ainult nagu üks Juudiusu hulkadest lahkudest ilmale tekkis ja kaua aega sarnasena elutses, siis pärandas ta ka kõik Vana Testamendi legendid, mis omakord jälle teiste Hommikumaa rahvaste mõju all loodud olivad. Nii saivad tema omaks jutud patulangemisest, põrgust, saatanast ja saatana võitmisest.

Ristiusk lagunes üle ilma laiali ja tema kaudu lagunesivad ka piibli legendid. Kristlaste poolt allaheidetud ja „ümberpööratud“ „paganatele“ olivad need legendid palju arusaadavamad ja vastuvõetavamad, kui ristiusu müstilik õpetus ning asketlik moraal. Aga nii, nagu iga rahvas muinasjutu oma iseloomu järele ümber töötab, nii pidi ka usuliste legendidega sündima. Iga rahvas võttis ristiusu oma hingetarviduste järele vastu, seletas teda endise ilmavaate valgusel. Paganlikud ja ristiusulikud legendid liitusivad ühte, põimisivad üksteisest läbi, endised ja uued jumalad ning kuradid sulasivad kokku.

Seda peame ka käesoleval korral silmas pidama, kui meie põlist legendi jumala või kurivaimu kinnisidumisest, vangistamisest selgitame. Jeesuse ristisurma lugu ja ühtlasi Peltsebutui taevast põrgusse heitmise ning Tobia raamatu Asmodi jutt pidi harimata hulkade pääle sügavalt mõjuma ning rahvaste mõttelendu äratama. Nii oli see ka Soomesugu rahvaste juures. Nii iselaadi kui meie Põhjamaa Hommiku kultuuramaadest on, nii võõrad pidivad siinsete rahvaste karakterile ka hommikumaaalised ideed ning legendid olema. Ja kui nad ometi omaks võeti, siis kaotasivad nad kõik oma värvilisemad, iseloomulikumad küljed, nad kahvatasivad, hallinesivad, aklimateerisivad meie maa ja meie taeva järele. Nendes kadus hommikumaaaline traagilik suurepäralsus, müstilik sügavus. Selle asemele tuli midagi erandlikult põhjalikku: schamanismuse vaim, nõiausu hämar, maa ligi hiilav salameelik hingeõhk. Seda näeme Soome Luoja ja Juuttahaise ja Kalevipoja ning sarviku kaksikvõitluse juttudes, milles ristiusu sisemisest vaimust täiesti midagi ei leidu, mis aga ometi ristiusu mõjul tekkinud on.

Teadmata on, kas kuradi vangistamise jutt ühes ristiusuga Soomesugu rahvaste juure tulles uudismaa eest leidis, või oli see aine juba ennemgi siin tuntud. Võib olla, et meie rahvakirjanduse pääle see aine mitmelt poolt ja mitmel ajal ning mitmesuguste teisendite kaudu mõjunud on. Kuidas aga „Kalevipoja“ lõpuepisodi ja Kaukasia mütoste vahel ühendavat silda leida, see jääb vastamata küsimuseks. Kui see aine meie juure ristiusu kaudu täiesti ümbermuudetuna pika ringirändamise järele jõudnud on, — siis on ta Kaukasia ometi ühel vanal algkujul, millest ehk Greeka Prometheuse mütos välja kasvanud on ja millel ristiusuga üksi väga kauge sugulus olla võiks. Kas on meie ja Kaukasia legendide tähelepanemisevääriiline ühtlus sarnasel puhul ainult pime, ootamata juhtumine.

Puudutame veel lühidalt nagu mõõdamines, küsimuse teist poolt. Nii nagu rahvastel ühine esivanem, nagu keeltele ühised emad on, nii peab ka laialilagunenud muinasjutu riismetel ühine hallikas olema, mis vanem on, kui kõik muud praegu liiguvad teisendid. Ka käesoleval korral peaks see hallikas leiduma, millesse meid-huvitavate mütoste jäljed tagasi ulatavad, kus Skandinaavia ja Creeka, Juuda ja Kaukasia variatsioonid ühise perekonnana meile esinevad. Siin kohal ei ole meil ruumi seda küsimust lähemalt puudutada. Tähendame ainult Tylori, Lubbocki, Renani, Grant-Alleni, Malveri j. t. uurimiste pääle. Nendes selgib meile ristiusu ja India Brahma ning Buddha ja Väike-Aasia vanade kultuurarahvaste uskude, dogmade ning kultuse sügav ühtlus. Nendes selgib see suur evolutsiooni tee, mille kaudu inimesed päikese ja tule kumarda-

misest ainujumala auustamiseni tulnud on; — mil agni (Sanskriti keeli tuli) agnus'eks (talleks) sai; — mil nõiaristist svastikast ristiusu emblem välja kasvas. Panteismusena on usulik tundmus tõusnud. Ühelt poolt teisele kaldudes, sadandete harudena laiali minnes on ta oma ringi teinud ning Spinoza kaudu uuesti panteismuseni tulnud. Looduse suuremad saladused: päike ja tuli, mille kaudu elu, kasvamine, selle kauni maailma olemasolemine võimalik on, on suurt osa uskude tekkimisel mänginud. Ei ole vist suuremat leidust inimesesoo ajaloos kui kunstlikul teel tule saamine. Arusaadav, et see tähtis sündmus rahvaste ruinatsioonidega sügavad jäljed jättis et tule leidmise jutud

Ikka sügavamale ja sügavamale ulatavad selle nähtuse juured ; näitab, nagu oleks terve inimesesoo kultuura tema pääl rajanenud, nagu ühendaks üksi tema kõige kaugemaid kohtasid ja aegasid üksteisega. Ja kui ka eestlastel seesama aine tooreste teoorjade vanapagana ja tondi juttude kuju all kordub, siis ei ole selles midagi iseäralikku. See on ainult tunnistuseks, et meiegi minevik selle maakera pääl mööda on läinud. Vähe on Põhjas jumalaid, iseäranis valgusejumalaid. Muidu oleksivad meilgi mütosed tekkinud, millest päikese, tule, valguse kumardamise põhjusmõte välja paistaks.

Missuguseid saladuslikka võimalusi ja suguluse sidemeid see legend, mille klassikumaks esitajaks Prometheuse mütos on, eneses varjata võib, seda on võimata teada. Kui tervel inimesesool üleüldse miskisugune ühine vaimukangelane, ühine kurat või jumal on, siis on see vististi Prometheus. Kui tõesti sarnane ilmapuu olemas on, nagu skandinavlaste ja kaukasialaste uskusivad, siis on tema nimi: Prometheuse mütos. Selle puu oksad on terve maailma rahvaste muinasjuttudes laiali laotatud. Tema juured on aga seal kohal, kus rahvaste kätkid kõrvu on seisnud.

* * *

Ei leidu uurimise töösid, milles „Kalevipoega“ teadusliku tõsidusega teiste rahvaste mütosete ja legendidega laenamise ning mõjumise seisukohalt kõrvu oleks pandud. Siin ja seal on ainult üksikuid isiklikka arvamisi avaldatud, millel oma pääliskaudsuse tõttu suuremat väärtust ei ole. Tähendame siinkohal ainult Julius Grosse „Kalevipoja“ saksakeelse väljaande eeskõne pääle. Grosse kirjutab seal nimelt „Kalevipojast“: „See on üks kangelase lugu inimesesoo lapsepõlve ajast, mitte vähem kui greeklaste Heraklese lugu, mis ehk ühe ja sellesama algaine pärastine ümberjutustamine on, ja millest ka Eesti jutt välja on kasvanud... Kumbki, Kalevipoeg ja Zeusipoeg, on — nende pooljumalikust kõrgusest hoolimata — ometi õige ükslused, kohmetud ja osalt ka kitsa mõistusega“. Grosse võrdleb siis Heraklese täitmata söögiisu ja Kalevipoja pöörast magamist ning lisab natuke maad alamal sellele juure: „Kerge on Eesti juttu kuidas Põhjamaade nii ka Creeka mütosetega veel edasi võrrelda. Nii tuletab sõit ilma otsa ja altilma Argonautide ja Odysseuse sõitusid meele; nii jälle süüd õega (Saare piigaga) ja altilma juhtumised — Vanema-Edda juttusid. Palju muud, nagu päältilma tulevate hingede söötmine, altilma koer, sild teises ilmas, põhjätäht kui taeva nael, — juurduvad otse Aasia, iseäranis Vana-Irani algmütostes“ . . .

Käesolevad märkused tahavad asjatundlikule uurimised ainult materjaliks olla. Esimene töö oli juba sellepärast raske ja koguni kahtlemisevääriline vaev, et ennem miskisuguseid märkuseidki sarnase paralleli kohta ei olnud, et need mõttele alguses koguni paradoksalsed tunduvad olema. Võib olla, et teaduslik uurimine selgeks teeb, et käesoleval korral miskit põhjust muinasjutu laenamise üle rääkida ei ole. Siis jääb meile ometi teadmine meie ja teiste rahvaste muinasjuttude parallellismuse üle. Ja siis võiksid nimetatud mutnasjutud vähemalt rahvaste karakterite võrdlemisel abiks olla. Sest viimasel puhul ei ole juttude „veresugulus“ just iseäranis mõõduandev.

Võib olla, et meie lugulaulu ja muu rahvakirjanduse uurimisel palju endiseid „vaimlise iseseisvuse“ illusionisid puruneb. Kuid meile selgib, kui suurel määral meie esivanemad inimesesoo vaimlisest edenemisest oma jõuga osa on võtnud, mis teistelt saanud ja mis teistele annud. Ja see oleks ehk tähtsam, kui peninukkide ja koerakoonlaste pääle toetades tõendada, et eestlased enne Kolumbust Amerika üles on leidnud.

Oulunkylä, 1. V. 08.

Väljakaevamised Pärnumaal.

A. Jürgenstein.

Pärnu maakond on archäoloogiliselt üks meie maa kõige huvitavam nurk. Ei kusagilt maakonnast, kus eestlased elavad, ei ole niipalju vanu asju leitud ega korjatud, kui Pärnumaalt. Ja Pärnumaa leidised on suurelt osalt kõige vanematest ajajärkudest pärit. Meie maa museumites on mitmel pool Pärnu maalt leitud vanu asju. Kuid palju Pärnumaa leidistest ei ole veel laiemalt tuttavad, sest et nad erainimeste käes on. Nii on, näituseks, Väandra tohtril Martin Bolzil vist küll kõige suurem meie maa erakorjandus kiviajajärgu asjadest, mustast kõvast dioritkivist ja tulekivist tehtud kivikirvestest, nooleotsadest, peitlitest jne. Ühte kokku on temal ilusasti korraldatud ja eadusliselt kirjeldatud kiviaja asju pääle 350, nende seas, kui ma ei eksi, üle 20 ilusa kivikirve. Kõik need asjad on Pärnumaalt leitud, nimelt Pärnu jõekonnast, Pärnu jõe enese ja tema harude kallastelt ja sängist. Hoolas korjaja on leiukohtadest õige huvitava kaardi valmistanud, mis ilusa ülevaate selle kohta annab,

et vanu asju just jõgede äärest leidub, kus tuttavalt viisil inimeste esimesed asupaigad olivad.

Kõik need leiud näitavad, et Pärnu jõekond üks meie maa kõige vanematest inimeste asupaikadest on olnud, et siin juba kiviajal elanikud on asunud.

Kuidas peame nüüd seda seletama, et soode ja rabade poolest rikkal ja madalal Pärnumaal inimesed vast vanemal ajal elasivad, kui kõrgetel ja viljakandjatel Põltsamaa ja Viljandimaa nurmedel?

Et seda seletada peame kaugele tagasi minema. Meie võime tõendada, et Pärnumaa vanal hallil ajal mitte soone ja rabane ei olnud, vaid järvene, jõgine ja metsane maa, nagu loodud rahvale elukohaks, kes mitte põldu ei harinud ja koduloomasid ei kasvatanud, vaid kalu püüdis ja jahti pidas. Ja niisugune rahvas olivad vanad kiviaja elanikud.

Et Pärnumaa laialised turbarabad ennemuiste madalaveega järved ehk madala pinnaga laialised laaned olivad, seda võib iga turbarõikaja, kes turba põhjani välja võtab, nüüdki näha. Turbaraba põhi on tihti valge liivane, just nagu järve põhjad; sealt liiva seest leitakse vahel koguni lubjastanud tigusid ja raba kallastel on tihti mõnes küljes kõrged ja liivased kaldad, nagu järvel kunagi. Mõnest turba rabast leitakse põhjast jämedaid puukändusid ja isegi mahamurtud tüvesid kõvematest puusortidest, nagu tammedest, kuna kasest muud järele ei ole jäänud, kui mädanemisele vastuseisev kasetoht. Nende kändude vahelt ja ümbert leiame tihti süsa, mis selle pääle tähendab, et raba asemel kasvavates lokkavais laantes vanaste metsapõlemisi oli, ehk et vana aja elanikud üksikuid suuri puid oma otstarbeteks tulega maha põletasivad.

Uurimised on ammu selgeks teinud, et põhjapool Europas vanal hallil ajal üks nõndanimetatud jääaeg valitses, kus suured jää liugustikud või gletscherid Skandinaavia mägedest alates kuni Kesk-Europasse, 50-da põhjalaiuse kraadini ulatasivad ja nii külm jää iga looma- ja taimeelu avaldust suuremal osal Venemaal, Põhja-Saksa madalikus, Hollandis, Belgias, osakeses Põhja-Prantsusmaal, Inglise ja Schotimaal võimataks tegi. Kuna lõuna Europas juba rikas taime- ja loomade elu sigines, valitses siin jääkülmus ja surm.

Kümned ja sajad aastatuhandet võivad mööda läinud olla, enne kui soojemaks mineva kliima mõjul, mille muutuse põhjused meil selged ei ole, need jäähulgad sulasivad, Skandinaviast ja Soomest ligivõetud suured kivid ehk kividest õõrutud kruusa künkad (moräne) järele jätsivad. Jää kadumise järele ajas siis maapind aegamööda rohtu ja lõunapoolt põhjapoolle lennates küllisivad metsad oma seemneid. Jääst sulanud vesi

kogus ennast kas lohkudesse järvedeks ehk õõnistas jõesängid, mida mööda ta merde voolas.

Need jõesängid, nagu neid ka Pärnumaal palju on, olivad vanast sügavamad ja viisivad ka kevadised suured veed rutem merde, kui nüüd.

Ajajooksul liivasivad ja ummistasivad jõed ikka rohkem ära, kasvasivad rohtu täis ja ei viinud madalaid lohkusid enam kuivaks. Siis hakkas seal sammal kasvama ja rabade sündimine algas. Sammal kasvas madalas metsades nii kõrgeks, ei ta puud ära suretas ja oma alla mattis ja madalaid järvesid kaldast hakates keskpaigni täitis. See täitmine on praegugi mõnes rabas veel käimas, kus keskpaignas üksikutes põhjatumates laugastes veel lagedat vett olemas on. Vanades turbarabades on ta juba ammu lõppenud, sambla kasv on surnud, ja mädanenud sammal kõvaks turbaks kokku vajunud.

Sellest kaugest ajast nüüd, kus Pärnumaal rabade ja soode asemel ilusad järved ja jõed olivad ja nende ümber suured metsad kohasivad, jutustavad meile Pärnu maa uuemad leidised, milledest meile Pärnu linnas asuv „Pärnu vanaaja uurija seltsi koosolekute teadete neljas osa“¹⁾ jutustab, mis 1906 trükkis on ilmunud. See kõide kõneleb huvitavatest asjadest, millest ma ka meie Seltsile, kes Pärnu omaga kirjavahe- tusesse on astunud, lühidalt teatan.

Kuna juba enne Pärnu linnast, maja vundamentide kaevamise ja kruusavõtmise juures mõned kivasjad leiti (õp. Rosenplänter kivikirves, 1860 Niidu mõisast tulekivist noole ots, 1881 linnast savipoti tükk ja teritatud ja läbipuuritud põdrasarve ots, 1886 Sindis kivi asju, 1900 Väandra-Vihtra juurest jõest sarvest nooleots, 1901 kruusa seest, mis jõest võeti, mitmed sarvest asjad). Kuid nendest üksikutest asjadest ei pandud suurt tähele: võisivad nad ju juhtumisi ka väljast sisse toodud olla. Dr. Bolzi korjandust Väandras ei tuntud veel laiemalt.

Asi muutus, kui 1904. Pärnus üht loomade kliinikut ehitama hakati ja selle vundamenti tarvis jõe põhjast palju kruusa tarvis oli võtta. Linna tapamaja direktor, loomaarst Ed. Glück, hiljuti asutatud Pärnu vanaaja uurimise seltsi liige, leidis jõest tõstetud kruusa seest jälle sarvest, luust ja kivist asju. Kruusavõtjatele lubati tasu, kui nad iga pangetäie kruusa, mis nad jõe põhjast välja tõstsid, hoolega läbi vaatasivad ja kõik leitud asjad alal hoidsivad ja ära andsivad. Nii kogus selts kahe suve jooksul nii palju vanu asju, et see kogu kõige rikkamatest

1) Sitzungsberichte der Altertumsforschenden Gesellschaft zu Pernau. Vierter Band. Pernau. Stadtbuchdruckerei L. W. Laakmann, 1906.

siiamaale Baltimaal tuntud leiukohtade kogudest, Kundas Eestimaal ja Rinnekalnis Lätimaal, üle käib.

Asjad leiti iseäranis 7 versta Pärnust mööda jõge ülespoole, seal kus Reiu haru ennast Pärnu jõega ühendab, ilus koht, kus mõlemad jõed sügavad, ja vaiksed, kõrgete liivaste, metsaga kaetud kallaste vahel mere poole venivad.

Kogus on 340 väljatöötatud asja ja nimelt :

40 luust noole otsa.

21 luust naaskelt loomanahkadest riiete õmblemiseks.

27 luust, kidadega västri otsa.

1 luust peitel.

6 luust valmistatud kalapüüdmise õnge, mõned punktide-reaga ilustatud.

14 luust ja laiast põdrasarvest pistnuga.

12 põdrasarvest kaapimise konksu.

1 luust nuga.

23 luust oda otsa.

25 teravat tõukeriista põdra sarvest.

20 haamert või kirvest, hirve- ja põdrasarvest.

6 nahanülgimise riista põdra sarve otsadest.

1 ilusasti väljatöötatud konks (maakirves), põdra sarve laiast osast.

15 sõjariista löömiseks põdrasarve laiast osast.

2 õhnest silumise riista.

1 tulekivist saag.

1 „ oherd.

1 „ nuga.

4 „ kaapimiseriista.

1 „ neeruvormiline haamri pää.

6 „ löögiriista.

3 „ peitelt.

3 kivikirvest, üks auguga, augitporfirist.

1 „ poleritud dioritist.

1 peitel „ „

1 peitel augitporfirist.

5 ihumise tahku.

15 mitmesugust põdrasarve riista.

73 savist tehtud, osalt põletatud ja ornamentidega ilustatud saviriista uuemast kiviajast.

Pääle selle on kogus 371 loomaluu tükki, mis näitab, et Pärnumaal on kiviajal elanud: koer, põhjapõder, metsasõnn (38 luud), hirv, põder, metssiga, karu, Vielfrass (pocomaxa), kobras, hunt, rebane, saarmas, jänes, nugis, hülge (mitu tõugu), väikekasvuga veis, väikekasvuga lammas, kits, kodusiga, hobune, luik, hani, teder, mõtus, merekotkas, pardid, riukukk. On veel

muid asju. Tulekivitükkidest kaalub üks 16 naela. 23 inimese luu tükki. Kogus on kõigest 727 asja. Pääleiukoht on Reiu jõe suu, kus 4—6 jalga paksult jõe põhjas kruusa on. Siin on need asjad jõe põhjas liikumata sest ajast seisnud, kui nad jõkke sattusivad, sest kaugemalt veega siia tulles oleksivad nad uhutud ja õrutud.

Nii rikkalik leid ühes kohas tähendab, et siin üks vana-aegne uue-kiviaja (neolithia) asundus on olnud.

Nagu nendest asjadest näha, ei tunne see kiviaja rahvas veel ei rauda ega brongsi. Kõik tähendab selle pääle, et nad vist põllutööd sugugi ei tundnud, vaid kütid ja kalamehed olivad, kes odadega ja nooltega, millel kivist, luust ehk sarvest otsad olivad, karude, põhjapõtrade, metshärgade ja teiste üles loetud loomade ja lindude pääle jahti pidasivad, sarvest õngekonksudega ja västritega kalu püüdsivad, luunaasklitega omale loomanahkadest riideid õmblesivad. Nende toit oli liha ja vist taimede juured. Nagu kõik selleaja elanikud, armastasivad nad iseäranis loomade pääaju ja üdi, kui maiuse toitu, mida see tunnistab, et kõik õõned ja jämedad luud lõhki on lõõdud; lõhkilõõmise jaoks on asjade seas kirveid ja haamrid. Savi-pottide ja luuasjade ilustused, mille iseloomu juures mul aega ei ole viibida, näitavad, et need elanikud juba väikeselt kunsti armastasivad. Nad mõistsivad kivist ja luust asjadest ilusaid libedaid aukusid läbi puurida. See kõik tunnistab, et need täiel omakohasel kultuura astmel seisjad neolithia, noorema kiviaja, inimesed olivad. Nende elumajad olivad ehk vaia-ehitused jõe pääl, kust asjad jõkke sattusivad, võib olla ka kallastes. Aga kallastel ei ole hoolsatest kaevamistest hoolimata seal kohal ühtegi asja ega asunduse jälge leitud.

See vana leid heidab heledat valgust meie maa esielanikkude pääle. Millal oli see aeg, kus Pärnumaal niisugused inimesed elasivad ?

Muidugi ei olnud siis praeguste eestlaste esivanemad veel ammugi siin. Need tulivad uemate uurimiste järele, nagu meile õp. W. Reiman mitmel korral on seletanud, vast 400 aastat pääle Kr. siia. Kiviaeg (noorem) on aga kaugelt vanem. Prof. Szombathy Viinist, kes mõnda Pärnu kogu asja on vaadelnud, tunnistab nad vaia-ehituste aja omaks, mis aastast 3000—1500 enne Kr. ulatas.

Kui selle järele arvame, kui pika aja sees kõrge turbaraba sünnib, siis saame ka suured arvud. Õpetatud mehed (Boucher de Perthes) on rehkendanud, et kõva turba rabale iga 100 aasta jooksul 3 sentimeetrit juure on kasvanud. Rääma raba Pärnu juures on 8 jalga ehk 243 sentim. paks. Et ta veel väga kõva ei ole, arvame 100 aasta pääle pool rohkem,

6 sentim., siis on tema kasvamine üle 4000 aasta tarvitanud. Enne seda oli ta lage järv. Igatahes peame Liivimaa kiviaega 3000 aastast enne Kr. kuni eestlaste tulekuni arvama, nii et need elanikud üle 3000 aastat tagasi siin elutsesivad.

Mis rahva tõuust need inimesed olivad, on leitud luutükki-dest, mida prof. Weinberg j. t. on uurinud, raske selgesti ütelda. Nii hästi luudest kui ka eluviisist võiks siiski järeldada, et ta üks väikese kasvuga Lapi tõugu rahvas oli.

Meie oleme harinenud endid siit maa pärisrahvaks nimetama. Nagu näeme, on sellel nimel õige piiratud tähendus. Nagu meile uuemad uurimised laenusõnade abil näitavad, ja hiljuti veel Dr. Ojansuu murrakute varal arvas tõendada võivat, oleme siin ennemuiste vast soomlastega ühes ühe Germani tõugu rahvaga, Gooti rahvaga, segi elanud, keda lätlased ja vanad preislased teisel ja kolmandal aastasajal enne Kr. siit suurelt osalt lõuna poole tungisivad, kellest aga vist üks osa põhjapoolse eestlaste sekka rahulikult jäi, ja meiega segamine minnes ka siia sulas. Et siin enne gootlased elasivad, seda arvas vana Liivimaa vana-aja tundja prof. v. Grevingk ja tema järele ka meie muinasaja-teadlane Jaan Jung. Kuid vaheajal ei tahetud seda uskuda. Nagu näeme, tõendavad asja uuema aja uurijad. Meie oleme Gooti keelest palju sõnu laenanud, mis ainult kauemal koos-elamisel võis sündida, nagu: eit, Gooti keeli aithei, vardija (kaitsja), G. k. vardja, armas, G. k. arms, kaunis, G. k. skaunis, kari — harjis, katel — katils, kana — hana, lamma — lambs, madu — matha, meri — marei, muld — mulda jne. Jung loeb suure hulga kohanimedid üles, mis gootlasi meele tuletavad.

Kuid ka gootlased ei ole meie maa „päriselanikud“. Enne nimetatud Dr. M. Bolz leidis hiljuti Vösiku vallast Kåo talu juurest ühe haruldase luukere, mis üles võttes tuhaks pudenes; ainult pääluu saadi tervelt päästa. Luukere kõrval oli tulekivist nuga. Seda pääluid on prof. Weinberg iseäralises raamatus teadusliselt kirjeldanud, see pääluu on vana aja uurijate seas üle ilma tuttavaks saanud, on tervelt Väandras praegu näha. Ta on ühe pika pääluga rahvatõuu oma, kes umbes 3000 aastat (Quatrefages'e järele) enne Kr. Kesk-Europas on elanud ja uuri-jatel küllalt tuttav on. Nähtavalt on see tõug ka meie maal, vähemast idapool elanud. Penka õpetuse järele on see tõug kliima soojemaks minemise järele põhja põtrade järele põhja-maadesse läinud ja seal ennast lühikese pääluga Lapi rahvaga seganud. See segisort oligi ehk see Lapi kiviaja rahvas, kes pärast mõõda mererandasid põhjapoolt meie maale tuli ja siis siin Pärnumaa jõgede ja endiste järvede, nütudsete rabade kal-lastel kirjeldatud viisil elutses. Kui Pärnumaa turbarabad põhjani välja kaevataks, peaks nende kallaste ligidalt niisa-

masuguste asjade jälgi leitama. Tõepoolest ongi, kui ma ei eksi, Jõõpre rabast üks kivikirves turba alt liivapõhja päält leitud.

Nii oleks siis nende leidiste läbi, nagu pärnlased seletavad, kindlaks tehtud, et kiviajal üks Lapi sugu rahvas meie rannamail elas, ja et Võsiku pääluud tähele pannes, meie maa pärisrahvaste lugu praegusest ajast vast kuni 3000 aasta ümber enne Kr., see on kaugelt üle 4000 aasta tagasi ulatab. Ja rahvad elasivad siin selle järele vast järgmises reas: 1) Pika pääluuga Võsiku (Kesk-Europa) sort; 2) Kiviaja laplased; 3) gootlased ja 4) eestlased, kes kiviaja pääle kohe raua tarvituse ligi tõivad, nii et brongsi aeg meie maal vahelt puudub. Kivikirveid ja asju aga tarvitasivad, iseäranis sõjas, eestlased ka veel raudasjade kõrval.

Muidugi on need asjad, mis ma siin suurelt osalt Pärnu vanaaja uurija Seltsi tööde järele õige lühidalt olen puudutanud, iseäranis rahvaste elamise järjekord ja aastaarvud, väga umbkaudsed, kus eksitused järjekorras ja aastaarvudes sadande aastate kaupa võimalikud on; neis on aga ka palju silmanähtavat tõtt ja need leidised ergutagu ka meid ja laotagu arusaamist rahva seas selle kohta, kui tähtsad vana asjade leidused on, et neid leidmise puhul mitte ei hävitataks, vaid alali hoitaks ja korjajate seltside kätte toodaks.

Eesti muinasjutud.

J. Jõgever.

IV. V e s i.

Jutud vetevaimudest langevad kahte suure liiki: 1) jutud päris vetevaimudest, kes oma loomu poolest täitsa metsavaimude sarnased hädust edendajad, paha karistajad vaimud on, ja 2) jutud näkkidest, kelle ainukene püüdmine on inimesele kurja teha. Näkitaolisi olemusi metsavaimude hulgas ei leidu. Siin peame aga jälle lugejale meele tuletama, et meie mitte vana Eesti muinasusku ei kirjelda, mis ju, nagu tuttav, mingit muud tasu hää eest ei määranud, ega mingit muud karistust kurja eest, kui seda, mis häduse või kurjuse loomulise järel-dusena iga inimese maapäälises elus järgneb. Kui praegused rahva seas liikuvad jutud häduse eest vaimuriigi poolt tasu ja kurjuse eest karistust määravad, siis on see ristiusu mõju, mis juttudes ennast ilmutab.

A. Päriskõne võime.

1. Võime nimega või võime (1. Kõne, Muiste jutud lk. 52; — 2. seals. 49; Eisen, Näki r. lk. 54; — 3. Eisen, Esivanem. varandus, lk. 87).

1) Mees sõidab oma pojaga õige noore jää ajal üle järve. Keset järve murdub jää, mees oma poja ja hobusega langevad põhja. Jää all tuleb neile „hall vanamees“ pahase näoga vastu ja ütleb: „Sina tulid meelega päält-ilmast siia ja sellepärast siia ka jäädi, kas tahad ehk tahtmata. Annan sulle halli hobuse ja kuldjalastega saani ja panen sind iga sügise noore jää all vastuoksa sõitma ja mürinat tegema, et igaüks suurele kaugele kuuleb ja et jälle iga päältilma edev kergel meelel minu maja ja laia vetevalla katust sisse ei sõtku, enne kui taevataadi külm teda täitsa tallatavaks ei kõvendanud. Su poja aga ja hobuse upitan ma pääleilma tagasi, sellepärast et nad sinu teol süüta ja tahtmata siia sattusivad“. Ta aitas nüüd poisi ja hobuse jää pääle. Kui poiss koju sai, nägi ta ree pääl kaks suurt jää tükki; need viskas ta ukse ette maha; et nad aga katki ei läinud, hakkas ta neid ligemalt vaatama ja nägi nüüd, et see mitte jää ei olnud, vaid selge hõbe. Hiljem käis poiss veel mitu korda järve ääres vaatamas, kas ta isast mõnda märki ei leiaks, aga asjata. Ta oli juba vanaks-meheks saanud, kelle pääd hallid juuksed katsivad, kui ta jälle kord järve ääre sammus. „Korruga näeb tema jõe suus hõbedase värava kuldsete varvadega“. Ta läheb värava ette, lükkab, värav läheb kergeste lahti. Ta astub „pimekasse, raudsesse tänavasse“, kus ta teise suurema värava näeb. Selle ees seisab „pääpikkune mees, suur kivine kübar pääs, raudriided seljas, vaskvöö vöö ja süllalaiune vaskkirves käes“. Palve pääle, kas isaga kokku ei võiks saada, vastab pääpiku mees, et ta seda lubada ei tohi, päälegi et isa ametis olla, lubab aga mehele veeilma elumajasid ja asupaiku näidata. Pere ja perepidajad olla kõik kodunt ära. Nad astusivad nüüd „silmapata suure ja uhkesse klaashoonesse, mis aga sugugi nii pereta ei olnud, nagu pääpiku mees oli ütelnud. Noori- ja vanu-mehi, naised ja lapsed oli siin hoones hulgana ees, üks seal, teine seal, mõned käisivad ja toimetasivad, mõned jälle olivad mitmekesi koos, kõneldes ja naljatades, ilma et aga keegi sissetulejate pääle silma oleks löönud“. Määratu hoone läks „ikka heledamaks ja toredamaks. Kõik majariistad olivad puhtast kullast ja hõbedast, silmapata kõrge lagi helendavast klaasist ja põrand puhtast vasest, ja mida kaugemale nad läksivad, seda uhkemalt hiilgas ja kiirgas neile igalt poolt hoone vastu, ilma et tal otsa ehk lõpetust kustki oleks silmata saanud. Liig heledus ja

valgus pani vanamehe pää ümber käima ja ta soovis viimati ümber käända. Kohe täitis päkapiku mees tema tahtmist ja ütles: „Hää, et sa selle pääle õigel ajal mõtlesid. Mida kauemale me läheksime, seda kiirgavam tuleks hoone. Siit natukene aga eemal on ju nii hele ja hiilgav, et päältmaa inimese silm seda ei jõuagi kannatada, sest siin elab meie vägev kuningas oma helde emandaga, nende ümber teised meie vetevalla võimsad ja ilusad“. Vanamees küsis nüüd, kes need on, kes kojus praegu liiguvad. Nagu näitab, ei lõpe vanadel jutt, noortel naljategu ega lastel kulla, hõbeda ja iluasjadega mängupidu. „Need on, vastas päkapikumees, päältmaailma inimesed, kes meie kodu on korjunud, üks seekord, teine teine kord. Neil on siin elu hää, oma vana ilma tagasi ei ole keegi tahtnud ja neid ei lastakski ka“. Mees viidi nüüd jälle maa pääle, aga siin ei leidnud tema enam rahu, ta käis iga päev jõesuule, kuni ta viimati nagu maa alla kadus. (Kõrv, Muiste jutud lk. 52).

— 2. Vaene sulanemees raiub järve kaldal suurt leppa maha. Korruga kargab kirves varre otsast sügavale vette. Mees läheb peremehe käest teist kirvest paluma. Peremees küll ilma-rikas, aga esimene ihnus ja tige, kirvest ei anna, muudkui puusüld olgu õhtuks üleval. Sulane läheb järve ääre tagasi kirvest otsima. Kuna ta järve ääres kurdab, näeb ta korruga „vana, suure halli habemega meest kesk järvest servale ujuvat“. Vanamees pakub esite vaskkirvest, siis hõbekirvest ja kuldkirvest. Mees ei tunnista neid omaks. Siis toob ta mehe oma kirve ja kingib kuld-, hõbe- ja vaskkirved mehele pääle kauba. Kui peremees seda teada saab, laseb ta ise oma kirve järve kukkuda. Veevaim toob kolm kuldkirvest. Mees ütleb need oma kirved olevatki. „Häkitselt kohiseb koledasti vesi, vahutükid käivad mehele vastu silmi“. Vete vaim kaob kõige kirvestega. (Kõrv, Muiste jutud lk. 49. Jutu teisendis — Eisen, Näki raamat lk. 54, — on vee-vanamehe asemel ilus neiu või veevaim). —

3. „Mere näkk“, üks tundmata mees, aitab kalamehele, kes juba mõnda päeva ilmaaegu tööd teinud ja mitte poegagi püüdnud ei ole, kalu püüda. Enne päeva loodet oli vene kalu täis. Nõnda kestis mõnda aega. Vaene kalamees sai jõukaks ja ehitas enesele väikese maja ja uue vene. Kui ta aga valetama ja ülekohut tegema hakkab, uputab „näkk“ tema ära, kuna ta nutvale naisele ütleb: „Ära nuta, naine, vaid ole rõõmus. Sinu mees oleks viimaks võlla surma surnud. Mina olen teda tema kurja elu alustusel meresse visanud“. Ühtlasi annab ta naisele koti täie raha. (Eisen, Esivanemate varandus lk. 87).

2. **V e t e e m a.** Kord istub vaene laps järve kaldal ja kurdab oma vanemaid taga. Äkitselt paneb keegi temale käe õla pääle. Vaenelaps vaatab ümber. „Ilus, kollaste juukstega

ja sõstra karva silmadega, vanadlane naisterahvas, imelikult riides, seisab tema kõrval, hoiab valgeid kivikesi põlles“, annab kivikesed vaeselapsele ja käsib kivikesi sala hoida ning ainult sellele näidata, kes temale homme kosja tuleb. Vaenelaps küsib, kes ta on. „Mina olen sealt, kus päev ja kuu ja tähed alt ülespoole paistavad ja mägede otsad ja puude ladvad allapoole kasvavad. . . Mina tulin sealt, kuhu praegu lähen“. Nende sõnadega kaob tema järve ära. Vaeselapsele ilmub ka tõeste kosilane. Kui tütarlaps temale kivikesi, mida ta kirstu pannud, näitama läheb, leiab ta kolmanda osa kirstu hõberaha täis. Raha nähes ja tütarlapse juttu kuuldes tähendab peigmees, et raha teda rõõmsamaks ei tee, kui ta muidugi on, aga „kellele Veteema hääd teeb, see on kõige parem ja puhtam inimene. Selle ümber sünnib hääd ja tema käes kosub ja läheb kõik edasi“. (Kõrv, Muiste j. lk. 47. Teisendid: Kreutzvald, Ennem. j. lk. 37 ja Eisen, Näki r. lk. 38).

3. V e t e p i i g a d. Järve ääres kivi otsas istunud imelilus naisterahvas, kuldne kannel käes, laulnud ja mänginud. Kaks meest juhtunud mööda minema. Kui mehed ligi saanud, pannud neiu kandle kivi otsa, ise kadunud vette. Teine mees läinud kivi juure, tahtnud kannelt ära võtta, sel silmapilgul tulnud aga näkk vee pääle ja tõmmanud mehe vette. Mees näinud ennast korraga kena jõe kaldal. Neiu olnud väga lahke, ütelnud, et ta mehe oma õdede koju viib. Nad tulnud järve ääre. Järve keskel saare pääl olnud kena klaasist loss. Nad läinud järve vett mööda, mis kõva olnud nagu klaasist põrand ja astunud lossi, millel klaasist müür ümber olnud ja klaasist väravad, mis iseenesest lahti läinud. Piiga kaks õde ei olnud kodu. Varsi tulnud aga nemadki, kummagil noormees ühes. Mehed jäänud lossi elama ja olnud oma eluga siin väga rahul, võtnud igauks ühe neiu enesele naiseks. Kui nad seal mõnda aega juba elanud, võtnud nad hulga varandust ühes ja tulnud näkineidega maa pääle elama, kus nad ka väga õnnelikud olnud. (Eisen, Näkiraamat, lk. 45). Jutus ettetulevad vetevaimud on näkkideks ja näkineideks nimetatud, kuid nende iseloom läheb näkkide omast lahku, kes ainult kurja püüavad teha. Eelolevas jutus ei upu mehed ära, vaid kosivad vetevaimud enestele naiseks ja asuvad tagasi maa pääle elama. — Sellesamasugune „näkineiu“ või õigem veteneitsi läheb teises jutus noorelemehel, kes tema kinni püüdnud, naiseks (Eisen, Näkir. lk. 56). — Kreutzvaldi enim. juttudes lk. 266 nutab tütarlaps mere ääres. Kui temalt küsitakse, miks ta nutab, jutustab ta, tema olevat „meretaadi tütar“ ja pidavat täna õöse merd lainetama ajama. Selle läbi saaks palju laevu ja inimesi hukka, temal aga olevat sellest kahju. Kui korda läheb neit

sellest kohustusest vabastada, läheb ta lauldes ja tantsides mere päale, istub laine turjale ja ujub kui lagle natukese ajaga nii kaugele, et vaataja silmist kaob. Hommikul leiab tema vabastaja oma sāngi ees tānu tēheks kaks tūndrit kulda. — Eiseni rahvar. V. lk. 7. kõneldakse järvehaldias, kellega peremees sõprust pidanud. Haldias näidanud ennast noore ilusa tüdruku näol. Viimaks jätnud peremees vetepiiga maha. Nüüd kuulnud külarahvas iga õhtu järve päält nagu väikse lapse nuttu, keda vitsadega peksetakse. — Mees sõidab üle mere Soome, näeb mere pääl naisterahva selili magavat, tõstab naisterahva paati. Naisterahvas ärkab, hakkab kõnelema, meeldib mehele. Mees võtab tema naiseks. Elavad 7 aastat õnnelikult. Mees peab jälle Soome minema, naine palub ennast ühes võtta. Merel tuleb mehel meele, kudas ta siit naise leidnud. Naise keelust hoolimata jutustab mees leidmise loo āra. Vaevalt on mees lõpetanud, kui naine lainetesse kaob. (Eisen, Nākir. 57. Selle jutu teisend sealsamas lk. 59: Naine käib pärast vettekadumist veel sagedasti salaja lapsi vaatamas ja toob neile riideid). — Poiss leidnud künni vaos kesa põllu pääl väikese lapse nutmas. Poiss võtnud lapse sülle, tahtnud tema ema üles otsida. Kui ta lapsega ühest veeloigust möōda lāinud, kadunud laps ākitselt tema kāte vahelt, poisi ihunahk olnud aga nagu soomustega kaetud. See olnud Haldja laps (Eisen. Rahvar. II. 15. Vrdl. Eisen, Rahvar. IV. 61. seesama lugu metshaldias).

4. U p p u n u d i n i m e s e d. Nāāri õōsel järve jää pääl sūnnib tüdrukul tūtar. Ema uputab ennast ühes lapsega āra. Tūtar peab nūūd 20 aastat jārgimōōda igal Jaani- ja Nāāripāeva õōsel järve pääl olema. Nāāripāeva õōsel hoiatab ta seal inimesi, et nad üle jää ei lāheks. Kes tema hoiatusest ei hooli, upub āra. Kui ūks mōōdamineja temaga kõnelema hakkab, peaseb ta oma ametist lahti (Eisen, Nāki r. lk. 5). — Krahvi tūtar hukanud Jaaniõōsel oma poja metsas āra ja hūpanud ise jōkke, ei leidnud aga surma, vaid jāānud jōe nākiks. Igal Jaaniõōl tulevat ta jōest vālja ja otsivat oma lapse hauda, ei leidvat aga seda ūles. Inimeste, iseāranis noortemeeste vastu pidavat ta viha. Nagu nāha on see vetevaim osalt nāk-kide iseloomu omandanud. (Eisen, Nāki r. lk. 4). — Ilus neiu tuleb suveõōseti jārvest kūlasse, seisatab selle ja teise maja kohal kūla tānavas, laulab haledal hāālel, oma ema ja isa taga kurtes, kes ammu juba muru pōues puhkavat. Kui ūhel õhtul meesterahvad teda varitsema lāhevad, kaob ta nagu vari järve, kust hobuste hirnumine ja inimeste hāālitsemine kohkunud tagaajajate kōrvu kostab. Pārast seda ei ole neiu enam nāhtud (Kōrv, Muiste jutud lk. 39).

B. Näkid.

Näkk ilmutab ennast väga mitmel kujul, aga alati on tema ainus püüe inimesele kurja teha, harilikult inimest ära uputada. Sellepolest on ta vete piigadest teistmoodi, kes inimesele kunagi kurja ei tee.

1. Näkk ilusa naisterahva näol.

a) Ilus naisterahvas peseb ennast. Keegi noormees kuulnud, et näkineiu endid Jaanipäeva hommikul näidata. Noormees läinud varitsema. „Juba tõusivad esimesed päikese kiired. Korraga sundis tasane solin noortmeest jõe poole vaatama. Oh imet, mis ta nägi! Laial kivil istus imeilus näkineiu ja pesi kullakarvalist kähärjuustega pääd. Määris seebiga nii juuksid, et vahutükid kaugele kukkusivad. Siis kastis jälle juuksed vette . . . Nüüd võttis neiu kuldse kammi ja hakkas pääd sugema. Siis pani kammi kivi otsa ja hakkas juuksid patsi palmitsema“. Noormees tahtis ligemale minna, kohe kadus näkineiu kiljatades lainetesse. Noormees ujub kivi juure, kuhu näkineiu seebitüki oli jätnud. Ta võtab seebitükki pihku, kui ta aga seda ligemalt vaatama hakkab, pole peos muud kui väike tükk muda. Noormees oodanud mitu ööd veel, et näkineiu ennast jälle näitaks. Viimaks kadunud ta ära, ainult tema riided leitud jõe kaldalt. Vist oli ta näkineiu juures enesele eluaseme leidnud. (Eisen, Jaani r. lk. 106. Teised: Kunder, Muinasjutud, lk. 31 ja 96; — Eisen, Näkiraamat lk. 10, 10, 26, 27, 36, 38, 48, 49).

b) Ilus naisterahvas laulab ja mängib. Korra käinud üks noormees järve ääres. Järv olnud kerge uduga kaetud, nii et ühelt poolt äärest teist äärt näha ei võinud. Korraga kostnud ilus lauluhääl nooremehele kõrva. Häältest võinud aru saada, et laulja naisterahvas on. Varsti solisenud järvest vesi ja ka väike paat tulnud udu seest nähtavale. Paadis istunud ilus, noor neiu ja laulnud. Juhtinud oma paadi otsekohe kalda poole, just sinna, kus noormees seisnud. Üsna kalda ligidal jätnud ta paadi vaikselt vee pinnale seisu, pannud mõla käest ära ja laulnud edasi, nii et mäed ja metsad vastu kajanud. Neiu laul olnud ärarääkimata kena, vahel lustilik, vahel jälle kurb ja hale, nii et südame tahtnud seest välja kiskuda. Nii ilusat laulu ei olnud noormees veel eluajalgi kuulnud ega nii ilusat neitut näinud. Korraga kostnud kuskilt kuke kesköö laul. Neiu jätnud kohe laulu katki, võtnud mõlad kätte ja sõudnud tuldud teed tagasi. Kui paat nooremehe silmist kadunud, siis paistnud veel tükk aega kesk järve nagu valgus läbi udu. Alles hommiku eel kadunud see valgus ära.

Noormees kaob niisama ära nagu eelolevas jutus. (Eisen, Jaani r. lk. 105). — Teisendis (Eisen, Jaani r. lk. 108) mängib poisi ees „sinises riides preili“ kannelt. Poisi isa ja ema tulevad järvest välja, kõnelevad pojaga: Jaani öösel olevat neil luba vabalt ilma pääl kõndida ja olla, kus nad tahavad. — Eiseni Näki r. lk. 18, kudunud valges riides neiu musta sukka ja laulnud ise:

„Kujun, kujun surnu sukka,
Kujun kooljal koiva katet“.

Sealsamas lk. 41 võtab laulja näkineiu tema laulu kuulava poisi ümbert kinni ja viib vette, kuhu mõlemad kaovad. — Sealsamas lk. 41 kiigub jõe pääl nõdral pajuoksal näkineiu ja laulab. Mees laseb hõbekuuliga. Näkk kaob jõkke. (Muud teisendid: Eisen, Näki r. lk. 9, 12, 50; Kõrv, Muiste jutud lk. 44).

d) Ilus naisterahvas istub vete ligidal kivi otsas: Näkk käinud enne vanasti sagedasti suure kivi otsa istuma, mis jõe ligidal paksus metsas olnud. Karjased näinud teda tihti seal: „ilusana näoga noor neiu, rohelised juuksed pääs, sinine jakk seljas, punased sukad jalas“. Lambad läinud tihti süües ta juure. Näkk visanud väikeste kividega lammaste poole. Lambad jooksnud laiali. Korra olnud vana saunaema karjas, püüdnud näkki näha saada. Näkk seda nähes hüpanud kivi päält maha ja jooksnud läbi variku suure jõkke. Vesi plahvatanud üle pää. Kui väiksed lapsed karja tulnud, olnud näkk jälle kivil istumas ja ennast soendamas. — Aegamööda raiutud mets maha. Sest saadik ei tule näkk enam kivile istuma (Eisen, Näki r. lk. 15. Teisend, seals. lk. 52).

e) Ilus naisterahvas kõnnib vee ääres. Merelt tulnud hästi uhkes riides naisterahvas randa ja läinud võrgu lattu. Kui ladu läbi otsima hakatud, ei ole kedagi leitud. (Eisen, Näki r. lk. 11). — Mees läinud hommiku vara jahile, järve ääres kõndinud naisterahvas, kellel helekollased juuksed ja pruun nägu olnud. Kui mees tasa näkki nimetanud, hüpanud naisterahvas vette, kust mees veel heledat naeru häält kuulnud (Eisen, Näki r. lk. 16. Teisendid lk. 28 ja 36). — Näkk (naisterahvas) pakub ennast pääd otsima (Eisen, Näki r. lk. 19, 21). — Näkid tantsivad meesterahvastega, keda nad ära uputanud (Eisen, Näkir lk. 33).

g) Ilus naisterahvas sõidab hobuse ja vankriga. Kord sõitnud ilus naisterahvas hobuse ja vankriga mööda jõe äärt. Seal mänginud lapsed. Naisterahvas kohe lapsi meelitama: „Tulge minu vankrisse sõitma!“ Lapsed

rumalad läinud. Vanker saanud lapsi üsna täis. Naine hakanud sõitma. Sõitnud kõige lastega jõe põhja (Eisen, Näki r. lk. 31, teisend lk. 23).

2. Näkk meesterahva näol.

Lapsed mänginud korra mere ääres. Üks neist vandunud ühte puhku. Teised targemad keelnud teda juba mitu korda. Ikka hüüdnud poiss edasi: „Mere kuradid, tulge siia!“ Äkisti kuulnud vee pääl kohinat. Lapsed vaadanud mere poole. Seal tulnud suur pikk mees nende poole. Lapsed kartnud, jooksnud eemale. Pikk mees ütelnud: „Ärge kartke midagi. Tulge aga ligemale, ma näitan teile, kudas mere kuradid tantsivad!“ Endine vanduja poiss läinud võõra mehe juure. Ütelnud ise: „Näkk, näkk, nõela varas!“ Sel silmapilgul kadunud näkk kõige poisiga meresse. (Eisen, Näkir. lk. 52. Meesterahvast näkist jutustavad veel järgmised jutud: Eisen, Näkir. lk. 29, 34, 51, Eisen, Kodused j. lk. 74, Kreutzvald, Ennem. j. lk. 253, Dr. Kallas, Lutsi lk. 234).

3. Näkk lapse näol.

Enne käinud Kärddla jõest näkk välja. Väikse lapse näol käinud lammaste juures. Ise kutsunud lambaid: „Ute, ute, ute!“ Kui lambad juure tulnud, võtnud näkk ühe kinni, vedanud jõkke ja uputanud ära. Selle pääle tulnud jälle teist lammast ära viima. Ka inimesi viinud see näkk mitu korda jõkke ja uputanud ära. (Eisen, Näkir. lk. 25. Lapsest näki üle jutustavad veel Eisen, Näkir. lk. 11, 20, 35, 36).

4. Näkk looma näol.

a) **H o b u n e**: Hulk karjalapsi käratsenud jõe käärus, vandunud ja põhendanud nagu kõrtsis-käijad. Üks karjane hoiatanud küll: „Ärge vanduge, küll te näete, mis tuleb!“ Teised ei hoolinud sest midagi. Korruga tekkinud valge hobune karjaste sekka. Karjased nõuu pidama: „Istume talle selga ja sõidame. Istunud ka. Mida enam neid hobuse selga istunud, seda pikemaks veninud hobune. Kõik saanud selga. Hää karjane katsunud ka hobuse selga saada, aga ei saanud, ega saanud. Nii pea kui ta ülesse hüpata katsunud, jäänud hobune ikka lühemaks. „Kuhu ma siis nüüd istun?“ pahanndanud viimaks karjapoiss. „Ah, ah, ma istun näki näsa otsa“. Hobune kadunud nagu maa alla. Karjased mätta pääl maas. (Kunder, Eesti muinasj. lk. 132. Vrdl. Sealsamas lk. 98; Eesti kirjam. S. aastar. 1889 lk. 60; Eisen, Näkir. lk. 6, 24, 42; Eisen, Esivanemate varandus lk. 86). — b) **H ä r g** (Eisen, Näkir. lk. 17); — d) **L e h m** (Eisen, Kodused j. lk. 36). —

e) V a s i k a s (Eisen, Näkir. lk. 42). — g) P õ r s a t a o l i n e e l u k a s (Eisen, Näkir. lk. 45). — h) K o e r (Kunder, Eesti muinasj. lk. 30, Eisen, Näkir. lk. 29). — i) K a s s (Eisen, Kodused j. lk. 25). — k) J ä n e s (Eisen, Näkir. lk. 22). — l) H a n i (Eisen, Näkir. lk. 18). — m) P o o l k a l a p o o l i n i m e s t (Eisen, Kodused j. lk. 11; Kreutzvald, Eesti enim. j. lk. 132). — n) H a u g (Kõrv, Muiste j. lk. 42). — o) V e r i n e l o o m a p ä ä (Kunder, Muinasj. lk. 30; Eisen, Kodused j. lk. 25; Eisen, Esivanem. varandus lk. 20).

5. N ä k k e l u t a s j a n ä o l.

a) P a l k (Kõrv, Muistej. lk. 51, Eisen, Vanad j. lk. 30). — b) S õ r m u s (Eisen, Rahvar. V. lk. 6; Eisen, Näkir. lk. 21, 29, 33, 41). — d) H õ b e p r e e s (Eisen, Näkir. lk. 19). — e) P i i p (Eisen, Näkir. lk. 41). — g) S a r v i l i n e s a i (Eisen, Näkir. lk. 40). — h) H ä ä l e d (Kunder, Muinasj. lk. 98, 101; — Eisen, Kodused j. II. lk. 49; E. Kirjam. S. aastar. 1889, lk. 61; Eisen, Näkir. lk. 15). — i) T u l e d (Kunder, Muinasj. lk. 98, 102; Eisen, Näkir. lk. 34). — k) m u u d a b k u j u (Eesti kirjam. S. aastar. 1889, lk. 57, Eisen, Näkir. lk. 50). — l) i l m a l i g e m a k i r j e l d u s e t a, a i n u l t n ä k i n i m e a l l (Eisen, Näkir. lk. 7, 7, 8, 14, 31, 31, 34, 43; Eisen, Kõrtsir. lk. 13). — N ä k i s a a m i n e (Eisen, Näkir. lk. 1).

D) V e t e r ä n d a m i n e.

Enne olnud Järva Jaani kihelkonnas Einmanni mõisa metsas üks järv, nimega Einjärv. Aga et naine Einjärves lapse närtsusid pesnud, vihastanud järv ja läinud kisaga Kuie mõisa ja Kuie küla vahelt läbi: „Alt ära, Einjärv tuleb! Alt ära, Einjärv tuleb!“ — Läinud nüüdse Äiavere küla keskele. Aga seal pole järvel ka õnne olnud kaua seista. Jällegi läinud Äiavere perenaine lapse närtsusid järve pesema. Sellest vihastanud järv uuesti ja läinud ka sealt küla alt ära. Esite tulnud suur must härg järvest välja ja hakanud suure häälega karjuma: „Alt ära, Läind järv tuleb! alt ära, Läind järv tuleb!“ Härg läinud järve ees Mängupäält läbi kuni Järsi küla alla. Järsi küla all on ta kaunis kaua puhanud, kuna sealtki kisaga ära läinud Karinu mõisa kaudu kuni Tudreküla alla. Tudreküla all sündinud seesama lugu, mis Äiavere all. Jälle läinud must härg mõirates järve ees: „Alt ära, Väinjärv tuleb!“ — Seal tulnud Seljamägi vastu. Sinna jäänud Väinjärv kuni tänapäevani seisma. Seljamägi olevat praegu keset järve. (Eisen, Kodused jutud lk. 27). — Sellesarnased rändajad on veel järgmised järved: Emmu- ja Virtsjärv (Kreutzvald, Ennem. j. lk.

262), Halljärv ja Mustjärv (Kõrv, Muiste jutud lk. 36), Kursi järv (Eisen, Kodused j. lk. 23), Visaku järv (sealsamas lk. 24), Veisjärv (ss., 26), Kuremaa järv (ss., lk. 27), Piibe järv (Eisen, Kodused j. II lk. 42), Veinjärv (ss., lk. 43), Karijärv (ss., lk. 44), Kaunjärv (ss., lk. 45), Impsjärv (ss., 46), Ilmjärv (ss., lk. 47), Vagula ja Tammula järv (Eesti Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 23), Pädasi hallikas (ss., lk. 37), Karujärv (ss., 38), Pede ehk Pedja jõgi (ss., lk. 41), nimeta järveke (Kreutzvald, Ennem. j. lk. 257).

Eesti ilukirjandus Tallinnas saja aasta eest.

M. Kampmann.

Tallinnas viibime Eesti kirjanduselo klassikalisel pinnal. Kui palju mälestusi korjub niihästi rahvaluulest kui ka kunstkirjandusest Tallinna nime ümber! Siin on Eesti muinaskangelaste kuldne kodu Kalevi taadi kalmuga ja lese Linda pisaratejärvega, siit otsime noore Kalevi mängumuru ja tema sõbra, hoonetarga Olevi ehitusi. Tallinna vana raekoda varjab Eesti keele vanemaid mälestusemärkisid ja Eesti kirjanduse ning kunstluule esimesi käsikirju, mis kirjanduseloos tänini üleüldse tuttavaks saanud. Tallinnas pandi Eesti kirjakeele harimisele ja kirjandusele alus, siin trükiti vanemad eestikeelsed raamatud, mis siiamaaale õpetlastele silma puutunud. Tervel vaimuliku kirjanduse ainuvalitsuse ajal jäi Tallinn kirjanduslise tegevuse keskkohaks. Kui Eesti esimesed kirjamehed kõik ka mitte jäädavalt siin ei elutsenud, tähtsamad nõuupidamised vaimulikude raamatute trükkimise eel ning ka väljaandmine ise, mida vanad tegelased kirjanduse põllul nii tähtsaks asjaks pidasivad, et nad valmis olivad ennem riimaaalaste kirjanduslisi ettevõtteid iga hinna eest maha suruma ja tühjaks tegema, sündis nimelt siin Tallinnas, Eestimaa vaimlise elu keskpunktis. Kuid Tallinn ei ole mitte üksnes Eesti vaimuliku kirjanduse häll, ka esimesed ilmalikud raamatud anti siin välja, siin aeti ka Eesti kunstluule põllul esimesed vaod. Ma ei taha mitte vanadest ilmalikkudest pulmalauludest kõneleda, milles Tallinna gümnaasiumi professorid ja kirikuõpetajad oma sõpradele tähtsamateks perekonnapidudeks Eesti keeles õnne soovisivad. See oli mõõdaminev nähtus, millel ilukirjanduse edenemise pääle pikemalt mõju ei olnud. Need pulmalaulud ei olnud rahvale määratud, pole rahvas neid sel ajal ka mitte lugeda saanud. Rahvalik

Eesti ilukirjandus ärkas alles sada aastat hiljemini, Arveliuse päivil, mil Eesti ilmaliku kirjanduse, iseäraliku ilukirjanduse ajalugu algab. Tallinn on see koht, kust esimesed ilukirjanduse tooded rahva sekka saadeti. Nende varasemate luule sünnituste juure jääme pikemalt peatama.

Esimesed eestikeelsed ilmalikud raamatud, mis vana-
desse nimekirjadesse üles tähendatud ja tänini veel alal hoitud,
on Tallinna kalendrid. Esimese riimitud lauluraamatu eeskõnest
1656 kuuleme küll, et sel ajal ju Eesti a a b i t s olemas olnud.
Konsistorium avaldab seal soovi, Saksa majaisad pidavat uusi
riimitud laulusid kas ise rahvale ette laulma või jälle eneste laste
õpetajaid oma teenritele ette laulda laskma, ja kui võimalik,
teenijaid väljaantud A B D - r a a m a t u j ä r e l e k a l u g e m a
õ p e t a m a. Samati kuuleme, et 30 aastat hiljem meie rahva-
kooli põhjendaja B. G. Forselius ABC-raamatu kirjutanud.
Nende aabitsate sisust ei ole midagi teada. Meie ilmalikkude
raamatute nimekiri algab „Eesti-Ma Rahva Kalendri ehk Täht-
raamatuga“. Mil esimene eestikeelne tähtraamat trükiti, on
teadmata. Tänni tuttavaks saanud kalendrite vanadus ulatab
kuni 1731. aastani tagasi. Lugemistest, mis see kalender
sisaldab, võib arvata, et see tähtraamat umbes kümmekond
aastaid varemini on juba ilmuma hakanud. Kalender, kõige
rahvalikum raamat, on seega vanem kui täielik piibel, jah
kalendrid täitsivad esiotsa piibli aset, sest seni kui pühakirja
veel Eesti keeles ei olnud ja veel hulk aega pärast tema ilmu-
mist, tutvustati rahvast vana testamendi sisuga tähtraamatute
lugemiste varal. Tallinna vana tähtraamatu-kirjandus on kaunis
laialine. Tähtraamatuid oli nelja seltsi, kõik kandsivad ühte
ja sedasama nime, mille eespool üles andsime. Kes neid
kokku seadis, selle üle pole palju teada. Sellepärast nimetame
neid kirjastajate järele. Aastast 1731—1768 trükkis neid Joan
Köler, 1771. aastal hakkab Lindfors'i ja 1805. aastal Gresseli oma
korralikult ilmuma. Nende kõrva astuvad veel 1800—1820 Minuthi
ja 1821—1829 Dullo omad. Kaks viimast lõpetavad oma ilmu-
mise varsti, Lindfors'i ja Gresseli omad jätkavad „kuulutamist“
kuni uuema ajani ja on mineva aastasaja algul kirjanduse ning
kulturalooliselt tähtsad tegurid. Esiotsa oli kalender ilmaliku
kirjanduslise tegevuse keskkoh, oli abinõuu, mille varal rahvast
valgustati, õpetati ja kasvatati. Mida siin kõik nendest vana-
dest kalendritest ei leita! Kuupäevade ja ilmanäitaja kõrval
trükitakse kalendariumis eneses edasijooksvalt apokriiva raa-
matute sisu ära, mitmesugused märgid üksikute nädalapäevade
taga juhatavad kätte, mil — vist Saksa ebaususe põhjusel —
hää on kuppu ja aadrit lasta, mil hää arstirohtu sisse võtta,
külvata ja istutada, lapsi võõrutada, juukseid lõigata, puid ahju

ja hoone tarvis raiuda ja kunas „päilik ehk kuu ära süüakse“, see tähendab, millal nende varjutamised ette tulevad. Seesugune on kalendariumi sisu. Lugemised tähtsamatute lõpul on väga mitmekesised. Köleri tähtsamat „kuulutab“ Vana Testamenti, seda teeb esiotsa ka veel Lindforsi oma, kuid varsti muutub kalendri lisa ilmalikuks ja täidab siis rahvale pea ajalehe, pea laste lugemiseraamatu, pea luuletuste kogu, pea arstiraamatu, pea juturaamatu, pea geografia, pea loodusteadliku käsiraamatu aset. Siia kalendri lisadesse pannakse sõnumed sel ajal peetud sõdadest ülesse, siin seletatakse Augsburgi usutunnistust, siis trükitakse (1729) viis Eesti rahvalaulu ära ja antakse (Gressel 1836—1840) põhjalikult tähtpäevade kohta seletusi, kus juures ka Eesti vanu kombeid ja pruukisid silmas peetud ja neid tihti soomlaste omadega võrreldud.

Meid huvitavad iseäranis ilukirjanduslikud tooded. Lindforsi ja Gresseli kalendril on nähtavasti tublid kaastöölised. Paremad selleaegsed kirjanduslikud jõud avaldavad siin oma töösid. Lindforsi kalendris ilmutab Willmann (1788) oma esimesed valmide tõlked, Arvelius kolme aasta jooksul oma Ramma Josepi „Hädda- ja Abbi-Ramato“ sisu, Gresseli kalendris ilmuivad (1806) R. J. Winkleri riimitud valmide tõlked, Holtzi esimesed õpetlikud jutukesed ja laulud. Vaevalt on Schilleri „An die Freude“ meie kodumaa sakslastele kõrvu kostnud, kui juba Holtz tema (1814) kaunis keeles maarahvale ette kannab. J. W. Jannsen on ta siit ära kirjutanud ja oma Eesti Laulikus uuesti trükki andnud. Kalendri lugemistest leiame Eesti didaktikalise ja lüürikalise luule esimesed proovid ja ka esimesed katsed rahvale jutukirjandust luua. Mõned aastad hiljemalt annavad meie esimesed ilukirjanikud omad tööd, mis osalt kalendrite lisades juba ilmunud, iseseisvate raamatute näol trükki. Kuid on ka veel vanu ilukirjanikke, kes oma toodeid mitte pole kalendrite lugemistes avaldanud. Paneme nüüd esimesi katsetöösid Eesti ilukirjanduse põllul, mida Tallinnas harima hakati, ligemalt tähele ja püüame sellest ajajärgust võimalikult ülevaatlisku pilti saada.

Kõige enim ärkab ja jõudsamalt edeneb didaktikalilulekirjandus, mida iseäranis Tallinna gümnaasiumi professor Fr. G. Arvelius ja Püha õpetaja P. H. von Frey soetavad ja Tallinna trükikodade kaudu rahva sekka saadavad. Arvelius „Üks kaunis Jutto- ja Õppetusse-Ramat“, mille esimene jagu 1782 trükiti, on esimene suurem ja tähtsam ilmalik raamat Eesti keeles. Tema on ka esimene raamat, millel juba kirjanduslikku väärtust on, sest et kalendrid alles pärast Arveliusi töö ilmumist ilmalikka lugemiseaineid, iseäranis valmisid, laulusid ja jutujätkusid hakkasid tooma. Näib nagu oleks ilukirjanduse soetamine Arveliusi tööst äratust saanud. Mõi-

sates kodukooliõpetaja ametit pidades oli Arvelius rahva elu hästi tundma õppinud, tema vaimlikku viletsust, tuimust ja rumalust näinud. Ori ei suutnud sellest aru saada, et kool ja õpetus kasu toovad. Arvelius tahab oma õpetlikkude kirjadega vaimupimedust kaotada. Kui pädagog on ta kõige päält Eesti nooresoo pääle mõtelnud ja „sõbra polest ma-lastest heaks“ ülemal nimetatud lugemiseraamatu kirjutanud, kus juures ta Rochowi „Kinderfreundi“ eeskujuks võtnud. Kahtlemata leidub Arveliusel lugemiseraamatus ka algupäraseid töösid, kust meie maa olud, iseäranis rahva eluviis, varanduslik olek ja vaimuelu kaunis selges pildis meile silma paistavad. Lühikestes õpetlikkudes jutujätkudes näitab Arvelius rumaluse, laiskuse, riidlemise, petmise, liigjoomise ja hulkumise halbu tagajärgesid. Sellest võib arvata, et need ebavoorused ja kasvatusvead sel ajal rahva seas iseäranis võimsalt olivad laiali lagunenud. Arveliusel lauludest, mis lugemisetükkide vahele mahutatud, seisku siin järgmine proov:

„Heal meel tahhame,
 Wennad, koli minna!
 Meie õppetaja, se
 Kannab hoolt, et sinna
 Tusk ja tüdimus ei sa:
 Temma sanna hakkab pähha,
 Kergest wõib seal õppida,
 Kes ei püa koerust teha“.

Täiskasvanud inimestele kirjutab Arvelius 1790. aastal Beckeri „Noth- und Hülfsbüchlein“ järele „R a m m a J o s e p i H ä d a - j a A b b i - R a m a t u“, mis 10.000 eksemplaris ilma hinnata rahva sekka laiali laotatud. Kolmekümnes püha-päevases lugemises annab Ramma Josep rahvale nii mõneski elukitsikuses hääd nõuu. Ta õpetab minestanud ja surnud inimese vahel vahet tegema ja tõsiseid surnu märkisid ära tundma, juhatab külma võetud, uppunud, vingu jäänud ja hullu koera hammustatud inimestele abi andma ning haigeid ravitsema, võitleb ägedasti joomatõbega ja prassimisega, karistab roppust, mustust ja hooletust ja seab viimaks Madi Reinu ja Kasper Juhan Rutaka kui eeskujulised mehed järeleaimamiseks lugejale silma ette. Lugemistega terviseõpetusest, rikkakssaamise kunstist, õllekeetmisest ja maarammutamisest lõpeb see imelik häda- ja abiraamat, milles õpetused harilikult salmideks kokku võetud. Näituseks:

„Kui ka sinno waewast weel
 Siin ei olle abbi nähha,
 Siiski römus on so meel,
 Teggid sa, mis kohhus tehha“.

Didaktikalikku luulekirjandust edendab suurel määdul ka Karja õpetaja Willmann, kui ta 1804 oma „Juttud ja

Moistatused“ trükki annab. Raamatu eeskõnes seletab kirjanik neid põhjusi, mis teda Eesti kirjanduse väljale tööle sundinud. Willmann ei taha uskuda, et neid inimesi palju võib olla, kes talurahvast rumaluses tahavad kinni pidada. Seda mõtet võidavat üksnes Hottentotimaal juhtnööriks võtta, mitte aga Liivis, kus valgus ja vaim valitsevat. Kes eestlast oma kaasinimeseks peavad ja teavad, et tema samast aimest ja samaks otstarbeks loodud, kui sakslased; kes meele tuletavat, et see ärapõlgtud rahvas sakslastele suurt kasu saanud, nõnda et sakslane teda ilma häbita enda toitjaks võib nimetada — need saavad, ütleb Willmann, rõõmuga juhust tarvitama, et eestlase häid omadusi harida, mis rumaluse prügi ära lämmatanud. Kõlvatu elu ja ebaususe tembud tulevad sellest rõhumisest, mille all eestlane ägab, nimelt kasvatus ja vaimuhariduse puudusest otsida. Seda viga püüab Willmann oma „juttude“, valmide ja mõistukõnede abil kaotada. Tema jagab ohtral käel õpetust rahvale kõlblikus ja majanduslikus elus. „Juttud ja Moistatused“ sisaldavad 90 valmi ja mõistukõnet, mis rahvast mõtlema õpetavad ja teda rumaluse unest üles raputavad. Valmide sisu on osalt rahvasuust, osalt selleaegsest Europa kirjandusest võetud. Willmann on rahvakeelt hoolega tähele pannud ja püüab rahvalikult kirjutada; ehk tema keeles küll rohkesti grammatika vigasid ette tuleb, siiski lepib lugeja nendega peagi, sest et raamatust tihti välja paistab, et kirjanik rahva kombeid on tundma õppinud, et ta rahva elust ja saatusesest soojalt osa võtab. Päälegi on võõras trükiparandaja oma voliga raamatut parandada püüdnud ja seal juures keele konarlikeks teinud.

Ilukirjanduse edenduseks annab Püha õpetaja Frey nägeliselt ja tegeliselt hoogu. Kaunis vahend eestlase hariduse tõstmiseks — nii seletab Frey Rosenplänteri „Beiträge“ II. a. — olevat eeskujulised luuletused, mida Eesti keeles vaja luua. Eslotsa olevat muidugi raske niisuguseid algupäraseid luuletöösid pakkuda, millest rahvas ütelda võiks: „See on tõesti minu keel!“ Sellepärast olevat vaja kõige ilusamaid Saksa luuletusi eestistada ehk eestlase tarbeks ümber luua. Neist saaksivad — nii arvab Frey — eestlased niisama õpetlikka eeskujusid, nagu sakslased ja teised haritud rahvad omal ajal vana Greeka, Rooma ja Hebraea laulikute meistritöödest. Frey näitab ka, mis ainete üle Eesti keeles tuleks luuletöösid valmistada ja missuguseid salmimõõtusid tarvitada. Kirjanduse tõugudest soovitab Frey lüürikalise ja didaktikalise kirjanduse soetamist. Valmide abil olevat sünnis rumalust ja ebausku naeruvääriliseks teha. Valmide proovina paneb Frey oma „Lonkajad“ ette, mis ta Gellerti järele eestistanud. Ka tulevad

kolm nimeta avaldatud valmi „Pimme ja lonkaja“, „Koer“ ja „Tantsi-Karro“ Frey töödeks lugeda, mis samati Gellerti järele Saksa keelest tõlgitud. Valmide proovid ei ole Freyl mitte õnnestanud, sest keel on nendes õige konarlik. Kõige parem veel neist on „Lonkajad“ :

„Jo ammu olli ka üks ma,
Kus leida polnud ainust ka,
Kes mitte lonkas, kui ta astus,
Ehk kennelt kuuldi selge wastus ;
Waid sedda peti kannaks weel.

Üks woõras näggi sedda seal
Ja mõtles : Wõttad sa siin käia, küllaks imme.
Kes sest ei holiks, kül se on ka pimme !
Jalg jallalt hakkas ta nüüd uhkelt astuma,
Keik wõtsid temma peale watada,
Ja naerdes takkistassid nemmad lonkades :
Ep olle terve jallaga se mees !

Nüüd woõras arwas õigusseks,
Et naerule ta naeru wasto teeks.
Küll teitel, hüdís ta, ja mitte minno polest
Jalg tulleb arstida, ja sedda keigest holest ;
Ei mitte minna, teie lonkate.
Nüüd karjus keik : Ennä ! Ennä !
Se mees ei sokkuta |Oh sedda häbbi !
Ja lahti olli naer nüüd keige kaudo läbbi“.

(Järgneb.)

Kirjandusline ülevaade.

Mati Mardus. **Murdläened.** Tallinnas, 1908. J. Ploompuu kirjastus. Hind 60 kop.

Koguni tundmata „noore“ poolt terve 155 leheküljeline uudisjutt. Isegi meie väetima kirjanduse lähemalt-tundjatele on Mati Marduse nimi tundmata.

Suure huvitusega võtsin ma selle „noore“ töö kätte, kuid ennast täiesti petetud tundes, panin ma tema käest ära. Ka selles töös on liiga palju „noorust“.

Mardus käsitab „Murdläenetes“ seda igavesti korduvat ja ammugi juba käsitatud ainet — „isade“ ja „poegade“ vahekorda. Kirjanik võtab meie punaste aastate inimesed : isa — Eesti mõisnik ja tema lapsed üliõpilane poeg ja Naesterahvaste Kõrgemad Kursused lõpetanud tütar. Mõlemad, nii poeg kui ka tütar, on praeguse aja inimesed, vähemalt kirjanikul näikse nõuu olevat neile seda pitsatit otsa ette vajutada. Oma ilma-vaate, — kui niisugust kõlavat ütelist siin tarvitada võib, — on need inimesed raamatutest, mille arv kaunis piiratud näikse olevat, kokku lugenud.

Siin on Tolstoi ja Nietzsche, Karl Marx ja — Jaan Tõnisson. Midagi mixtum compositum. Ja nende kirjanikkude raasukesed on Eesti mõisniku Jalaka laste seedimise ära rikkunud. Oleks isa nad tohtri juure viinud ja see haiguse põhjust mitte oma patsientide organismusest otsima hakanud, vaid nende ilmavaatest, siis oleks tohter nelle mõlemile midagi kastor-õli sarnast rohtu kirjutanud ja selle õe-venna paarist oleks võinud päris korralik mõisapreili, pärast mõne haritlase proua, ja pojast haritlane saada.

Oma terves kombinatsioonis tuletavad Marduse „Murdlaened“ Jakob Mändmetsa, näituseks Mändmetsa „Sala süüdlas“ meele. Kombineerides on Mardus vahel päris real alusel, võib olla koguni jalgu pidi soos kinni olnud, sealsamas aga unustab kirjanik kõik real tingimised ära ning lendleb soos poriseks saanud jalgadega väljaspool maailma ruumi. Mis sellest, et jalad porised on?

Kirjanik on palju nisuguseid momentisid puudutanud, milleles palju dramatismust peitub, kuid kirjanik ei ole osanud seda dramatismust nii kujuneda lasta, et ta omas täies suuruses meele pääle mõjuda oleks võinud. Dramatilised momendid on nagu tupes, kuna kirjanik, kui osav kirjanik, oma last, tööd, välja lõigata peab oskama. On ju võimalik, et tütar käe, milles revolver on, oma isa vastu tõstab, kuid selle eel kälvad kas ägedad sisemised võitlused või see sünnib psüchopatholoogilisel alusel. Missugune põhi Marduse töös mõõduandev on, seda ei ole kirjanik näidanud. Võimata oleks ka uskuda, et nisugused inimesed, nagu jutus ettetoodud Eesti mõisniku tütar, terves omas hiilgavas pääliskaudsuses millegi tõsise sisemise võitluse läbi elada suudaks; aitab sellestki, kui ta koju sõites küllakile tõllas pool „Piibel-Babel-Bebel“ mõtteid mõtleb.

Ainukene kaju, mis õige kena oleks olnud, kui ta sihikindlalt läbi oleks viidud, on jällegi Eesti mõisnik, Jalaka naaber plus vanapoiss Käärrik, kuid tema algkaju oma pääjoontega on Ernst Petersoni „Rahvavalgustajast“ üüritud, ei tahaks aga kaupmees Annemanni nii kahvatanud Käärrikus äragi tunda, kui ta mitte oma vana nalja nii „Rahvavalgustajas“, kui ka „Murdlaenetes“ ei teeks.

Kirjanikul ei ole aimugi sellest ringkonnast, kus ta oma novelli tegelasi üles astuda laseb. Need ringkonnad on Eesti ülemast tuhandest pärit. Kuid lugedes on tundmus, et kirjanikul nende ringkondade tundmaõppimise juures ainukesed hallikad meele mitte-loomulikkude surma läinud pahempoolsete ajalehtede juhtkirjad on olnud. Need ajalehed, kui teatud poliitiliste erakondade sihtide kandjad juhtisivad täielise õigusega selle pääle tähelepanemist, missugune küllus ühel pool valitseb, kuna teised ei tea, mis täna suhu pista. Mardus järeldab nendest juhtkirjadest, et meele ülema tuhande küllus kõige päält maja sisseseedes ennast avaldab. Kahjuks ei ole asi aga sugugi nii, sest kes vähegi meele Eesti mõisnikkude perekondades on liikunud, see teab, et nende küllus ennast kõiges muus avaldab, kuid mitte maja sisseseedes, mis kaunis primitiiviline on.

Mis stillisse puutub, siis ei võiks sellest õieti mitte rääkida, sest et seda olemaski ei ole. On kohtasid, kus Mardus mõnele „noorele“ omas

keeles järel aimata katsub, kuid sealsamas sattub ta niisuguste vanade hääde eeskujude juure, nagu Jakob Mändmets oma „Sala süüdlases“.

Nagu juba nimetasime tuletavad „Murdlained“ oma kompositsioonid rohkesti vanu meistrid meele: tegevuses tulevad kõiksugused kaelamurdvad kukerpalli löömised ette. Vahe seisab ainult selles, et vanad vanu aineid, röövimisi, mõrtsukatöösid ja keerulisi murdvargusi kujutasivad, kuna aga Mardus vanade asemel uued, modern asjad on võtnud: propagandistide kardetavad ettevõtted, brovningud, karistussalgad ja teised „koledad“ asjad.

„Murdlained“ ei lase meid, „noori“, sellelt uult „noorelt“ midagi hääd loota, olgu siis mõni luuletus, milleks ehk Mardusel rohkem jõudu käepärast näikse olevat.

Ka peaks Mardus oma maitse peenendamise juures tõsiselt tööle hakkama. Nagu kõrva lukustav hoop, paneb järgmine lause, mille sarnaseid raamatuid koguni õige rohkesti leidub, pää huugama: „ainult vana Jänes nuhtles sõnalasumata pruuniks praetud ahvenaid — neid ühes magusa soustiga (?) oma vatsa parkides“.

Niisugused „perlid“ olivad küll „isa“ Jannseni ajal tarvitusel, kuid meie päivil on raske neid ilukirjanduslikes töös ära seedida.

Sündmustiku jutustamise vahele mahutab Mardus õige ohtral käel kõiksuguseid targutusi, osalt raamatutest loetud, osalt oma vabrikatsiooni produktisid, mis siiski pea kõik rohelise võitu on ja poole kopikalise filosoofia jälgesid avaldavad.

Bernhard Linde.

Uued raamatud 1908.

(Järg.)

- J. Truusmann. Täielik Mesilaste-pidamise õpetus. II. täiendatud trükk. Tartus, 1908. Zirk'i tr., 16° (13×19). Piltidega. H. 50 k. Raskus 8 loodi. 3000 eks.
- Koik, J. Daanimaa Ühispiimatolitused. Tartus 1908. Bergmanni tr., 16° (12×18). 15 lk. R. 1 l. 2000 eks.
- Uus arm. Näitlik pilt maalt. Kolmes vaatuses. Kirjastaja H. Looke. Viljandis, Peeti tr., 16° (13×17). 98 lk. R. 4 l. 1000 eks
- Kabriel, Martin. Varjul olevate varanduste juhataja. Vanadest Rootsi pergamentidest ära kirjutatud. Narvas 1908. Franzdorfi tr., 8° (14×21). 23 lk. R. 1 l. 500 eks.
- Lipp, Martin. Masingite suguvõsa. Hariduse- ja perekonnaloollised uurimised. „Postimehe“ kirjastus. Tartus, 1907. 8° (15×22) 216+16 lhk. H. 1 r 80 k. R. 1 nael 1 l 1000 eks.
- St. Peterburi Eesti Kooli-Seltsi ja Heategeva Seltsi aruanne. Sõõti tr., 47 lk. Eesti Põllutöö ühendus. Tartus, „Postimehe“ tr., 4° (18×22). 4 lhk. R. 1 l. 250 eks.

- Katekismuse kordamise ja salmiraamat. Väljaandnud M. Kraut. II trükk. Paides, 1907. Seidelbergi tr., 16° (12×17). 144 lk. R. 7 l. 5000 eks.
- Dreksler, Dr. med. K. J. Kuidas ennast raskejalgsuse eest hoida. Piitidega kirjeldus. T. K. tõlge venekeelse II. trüki järele. Jalas'e kirjast. Tartus, 1908. Zirk'i tr., 16° (12×16). 36 lk. 11 pild. H. 25 k. R. 3 l. 3200 eks.
- Kiige-laul. Prantsuse kuulsa operette järele „Lustilik lesk“. Tartus, 1908. Hermann'i tr., 4° (23×34). 4 lk. R. 2 l. 500 eks.
- Perandi, Adolf. Tohiku Juula ämm. Näitemäng rahva elust 4 järgus. Tartus, 1908. Hermann'i tr., 16° (12×17). 68 lhk. R. 5 l. 500 eks.
- Prohvet Maltsvet. II. pool. Tartus, 1908. Hermann'i tr., 8° (14×20). 305—740 lk. R. 1 n. 2000 eks.
- 1908 aasta Kalender. Haapsalus. 2 trükk. J. Wassar. 16° (13×19). 64 lk. Raskus 4 loodi. 1500 eks.
- Kampmann, M. Kooli lugemiseraamat. Esimene jagu. Tallinnas, 1908. A. Buschi kirjast. M. Antje tr., 8° (14×22). 384 lk. 2 kaardiga. H. 60 k. R. 31 l. 40,000 eks.
- Laste Aabits. Haapsalus, 1908. M. Tamwerki kirjast. J. Wassari tr., 16° (13×18). 31 lk. H. 10 k. R. 3 l. 5000 eks.
- K. Pantl seinakalender 1908. Tartus, 1908. Bergmann'i tr., f° (36×52). 1 lk. R. 1 l. 20,000 eks.
- Tartu Maria koguduse mälestuse lehekene 1907. Tartus. Mathieseni tr., 8° (17×26). 4 lk. R. 1 l. 2500 eks.
- Pühapäevakoolide Piiblilugemise Kalender 1908 a. peale. Tallinnas. Felsberg ja Tetermann'i tr., 16° (9×14). 16 lk. R. 1 l. 1500 eks.
- Ristirahva Pühapäevalehe Kalender 1908 a. peale. Tallinnas, 1907. Aug. Mickwitzl tr., 8° (13×19). 56 lk. R. 4 l. 6500 eks.
- Sepp, W. Salapolitseiniku Sherlock Holmes'i päevaraamat. I. lugu, 3, 4 anne. Tallinnas. A. Laurmann'i tr., 16° (14×21). 33—63 lk. H. à 5 k. R. 2 l. 3000 eks.
- Sepp, W. Salapolitseiniku Sherlock Holmes'i päevaraamat. 2. lugu, 1 anne. Tallinnas. A. Laurmann'i tr., 16° (14×21). 16 lk. H. 5 k. R. 2 l. 5000 eks.
- Ilus varapärja. 20 anne. Tallinnas. A. Laurmann'i tr., 8° (14×21). 609—640 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1000 eks.
- Liddy, Irmgard'i tütar. 19. anne. Tallinnas. I. Kogerl kirjast. Ehrenpreisi tr., 8° (14×21). 561—592 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1150 eks.
- Tallinna Eesti Seltsi „Estonia“ kodukord. Tallinnas. Ehrenpreisi tr., 16° (11×18). 4 lk. R. 1 l. 400 eks.
- Tolstoi, grahv L. Raske patt. Tallinnas, 1907. A. Petersoni kirjast. Keileri ja p. tr., 16° (12×16). 39 lk. H. 8 k. R. 2 l. 4000 eks.
- Daiber, Dr. A. Elu algus ja lõpp. Eesti keelde J. A. Rahamägi. Tallinnas, 1908. Berggrüni kirjast. M. Antje tr., 16° (13×19). 92 lk. H. 30 k. R. 7 l. 2000 eks.

- Drechsler, Dr. med. K. J. Kuidas käima peale jäämise eest hoida. Tallinnas, 1908. Kirjastuse ühisuse „Teaduse“ kirjastus. M. Antje tr., 16° (12×19). 32 lk. Piltidega. H. 50 k. R. 4 l. 2300 eks.
- Kapiolani ja muud missionilugemised. Tallinnas, 1908. Aug. Mickwitzi tr., 8° (14×20). 16 lk. R. 1 l. 4400 lk.
- „Maamees“. Vali Tali. Narvas, 1908. K. Osvaldi kirjast. R. Põdderi tr., 4° (21×39). 8 lk. Piltidega. H. 7 k. R. 2 l. 3000 eks.
- IX. Saaremaa kurtummade kooli lendleht 1907. Kuresaares, 1908. „Kuresaare Nädalalehe“ tr., 4° (24×32). 4 lk. R. 1 l. 6850 eks.
- Sherlok Holmesi (Kuulsa salapolitseiniku) päevaraamat. 2—3 anne. Tallinnas. A. Laurmanni tr., 16° (14×21). 17—42 lk. H. 5 k. R. 2 l. 5000 eks.
- Sherlok Holmesi (Kuulsa salapolitseiniku) päevaraamat. 4 anne. Tallinnas. A. Laurmanni tr., 8° (14×21). 49—64 lk. H. 5 k. R. 1 l. 5000 eks.
- Tolstoi, krahv Leo. Loll Ivan. Muinasjutt. Eesti keelde tõlkinud A. Leithammiel. Tallinnas, 1908. A. Petersoni kirjast. W. Ehrenpreisi tr., 16° (13×20). 40 lk. H. 10 k. R. 3 l. 4000 eks.
- Tolstoi, L. Ristipoeg. Eestikeelde M. Kitznik. Tallinnas, 1908. Petersoni kirjast. Antje tr., 8° (14×21). 22 lk. R. 2 l. 4000 eks.
- Tolstoi, krahv Leo. I. Tõõmees Emeljan ja tühi trumm. II. Palve. Tallinnas, 1908. A. Petersoni kirjast. W. Ehrenpreisi tr., 16° (14×20). 16+16 lk. H. 8 k. R. 3 l. 4000 eks.
- Winnaja, J. Proletariat ja haigus. Tallinnas. „Tõõ“ kirjast. W. Ehrenpreisi tr., 16° (13×19). 31 lk. H. 10 k. R. 2 l. 3500 eks.

Märtsi-kuul ilmunud:

- Menger, A. Anarhismus. Eesti keelde T. Öö. Peterburis, 1908. Karlsoni tr., 8° (13×20). 22 lk. H. 10 k. R. 2 l. 2000 eks.
- Kriminal roman. Sherlok Holmesi kõlge uuemad uurimised. 2. anne. G. Zirki kirjastus ja trükk. Tartus, 1908. a., 8° (14×23). 96 lk. R. 8 l. 2000 eks.
- Aino Kallas. Mere tagant. Eesti jutustused. II. Soome keelest G. Suits. Tartus, 1908. „Postimehe“ kirjastus ja trükk. 16° (12×19). 96+4 lhk. H. 50 k. R. 10 l. 1200 eks.
- Liivimaa Linna Hüpoteegi Seltsi aruanne 1907. a. k. „Postimehe“ tr., 8 lk.
- Tartu Eesti Laenu- ja Hoiu-Ühisuse aruanne 1907. a. kohta. „Postimehe“ tr., 12 lhk.
- K. Usstav. Pihkva eestlased. „Postimehe“ kirjastus ja trükk. Tartus. Äratrükk „Elust“, 8° (13×19). 16 lk. R. 2 l. 500 eks.
- Eino Leino. Ühepäeva liblikad. Lühikesed jutud. Soome keelest Bernhard Linde, „Noor-Eesti“ väljaanne. Sõõti tr., 16° (13×19). III+102 lk. R. 12 l. 1200 eks.

- J. Muide. Hariduse sõnaraamat. Piltidega, linna plaanidega ja mitmevärviliste kaartidega kaunistatud. I. vihk. Tartus, 1908. P. Schmidt raamatukaupluse kirjastus. Bergmanni tr., 8° (13×20). 32 lk. Piltidega ja 3 kaart. H. 25 k. R. 5 l. 4500 eks.
- Viinapõletus. V. anne. Tartus, „Postimehe“ tr., 8° (17×24). 293—372 lk. R. 12 l. 550 eks.
- Tartu Vaestehoolekandmise Ühisuse põhjuskiri. Tartus. Sööti tr., 16° (11×18). 8 lk. R. 1 l. 700 eks.
- Masinate ja põllutööriistade hinnakiri, Kevadel 1908. „Postimehe“ tr., 12 lk.
- Büchner, Prof. Dr. L. Võitlus elu eest ehk Darvini õpetus ja Sotsialism. Tallinnas, 1908. „Teadus'e“ kirjast. J. A. Paalmani tr., 8° (14×21). 55 lk. H. 35 k. R. 9 l. 2500 eks.
- Haller, G. Tulge ja läheme üles Jehova mäe peale. Tallinnas, 1908. Aug. Mickwitzi tr., 8° (13×19). 16 lk. R. 2 l. 4500 eks.
- Ilus varapärija. 21 anne. Tallinnas. Laurmanni tr., 8° (14×21). 641—672 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1000 eks.
- Liddy, Irmgardi tütar. 20. anne. Tallinnas. Kogeri kirjast. W. Ehrenpreisi tr., 8° (14×21). 593—624 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1150 eks.
- Loomulik arstimise õpetus. 4—5 anne. Valgas, 1908. Karlsoni tr., 8° (14×22). 97—160 lk. H. 20 k. R. 8 l. 5000 eks.
- Maja tähtraamat 1908. aastaks. Tallinnas, 1908. „Koitu“ kirjast. J. Paalmani tr., 8° (13×20). 78 lk. R. 5 l. 5000 eks.
- Menger, Anton. Rahvapolitik. Eesti keelde K. Kotsari. Tallinnas, 1908. „Õigus'e“ kirjast. M. Antje tr., 8° (13×19). 90 lk. H. 30 k. R. 5 l. 1000 eks.
- Sherlock Holmes. R. Pödderi tr., 8° (14×21). 129—160 lk. R. 2 l. 1000 eks.
- Sherlock Holmes'i kuulsa salapolitseiniku päevaraamat. 3. lugu, 1. anne. Ümberpannud W. Sepp. Tallinnas. W. Seppa kirjast. A. Laurmanni tr., 16° (14×22). 16 lk. H. 5 k. R. 1 l. 5000 eks.
- Sherlock Holmes'i kuulsa salapolitseiniku päevaraamat. 3. lugu, 2/3 anne. Tallinnas. A. Laurmanni tr., 8° (14×22). 17—32 lk. H. 5 k. R. 2 l. 5000 eks.
- Tallinna Moodi-Album. 1. veebr. 1908. Esimene vihk. K. Ramuli kirjast. W. Ehrenpreisi tr., 4° (22×30). 18 lk. Piltidega. R. 4 l. 500 eks.
- Tolstoi, krahv Leo. Marjad. Eestist. J. Jürisson. Tallinnas, 1908. A. Petersoni kirjast. M. Antje tr., 16° (11×16). 28 lk. R. 2 l. 4000 eks.

Aprilli-kuul ilmunud:

- Mulk nr. 1. Naljaleht. 1908. Tõllaseppa tr., 4° (20×27). 16 lk. H. 10 k. R. 2 l. 3000 eks.
- L. Bulver. Öö ja hommik. 2. 3. anne. Pärnus, 1908. Trükitud J. Reimanni ja Suurmanni raamatukaupluse kuluga. Laane tr., 8° (14×20). (33—64) + (65—94 lk.) H. 20 k. R. 4 l. 2500 eks

- Õitsevad õnne! ehk armastuse ja mälestuse salmid. Trükitud P. Toomi kuluga. Paides. Seidelbergi tr., 8° (11×16). 68 lk. R. 3 l. 3000 eks.
- Frenssen, Gustav. Jeesuse elulugu. M. Jaama kirjastus. Valgas, Peeti tr., 16° (11×17). 90 lk. H. 20 k. R. 5 l. 3000 eks.
- N. von Sievers. Soode parandamisest. Äratrükk „Põllutöölehest“. Tartus. „Postimehe“ tr., 16° (11×18). 12 lk. R. 1 l. 150 eks.
- Eesti Rahvaviiside korjamine. IV. aruanne. „Postimehe“ tr., 4 lk.
- Kellalaul. Tartus, 1908. „Postimehe“ tr., 8° (10×21). 15 lk. R. 1 l. 500 eks.
- Sunduslikud määrused tööliste loomuliku puhkeaja kohta käsitöö asutustes. Tartus. Mathieseni tr., 4 lk.
- Rahvaste liikumised Europas 1848. a. Blosz, Marx, Stern j. t. Eesti keelde „Вѣстн. Знанія“ väljaandest V. Grünstamm. Piltidega. J. Reevitsa kirjastus. Jurjevis 1908. a. Zirki tr., 8° (15×24). 104 lk. Piltidega. H. 35 k. R. 13 l. 2000 eks.
- Tartu Vastastikune Kredit-Ühisus 1907. „Postimehe“ tr., 12 lk.
- Selgust, julgust — tööle! Sõnake väetisküsimuse kohta. A. E i s e n - s c h m i d t. „Postimehe“ tr., 16° (13×19). 8 lk. R. 1 l. 4000 eks.
- Meestepõlgaja. Nali ühes vaatuses. Venekeelest M. Ulk. Tartus, 1908. Hermanni trükikoja trükk ja kulu. 16° (11×17). 24 lk. H. 20 k. R. 2 l. 1000 eks.
- Koor, Jaan. Uus kookide tegemise õpetus. Tartus, 1908. Hermanni trükikoja trükk ja kulu. 16° (11×17). 55 lk. H. 15 k. R. 3 l. 1000 eks.
- Riimar, T. Eesti keel kõnes ja kirjas. Katse Eesti kirjaviisi uuel alusel korraldada. S.-Peeterburis, 1908. A. Trenke ja Füsno tr., 8° (15×21). 34 lk. R. 5 l. 500 eks.
- Bulwer, L. Öö ja hommik. Pärnus, 1908. Laane tr., 16° (13×19). 32 lk. R. 2 l. 3000 eks.
- Loomulik elupeegel ehk Ühiselu saladus. Arstlikud juhatused, kuidas suguhaiguste eest tuleb hoida ja nende parandamine. Mitmete kuulsate suguelu arstide kirjatööde järele kirj. K. A. Valgas, 1908. K. Jürgensoni kirjast., Peeti tr., 16° (12×17). 94 lk. R. 6 l. 5000 eks.

Mai-kuul ilmunud:

- Bulwer, L. IV. anne. Öö ja hommik. Pärnus, 1908. Laane tr., 8° (14×20). 97–125 lk. H. 10 k. R. 2 l. 2500 eks.
- Nick Carter, Amerika kõige kuulsam salapolitseinik. Überpannud Groschmidt, L. 1 lugu. 1., 2., 3., 4. anne: Kurjategijate kuningas Carruthers ehk Elavalt maetud. K. Jaiki kirjastus, Tartus Zirki tr., 8° (14×20). 16+(17–32)+(33–48)+(49–61 lk.) H. 20 k. R. 4 l. 1200 eks.
- Tartu „Lasteaja“ Seltsi põhjuskiri. Tartus, 1908. „Postimehe“ tr., 16° (11×18). 8 lk. R. 1 l. 1000 eks.

- A. Kuusk. Täieline Seebikeetmise õpetus. K. Sööti trükk ja kirjastus: Tartus. 16° (13×17). 64 lk. H. 25 k. R. 5 l. 7500 eks.
- S. Stern. Tuleviku riik. „Vaba Sõna“ kirjastus, 1908. Tartus. Sööti tr., 16° (13×19). 63 lk. H. 30 k. R. 7 l. 2000 eks.
- A. Malver. Teadus ja usk. 112 pildiga. J. Reevitsa kirjastus, Tartus. Zirki tr., 16° (14×22). 120 lk. H. 50 k. R. 14 l. 2000 eks.
- A. Tander. Lapse esimene raamat. Riias, 1908. A. Tanderi kirjastus. Grosseti tr., 4° (21×27). 61 lk. Piltidega. R. 11 l. 10000 eks.
- Tervis. V. aastakäik 1907. „Postimehe“ kirjastus ja trükk. Tartus. 8° (14×21). 96+4 lk. Piltidega. R. 8 l. 600 eks.
- Anna Haava. Lembitu tütar. Sõnad A. Lemba ooperi jaoks. Trükitud „Postimehe“ trükikojas Tartus. 8° (11×26). 16 lk. R. 2 l. 500 eks.
- Eesti Karskuseseltside Keskoimekonna ringkiri nr. 7. „Postimehe“ tr., 2 lhk. Müristaja nr. 1., 2. Viljandis. J. T. Vinneli kirjast. Peeti tr., 4° (20×27). 16 lhk. H. 18 k. R. 4 l. 1500 eks.
- Kuninga Taveti Laulu-raamat. Tartus, 1908. Schnakenburgi tr., 16° (9×13). 160 lk. R. 5 l. 3000 eks.
- Muide, J. Hardduse sõnaraamat. II. vihk. Tartus, Bergmanni tr., 8° (13×20). 33—64 lk. H. 25 k. R. 4 l. 4000 eks.
- Andrejew, L. Wassili Thebeiski elulugu. Tallinnas, 1908. Mesikäpa tr., 8° (14×20). 75 lk. H. 20 k. R. 4 l.
- Doni maa laenu-panga reeglid Liivi-, Eesti- ja Kuuramaa kubermangudele. Tallinnas, 1908. „Rev. Zeitung'i“ trükikoja tr., 8° (14×21). 23 lk. R. 3 l. 200 eks.
- Ilus varapärilja. Salapolitseiniku R. Samsoni päevaraamatu järele. 23. anne. Tallinnas. Laurmanni tr., 8° (14×21). (674—704)+(705—736) lk. H. 10 k. R. 2 l. 1000 eks.
- Katekismus. Tallinnas. Antje tr., 8° (14×22). 16 lk. R. 1 l. 300 eks.
- Kullamaa Eesti Põllumeeste Seltsi Põhjuskiri. Haapsalus. Wassari tr., 8° (13×20). 12 lk. R. 1 l. 300 eks.
- Kuulsa Salapolitseiniku Sherlock Holmesi päevaraamat. Aurulaeva saladus 4. lugu, 3., 4. anne. Tallinnas, 1908. A. Laurmanni tr., 8° (14×20). (33—48)+(49—64) lk. R. 1 l. 5000 eks.
- Kiitke Jehoovat kõik paganad! ja muud. Tallinnas, 1908. A. Mickwitzi tr., 8° (13×20). 16 lk. R. 1 l. 4500 eks.
- Lopuhin, A. A. Vene politsei olevik ja tulevik. Tallinnas, 1908. Petersoni kirjast. Antje tr., 16° (13×19). 38 lk. R. 3 l. 2000 eks.
- Mühlberg, P. M. Jaanuse surm. Ajaloolik laululugu eestlaste suurest võitlusest Daani vallitsuse ajal XIV. aastajal. Tallinnas, 1908. Ehrenpreisi tr., 16° (12×17). 16 lk. H. 12 k. R. 2 l. 2000 eks.
- Sherlock Holmes. Narvas, 1908. R. Põdderi tr., 8° (14×21). 193—224 lk. R. 2 l. 1000 eks.
- Ilus varapärilja. Salapolitseiniku R. Samsoni päevaraamatu järele. 24. anne. Tallinnas. A. Laurmanni tr., 8° (14×20). 737—768 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1000 eks.

- Kuulsa salapolitseiniku** *Cherlock Holmes'i* päevaraamat. V. lugu. Ü. p. W. Sepp. 1., 2., 3. anne. Põrgumasin. Tallinnas, 1908. W. Seppa kirjast. A. Laurmanni tr., 8° (14×21). 16 + (17—32) + (33—48) lk. R. 4 l. 5000 eks.
- Mihkels on**, Friedebert. Kahekesi. Novellid. Tartus, 1908. Noor-Eesti kirjast. „Postimehe“ tr., 16° (12×19). 133 lk. 5 pild. R. 10 l. 2000 eks.
- Piim** — alkoholi vastu. Tallinnas. M. Antje tr., 8° (15×23). 7 lk. R. 1 l. 250 eks.
- Preestri Paolo Grassi** lahkumine katoliiku usu kirikust. Tallinnas, 1908. A. Tetermanni tr., 16° (13×14). 38 lk. H. 15 k. R. 3 l. 2000 eks.
- Reinthal**, Joh. Keiser Paul I., tema elu ja surm. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ tr., 8° (15×20). 62 lk. R. 6 l. 2000 eks.
- Sherlok Holmes**. Narvas. R. Põdderi tr., 8° (14×21). 225—244 lk. R. 1 l. 1000 eks.
- Tolstoi**, Leo. Esimene aste. Eesti keelde tõlkinud A. Leithamnel. Tallinnas, 1908. A. Petersoni kirjast. J. Pahlmanni tr., 8° (12×17). 48 lk. R. 3 l. 3000 eks.

Juuni-kuul ilmunud:

- Wilde**, Eduard. Prohvet Maltsvet. Ajalooline roman. Tallinnas, 1906. G. Pihlaka kirjastus 1908. Schnakenburgi tr., 16° (14×19). 740 lk. H. 2 r. 50 k. R. 1 n. 22 l. 2000 eks.
- Nick Carter**, Amerika kõige kuulsam salapolitseinik. II. lugu. 2., 3. 4. anne. Tartus. K. Jaiki kirjast. Zirki tr., 8° (13×21). (17—32)+(33—48) +(49—61) lk. H. 15 k. R. 3 l. 1200 eks.
- Zola**, Emil. Emake maa. Viljandis, Tõllaseppa tr., 8° (14×20). 135 lk. R. 7 l. 1000 eks.
- W. Reimann**. Karskuse mõte. Tartus. „Postimehe“ tr., 16° (13×19). 16 lhk. R. 1 l. 4000 eks.
- Eesti Karskuseseltside** 1907. a. aruanded. „Postimehe“ tr., 16° (13×19). 24 lhk. R. 2 l. 600 eks.
- Müristaja**. III. anne. Viljandis, 1908. Winnall kirjast. Peeti tr., 4° (21×27). 16 lhk. Piltidega. H. 8 kop. R. 2 l. 1500 eks.
- Nick Carter**, Amerika kõige kuulsam salapolitseinik. III. lugu. 1. anne. Inez Navarro, ilus naissaatan. Tartus, 1908. K. Jaiki kirjast. Zirki tr., 8° (14×21). 16 lhk. H. 5 k. 1000 eks.
- Mulk**, nr. 2. 1908. Tõllaseppa tr. Viljandis. 4° (20×27). 16—32 lhk. Piltidega. H. 10 k. R. 2 l. 2000 eks.
- Bran**, A. Saladusline pea. Maailma kuulsa salapolitseiniku *Sherlock Holmes*e Sala-aktid. I. järk. 1., 2., 3., 4. anne. Tallinnas, 1908. A. Tinti kirjast. G. Pinendorfi tr., 8° (14×21). (1—16)+(17—32)+ (33—48)+(49—64) lk. H. 20 k. R. 5 l. 1200 eks.

- Dodel, Dr. Prof. A. Talupojad, töölised ning õpetlased. Eesti keelde N. S. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjast. M. Antje tr., 8° (14×21). 162 lk. R. 14 l. 2400 eks.
- Hiumaa Kaubatarvitajate Ühisuse Põhjuskiri. Haapsalus, 1908. J. Wassari tr., 16° (13×19). 15 lk. R. 1 l. 1000 eks.
- Iilus varapärja. Salapolitseiniku R. Samsoni päevaraamatu järele. 25 anne. Tallinnas. A. Laurmanni tr., 8° (14×20). 769—800 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1000 eks.
- Inglise tööline enne ja nüüd. (Inglismaa tööliste liikumise ülevaade.) Tallinnas. „Töö“ kirjast. W. Ehrenpreisi tr., 16° (14×19). 79 lk. R. 4 l. 2000 eks.
- Klaanmann, J. Laulud Talle kiituseks. Üheksas anne. Tallinnas, 1908. M. Schifferi tr., 8° (16×24) 495—550 lk. H. 35 k. R. 7 l. 3000 eks.
- Kröcker, J. Uued õnnistused. Tallinnas, 1908. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr., 8° (13×20). 15 lk. H. 5 k. R. 1 l. 500 eks.
- Lehtman, A. Kuulsa salapolitseiniku Sherlock Holmesi päevaraamat. 7. lugu. 1. anne. Lendav varas. Tallinnas, 1908. A. Laurmanni tr., 16° (13×21). 16 lk. R. 1 l. 5000 eks.
- Lehtman, A. Kuulsa salapolitseiniku Sherlock Holmesi päevaraamat. 6. lugu. 1., 2. anne. Verine altar. Tallinnas. W. Seppa kirjast. Laurmanni tr., 16° (14×20). (1—16)+(17—29) lk. H. 10 k. R. 2 l. 5000 eks
- Leithammel, A. Uus Harju Laulik „Laene“. Tallinnas, 1908. M. Antje tr., 16° (11×17). 46 lk. R. 3 l. 2000 eks.
- Meyer, W. Prof. Elu maa ja taevakehade peal ja tema loomuline lõpp. Eesti keelde A. Kütt. Tallinnas, 1908. A. Petersoni kirjastus. A. Laurmanni tr., 16° (14×19). 156 lk. H. 45 k. R. 11 l. 3200 eks.
- Nathus Pinkerton salapolitseinikkude kuningas. 3. jutt. Kurjategijate salandõuu. Tallinnas, 1908. W. Rubini kirjastus. J. ja A. Paalmani tr., 8° (14×20). 32 lk. R. 2 l. 1750 eks.
- Nathus Pinkerton, salapolitseinikkude kuningas. II. jutt. Salaselts Indias. Tallinnas, 1908. J. ja A. Paalmani tr., 8° (13×21). 31 lk. H. 10 k. R. 2 l. 2000 eks.
- Nathus Pinkerton, salapolitseinikkude kuningas. 4. jutt. Tom Braun — Must kurat. Tallinnas, 1908. W. Rubini kirjast. J. ja A. Paalmani tr., 16° (14×19). 32 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1750 eks.
- Nathus Pinkerton, salapolitseinikkude kuningas. 1. jutt. Võitlus rippuva silla peal. Tallinnas, 1908. W. Rubini kirjast. J. ja A. Paalmani tr., 8° (14×20). 32 lk. H. 10 k. R. 2 l. 2000 eks.
- Nupumees. Ajakohane naljakogu. Tallinnas, 1908. W. Ehrenpreisi tr., 8° (21×30). 16 lk. H. 10 k. R. 3 l. 3000 eks.
- Palmse Rahvahariduse Seltsi põhjuskiri. Rakveres, 1908. M. Levmanni tr., 16° (11×18). 7 lk. R. 1 l. 300 eks.

- Tolstoi, krahv Leo. Minu patutunnistus. Eesti keelde N. S. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. M. Antje tr., 8° (14×20). 60 lk. R. 5 l. 2400 eks.
- Lehtmann, A. Kuulsa salapolitseiniku Sherlock Holmesi päevaaramat. 7. lugu. 2. ja 3. anne. Lendav varas. Tallinnas. A. Laurmanni tr., 8° (14×21). (17—32)+(33—45) lk. H. 10 k. R. 2 l. 5000 eks.
- Nathus Pinkerton salapolitseinikkude kuningas. 5. jutt. Viktoria kaevanduse kurivaim. Tallinnas. Rubini kirjast. J. ja A. Paalmanni tr., 8° (14×20). 32 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1500 eks.
- Bran, A. Saladusline pea. Maailma kuulsa salapolitseiniku Sherlock Holmesi Sala-aktid. I. järk. 5. anne. Tallinnas, 1908. A. Tinti kirjast. G. Binnendorfi tr., 8° (14×21). 65—84 lk. R. 1 l. 1000 eks.
- G. R. Vabadel tundidel. Tallinnas, 1908. A. Laurmanni tr., 8° (14×20). 32 lk. R. 2 l. 2000 eks.
- Eesti põllu- ja käsitöönäituse eeskava. Tartus, 1908. Tartu Eesti Põllum. S. kirjast. „Postimehe“ tr., 8° (14×21). 16 lk. R. 1 l. 2100 eks.
- G. R. Vabadel tundidel. (Ainult täiealistele.) 1., 2., 3. vihk. Ümber p. Drehwerk. Tallinnas, 1908. W. Seppa kirjastus. A. Laurmanni tr., 8° (14×21). 16+(17—64)+(65—96) lk. R. 6 l. 2000 eks.
- Kõnnu tulekahju kordadel vastastikku abiandmise Seltsi Põhjuskiri. Tallinnas. J. Shhifferi tr., 16° (11×17). 11 lk. R. 1 l. 300 eks.
- Maailma kuulsa salapolitseiniku Sherlock Holmesi Sala-aktid. 2. järk. 1., 2., 3. anne. Londoni vereimeja. Tallinnas. G. Pinnendorfi tr., 8° (14×20). 16+(17—32)+(33—48) lk. H. 15 k. R. 3 l. 1080 eks.
- Nathus Pinkerton, salapolitseinikkude kuningas. 6. jutt. Oka-Juma — Jaapani salakuulaja. Tallinnas, 1908. W. Rubini kirjast. J. ja A. Paalmanni tr., 16° (13×19). 32 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1500 eks.
- Nick Carter, Amerika kõige kuulsam salapolitseinik. II. lugu, 1. anne. Nick Carteri kõige parem näokate. Tartus. K. Jaiki kirjastus. G. Zirki tr., 8° (13×21). 16 lk. H. 5 k. R. 1 l. 1200 eks.
- Siooni laulja. I, II. ja III. anne. Tallinnas, 1908. Felsbergi ja A. Tetermanni tr., 16° (10×15). 237+3 lk. R. 8 l. 5000 eks.

Juuli-kuul ilmunud :

- Lasteleht 1908. I. anne. „Postimehe“ tr., 8° (14×22). 96+4 lhk. R. 10 l. 600 eks.
- Ehrenwerth, K. Jesus Kristus patuste lepitaja. Viljandis 1908. Peeti tr., 8° (14×21). 414 lhk. R. 24 l. 3000 eks.
- H. Einer. Dr. Martin Lutheruse väikene katekismus seletustega. Alkoolidele kirja pannud. Tartus, 1908. K. A. Raagi kirjast. Schnakenburgi tr., 16° (12×17). 174 lhk. R. 7 l. 5000 eks.
- Aitsam, M. Laenatud naene. Naljämäng ühes vaatuses. Viljandis, 1908. Leokese kirjast. Peeti tr., 16° (15×17). 40 lhk. R. 2 l. 1000 eks.

- Wood Allen, Dr. Mary. Ütle mulle õigust, armas ema. Eesti keelde T. Ö. Peterburis, 1908. Karlsoni tr., 8° (13×20). 32 lk. R. 3 l. 3000 eks.
- A. H. Tamsaare. Pikad sammud. Uudisjutt. Noor-Eesti väljaanne. Tartus, 1908. „Postimehe“ tr., 16° (13×19). 140 lhk. R. 11 l. 2000 eks.
- Plasmidict, V. P. Läbiotsimine. Naljämäng kahes waatuses. Kirjast H. Leoke. Viljandis, Peeti tr., 16° (11×17). 32 lhk. R. 1 l. 1000 eks.
- Muide, J. Hariduse sõnaraamat. III. vihk. Tartus, 1908. Bergmanni tr., 8° (13×20). 65—96 lhk. Piltidega. H. 25 k. 4000 eks.
- Th. Sieberti jõuukarastuse õpeviis. Pärnus, A. Birkhani trükk ja kulu. f° (45×60). 1 tabel. H. 25 k. R. 2 l. 200 eks.
- Drehwerk. Kuulsa salapolitseiniku Sherlock Holmesi päevaraamat. 8. lugu. 1. anne. Kuninga briljantide vargus. Tallinnas, 1908. A. Laurmanni tr., 8° (14×20) 32 lk. R. 2 l. 3000 eks.
- Ethel King. Petrusse kloostri kuriteod. 2. anne. Tallinnas. A. Laurmanni tr., 8° (14×20). 17—30 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- Maailma kuulsa salapolitseiniku Sherlock Holmesi Sala-aktid. 2. järk. 4. anne. Londoni vereimeja. Tallinnas. Pinerdorfi tr., 8° (14×20). 49—62 lk. H. 5 k. R. 1 l. 1000 eks.
- Meigas, J. E. Jeesuse ristist ehk puu kolmest seemneterast. Vana kirjade järele. Rakveres, 1908. A. Hansoni kirjast. M. Lewmanni tr., 16° (11×17). 16 lk. R. 1 l. 3000 eks.
- Nathus Pinkerton salapolitseinikkude kuningas. 8. jutt. Tallinnas. A. Paalmanni tr., 16° (14×19). 32 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1500 eks.
- Nathus Pinkerton salapolitseinikkude kuningas. 7 jutt. Pelgami lossi saladus. Tallinnas, 1908. A. Paalmanni tr., 8° (13×20). 30 lk. R. 2 l. 1500 eks.
- Nimekiri põllutöö väljanäituse jaoks, mis Tallinnas 21—24 jaanikuu päevani 1908 ära peetakse. Tallinnas, 1908. „Rev. Beobachter'i“ tr., 8° (14×20). 29 lk. R. 2 l. 300 eks.
- Otepää Põllumeeste Seltsi poolt Nustaku alevis 26—27 juulil 1908. a. ärapeetava põlluasjanduslise näituse eeskava. Tartus, 1908. G. Zirki tr., 8° (15×21). 5 lk. R. 1 l. 100 eks.
- Strauss. Kristuse imoteod teaduslise arvustuse valgustuses. Tallinnas, 1908. A. Laurmanni tr., 16° (13×19). 152 lk. R. 8 l. 3000 eks.
- Võid sa rahuga surra. Tallinnas, 1908. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr., 16° (11×15). 15 lk. R. 1 l. 8000 eks.
- Nick Carter, Amerika kõige kuulsam salapolitseinik. III. lugu. 2., 3., 4. anne. Inez Navarro, ilus naissaatan. Tartus, 1908. K. Jaiki kirj. G. Zirki tr., 8° (14×20). 32 + (33—48) + (49—64) lk. R. 2 l. 1200 eks.
- Hermann, K. A. Dr. Sumeri-Akkadlased. Uurimised vanast muinasaajast. Tartus, 1908. 3. trükk. 16° (13×19). 48 lk. H. 20 k. R. 3 l. 600 eks.

Augusti-kuul ilmunud :

- G. R.** Vabadel tundidel (ainult täiealistele). 5. vihk. Tallinnas, 1908. Laurmanni tr., 8° (14×21). 129—160 lk. R. 2 l. 2000 eks.
- Kovalevski, P. I.** Prof. Piibel ja kõlblus. Piibel ja teadus. Venekeelse üheteistkümnendama trüki järele Eesti keelde Konst. Lepp. Tallinnas, 1908. „Teadus“e kirjastus. M. Antje tr., 8° (14×21). 76 lk. R. 7 l. 4000 eks.
- Nathus Pinkerton** salapolitseinikkude kuningas 10. jutt. „Mõrtsukad Äri järvel“. Tallinnas, 1908. V. Rubini kirj. J. ja A. Paalmani tr., 8° (13×20). 32 lk. R. 2 l. 1500 eks.
- Nigol**, August. 200 palvet Nooresoo jaoks, koolis ja kodus. Tallinnas, 1908. M. Antje tr., 8° (14×22). 199 lk. H. 80 k. R. 17 l. 1200 eks.
- Rahamägi, J. A.** Inglise keele Praktikaline loomulik õpevlis. Kerge abinõu ruttu ja ilma ette valmistamata Inglise keelt mõistma ja kõnelema õppida. Tallinnas, 1908. Ploompuu kirjastus. W. Ehrenpreis'i tr., 16° (17×18). 142 lk., h. 80 kop. R. 10 l. 3000 eks.
- Prawdin, W. ja Mühlmann, R.** Rehkendamise ülesannete kogu rahva alguskoolidele. 1. jagu. Eesti keelde ü. p. T. Kuusik Tallinnas, Buschi kirjast. M. Antje tr., 8° (15×23). 93 lk., h. 25 k. R. 12 l. 10,000 eks.
- Regnault, Dr. Felix.** „Prostitutsion“ (Porduelu). Prostitutsioni ajalooline arenemine ja praegune seisukord. Tallinnas, 1908. „Teaduse“ kirjastus. M. Schifferi tr., 8° (14×20). 189 lk. h. 60 k. R. 15 l. 2500 eks.
- Rootsi keele õpetus.** Tegelik abinõu Rootsi keelt ruttu mõistma ja kõnelema saada. Tallinnas, 1908. J. Ploompuu kirjast. W. Ehrenpreisi tr., 16° (12×18). 148 lhk., h. 1 rbl. R. 10 l. 3000 eks.
- Sitska, J.** Üleüldine ajalugu, III. jagu: Uus aeg. Tallinnas, 1908. A. Buschi kirjastus. A. Paalmani tr., 8° (13×21). 205 lk. H. 80 k. R. 15 l. 3000 eks.
- Stahlberg, H.** Esperanto keele õperaamat. Rakveres, 1908. N. Erna tr., 16° (11×18). 56 lk. R. 3 l. 1200 eks.
- Strauss, David.** Vana ja uus usk. Eesti keelde J. A. Rahamägi. Tallinnas, 1908. A. Petersoni kirjast. W. Ehrenpreisi tr., 8° (14×21) 164 lk. R. 16 l. 3000 eks.

Õiendus.

„Eesti Kirjanduse“ IX. numbris lk. 344 on kirjatõõ kirjutaja W. Reimani nimi eksikombel välja jäänud, niisama on praeguses numbris lk. 377 M. J. Eiseni nimi välja jäänud. Palume vabandada.

Eesti ilukirjandus Tallinnas saja aasta eest.

M. Kampmann.

(Lõpp).

Lugulaulusid leiame Eesti vanemast ilukirjandusest vähe, pikemate luuletööde soetamine läheb Saksa õpetajatel, kel keelega veel palju võitlemist, raskeks. Frey arvab, et eestlastel lugulaulude kohta arusaamist ei olevat. Ilukirjanduse Tallinna ajajärgus puutuvad meile ainult kaks lugulaulu silma. Esimene ilmus iseraamatus 1788. Tema sisu on juba pikka päälkirja üles pandud: „Üks hirmus, ja tõest sündinud luggu, ühhest Kornetist, kes oma Frauat ning kaks Last, ühhe Moisa - Preili pärrast on ärra surmanud Ning kuidas temma sepärrast Mosuhhi-Linnas on sanud ärrahukkatud. Sedda Laulo on temma issi Wangi-Tornis teinud. Sel wisil: Kui meil on püsti Hädda käes“. Laulu tõlkija on tundmata. Lugu on jutustaja enese meelest nii õudne ja hirmus, et seesugust asja ei türklaste ega tatarlaste seas veel ei olevat ette tulnud. Noor rikas mõisniku tütar on sõjamehe südame ja meeled niikaugelt vangid võtnud, et see oma armastuse kirge preili vastu mitte enam ei suuda taltsutada. Et uus armastuse ühendus võimalikuks saaks, tõukab Kornet oma abikaasale mõõga rindu ja saadab siis hullumeelses tujus ka veel oma kaks väikest last, kes ema tapmist päält näinud, nagu „koera kutsikad“ surma. Kolmekordne hirmus veretõõ ja siis mõrtsuka enese eelseisev ärahukkamine ratta pääl on lugulaulus võimalikult paljaks kistud pildina kujutatud, et ristirahvas seda nähes kuradi kiusatustest ennast eemale hoiaks ja abielu pühaks peaks.

Nähtavasti tahab kurjategija, kes selle laulu luuletanud, lugejaid nende teede eest hoiatada, kuhu tema ise sattunud. Kirjanduslist väärtust sel riimitõõl, mis Tartu ja Tallinna murakus ühel ajal ilmus, küll ei ole, kuid ta karakteriseerib vanemat Eesti ilukirjanduse ajajärku, mil „tõestisündinud haledaid lugusid“ võimalikult kohutavalt armastati ette kanda, lootes, et niisugused lood rahva elukommete pääle parandavat mõju aval-

davad. Palju rohkem kirjanduslikku väärtust on juba R. J. Winkleri tõlgitud esimestel eestikeelsetel balladadel „Üks suur mees olli ennemuist, Pitk Koljat nimmega“ („Es war ein Riese Goliath“ ¹⁾) ja „Kui maggus on seal kuulda teäl, Kui ausast mehhest lauldakse“ („Hoch klingt das Lied vom braven Mann“ ²⁾). Et tähendatud laulud hiljemini paremates tõlgetes ilmunud, on Winkleri omad täiesti unustusesse vajunud.

Lugulaulust hoopis paremini ja kaunimini õnnestas Tallinna esimestele ilukirjanikkudele Eesti kunstlühirika soetamine. Selles kirjanduse osas on ilukirjanduse rajajatel juba niisuguseid toodeid, mis tänapäevani oma väärtuse on alal hoidnud.

Kõige vanem tuttavaks saanud tundelaul — pärast ülevõtähendatud pulma-õnnesoovisid — on elegia, mis Jüri kihelkonnas oleva Kaarepere (Saus) mõisa omanik v. Tiesenhausen oma abikaasa surma puhul luuletanud ja mille Chr. v. Schlegel Eesti luuletuse proovina ajakirjas „Teutscher Merkur“ aastal 1787 avaldas. Pisut lühendatud ja muudetud kujul on ta hiljemini üleüldiselt tuttavaks ja armsaks-peatud rahvalauluks saanud, mis sõnadega „Tiiu tasane ja helde“ algab. Tiesenhauseni originalil oli järgmine kuju:

„Minno römo olli Rosi
Rõmuks omma vennale
Pea öitsis, pea närtsis,
Närtsis, judis surmale.

Menda on need ilmsed rõmud
Jrrikdenn on nende ön
Tänna paistab päew meil selgelt
Homme pilwed kattawad.

Minno Rosi öitseb jälle
Sure issa rohhu aias
Jõua aeg wi mind sinna
Kus ei surm meid lahutab.

Ja se mõtte rosi peäle
Lühendagu meie aeg
Löpwad otsa meie rõmud
Oh siis lõppeb kurbadus ka.

Kerge muld se katko kinni
Sedda kallist põrmokest
Lelled öitske haua peäle
Oepik laulgo halledast“.

Ei ole see küll esimene kord, et sakslased oma tõsiste leinatundmuste avalduseks Eesti keelt tarvitavad. Juba aastal 1686 luuletas Mag. Gustav Johann Laurentius Keila praose Heiderichi proua matuseks laulu („Heh selle, kumb siht hedda seest sahp aigsast erraminna“), kuid sel oli täiesti vaimulik sisu ja kirikulaulu mõõt ning laad. Siin on meil aga ilmaliku leinalauluga tegemist. Eesti vanemas kirjanduses ja rahvalauludes tuleb seda sagedasti ette, et vennast ja õest kõneldakse, kes teineteist armastavad. Eelseisvas laulus nimetab luuletaja ennast ka oma abikaasa vennaks. Venna ja õe nimega nimetavad armastajad endid ka vanas Saksa kirjanduses, ja meie

1) Eestima Ma-wäe sõa-laulud, 1807.

2) Juttud, 1816.

peame arvama, et vanad Eesti sõjalaulud, milles vend õele sõjalugu jutustab, ka selles mõttes mõista tulevad.

Aastal 1796 ilmus Lindforsi tähtsaamatus tundmata luuletaja poolt talupoja põlve kiituseks järgmine „Laul“ :

„Et ma kül üks tallomees
Siiski mul hea põlli käes ;
Leiwal jätko Jummal annab,
Põld mul omma wilja kannab.

Tööd ma teen hea meelega
Naese-laste-perrega ;
Palle-higgist toidust same,
Teineteist ka armastame.

Keik meil hästi korda läeb,
Südda ikka rõmo näeb ;
Riid ja taplus, kurri kärra
Jäwad meitest kaugel ärra.

Naene lahke tassane
Pole ial wastane,
Wõttab moga waewa nähha,
Omma tööd keik ausast tehha.

Mis mul wigga ellada ? ---
Rikkusest ei holi ma,
Kui mul Jummalast on jäetud
Leiba, mis mo ossaks seätud.
Sure Herra warrandus,
Tühhi au ja surustus
Süddant agga waewawad
Patto töle kiusawad“.

Eelseisvas laulus ilmub meie vanema ilukirjanduse üleüldine karakter. Tundmused, mis siin avaldatakse, ei ole mitte tõsisest elust välja kasvanud, ei ole terved ega loomulikud, vaid kunstlikud, tehtud ja sellepärast vesised. Muidugi on põllumehe põlvel kaunid külgesid, nagu igaühel seisusel, kuid üleüldiselt ei võinud selleaegne pärispõlves vaevlev mõisa-ori oma põlve mitte nõnda ülistada. Talupoja põlve kiitus ei käi selleaegse talupoja tõsiste tundmustega kokku, vaid laul on Lääne-Europas sel ajal valitseva sentimentalse kirjanduse mõju all sündinud, milles lihtsa töörahva kõlbulist elu, üksildast viibimist sügavas maalises vaiksuses ja üksilduses üle kõige teiste eluseisuste tõsteti ja seda otse paleuseks peeti. Nii kõlbulik ega rahuloldav ei olnud talurahva elu 100 aasta eest poolegi, kui sentimentalse maitsega ja vildaka mõttekujutusega ilukirjanikud seda enestele ette maalisivad. Lugu oli otse ümberpööratud. Oli vaja püssitikkudest aeda ette teha, et talupoeg sellest kiidetud paradiisist plagama ei pannud. Nimelt olivad maalt ärajooksmised sel ajal meie mail nii igapäised asjad, et õpetajad tarvilikuks arvasivad, rahvale selle nähtuse vastu manitsuse kõnesid pidada. Lindforsi kalendris 1795 on kellegi hiljuti surnud õpetaja paberitest, õpetaja enese soovi pääle, seesugune manitsus ära trükitud ja nelja jooksiku käekäigust võõral maal sõnumed juure lisatud. Sellest kirjatööst ilmub, et Eesti talupojad nälja sunnil pärisorjusest endid sel teel vabastada püüdsivad, et üle mere Soome põgenesivad. Järvamaalt ja Alutaguselt päritolevad jooksikud on vahest ka Venemaa endale pelgupaigaks valinud. Jutustaja sõnade järele sattusivad jooksikud hääst paremasse: enamasti tulevad nad

kui viletsad kerjajad, kes ihu ja hinge poolest võõrsil palju pidanud kannatama, kodumaale tagasi.

Hoopis selgema silmaga vaatab keegi teine tundmata luuletaja elu pääle, kes Lindforsi kalendris 1797 „Lapse uinutamise laulu“ avaldas :

„Magga, armas poiokenne,
Praego parrem aeg sul käes ;
Emma rüppes, tallekenne,
Sul ei hädda ellades.

Ei sa veel näe tööd ja waewa,
Murrest ilma on so meel ;
Toidust saad sa iggapäewa
Emma piim sind toidab weel.

Emma tiwaga sind kattan,
Et sa jääksid kahjota,
Kaenla sees sind kinni mattan,
Et ei külm sind kohhuta.

Mis sa tühja nutto nuttad ?
Nutto päwad on veel ees,
Küll sa murret sama ruttad
Muidogi, kui olled mees.

Issa warjul, emma sülles,
Mis sind hirmutama peaks ?
Kaswa agga mehheks ülles
Wannematte meleheaks.

„Jäta nutto, poiokenne,
Ärra olle rahhota !
Uinu agga, armokenne,
Minno kaenlas maggama“.

Laulik, kes talulast tähendusrikka sõnaga „Mis sa tühja nuttu nuttad, nuttu päwad on veel ees“ vaigistab, avaldab juba rohkem õiget arusaamist teorja põlvest ja tema tõelikkudest, loomulikkudest tundmustest.

Esimene looduse- ja rõõmulaul, mis ärkaval Eesti kunstluulel ette on tuua, ilmus Lindforsi kalendrisabas 1798. aastal. Selle päälkiri on „Kewwade laulda“. Kevade elu ja ilu, mida laul kirjeldab, on soojalt tuntud ja, nagu eelseisav hällilaul, oma aja kohta päris osavalt ja siledalt salmidesse valatud. See esimene eestikeelne looduselaul käib nõnda :

„Südda hüppab rõmustades,
Talwe aeg on möda läind,
Lumme kattet sullatades
Päike meile soia teind.

Metsad lõwad pakkatama,
Rohho-ma jo haljandab ;
Orras wõrsuub, kaswatama
Rohket wilja ruttustab.

Asad, luhhad, orrud, sood
Woido wõtward kaswada,
Talwe lumme wessi woud
Andsid neile wägge ka.

Õpitk laulab, leokenne
Lendab lauldes, käggi lõõb
Omma wisi, pääsokenne
Poegadele pessa teeb.

Wimsed lomad, pessa kaitstes
Pari minna ruttawad,
Suiße ello rõmo maitstes
Karja lapsed õiskawad.

Wannad, nored, mingem tõle,
Harrigem maad keigest wäest,
Siis ei tulle waesus pääle,
Siis saab leiba ommast käest“.

Süütat, ülendavat rõõmu, mida see kevadelaul maitsema õpetab, oli vaja just sellepärast kätte juhatada, et rahvas kõrtsidest rõõmustust otsis ja viinalõbu kunstlauludes kiitma hakkas. 1799. aasta kalender toob viinalõbu tõrjumiseks pikema manitsuse, mis „Nigula Juhani nurjatuma kõrtsilauluga“ algab, millega viinavennad meie päivilgi veel hooplevad :

„Kui mul on wina, siis ollen ma mees :
Winaga kaswab südda mo sees,
Et ma siin waewa ja murret ei näe :
Jummala wiljoke kahjo ei te!“

Lüürikalisi laulusid ilmub XVIII. aastasaja lõpul küll vähesel arvul, kuid selle eest on nad peaaegu kõik algupärased luuletooded. XIX. aastasaja algul ilmuvad Tallinnas esimesed Eesti anthologiad ehk luuletuste-kogud. Aastal 1806 ilmuvad siin „M o n n e d l a u l u d“. Recke ja Napiersky loevad selle esimese eestikeelse luuletuste kogu Keila praosti O. R. von Holtzi toodeks; tõepoolest leidub raamatu hilisemates trükkides ka Holtzi „Rõmo kitus“, kuid kõik muud teised laulud on H. Wahli tõlgitud, keda Holtz meie maa mõisnikuks nimetab. Wahlide perekonna kroonikat M. Lippu kiriku- ja hariduse ajaloo III. j. tähele pannes võiks arvata, et luuletaja Wahl keegi muu ei ole, kui praeguse von Wahlide perekonna esivanem Heinrich von Wahl, kes mitme kroonumõisa rentnik olnud ja 1795 surnud. Wahli laulud on kõik tõlked, kuid tema salmid on ladusamad ja keel puhtam, kui teistel selle aja lüürikalistel luuletajatel. Tema laulusid lugedes tõuseb tundmus, nagu kõneleks meie vastu mees, kellel Eesti keel emakeeleks olnud. XVIII. aastasaja lõpust on meil vähe seesuguseid siledaid salmikuid ette tuua, — nagu näituseks „Nutulaul isa haul“, Hölti järele tõlgitud :

„Öndsad on, kes lootes hinge heitsid,
 Kallis Issa! Önnis oled Sa.
 Inglid töid sul Krooni, kui sind hüüdsid,
 Ja sa läksid rahhoga!
 Könnid seal, kus alla jäänd keik tähhed,
 Mailm kaddund põrmuks sinno eest.
 Silmapilgus nendest möda lähhed,
 Lojat näed sa iggawest“.

Kõige viljarikkam Tallinna vanemate luuletajate hulgast on Jüri õpetaja, pärastine doomkoguduse ülemõpetaja Tallinnas, Reinhold Johann Winkler. Temast on meile kaks trükitud luuletuste kogu järele jäänud: „E e s t i m a M a - w ä e s õ a - l a u l u d“, 1807. ja „J u t t u d“, 1816. Eelpool õppisime teda kui esimest balladade tõlkijat tundma. Paremini kui lugulaulud on Winkleril lüürikalised luuletused õnnestanud. Ehk nad küll laialt tuntud Saksa lauluviiside alla on seatud, on nad suurelt osad siiski algupärased ja avaldavad tõelisi tundmusi, mis selle aja olud luuletaja rinnas äratanud. R. J. Winkler elas rahutul ajal, mis iseäranis rusuvalt sakslaste pääle mõjus. Napoleon I. kaitse all tekkis 14. Saksa riigikesest „Rheini ühendus“, mille terav ots Saksa keisririigi vastu oli sihitud. Saksamaa häbistus ja alandamine algas seega, et keiser Franz Saksa krooni maha pani, mis järele Saksa keisririik ära lõpetati. Ainult Preisimaa pani veel Napoleonile vastu, kuid pealinn Berlin oli vaenlase käes ja kuningas Königsberisse põgenenud. Preisimaaga ühendas ennast nüüd keiser Aleksander I. Napo-

leoni vastu. Vene väed, kelle hulgas muidugi ka Eesti soldatid teenisivad, käisivad mitmet puhku valitsusehimulist korslast talitsemas. Ja nagu Schenkendorf, Arndt ja teised Saksamaal isamaa ning sõjalaulude abil rahvast vabastuse-võitlusele valmistasivad, nõnda luuletas ka R. J. Winkler võitlevatele Eesti soldatitele sõjalaulusid. Nõnda sündisivad 1807. a. „Eestima Ma-wäe sõa-laulud“. Raamat sisaldab viis luuletust, mis kõik ilmumise aja ning oludega ühenduses seisavad. Esimene neist „Miks meil wessi silmas“? annab sellest ajast ja lauliku hingelolust õige pildi:

„Miks meil wessi silmas?
Miks see kurwastus?
Kas jo siin Ma-ilmas
Wõitnud kawwalus?

Ei mu armsad wennad
Jummal ellab weel,
Olgem agga waprud
Siis saab keik heaks teal.

Waatkem ülles röömsast
Issa pole weel!
Omma laste waewast
Polle tal hea meel.

Kes siin rahho rikwad,
Neid ta lõppetab;
Ja kes rahho andwad
Neid ta armastab.

Warao sai surma
Merre põhja sees,
Sest ta mõtles kurja
Ommas süddames.

Langema ka peab
Uhke Babilon.
„Jummal keik siin seab“,
Ütleb Salomon.

Waat! Jehowa annab
Kuulda omma heält,
Waat! ta abbi paistab
Meil jo üllewelt.

Meie Keisri Herra
On jo walmistud,
Et ma-ilma kärra
Nüüd saaks lõppetud“.

Chr. Overbecki „Warum sind der Thränen?“ sisuga on ainult esimesel salmil sarnadust, kõik muu on algupärane J. P. A. Schulzi viisi alla luuletatud. Laulik kurdab siin saatuse üle, mis Napoleoni läbi rahvaste pääle tulnud, kinnitab ja julgustab sõjamehi, Jumala abi meeletule tuletades ja uhket korslast uppuva Varaoga võrreldes. Täis vaimustust on teine sõjalaul „Nüüd, mehhed, olge tuggewad“, mis Kooli lugemise raamatu kaudu laialt tuttavaks sai.

Nagu ülemal avaldatud luuletoodetest selgub, on Tallinna vanade ilukirjanikkude ilmalik lüürika themade poolest kaunis rikas ja mitmekesine. Meie esimeses tundeluules leiduvad mitmed hällilaulud, elegiad, rõõmulaulud ja isegi joogilaul, pääle selle veel laulud, mis rahulise maaelu ja erutava waenuaja sünnitatud tundmusi kujutavad. Veel puudus thema: armastusest peiu ja neiu vahel. Neid tundmusi ei taha kirikuõpetajad, kes rahvale tundeluulet soetavad, nähtavasti mitte osatada. Sellest vist kardeti kõlbusele kahju tulevat. Ja kui Keila praosti Holtzi poolt esimene rahvale määratud armastuselaul Gresseli kalendris 1813. aastal ilmub, siis on ta õige karsk ja kaine ja ajab kõlbulist sihti taga.

See on „Ühhe peigmehe nutto-laul oma prudi tagganemisse pärrast“. Laseme sellest paremad salmid järgneda :

„Kus on nüüd sinno armo meel ?
Oh olleks sedda aega weel,
Kui teine teist siin näggime
Ja kätt ja süddant andsime !
Nüüd on se rөөm mul kaddunud,
Ning minno südda kurwastud !
Ma surma pole minnemas,
Ei surm mo jure tullemas !

Kas tunned weel se ouna-pu,
Mis al mul' ütles sinno su :
„Ma tahhan armastada sind,
Ni kaua, kui on agga mind“ ? —
So südda on nüüd mudetud,
So wann-ne sanna murdetud !
Sa olled sedda patto teind,
Et oled teise pole läind.
Sepärrast Jummalaga sul !
Mis jääb nüüd armo palgaks mul ?
Ei muud, kui tühhi unne-näggö,
Ja see keik olli sinno teggo“.

Meie jõuame nüüd vanema ilukirjanduse „juttude“ juure. Jutustusi selles mõttes, nagu see sõna meie ajal tarvitusel on, tähendatud ajajärgus veel ei olnudki. Juturaamatuid, mis pikemaid iseseisvaid jutustusi oleksivad pakkunud, kirikuõpetajad ei kirjutanud. Sõnaga „jutt“ tähendati sel ajal iga kirjatööd, milles vähegi lugu ehk tegevust leida oli. Nõnda nimetati sidumata ja seotud kõnes kirjutatud valmisid, mõistukõnesid, lugulaulusid ja balladasid, õpetlikka jutujätkusid ja kõiki õpetlikka kahekõnesid lihtsalt juttudeks. Esimene Eesti keeles kirjutatud ilmalik lugu ilmus 1691 Tartu lauluraamatu lõpul, nimelt „Jerusalemmi Lina Ärrahäetamisest“. Ta on Adrian Verginiuse kirjutatud. See tõestisündinud kohutav ja hale lugu on oma alguskuju veel meie pälvini alal hoidnud. Ta võeti varsti ka tallinnakeelsesesse lauluraamatusse ülesse, mille lahutamata osaks ta meie pälvini on jäänud. Tema otstarbe on, nagu Verginius jutustuse lõpul ütleb, näidata : „ni rassedaste nink hirmsaste on Jummal omma pühha jummalikko Sõnna Pölgjid nink Naarjid sundnu nink nuhnelnu nink om se lebbi kigelle Ma-ilmale ütte Mällestusse-Tähhe andnu, et eggaüts Jummal Wihha nink Sundust peap pelgama“. . . Umbes sellesama moraliga lõpetab ka Käsü Hans oma tuttava nutulaulu Tartu linna ärahävitamise üle, mille luuletamiseks ta vist Jerusalemma ärarikkumise loost äratust sai. Järgmised jutustavad kirjandusetooded, nagu Kuseni Hinriku ümberpöörmise lugu (1739) ja üleval osatatud lugulaul kornetist, keda Mosachi linnas ära hukati, avaldavad just sedasama laadi :

nad on tõestisündinud haledad lood, mis meeli peavad liigutama, aga ühtlasi ka õpetama. Willmann pani oma valmide ja mõistukõnede kogu päälkirjaks „Juttud“, kuid see nimi sünniks ainult mõne üksiku lookese, nagu „Inkle ja Jariko“, „Jüri ja Else“ ja „Inno pulmade“ kohta. Neis on pikemate saksakeelsete jutustuste sündmustikud lühidalt kokku võetud, et siis lühendatud sisu ümberjutustusest võimalikult palju morali välja harutada. Seesugused pikemate juttude sisu kokkuvõtted ei ole mitte ilu ja lõbu pakkumiseks kirjutatud, vaid nende otstarve on õpetus. Kõik kolm on kurvad, liigutavad, haledad. „Inkle ja Jariko“ loos jutustatakse, kuidas ristiusku noormees Inkle, kes merehädast pääsenud, inimesesõojate eest põgenedes neegri tüdruku Jariko urtsikust lahket vastuvõtmist leidnud, siis Jariko endale abikaasaks kosida tõotanud ja pärast, kui hädaoht möödas, viletsaks petiseks saanud. Armastusest Inkle vastu jättis õiglane Jariko oma usu, vanemad ja sugulased maha ja põgenes valget tõugu peiuga salaja ära. Südamega Inkle müüs neegri neiu orjakaupmehele pärisorjaks, sai aga ise selle halastamata ja auuta teo eest kohase palga: ta langes türklaste kätte vangi, müüdi pärisorjaks ja suri raskes piinapõlves. — Willmanni pisarrikas „Jüri ja Els“ pole midagi muud, kui lühendatud ja ümbertehtud rüütli-roman „Ilus Magelone“. See nutust nõretav sentimentalismuse õis ilmus hiljemini (1878 a.) Permanni tõlkes iseraamatuna ja oma õige nime all. Lookeses „Inno pulmad“ on tõestisündinud asjad päris imelikud ja veidrad ühtlasi. Innot ja Marit, kes kusagil mõisas üles kasvanud, ühendab kindel armastuse side. Mõisa saksad on sellega nõuus, et nad paari lähevad. Kui nad kaks korda maha kuulutatud, tuleb ootamata takistus. Pulmi peab edasi lükatama, sest mõisa proual on vaja pikemaks ajaks kuhugile Tartu taha mõisa sõita ja toatüdruk Mari võetakse tingimata sinna kaasa, kuna Inno kodus herrat teenib. Niipea kui proua teatavasse mõisa jõudnud, jääb Mari seal järsku haigeks ja sureb. Inno kurbtus on piirita. Mari tagasitoodud riideid nähes nutab ta nii, et surra tahab. Herra ütleb enese und näinud olevat: mõisa ligidal seisvat suur rahaauk, mille asupaika Innoles unes siis lähemalt teada antavat, kui Inno Kriimu-Anne ära võtaks, kes ilmast ilma joobnud oli ja siis riidles. Omanime „Kriimu-Ann“ oli ta lõhkikistud silmanäost saanud. Inno seesugust naist ei taha, pakutagu temale kas terve rahaaugu varandus kaasavaraks. Meelituste ja ähvarduste varal heidab Inno viimaks ometi herra nõuisse, kuid selle tingimisega, et Anne kriimud silmad laulatuse juures peavad kinni kaetud olema. Ta tahab herrale seega hääd teha ja loodab, et kurbtus Mari surma pärast ta enda varsti hauda viib ja surm teda seega herne-

hirmutuse taolise naise küüsisst päästab. Sedamaid kutsutakse nüüd õpetaja neid paari õnnistama. Kuid vaimulik mees nõuab, et mõrsja silmnägu lahti tehtaks, sest muidu ei tohtivat tema laulatust ette võtta. Kui mõisa herra siis mõrsja näolt rätiku ära võtab, seisab surnuks peetud Mari täies tervises ja priskuses Inno kõrval. Ta oli ainult varjusurnud olnud ja kuhugile kabelihauda maetud. Seal tulnud ta varsti pärast matuse toimetust meelemõistusele. Õnneks kuulnud köster ärkava tüdruku ägast ja saanud puusärgi kaane veel õigel ajal avada. Mõisa-saksad tahtnud Innot üllatada ja pole temale Mari peastmist mitte ennem teada andnud, kui laulatuse ajal kirikuõpetaja ees. Lugeja peab siit õppima, et surnukehasid kolm päeva pääl maa peetaks, muidu saaksivad mitmed, nagu Marigi, elusalt maetud.

Teine silmapaistvam jutustaja vanemate ilukirjanikkude hulgas on Johann Wilhelm Ludwig Luce, enne õpetaja Pühal, pärast tohter ja koolide inspektor Kuresaares. Tema „S a r e m a J u t t o r a m a t“, mis 1807 Tallinnas „marahva rõmuks ja kassuks“ välja tuli, võib juba suurema õigusega juturaamatu nime kanda, kui Willmanni oma. Otstarve on mõlematel jutumeestel seesama, nimelt eestlase kõlbliste ja majandusliste olude parandamine, kuid Luce pakub juba pisut pikemaid mõistukõnesid ja õpetliku sisuga jutujätkusid, milles eeskujulisi inimesi kujutatakse, kes oma sõnadega ja tegudega rahvale juhatusi ja nõuuandmisi jagavad, ilma et need õpetused iseäraldi lõpumoraliks oleks kokku võetud. Luce püüab pakutavaid elupiltisid, mis muud ei ole, kui lalendatud mõistukõned, sel teel meeldivamaks ja mõjuvamaks teha, et juttude tegelased sagedasti otsekoheses kõnes ette astuda laseb. Kuid dialogist hoolimata jäävad tegelased kuivadeks, õhus heljuvateks kujudeks, kel liha ja veri puudub. Mõnel lool, nagu „H i n s o J a g o w i i m s e d p ä w a d, ellas Lahhetagguse waldas ja surri 1787 aastal“, „Rekrut“ ja Leppiko Jani Juhhan“, on „tõestisündinud ja haledate juttude“ maik.

Kõige osavam jutumees Tallinna vanade ilukirjanikkude hulgas on Keila praost Otto Reinhold von Holtz. Tema laialt tuntud „L u g g e m i s s e d T a l l o r a h w a M o i s t u s s e j a S ü d d a m e J u h h a t a m i s s e k s“, mis Tallinnas 1817 trükiti, on mineva aastasaja algusel üks parematest toodetest Eesti ilukirjanduse põllul. Uusi radasid ei ole Holtz küll mitte üles otsinud, kuid kirjanduslise väärtuse poolest käivad mitmed Holtzi õpetlikud jutukesed eelminevate kirjameeste omadest kaugelt ette. Holtz ei jutusta sündmusi mitte kuivalt, labaselt, ta paneb kauni keele pääle rõhku, valib sõnad ja kõnekäänud maitserikkalt ja põimib ühe jutukese sisse juba kaunid loodusekirjeldusi, mida teiste selleaegsete ilukirjanikkude juurest asjata

otsime. Selle poolest meeldib 1814. a. Gresseli tähtraamatus avaldatud ja pärast ka „Luggemistes“ ära trükitud „J u t o n s e k o r o k e , ö p p e t u s o n s e i w w a“, mida algupäraste tööde hulka võib arvata. Et Holtzi jutustuse osavusest selget pilti anda, panen selle lookese pisut lühendatud kujul lugeja ette:

„Jubba leokenne kulutas kewwadit. Pardid ja luiged ja kurred joudsid taggasi, ja igga loom ronnis talwe-pessast välja, suit terretama. Keik weed wa-usid alla, ja ikka soemad ilmad hakkasid tulles. ning ma ikka rohhelissemaks minnema, et jo monnikord öige särgi wäel wois tule warjul olla, ja päsokessed ollid jo kolmat puhko wäljas. Siis läks Kadri ühhel pühhapäwa öhtul Sare Jürri perrese. Sest wannemad ollid söbrad, ja nisammoti ka nende lapsed.

Agga senna perrese juhtus ka teise walla Jaan woeraks. Kül ollid selle Jani wannemad temmale mitto tüttart ennesele minniaks nimmetanud; ikka ta weel arwas, poismehhel wähhemat murret ollewad. Ommeti nüüd tulli teine nou: Sest ta näggi Kadrit, ja kummagi südda tundis teise kutsmist. Siiski ei wibind Kadri senn-na jämata, waid läks pea jälle koio. . .

Jaan jäi murretsema, et Kadri ni ussinaste ärraläinud . . . Ta küssis omma issa öe, Sare Jürri naese käest, mis head ehk alwa ta temmast pididi teadma? Ja se ütles: „ei sedda last wõi ükski laita; mind ta römustab ni mitto kord kui tulleb, sest temma meel juhhatab ka minno laste meelt“. Need sannad wa-usid Jani süddame põhja.

Jubba talw orras laenetas ja rohhi kattis keik kohhad, et kannapoeg ja kannagi kulli eest warjo said. Jubba öitses tomikas ja pihlakas, ja keik suggu lilled teggid heina- ja karjamaad kennaks. Igga lehtpuu andis warjo, ja keik metsad hellisesid lindude heältest. Siis tulli jälle Jaan ühhe laupäwa-öhtu willoga, kui öpik hüüdis, omma issa ödde waatma. Ja kui ta senn-na küllasse sai, näggi ta Kadrit, wet kaewust wotwad, ning ütles mödamannes temmale, tedda terretades: „anna jua tekäiale“. Ja Kadri andis sedda temmale omma puhta kappaga. „Ei ma sedda kele kastet ellades ei unusta“, hüdis Jaan, kapp taggasi andes. Ja Kadri loi silmad mahha üteldes: „ärra pilka alwa an-net“; winnas wet peäle ja läks koio. Agga senna perrese, kus ta Jani teadis ollewad, ei läinud ta mitte..

Jubba heina-loog pandi sa-usse ja rukki põllud suitsesid. Jubba masikas olli walmis, ja kaarlad jäid maggusaks ja poesamarri hakkas punnama, ning päike keik taewa-allust saunaks söendama. Siis ütles pühhapäwa hommikul Jaan: „täna lähhen jälle kirrikule, sest lojus on äästand ja ihhaldab hingamist“. . . Agga kui ta kirriko liggidale sai, juhtus ta Kadri seltsi, kes teiste küllalistega ka jalla senn-na läks. „Ikka olli

hea, mötles Jaan, et armo heitsin lojusse peäle, sest se eest kõnnin temma kõrwas. Siiski nad ei rākinud wiit sanna. Sest kerge innimenne kohhe walmis jutto aiama, agga aulik lööb kartma. Ommeti lõppes te otsa, enne kui tahtsin . . . Kirrikust wälja minnes pallus Kadri ennast ühhe naabri naese wankri peäle ja sõitis temmaga ärra. Ja Jaan jäi agga ümber-ringi waatma — mötteldes: „kuhho ta ommeti sai? ehk on jo teise pärralt“ . . . Sedda kartes, ja nenda isse enneses rākides, läks ta üksi taggasi, igga muud seltsi kõrwale jättes. Agga omma wannematele rākis ta omma luggu.

Jubba tuul aias ülle rukki-körre ja odra pea langes kummarkülle, ja talw-orras tousis werre-karwa. Jubba rehhe suits kuiwatas uut wilja, ja hone-soe rōmustas wäljaliste süddant. Keik linno poiad hakkasid emma suruseks sama, ja wars ja lamba tal emmast lahkuma. Siis juhtus Kadri kord karja korraliseks. Agga Jani hobbune olli sel ösel ärrakaddunud, ja temma sedda jo warra hommikul takka aianud — ning, rahwa juhhatamist möda, ikka liggemale Kadri küla pole sanud. Ja, ennä“! Kadri istub ühhel pool põesa ja koiub kinnast, ja hobbune sööb teisel pool. „Mollemad otsin, mollemad leian“! hüdis Jaan sure rōmuga . . . Jaan rākis temmale kohhe omma hobbose luggu ülles, ning ütles sesama jonega: „et Jummal mind seddawisi sinno jure juhhatanud, siis kule mo süddame nou: sa said mo melest armsaks . . . kui sind näggin — agga mis sinno südda ütleb“? Ja Kadri kostis: „rāgi sedda minno wannematele, sest ilma nende teadmatta ei tea minna ühtegi — ei siin sünni sest rākida“. Siis panni Jaan waljad omma hobbose pähhä ja ütles ärrasoites: „Kidetud olgu Se, kes sind on lonud“! . . . Kui kadri kodus emale seda oli teada annud, siis ütles mõistlik ema: „egga meiegi nisuggust meest sulle ei kela; ommeti kallimaks ta melest saad, et wannematele andsid sedda au“ . . .

Jubba leht-pu olli omma kattet mahha heitnud, ja ükski lünd ei laulnud ennam temma oksade peäl. Keik rohhi olli jo närtsind ja karjane ja lambolinne wärrisesid metsa-tulle paistel. Siis tullid ühhel laupāwa-ōhtul kaks meest ratsa, senni kui Kadri issa oue. Perre koerad haukusid ja teiste perrette koerad tagga järrele . . . Ku paistis kui künal . . . Jaan ja temma issamees ollid need kaks tulliat. Kadri südda loi kema, ja temma wannemad wotsid nende terretamist ja nende winad illusaste wasto.

Jubba kandsid keik jõed ja järwed ja lumme kord kattis orrud ja määd. Kus wanker sõitnud, seäl ajas nüüd reggi ja saan, ja kus lamba- ja kitsetall hüppand ja hanne ja pardi poeg oiund, seäl seisid nüüd süggawad hanged; ja kus lapsed

palja jallo mängind, seäl mõus kuub ja kassokas, et roigas agga praksus ja seinapalk paukus. Sel õhtul wasto pühhapäwa, kui keik tähhed hilgasid, tullid Jani ja Kadri pulma woerad peio ja neio kotta kokko, ja leidsid seäl laua ja lauapealist walmis“...

Jutukest siamaale lugedes tundub, nagu ei viibiks meie praegusel silmapilgul enam tõestisündinud, imelikkude ja haledate ning õpetlikkude juttude ajajärgus, waid nagu tahetaks meile armsates, kokkukõlavates wärvides kellegi rahwa külaelust romantilist pildikest pakkuda, ilma et sihiga lausa peale käidaks. Raske on sellest lookesest otseteel morali välja harutada. Kuid Holtz ei jäta seda siiski tegemata. Ta jutustab lõpuks, kuidas Jaan ja Kadri, pühadest tundmustest sügavalt liigutatud, wäri-sedes altari ette astuvad, ja tarvitab tähendatud sündmust selleks, et kõigile abielupaaridele truudust ja leplikku meelt õpetada.

Veel mõnes teises lookeses puudutab Holtz wagusat küla-elu. Näituseks, harutab ta juba 1806. a. jutukeses „Neto ja Jürri“ kadakuse themat, ilma et sellele Eesti rahvuslist wäri oleks antud. Kaasiku Tõnu ilus tütar Neto kasvab mõisas üles, läheb aga siin nii kõrgiks ja uhkeks, et oma wanemaid halvaks pidama ja mõisasakste ees nende pärast häbi tundma hakkab. Ta ei taha üleüldse enam mõisast lahkuda, ega külasse tagasi minna. Selle otsuse muudab Neto siiski armastuses külapoisi Jüri vastu, kes Netole kosja tuleb. Ehk küll peigmees ise halvast soost ja Neto talupoja tütar, häbeneb ta siiski oma wanemaid mõisa pulma kutsumast. Sellest hoolimata ilmuvad Neto isa ja ema kepi najal pulmakotta, kuid ainult selleks, et noorepaarile kingitusi ära anda. Isa ostab peigmehe ja ühtlasi ka mõrsja 300 rublaga pärispõlvest priiks, ja ema annetab neile 200 rubla elu asutamiseks. Wanemate armastus ja anded teevad Netole häbi, ta läheb sedamaid oma ülbust neilt andeks paluma. On wanemad lepitatud, siis ühendab kõiki lõpuks üleüldine pulmarõõm. Mõisaherra tantsib Netoga, proua Jüriga aautantsu, nende eeskuju järele käib kõik pulmarahvas. Isegi wanad inimesed on jalul, kes muidu tantsimist ammu maha jätnud.

Need on Holtzi paremad jutud. Kuid kauaks ei läbene ta oma jutukestes elutõsiduse radadele jääda ja sarnaseid harilikka sündmuse kujutada. Ka Holtzi huvitavad ime-likud, kohutavad ja haledad lood, millest ta mitmed oma „Luggemistes“ ära jutustab. Kõige haledam neist on Lenora ja Wanujo oma, mis Bõõmimaal õeldakse tõesti sündinud olevat. Kuid sellesse ei taha ma enam puutuda, sest et siin enam midagi uudist pole ette tuua.

Läbiharutatud ained ulatavad juba küllalt selleks, et Eesti wanema kunstluule karakterit selgeks teha. Meie esimesed ilukirjanikud olivad peaaegu kõik waimuliku seisuse liikmed, kes

kirjanduse abil rahva vaimu äratada ja rahvast kõlbliselt kasvatada tahavad. Juba esimestest katsetest pääle on Eesti ilmalikul kirjandusel õpetlik, moraliseriv siht. Tähendatud sihti püütakse osalt sel teel kätte saada, et kohutavaid ja haledaid sündmusi ajaloost ja üksikute inimeste elust ette toodakse. Need põrutavad sündmused peavad lugejaid kurja eest hoiatama, külmasid südameid liigutama ja eksijaid hirmutama. Hoiatust ja hirmutust peeti iseäranis siis mõjuvaks, kui lugusid tõsiste juhtumiste põhjal võidi ette kanda. Teiseks püüti rahvast seesuguste laulude ja lugude varal õpetada ja kasvatada, milles aatelisi olusid ja isikuid kujutati, need kui head eeskujud lugejale järeleaimamiseks silmade ette seati. Sellest tulebki mõistukõnede ja lühikeste õpetlikkude jutujätkude rohkus vanemas ilukirjanduses. Inimesesoo õnneideali otsiti maalisest vaikususest, alamate seisuste lihtsast elust, saatuse alla heitmisest ja tingimata rahulolemisest iseenesega ja selleaegsete oludega. Haiglikkude tundmuste avaldusega püüti alama rahva põlve võimalikult meeldivalt kujutada, sellest hoolimata, et niisugune ilustus tõelikkudele oludele mitmeti risti vastu käis. Seesugust ebaloomulikku maitset, seesugust eksiteele sattunud luulekarakterit ei olnud vanad ilukirjanikud mitte ise välja mõtelnud, vaid see oli toleaeegse Lääne-Europa sentimentalse kirjanduse mõju, mis meie ärkavas kunstluules ilmsiks tuli.

Kalewipoja kastmine.

M. J. Eisen.

Saadjärve kaldale on Kalewipojad kolmekesi kokku tulnud. Seal teevad nad eneste vahel maha, et liisk määraku, kes neist kolmest kuningaks saagu. Kõik kolm peavad kiva viskama; kelle kivi kõige kaugemale sattub, see on kuningas. Kiviviskamine algab. Vanema venna kivi langeb Saadjärve sügavusesse, keskmise venna kivi kalda ligidale, pool vette, pool kuivale. Noorema venna kivi üksi sattub üle järve kaugele kaldale. Nüüd on märk ja tunnistus käes, et noorem vend kuningaks peab saama.

Vanem vend varsti ütleva: ¹⁾

„Lähme järvest vetta tooma,
Miska venda viheldakse,
Venna keha karastakse,
Kuningaksi kastetakse.

1) Kalevipoeg, VIII, 409—502.

Kui nüüd liisk noorema poja pääle langenud, peab nende sõnade järele vihtlemine Kalevipojale just nagu kuningaks võidmise andma. Sest esimeses reas kuulutatakse selgesti, et järvest toodud vett vihtlemiseks võetakse. Vihtlemine peab Kalevipoja keha karastama ja Kalevipoja kuningaks kastma. Et Kreutzvald muidugi ses arvamises on, nagu oleks vihtlemine Kalevipojale kuningaks võidmise annud, seda tunnistab ta kirjutatud „Lühike seletus“, 1) kus Kreutzvald selgesti ütleb, et „Kalevipoega Eesti kuningaks viheldakse!“

Kuningaks viheldud! Eks kõla see öieti imelikult! Kuidas sünnib see asjaoludega kokku. Kust on Kreutzvald niisuguse teate võtnud? Nagu Dr. U. Karttunen näidanud, 2) on kogu kuningaks vihtlemise lugu Kreutzvaldi oma luulesünnitus, püüdku Kreutzvald ka ise Kalevipoja esimeses trükis ja tema järele ka P. Org oma Kalevipojas näidata, nagu oleksivad need sõnad rahvasuust saadud. Ei, rahvasuul pole nende sõnadega midagi tegemist, küll aga Kreutzvaldil Kreutzvald andis vihtlemisele rohket arvu ja laskis vihtlemist seega isegi Kalevipoja kuningaks saamisel enesele aset nõuda.

Kalevipojale vihtlemist soovides ei ripu Kreutzvald ometigi hoopis tuules. Esivanemad ei armastanud vähem vihtlemist kui meie praegune põlv. Juba Tõll ehitab enesele sauna. Kui kord vaenlaste vastu tarvis välja minna, läheb Tõll enne sauna vihtlema ja ühtlasi nagu nõuu pidama. Rahvalauludeski räägitakse mõne korra vihtlemisest. Kui vend, näituseks, sõtta sõidab, peab õde oma kohuseks venda selle vastu ette valmistada:

Sõsar velle vihtlemaie,
Väsind keha haudumale.

Iseäranis laulavad setukesed oma „soputamisest“. Tütarlust viheldes laulab ema esmalt lapsele, et tõbed lapsest kaoksivad, siis aga soovib ema, et tütreke ilmailusaks, maamamseliks, priskeks preiliks, suureks emandaks, puperilli prouakeseks saaks. Poega viheldes lendavad aga ema soovid veel palju kaugemale:

Sopu üks sopu, pojakene,
Sopkui üks polg, sulases,
Sopkui üks sumka kandjas,
Sopu üks suuresa herräsä,
Sopu üks kinäs keisris,
Sopu üks raha kaalan kandjas,
Sopu üks korges kuningas,
Sopu punga puoh holtjas! 3)

1) Lk. 27.

2) Kalevipojan kokoonpano.

3) Dr. Hurt, Setukeste laulud II, lk. 99.

Setu ema soovib vihtlemise ajal siis oma pojale kõiksugu hääd. Ema ei lepi vähemaga, kui et pojast kõrge kuningas ehk kena keiser peaks saama. Aga veel keisrigagi ei lepi ema, vaid soovib poega koguni ilma veere pääle istuma. Nagu me kellegile mõneks tähtjaks päevaks õnne soovime, soovib Setu ema sedasama külluse kõige täiemast sarvest oma pojale. Ei see ole mingisugune suuremasse ametisse vihtlemine; Setu laps on Setu laps ja lapsest kasvab Setu mees, aga oma südame soovid valab ema ometi vihtlemise ajal lapse kohta välja.

Veel ei või nimetamata jätta, et vanarahvas pulma ajalgi vihtlemist ette võttis. Pruuti, peigmeest saadetakse pärast laulatust vihtlema; teisel jälle antakse noorele rahvale kas külmalt vihta. Linutamisel seisab viht pruudi tooli all¹⁾. Kas aga see vihtlemine pruuti naiseks peab vihtlema, nagu Kallas arvab, on küsitav. Vist oli see pruuk kastmisest välja kasvanud, sest väga tihti ja kes teab ehk sagedamini juhtub seda, et noort paari ainult kastetakse

Kogu Soome sugu armastas ju muistsel ajal vihtlemist. Vene ajaloo kirjutaja Nestor kõneleb Soomesugu rahvaste saunast ja vihtlemisest kui suurest imeasjast. Nestori jutustamisest paistab välja, nagu oleksivad venelased Soomesugu rahvastelt alles sauna ja vihtlemist tundma õppinud. Sest alles „aastal 1089 ehitati Perejaslavli saun, missugust venelastel enne ei olnud“²⁾. Viimane ütlus näitab nagu tähendavat, et see esimene saun oli venelastel. Kindlat otsust ei taha ega või ma selle ühe lause nõjal muidugi anda ega venelaste sauna lainu Soome sugu rahvastelt tõendama hakata. Igapidi nõuaks selle küsimuse seletamine sügavamalt uurimist.

Vihtlemine ei seisnud siis mitte ainult meie esivanematel, vaid kõigil Soome sugu rahvastel, vähemalt läänesoomlastel suures lugupidamises. Et aga vihtlemine viheldavale mõnda iseäralikku kõrgemat seisust ehk auuametit kätte oleks annud, selle poolest valitseb teadetes kainus. Selle vastu tunnevad põhja rahvad aga kastmist³⁾, mis kastetavale iseäralikku mõju ja omadusi peab andma.

1) R. Kallas, Eesti Üliõpplaste Seltsi Album II, lk. 172.

2) Лѣтопись, lk. 202.

3) Võtsivad ka vanad eestlased läänest tulnud ristiusku vasta, saivad nad ju venelaste ristimise kommetega ometi enne seda tuttavaks. Seda tunnistab juba sõna rist ja ristima, mis venelastelt lainatud. Ei oleks vanad eestlased venelaste sellekohast sõna tunnud, oleksivad nad sakslastelt ristimist tähendava sõna lainanud. Aga et nad venelaste ristimist ju enne tundsid ja venelaste ristimise sõna oma keelele vastu võtsivad, ei tarvitanud nad enam lainata. Venelaste крестить-sõnast tegivad nad, k sõna algusest ära jättes, restit ja restima sõnast hiljemini ristima. Niisama крестъ

Minu meelest näitab, et Kreutzvaldil Kalevipoja kuningaks saamist kirjutades Kalevala pildid silma ees seisivad, nimelt Marjata lapse lugu. See lugu kuulutab, kudas Marjata esmalt poega vihtles ja siis pojale ristijat või kastjat otsima hakkas ¹⁾.

Otsiti hoolsat ristijat,
Ristijada, kastajada;
Tuli taati ristimaie,
Virokannas kastamaie.

Virokannas ei taha ometi enne kasta, kui lapse kohta otsus antud. Väinämöinen kutsutakse otsust andma. Valjult kõlab aga Väinämöise otsus ²⁾):

Kui on lapsi soosta saadud,
Maalta marjasta siginud,
Pojuke maha pandagu,
Marjamättale viidagu,
Või ka sohu saadetagu,
Puuga pähä tal löödagu.

Väinämöise valju otsust ei panda ometi tähelegi. Virokannas kastab lapse ja määrab lapsele hoopis suure, töörikka tuleviku ³⁾):

Taati ristis ripsa, rapsa,
Kastis lapse kipsa, kapsa
Kogu Karjala kuningaks,
Kõige valla valitsejaks.

Nagu need read näitavad, ristitakse või kastetakse Marjata poeg Karjala kuningaks ja kogu valla valitsejaks just niisama nagu vennad Kalevipoja pärast kiviviskamist Eesti kuningaks kastavad. Marjata pojalt toimetab kastmist Virokannas, Kalevipojal aga vennad. Kastmine võiab neid nii ütelda kuningateks.

Lõunapoolsete rahvaste kuningaid võleti ju kõige vanemal ajal iseäraliku võidega kuningaks. Juuda rahvagi esimestest kuningatest kuuleme niisugust võidmist. Meie Soome sugu rahvad aga sellesarnast võietega võidmist ei tunne. Laseb Kalevala ka Marjata poja Karjala kuningaks määrata, siis sünnib see kuningaks määramine ainult kastmise teel. Niisama

sõnast rist. Soomlased selle vastu pidasivad oma kastmise sõnast rohkem kinni, kui nad ka „risti“ sõna lainsasivad. Enne ristiusu tulekut tuli neil ju mitmesugusid kastmisi ette. Ristiusu ristimist nähes hakkasivad nad ristimisegi kohta kastmise sõna tarvitama. Nende kastaman tähendab siis kastma ja ristima. Vanad eestlased aga arvasivad paganuse kastmise ja ristiusu ristimise vahel nii suure vahe olevat, et nad kastmise sõna soomlaste viisi ristimise kohta ei julenud tarvitusele võtta. Soomlased lainsasivad küll ka ristimise sõna, aga tarvitavad teda enam arukorral. Kodaniku õiguse on neil kastmine enesele pärinud.

1) Kalevala L, 423—426.

2) Sealsamas 441—446.

3) Sealsamas 467—470.

Kalevipojal. Mingisugusid võideid ei tarvita vennad. Võetakse vett järvest, kallatakse kaela ja — kuningas on valmis. Võõramaa kalliste salvide asemele astub meil vesi. Sellega kas-
tetakse võietavat, ja toimetus on möödas. Kes teab, ehk loeti vett pähä valades veel mõnesuguseid sõnu, kuid selle kohta puuduvad meil teated.

Veel on ülepea puhastav omadus. Vesi peab kõige roja ja mustuse inimesest ära pesema, peab inimese puhastama. See oli esiotsa pesemise tähendus. Aja jooksul sai pesemine, kastmine, aga iseäraliku ettekujutuse, ettetähenduse. Pesemine või kastmine pidi kõige vana kaotama ja inimest nagu uueks tegema. Usukommetes ja usuelus päris pesemine, kastmine enesele koguni suure õiguse.

Israeli rahval leiame ju vanal ajal mõnesuguseid pesemisi ja kastmisi. Mooses määras, näituseks, et pidalitõbist puhtak-
saamise korral preester seitse korda pidi kastma. Teises kohas nõudis ta jälle, et kõik rojane, mis tulest ei või läbi käia, peab veest läbi minema ¹⁾). Niisama kuuleme Siiria päälükust Naamannist, et ta seitse korda ennast pidi Jordani vette kastma, kui tahtis tõbest terveks saada. Mõne korra toimetasivad niisugusid pesemisi ja kastmisi teised, mõne korra aga need ise, kellel niisugust kastmist ehk pesemist tarvis läks.

Enne veel kui Önnistegija ristimise seadis, hakkas ristija Johannes ju ristima ja sai enesele sest ristimisest koguni nii ütelda liianime. Johannes toetas ennast endiste Juuda rahva pesemiste kommete pääle ja hakkas ristitavaid vette, vee alla kastma, mis vana inimese otsasaamist ja surma, aga ühtlasi ka uue inimese ilmumist pidi tähendama. Johannese ristimise sarnaseks tuleb jüngritegi ristimist arvata.

Nii kaua kui Jerusalemma tempel veel seisis, pidivad nii nimetatud proseliidid ümberlõikamise ja ohverdamise järele iseäraliku pesemise ette võtma. Kui aga tempel ära hävitati, ei toimetanud proseliidid eneste vastavõtmise korral niisugust pesemist enam ise, vaid neid kasteti teiste poolt.

Astume edasi Muhamedi usuliste juure, paistab meile kohe jälle suur pesemine ja puhastamine silma. Ei mingisugust usuelu ilma puhastuseta, ilma pesemata, ilma kastmata. See viiks meid liig kaugemale, kui kõikide hommikumaa rahvaste pesemise ja kastmise kombeid pikemalt hakkaksime tähele panema. Lühidalt, need olivad ju kõige vanemal ajal olemas ja neid kestab osalt meie päivini edasi.

1) 4 Moos. 31, 19—23.

2) 2 Kuning. 5, 10—14.

Isegi endistelt Amerika rahvastelt leiame kastmise kombeid. Seal antakse ometi kastmisele teine tähendus. Kastmine peab inimest pahast, patust puhastama. Vanast Peru rahvast teatakse, et kui keegi tahtis oma süüst, ülekohtust lahti saada, ta esmalt iseäralikka usukombeid täitis. Nende täitmise järele läks ta jõe ääre, kastis ennast mitu korda jõkke ja ütles ise: „Jõgi, võta vastu mu patud, mis ma täna päikesele tunnistanud, vii neid meresse ja ära lase neid enam päevavalgele astuda“¹⁾.

Veega ühendati mõne korra tuld, kel ju niisama puhastav tähendus on. Vette ehk tulesse mineja pidi sealt nagu uuesti sündinud välja tulema. Ahillesest, näituseks, kuuleme, et ema teda tahtis suremataks teha. Sellepärast pani ema teda öösel tulesse, et tuli surelikud ained Ahillesest ära kaotaks. Päeval jälle võidis ema poega ambrosiaga. Tuli ja ambrosia tegivadki Ahillese keha nõnda kõvaks, et keegi teda ei võinud haavata. Ainult jalakannad, kust ema teda kinni hoidnud, jäävad haavatavaks. Umbes niisamasugust lugu kuuleme Siegfridistki. Temagi võtab kastmise ette. Ometi ei kasta ta ennast vette, vaid lohemao veresse. Lohemao veres karastab ta ennast, ja see veri teeb ta keha sarviseks. Ainult ühte kohta on puuleht sattunud, sinna ei pääse lohemao veri. See koht jääb haavatavaks, ja sest kohast tungib mõõk läbi Siegfridi südamesse. Kalevipoeg ei otsi enesele kastmisest enam jõudu ega rammu, Kalevipojal on kastmine ainult kuningaks saamise märk.

Mitte ainult hommikumaal ei seisnud kastmine auu sees, ka õhtumaal anti talle suur tähendus. Vanad skandinavslased pidasivad kastmisest iseäranis suurt lugu ja lootsivad temast palju tulu. Nende Havamalis ütleb Oodin Valhalla saalis²⁾:

„Kui ülmuse pojal
Ma vetta pääle valan, ---
Kange mees ei kõigu,
Ehk ka sõtta sattuks,
Mõõga all ei lange“.

Oodini kastmine karastab siis kastetavaid langemise vastu ja annab neile jõudu seisma jääda. Oodini kastmine kingib kastetud kangelastele seega nagu võidukepi kätte. Oodini kastmisest voolab seega otsegu imevägi välja.

Imeväge uskusivad vanad eestlased ja liivlasedki kastmisel olevat. Sakslased tulivad ja ristisivad neid. Kartuse pärast vägevate ristikandjate eest võtsivad paljud ristiusu ristimise vastu. Kuid see kartus ei kestnud kaua. Vaevalt olivad ristijad ristitud liivlaste ja eestlaste seast lahkunud, kui viimastele ju soov

1) Westermarck, Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe, lk. 45.
2) Hávamál, s. 157.

tõusis ristimisest lahti saada. Paganate meelest näitas, nagu oleks ristimine neid rojaseks teinud. Sest roojusest püüdsivad nad nüüd igapidi, maksku, mis maksab, lahti saada. Lahtisaamiseks võtsivad nad tuttava puhastamise, selgemini kastmise, ette. Nad sammusivad Väinajökke, kus kastmine endise ristimise ja selle mõju neist ära pidi loputama ¹⁾).

Eestlaste kohta tähendab aga Läti Hindrek iseäranis ²⁾): „Nad võtsivad endised naised tagasi, keda nad ristiuku heites eneste juurest ära saatnud, ja kaevasivad kirikuaida maetud surnukehad haudadest välja ja põletasivad endise paganuse kombe järele ära. Iseendid, oma majasid ja kindlusi pesivad nad veega ja küürisivad luudadega ja katsusivad ristimise sakramenti seda viisi omalt maalt täiesti ära kaotada“.

Kudas seda pesemist või kastmist ette võeti, kas seks nimelt iseäralik kastja — tark — kutsuti või toimetas seda tööd igaüks ise, selle kohta ei arva Läti Hindrek tarvilikuks pikemat seletust anda. Oletada tohiksime ometi, et seda pesemist või kastmist iseäralik isik ette võttis. Oli ju papp ristimist iseäralikkude kommetega toimetanud. Vaevalt võime uskuda, et pagan, kes ristimise mõjust püüdis lahti saada, selle tööga ise arvas korda võivat saada. Palju enam peame oletama, et ainult tähtjas paganuse isik ristiusu mõju oma kastmisega ja lausumisega ära võis kaotada. Alles siis võis vasta tahtmist ristiinimeseks saanud isik loota, et ta tõesti ristiusu mõju alt vabaks sai, kui keegi paganuse papp seda lahtipääsmist kastmise teel toimetas.

Mõned näpunäited lasevad meid niisugust kastmist aimata, selged teated puuduvad meil paraku selle kohta. Ometi on praegusel ajal mõnes kohas veel mõned kastmise kombes olemas, ja me tohime uskuda, et vanal ajal veel palju suuremal määral niisugust kastmist ette võeti. Kui kündja kevadel esimest korda kündmiselt tagasi tuleb, kastetakse teda. See kastmine peab tähendama, et kündjat nüüd nagu kündjaks määratud. Teisal jälle arvatakse kastmisest, et see kündjale iseäralikku virkust annab. — Mõnes kohas tehakse niisama kangruga kanga kudumise esimesel päeval. Kangrulegi arvatakse kastmine rohkem virkust andvat. — Mõnes kohas mere ääres kastetakse kalamehi, kui nad kevadel esimest korda merele lähevad. Niisugune kastmine tuua meremeestele paremat kala õnne. — Isegi pruutpaar saab mõnes maanurgas kasta, nagu enne tähendatud. Ühed arvavad, et kastmine pruutpaarile niisama õnne

1) Läti Hindrek, I, § 9. II, § 8. IX § 8.

2) XXVI, § 8.

tuua, nagu venelastel pruutpaarile vilja pääleviskamine, teised jälle, et kastmine nende laulatusele alles nagu pitsari pääle panna.

Laialt tuttav on karjase kastmine. Kui karjane esimest korda karjaga karjamaalt koju tuleb, kastab teda enamisti perenaine, harvemini peremees. Kastmine peab karjase nagu karjaseks võidma, ühtlasi aga karjasele ka karjahoidmises õnne tooma.

Mitte ainult karjast ei kasteta esimesel karjas-käimise korral kevadel, vaid mõnes kohas koguni karjagi. Perenaine läheb karja kojutulekul karjale vasta, kastab esmalt karjast ja selle pääle karja. Suuremalt jaolt ei tunta niisuguse karja kastmise tähendust. Mõne näpunäite najal võime aga oletada, et kastmine karjale iseäralikku rammu ja jõudu peab andma. Selgemalt annab selle kohta Kalevala juhatust. Kalevalas loeme ¹⁾:

Tõuse, neitsike, nõosta,
Õrnahõlma hallikalta,
Neitsi lämme lätteelta,
Puhtamoene mudasta,
Võta vetta hallikasta,
Kellega kastad karjakest,
Et mu kari kauniks kasvaks,
Kosuks perenaise küli.

Kalevala karjakastja soov käib karjakaitsja Tellervo või mõne muu kõrgema olemise kohta. Kalevalas palub perenaine kedagi kõrgemat olemist karja kastma, meil aga hakkab perenaine ise karjakaitsja ametisse ja kastab karja. Siiski võime oletada, et kui ka perenaine ise karjakaitsva kõrgema olemise asemel karja hakkab kastma, ta kastmisel ometi seesama siht on, nimelt karjakasvamisele jõudu ja edenemist anda.

Kastetavatele pidi tavalisest midagi kingitama. Karjasele, näituseks, andis perenaine muna. Sarnast kinkimise viisi leiame germanlasteltki. Kui kedagi iseäralikku ametisse võeti, kui kedagi kelleks kasteti ja talle uue ametikandja nimi anti, ei jäänud nimesaaja niisugusel korral ilma kingituseta. Kui Sigmund Helgile nime andis, kinkis ta talle ühtlasi mõõga. Saaja nimetas kedagi, kes veel nimeta oli, Helgiks. Helgi nime saaja aga nõudis saadud nimega kohe ühtlasi kingitust ²⁾. Mis niisugune kingitus tähendab, selle kohta leiame vähem seletusi. Igapidi võis niisugustel kingitustel esiotsa vist ohvri tähendus olla. Aegamööda unus aga ohvri tähendus ja ainult kingitus jäi järele.

Nimetamata ei või jätta, et mitte ainult inimesi ei kastetud, vaid vana rahva arvamise järele isegi hingeta olemisi.

1) Kalevala, XXXII, 239—246.

2) Simrock, Mythologie, 146.

Tuttav on „ristitud metsa“ nimeline rahvalaul. See laul kõneleb esmalt, et mets iseäralikul põhjusel kuivama hakanud. Ei nüüd muud kui¹⁾

Otsitie ristijaida,
Ristijaida, kastejaida,
Salu pika piirajaida,
Meie metsa lõikajaida.
Toodi papid Paideesta,
Kõsterid üle kiriku,
Meisterid üle mägede.

Kastjate töö ei jää ilma tagajärjeta. Kohe hakkas mets paremini kasvama, käod läksivad metsa jälle kukkuma.

Jõhvi teisendis näidetakse, kudas kastmine metsa kohta nimelt oma mõju avaldas. Seal loeme, et selle järele, kui metsa kastjaid oli kutsutud ja kastjad oma töö ära toimetanud:

Siis sai metsa ristitusta,
Ristitusta, kastetusta,
Siis hakkas salu sigima,
Salu põõsas kasvamaie,
Sirgud sisse laulamaie,
Käod pääle kukkumaie,
Kaikuma merekajakad.

Nagu professor K. Krohn näitab, on laulul ristiusu maik juures. Laulus ette tulevad papid ja kõstrid juhatavad meid ristiusu aegadesse. Siiski võime vaevalt uskuda, et metsa tõesti ristiti. Ei ristitud, vaid kasteti, olgu ka, et rahvalaul ristiusust päritud ristimise sõna tarvitab. Lugu on siin niisama nagu Marjata pojaga. Sealgi öeldakse: otsiti ristijada, kastajada; tuli taat ristima, Virokannas kastma. Kastmist tuletab esmalt kastja ja pärast kastetus meele. Viimane sõna käib ju ristimisega tähendatud laulus parallell.

Kõikide nende vanade kommete pääle vaadates võime aru saada, miks Kreutzvald ilma et sellekohased ained rahvasuust tal käepärast oleksivad seisnud, Kalevipoja kastmise teel laseb kuningaks saada. Kastmise juure võib veel vihtlemine lisaks tulla. Kastmise aade on põhjamaa rahvaste hulgas laiali lagunenud ja nagu ennemalt kuulsime, ei sattu kaugematelgi rahvastel see aade tõukamise kivi vastu.

Asja selgitamiseks pangem veel tähele, kudas laplaste seas vanemal ajal kastmist toimetati, sel ajal ometi, mil ristiusk ju Lapimaal valitses.

Taheti laplasele nime anda, siis võeti nimeandmisega kastmine ette. Tähendatud saagu, et laplane ristitud oli ja ristmises ju nime saanud, aga laplased pidasivad tarvilikuks

1) Eesti Üliõplaste Seltsi Album, prof. K. Krohni Ristitud mets, lk. 164—172.

lapsele pääle ristinime veel laplase nime anda ja enne ristitud last pärast veel laplaseks kasta. Kastmise võttis tavalisest „kasteejt“ ette, kas lapse ema ehk mõni muu naisterahvas, kes ristiusu ristmises veel vaderiks ei ole olnud. Dr. Forsman-Koskimies annab laplaste kastmise kohta järgmise seletuse¹⁾: Kasteeide juhatusel pandi künasse sooja vett ja sinna kase varpa, teine sirgelt, teine kõveraks käänatud. Lapsele üteldi: „Saa nii kasulikuks, terveks ja vägevaks kui see kask, kellest see oks on võetud!“ Selle järele heitis kastja vask-sõrmuse ehk mõne muu vask-, ehk tinatüki vette, rikkamad hõbevöö ehk rinnasõle. Niisugust sõrmust, vööd ehk sõlge kutsuti „nabmaskielloks“. Seda viisi tehes ütles kastja: „Siin heidan ma nabmaskiello vette sinu kastmiseks; saa nii heledaks ja kauniks kui see vask ehk kui see hõbe!“ Selle pääle jätkati kastmist järgmiste sõnadega: „Mina kastan sind uue nimega N. N. Meeldi ja ela paremini ses vees, mis me sulle anname, kui ses, kellega papp sind ristas. Last kastes, äratan ma sind uuesti hinge, jabmek N. N.²⁾. Tõuse jälle üles, ole terve ja võta endised liikmed! Sina laps, maitse sama õnne ja rõõmu kui jabmek eluajal maitset!“ Seda viisi üteldes valas kasteeit kolm korda lapse pähä vett ja pesi viimaks lapse kogu keha puhtaks. Viimaks ütles ta: „Nüüd oled sa uue nimega kastetud surnu nime pääle; saab näha, kudas su käsi käima hakkab!“ Siis võeti nabmaskiello veest välja ja seoti lapse käevarre külge, kui poisslaps oli, aga rinda, kui tütarlaps. Seda nabmaskiellot kandis siis laps kõige lapsepõlve, see oli vägev nõiariist. Täiskasvanudki inimesed sidusivad selle kannuse kõrva. Kui kastmise vesi oli vaskkatlas sojaks tehtud, ei tarvitatud nabmaskiellot, aga vaskkatel oli sest saadik lapse päralt“.

Laplaseks kastmine pidi ristimise niisama ära pesema, nagu vanad eestlased ja liivlased ristimist kastmisega ja pesemisega ära püüdsivad hävitada. Ristimine oli laplase otsekui uude maailma viinud ja uue maailma kodanikuks teinud. Ses uues ristiusu maailmas ei meeldinud elu aga laplastele. Nad igatsesivad paganuse maailma ja laplase põlve tagasi. Sellesse laplase põlve saatis neid siis laplaseks kastmine tagasi. See sünnitas neid nagu uuesti laplaseks. Õige laplase elamisele pidivad esivanemate hinged kui ka surmarilgi valitseja Saraka, keda kastmise ajal appi hüüti, omalt poolt mõjuvat abi andma.

Kudas arvata, on laplaste kastmine ehk mõndagi ristiusult lainanud, aga vaevalt võime oletada, et kastmise aade iseene-
sest sealt samast võrsub. Me leiame paganusest ju mõnda

1) A. V. Forsman, Pakanuudenaikainen nimistö, lk. 33—34.

2) Tähen dab surnut.

märki, mis selle vasta kõnelevad. Pääle selle peame veel selle pääle mõtlema: kui laplased ristimisest ja selle mõjust lahti püüdsivad saada, siis ristiinimesest paganuse laplasteks saada, miks nad siis seks just kastmist tarvitasivad, kui see kastmine tõesti ristiusu ristimiselt oleks lainatud? Palju enam peame oletama, et kastmise jäljed vähemalt põhjamaades paganusesse tagasi ulatavad.

Kui palju vanad eestlased laplaste sarnast laplasteks saamise kastmist tundsid, selle kohta puuduvad meil teated täiesti, kuid ennemalt nimetatud praeguste eestlaste hulgas ette tulevad pruugid, kui ka Kalevipoja kastmine ja metsa ristimine annavad meile põhjust oletada, et vist esivanemate seas sarnast kastmist ette võeti ja et sarnane kastmine kastetavat kas mingisugusesse eluseisusesse pidi tõstma ehk kastetavale nagu väge eluvõitlemistega vasta andma.

Kalevipoja juure tagasi minnes peame meelega tuletama, et liisk alles vendade hulgast kuninga määras. Kui noorem vend liisu läbi kuningaks oli määratud, siis alles võeti kuningaks kastmine ette. Imelikuks peame seda liisku arvama. Kivi kaugeleheitmine peab mehe kuningaks määrama. Siin tuleb meile elavalt Kavala Hansu ja vanapagana lugu meele. Need ei taha küll kiviheitmist liisuks määrata, aga ometi peab kiviheitmine ja hiljemini mõned muud jõuukatsumised tunnistama, kes neist vägevam jõumees. Kehalik jõud ja rammu, õigem, kõige suurem kehalik jõud ja rammu peab ta omaniku kuningaks tegema. Nagu ennemuistsetes juttudes alati nii sünnib Kalevipojaski: vägev jõumees saab kuningaks. Kehalik jõud ja rammu seatakse ikka esimesesse ritta ja talle antakse kõige suurem õigus; vaimu jõud ja mõistuse tugevus jäetakse hoopis varju ega panda neid palju tähele. Ülepea paistab meile alati see nähtus silma, et vähema hariduse seas vaimu jõud võõra lapse põlve peab maitsma, kehalik jõud ja rammu aga päris peremehena majas talitab ja valitsuse keppi käes kannab.

Näidaku ka Kalevipoja kiviheitmine liisuna nii imelikult, võõraks meie iseloomule ei tohi me niisugust liisku ometi tunnistada. Meie ajalugugi tunneb samast imelikku liisuheitmist. Korra võtsivad Tureida liivlased nõuiks piiskoppi Teodorikut jumalatele ohverdada. Rahvas tuli kokku ohverdama. Enne arvati tarvilikuks teada saada, kas jumalad niisuguse ohvriga ka tõesti rahul on. Otsust selle rahulolemise kohta pidi liisk andma. Ja kuda viisi? Piik pandi maha, Teodorik pidi valge hobuse selga istuma ja hoost üle piigi sammuda laskma. Otsust andis ohverdamise kohta, missuguse jalaga hobune üle piigt

1) Läti Hindreku ajaraamat, I, § 10.

astus. Kuid vaata, hobune astus elujalaga üle piigi. Tark arvama, et ristiusu Jumal hobuse seljas istub ja hoost laseb elujalga piigi üle tõsta. Tark nõudma, et hobuse selg puhtaks pühitakse, et Jumal hobuse seljast maha langeks. Nii tehti. Uuesti sunniti hoost üle piigi astuma. Aga uuesti astus hobune elujalaga üle piigi. Kahekordne elujalaga üle piigi astumine tegi otsust, et jumalad Teodoriku surma ei soovi. Seda viisi sai hobuse jalatõstmine liisuks, mis Teodoriku elu ja surma kohta otsust mõistis.

Olgu küll, et niisugune liisuheitmine liivlaste hulgas sündis, võib seda liisuheitmist niisama hästi kui eestlaste omaks lugeda, sest et eestlased ja liivlased peaaegu ühte tõugu rahvas olivad, umbes nagu eestlased ja setukesed.

Ida poolt piirimailt leiame ajaloolise tunnistuse hiljemast ajast liisumääramise kohta. Selle teate annab meile Vene ajaraamat, kus Novgorodi pääpiiskopi Makari kiri 1534 Vadja ja Ingeri asujatele ära on trükitud. Pääle muu öeldakse ses kirjas ¹⁾: „Nad kannavad ohvrid tshudilaste arpujate hirmsatesse teenistuse kohtadesse ja panevad surnukehad küngastesse ja kalmudesse nende samade arpujate abiga. Nad kutsuvad neid lapsesünnitajate juure ja arpujad annavad omal viisil lastele nimed“. Veel teise korra kaebab Makari sellesama asja kohta. Selle kaebtuse paneb ta Moskva suurvürstile ette. Makari kirjast kuuleme, et kogu Ingeri, Karjala ja Lapimaa sel ajal peaaegu täiesti veel paganuse pimeduses elasivad. Rahvas teenis selle kaebtuse järele metsa, kiva, jõgesid, nõvasid, hallikaid, mägesid, künkaid, päikest, kuud, tähti ja järvi. Salaja kastsivad nad ise lapsi, aga heitsivad pühade kujud tulesse. Nõidumise abil pidasivad nad kurja vaimuga läbikäimist. „Nende juures toimetab liht inimene papi toimetusi. Nad kutsuvad teda arpujaks. Tema talitab kõik oma pettuse järele ja annab lastele nimed“.

Nii pääpiiskopp Makari. Et vadjalased ja Ingeri rahvas eestlaste naabruses elavad, võib arvata, et eestlasedki neid kombeid tundsid. Nagu Makari teadetest näha, seisivad arpujad Ingeris suures auus, ja nende hääl tegi palju otsusi. Kui ka Makari tähendab, et arpujad pettuse järele talitavad, tuleb seda nii mõista, et nad vanade rahva kommete järele oma asja ajasivad. Niisama nagu kreeklaste oraakulid asjade ja olude kohta seletust katusivad anda, katusivad seda Makari teadete järele arpujadki. Esivanemate arpuja oli nende oraakul.

Et arpujate tempude tegemist ainult vadjalaste ja soomlaste rehnungi pääle ei tule arvata, vaid et arpa heitmine meilgi liisuna sagedasti otsust teinud, selle kohta annab Eesti rahva-

1) Suomi 1849, lk. 173.

luule aru. Meil ei nimetata niisugust arpujat ometi enam arpujaks, aga küll kannab ta töö ja toimetus arpa heitmise nime. Vahel kõneldakse ka „arpu katsuma“. Tavaliselt nimetatakse niisugust tembutegijat kaalujaks, soolapuhujaks jne.

Arpu katsudes paneb kaaluja lõnga otsa preesi, laseb sõrme otsas rippuda ja sõnub ise ¹⁾:

Arva, arva, arbukene,
Käi, käi, preesikene,
Käi kümne tuule poole,
Käi jõgede poole, järve poole.

Nii lugedes mõeldakse mitmesuguste nimede pääle. Kelle pääle mõtlemise ajal prees keerutama hakkab, seep see on, keda teada taheti. Selle pääle on arpu langenud, liisk seda ära määranud. Uuema aja pruuk nähakse arpu katsumine võtmega ja lauluraamatuga olevat. Võti pannakse lauluraamatu kohale rippuma. Võti peab siis küsimise kohta seletust andma.

Olgu nüüd, et katseid preesiga ehk lauluraamatuga ette võetagu, tunnistagu katsete tegemised nende katsete lühemat ehk pikemat iga, ikka püüavad need katsed oraakuliks olla, mis elusse puutuvaid küsimusi ära tahavad seletada. Ei tea inimene omast pääst asja seletuseks õiget otsust anda, peab arpu seda andma, liisk ära määrama. Ja liisu antud otsust arvatakse alati õigeks. Ei tulnud Kalevipoegadel meelegi noorema venna kuningakssaamise vastu vaidlema hakata, kui noorema venna heidetud kivi vanemate vendade heidetud kividest kaugemale oli sattunud. Ei tule muidugi meele arpu katsujatel kakklema hakata, kas arpu oma ülesande õieti ära määranud. Ikka ustakse, et õige, mis niisugune liisk kuulutanud.

Kalevipoja liisuheitmise ja muu liisuheitmise vahel rahvakommetes ilmub see vahe, et rahvas tavaliselt iseäraliku kõrvalise isiku liisuheitjaks määrab, kuna Kalevipoeg ise otsekohe tegevuse väljale liisuheitmises astub. Siiski ei või salata, et rahva seaski juhtumisi ette tuleb, mil osavõtja ise liisku heidab, ilma et kedagi kõrvalist isikut seks appi paluks. Seega ei või me Kalevipoja liisuheitmises midagi ebarahvalikku leida, seda vähem, et Kreutzvald kiviheitmise kirjeldust rahvasuust saadud ennemuistse jutu põhjal on toetanud.

Liisk määras siis Kalevipoja kuningaks ja kastmine võidis ta kuningaks. Kastmise ees ehk järel võis pärast veel vihtlemine käia, kuid vihtlemist peame palju enam kõrvaliseks asjaks nimetama. Pääsajaks jääb ikka kastmine, mis Kalevipojale kuningakrooni pähä pani.

1) Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Esten, lk. 392.

Eesti muinasjutud.

J. Jõgever.

V. M a a s e e s.

Selles päätükis tahaksime meie ainult need jutud kokku võtta, mille tegevuse koht m a a s e e s, sõna õiges mõttes on, kuna jutud, mille tegevuse koht m a a a l l, vanapagana talus on, iseseisva liigi sünnitavad. Praeguse päälkirja alla ühendame kaks rida juttusid.

A. M a a - a l u s e d s e p a d.

Veike arv juttusid vaimudest, kes sügavamas maa sees, mitte aga maa all, elavad, veikesed mehikesed, kes kulla- ja hõbeda virnade keskel oma vasaratega kulda ja hõbedat taovad. Seal on „suur maja, milles 7 määratud tuba. Need on kõik kuld- ja hõbekangisid täis“. Veikesed mehed lubavad Pilli - Tiidule, kes sinna sattunud, esimestest kuuest toast nii palju kulda ja hõbedat võtta, kui süda kutsub. „Kõik toad on su ees lahti; võta, kust tahad. Aga ära ometi seitsmendast toast võta“. Tiit ei hoolinud keelust. „Kahmas seitsmendast toast kolm kuldpakku selga, aga ennä, olivad nii rasked, et mees nendega sammugi edasi ei saanud. Ei aidanud, pidi ühe kuldpaku seljast maha viskama. Suure vaevaga jõudis kahe kuldpakuga viimaks õue“. Siin tulivad väiksed mehed temale lahkeste koduteed juhatama. Oled enesele palga ise valinud, ole rahul sellega!“ „Kui nad natukese maad edasi jõudsid, lõi väike mehike vasaraga vastu maad. Vali kärgatus oli kuulda, Tiit langes nagu minestusesse. Kui ta jälle ärkas, leidis ta ennast kodu tänavas olevat. Tiit ruttas nüüd koju. Siin hakkas ta oma kuldpakkusid paremini järele vaatama. Võttis vasara, lõi kuldpaku otsast tüki ära. Kuldpakust kargas pillimehele nagu suitsu vastu silmi. Suits pani Tiidu haevastama ja kõhima. Ühtlasi hakkasivad Tiidul kõik kohad sügelema. Paremine vaadates nägi Tiit enesel kõik keha maaalusid täis olevat. Neist ei saanud ta enam iialgi lahti. Kulda aga ei leidnud ta enam kusagilt“. (Eisen, Rahvar. II. lk. 99). — Seesama jutt oma põhijoonte poolest on Kreutzvaldi „Maaalusid“ (Kreutzvald, Ennem. j. lk. 140), ainult selle vahega, et mees üles ärgates tõeste oma kõrval kulda leiab. Viimane jutt pakub suure hulga üksikuid kirjeldusi väikeste maaaluste mehikeste elust ja olemisest, mis eelolevas jutus puuduvad. Kuna aga Kreutzvald üle pea oma väljaantud muinasjutud rahvajuttude kohaselt on ümber jutustanud, täiendanud ja ilustanud, jääb küsitavaks,

missugused kirjeldused ta tõeste rahva suust on kuulnud, missugused ise juure luuletanud, ehk otseteel sellekohastest Saksa keeli juttudest Eesti juttude sisse pununud. — Eelolevate juttude teisendiks võiks ehk ka juttu „Seene kuld“ lugeda (Eisen, Rahvar. V. lk. 51), kus vanaeit metsas seeni otsides, ühe suure seene varre päält ära murdnud. „Seene varre august tulnud kohe hulk pisikesi mehi välja ja ütelnud: „Eit, kui sa rikkaks tahad saada, siis mine siit august alla“. Eit teeb, nagu kästud ja lejab all enese ees huniku kulda ja hõbedat. Temale lubatakse nii palju kaasa võtta, kui ta suudab, ja uueste kulla järel tulla, kui endine otsas, kuid ta ei pidanud leidmisest kellelegi nimetama. Eit ei täida käsku, vaid tuleb tütrega ühes kullale järele. Karistuseks jäetakse tütar maaaluste hulka, eit visatakse ise august välja, kuid ühes võetud kuld, nagu seegi, mis ta varem oli koju toonud, muutub mullaks ja kivitükkideks. — Teistsugusema sisuga on jutt „Vaese mehe õnn“ (Eisen, Rahvar. V. lk. 45), milles vaene vanamehike, puid raiudes, põõsa aluse kivi vastu kirvega lööb. „Kohe hüüdnud hääl kivist: „Kulla mees, kulla mees, ä löö enam!“ Mees lubab palvet täita, kui teda õpetatakse, kellega ta ennast võiks toita ja kõik asjad saada. Hääl kivi seest käseb teda kodu ukse ette ristiteele minna ja tasakesti ütelda, mida ta soovib. Vanamees teinud õpetust mööda ja leidnud kõik tõe olema — Jutus „Pesamägi“ (Eisen, Kodused j. lk. 17) „tulnud mäest ilus neiu välja, pärg pääs, õllekann käes. Annud kannuga õitselistele juua. Mõnus maitsenud see õlut. Mehed joonud kannu tühjaks. Murueide tütar läinud selle pääle jälle mäeauku tagasi: kohe alanud mäes kange kõlksimine, nagu teeksivad seal sepad tööd“. Muidugi on see neiu väikeste maaaluste seppade hulgast ja murueide tütre nime ainult eksikombel saanud, kuna ju murueide tütreid mitte maa all ei ela, vaid metsas ja neil „maaaluse kõlksimisega“ midagi tegemist ei ole.

B. R a h a a u g u j u t u d.

Teine liik juttusid, mille tegevuse koht maa sees on, on üleüldiselt tuttavad nõndanimetatud rahaaugu jutud, mis mitmeti ülemineku eelpool kõne all olnud puhas looduse juttude juurest järgnevate juttude juure sünnitavad, milles inimene pää osa, loodus alaosa mängib. Rahaaugu juttusid võiks väga mitmest seisukohast liikidesse jaotada. Meie tarvitame siin alamal seisvat jaotust, ilma et me sellega ütelda tahaksime, et see jaotus just kõige parem on.

1. R a h a m a t m i s e l o o d. a) r a h a m a t m i n e on ajalooline toimetus. Raha peidetakse vaenlase eest kas maa sisse ehk vee (jõe, järve, mere) põhja. Sarnasid

rahamatmisi on meie maal endistel sõjaaegadel tihti ette tulnud. Kui rahamatjad ise sõjas surma saivad, jäigi raha maa sisse, kust teda nüüdsel ajal juhtumisi leitakse. Ainult kohtade nimed, kuhu juttude järke raha maetud, niisama ka raha summa suurus ei ole enamisti ajaloo põhjal. Niisugune jutt on näit. „Kus Narva endine varandus seisab“ (Kreutzvald, Ennem. j. lk. 261. Vrdl. Eesti Kirjam. S. aastar. 1889 lk 51).

b) R a h a m a t m i n e o n m u i n a s j u t u l i n e t o i m e t u s. Matja peidab raha harilikult enne surma kas maa sisse, ehk kolde tuha sisse ja nimetab need või teised tingimised, mille täitmisel raha kätte saadakse. Kes neid tingimisi ei oska täita, ei leia raha, olgu see ka kolde tuha sees. (Sellesugused raha matmise lood on: Eisen, Rahaaugu jutud lk. 5, Eisen, Rahvar. IV. lk. 106, Eesti Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 54, 55; — Eisen, Rahaaugu j. lk. 6, Eisen, Rahvar. IV. lk. 104, Eesti Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 54). Kui niisugust raha maha maetakse, mis ülekohtusel teel saadud, siis ei leita seda enam üles. (Eisen, Rahvar. V. lk. 68, 103; Eisen, Kodused j. II. lk. 50).

2. R a h a l e i d m i n e : a) Tarvis teataval kohal mõõta, siis leitakse raha (Eisen, Rahaaugu j. lk. 24, 45). — b) Raha leitakse, aga nõutakse leidjalt tagasi: Mees leiab kütiste vahel koorma hõberaha, toob raha koju. Saab parajalt sauna ukse ette, kui keegi teda seljast kinni sasib ja hüüab: „Kus sa, poiss, lähed mu rahaga!“ Mees kokkub, vaatab tagasi: Määratu hirmsa näoga mees seisab tema selja taga, sarved, nagu sikul, pääs, saba taga. Hirmus mees võtnud särgi siilust kinni, ei lase enam edasi ega tagasi. Mees hakanud Issa-meiet lugema; selle pääle läinud hirmutus ära. Mees tulnud sauna, aga olnud pime. Ei ole muud aidanud, kui viinud raha sinna tagasi, kust ta selle leidnud. Siis hakanud küll jälle nägema, aga surnud paari nädala pärast ära (Eisen, Rahaaugu j. lk. 28). Niisama maksab rahaleidmine inimese elu jutus: „Maaalused“ (Eisen, Kodused j. lk. 9). — d) Rahaleidmisest ei tohi leidja teistele ütelda (Eisen, Rahaaugu j. lk. 43); — e) rahaleidjad ei tohi isekeskis tülitseda (Eisen, Rahaaugu j. lk. 44), ei tohi ahned olla (seals. lk. 57); — g) rahaleidmisel ei tohi Jumala nime nimetada (seals. lk. 54); — h) kuid see, kes rahaleidja käest raha ära võtab, saab karistatud (Eisen, Rahvar. IV. lk. 75).

3. R a h a i l m u b i n i m e s e e h k l o o m a k u j u l. Üle vana kalmumäe, kuhu sõja ja katku ajal palju surnuid maha maetud, sõitnud kord kesköö ajal üks vana taluema ja ta tütre tütar. Mäe ligi jõudes näinud nad: üks valgete riietega inimene kõndinud mäe otsas edasi tagasi. Kui sõitjad mäe otsa jõudnud,

võtnud valgete riietega inimene nende hobuse suu kõrvalt kinni. Hobune ei saanud enam edasi. Valgete riietega inimene ütelnud: „Lööge mind korra piitsaga!“ Naisterahvas ei julgenud seda teha. Võõras käskinud sõrme otsaga enese külge puutada. Ka seda pole naisterahvad teinud. Viimaks võtnud vanem naisterahvas julgust tõmmanud äkisti hobust ohjast. Hobune karanud püsti. Seda nähes karanud võõras inimene üle kraavi ja ütelnud: 5000 aastat olen ma siin maganud. Et mind keegi ei päästa, pean ma teist 5000 aastat veel siin vaevas olema!“ Selle pääle langenud ta kõlinal rahaks ja vajunud maa alla. — Naised jutustanud kodu seda lugu teistele. Need aga ütelnud: „Oh, te rumalad! Miks te ei puudutanud temasse. Siis oleksite hulga raha saanud. See ei olnud keegi muu, kui mõni undrehti saadud raha, mis maa seeski rahulisti ei saa puhata (Eisen, Kodused j. lk. 57. Teisendid: Eisen, Rahaaugu j. lk. 14 ja 23). — Korra väljal kündes näinud mees, et põõsa tukas koer istub. Ta pole sest suurt tähelegi pannud. Kui aga teisel ja kolmandal õhtul, kui mees metsa tukast mööda koju poole tulnud, ikka koer seal istunud, läinud ta vaatama. Juure saades pannud mees imeks, et koer mitte eest ära ei jookse. Ta andnud kepiga koerale. See kukkunud küljele. Nüüd saanud mees aru, et see mitte koer ei ole, vaid selge suur raha kast. Pole mees seljas jaksanud koju viiagi, viinud hobusega (Eisen, Rahaaugu j. lk. 63).

4. R a h a t u l i. 1. T u l i. M e h e d ü m b e r. A n n a v a d s ü s i, m i s r a h a k s m u u t u v a d. Enne-
muiste läinud mees Jaanipäeva õhtul hobuse karja. Tüki aja pärast tahtnud ta piibu pääle tuld panna. Kahjuks ei olnud mehel mingisugusid tuleriistu taskus, ei tulerauda, ega taela. Korraga näinud mees eemal suurt tuld. Läinud selle tule juure piibu pääle tuld saama. Tule juure jõudes näinud mees seal mitu võõrast meest. Mees hakanud piibu pääle tuld võtma, aga võõrad mehed ütelnud: „Siin me sulle piibu pääle tuld ei anna. Me anname sulle ainult süsi kuue hõlma sisse. Mine nendega hobuste juure ja tee seal, mis tahad!“ — Mees kartnud esiteks, et sõed kuue ära põletavad. Viimaks lasknud ometi üht, kel suur tuhalabidas käes olnud, enesele süsi kuue hõlma sisse panna. Läinud hobuste juure tagasi ja pillunud sinna sõed maha. Tahtnud enesele ise tuld teha. Nii pea kui mees sõed maha pillunud, kadunud need nagu tina tuhka. Läinud uuesti, toonud jälle süsi, aga seesama lugu. Mees läinud kolmat korda süsi saama. Ütelnud ise tule ääres olejatele: „Mis tuli teil on, et see ikka ära kaob!“ Sest aga tõusnud tüli mehe ja võõraste vahel. Võõrad karanud tule äärest püsti ja hakanud mehe pääle tuld loopima. Mees jooksmas.

Tuleäärsed mehed järele. Loopinud nii palju süsi ta pääle, et hobuse karjane viimaks ära väsinud, pikali langenud ja süte alla jäänud. Viimaks laulnud kukk. Sedamaid kadunud söe loopijad ja tuli ära. Mees tõusnud maast ülesse ja olnud nii hirmu täis, et karja ette võtnud ja koju läinud. Küsinud siis targa käest, mis niisugune lugu tähendab. Tark ütelnud: „Mine sinna vaatama, kus sa süsi maha pillusid. Seal leiad sa raha!“ Mees läinud vaatama. Tõeste leidnud ta igas kohas, kuhu ta süsi maha pillunud, suured raha hunikud. Seal aga, kuhu ta pikali langenud, olnud kõige suurem raha hunik. (Eisen, Rahvar. III lk. 114. Vrdl. Eisen, Rahvar. V. lk. 18, Eisen, Kodused j. II lk. 54, 59; Eesti Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 48; Eisen, Jaani r. lk. 92, 95, 101; Eisen. Rahaaugu j. lk. 9, 19). — 2. K u i r a h a m u i d u e i a n t a, s i i s p e a b m i t m e s u g u s i d t i n g i m i s i t ä i t m a, e t r a h a k ä t t e s a a d a j a n i m e l t: a) Rahatulele tarvis midagi pääle visata. Mees näinud tule põlevat, läinud juure. Tule juures ei näinud mees kedagi. Tuli põlenud ilma puieta. Mees visanud härjaikke tulesse. Nii suur kui härjaike olnud, nii palju kulda ja hõbedat jäänud ikke alla. Mees saanud kõik selle raha enesele. (Eisen, Kodused j. II lk. 41). Teine kord istuvad tule juures kolm meest, kõigil pikad hambad ja suured mustad silmad. Mees viskab riide tulesse. Riide all raha (Eisen, Kodused j. II lk. 54). — Tule juures on kaks musta koera. Mees viskab pastla nõela tulesse (Eisen, Jaanir. lk. 96.) (Vrdl. Eisen, Jaanir. lk. 95, 97; Eisen, Rahaaugu j. lk. 10, 12. 34). — b) ei tohi kõnelda (Eisen, Esivanem. varandus lk. 48). — d) ei pea kartma (Eisen, Rahaaugu j. lk. 4, 31, 55); — e) ei pea Jumala nime nimetama (Eisen, Kodused j. lk. 19; Eisen, Rahaaugu j. lk. 59); — g) Rahaotsija peab hinge kuradile lubama (Eisen, Rahaaugu j. lk. 59). — 3. S a g e d a s t e e i s a a d a r a h a t u l e s t r a h a m i t t e k ä t t e: a) (Kunder, Eesti muinasj. lk. 150); — b) Leitud raha nõutakse tagasi (Eisen, Rahaaugu j. lk. 39, 49; Eisen, esivanem. varandus lk. 52); — d) rahatule asemel võetakse kaevamine ette, töö kästakse aga seisma jätta (Kunder, Muinasjutud lk. 149, Eisen, Kodused j. lk. 51); — e) Raha ei lubata rahatulest võtta (Eisen, Rahaaugu j. lk. 58); — g) mõni kord kaob rahatuli, kui juure minnakse (Eisen, Rahaaugu j. lk. 50); — h) kes rahatuld nõiduse abil näha tahab, seda karistatakse (Kunder, E muinasj. lk. 34, Eisen, Rahaaugu j. lk. 35).

5. R a h a j u h a t a t a k s e u n e s. Ühele mehele öeldud unes: Sinu vasika koplis suure toominga all on rahaauk. Mine neljapäeva õhtu sinna puu juure. Arvata sada sammu puust eemal pead sa kâpakili heitma ja kâpakili kuni

rahaaugu juure minema. See rahaauk põleb toomingast põhja pool. Aga võta enesele kolmetahaline nõel kaasa ja viska rahaauku. Tulgu sulle tee pääl vastu, kes iganes tuleb, ära karda kedagi. Ära vaata ka tagasi, vaid mine julgesti edasi. Küsib keegi su käest, ära vasta midagi, enne kui rahakatel su käes on. Katel on punane, nagu tuli, aga hakka julgesti kinni; ei see põleta, kui o'ied nõela tulesse visanud!" — Mees ärkab ülesse ja naerab oma unenäo üle. Siiski ei anna süda enam rahu. Neljapäev jõuab kätte ja mees lähebki rahaauku otsima. Rikkakssaamise lootus kaotab kõik kartuse mehe südamest. Puu paistis juba eemalt väikese kumaga, aga näha polnud kedagi. Mees arvab kohe välja, kus neljakäpakili heita. Hak-kaski edasi minema. Ei saanud veel paari sammugi edasi, kui üks punane koer vägisi ta kintsu kinni tahtis hakata. Mees ei pannud ometi koera tähelegi. Pisut edasi minnes kuuleb mees enese järele ühe härja hirmsa röökimisega tulevat. Selle pääle ilmunud veel mõnesugusid loome, kes mehe ees ja taga hirmsaid tükka teinud. — Mees roomanud ilma kartmata käpakili rahaaugu juure. Seal kohkunud aga ära, kui seal vanapaganaid näinud, suurte raudharkidega raha ümber liigutavat. Vanapaganad sülitanud mehele tuld vastu ja tahtnud teda harkidega läbi pista. Mees hoidnud aga kolmekandilist nõela käes ja see kohutanud kõik kurjadvaimud eemale. Selle pääle visanud mees nõela põlevasse katlasse. Kohe tõusnud hirmus paukumine ja pragin. Mees kukkunud paugust pikali ja olnud tüki aega uimaselt maas. Ülesse ärgates ei näinud mees enam ühtki vanapaganat. Seal, kus enne rahaaugu tuli põlenud, olnud nüüd hulk kuld- ja hõbe-raha maas. Mees saanud korraga rikkaks meheks (Eisen, Vanapagana j. II. lk. 54). — Iseäralist tingimist raha kättesaamiseks ei tehta, (Eisen, Kodused j. lk. 3, 4). — Raha juhatatakse unes, leitakse üles, aga ei saada kätte (Eisen, Rahaaugu j. lk. 25, 64). — Raha otsijalt nõutakse mullikas (Eisen, Rahvar. II. lk. 88). — Leitud rahast peab ühe osa ära andma (Eisen, Vanad j. lk. 45; Eisen, Rahaaugu j. lk. 17, 20, 60). — Kes raha tahab kätte saada, ei pea Jumala nime nimetama (Eisen, Rahaaugu j. lk. 23; Eisen, Rahvar. IV lk. 108), — ei pea kuradit nimetama (Eisen, Kodused j. lk. 12; Eisen, Rahaaugu j. lhk. 3, 33), — ei pea kartma (Eisen, Rahvar. IV lk. 114; Eisen, Rahaaugu j. lk. 9, 24, 26, 26, 41, 44, 58, 35); — ei pea kellelegi ütleva (Eisen, Rahvar. IV lk. 108; Eisen, Rahaaugu j. lk. 7, 8, 40, 62); — raha antakse ja nõutakse jälle tagasi (E. Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 50; Eisen, Jaani r. lk. 99; Eisen, Rahaaugu jutud lk. 22).

6. R a h a p õ l l u l. „Vanal ajal, kui meie maal palju

sõdasid käinud, matnud inimesed raha ja kõik asjad maha. Mõned aga ei tahtnud oma vara teistele pärida jätta ja matnud sellepärast oma raha maha. Lausunud pääle selle veel raha juures ja nimetanud Jumala või kuradi nime. Rahaleidja pidi siis ka Jumala või kuradi nime nimetama, muidu raha kätte ei saanud“. Korra kündnud peremees paari härgadega põllul. Kui kivi juure saanud, ei vedanud härjad enam saha edasi. Mees lõõnud härgi piitsaga, aga see ei aidanud midagi. Härjad ei pääsnud paigalt. Viimaks saanud mehe süda täis. Lõõnud veel härgi piitsaga ja ütelnud ise: „Mis kurat siin õige on!“ Mees kuulnud raha kõlminat. Näinud pääle selle suure rahakatla kõrva. Mitu rublatükki ja hõbesõrmust olnud seal maas, kuhu sahk kinni hakanud. Mees läinud kohe koju, toonud labida ja hakanud katelt välja kaevama. Kaevanud küll, leidnud ka rahakatla aseme, aga katelt ennast pole enam kusagilgi olnud. — Korra läinud tüdruk mööda rukki välja peenart kirikusse. Ühe suure kivi ääre jõudes näinud tüdruk korruga, et suur kahekõrvaga pott kivi ääres seisab ja rubla tükid potis läigivad. Tüdruk kohe mõtlema, kudas potti kätte saada. Kas Jumala või kuradi nime nimetada? Ei tea, kelle nime rahapaneja nimetanud. Viimaks tulnud tüdrukule hää nõuu meele. Oli kuulnud, et siis ka rahapotti kätte saada, kui raha pääle kinga nõel visatakse. Võtnud ruttu rinnast suure kinganõela ja visanud poti pääle. Pott vajunud suure kolinaga maa sisse, ainult mõned rublatükid ja kaks preesi jäänud nõela kõrva põllu peenrale. Tüdruk pistnud raha tasku ja läinud ruttu koju tagasi. Kodust võtnud labida kaasa ja läinud siis vennaga seltsis raha välja kaevama. Kaevanud kaua aega, aga ei leidnud midagi (Eisen, Vanad j. lk. 22. Vrdl. Eisen, Rahvar. IV lk. 110, Eisen, Kodused j. II. lk. 41, Eisen, Rahaaugu j. lk. 7, 32, 33, 36, 49).

7. R a h a k e l d r i t e s j a v a r e m e t e s. Helme lossi varandus olla lossimäe külje sees peidus. Korra lasknud herra töömeestel seda varandust välja kaevata. Herra ise olnud selle korra teises mõisas. Saatnud proua varanduse kaevajate juure. Suure vaevaga kaevatud keldri uks lahti. Murtud ka esimene rauduks lahti. Keldris olnud väga palju vaatisid. Ühe vaadi otsa pääl istunud üks vana proua ja hoidnud suurt võtme kimpu süles. Vana proua kõrval istunud väikene must koer. Vana proua ütelnud sisseastujatele: „Oleksivad mu teenrid siin, küll ma teile siis näitaksin, mis keldrisse tulek maksab!“ Karanud ise mõisaproua juure ja kägistanud seda hirmus valusasti kaelast. Ka tulnud tagant keldrist imelikku külma õhku nendele vastu. Nii ei võinud nad enam edasi minna. Otse sellsamal silmapilgul, kui kelder lahti saanud, kägistatud ka herrat kaelapidi ja üteldud: „Miks

sa meie elukorteri lasksid ära lõhkuda? Olgu meie elukorter ruttu kinni pandud. Kui sa kinni ei pane, siis tapame sind!" Herra saatnud ruttu käsu kaevajate juure ja lasknud keldri kinni ajada. Sest saadik seisab Helme lossi varandus ikka veel pidus. (Eisen, Kodused j. lk. 14. Teisend: Eisen, Rahaagu j. lk. 29). Teised sellesarnased jutud: Rahaleidjat peksetakse (vanad varemud: Eisen, Rahvar. V lk. 62; — Otepää lossimäel: Eisen, Esivanem. var. lk 95). — Rahaleidjal hakkab ninast verd jooksuma (Sangaste: Eisen, Kodused j. II lk. 30). — Raha ei anta välja (Vigala: Eisen, Kodused j. II lk. 56; Virtsu: Eisen, Kodused j. lk. 63, Eisen, Rahaagu j. lk. 59; — Karksi: Eisen, Rahaagu j. lk. 18; — Rõngu: sealsamas lk. 43; — Rannu: sealsamas lk. 45). — Rahaotsijalt nõutakse seitsme venna verd (Kullamaa: Eisen, Rahaagu j. lk. 56; — Võnnu Kullamäe: Eisen, Kodused j. II lk 38; — Põide kihelkonna talukelder: Eesti Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 52). — Leidja ei tohi kellelegi ütelda (Rakvere loss: Eisen, Rahaagu j. lk. 13; — Toolse loss: sealsamas lk. 40; — Rõngu: sealsamas, lk. 46; Lihula: Eisen, Esivanem. varand. lk. 55). — Ei pea Jumala nime nimetama (Lustivere: Eisen Kodused j. II lk. 60). — Peab 99 näärpäeva ööd valvama (Maasi: Eesti Kirjam. S. a. 1889 lk. 53). — Peetakse sada aastat raha - keldris (Otepää: Eisen, Rahaagu j. lk. 47). — Raha pakub ennast ise (ühes mõisa keldris: Eisen, Rahaagu j. lk. 11). — Antakse kulda, asemele võetakse vaske (Karula Mäntiku talu keldris: Eisen, Kodused j. II. lk. 55.) — Raha antakse lossi keldritest: (Põide: Eesti Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 42; — Laiuse lossi varemutes: (sealsamas lk. 43, 46; — Rakvere lossis: Eisen, Rahaagu j. lk. 14; — Palmes: Kreutzvald, E. ennem j. lk. 198). — Raha kirikutes (Kreutzvald, Ennem. j. lk. 100, 236; Eisen, Rahaagu j. lk. 35, 48; Eisen, Kodused j. II. lk. 28). — Raha vetes (E. Kirjam. S. aastar. lk. 49; Eisen, Rahaagu j. lk. 27, 32, 37, 38, 38). — Raha sauna juures vanapaganate käes (Eisen, Rahaagu j. lk. 21). — Raha usside teel. (E. Kirjam. S. aastar. 1889 lk. 53).

Sellega oleks meil üks kindlaste piiratud osa Eesti muinaslugusid (I—V) tundma õpitud, mille ühtlane tundemärk inimese mõju puudumine on. Inimene on nendes lugudes päältvaataja, vahest ka kannataja ehk abisaaja, kunagi aga mitte kaasa mõjuja. Need jutud olivad muinasaja inimesel seda, mis meil praegu looduseteadus. Tegelasteks on isikutena kujutatud (personifitseeritud) looduse jõuud ja avaldused. — Hoopis teistsugused on lood ja jutud, kus inimene kirjeldatava elu kohta kaasamõjuja on, peaaegu alati nõiduse abil. Nende juttude üle pikemalt uuel aastal.

Kirjandusline ülevaade.

Meie nägemata sõbrad ja vaenlased. Looduse-teadusline kirjeldus bakteriatest. 28 pildiga. W. Lun-kewitsch'i ja Dr. K. Teichert'i järele G. E. Luiga. Teine trükk. Tallinnas, 1908. G. Pihlaka kirjastus. Hind 30 kop.

Esimene õpetlane, kes pisielukaid — animalcula — nagu ta neid nimetas, nägi, oli hollandlane Antony van Leeuwenhoeck. Siis kirjutati aasta 1683. Sellest ajast kuni 19. aastasaja teise pooleni ei tehtud sellel põllul midagi. Uinuti. Alles Louis Pasteur suutis unustusesse jäänud teadusele eluõhku rindu puhuda. Ta näitas, et mädanemine üleüldse bakteriate läbi sünnib. Seda pani inglane Joseph Lister tähele ja näitas, et ka haavade mädanemine pisielukate töö on ja hakkas neid haavadest selle läbi eemale hoidma, et ta lõikusi ainult karbolivee auru all tegi ja pärast haavu oma haavakõite läbi puhtad hoidis. Tagajärjed olivad hiilgavad. See sünnitas uue ajajärgu arstiteaduses, iseäranis haavade arstimises.

Kaugemale kui nimetatud teadlased jõudis Robert Koch. Ta uuris pisielukaid ja leidis mitme haiguse sünnitajad üles, aastal 1882 tiisikuse batsilluse, 1883 kolera sünnitaja ja veel mitmed teised.

Ka palju teisi teadusemehi on sellel põllul töötanud ja lõpmata kasu selle läbi inimesesoole saatnud. Paljude haiguste kohta on nende sünnitajad pisielukad üles leitud, teiste kohta, kus neid veel mitte leitud pole, loodame tuleviku pääle.

Mitte üksinda meie elu kallale ei kipu niisugused üleannetud nägematad vaenlased, vaid nad etendavad ka majapidamises, piimatalituses ja põlluharimises tähtsat osa.

Asjalikkusele alusele seatud talupidamises ei tohi ka mitte teadmised pisielukate kohta puududa. Mispärast on oa juurte küljes käsnakesed ja mispärast läheb piim hapnema — siin võivad peremees ja perenaine oma hammast teritada.

Kõne all olev raamatukene on nii mõneski asjas tähtis. Ta on kergel, ladusal keelel kirjutatud, pääasjalikult on igapäiseid nähtusi tähele pandud ja selgitada katsutud. Ka on ta õige ülevaatlik; selgesti ja piltlikult on sisu ette toodud, nõnda et päris uskuma hakkad, et „haigused külge hakkavad“. Usk on südame asi — kuid siin on just mõistus, kes ütleb, et see nõnda on ja süda vannu alla! — Sisu jaotus on ka nõnda tehtud, et võhik aru saab — bakteriad jaotatakse siin kasulikkudesse ja kahjulikkudesse — teaduses aga maksab praegugi veel Ferdinand Cohn'i jaotus, kus selle aluseks pisielukate kuju, vorm, on.

Asjaliku ja tarviliku raamatu kohta ainult mõned tähendused, mis üksikute sõnade ja mõistete kohta käivad.

Tiisikusest kirjutab küll Dr. Kreutzvald, kuid nüüdse aja arstid rohitsevad ainult tiisikuse haigeid. Haigete kohtade pääle ei määrata mitte joodat, vaid jooti.

Ei tunta mitte niisugust värvi, mis tiisikuse haigete sülge värvides „sülje siniseks, bakteriad aga punaseks teeb“, vaid siin tarvitatakse kahte värvi Methylenblau ja Carbofuchsiini.

Raamatu ümberpanija räägib piimahapust ja võihapest. Hape on meie kirjanduses mõiste acidum, кислота, Säure kohta kaunis laialt tuntud ja tarvitatud, nõnda et meie „haput“ koguni ära võiksime heita.

Pahtanje, mida kõige vanem inimene (180 a. vana) ossetinlane Tense Abalova sööb, pole mitte hapupiim, vaid võileem.

Столбняковый ядъ on mõiste, mida hra Luiga pole mitte osanud ümber panna. Kerge see ka pole. Tetanus, столбнякъ, Starrkrampf on haigus, mille sünnitajad iseäralised pisielukad on. Nende pisielukate kihvt ongi see столбняковый ядъ. Dr. Kreutzvald nimetab seda haigust kanges-tuse-krambiks, Dr. A. Rammul lihtsalt krambihaiguseks.

Eksitusesse on hra Luiga halltõbe juures langenud. Ta nimetab seda külmaks tõbeks. Pääle Kreutzvaldi ei tarvita seda nimetust, vähemalt kirjanduses, ükski tohter.

Kõige tähtsam on see, et selle haiguse sünnitaja pisielukas (plasmodium malariae) teise haiguse sünnitajaga ära on vahetatud. Hra Luiga räägib siin vahetava palaviku (Febris recurrens, возвратная горячка, Rückfallfieber) sünnitajast korgitõmbaja sarnasest pisielukast (Spirochaeta Obermeieri), nagu oleks see halltõbe sünnitaja ja toob ka selle pildi! Need on kaks isesugust, iseäraliste bakteriate sünnitatud haigust, ehk küll nendel palju sarnaseid tundemärkisid on. Ei tahaks uskuda, et raamatu kirjutajad siin süüdi on. Kas on see raamat juba Vene keele puudulikult ümberpandud, kust hra Luiga nähtavasti ta Eesti keele on tõlkinud, ehk on ta ise teda omavolliliselt kärpinud.

Need olivad tähtsamad puudused, mis lugemise juures silma puutusivad. Nende pääle vaatamata, võib raamatut siiski kasuga tarvitada, kuna ta meil ju teerajaja osa mängib.

Ajakohast raamatut bakteriate üle jääme mõne eriteadlase sulest ootama. Raamatu lisas on lühidalt professor Metschnikovi õpetus inimese vanadusest. Huvitav lektüre.

Raamatu piltide kohta, mis mitmesuguseid bakteriaid kujutavad, pean küll tähendama, et nad võhikule rasked aru saada on. Nad on liiga palju suurendatud: Mida meie rohkem üht asja suurendame, seda enam kaotab ta oma selguse poolest mikroskopi all vaatamise juures. Küll näeme liia suurendamise juures hästi üksikuid jagusid, kuid üleüldine vaade on tumedam, selgusetu, on raske orienteerida. Muidugi leidub raamatus ka selgeid pilta.

A. Lütts.

Aino Kallas. Ants Raudjalg. Eesti jutustus. Soome keelest J. Aavik. „Postimehe“ kirjastus. Tartus. Hind 70 kop.

Aino Kallas on välisuse juurest teed hinge leidnud. Ses tees peitubki ehk luule otstarb üleüldse: et see tee alati lahti seisaks. Sest kõik, mis juhtub, ei sünni uisa, vaid põhjeneb elu ja olu loomus ja alustes. Juh-

tuvik ise ei ole tähtis, küll aga see soe hingeline õhk, mis kõike elustab, kõike oletab, kõike toidab. Kõik, mis ses soojuses ei juurdu, ei taba südant, ei suuda seda mõnu anda, mis elu sügavam tundmine pakub. Ja Aino Kallas otsib ja leiab neid peeneid sooje elujooni. Ja kes neid iial joonistada suutnud, olgu sõnas ehk muus vahendis, oli kunstnik, ja — Aino Kallas on seda. — Nendest joontest kõige kallimaks, sellega küll ka Aino Kallase kunsti kõige peenemaks küljeks, mõeldub mulle see humoritoon, mis Antsu isa kujutamise juures viies esimeses päätükis kaunis suuresti tundeid tabab, ja sellega just neid päätüikka iseäranis kauniks tõstab. Kuidas vana Raudjalg Antsu sündimise ajal oma ametitallitusi toimetab, kuidas ja mis ta päevaraamatusse kirjutab, kuidas ta õnneloosi ootab, mis ta unistab, kuidas ta Antsule üleüldse armsaks saab, missugusena teda küll ka Antsu ema armastab, — kõike seda on antud teatavas hääs ja soojas muigutoonis. Kõik on siin nii omal kohal, armas ja soe. Ja mida enam sa loed, seda enam jõuad otsusele, et nad tundmusele just nii kõige paremad on, ja kujutusevõimu tahtmata mängima panevad. — See humoritoon heliseb ka seal veel edasi, kus keskkooli nahkset elu mõne joonega kujutatakse, aga ei ole enam see, ei võigi seda olla, sest pilkamine sisaldab palju külmust... See soe humoritoon omas algupäralsuses on meie kirjanduses nii vähe leida, et Aino Kallasest sellepoolet vaikimata mööda minna ei tihka, ehk küll seda humori ainult esimeses pooles leidub, ja vahest ehk ka tõlke läbi kahanenud on. — Iseenesest mõista annab see iseäraldus uuele toodele veetliku meeldivuse. Et vana Raudjala iseloom hästi on läbi viidud, Raudjala eit, ehk tema juures küll vähe viibitakse, siiski hinge avaldab, ja Antsu lapsepõlve kujutus tore on, keel üleüldse värvirikas, tõuseb esimene pool kujutuse kõrgusele. Antsu koolipõlv jääb juba märksa nõrgemaks, muutub siis, pääle kaunist vanale kõrgusele tõusvat koolivaheaja kirjeldust, küll päris laiemaleks eluloojutustuseks ehk päevakajakaksi. Seda arvan kolmeteistkümnendast päätükist pääle ikka selgemini tunduvat. Antsu iseloomu kujutus langeb siin nii jutustuse loomust välja, et ainult poisitüsedus huvitust veel kanda suudab. Üliõplase põlv kuivab veel enam kokku. Ants ei ole siin enam iseloom, inimene oma rõõmu ja murega, küll ehk üksi veel teatav mõttevoolu esitaja, jutustus ise enam kajatamine, kui kujutamine. Sellepärast ei taha Ants Raudjala kuju just mitte täitsa õnnestanud olla. Ta jääb võrgendliseks. Ka jutustus ise jääb ühtlasema ja toreda esimese poole pääle vaatamata omas terves kogus võrgendi laadiliseks. Peab ütleva: üksikud osad on, mida väiksemalt võttes, seda toredamad, iseäranis, kus kirjeldus hingejooni täiendades ja värvitoonisid otsides looduse ilusse ja elusse haarab, mispärast ka esimesel lugemisel arvustada raske on; imestad ja maitseed aina. Alles kordumisel, kus mõelutamine kergem, jõuad otsusele, et jutustus enam tore mosaik on, kui organiline kompositsioon, — maal. Ei või ehk ka nimetamata jätta, et Ants Raudjalg üleüldse liiga suureks on kavatsatud. Ants Raudjalg, see on meie elus need paindumatad, kes ei murdu, olgugi et nad palju omast jõuust ja värskest kaotama peavad ja neile — õnnelikumaid erandid kõrvale jättes — muud üle ei jää kui —

armas Venemaa, võta vastu. Ants Raudjala iseloom on traagika läbi ja läbi, sellepärast oleks ehk liiga lihtsa jutustuse käest muud loota, kui paremal korral: mosaik. Seda suurt võitlust, mis Ants Raudjalg võitleb, ei võitle mitte ainult üksikud, seda võitleb rahva vastupanemise ja iseteadvuse jõud; ja sel võitlusel on enam külgi, kui Ants Raudjalg, kes ahelate kallal kangutada jaksab; teised küljed, kui passivlisemad, on ehk veel sügavamadki, sest nende valu on enam sissepoole pöördud, enam maitsev, sellepärast ka enam analiseerivad. Sest traagikast suudab ehk ainult mitmekõiteline puhend jagu saada, kus iga mõte, mis A. Kallase jutustuses ainult mõttena ära tähendatud, tõesti eluliseks kujutuseks paisunud. — Olgu kuidas on, aga A. Kallase „Ants Raudjalg“ jääb kauniks toodeks nii meil, kui küll ka üle lahe. „Ants Raudjalale“ tuleb laialist tähelepanemist soovida, sest jutustuses elab iseäraline ilu, nii peene ja armas, et kõige parem on kui alles kolmandama lugemise juures tundmuste juurest mõtlemise juure mindaks.

E. Enno.

Lühikene vastuarvustus hra Tammemägi arvustuse pääle minu „Emakeele õpetuse“ üle.

Mul oleks arvustajale palju vastu rääkida, pean aga lühidelt tegema.

1. Arvustaja järeldab sellest, et „Emakeele õpetusel“ neli osa on: sedamööda oleks nimetatud koolides „Emakeele õpetuse“ läbiwõtmiseks $2\frac{1}{2}$ — $3\frac{1}{2}$ aastat aega. Selle järele oleks tulnud nüüd ka õpeaine 2—3 aasta pääle piirkondadesse ära jaotada nii, et iga järgmine piirkond oleks eelmineva laiendamine olnud“. Edasi heidetakse minule ette, et minu töö kavastikline või süstematiline olla. See olla algkooli õperaamatute kohta juba ära iganenud. Lühidelt: hr. Tammemägi nõuab kontsentristilist aine jaotust ja arvab seda veaks, et raamat „piirkonnaline“ ei ole, vaid kavastikline (süstematiline). Arvustaja seab siin minu vaatekoha (süstematilise viisi) asemele oma seisukoha (piirkonnalise ainejaotuse) kui ülemlause. Siia alla seab ta minu töö, mis „piirkonnaline“ muidugi ei ole, ning otsus on paratamata: et töö „piirkonnaline ei ole, s. o. halb on. Arvustaja oleks pidanud tõendama: 1) Kas mul on raamat ilma piirkondadeta, 2) mispärast piirkondline ainejaotus parem on, kui see määr süstematilikkust, mis minu raamatus on. Siin on süstematilise ainejaotuse kahju ja kontsentristilise viisi eesõigus t ä i t s a t õ e n d a m a t a ja a priori võetud. Isegi see on järelkatsumata jäetud, kas mu tööil kontsentristiline viis täiesti puudub. Arvustaja ei ole mitte tähele pannud, mis ma eessõnas IV. osa — kirjalikkude tööde — kohta ütlesin. Neljas osa ei ole sugugi „iseseisev“ osa, mida alles kolme esimese järel — kui kava järel — peab läbi võtma, vaid siin on otsekohe üteldud, et IV. osa esimeste l i s a k s on ja tuleb teiste kõrval — seega kontsentristlikult — läbi võtta. Sellepärast annab minu raamatu materjal väga hästi alguskoolide õpeaja järele jaotada: minu arvamine on, et vallakooli I. õpeaastal „Emakeele õpetuse“ I. osa, teisel aastal — teine ja kolmandal aastal — kolmas osa läbi võetak. Neljas

osa — kirjalikud tööd — võetakse siin kõrval läbi. Linna alguskoolides on aga emakeele tundisid vähem ja sellepärast, olgu et seal õpeaeg pikem, aga rohkem õpeainet seal läbi võtta ei saa.

Siis on arvustaja tähele panemata jätnud, et „E. m. õ. p.“ esimene osa — häälikute õpetus — ühes siia kohta käiva IV. osa tükkidega iseenesest lõpulik piirkond on. Seega ei ole arvustaja mitte ligemalt järele vaadanud, kui kõvasti ja missugusel määral „süsteemiline“ ainejaotus minul läbi on viidud. Seega on siin süüdistus ülekohtune, nagu kannataks minu raamat „kontsentrilise“ viisi puuduses ja ei käiks vallakoolide õpeaja kohta. Olen ise kauem aega ennemalt kooliõpetaja olnud ja tunnen kooli olu. Päälegi on raamat klassi harjutustest kokku seatud.

2. Edasi arvab arvustaja, et see süüdmata olla, kui § 19 harjutustes 9 ja 10 õige kindlat vahet *i* ja *j* vahel tehtakse. See on aga just hädatarvilik, sest lapse kõrv ei ole veel küllalt harjunud siin häälelist vahet tegema. Ja kui nad vahet ei tee, kudas võivad nad siis õieti *i* ja *j* kirjutada? See on ju vana teadmine, et algajad lapsed just siin vigasid teevad. Arvustaja ehk pani eessõna algul tähele, et minu töö pääsiht õige kirirongi. Et häälestamisel sõnu ja häälikuid eraldada tuleb, on ju vana tuttav asi ja pole siin midagi „kõrvalekaldumist“. Kooliõpetajal on isegi niisugune harjutus, nagu: „k-a-n-a, x-a-n-a, k-x-n-a lubatud.

3. Valesti kirjutatud tükk, mida lastele parandada antakse, ei tule kõige kupatusega hukka mõista, kui siin ettevaatlikult ja vähe teda tarvitatakse. Sest on kordasid, nagu minu raamatus § 20 harjutus 12, kus muidu läbi ei saa. Ka on minul niisugust „ebakäiku“ ainult 3 rida. Kõige vähem on siin „sihist kõrvale kalduv abinõuu“, vaid just väga sihi kohane kõva algutähe harjutus.

4. Pika ja lühikese s õigekirjutamise kui ka tegusõna tuleviku kujude arvustuse juures on hr. Tammemägi järgmist ülemlauset tarvitanud: ei tule seda õpetada, mida ei soovitata. Sellega mõistab ta minu töö hukka, sest ma õpetan pika s kirjutamist, soovitan aga ka lühikest s kirjutada, õpetan tuleviku valemisi (formelid), soovitan aga olevikku tarvitada. Siin on arvustaja minu ülemlause ära salanud ja oma ülemlause asemele pannud. Minu ülemlause on: Kahest tarvidusest on kasulik, kui mõlemaid täidetakse. Kui ma soovitan väikest s kirjutada, siis on see hää asi, sest pikk s on ilmaaegu. Aga koolilaps peab ka pika s tarvitamist teadma, sest et muidu ta ei saa trükiladuja kohtagi.

Seesama maksab ka tuleviku aja valemite (formelite) kohta. Kui teie tahate tuleviku aja kujud ära kaotada s. o. mitte tarvitada, siis kaovad Eesti keelel täiesti futurumi isekujud ära ja meie keel kaotab oma tehnilise täiuse aegade tähendamise tarvis. Hra Tammemägi tarvitab siin ülemlauset: need on võõrsilt laenatud võsud, mida lihtrahvas ei tarvita ega tunnegi“. Et rahvas neid kujusid ei „tunnegi“, on kahtlane, vähemalt on 250 aasta jooksul Stahl'ist kuni K. A. Hermannini grammatikates tuleviku valemid tarvitatud. Ka kirjanduses on nad alles „tarvitamisel“. Kui meie kõik „lihtrahva“ mõõdupuu ja referendumi alla annaksime, siis peaks meie

keelest kõige päält veel kaks aega : perfectum ja plusquamperfectum ära kaduma : sest kunas räägib lihtrahvas : „mina olen seal olnud, mina olin seal käinud, vaid tarvitab siin lihtsat imperfectumi : mina olin, käisin. Päälegi tuleb siin vahet teha: 1) tuleviku valemite ja aja tarvitamise, 2) lihtrahva kõnekeele ja kirjakeele vahel. Kui meie lihtrahva ainsaks mõõdupuuks võtame, siis ei tohi meie ju ka vahest rohkem sõnu tarvitada, kui 400—1000, sest lihtinimese elus rohkem ette ei tule. Arvustaja peaks siin teadma : lihtrahvas loob kõnekeelt, kirjanikud aga kirjakeelt. Mõlemad „keeled“ on üksteisega teatavas vahekorras, aga nad ei ole mitte üks ja seesama (тождественны). Haritud rahvaste juures on kirjakeel kaugele lihtrahva kõnekeelest eranenud ja see eranemine on edenemine olnud. Minu arvamine on : keele kujurikkus tuleb alal hoida ja kirjakeel niisugusele alusele panna, et ta kujud kindla tarvitamise teel kindla tähenduse saavad.

5. Ma ei saa aru, kudas emakeele tähtede nimede üleslugemine esimese talve lastele üleaarne on, sellepärast, „et lapsed neid lugemise tundidel kuulevad“. Aga kui nad kõiki häälikuid ja nende nimesid ei kuule ja siin vahet ei tee? Vahetegemine on siin aga esimese järgu tähtsusega. Imelik on, et arvustaja seda veaks peab, kui ma emakeele häälikutele ka nende nimed õpetan, aga seda veaks peab, kui ma võõrakeele häälikute z, ph, sch nimed andmata jätan. Ma ei tea tõesti siin arvustaja õiglast mõõdupuud : kui ma emakeele tähtede nimed annan, siis on see üleliigne, jätan ma aga võõrakeele tähtede nimed andmata, siis on see jälle puudus? Ma jätsin z, f, sh nimed andmata, sest et neil peaaegu igas keeles ise nimi on. Ma ei tunne tarvis olevat, et siin just Saksakeele nimed andma pean, nagu hr. Tammemägi nõuab.

6. Imekspanemise väärt veaotsimine on ka see, et siin kirjamärkide (mõttejoone) võõriti tarvitamine olla, kui meie harjutustes kirjutame : kulu — kuul, hulu — huul, sauna ahi — elab saunas. Siia juure tuletan arvustajale lahkesti meele, kas ta on kuskil (näit. Wolperi Venekeele raamatus või E. Petersoni „Algharjutustes“) järgmist mõttejoone tarvitamist näinud : „учитель — учителя, грифель — грифеля, hüüdma — hüüan — hüüdsin“. Kui see kõik ei aita, siis küsiks in ma auustatud arvustaja käest, missugust kirjamärki ta tarvitab, kui ta lapsi laseb sõnu silpidesse kirjutada ehk kui lauses mõte järsku katki jääb? Minu teada ei ole täielist Eesti keele kirjamärkide õpetust ette toodud. Mina olen siin kõige rohkem Vene keele interpunktsiooni põhjusemõtteid tarvitanud. Selle järele pean ma õigeaks, kui komma kirjutame : „suur, sügav, sinine meri“, sest siis peaksime ju ka veaks arvama, kui meie komma kirjutame : „kostjad, määravad, määramata ja eitavad asesõnad“ — nagu hr. Tammemägi ise oma arvustuses teeb. Mina pean siin Vene keele komma tarvitamist soovitamaks, kui teiste Europa keelte eeskujul õpetab, sest et siin mõtte selgus ja seaduse järjekindlus on. Inglise ja Prantsuse keeled teevad hää jagu kirjalugemist raskemaks just komma kirjutamata jätmise läbi. Näit. „All

places that the eye of heaven visits are to a wise man ports and happy havens" (Rich. II).

7. Hra Tammemägi kirjutab: „Eitavate asesõnade jaoks ei leidu kahjuks Eesti keeles — asesõnu! Näit.: kui siin miski tarvisus oleks, siis ometi ükski asesõna leiduks. Üle jääb ainult sõnake „ei“, mis aga enam asesõna ei olegi“. Mul on § 86 selgesti eitavad asesõnad üles loetud: „ei keegi, ei ükski, ei miski“. Arvustaja on ehk tähele pannud, et sõna „ükski“ alati eitav on, kui ta „ei-ga“ ühendatakse ja selles ühenduses sünnivadki eitavad asesõnad. Või arvab ta, et niisugune kahesõnaline ütetus (изречение) sugugi üks asesõna ei või ollagi? Siis ei võiks sidesõna „sellepärast et, ehk see küll, asesõnu „üksteist, seesinane“, „tulipunane“ etimoloogilikult selleks nimetada, mis nad on.

8. Mina arvan, et „attributum“ (опредѣление) tarvis Eesti keeles kõige parem sõna „erandus“ on. „Definitiv“ võiks „selgitus“ olla. „Tunnus“, nagu hr. Tammemägi Soome eeskujul (?) soovitab, ei ole kohane. „Tunnus“ võiks „Empfindung“, „ощущение“ asemel tarvitada. Et nüüd hr. Tammemägi siin „tunnust“ soovitab, see ei või veel selleks põhjust anda, et ma hra Tammemägi „kiitust pean ära teenima“, sest et ma sõna „tunnus“ esimest korda Eesti keeles kuulen. „Erandus“ on kohane nimi, sest et attributide abil sõna sisu piir eraneb: saab kitsamaks ehk laiemaks. Teda on ka ennemalt tarvitatud.

9. Hra Tammemägi kirjutab: „Ka nimetust „hüüdalus“, ei saa kiita“, ja soovitab ise „hüüdsõna“ обращение tarvitada (klambrites). Aga kuidas on Eesti keeles siis interjectio, междометіе, kui „hüüdsõna“ обращение peab olema? Ma olen Eesti keele grammatikates ka tõesti leidnud, et междометіе ja обращение ühise sõnaga „hüüdsõna“ on ristitud. „Hüüdalus“ on väga kohane sõna, sest siin kõneldakse asjast, kelle vastu kõneldakse, tõesti nagu teisest alusest (subjectum). Näit. „Istuta, poeg, isa iluks“ . . . Grammatika alus on siin sina, aga hüüdalus, poeg, ütleb siin, kes see sina on: sina — poeg.

10. „Ajasõna“ asemel on parem „tegusõna“ tarvitada, sest et verbum tõesti hää hulga „tegevusi“ ütleb. Ta käib palju paremini sisu kohta. Siin antakse nimi pääosa või päätundemärgi järele. Nimi juhib paremini sisu pääle ja lapsed saavad „tegevusest“ paremini aru kui „ajast“.

Nõndasama nimetan mina относительная мѣстоимѣнія kostvateks asesõnadeks.

11. Et käänded just faktilist vahekorda ütlevad, selle kohta ütleb hr. Tammemägi: „hammas ei hakka . . . seletused, mis siin antakse, on üksteisest ikka keerulisemad“. Kui hammas ei hakka, siis on ju mõistlikum seda mitte otsustada, mis üle „hamba hakkamise“ käib . . . Ma pidasin siin oma seletust just tähtsaks. Selle läbi saab ka vahe määrasõnade ja ees- ning tagasõnade vahel kui ka praepositionid ise ka tuttavaks. Seal on aga niisugust seletust hädasti tarvis.“

12. Siis heidab arvustaja minule veaks, et „ei mõisteta enam nagu seni, meelega, vaid — meeltega s. o. nägemise, kuulmise, tundmise ja haistmisega“. Kui arvustaja minule ette heidab, et mul viis meelt on, kuna temal kõigest üksainus on, siis on vist õige tulus, kui vastuarvustuse lõpetan: mõtted ja arvamisid lähevad liig lahku. Mina vähemalt oma viis meelt kaotada ei taha. Ka ei maksa siis enam edasi vaielda, kui üks ühe meelega ja teine — viie meelega mõistab.

A. Jung.

Toimetuse järeleõnna: Toimetus on eelseisva „vastuarvustuse“ kirjaniku tungiva soovi päälle avaldanud. Kuna aga kirjanik hra Tammemägi poolt ülesloetud vigasid mitte ainult raamatu teise trüki juures parandada ei taha, vaid neid kui oma arvates üsna õigeid õpetusi siin uuesti üles seab, peab toimetus tunnistama, et kahju oleks laste pärast, kui hra Jungi „Emakeele õpetus“ Eineri raamatu koolidest välja tõrjuks. — Sellega lõpetame arutamised hra Jungi raamatu kohta, mis muidugi palju pikemale on veninud, kui raamat väärt on.

Vastutav toimetaja.

Uudised kirjanduses, kunstis ja muusikas.

Kuukiri „Eesti Kirjandus“ tahab edaspidi teateid meie kirjanikkude, kunstnikkude ja komponistide tegevuse üle tooma hakata. Meie toome teateid selle kohta, mis meie kirjanikkudel käsikirjas valmis või valminemas on. Loodame seeläbi mitte üksi kirjandusliste huvidega inimeste uudishimu kustutada, vaid ka alalist sidet lugejate ja kirjanikkude vahel sünnitada ja võib olla, selleläbi ka käsikirjadele kirjastaja leidmist kergendada. Selle juures aga pöörab toimetus kirjanikkude, kunstnikkude ja komponistide eneste poole palvega ja avaldab oma kindlat lootust, et nad toimetusele vastu tulevad ja aegajalt oma tegevuse üle lühikesi teateid saadavad. Teate juures oleks väga soovitatav, kui pääle töö päälkirja ja tõuu ka veel aine lühidalt ära tähendatud oleks. Teateid toome meie nii ilukirjandusliste kui ka teadusliste toodete üle. Ka tõsise ilukirjanduslise ja teaduslise väärtusega tõlgete käsikirjasid ei taha toimetus tähelepanemata jätta. Käesolevas ülevaates tarvitame osalt ka neid teateid, mis varemalt „Õiguses“, „Postimehes“ ja „Peterburi Teatajas“ juba ilmunud on.

Rõõmustavalt peame meie seda fakti konstateerima, et ajakirjandus kirjandusliste uudiste avaldamise vastu sooja osavõtmist avaldab. „Peterburi Teataja“ on niisuguste teadete korjamist „Eesti Kirjanduse Seltsile“ soovitanud. Seltsi häälekandja kuukiri „Eesti Kirjandus“ on juba varem otsustanud niisuguste teadete kogumist ja avaldamist korraldada, kuid toimetus et taha mitte üksi teateid teoksil olevate kirjatööde, vaid ka teoksil olevate kujutava kunsti- ja muusika-tööde üle tuua. Meil on juba hulk kunstnikka nagu: Kr. Raud, N. Trüik, H. Laipman, P. Raud, A. Weizenberg, A. Adamson, J. Koort ja palju teisi ning muusikamehi, nagu: A. Läte, R. Tobias, M.

Lüdig j. t., kes veel enam üksteisest ja publikumist lahus on, kui kirjanikud. Kunstnikud saaksivad sellega rahva seas enam populärsemaks, kui meie publikumi lühikeste teadete toomisega kunstnikkude tegevusega tutvustaksime. Seesama oleks ka komponistide kohta maksev. Muidugi võiksime sellega rehkendada, et teised lehed „Eesti Kirjanduses“ ilmunud teated oma lugejatele edasi kannaksivad.

Toimetus pöörab sellepärast kunstnikkude ja komponistide poole, et mõni nendest vaevaks võtaks teateid saata ja mitte üksi oma, vaid ka teiste tegevuse üle; selle juures rehkendab „Eesti Kirjanduse“ toimetus muidugi, et kunstnikkudel kunstnikkudega, komponistidel komponistidega rohkem läbikäimist on ja nemad seega ka enam üksteise tegevuse üle orienteeritud on, kui, näituseks, kirjanik kunstniku tegevuse üle.

Praeguse ülevaate kunsti ja muusika osas võime meie pea ainult neid teateid kokkukogutult korrata, mis üksikutes ajalehtedes siamaani on ilmunud. Loodame, et järgmises numbris kunstnikkudeilt ja komponistidelt saadud teadete põhjal täiendada võime; niisama loodame ka kirjanikkudelt täiendusi oma tegevuse üle.

* * *

✕ — A. H. Tamsaare on uue novelli „Noored hinged“ kirjutanud. Aine on üliõpilaste elust ja kujutab naesterahvaste ja noorte meeste läbikäimist, mille juures ka väikene romantiline alus ei puudu. Kunstiliselt, iseloomude plastilise kujutamise poolast nimelt, seisab see uus novell „Pikkadest sammudest“ kõrgemal. „Noored hinged“ ilmuvad arvatavasti tuleva aasta algul vist „Noor-Eesti Kirjastuse“ väljaandel.

✕ — Mait Metsanurk on umbes 10 trükipoognallise novelli „Isamaa õilmed“ kirjutanud, milles kirjanik mele haritud neiusid realistina kujutab. Novell ilmub jõuluks 1908 a. J. Ploompuu kirjastusel Tallinnas. Pääle selle ilmub tuleval aastal „Noor-Eesti“ väljaandel kirjaniku varem ilmunud novellide väljavalik ühise päälkirja all „Jumalalapsed“.

— F. Karlson, draama „Vale“ autor, on uue kuuejärgulise ajaloolise draama „Meie“ lõpetanud. Draama käsitab tervet meie elu, nagu juba üksikute järkude päälkirjad näitavad: „avallik tegevus“, „perekonna elu“. See töö on lugemiseks, kui ka ettekandmiseks määratud.

— Ernst Enno seab praegu oma luuletuste-kogu trükivalmis. Sellesse kogusse tuleksivad pea üksi uued, enne ilmunuta luuletused ja ainult mõned paremad, mis enne ajakirjas „Linda“ ilmunud on. Uute seas on hää osa kordaläinud naljalaulusid.

— Juhana Liivil on pea terve kogu uusi luuletusi trükivalmis. Osa tema luuletustest, mis pääle 1905 a. kirjutatud ja siamaani veel kusagil ilmunud ei ole, avaldab „Noor-Eesti Kirjastus“ tänavu jõuluks. See väljaanne oleks oma kunstilise külje pooldest esimene sarnane. Raamatu kaanepilt ja kaunistus on kunstnik K. Raudi poolt.

— August Kitzbergil on uus draama esimesest laastust öödud. Praegu töötab kirjanik üksikuid jagusid välja, „viilib ja silub“ neid veel.

— Dr. Oskar Kallas seab „Soome Kirjanduse Seltsi“ ülesandel Soome-Eestikeelset sõnaraamatut kokku. Sõnaraamat ilmub arvata-vasti juba tuleval aastal.

— Jaan Tõnisson on oma vangipõlves viie järgulise draama kirjutanud. Aine on meie intelligentsi elust võetud; päätegelane on gümnaasiumi kooliõpetaja, kes ka autori mõtete kandja näib olevat.

— Eduard Wilde pühitsetes tänavu septembri kuus oma kirjanduslise tegevuse 25 aastast kestvusepäeva: septembri kuus 1883 a. astus kirjanik „Virulase“ toimetusesse. Kirjaniku varem ilmunud tööde kogu kirjastab G. Pihlakas Tallinnas. Esimene anne ilmub arvatavasti juba tuleva aasta esimesel poolel; terve kogu peab kontrakti järele nelja aasta jooksul välja antud olema. Kirjanik on lühema novelli „Kuival“ kirjutanud, mis üheks paremaks E. Wilde tööks võib nimetada ja edenemist kirjaniku juures konstateerida laseb. Novell „Kuival“ ilmub Noor-Eesti III. albumis. Praegu töötab kirjanik oma uue novelli „Lunastuse“ kallal, mille tegevuse-paik Kopenhagen on, tegelased on töölised. Selle pikema novelli loodab kirjanik jõuluks lõpetada, nii et tuleva aasta algul juba ilmuda võib.

— Jaan Lintrop on kaks pikemat novelli kirjutanud „Batsillus“ ja „Erne uulits № 13“. Viimane kujutab võrtsipoe kaupmeest. Pääle selle ilmub Jaan Lintropi ilmunud tööde kogu Tartus K. Sõõti kirjastusel päälkirja all „Igapäevasest elust“.

— O. H. Müntner kirjutab praegu pikemat novelli „Esimesed pääsukesed“, mis esimeste Eesti naisüliõpilaste elu kujutab.

— Peterburi Eesti Üliõpilaste Selts annab tänavu jõuluks albumi „Ääsi tules“ välja. Sisu on pääle paari lühema ilukirjanduslise toode teadusline. Albumi suurus umbes 10 trükipoognat.

— Joh. Avik'ul on monographie „Jorie Huysmans“ käsil, mis „Noor-Eesti Kirjastuse“ väljaandena essayde seeria hulgas „Kirjandus ja Kultur“ ilmub. Sellesama kirjaniku tõlkel ilmub Paul Bourget „Disciple“, ka „Noor-Eesti“ väljaandel.

— Fr. Mihkelson kirjutab Ernst Petersoni, Eduard Vilde ja A. H. Tamsaare üle essayd. Tänavu sügisel tabas kirjanikku õnnetus: tema lühemate novellide kogu „Nälg“ sai tuleroaks. Ära peasta sal kirjanik oma uue novelli „Puhajärve“, mis ka juba trükivalmis on. Tööd ilmuvad vist „Noor-Eesti“ väljaandel.

— K. E. Sõõt seab Eesti vanemate luuletajate lauludest antolo-
giat kokku.

— A. Jürgenstein tõlgib Goethe „Fausti“. Praegu töötab kirjanik „Postimehe“ juubeli-albumi kallal, mis kaunis huvitavat literaarhistorillist materjali eneses sisaldab.

— M. Lipp uurib von Wahli perekonna ajalugu, mis siis „Masingite perekonna-loo“ sarnase raamatuna ilmub. Pääle selle on kirjanikul uus luuletuste-kogu trükivalmis ja keiserlikkude ihuarstide Dr. Karelli ja Dr. Hirschi perekondade lood käsil. Ühes lühemas kirjatöös on kirjanik ära näidanud, et Pugatshevi mässu mahasuruja polkovnik Michelson eestlane on olnud.

— Jakob Tamme tööde kogu, mis „Eesti Kirjanduse Selts“ välja annab, ilmub loodetavasti tuleva aasta esimesel poolel.

— Bernhard Linde kirjutab pikemat novelli „Elu põletajad“, mis meie intelligentsi elu kujutab. Pääle selle on tal essay „Meie küla realistid“ käsil, arvustusline etude J. Mändmetsa, P. Grünfeldi j. t. üle, mis vist „Noor-Eesti“ „Kirjandus ja Kultur“ seerias ilmub. Ka ilmub tema tõlkel Eduard von Keyserlingi novellide kogu „Helged päevad“ („Schwüle Tage“), mis „Noor-Eesti Kirjastus“ väljaannab.

— M. Kampmann'il ilmub jõuluks „Vanem Eesti ilukirjandus“, kus kirjanik sentimentalismuse esitajatest meie kirjanduses räägib. Pääle selle töötab kirjanik pikemat aega Eesti kirjanduse ajaloo kallal ja mõtleb juba lähemal ajal „Eesti kirjanduse ajalugu“ välja anda.

— Rudolf A. Lesta'l on käsikirjas valmis kahevaatusline prolog „Die Geliebte des Träumers“. Sellele prologile järgneb trilogia, mis pääasjalikult Eesti karrieristi ja haritud naesterahvast kujutab. Prolog on enam lugemiseks kui näitlemiseks määratud.

— J. W. Weski'l on Kunderi „Looduse-õpetus“ — „Looma-riik“ teise trüki parandamine ja täiendamine käsil.

— J. Sarve „Füsika-õpetus on trüki“.

J. Jõgever on Greeka keelest Äschylose „Kinnineeditud Prometheus“ tõlkinud. Tõlge ilmub juba lähemal ajal „Eesti Kirjanduse Seltsi“ Rahvakirjanduse Osakonna väljaandena. Käsikirjas valmis on kirjanikul Fr. Schilleri „Orleani neitsi“ tõlge.

— K. Pätsil on paavst Leo XIII. ja Henry George järele tõlgitud kirjatöö „Kirik ja sotsialism“ trükivalmis.

— Ernst Peterson'il on pikem jutustus „Isamaa pojad“ käsil. Kirjanik astuda ka selles töös meie seltskonna paiseid paljastades ja arvustades välja, nagu omal ajal „Paisetes“. Pääle selle on kirjanikul väiksem drama-sisuline kirjatöö valmis.

A. Saal on Jaava saarelt suurema kogu käsikirju Tartusse saatnud. Tööd käsitavad järgmisi aineid:

I. India tähestik kirjaloo sõpradele. II. Vanad India kirjad. III. Proovid Kaavi (vana Jaavaluule) kirjadest IX. ja X. aastasajast. (Päevapiltlikud ülesvõtted). IV. „Kas on vanadel eestlastel oma kirja olnud? IV a. Tähestiku proovid kirjaloo selgitamiseks. V. Jaava saarel oleva suurepäralise templi „Buru-Budur!“

kirjeldus ühes piltlise kujutusega. Seletus usu-õpetuse kohta jne. — Pääle selle saadab ta veel ümbriku sees kogu palmipuude lehti pääletrükitud kirjadega ja suure hulga päevapiltlikka ülesvõtteid mitmesugustest tarbeasjadest, nõuudest ja riistadest, mida vanad India kirjad ja muude rahvaste ornamendid kaunistavad. Oma vabadel tundidel kirjutavat A. Saal pikemat tööd, mis India 100.000-salmilise lugulaulu „Mahabharata“ kohta käib ja India kirjanduse tähtsusest maailma kirjanduses kõneleb.

— Ringkond Eesti Üliõplaste Seltsi liikmeid, kes looduseteadust õpivad, tahavad Ch. Darwini 100-aastase sünnipäeva mälestuspäeva, mis tuleval aastal on, albumiga mälestada, mis looduse-teadlisi töösid sisaldaks.

— Eduard Wirgo käsikiri „Ernst Petersoni tendentsid“, mis „Noor-Eesti“ kirjastusel essayde seeria „Kirjandus ja Kultur“ esimese andena pidi ilmuma, on Fr. Mihkelsoni korteris ära põlenud. Kirjanik loodab järeljäänud fragmentide põhjal töö uuesti kirjutada.

— Dr. Peeter Hellat seab oma „Tervise õpetust“ trükivalmis. Kirjanik olla hulga parandusi ja täiendusi ette võtnud, nii et raamat teises trükis palju täielikum saab.

— Otto Peterson töötab praegu N. Gogoli „Revidendi“ uue tõlke kallal.

— Otto Mägi on Shakespere näitemängu „Kangekaelse talt-sutamine“ riimides Eesti keelde tõlkinud ja näitemäng tulla juba tuleval kevadel Peterburis etendusele.

— Kuresaare meremeeste kooli kooliõpetajad tahavad tänavu jõuluks meremeeste aastaraamatut välja anda.

* * *

— N. Trlik'il, kes kauemat aega väljamaal, Parisis ja Norramaal viibis, on suurem kogu maakohtasid valmis, mis omal ajal Parisi näitusele tähelepanemist äratasivad. Mõnede piltide reproduktsionid ilmuvad „Noor-Eesti“ III albumis.

— J. Koort'i valmistatud raidkuju, mis septembri kuus lõpetatud, on Parisi salongi kunstinäitusele vastu võetud. Wene kunstnikkude näituse tarvis, mis ka Parisis ära peetakse, on noorel kunstnikul ka uus raidkuju teoksil. Kodumaalegi vist jõuab varsti ta esimene töö, sest tema käest on Jakob Tamme hauale luuletaja rinnakuju tellitud. Tema endiste raidkujude, mis mineval kevadel Parisi „Iseseisvate kunstnikkude“ näitusele tähelepanemist äratasivad, reproduktsionid ilmuvad „Noor-Eesti“ III albumis.

— Paul Raud lõpetab lähemal ajal kunstlauljanna Paula Brehmi elusuuruse portree.

— R. N y m a n n, kes Stieglitzi kooli kulul väljamaal viibib, on mitmed dekoratsiooni mudelid valmistanud. Ühe dekoratsiooni reproduktsion ilmub „Noor-Eesti“ III albumis.

— A. W e i z e n b e r g on rahvusvahelise ehitusekunsti näitusel oma kujude „Koit“, „Hämarik“, „Marietta“ j. t. suure hõbe auuraha saanud.

* * *

— M. L ü d i g töötab juba kauemat aega ooperi „K a l e v i p o e g ja T u u s l a r'i kallal, mille libretto Kalevipoja lugulauludest kokku seatud on. Ooper on neljajärguline. Mõeldakse ka Vene- ja Saksakeelset librettot valmistada. „Linda aria“ uuest ooperist kantakse lähemal ajal Peterburis ette. Helilooja jõuda mõne kuu pärast tööga lõpule.

— R u d o l f T o b i a s, kes praegu väljamaal viibib, on oratoriumi „Joonas“ lõpetanud, mis veel tänavu Leipzigs ette kantakse. Oratorium olevat viie järguline, pääle selle eesmärg. Oratoriumi sõnad on Inglise-, Saksa- ja Eesti keeles. Komponist valmistavat oma tööd ka trükile.

— J a a n T a m m on Peterburi konservatoriumi kunstnõukogu poolt metsasarve professoriks nimetatud. Hra Tamm on Peterburi konservatoriumis metsasarve klassi prof. Homilluse juures lõpetanud, oli aastat viis konservatoriumis metsasarve vanem õpetaja ja mängib ka õueorkestris metsasarve.

— A r t u r L e m b a, kes tänavu kevadel konservatoriumi kuld- ja hõbe-auurahaga lõpetas ja ka Rubinsteini premia, 1500 rublalise Schröderi klaveri, omale sai, on nüüd konservatoriumisse klaveri ja komponeerimise õpetajaks valitud. Noor hellilooja on praegu s ü m f o n i a kallal tööl.

* * *

Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ IV. aastakäigu (1909) esimestes numbrites ilmuwad muu seas järgmised kirjatööd:

J. J õ g e v e r, Veel kord „Setu Jumal Peko“; O. K a l l a s, Soome sugu; M. J. E i s e n, Äraeksimine; Eesti rahva arv; K. L e e t b e r g, Mispärast on emakeel mell armas; J. L u i g a, Põhjamaa rahvaste loomust; M. L i p p, Eesti suguvõsade uurimisest; P. P i t k a - A n s o m a r d i, —line— lõpuga Eesti sõnadest; H. P õ l d, Eesti keele sõnade jaotamisest; W. R e i m a n, Eesti rahva haridusejärg iseselsvuse aja lõpul (järg), C. R. Jakobsoni esivanemad, Eesti kohanimed: Tallinn, Paala, Koiva, Alliku jne.; M. L ü d i g, Eesti muusika ajalooline ülevaade; A. J ü r g e n s t e i n, Eesti rahva vanad mängud B. L i n d e, Eduard Wilde j. n. e.

Uued raamatud 1908.

(Järg.)

Septembri-kuul ilmunud :

- Bernstein, A. Dr. Ilmakehade liikumise kord. Täheteaduse põhjus-
õpetused. Ü. p. J. A. Rahamägi. Tallinnas. Ploompuu kirjast.
W. Ehrenpreisi tr., 16° (12×18). 237 lk. H. 60 k. R. 16 l. 3000 eks.
- Lewis, S. Penn. Kasvatuse tee, mida Jumal minu juures tarvitas. Tal-
linnas, 1908. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr., 16° (8×11). 21 lk.
H. 4 k. R. 1 l. 2000 eks.
- Maja tohter. Juhatus, kuidas arstiabi puudusel igasugu haigusi ise võib
kergitada ja parandada. Tallinnas, 1908. 6. trükk. A. Laurmanni
tr., 16° (12×17). 128 lk. H. 30 k. R. 6 l. 3500 eks.
- Tõnnissoni ABD raamat. Tallinnas, 1908. 14 tr. M. Tõnnissoni kirjast.
A. Laurmanni tr., 16° (12×18). 40 lk. H. 7 k. (?) R. 4 l.
20,000 eks.
- Bulwer, L. Öö ja hommik. Jutustus. 6. anne. Viljandis, 1908.
J. Reimanni ja Suurmanni tr., 16° (14×19). H. 10 k. R. 2 l.
2000 eks.
- Chambers, Arthur. Inimene ja Vaimumaailm. Eesti keelde Anna
Prants. Tallinnas, 1908. J. Ploompuu kirjast. A. Peeti tr., 16°
(13×16). 252 lk. R. 15 l. 3000 eks.
- Erkmann-Chatrian. Prantsuse talupoja ajalugu. Ajalooline roman.
Eesti keelde Linda Jürmann. 1., 2., 3. anne Tartus. J. Reevitsa
kirjastus. Schnakenburgi tr., 8° (14×21). 48 lk. H. 15 k. R. 3 l.
2000 eks.
- G. R. Vabadel tundidel. 4. vihk. Tallinnas, 1908. A. Laurmanni tr.,
8° (14×20). 97—128 lk. R. 2 l. 2000 eks.
- Kõdistaja. 1. anne. Viljandis. J. T. Vinnali kirjast. L. Renniti tr., 4°
(20×27). 8 lk. H. 6 k. R. 2 l. 1500 eks.
- Lipp, M. Koolilaste kirikulugu. Alamate koolide ja leerilaste jaoks.
Tallinnas, 1908. A. Buschi kirjast. A. Seidelbergi tr., 16° (13×18).
192 lk. R. 9 l. 1850 eks.
- Natus Pinkerton Salapolitseinikkude kuningas. 9. jutt. Kõrilõikajate kunin-
gas. Tallinnas, 1908. J. ja A. Paalmani tr., 8° (14×21). 27 lk.
R. 2 l. 1500 eks.
- Revideerija. 1. akt. Viljandis. H. Hunti kirjast. A. Peeti tr., 4° (20×27).
16 lk. H. 10 k. R. 2 l. 1500 eks.
- Stavenhagen, Fritz. Mewsi-ema. Ü. p. Anna Haava. Tartus,
1908. K. Sõõti tr. ja kirjastus. 16° (13×19). 96 lk. H. 50 k.
R. 6 l. 1500 eks.
- Tasak, K. Geograafia käsiraamat. Matematika ja füüsika geografia alg-
õpetused ja viis maailma jagu. Kaardid joonistanud J. L. Jürgens.
Tallinnas, 1908. M. Antje tr., 8° (15×23). 136 lk. Piltidega.
R. 11 l. 10,000 eks.

- Varade ringjooks (Circulation). III. jagu. Valgas, 1808. E. Bergmanni tr. Tartus, 1908. 8° (15×22). 211—459 lk. R. 20 l. 3000 eks.
- Vöhrmann, Ed. L. Arm ja noorus elagu! Tartus, 1908. 2. tr. K. Jaiki kirjast. G. Zirki tr., 16° (12×18). 96 lk. R. 4 l. 3000 eks.
- Zehden, Dr. Georg. Äkilised haigused. Tallinnas, 1908. A. Petersoni kirjastus. M. Antje tr., 16° (15×19). 85 lk. R. 2 l. 3000 eks.
- Amfiteatrow, A. Maria Lusjeva. Venekeelest L. Jürmann. Tartus, 1908. G. Zirki tr. ja kirjast., 8° (14×20). 246 lk. H. 1 r. 20 k. R. 21 l. 1000 eks.
- Andersen. Muinasjutud. Tõlkinud L. Crossschmidt. Tartus, 1908. M. Hermanni tr. ja kirjast., 16° (12×17). 64 lk. Piltidega. H. 15 k. R. 4 l. 1000 eks.
- Bergmann, J. Üleüldine ajalugu. Esimene jagu. Vana aeg. Teine trükk. Tartus, 1908. Schnakenburgi tr., 8° (14×21). 144 lk. R. 9 l. 3500 eks.
- Bulwer, L. Öö ja hommik. 7., 8. anne. Pärnu, 1908. Reimanni ja Suurmanni kirjast. A. Peeti tr., 16° (13×18). (65—94) + 32 lk. R. 4 l. 2000 eks.
- Bulwer, L. Öö ja hommik. 9. anne. Pärnus, 1908. J. Reimanni ja Suurmanni kirjast., 16° (13×18). 33—64 lk. R. 2 l. 2000 eks
- Tartu Eesti näituse nimekirj. Tartus, 1908. „Postimehe“ tr., 16° (11×17) 122 lk. R. 5 l. 1000 eks.
- Frisch, Gustav. Suits ilma tuleta. Naljamäng. Tartus. M. Hermanni tr. ja kirjast. 16° (12×17). 31 lk. H. 20 k. R. 2 l. 500 eks.
- Haava, Anna. Lembitu tütar. Tartus, 1908. „Postimehe“ tr., 16° (11×17). 28 lk. R. 2 l. 500 eks.
- Jaakson, A. Nurja läinud näitemäng. Karskuse-sihiline naljamäng ühes järgus. Tartus. M. Hermanni tr. ja kirjast., 16° (12×17). 39 lk. H. 25 k. R. 2 l. 500 eks.
- Igapäevased südamekinnitused aastal 1909. Tartus, 1908. Schnakenburgi tr., 16° (11×15). 235 lk. R. 7 l. 1500 eks.
- Jurewitsch, G. J. Arvuvalla ülesanded. Pärnus, 1908. 2. trükk. J. Reimanni ja Suurmanni kirjast. G. Laane tr., 8° (14×21). 140 lk. H. 25 k. R. 8 l. 4000 eks.
- „Kiir“. Kalender 1909. aasta jaoks. Tartus, 1908. J. Revitsi kirjastus. G. Zirki tr., 8° (14×20). 136 lk. R. 8 l. 15,000 eks.
- Kuidas viljasaaki suurendada. Tartus, 1908. E. Bergmanni tr., 16° (12×18) 31 lk. Piltidega. R. 2 l. 1000 eks.
- Kreenholmi puuvilla vabrik 1857—1907. Tartus, 1908. „Postimehe“ tr. 4° (17×24). 254 lk. Piltidega. R. 1 n. 2 l. 6500 eks.

